ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΝΟ: 15512.
ΙΩΕ: 15381.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Α. ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

(1830 – 1920)

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 4

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 5

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄
Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 12

Εισαγωγή 12

1. Τα σχολεία 14

2. Οι δάσκαλοι και τα βιβλία 18

3. Η διαμάχη για τη γλώσσα 24

α. Οι εκπρόσωποι του διαφωτισμού και οι απόψεις τους 24

β. Ο Αδαμάντιος Κοραής 30

γ. Οι άλλοι φωτισμένοι λόγιοι 33

δ. Οι εκπαιδευτικές προτάσεις του διαφωτισμού 40

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄
ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ (1828-1831)
Ο ΘΕΜΕΛΙΩΤΗΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

1. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ 47

α. Η συνέχιση του απελευθερωτικού αγώνα και η διπλωματική του δικαίωση. 47

β. Η έλλειψη πολιτικής παιδείας των Ελλήνων και η επιρροή των ξένων. 57

γ. Ο αυταρχισμός και η απληστία των καπεταναίων και των μεγάλων οικογενειών.

δ. Η ανάσχεση των ιδεών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και η επικράτηση των συντηρητικών αντιλήψεων (προεστοί, δημογέροντες, εκκλησιαστικοί παράγοντες κ.λπ.). 60 63

2. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ 69

α. Τα πρώτα σχολεία στην κατερειπωμένη Χώρα. 69

Ι. Το Ορφανοτροφείο της Αίγινας 69

ΙΙ. Τα άλλα Σχολεία 77

β. Η προτεραιότητα της επαγγελματικής εκπαίδευσης 89

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄
ΟΘΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

α. Κοινωνία 109
β. Παιδεία 118
γ. Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση 125
I. Ο οργανωτικός νόμος (18-2-1834) «περί Δημοτικών Σχολείων» 125
II. Τα προγράμματα και η μέθοδος 131
III. Ο νέος οδηγός των σχολείων 135
IV. Η λειτουργία των σχολείων 137
V. Οι δάσκαλοι εκπαιδευτικοί 141
VI. Τα βιβλία 150
VII. Ο ιδεολογικός προσανατολισμός των σχολείων 162

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄
ΤΡΙΚΟΥΠΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
ΑΠΟ ΤΟ 1860 ΕΩΣ ΤΟ 1895

1. Οι πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές 170
2. Η νέα εκπαιδευτική πολιτική 173
α. Προσπάθειες εκσυγχρονισμού 173
β. Προτάσεις αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης 178
γ. Η παρέμβαση της Ιεράς συνόδου της εκκλησίας και η αντίδραση των εκπαιδευτικών. 182
3. Τα σχολικά ιδρύματα και οι πρωτοπόροι Παιδαγωγοί 185
α. Το «Παιδαγωγείον» 185
β. Τα νέα διδακτικά βιβλία 187
γ. Αναπροσανατολισμός της εκπαιδευτικής πολιτικής 198
δ. Νομοσχέδιο Μίλη 1877 199
ε. Ν. ΧΘ 1878 202
στ. Τα αναλυτικά προγράμματα 206
ζ. Η Ερβαρτιανή μέθοδος διδασκαλίας 221
η. Ο Νόμος ΑΜΒ του 1882 231
θ. Γλωσσική αναγέννηση 241
ι. Νομοσχέδιο Π. Μανέτα 242
ια. Νομοσχέδια Θεοτόκη 244
ιβ. Αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων του Χαρίσιου Παπαμάρκου 247
ιγ. Ο νόμος ΒΠΕ του 1892 251
ιδ. Ο νόμος ΒΡΛ του 1893 252
ιε. Ωρολόγια και Αναλυτικά Προγράμματα του 1894 255

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄
ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1895-1909)

α. Κοινωνία 262
β. Ν. ΒΤΜΘ 1895 264
γ. Ο νόμος ΒΤΓ΄ του 1895 270
δ. Τα νομοσχέδια του 1899 271
ε. Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια του Σπ. Στάη 278
στ. Δημοτικισμός και συντηρητισμός 283
ζ. Ο νόμος ΓΣΑ΄ 289
η. Το Παρθεναγωγείο του Βόλου 291
θ. Το Νέο-Ερβαρτιανικό Σύστημα Εκπαίδευσης 297

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄
Ο ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ

α. Σκοπός και έργο εκπαιδευτικού ομίλου 311
β. «Φοιτητική Συντροφιά» 318

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄
ΟΙ ΑΣΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΥ
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

α. Οι αστικές ιδέες του Ελευθερίου Βενιζέλου 319
β. Το έργο του Βενιζέλου 321
γ. Γλωσσική διαμάχη 323
δ. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913 320
ε. Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και οι πολιτικές συνέπειες αυτού 333
στ. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 336

ΕΠΙΜΕΤΡΟ 359

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 379

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διατριβή μου αυτή αποτελεί μια προσπάθεια διερεύνησης της εκπαιδευτικής πολιτικής που ακολουθήθηκε, κατά το 19ο αιώνα και τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου, σχετικά με τα Προγράμματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στην Ελλάδα, τον Ιδεολογικό Προσανατολισμό και την Κοινωνική Δυναμική.

Πιστεύω ότι η ερευνητική αυτή προσπάθεια δεν θα είχε τη συγκεκριμένη έκβαση ή το αποτέλεσμα αυτής θα ήταν πολύ φτωχότερο, αν δεν είχα την ουσιαστική βοήθεια ορισμένων προσώπων προς τα οποία θέλω και από τη θέση αυτή να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες.

Στον Καθηγητή κ. Νεοκλή Σαρρή, που ως επιβλέπων της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής είχε την κύρια ευθύνη για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Οι πολύτιμες συμβουλές του, οι εύστοχες παρατηρήσεις του και η ενθάρρυνσή του σε κάθε βήμα της έρευνας με βοήθησαν και με στήριξαν ιδιαίτερα.

Στον Καθηγητή κ. Βασίλειο Κύρκο, οφείλω όχι μόνο την εντόπιση του θέματος αλλά και τις πρώτες οδηγίες και το πρώτο ερευνητικό υλικό. Παρακολούθησε με ενδιαφέρον την εργασία σε όλα τα στάδιά της και οι επισημάνσεις του υπήρξαν πάντοτε χρήσιμες. Αισθάνομαι ακόμη την ανάγκη να τον ευχαριστήσω, για τη συνεχή ενθάρρυνση και στήριξη που μου προσέφερε κατά τη συγγραφή της διατριβής.

Στον καθηγητή κ. Μιχάλη Ψαλιδόπουλο, για τις πολύ χρήσιμες και ουσιαστικές υποδείξεις και παρατηρήσεις του και την ηθική του συμπαράσταση στη δύσκολη αυτή προσπάθειά μου.

Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω:

Τον καθηγητή κ. Δημήτριο Λαμπρέλη, τον καθηγητή κ. Γεώργιο Δράκο, τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Αθανάσιο Τσιπλητάρη, τη Λέκτορα κ. Άννα Λυδάκη και τον Λέκτορα κ. Γεράσιμο Καραμπελιά, για την συμμετοχή τους στην τελική κρίση της διατριβής μου.

Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων για την άδεια που μου παρείχε, ώστε να μπορέσω να ερευνήσω το αρχείο με τα Προγράμματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Τις Διοικήσεις και τις Γραμματείες των βιβλιοθηκών: Εθνικής, Γενναδείου, Λένορμαν, Βουλής, Γενικών Αρχείων του Κράτους για τη διευκόλυνση στην ανεύρεση στοιχείων που με ενδιέφεραν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ερευνητική μας ενασχόληση με το θέμα των προγραμμάτων της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης τον Ιδεολογικό Προσανατολισμό και την Κοινωνική Δυναμική, του 19ου αιώνα και των δύο πρώτων δεκαετιών του 20ου, αλλά και ευρύτερα η κατάδειξη της κίνησης των εκπαιδευτικών πραγμάτων της ίδιας περιόδου υπαγορεύθηκε από δύο βασικές αναγκαιότητες. Πρώτον την προσπάθεια για μια συνθετική παρουσίαση του εκπαιδευτικού, κοινωνικού και ιδεολογικού τοπίου της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, μέσα από το οπτικό πρίσμα της κρατικοπολιτικής παρέμβασης, με το σχεδιασμό και την εφαρμογή των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων της παραπάνω περιόδου.

Δεύτερον τη συγκρότηση ενός συνεκτικού ερμηνευτικού πλαισίου προσέγγισης και ανάλυσης των εκπαιδευτικών πραγμάτων της περιόδου αυτής, στην ιστορική συγκυρία της συνολικότερης προσπάθειας αναδιάταξης της κοινωνικο-οικονομικής δομής της χώρας και αναπροσανατολισμού της πορείας του ελληνισμού. Μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα στο ερμηνευτικό μας πλαίσιο να συμπεριλάβουμε την εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθήθηκε από τις εκάστοτε Κυβερνήσεις, κατά το 19ο αιώνα, στη βάση του κυκλώματος κοινωνία-οικονομία-πολιτική-γλώσσα-εκπαίδευση.

Τα προγράμματα της εκπαίδευσης ως μέρος του εκπαιδευτικού συστήματος αποτελούν ένα σημαντικό, θεμελιακό και καθοριστικό θέμα για τη διαμόρφωση της κοινωνίας. Έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον όχι μόνον παιδαγωγών και εκπαιδευτικών, αλλά και άλλων ειδικών επιστημόνων, επιστημονικών ενώσεων, συνδικαλιστικών σωματείων και κοινωνικών ομάδων. Δεν είναι αδικαιολόγητη η άποψη ότι κάθε εκπαιδευτική αλλαγή προϋποθέτει μίαν αντίστοιχη παιδαγωγική στάση των εκπαιδευτικών[1]. Για το θέμα αυτό έχουν γραφεί πολλά, έχουν γίνει συνέδρια, ημερίδες, συζητήσεις κ.λπ. Ωστόσο το θέμα παραμένει πάντα επίκαιρο, πάντα ανοιχτό, σε νέες προτάσεις και πάντα ανεξάντλητο. Και μπορεί να το δει κανείς από πολλές πλευρές, όπως την παιδαγωγική, ψυχολογική, ιστορική, θεσμική, κοινωνική πλευρά κ.λπ. Με την έρευνά μας αυτή επιδιώκουμε:

α. Να εξετάσουμε τα εκπαιδευτικά συστήματα, τις μεταρρυθμιστικές εκπαιδευ-

[1] Αντ. Ρήγας: *Σύγχρονα Εκπαιδευτικά Συστήματα*, τομ. 1ος, Αθήνα 1990, σελ. 17.

τικές προσπάθειες και τον τύπο του δασκάλου, που ήθελε η Πολιτεία για τα παιδιά του Ελληνικού λαού, όπως αυτά διαμορφώνονται μέσα από τους νόμους, τα προγράμματα διδασκαλίας και τα εκπαιδευτικά μέτρα που κατά καιρούς έχουν ληφθεί.

β. Να παρουσιάσουμε και να ερμηνεύσουμε το νομικό πλαίσιο που ίσχυσε για τα προγράμματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και γενικότερα για το εκπαιδευτικό σύστημα όλο το 19ο αιώνα και τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου.

γ. Να εξετάσουμε τη θεσμική και διοικητική λειτουργία των δημοτικών σχολείων και να καταγράψουμε τις προσπάθειες που έχουν καταβληθεί για τη βελτίωσή τους.

δ. Να δούμε τη δυναμική που ανέπτυξε η κοινωνία γύρω από το δημοτικό σχολείο, τη λειτουργία του και γενικότερα την εκπαίδευση.

Η έρευνά μας είναι ιστορική, νομοθετική[2], βιβλιογραφική[3], αλλά και περιγραφική[4]. Τα γεγονότα τα εξετάζουμε στη συνέχεια και την εξέλιξή τους. Η χρονολογική εξέταση του θέματος δε σημαίνει βέβαια, ότι περιοριστήκαμε στην ιστορική παράθεση των γεγονότων. Οποτεδήποτε κρίνουμε απαραίτητο παρεμβάλλουμε τη θεματική ή ειδολογική τομή, στην εξέταση ενός εκπαιδευτικού θεσμού για να πετύχουμε τη διερεύνησή του σε μεγαλύτερο βάθος.

Αντλούμε τα στοιχεία μας από πρωτογενείς κυρίως πηγές, νομοθετικό υλικό, εισηγητικές εκθέσεις, πρακτικά της βουλής, εφημερίδες της Κυβέρνησης, Βασιλικά και Προεδρικά Διατάγματα, υπουργικές αποφάσεις, εγκύκλιες διαταγές, επίσημα αναλυτικά προγράμματα των διαφόρων σχολικών βαθμίδων και τύπων, καθώς επίσης και από παλαιότερες και σύγχρονες βιβλιογραφικές αναφορές.

Για τη μεθοδικότερη προσέγγιση του θέματός μας χωρίζουμε την ερευνητική μας εργασία σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αποτελείται από δύο κεφαλαία.

Το πρώτο κεφάλαιο αφορά την παιδεία από τα μέσα του 18ου αιώνα έως τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους. Θεωρήσαμε αναγκαίο να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στα σχολεία και ιδιαίτερα στους δασκάλους στη δύσκολη

---

[2] Ι. Παρασκευόπουλος: *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*. Τομ. Α΄, Αθήνα 1993 σελ. 20.
[3] ό.π., σελ. 21-22.
[4] Μ. Βαμβούκας: *Εισαγωγή στην Ψυχοπαιδαγωγική. Έρευνα και Μεθοδολογία*. Αθήνα, εκδ. Γρηγόρης 1987, σελ. 83.

αυτή περίοδο, όπου η χώρα ξεκινούσε από το μηδέν και προσπαθούσε να οργανώσει, μεταξύ των άλλων, τη στοιχειώδη της εκπαίδευση και να ανεβάσει έστω και λίγο το επίπεδο του ταλαιπωρημένου λαού. Αναφερόμαστε στους λόγιους άνδρες και απλούς κληρικούς, οι οποίοι προσπάθησαν να αναβαθμίσουν ποιοτικά την εκπαίδευση με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα[5]. Οι περισσότεροι από τους φωτισμένους εκείνους δασκάλους του Γένους αγωνίσθηκαν να μετακενώσουν (για να θυμηθούμε τον Κοραή) τις ιδέες της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τις οποίες εξέθρεψε ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός και επέβαλε η γαλλική Επανάσταση[6].

Οι ιδέες του Διαφωτισμού γαλούχισαν τις ψυχές των υπόδουλων Ελλήνων και όταν προέκυψε το νεοσύστατο νεοελληνικό κράτος διαμόρφωσαν την πολιτική ιδεολογία, δηλ. τη δημοκρατία και τις συνταγματικές ελευθερίες[7].

Στο δεύτερο κεφάλαιο σχετικά με τον Καποδίστρια, αναφερόμαστε στις προσπάθειές του να συγκροτήσει Κράτος με θεσμούς. Σε μια προσπάθεια που απέβλεπε καταρχήν στη θέσπιση της νομοθεσίας εκείνης που θα επέτρεπε τη δημιουργία θεσμών, ώστε βαθμιαία να διαμορφωθεί η πολιτική ιδεολογία που θα ευνοούσε την ανάπτυξη της δημοκρατίας και των δημοκρατικών θεσμών, καθώς και στην τραγική κατάληξη της τιτάνειας προσπάθειας του πρώτου Κυβερνήτη και τη συνακόλουθη διακοπή του εκσυγχρονιστικού του έργου με την εγκαθίδρυση της Βαυαροκρατίας.

Στην εξωτερική πολιτική που ακολούθησε με τις μεγάλες δυνάμεις για τη ρύθμιση των συνόρων του Κράτους. Στις εθνοσυνελεύσεις που κατά καιρούς έλαβαν χώρα για τη ρύθμιση της πολιτικής κατάστασης της χώρας και την εκπαίδευση. Στην κοινωνική κατάσταση, που την εποχή αυτή μαστιζόταν από τις συγκρούσεις των αντιμαχόμενων τάξεων για τον έλεγχο της εξουσίας. Οι κοινωνικές αντιθέσεις, οι οικογενειακές συμμαχίες και το πελατειακό σύστημα αποτελούσαν την πραγματικότητα της κοινωνίας και της Ελληνικής πολιτικής κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας[8]. Ιδιαίτερα επισημαίνουμε τις προσπάθειες

---

[5] Ν. Σβορώνος: *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας* Έκδοση ΙΓ΄, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1994, σελ. 48-56.

[6] Α. Κοραής: *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του.* Τομ. Α΄, Πρόλογος Κ Ι.Δημαρά (φωτογραφική αναπαραγωγή της έκδοσης του 1833, Αθήνα ΜΙΕΤ, 1986, σελ 314).

[7] Ν. Διαμαντούρος: *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα 1821-1828.* Αθήνα, εκδ Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2002, σελ.39.

[8] Ν. Διαμαντούρος: *Οι απαρχές της συγκρότησης* ... ό.π., τομ Β΄, σελ 30.

που κατέβαλε ο Καποδίστριας για να εξαρθρώσει το πολιτικό πλέγμα κυριαρχίας της ολιγαρχίας προς όφελος των πραγματικών λαϊκών συμφερόντων και μιας γνήσιας «αστικοποίησης»[9]. Αναφερόμαστε εκτεταμένα στην εκπαιδευτική του πολιτική, με την οποία έδωσε προτεραιότητα στη στοιχειώδη εκπαίδευση, την οποία θεωρούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της ανοικοδόμησης ενός σύγχρονου -για τα δεδομένα της εποχής- και κυρίως ρεαλιστικού εκπαιδευτικού συστήματος. Φιλοδοξούσε να εξασφαλίσει μαζική και δωρεάν βασική μόρφωση στο λαό[10]. Οι νέοι έπρεπε πρώτα να αποκτήσουν τις εγκύκλιες γνώσεις και στη συνέχεια να σπουδάσουν επιστήμονες και να μάθουν τέχνες[11].

Το Β΄ Μέρος αποτελείται από πέντε κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο, η Οθωνική Περίοδος, αναφερόμαστε στη δύναμη των ιδεών του Διαφωτισμού να δημιουργήσει τις αντιδράσεις στην αυταρχική διοίκηση των Βαυαρών. Η δημοκρατική συνείδηση του λαού θα σφυρηλατηθεί στην ακατάπαυστη αντίστασή του προς το καταπιεστικό καθεστώς των ανακτόρων και τις συχνές επαναστάσεις ήδη από το 1843[12]. Προσπαθούμε να αποσαφηνίσουμε και να ορίσουμε, μέσα από τους νόμους και τα διατάγματα, στο επίπεδο της εννοιολογικής και σημασιολογικής προσέγγισης, τα θεμελιώδη κατηγορήματα των βασικών εννοιών, πάνω στις οποίες οικοδομείται η κρατική εκπαιδευτική παρέμβαση της ευνομούμενης πολιτείας στη διαδικασία αναδιάρθρωσης της εκπαίδευσης με τον οργανωτικό νόμο του 1834 βασισμένο στα Γαλλοπρωσικά πρότυπα. Τέτοιες έννοιες είναι: η εκπαιδευτική πολιτική, η εκπαιδευτική νομοθεσία, η οργάνωση, η διοίκηση και η σκοποθεσία του εκπαιδευτικού συστήματος. Στη μελέτη του θέματος της εκπαιδευτικής πολιτικής επιχειρούμε μια αναφορά στους ειδικότερους λόγους που επιβάλλουν τη θεσμοθέτηση από τους Βαυαρούς της αναδιάρθρωσης της συντεταγμένης εκπαιδευτικής τάξης σε συνάρτηση βέβαια πάντοτε με την ιστορικο-κοινωνική συγκυρία. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε αναλυτικά το εκπαιδευτικό σύστημα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους που ήταν έργο του Μάουερ και ίσχυσε για έναν πε-

---

[9] Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία 1828-1843*. Τομ Α΄, τευχ. 1, Θεσσαλονίκη, εκδ Παρατηρητής 1985, σελ. 47-48.

[10] Ι. Κανάκης: *Η εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του νεοελληνικού Δημοτικού Σχολείου*. Αθήνα, εκδ. Γρηγόρης, 1995, σελ. 330.

[11] Απ. Δασκαλάκης: *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της ελληνικής Επαναστάσεως*. Σειρά τρίτη: Τα περί παιδείας, μέρος Α΄, Αθήναι 1968, σελ. 242-243.

[12] Ι Πετρόπουλος-Αικ. Κουμαριανού: *Περίοδος Βασιλείας του Όθωνος 1833-1862* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΓ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σελ. 28-89.

ρίπου αιώνα (1834-1920)[13]. Οι Βαυαροί οικοδόμησαν ένα εκπαιδευτικό σύστημα, ξένο προς την ιδιοσυστασία και τις πραγματικές ανάγκες του ελληνικού λαού. Επηρεασμένοι από το κλασικιστικό ιδεώδες που κυριαρχούσε την εποχή εκείνη σε όλη την Ευρώπη αγνόησαν τη σημασία θέσπισης μιας λαϊκής παιδείας με πρακτικό προσανατολισμό. Έδωσαν προτεραιότητα στη μέση εκπαίδευση με προσανατολισμό τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, το συντηρητισμό και τον καθαρευουσιανισμό. Προσπάθησαν από τη μέση εκπαίδευση και το Πανεπιστήμιο να εκπαιδεύσουν το στελεχιακό δυναμικό που θα επάνδρωνε μια γραφειοκρατική διοικητική κρατική μηχανή, που θα δημιουργούσε με το λαό διεκπεραιωτικές εξουσιαστικές σχέσεις και παράλληλα θα διαμορφωνόταν μια επιστημονική πνευματική τάξη που θα τον καθοδηγούσε και θα τον πλαισίωνε ιδεολογικά[14].

Στο δεύτερο κεφάλαιο, Τρικουπική περίοδος, αναφερόμαστε στις ανακατατάξεις και διαφοροποιήσεις που συμβαίνουν στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες σηματοδοτούν τις μεγάλες κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές που σταδιακά έρχονται στην κοινωνικοικονομική και πολιτική δομή της χώρας[15]. Στη συνέχεια αναλύουμε με λεπτομέρειες την κατάσταση που επικρατούσε στην ελληνική εκπαίδευση. Ειδικότερα η αναφορά αυτή εκτείνεται στη νέα εκπαιδευτική πολιτική, στις προτάσεις αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης, στις παρεμβάσεις της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας, στις αντιδράσεις των δασκάλων, στα νέα διδακτικά βιβλία, στα προγράμματα εκπαίδευσης, στα νομοσχέδια, στους νόμους, στις νέες μεθόδους διδασκαλίας, στη γλωσσική αναγέννηση. Πρόκειται για μια περίοδο εξαιρετικής σημασίας γιατί θεμελιώνεται το εκπαιδευτικό σύστημα και θεσπίζεται η αντίστοιχη νομοθεσία. Εκδιπλώνονται οι λειτουργίες του συστήματος, παράγονται τα αποτελέσματά του, διαπιστώνονται οι αδυναμίες και τα μειονεκτήματά του, αναλαμβάνονται από το Κράτος διορθωτικές παρεμβάσεις (κατά κανόνα ατελέσφορες) ενώ παράλληλα διαμορφώνονται οι εκπαιδευτικοί άξονες και αποκρυσταλλώνονται οι σταθερές που προσδιορίζουν τις εξελίξεις και προδιαγράφουν, τη δυναμική και τις προοπτι-

---

[13] Σ. Ευαγγελόπουλος: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Οργάνωση και Διοίκηση της εκπαίδευσης*. Τεύχος Α΄, Αθήνα, εκδ. Δανιά, 1989, σελ. 77.

[14] Η. Βιγγόπουλος: *Παιδεία και Εκπαίδευση του Νέου Ελληνισμού στο* Μ. DEBESSE-G. MIAJARET. Οι παιδαγωγικές επιστήμες, τομ. 2ος, Ιστορία της Παιδαγωγικής, Αθήναι, εκδ. Δίπτυχο, 1984, σελ. 625.

[15] Ν. Σβορώνος: ό.π., σελ. 89-111.

κές της νεοελληνικής παιδείας για παραπέρα διεκδικήσεις.

Στο τρίτο κεφάλαιο, Μεταβατική περίοδος, αναφερόμαστε στη βαθιά κρίση που περνά η ελληνική κοινωνία στην προσπάθειά της να περάσει από τον παραδοσιακό τρόπο ζωής στο σύγχρονο-δυτικότροπο μοντέλο σκέψης, και δράσης[16]. Ο ατυχής πόλεμος του 1897, σηματοδοτεί την είσοδο της ελληνικής κοινωνίας σε μια φάση αναζήτησης νέων ιδεών και απαλλαγής από τα συμπτώματα του Εθνικού ξεπεσμού[17]. Εκτεταμένη αναφορά κάνουμε στο γλωσσικό ζήτημα γύρω από το οποίο διαμορφώνονται δύο πόλοι αντιπαράθεσης, ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός και ο Εκπαιδευτικός Συντηρητισμός[18], που είχαν σαν κατάληξη τα «Ευαγγελικά»[19] και τα «Ορεστειακά»[20] που συγκλόνισαν συθέμελα την κοινωνία. Αποκορύφωμα του γλωσσικού προβλήματος υπήρξε το Παρθεναγωγείο του Βόλου όπου ο Αλ. Δελμούζος έκανε πράξη τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια, καθιερώνοντας ως γλώσσα διδασκαλίας τη δημοτική[21]. Στη συνέχεια εξετάζουμε και αναλύουμε νομοσχέδια και νόμους, προγράμματα εκπαίδευσης, βιβλία και περιεχόμενο αυτών, το έργο των δασκάλων, κατάσταση των σχολείων, φοίτηση μαθητών και το Νέο Ερβαρτιανικό Σύστημα Εκπαίδευσης, με βάση του οποίου λειτουργούσαν όλα τα δημοτικά σχολεία της χώρας μέχρι το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα[22].

Στο τέταρτο κεφάλαιο, «Εκπαιδευτικός Όμιλος», αναφερόμαστε στους παιδαγωγούς Α. Δελμούζο, Δ. Γληνό, Μ. Τριανταφυλλίδη που ίδρυσαν τον Εκπαιδευτικό Όμιλο, καθώς και στο σκοπό του Ομίλου, που ήταν η υποβοήθηση της αναμόρφωσης της Ελληνικής Εκπαίδευσης και η ίδρυση πρότυπου δημοτικού σχολείου[23]. Στη συνέχεια εξετάζουμε τη στάση της κοινωνίας απέναντι στο σκοπό και τις επιδιώξεις του Ομίλου και την ίδρυση της «Φοιτητικής Συντροφιάς», η οποία έπαιξε αποφασιστικό ρόλο για την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας και γενικότερα συνέβαλε στην αναγεννητική προσπάθεια της κοινωνίας για την αναβάθμιση της πολιτιστικής ελληνικής ζωής[24].

---

16 Χ Λέφας· *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως* Εν Αθήναις, Εκδ ΟΕΣΒ, 1942, σελ 104-105
17 Μ Τριανταφυλλίδης *Νεοελληνική Γραμματική-Ιστορική Εισαγωγή* Του Α΄, Αθήνα 1938, σελ 175
18 Σ Δερβισης *Ιστορία της Νεοελληνικης Εκπαίδευσης και σύγχρονο εκπαιδευτικο συστημα* Θεσσαλονίκη 1985, σελ 59
19 Χ Λεφας ο π , σελ 432-433
20 Χ Λέφας ο π , σελ 433-434
2 Π Πολυχρονοπουλος *Παιδεια και Πολιτική στην Ελλάδα* Του Α΄, Αθηνα, εκδ Καστανιώτη 1980, σελ 188
22 Ι Κανάκης ό π , σελ 392
23 Χ Λέφας ό π , σελ 436
24 Σ Μπουζακης *Νεοελληνική Εκπαιδευση (1821-1985),* Αθηνα, εκδ GUTENBERG, 1996, σελ 64

Στο πέμπτο κεφάλαιο, ο Βενιζέλος, αναφερόμαστε στις αστικές ιδέες και το ανορθωτικό κοινωνικό έργο του Βενιζέλου, στις ιδεολογικές τους θέσεις που συνδυάζουν την ατομική ελευθερία με την πολιτική τάξη, το σεβασμό των νόμων και την κατοχύρωση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, στους κοινωνικοπολιτικούς του αγώνες, στους βαλκανικούς πολέμους, στη διένεξη με το βασιλιά Κωνσταντίνο και το ρόλο του στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Καταγράφουμε και παρουσιάζουμε αναλυτικά το εκπαιδευτικό κλίμα των χρόνων (1911-1917) πριν την εφαρμογή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης 1917-20. Στη συνέχεια με τη σκιαγράφηση του ιστορικού πλαισίου της εποχής, προσπαθούμε να ορίσουμε και να περιγράψουμε τους ιστορικούς όρους της γέννησης της μεταρρύθμισης, στις ιδιαίτερες επαναστατικές συνθήκες της περιόδου, καθώς ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός βρίσκει διέξοδο εφαρμογής στη σχολική πράξη.

Ακολουθεί η αναλυτική παρουσίαση και ο σχολιασμός της νομοθεσίας της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917-20. Με την τελευταία, μεταξύ άλλων, εισάγεται η δημοτική γλώσσα ως μέσο διδασκαλίας και αντικείμενο μάθησης στο δημοτικό σχολείο, αλλάζει το σύστημα συγγραφής και έγκρισης των αναγνωστικών βιβλίων, καταργείται το κρατικό μονοπώλιο του σχολικού βιβλίου και το καθεστώς του μοναδικού, υποχρεωτικού βιβλίου[25]. Η αναφορά στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917-20, ολοκληρώνεται με την κριτική αποτίμηση για την απόδοση των μεταρρυθμιστικών μέτρων, τις αντιδράσεις που ενεργοποιήθηκαν από την αλλαγή της σχολικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και τις κυβερνητικές μεθοδεύσεις, με την κυβερνητική αλλαγή το 1920 για την κατάργησή της.

Τα πορίσματα της ερευνητικής αυτής προσπάθειας διατυπώνονται και μερικά, κλείνοντας τα κεφάλαια, και συνολικά στο τέλος υπό τη μορφή του «Επίμετρου».

---

[25] Μ. Τριανταφυλλίδης: *Δημοτικισμός. Ένα γράμμα στους δασκάλους μας*, Αθήνα 1926, σελ. 62.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Εισαγωγικά

Η αναγέννηση της παιδείας που άρχισε να ανασυγκροτείται από τα μέσα του 17ου αιώνα, συνεχίστηκε με αυξανόμενο ρυθμό καθόλο τον 18ο αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου. Οι ελληνικές κοινότητες των υποδούλων περιοχών και η οικονομική άνθιση του Ελληνισμού, οι ανακατατάξεις στην ελληνική κοινωνία (έμποροι, Φαναριώτες, λόγιοι), οι μεγάλοι διδάσκαλοι του Γένους και το πνευματικό κίνημα του Διαφωτισμού, φαινόμενα που καθορίζουν τον υπόδουλο ελληνισμό ήδη από τα μέσα του 18ου αιώνα, διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις για τη συγκρότηση και την ανασύσταση της εθνικής παιδείας αμέσως μετά την απελευθέρωση. Την εποχή αυτή με τη συμπαράσταση των ηγεμόνων των Παραδουνάβιων ηγεμονιών, των Φαναριωτών, των ιδιωτών και εμπόρων, ιδρύθηκαν σχολεία στον ελληνικό χώρο, τα οποία προώθησαν την παιδεία και συνέβαλαν σημαντικά, στην άνοδο του πνευματικού επιπέδου του ελληνικού γένους[1].

Οι ιδεολογικές ζυμώσεις που συντελέστηκαν στην Ευρώπη από το 1789 με τη Γαλλική Επανάσταση, προκάλεσαν στον υπόδουλο ελληνισμό έντονες διεργασίες, που είχαν ως αποτέλεσμα τη γενική κινητοποίηση, την πνευματική και εθνική αφύπνιση των κατοίκων της. Πνευματικοί άνθρωποι, λόγιοι και διανοούμενοι επέστρεφαν στις πατρίδες τους προσκομίζοντας τα νέα μηνύματα και το όραμα της εθνικής αποκατάστασης. Έτσι δημιουργήθηκαν στον υπόδουλο ελληνισμό αξιόλογα εκπαιδευτικά κέντρα, από τα οποία αποφοίτησαν πολλοί νέοι που βοήθησαν στην ενίσχυση της ελληνικής γλώσσας και στην τόνωση του εθνικού φρονήματος των σκλαβωμένων, για ελευθερία και εθνική αποκατάσταση[2]. Τα σχολεία στην τουρκοκρατημένη Ελλάδα πολλαπλασιάζονται, η

---

[1] Ν. Σβορώνος: *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας* ... ό.π., σελ. 48-56. Πβ. Άλκης Αγγέλου: *Η εκπαίδευση*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΑ, Αθήνα, Έκδ. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1975, σελ. 313.

[2] Α. Καραθανάσης: *Η τρίσημη ενότητα του Ελληνισμού. Αρχαιότητα - Βυζάντιο - Νέος Ελληνισμός*. Θεσσαλονίκη, έκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1991, σελ. 86.

παιδεία ανανεώνεται και η δύναμη των γραμμάτων και των επιστημών γίνεται ολοένα και περισσότερο αισθητή[3]. Ονομαστότερα από τα σχολεία που ιδρύθηκαν την εποχή αυτή ήταν: Τα σχολεία της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, ορισμένων νησιών του Αιγαίου, της Κωνσταντινούπολης, των Κυδωνιών και της Σμύρνης. Στα σχολεία αυτά δίδαξαν διαπρεπείς λόγιοι της εποχής εκείνης, οι οποίοι ονομάστηκαν Μεγάλοι Διδάσκαλοι του Γένους, όπως ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Βενιαμίν Λέσβιος, ο Γεώργιος Γεννάδιος, ο Κωνσταντίνος Κούμας, ο Θεόφιλος Καΐρης, κ.ά., οι οποίοι προώθησαν την ιδέα της παιδείας και δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την κατοπινή συγκρότηση των Σχολείων και της Εκπαίδευσης[4].

Εκτός από τους παραπάνω Έλληνες λογίους σπουδαίο ρόλο έπαιξαν μονίμως ή και για μεγαλύτερο ή μικρότερο διάστημα οι διαμένοντες στο εξωτερικό Λόγιοι, όπως ο Νεόφυτος Βάμβας, ο Δημήτριος Δάρβαρης, ο Κωνσταντίνος Βαδαλάχος, ο Δημήτριος Γοβδελάς, ο Αλέξανδρος Βασιλείου, ο Γρηγόριος Ζαλίκογλου, ο Παναγιώτης Κοδρικάς, ο Στέφανος Κομμητάς, πρωτοστάτησαν και αγωνίστηκαν με κάθε τρόπο για τον εκσυγχρονισμό των διδασκόμενων μαθημάτων, την ίδρυση ελληνικών σχολείων στις τουρκοκρατούμενες περιοχές, τη μετάφραση και αποστολή βιβλίων στον υπόδουλο ελληνισμό και γενικότερα κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για τη μεταφορά και διάδοση των ευρωπαϊκών γραμμάτων στα ελληνικά σχολεία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξαν για την εισαγωγή των θετικών επιστημών στα προγράμματα των ελληνικών σχολείων και στην εμπέδωση της ιδέας της πολιτικής ελευθερίας στους σκλαβωμένους έλληνες[5].

Στην υπόθεση της παιδείας σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οι απλοί ιερωμένοι, οι οποίοι με τη δραστηριότητά τους και τις υπηρεσίες τους συνέβαλαν στη μόρφωση και την πνευματική πρόοδο των ελληνοπαίδων και στην επιτυχία του απελευθερωτικού αγώνα. Αναμφίβολα ξεχωριστή θέση κατέχει η μοναδική μορφή του ακατάβλητου και μοναχού Κοσμά του Αιτωλού, στον οποίο η Πατρί-

---

[3] Απ. Βακαλόπουλος: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Τουρκοκρατία 1669-1812. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του Γένους*. τόμ. Δ΄, Θεσσαλονίκη, Έκδ. Ηρόδοτος, 1973, σελ. 630.

[4] Θ. Φωτεινόπουλος: *Ελλάς, η Παιδεία εις την Ελλάδα. Λήμμα στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, Ελληνικά Γράμματα HERDER, τόμ. 2ος, Αθήνα, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1976, σελ. 459.

[5] Κ. Βακαλόπουλος: *Κεφάλαια Νεοελληνικής Ιστορίας (1204-1833) - Τουρκοκρατία*. Θεσσαλονίκη, Εκδ. Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1987, σελ. 97.

δα οφείλει την εποχή εκείνη, την ίδρυση περισσοτέρων των διακοσίων σχολείων. Με το διδακτικό του έργο και το φλογερό κήρυγμά του ενίσχυσε το θρησκευτικό και εθνικό φρόνημα του λαού και επέτυχε να αναχαιτίσει την απειλή του εξισλαμισμού[6].

Η οργάνωση και το περιεχόμενο των σπουδών των σχολείων αυτών, ακολουθούσε τα αρχαία πρότυπα με κύριο χαρακτηριστικό την προσήλωση στην ορθόδοξη θρησκευτική πίστη και την κλασική παράδοση Στα σχολεία της πρώτης βαθμίδας τα λεγόμενα «κοινά σχολεία», ο στόχος ήταν συγκεκριμένος και περιορισμένων απαιτήσεων. Ο μαθητής έπρεπε να μάθει ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και λίγα στοιχεία από τα θρησκευτικά. Η διδασκαλία γινόταν κατά τον πατροπαράδοτο εμπειρικό τρόπο με βάση τη μηχανική απομνημόνευση και την επανάληψη, αφού οι δάσκαλοι δεν είχαν την ανάλογη μόρφωση και την ειδική παιδαγωγική κατάρτιση[7]. Στα σχολεία της ανώτερης βαθμίδας τη βάση του προγράμματος αποτελούσε η διδασκαλία των κλασικών μαθημάτων. Η διδακτική μέθοδος που χρησιμοποιούσαν οι δάσκαλοι κατά τη διδασκαλία ονομαζόταν «ψυχαγωγία»[8]. Σε πολλές από τις ονομαστότερες σχολές[9] του Ελληνικού χώρου, διδάσκονταν και ανώτερα μαθήματα ηθικής, φιλοσοφίας, ρητορικής, εκκλησιαστικό δίκαιο[10], ενώ οι Ακαδημίες του Βουκουρεστίου και Ιασίου παρείχαν εκπαίδευση που πλησίαζε την πανεπιστημιακή μορφή, περιελάμβαναν δηλαδή τμήματα Φιλολογίας, Μαθηματικών, Θεολογίας και Φυσικών[11].

1. Τα σχολεία

Κατά τα τέλη του 18ου αιώνα, χάρη στη βελτίωση των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών των υπόδουλων Ελλήνων, η ίδρυση των σχολείων αυξάνεται συνεχώς σε όλα τα μέρη του υπόδουλου Ελληνισμού, όχι μόνο επειδή

---

6 Χ Κρικώνης *Η Ορθόδοξος Εκκλησία - Πρωταγωνιστής της Εθνεγερσίας του 1821 - Κληρικοί Νεομάρτυρες Εθνομάρτυρες* Θεσσαλονίκη, Έκδ UNIVERSITY STUDIO PRESS, 1991, σελ 41-42

7 Θ Φωτεινόπουλος ό π , σελ 459

8 Γράφονταν το αρχαίο κείμενο με καθαρά αραιά και ωραία γράμματα ή με γράμματα κόκκινης γραφής και πάνω από κάθε λέξη γράφονταν σε στήλες συνώνυμες λέξεις προς αυτήν (Τρ Ευαγγελιδης *Η Παιδεια επί Τουρκοκρατιας Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου* Τόμ Πρωτος, εν Αθήναις, αναστατικές εκδόσεις Διονύση Νότη Καραβια, 1936, σελ CXIII)

9 Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους σχολη, οι σχολές των Ιωαννινων, η Εαγγελικη σχολη της Σμυρνης, οι σχολες της Θεσσαλίας και ορισμενες των νησιών του Αιγαίου (Αλ Αγγελου *Η εκπαίδευση* Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, Τομ ΙΑ, Αθηναι, Εκδοτικη Αθηνων Α Ε , 1975, σελ 313)

10 Θ Φωτεινοπουλος ό π , σελ 459

11 Α Σκαρβελη-Νικολοπουλου *Μαθηματαρια των Ελληνικων Σχολείων κατα την Τουρκοκρατία* Αθήναι, Έκδ Σύλλογος Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1993, σελ 201, 204

υπάρχουν οι απαραίτητοι χορηγοί, αλλά και επειδή η ανάγκη για μόρφωση γίνεται συνεχώς μεγαλύτερη[12]. Όλα τα φυσικά πρόσωπα ή οι κοινότητες που έπαιρναν την απόφαση να ιδρύσουν σχολεία, και ιδίως ανώτερα, προσέφευγαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο για να ζητήσουν την επίσημη αναγνώριση. Ο Πατριάρχης είχε το αποκλειστικό δικαίωμα της αναγνώρισης και επισημοποίησης των σχολείων καθώς και την ευθύνη για την καλή οργάνωση και λειτουργία τους. Εξέδιδε ειδικό «σιγίλλιο» το οποίο καθόριζε την ονομασία του σχολείου, τη λειτουργία του, τη διοίκησή του, το πρόγραμμα μαθημάτων, το υπηρετικό προσωπικό, τους υπεύθυνους για την οικονομική διαχείριση, την αυτόνομία του και πιστοποιούσε την προστασία του από το Πατριαρχείο[13].

Την εποχή αυτή δεν υπάρχουν ενδείξεις που να μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι τα σχολεία στεγάζονταν σε έναν διαφορετικό τύπο κτιρίου, εκτός από εκείνου της κατοικίας, της εκκλησίας ή του μοναστηρίου. Η λειτουργία των σχολείων «των κοινών γραμμάτων» δεν φαίνεται να δημιουργούσε ουσιαστικό πρόβλημα κτιριακής εγκατάστασης. Τα μαθήματα μπορούσαν να γίνουν και σε κτίρια που ήταν κατασκευασμένα για άλλους σκοπούς κύριας χρήσης[14]. Όπως γράφει ο Αλ. Αγγέλου: «Ο περιορισμένος αριθμός των μαθητών, που απαιτούσε κατά κανόνα την ύπαρξη ενός χώρου, η γειτνίαση της κατοικίας του μαθητή προς το χώρο του διδακτηρίου, οι εντελώς στοιχειώδεις ανάγκες της διδασκαλίας, όλα αυτά συντελούσαν στην άμεση κτιριακή ικανοποίηση. Καθώς, άλλωστε, πρωτογενής μορφή του κοινού σχολείου είναι το ιδιωτικό μάθημα στην κατοικία του δασκάλου, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν εύκολο οι σχετικές στεγαστικές ανάγκες να μην δημιουργήσουν πρόβλημα. Όταν, με την πάροδο του χρόνου, αρχίζει να μεγαλώνει ο αριθμός των μαθητών, τότε πάλι η αναζήτηση του κατάλληλου χώρου δεν είναι δύσκολη. Μια πλησιόχωρη εκκλησία ή οποιοδήποτε άλλο οικοδόμημα εύκολα εξευρίσκονται. Γι' αυτό και η παράδοση πολύ σπάνια μνημονεύει κτιριακά κατάλοιπα «κοινών σχολείων»[15].

Ωστόσο γίνονται μεγάλες και συστηματικές προσπάθειες για τη στέγαση

---

[12] Α. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου: ό.π., σελ. 213.

[13] Κ. Χατζόπουλος: *Ελληνικά Σχολεία στην Περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας* (1453-1821). Θεσσαλονίκη, Έκδ. Βάνιας, 1991, σελ. 307-308

[14] Ε. Καλαφάτη: *Τα σχολικά κτίρια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης 1821-1929. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό.* Αθήνα, Έκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1988, σελ. 53.

[15] Αλ. Αγγέλου: *Η εκπαίδευση.* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΔ', ό.π., σελ. 310-311.

των ελληνικών και ανώτερων σχολών σε ιδιόκτητα κτίρια, ειδικά κατασκευασμένα για την καλύτερη εξυπηρέτηση των λειτουργικών τους αναγκών[16]. Στις προσπάθειες αυτές πρωτοστάτησαν οι τοπικοί κοινοτικοί άρχοντες, ως φορείς προστασίας των υποδούλων Ελλήνων, οι πλούσιοι Έλληνες του εσωτερικού και εξωτερικού και άλλοι ιδιώτες που ενδιαφέρονταν για την ανάπτυξη των γραμμάτων και της παιδείας στις ιδιαίτερες πατρίδες τους[17].

Αποτέλεσμα των συστηματικών αυτών προσπαθειών ήταν τα περισσότερα σχολεία του υπόδουλου Ελληνισμού να αποκτήσουν ιδιόκτητη στέγη προς τα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου αιώνα. Τα σχολικά αυτά κτίρια που στην ουσία ήταν ολόκληρα συγκροτήματα, αποτελούσαν κοινό τύπο σχολείων και ήταν άλλοτε μικρότερα και άλλοτε μεγαλύτερα, ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες των ιδιωτών χορηγών ή της κοινότητας. Περιελάμβαναν: αίθουσες διδασκαλίας, εργαστήρια, δωμάτια για τη στέγαση του διευθυντή και του διδακτικού προσωπικού, θαλάμους για τη στέγαση των οικότροφων ξένων μαθητών και κοινόχρηστους χώρους[18]. Ορισμένα από αυτά, που συγκέντρωναν σημαντικό αριθμό μαθητών, διέθεταν επιπλέον αίθουσα βιβλιοθήκης, αίθουσα προσευχής και τυπογραφείο[19]. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ως παράδειγμα τη σχολή του Παλαμά στο Μεσολόγγι, που είχε περίπου 300 μαθητές, τη σχολή της Δημητσάνας στην Πελοπόννησο, τη σχολή του Ντέκα στην Αθήνα, το Ελληνομουσείο της Ζαγοράς στο Πήλιο και τη σχολή της Χίου και τις αρχαιότερες όλων τις φημισμένες Σχολές των Ιωαννίνων[20].

Η ανυπαρξία επίσημου κρατικού φορέα και η έλλειψη νομοθεσίας για την ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία των σχολείων, είχε ως αποτέλεσμα την ύπαρξη μιας πολυμορφίας σε ό,τι αφορά τον τρόπο διοίκησής τους. Την περίοδο αυτή την υψηλή επιστασία των σχολείων την είχε το Πατριαρχείο, ενώ τον καθοριστικό ρόλο στη διοίκηση και τη λειτουργία τους είχαν οι ιδρυτές και χρηματοδότες τους και πρωτίστως οι κοινοτικοί άρχοντες. Έτσι, τα σχολεία

---

16 Ελ. Καλαφάτη: ό.π., σελ. 55.
17 Κ. Χατζόπουλος: ό.π., σελ. 324
18 Κ. Χατζόπουλος: ό.π. σελ. 325. Πβ. Ε. Καλαφάτη: ό.π., σελ. 55.
19 Τυπογραφεία με βεβαιότητα λειτούργησαν στο Γυμνάσιο της Χίου και στην Ακαδημία των Κυδωνιών (Κ. Αμάντος: *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, 1566-1822*. Αθήνα, Έκδ. Καραβίας, 1976 σελ. 37 και Ι. Καραμπλιάς: Ιστορία των Κυδωνιών. Αθήνα 1949, σελ. 150-151, 183).
20 Βλ. Σπ. Λάμπρος, *Περί παιδείας εν Ιωαννίνοις επί Τουρκοκρατίας*, Νέος Ελληνομνήμων ΙΓ΄ τευχ. Γ΄(1926), σσ. 279 κε., 295 κε. Πβ. Ε. Καλαφάτη: ό.π., σελ. 55.

που ιδρύθηκαν με τη βοήθεια των κατοίκων των πόλεων, των επαρχιών ή των χωριών διοικούνταν από τους τοπικούς κοινοτικούς άρχοντες. Τα σχολεία που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν με την πρωτοβουλία ντόπιων εμπόρων διοικούνταν από τους ίδιους ή από τους διαδόχους τους. Εκείνα που ιδρύθηκαν με την πρωτοβουλία ελλήνων πλουσίων εμπόρων του εξωτερικού διοικούνταν από τους τοπικούς κοινοτικούς άρχοντες της περιοχής που λειτουργούσε το σχολείο[21].

Ωστόσο η ευθύνη της διοίκησης και η εποπτεία των σχολείων ήταν επηρεασμένη από το σύστημα της κοινοτικής αυτοδιοίκησης που ανέπτυξε ο Ελληνισμός κατά τους χρόνους της δουλείας. Έτσι τη διοίκηση και εποπτεία των κατώτερων ή μέσων σχολείων ασκούσε η εφοροδημογεροντία, η οποία είτε εκλεγόταν από τους κατοίκους, είτε οριζόταν από τη σχετική ιδρυτική διαθήκη του σχολείου. Αυτή φρόντιζε για το σχολείο, έβρισκε τους οικονομικούς πόρους, προσλάμβανε και μισθοδοτούσε το προσωπικό.

Το σύστημα αυτό έφερε σε άμεση επαφή τους κατοίκους με το σχολείο και καλλιεργούσε το ενδιαφέρον και τη φροντίδα τους για την επίλυση των προβλημάτων και την καλή λειτουργία του[22]. «Με το σύστημα των σχολικών επιτροπών οι κάτοικοι της κοινότητας συμμετείχαν ενεργά στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής τους και παρακολουθούσαν πολύ στενά το παιδευτικό έργο και τις προσπάθειες του σχολείου, ενίσχυαν οικονομικά τα σχολικά τους ταμεία και πολλοί χάριζαν σ' αυτά τις περιουσίες τους»[23].

Τα έξοδα συντήρησης και λειτουργίας των ελληνικών σχολείων κατά την περίοδο τη τουρκοκρατίας καλύπτονταν εξ ολοκλήρου από ιδιωτικές ή άλλες πηγές[24]. Σπουδαιότερη πηγή εσόδων ήταν οι δωρεές που διέθεταν οι πλούσιοι έλληνες κυρίως της διασποράς αλλά και του εσωτερικού και κατά καιρούς έλληνες του εξωτερικού, ανώτεροι κληρικοί και Φαναριώτες. Στην κατηγορία των δωρεών περιλαμβάνεται και η ακίνητη περιουσία συνήθως καλλιεργήσιμων αγρών, τους οποίους ενοικίαζαν οι υπεύθυνες σχολικές επιτροπές και εξασφάλιζαν ένα σταθερό ετήσιο εισόδημα, απαραίτητο για την κάλυψη των λει-

---

21 Κ. Χατζόπουλος· ό.π., σελ 308-309.
22 Χρ. Θεωδοράτος· *Διοίκησις και Εποτεία της Εκπαιδεύσεως*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια - HERDER, τομ. 2ος, Αθήνα, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, σελ. 223-224.
23 Θεοφρ Γέρος: *Τα εκπαιδευτικά προβλήματα*. Αθήναι, έκδ Κέδρος. 1975, σελ. 75.
24 Λ Αρσενίου: *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*. Αθήνα, Έκδ. Επικαιρότητα, 1984, σελ. 145

τουργικών αναγκών του σχολείου. Οι κοινότητες διέθεταν ποσά με τη μορφή της έκτακτης επιχορήγησης, προκειμένου να αντιμετωπιστούν άμεσα τα κατεπείγοντα λειτουργικά προβλήματα, και τη μορφή της τακτικής ενίσχυσης, με ποσά που εισπράττονταν από δασμούς ή κοινοτικούς φόρους από την πώληση συγκεκριμένων προϊόντων[25]. Τέλος ένα μέρος των λειτουργικών εξόδων των σχολείων καλύπτονταν από τα δίδακτρα που κατέβαλαν ορισμένες κατηγορίες μαθητών. Παρόλο που η φοίτηση στα ελληνικά σχολεία στην περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν δωρεάν, οι υπεύθυνοι των σχολείων πολλές φορές κατέφευγαν στην επιβολή διδάκτρων, όταν τα έσοδα που έπαιρναν από άλλες πηγές δεν επαρκούσαν να καλύψουν τα έξοδα για τη συντήρηση και λειτουργία των σχολείων. Στις περιπτώσεις αυτές δίδακτρα κατέβαλαν μόνο οι μαθητές που προέρχονταν από πλούσιες οικογένειες, χωρίς τα πόσα να είναι σημαντικά, ενώ όλοι οι άλλοι μαθητές απαλλάσσονταν από την υποχρέωση αυτή[26].

Πολλά ελληνικά σχολεία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, παρά τη πολυμορφία των πηγών χρηματοδότησης και το μεγάλο ενδιαφέρον που έδειξαν επίσημοι φορείς και φυσικά πρόσωπα, με στόχο τη διασφάλιση της οικονομικής αυτοτέλειάς τους, παρήκμασαν ή διέκοψαν τη λειτουργία τους εξαιτίας της έλλειψης οικονομικών πόρων. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει, με ιδιαίτερη έμφαση, την έλλειψη ενός επίσημου κρατικού οργάνου, το οποίο θα αναλάμβανε υπεύθυνα την ίδρυση, συντήρηση και λειτουργία των σχολείων. Ο λόγος αυτός οδήγησε τους φωτισμένους λογίους, στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, να διαβλέψουν ότι οριστική λύση στο πρόβλημα της παιδείας του υπόδουλου Ελληνισμού μπορούσε να δώσει μόνο ένα ανεξάρτητο και οργανωμένο ελληνικό Κράτος[27].

2. Οι διδάσκαλοι και τα βιβλία

Οι περισσότεροι δάσκαλοι των ελληνικών σχολείων στην περίοδο της τουρκοκρατίας δεν είχαν κάνει ειδικές σπουδές για την άσκηση του λειτουργήματός τους. Ειδικά για την κατώτερη βαθμίδα, όπου οι διδακτικές απαιτήσεις

---

[25] Κ. Χατζόπουλος· ό.π., σελ. 313-317.
[26] Μ. Παρανίκας: *Ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης εκ των πηγών συνταχθείσα*. Αθήναι, έκδ Αλήθεια 1885, σελ. 12 και Ι. Καραμπλιάς· ό.π., σελ. 135.
[27] Κ. Χατζόπουλος: ό.π., σελ. 321-322.

ήταν σχετικά περιορισμένες και η παιδαγωγική κατάρτιση αδιανόητη, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για δασκάλους με ουσιαστικά προσόντα. Η αναγνώριση τέτοιων προσόντων φαίνεται ότι άρχισε να απαιτείται κατά τα τέλη του 18ου αιώνα, όταν πολλοί λόγιοι άνδρες επιστρέφουν στην πατρίδα τους μετά από τις σπουδές που πραγματοποιούσαν σε ανώτερες σχολές του εξωτερικού[28].

Σχετικά με τα σχολεία είναι χαρακτηριστική η πληροφορία που μας δίνει ο Μ. Γεδεών. Γράφει στα 1889: «Από του παρελθόντος αιώνος αι παρ' ημίν σχολαί εκαλούντο ως εκ των διδασκομένων, μαθημάτων «σχολαί ιερών» ή «κοινών γραμμάτων», και «σχολαί των ελληνικών μαθημάτων», ούτω δε και οι εν αυταίς διδάσκαλοι· κατά τα πρώτα δ'έτη της ημετέρας εκατονταετηρίδας, τα μεν της στοιχειώδους και προκαταρκτικής παιδεύσεως εκαλούντο «κοινά σχολεία», τα δε ανώτερα τούτων «ελληνικά»· και ο μεν των κοινών διδάσκαλος ωνομάζετο συνηθέστερον «παιδαγωγός»[29].

Τα σχολεία λειτουργούσαν σε πόλεις, χωριά, κοινότητες και μοναστήρια. Οι μαθητές συγκεντρώνονταν πολλοί μαζί και έκαναν μάθημα ανεξάρτητα από ικανότητες και ηλικία. Διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή της μητρικής γλώσσας, χριστιανική κατήχηση, εκκλησιαστική κατήχηση και λογαριθμητική -δηλαδή «τας αναγκαιοτάτας βιωφελείς γνώσεις», ώστε να γίνουν «καλοί χριστιανοί και τίμιοι πολίται»[30]. Οι δάσκαλοι των κοινών σχολείων ήταν λαϊκοί και ιερείς, εκλέγονταν από τους επισκόπους και εφόρους των σχολείων και έπρεπε να διακρίνονται για τη μόρφωση και το ήθος[31]. Συγχρόνως ο δάσκαλος ήταν ψάλτης και εμπειρικός γιατρός και πρόσφερε τις υπηρεσίες του, όταν οι συνθήκες το απαιτούσαν. Βασικά διδακτικά βιβλία των σχολείων ήταν τα θρησκευτικά βιβλία της εκκλησίας το Οκταήχι, το ιερό ψαλτήριο, Απόστολος και τα Μηναία[32]. Νεότερες έρευνες έδειξαν ότι στα ανώτερα ή δευτεροβάθμια, κατά κάποιο τρόπο σχολεία, διδάσκονταν τα έργα των αρχαίων Ελλήνων[33]. Η χρονική

---

[28] Αλ. Αγγέλου: *Η Εκπαίδευση*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ. ΙΑ΄, ό.π., σελ. 316-317.

[29] Μ. Γεδεών: *Η πνευματική κίνηση του Γένους κατά τον ΙΗ και ΙΘ αιώνα*. Αθήνα, έκδ. Ερμής, 1976, σελ. 227.

[30] Μ. Παρανίκας: *Σχεδίασμα περί της εν τω Ελληνικών Έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από της αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως 1453 μ.Χ. μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ΙΘ) Εκατονταετηρίδας. Εν Κωνσταντινουπόλει*, έκδ. Κορομηλά, 1867, σελ. 203-204.

[31] Σ. Ευαγγελόπουλος: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης* ... ό.π., σελ. 60.

[32] Ν. Σαρρής: *Οσμανική πραγματικότητα. Συστηματική παράθεση δομών και λειτουργιών. Η Δοσιματική Διοίκηση*. Αθήνα, έκδ. Αρσενίδης, σελ. 374.

[33] Α. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου: *Μαθηματάρια των Ελληνικών Σχολείων κατά την Τουρκοκρατία*. Αθήναι, Έκδ. Σύλλογος Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1993, σελ. 349.

διάρκεια των σπουδών ήταν πολυετής (17-22 χρόνια) και οι ποινές που επιβάλλονταν αυστηρότατες με βασανιστήρια και κακοποιήσεις[34].

Εποπτικά όργανα μέχρι και το 18ο αιώνα ήταν η άμμος που λειτουργούσε ως μαυροπίνακας και τα πινακίδια[35]. Κοινό διδακτικό πρόγραμμα μαθημάτων και μεθόδους διδασκαλίας δεν είχαν, γιατί δεν υπήρχε κεντρικός κρατικός φορέας, ούτε μπορούσε να ζητήσει κανείς κάτι τέτοιο από τους αυτοσχέδιους εκείνους δασκάλους. Γι' αυτό τα αποτελέσματα συνήθως ήταν μέτρια. Παρά τις θετικές εξελίξεις, κατά τα τέλη του 18ου αιώνα, για τη διαμόρφωση ενός υποτυπώδους εκπαιδευτικού συστήματος με πρόγραμμα μαθημάτων, εντούτοις και στην περίοδο αυτή το κάθε σχολείο εξακολουθούσε να λειτουργεί σαν αυτόνομη σχολική μονάδα. Επομένως τη διάρκεια φοίτησης, τον προγραμματισμό και το περιεχόμενο της διδασκαλίας των μαθημάτων, καθόριζε κάθε φορά ο δάσκαλος που ήταν ουσιαστικά και ο μοναδικός υπεύθυνος για όλη τη λειτουργία του σχολείου[36]. Το Αλφαβητάριο ως έντυπο θα αργήσει να κάνει την εμφάνισή του. Το πρώτο ονοματισμένο ως «Μέγα Αλφαβητάριο» κυκλοφόρησε το 1771[37] και το δεύτερο ως «Μικρό Αλφαβητάριο», «εγχειρίδιο» το 1783. Ήταν έργα του Μιχαήλ Παπαγεωργίου[38] και τυπώθηκαν στη Βιέννη.

Στη δεύτερη βαθμίδα, όπου ανήκαν τα «ελληνικά σχολεία», το βάρος της διδασκαλίας έπεφτε κυρίως στην εκμάθηση της αρχαίας ελληνικής. Στα σχολεία αυτά λειτουργούσαν δύο κύκλοι σπουδών ένας για τους αρχάριους και ένας για τους προχωρημένους. Στον κύκλο των αρχαρίων διδάσκονταν τα «γραμματικά», ενώ στον κύκλο των προχωρημένων «τα της κυκλοπαιδείας μαθήματα»[39]. Η μέθοδος της «ψυχαγωγίας» που χρησιμοποιούσαν οι δάσκαλοι για την ερμηνεία των αρχαίων κειμένων, θεωρήθηκε ακατάλληλη, από άνδρες φιλογενείς και φιλομαθείς όπως, ο Μεθόδιος Ανθρακίτης και ο Ιωάννης Πατού-

---

[34] Αλ Αγγέλου· *Η εκπαίδευση* τόμ ΙΑ, ό π , σελ 323

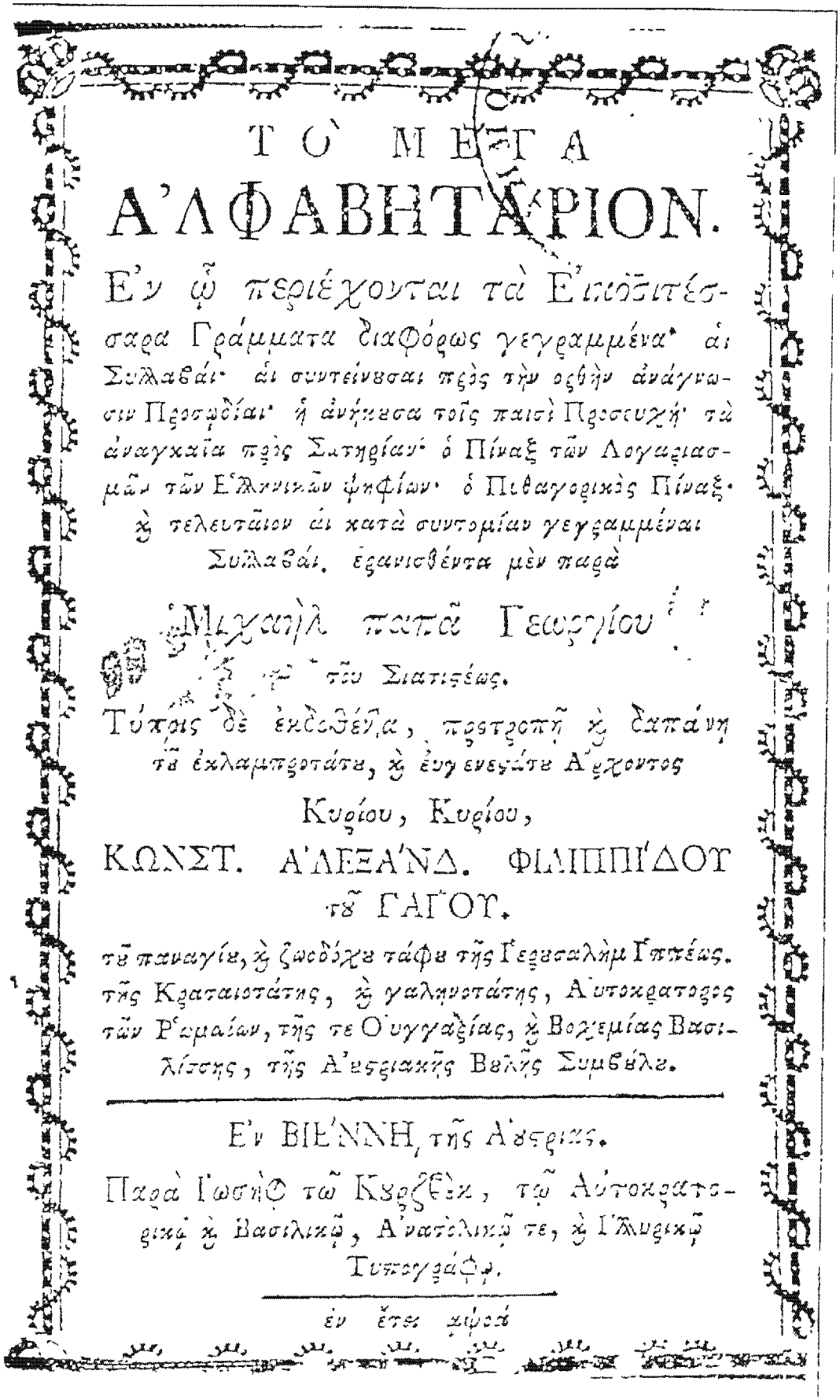
[35] Χάρτινοι πίνακες, που δίπλωναν πολλές φορές και τυλίσσονταν με δέρμα, πάνω στους οποίους γράφονταν τα γραμματα του αλφαβήτου, οι συλλαβές και οι λέξεις (Ν Σαρρής· ό π., σελ 374).

[36] Κ Χατζόπουλος· ό.π , σελ 327-329

[37] Ευγενία Κεφαλληναίου· *Νεοελληνικά Αλφαβητάρια 1771-1981* Αθήνα, Εκδόσεις ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟΣ, 1995, Σελ 24 Μ Γεδεών ό π , σελ 16 Πβ Τρ Ευαγγελίδης ό π , Τομ Α, σελ LXXXII

[38] Λογιος από τη Σιάτιστα Γεννήθηκε το 1727 και πέθανε στη Βιέννη το 1796 Ήταν μαθητής του Ευγενιου Βούλγαρη Χρημάτισε δάσκαλος και σπούδασε φιλοσοφία και Ιατρική στη Γερμανία και τη Βιέννη όπου διορίστηκε και καθηγητής της Ελληνικής Γλώσσας Από τα έργα του τα σπουδαιοτερα ειναι το «Μέγα και Μικρο Αλφαβητάριο», «Έπη, πρωοελεγεία, ιαμβικα» κ.ά (Χ Γαζαριάν ΥΔΡΙΑ, Μεγαλη Γενικη Εγκυκλοπαίδεια, Τομ 42, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α Ε , 1987, σελ 452)

[39] Αγγελικής Γ - Σκαρβελη - Νικολοπούλου· ο π , σελ 200-201

ΤΟ ΜΕΓΑ
ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ.

Ἐν ᾧ περιέχονται τὰ Εἰκοσιτέσσαρα Γράμματα διαφόρως γεγραμμένα· αἱ Συλλαβαί· αἱ συντείνουσαι πρὸς τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν Προσῳδίαι· ἡ ἀνήκουσα τοῖς παισὶ Προσευχή· τὰ ἀναγκαῖα πρὸς Σατηρίαν· ὁ Πίναξ τῶν Λογαριασμῶν τῶν Ἑλληνικῶν ψηφίων· ὁ Πυθαγορικὸς Πίναξ· καὶ τελευταῖον αἱ κατὰ συντομίαν γεγραμμέναι Συλλαβαί. ἐξανισθέντα μὲν παρὰ

Μιχαὴλ παπᾶ Γεωργίου

τοῦ Σιατιστέως.

Τύποις δὲ ἐκδοθέντα, πρωτοπῆ καὶ δαπάνῃ τοῦ ἐκλαμπροτάτου, καὶ εὐγενεστάτου Ἄρχοντος

Κυρίου, Κυρίου,

ΚΩΝΣΤ. ΑΛΕΞΑΝΔ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ

τοῦ ΓΑΓΟΥ.

τοῦ παναγίου, καὶ ζωοδόχου τάφου τῆς Ἱερουσαλὴμ Ἐπιτρόπου. τῆς Κραταιοτάτης, καὶ γαληνοτάτης, Αὐτοκρατόρισσης τῶν Ῥωμαίων, τῆς τε Οὐγγαρίας, καὶ Βοημίας Βασιλίσσης, τῆς Αὐστριακῆς Βουλῆς Συμβούλου.

Ἐν ΒΙΕΝΝΗ, τῆς Αὐστρίας.

Παρὰ Ἰωσὴφ τῷ Κυρζβέκ, τῷ Αὐτοκρατορικῷ καὶ Βασιλικῷ, Ἀνατολικῷ τε, καὶ Ἰλλυρικῷ Τυπογράφῳ.

ἐν ἔτει ᾳψοά

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου ό π, σελ 113

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΑΓΚΑΙΩΝ ΠΡΟΣ ΣΩΤΗΡΙΑΝ.

Διδάσκαλος, καὶ Μαθητής.

Δ. Πόσα χρειάζεται ὁ χριστιανὸς νὰ Φυλάξῃ, διὰ νὰ κληρονομήσῃ τὴν αἰώνιον ζωήν;

Μ. Δύο. Πίστιν Ὀρθὴν, καὶ Ἔργα καλά.

Δ. Ἄρά γε ἐὰν ἔχῃ τινὰς μόνον Πίστιν ὀρθὴν, καὶ δὲν ἔχει Ἔργα καλὰ, ἠμπορεῖ νὰ σωθῇ;

Μ. Ὄχι. διατὶ καθὼς λέγει ἡ Ἁγία Γραφὴ, ἡ πίστις χωρὶς τὰ ἔργα εἶναι νεκρά. „ Ὥσ-
„ περ γὰρ τὸ σῶμα χω-
„ ρὶς πνεύματος νεκρόν
„ ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις,
„ χωρὶς τῶν ἔργων νε-
„ κρά ἐστι.„ Ἰάκω. Κεφ' β'.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 113

σας, αφού καταπονούσε τους μαθητές οι οποίοι έχαναν πολύτιμο χρόνο χωρίς να μαθαίνουν πολλά πράγματα. Έπρεπε να βρεθεί μια νέα μέθοδος που να εξυπηρετεί τις απαιτήσεις της εποχής[40]. Για το σκοπό αυτό ο Ιωάννης Πατούσας εξέδωσε το 1710 στη Βενετία τετράτομη «Εγκυκλοπαίδεια»[41], η οποία αποτέλεσε το βασικό εγχειρίδιο για τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών σε όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου μέχρι της εισαγωγής στην Ελλάδα της νέας αλληλοδιδακτικής μεθόδου από τον Φιλλιπουπολίτη Γεώργιο Κλεόβουλο[42].

Οι Έλληνες λόγιοι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού επισημαίνοντας τη μεγάλη σημασία που πρέπει να αποκτήσει η σχολική Παιδεία για τη δημιουργία ενός προτύπου νέου ανθρώπου, ενδιαφέρονται για την εισαγωγή νέων παιδαγωγικών αρχών και συστημάτων διδασκαλίας[43]. Ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ και ο Δημήτριος Καταρτζής θα συντάξουν αυτοτελείς παιδαγωγικές πραγματείες που απευθύνονται σε γονείς και δασκάλους. Στα δοκίμια αυτά κρίνεται με αυστηρό τρόπο η ανεπάρκεια της διδασκαλίας των κοινών σχολείων, ο σχολαστικισμός της εκπαίδευσης, η αναποτελεσματικότητα της διδακτικής μεθόδου, η έλλειψη παιδαγωγικών συστημάτων και η καταπόνηση των μαθητών. Διατυπώνεται ένα νέο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, που έχει σαν αρχή την προσαρμογή της διδακτέας ύλης στις δυνατότητες του παιδιού ανάλογα με την ηλικία του, την προτεραιότητα στις ιδέες και όχι στις λέξεις και στη διαδοχική ανάπτυξη της μνήμης και της κρίσης.

Με τις αναμορφωτικές αυτές προτάσεις ο χρόνος που σπουδάζει ο νέος γίνεται αποδοτικότερος και η αγωγή που έχει στόχο τη μεθοδική ανάπτυξη του ηθικού κόσμου και των διανοητικών ικανοτήτων του ατόμου, γίνεται πιο αποτελεσματική[44]. Ο Κοραής, στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του 19ου αιώνα

---

[40] Τρ. Ευαγγελίδης: ό.π., τόμ. Α΄, σελ. XCIII-XCIV

[41] Το βοήθημα αυτό έγινε σύντομα αποδεκτό από τους δασκάλους, αφού ουσιαστικά με αυτό γινόταν ο προγραμματισμός της διδακτέας ύλης στα περισσότερα σχολεία. Περιελάμβανε: Έργα το Λουκιανού, απομνημονεύματα του Ξενοφώντα, του Κρίτωνα, του Πλάτωνα, αποφθέγματα Βασιλέων και στρατηγών, κείμενα εκκλησιαστικών συγγραφέων, ρητορικούς λόγους του Λυσία, του Ισοκράτη, του Πλούταρχου, του Μεγάλου Βασιλείου, αποσπάσματα έργων μεγάλων τραγικών ποιητών, όπως του Ομήρου, του Ησιόδου, του Πίνδαρου κ.ά. (Αγγελικής Γ. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου: ό.π., σελ. 245, 263-270).

[42] Τρ. Ευαγγελίδης: ό.π., Τόμ. Α΄, σελ. XCIV-XCV.

[43] Ε. Καλαφάτη: ό.π., σελ. 17.

[44] Δ. Καταρτζής: *Τα ευρισκόμενα*. Εκδότης Κ.Θ. Δημαράς, Αθήνα, Έκδ. Ερμής - ΟΜΕΔ, 1970, σελ. 29-38.

ζητά την αναμόρφωση του κοινού σχολείου, γιατί το θεωρεί ως βασικό μοχλό στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. «Αι επιστήμαι», γράφει, «ήρχισαν να εμβαίνωσιν εις την Ελλάδα· αλλά διά να ωφεληθώσιν απ' αυτάς οι νέοι, και απ' αυτούς όλον το γένος, χρεία είναι να έρχονται εις αυτάς προετοιμασμένοι με ορθήν παιδική ανατροφήν»[45] και προτρέπει «να αναμορφώσετε, ως είπα, και των λεγομένων κοινών γραμμάτων τα σχολεία, όπου μάλιστα έχει χώραν η παιδική ανατροφή»[46].

Στο τέλος του 18ου αιώνα υπό την επίδραση των ιδεών του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού, πολλοί έλληνες λόγιοι άνδρες που συμμετείχαν ενεργά στην πνευματική κίνηση της εποχής, προσπαθούν να εγκαταλείψουν την αυθεντία και τα δόγματα του παρελθόντος και να προαγάγουν την επιστήμη, με βάση την επαγωγική μέθοδο και τη χρήση του ορθού λόγου, της κρίσης και της δημιουργικής σκέψης[47].

3. Η διαμάχη για τη γλώσσα

α. Οι εκπρόσωποι του διαφωτισμού και οι απόψεις τους

Είναι ανάγκη να μεταφερθούν οι νέες ιδέες και στην Ελλάδα, στην οποία υπάρχει αμάθεια λόγω της μακρόχρονης σκλαβιάς και της έλλειψης παιδείας[48]. Για να μεταφερθούν όμως οι νέες ιδέες και η επιστήμη στην Ελλάδα, για «τον φωτισμό του γένους» και την εθνική αποκατάσταση, χρειαζόταν μια κατάλληλη εθνική προφορική και γραπτή γλώσσα[49]. Πολλοί λόγιοι (αρχαϊστές) όπως ο Παναγιώτης Κοδρικάς, ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Λάμπρος Φωτιάδης, ο Νεόφυτος Δούκας και άλλοι, θεώρησαν ως κατάλληλη γλώσσα για το σκοπό αυτό την αρχαία ελληνική, γιατί πίστευαν πως με τη χρήση της θα ξαναζωντάνευε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός. Την ομιλούμενη γλώσσα τη θεωρούσαν χυδαία και βάρβαρη και ανίκανη να εκφράσει την επιστήμη και την τέχνη[50]. Οι Δημοτικιστές από την άλλη πλευρά με το Δημήτριο Καταρτζή, το Γρηγόρη Κωνσταντά, τον Αθανάσιο Ψαλίδα και αργότερα το Διονύσιο Σολωμό, έβρισκαν ως

---

[45] Α. Κοραής: *Προλεγόμενα* ... ό.π., σελ. 398.
[46] Α. Κοραής· ό.π., σελ. 402
[47] Μ. Μιράσγεζη: *Νεοελληνική Λογοτεχνία*. Τόμ. Α΄, Αθήνα 1978, σελ. 294.
[48] Γ. Κορδάτος: *Ιστορία του Γλωσσικού μας ζητήματος* Β΄ έκδοση, Αθήνα 1973, σελ. 42.
[49] Μ. Τριανταφυλλίδης· *Άπαντα*. Τόμ. 3ος, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 47 και Λ. Πολίτης: *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, έκδοση Γ΄, Αθήνα 1980, σελ. 95.
[50] Δ. Τομπαίδης: *Επιτομή της Ιστορίας της Ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β., 1984, σελ. 52.

κατάλληλη γλώσσα τη Δημοτική (κοινή προφορική) του νέου Ελληνισμού και ζητούσαν να καλλιεργηθεί, να εμπλουτιστεί και να καθιερωθεί στην Εκπαίδευση και την Επιστήμη[51]. Το ίδιο υποστήριζε και ο ανώνυμος συγγραφέας της «Ελληνικής Νομαρχίας». «Ω, πόσον ταχύτερα και ευκολότερα -γράφει- ήθελε φωτισθώσιν οι παίδες των Ελλήνων αν οι παραδόσεις των επιστημών εγίνοντο εις την απλήν μας διάλεκτον ...»[52].

Έτσι πριν από την έκρηξη της επανάστασης είχε αρχίσει ένας έντονος γλωσσικός αγώνας που είχε συνδεθεί με την Εκπαίδευση. Κατά τον Χρ. Λέφα, ο σπινθήρας του γλωσσικού ζητήματος άναψε, όταν ο σοφός μελετητής της Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας, Ευγένιος Βούλγαρης[53] επιτέθηκε δριμύτατα κατά των δημοτικιστών, όταν παρατήρησε ότι άρχισαν να γράφονται στη δημοτική γλώσσα πολλά έργα, ακόμη και φιλοσοφικά συγγράμματα[54]. Η σκληρή αυτή διαμάχη ανάμεσα στους αρχαιστές και δημοτικιστές κράτησε πολλά χρόνια (1789-1821) και φαινόταν να επικρατεί της αρχαϊστικής γλωσσικής παράταξης[55]. «Κάτω από τη μάσκα της γλώσσας -γράφει ο Γ. Κορδάτος- κρύβονταν από τη μια μεριά οι νεοτεριστικές και προοδευτικές ιδέες και από την άλλη ο σχολαστικισμός, η αντίδραση, η συντηρητικότητα, η αμάθεια, η θρησκοληψία»[56].

Εκείνος που επέδρασε περισσότερο, λόγω του επιστημονικού του κύρους, στη διαμόρφωση της γλώσσας, ήταν ο Αδαμ. Κοραής. Ο Αδάμ. Κοραής πρότεινε μια συμβιβαστική λύση. Συμβούλευε τη χρησιμοποίηση της κοινής γλώσσας καθαρισμένη από τα βάρβαρα στοιχεία[57], διορθωμένη και "στολισμένη" με βάση το πρότυπο της αρχαίας γλώσσας[58]. Με αυτόν τον τρόπο διαμόρφωσε ένα είδος απλής καθαρεύουσας[59] και οι συμβιβαστικές απόψεις του συγκέντρωναν τις διαμαρτυρίες, τις επικρίσεις και τα πυρά και των δύο πλευρών, των

---

51 Μ. Τριανταφυλλίδης: ό.π., σελ. 86.
52 Θ. Παπακωνσταντίνου: *Νεοελληνική Παιδεία*, Αθήνα 1976, σελ. 85.
53 Ο Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806). Βλ σχετικά (Θ Χατζηστεφανίδης: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986)* Β΄ Έκδοση, Αθήνα, Έκδ Παπαδήμα, 1990, σελ 92 Πβ Ρ Αργυροπούλου Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, ΥΔΡΙΑ, τόμ 15ος, 1980, ό π , σελ 371)
54 Χ Λέφας *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως* Εν Αθήναις, Έκδ ΟΕΣΒ, 1942, σελ 368
55 Σ Ευαγγελόπουλος ό π , σελ 64
56 Γ Κορδάτος· ό π , σελ 51
57 Χ Λέφας ό π , σελ 380
58 Σ Ευαγγελόπουλος· ό.π., σελ 65
59 Σ Ευαγγελόπουλος ό π , σελ 65

αρχαϊστών και των δημοτικιστών[60]. Η πείρα της ζωής του και οι δημοκρατικές και φιλελεύθερες ιδέες του τον οδήγησαν προς τη «μέση οδό». Η λύση που πρότεινε στο γλωσσικό ζήτημα, σύμφωνα με τις ιδέες του, ήταν δημοκρατική[61]. «Η πλειοψηφία της αστικής τάξης γράφει -ο Γ. Κορδάτος- με διανοητικό αρχηγό τον Κοραή ήθελε την απλοποίηση της αρχαΐζουσας γλώσσας. Υποστήριζε το συμβιβασμό. Για τη μερίδα αυτή το γλωσσικό ζήτημα δεν ήταν το θεμελιακό. Ήταν το μέσο και όχι ο σκοπός. Ο κοινός σκοπός ήταν το ξεσκλάβωμα»[62].

Ο Παν. Κοδρικάς επετέθηκε με σφοδρότητα κατά των γλωσσικών αντιλήψεων του Κοραή, τις οποίες θεωρούσε δογματικές και επικίνδυνες για την κοινωνία. Άρχισε μεταξύ τους μια φιλολογική διαμάχη, η οποία πήρε τη μορφή κοινωνικού προβλήματος, ξεπέρασε τα όρια της ευπρέπειας και της επιστήμης και χώρισε τους λόγιους της εποχής εκείνης σε δύο αντιμαχόμενες ομάδες[63].

Με την έκρηξη της ελληνικής επανάστασης (1821) ο γλωσσικός αγώνας παραμερίστηκε, αλλά το πάθος ανάμεσα στις δύο γλωσσικές παρατάξεις δεν έσβησε. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια η καθαρεύουσα επικράτησε και έγινε η επίσημη γλώσσα της πολιτείας και της εκπαίδευσης[64].

Αντίθετα με τη γλωσσική διαμάχη, στο θέμα της παιδείας και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης υπήρχε ομογνωμία μεταξύ των λογίων της εποχής εκείνης[65]. Αγωνίστηκαν με κάθε μέσο για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής παιδείας και τη μετακένωση των ευρωπαϊκών παιδευτικών ιδεών στην ελληνική εκπαίδευση[66]. Συμφωνούν όλοι ότι είναι ανάγκη να μορφώνονται οι νέοι και να καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια προς την κατεύθυνση αυτή. Τους πιάνει απελπισία, όταν βλέπουν την καθυστερημένη Παιδεία στην Ελλάδα και την εμμονή μερικών λογίων στις παλιές παραδόσεις και αντιλήψεις. Βιάζονται και θέλουν να κερδίσουν το χαμένο χρόνο[67].

Από τις αρχές του 19ου αιώνα η ελληνική παιδεία προχωρά με γοργά βή-

---

60 Χ Λέφας· ό π , σελ 386
61 Λ Πολίτης ό π , σελ. 100
62 Γ Κορδάτος· ό π , σελ 70
63 Θ Χατζηστεφανίδης· ό π , σελ 94-95.
64 Θ Χατζηστεφανίδης· ό π , σελ 96
65 Κ Χατζόπουλος ό π , σελ 362
66 Κ Βακαλοπουλος ο π , σελ 97
67 Α Βακαλοπουλος ό π , σελ 656-658

ματα[68] και η μετακένωση συντελείται με ακάθεκτη ορμή[69]. «Από του 1800 και εφεξής εφρόντιζαν οι λόγιοι να εξαπλώσουν παιδείαν περισσοτέραν, ώστε πάσα κλάσις να μεταχειρίζεται με κάποιαν μάθησιν καλύτερα το επάγγελμά της»[70]. Την εποχή αυτή ιδρύονται τόσα σχολεία και μεταφράζονται στην ελληνική γλώσσα τόσα ξένα βιβλία, όσα δεν είδε ο ελληνισμός μετά την άλωση, παρατηρεί ο Κοραής[71].

Και ο Ανώνυμος της «Ελληνικής Νομαρχίας», σχολιάζει ως εξής την εκπαιδευτική αυτή έκρηξη. «Ώ πόση διαφορά, ευρίσκεται εις την Ελλάδα από δέκα χρόνους έως τη σήμερον, Μεγάλη, ώ αδελφοί μου, μεγαλοτάτη και καθ' εκάστην προς το κρείττον φέρεται. Τώρα άρχισαν αι Μούσαι να αναλάβουν και πάλιν να επανορθωθώσιν εις τα χρυσόχροα όρη της Ελλάδος. Ο Απόλλων πάλιν ενεφανίσθη εις το αρχαίον του παλάτιον, δεν ευρίσκεται πόλις της σήμερον οπού να μην έχη δύο και τρία σχολεία»[72].

Τα ελληνικά σχολεία που ιδρύονται σε πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά, με δαπάνες πλουσίων Ελλήνων, καθώς και τα ελληνικά βιβλία, και οι Εφημερίδες που τυπώνονται στα ελληνικά τυπογραφεία της Κωνσταντινούπολης, του Ιασίου, του Βουκουρεστίου, της Βενετίας, της Βιέννης ακόμη και της Μακεδονίας, υψώνουν το πνευματικό επίπεδο του ελληνικού λαού και τονώνουν την εθνική τους συνείδηση[73]. Η πνευματική κίνηση του έθνους είναι αδύνατο να ανακοπεί. Οι μαθητές που φοιτούν στα σχολεία πολλαπλασιάζονται, παρακολουθούν τα μαθήματά τους και μορφώνονται τώρα με την πνοή της πολιτικής ελευθερίας, που έρχεται όχι μόνο από τα Κράτη της Δυτικής Ευρώπης, αλλά και από τα κείμενα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων[74]. «Τα σχολεία της Ελλάδος της σήμερον έχουν ενθέρμους προστάτας. Η ιερά των αρχιερέων ομήγυρις, ένδοξοι και έκλαμπροι άνδρες, τα υπερασπίζονται. Το γένος όλον συνεισφέρει εις την βελτίωσιν των νέων, και δεν φείδονται οι κατά τόπους πλούσιοι δι' απόκτησιν των αναγκαίων... οι νέοι έχουν σοφωτέρους διδασκάλους να

---

[68] Α Σκαρβέλη-Νικολοπούλου ό π , σελ 263
[69] Α Βακαλόπουλος· ό π , σελ 658
[70] Κ Κουμας *Ιστορίαι των ανθρωπινων πράξεων* Τόμ 12, Βιέννη 1832, σελ 600
[71] Αδ Κοραής *Τι πρέπει να καμωσιν οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστασεις (Διάλογος δυο Γραικών)*, Αθηναι 1956, σελ 24
[72] Ανώνυμος *Ελληνική Νομαρχια, ητοι Λογος περι Ελευθεριας*, Έκδ 2η, Ν Β Τωμαδακη, Αθηναι, α ε , σελ 175-176
Τρ Ευαγγελιδης ο π , σελ CIV, CVIII και Μ Γεδεων ο π , σελ 127
[74] Α Βακαλόπουλος ό π , σελ 662

ΠΟΙΚΙΛΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ,
Η' ΤΟΙ
ΑΛΦΑΒΗΤΑ'ΡΙΟΝ ΕΥ'ΜΑΘΕΙ'ΑΣ.

Ἐν ᾧ εὑρίσκονται μαθήματα ὠφέλιμα ἵνα διδάσκωνται τὰ εἰς Τουρκίαν μικρὰ παιδία τῶν Χριστιανῶν, πρὶν τῆς Ὀκτωήχου, καὶ τοῦ Ψαλτηρίου·

Φιλοπόνως συντεθέντα παρὰ τοῦ ἐν Ἱερεῦσι
ΠΟΛΥΖΩ'Η ΚΟΝΤΟΥ,
τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.

Νῦν πρῶτον ἐκδίδοται διὰ φιλοτίμου δαπάνης τοῦ ἐν πραγματευταῖς ἐλλογίμου Τριανταφύλλη Καραμπίνα τοῦ ἐκ Καστορίας. εἰς μνημόσυνον τοῦ μακαρίτου αὐτοῦ Πατρὸς Ρ'άλλη Καραμπίνα.

Ἐν Βιέννῃ 1803.
Παρὰ Γεωργίῳ Βενετώτῃ.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 114

διδαχθώσιν από αυτούς έχουν τους Βενιαμίν, έχουν τους Ιωάννας, έχουν τους Δούγκας, έχουν τους Κούμας, έχουν τους Δανιήλ, και άλλους πολλούς σοφούς διδασκάλους, οι οποίοι με τα νάματα της διδασκαλίας των και των συγγραμμάτων ποτίζουν την Ελλάδα, και εις τους οποίους το γένος όλον ομολογεί χάριτας»[75]. Ο Νεόφυτος Δούκας ονόμασε τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα, χρόνια διανοητικής κίνησης των Ελλήνων. «Ει τις εποχήν χρόνου εν τη ιστορία τοις επιγιγνομένοις λογίσαιτο ουκ αν αμάρτοι. Εντεύθεν γαρ και γένος σύμπαν μικρού δειν κατ' ολίγον προθυμηθέν, ερρωμένως ήρξατο βελτιούσθαι, και δρόμος των ημετέρων συχνός προς τα ευνομούμενα και φιλόσοφα των εθνών επί θήραν υψηλοτέρας παιδείας· και μαρτυρεί μοι τω λόγω ο εναρμόνιος της νεολαίας χορός, ο νυν εν Ουινδοβόνη και αλλαχού»[76].

Η δίψα για μάθηση και η ανάγκη να πραγματοποιηθεί όσο γίνεται γρηγορότερα και μεθοδικότερα, παρακίνησε ορισμένους λογίους να ενδιαφερθούν για τα νέα παιδαγωγικά συστήματα και μεθόδους διδασκαλίας που διαφημίζονταν στην Ευρώπη. Τα μαθηματικά, οι φυσικές επιστήμες και τα αρχαία ελληνικά καταλαμβάνουν τη θέση που τους αρμόζει στα προγράμματα διδασκαλίας. Οι παλιοί σχολαστικοί και παρωχημένοι τρόποι διδασκαλίας υποχωρούν μπροστά στις σύγχρονες μεθόδους των προηγμένων λαών της Ευρώπης. Εκπονήθηκαν νέα προγράμματα σπουδών. Η διδασκαλία των μαθημάτων γίνεται στην καθομιλουμένη νεοελληνική. Εμπλουτίστηκε το πρόγραμμα με μαθήματα γενικής μορφώσεως, καθιερώθηκε η διδασκαλία των ξένων γλωσσών και σε ορισμένες περιπτώσεις προστέθηκαν στο αναλυτικό πρόγραμμα και μαθήματα πρακτικής φύσης. Οι δάσκαλοι αποκτούν μια ευελιξία στο διδακτικό τους έργο και οι μαθητές δείχνουν επιμέλεια και ενδιαφέρον[77]. Αρχίζουν λοιπόν οι πρώτες σκέψεις και τάσεις για μεταρρύθμιση. Και ήταν καιρός γιατί η παιδεία στις περισσότερες περιπτώσεις· ήταν πραγματική τυραννία[78].

---

[75] Κ. Βαρδαλάχος: *Φυσική πειραματική των νεωτέρων εφευρέσεων*. Εν Βιέννη 1812, σελ. ε΄-ζ΄ (προλεγόμενα).
[76] Ν. Δούκας. *Ευτροπίου Επιτομή της Ρωμαϊκής Ιστορίας*. Εν Βιέννη 1807, σελ. Θ΄ (προλεγόμενα).
[77] Α. Βακαλόπουλος: ό.π., σελ. 661, 668. Πβ. Κ. Χατζόπουλος: ό.π., σελ. 339-340.
[78] Α. Βακαλόπουλος: ό.π., σελ. 669.

β. Ο Αδαμάντιος Κοραής

Ο Αδαμάντιος Κοραής ο σημαντικότερος εκπρόσωπος του νεοελληνικού διαφωτισμού διατύπωσε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, το οποίο δημοσίευσε το 1805 με τον τίτλο **Αυτοσχέδιοι στοχασμοί** στα «Προλεγόμενα» των τόμων της Ελληνικής βιβλιοθήκης. Το πρόγραμμα αυτό προέβλεπε την αλλαγή των μεθόδων διδασκαλίας, την καθιέρωση της κοινής νεοελληνικής γλώσσας ως γλώσσα διδασκαλίας, την υποχρεωτική διδασκαλία της λατινικής, τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής με σύντμηση χρόνου στα «ελληνικά» σχολεία και τη διδασκαλία των μαθηματικών, φυσικών και της φιλοσοφίας στα γυμνάσια, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα[79].

Ο Κοραής καταγγέλλει τη μέθοδο διδασκαλίας των «κοινών σχολείων» ως «διεστραμμένη»[80] και τη μέθοδο της «ψυχαγωγίας» που χρησιμοποιούνταν για τη διδασκαλία των αρχαιοελληνικών κειμένων ως «ψυχοκτασία»[81]. Θεωρεί ως ξεπερασμένη την τετράτομη «εγκυκλοπαίδεια» του Πατούσα[82] και προτείνει ως νέα μέθοδο διδασκαλίας στα σχολεία των στοιχειωδών γνώσεων την αλληλοδιδακτική[83]. Προτείνει το χώρισμα των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης σε «ελληνικά» και «γυμνάσια»[84]. Στα «κοινά σχολεία» σύμφωνα με το πρόγραμμά του, πρέπει να διδάσκονται τα μαθήματα: ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, κατήχηση, ιστορία, μύθοι του Αισώπου και μικρή συλλογή ηθικών γνωμών[85]. Ιδιαίτερη τέλος αναφορά κάνει ο Κοραής στον τρόπο διδασκαλίας των μαθημάτων της θεματογραφίας[86], της ρητορικής[87], της λατινικής[88], της φιλοσοφίας[89] και των θετικών επιστημών[90].

Στα πρώτα τεύχη του **Λόγιου Ερμή** του έτους 1811 δημοσιεύτηκε με τίτλο

---

79 Αδ. Κοραής· Προλεγόμενα ο π, σελ 314
80 ό.π, σελ. 352
81 ό π, σελ 140-141
82 ό π, σελ 166
83 Η μέθοδος αυτή εφευρεθηκε στα μέσα του 17ου αιώνα στη Γαλλία, μετά διαδόθηκε στην Αγγλία, όπου βελτιώθηκε από το Lancaster και επέστρεψε στη Γαλλία, όπου και τελειοποιήθηκε στις αρχές του 18ου αιώνα από το Sarazin, που ήταν διευθυντής στο διδασκαλείο της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου στο Παρίσι και δημοσίευσε σχετικό εγχειρίδιο Ονομάζεται αλληλοδιδακτική γιατί ένας δάσκαλος δίδασκε εκατοντάδες παιδιά, με τη βοήθεια των ικανότερων μαθητών των μεγαλύτερων τάξεων που ονομαζονταν πρωτόσχολοι Την αλληλοδιδακτική μέθοδο την εισήγαγε στην Ελλάδα ο Φιλλιπουπολίτης Γεωργιος Κλεόβουλος (Α Αγγέλου ό π, σελ 324 και Χ Λέφας ό π, σελ 128-129)
84 Αδ Κοραής *Προλεγόμενα* ό π, σελ 314
85 ο π, σελ 353-354
86 ό π, σελ 126-130
87 ο π, σελ 269, 223
88 ό π, σελ 514
89 ό π, σελ 405
90 ό π, σελ 518

ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ
ΤΩΝ ΝΕΩΝ
ἢ ΝΕΟΝ
ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

Θελκτικὸν καὶ μεθοδικὸν πρὸς
εὔκολον μάθησιν τῆς ἀνα-
γνώσεως,

Περιέχον εὔληπτον προφορὰν τοῦ Ἀλφαβή-
του, διαφόρους χαρακτῆρας· εὐλήπ-
τους διαλόγους, καὶ τινας τῆθι-
κοὺς κ. τ. λ. Ἱστορίας τινὰς
καὶ περὶ Προσῳδιῶν.

Συντεθὲν πρὸς ὄφελος τῶν ἐναρχομένων παίδων παρὰ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΟΚΚΟΝΟΣ ΣΜΥΡΝΑΙΟΥ

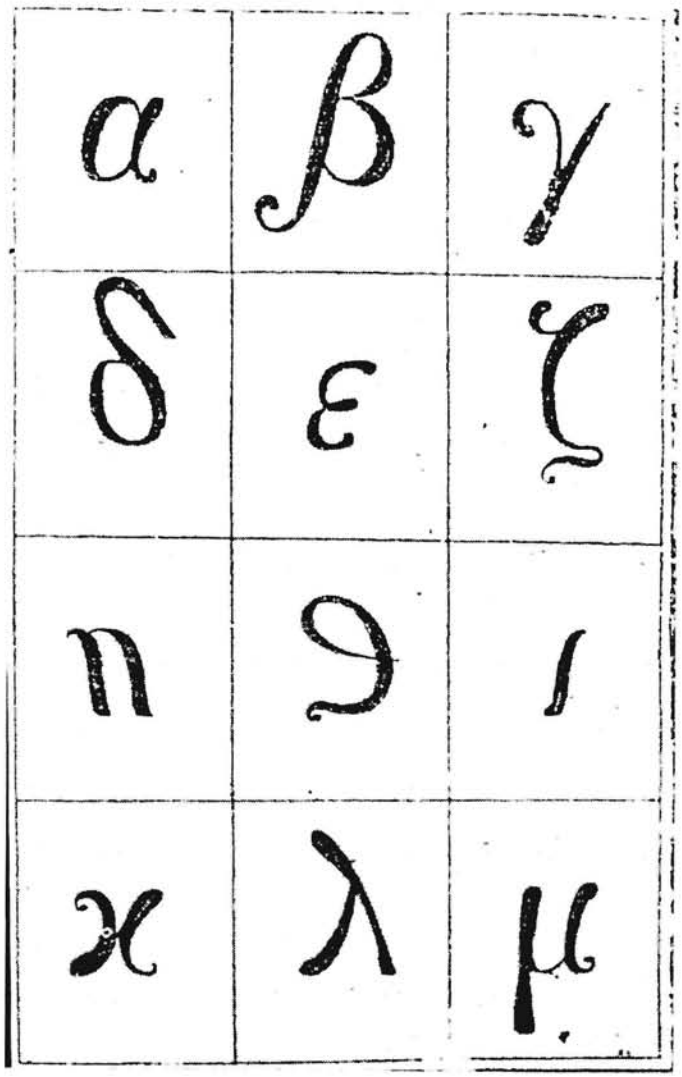
Καὶ προσενεχθὲν τῷ Κυρίῳ

ΣΠΥΡΙΔΟΝΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ

Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1817 ἔτει

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 122

ΠΙΝΑΚΙΔΑ

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 122

«Παρατηρήσεις τινές και σημειώσεις περί της διδακτικής μεθόδου και της διορθώσεως των Σχολείων»[91] ένα άρθρο του λογίου **Δημητρίου Δάρβαρη** που παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Ο συγγραφέας ξεκινά από τη βασική θέση ότι για να επιτευχθεί «ο κύριος σκοπός της διδασκαλίας, όπερ εστίν, ο κατ' ολίγον γινόμενος φωτισμός του νοός των νέων, και η βαθμηδόν προβαίνουσα προκοπή αυτών και προετοιμασία διά το μέλλον επάγγελμα του βίου, με το οποίον θέλουσιν ωφελήσει το κοινόν»[92] πρέπει αυτή να εξαρτάται όσο το δυνατόν λιγότερο από τις ιδιαιτερότητες εκείνου που την παρέχει και να είναι όσο το δυνατόν προσαρμοσμένη «εις τον διδασκόμενον νέον κατά την φυσικήν του κατάληψιν, κατά την άσκησιν των ψυχικών του δυνάμεων, και κατά το μέτρον της καλλιέργειάς των»[93]. Κατά συνέπεια η κυρίαρχη άποψη που αφήνει ελεύθερο το δάσκαλο να προγραμματίσει τη διδαχθείσα ύλη και να διδάξει ό,τι θέλει και όπως το θέλει κρίνεται ολέθρια για την εξέλιξη της σχολικής εκπαίδευσης[94]. Είναι ανάγκη να καθιερωθεί μια μέθοδος διδασκαλίας, η οποία να προσδιορίζει το περιεχόμενο και την οργάνωση της διδακτέας ύλης σε ένα σύστημα μαθημάτων έτσι ώστε το ένα να προετοιμάζει το άλλο και να προχωρεί βαθμηδόν από τα συγκεκριμένα στα αφηρημένα και από την εποπτεία στη σύγκριση και στη σκέψη[95]. Να καθορίζει τον τρόπο παράδοσης των μαθημάτων ανάλογα με τις γνωστικές δυνάμεις και διαθέσεις του μαθητή. Να δίνει κατευθύνεις γενικότερα για τον τρόπο οργάνωσης της σχολικής εργασίας, ώστε να επιτυγχάνεται η συμμετοχική ενεργοποίηση του παιδιού, όχι μόνο στην απόκτηση γνώσεων, αλλά και στην κατάκτηση της κριτικής και επιστημονικής σκέψης[96]. Να εκδοθούν κατάλληλα σχολικά βιβλία με οδηγίες για τη διδασκαλία των μαθημάτων[97] και να δημιουργηθεί σχολείο για την εκπαίδευση των δασκάλων[98].

γ. Οι άλλοι φωτισμένοι λόγιοι

Το 1817 στη Βιέννη, οι λόγιοι **Αθανάσιος Σταγειρίτης και Αριστείδης**

---

[91] *«Ερμής ο Λόγιος» ή «Φιλολογικαί Αγγελίαι»*, εν Βιέννη της Αυστρίας, Τομ. Α΄, 1811, σελ. 122-128 και 147-150.
[92] ό.π , σελ 123
[93] ό.π., σελ. 125
[94] Ε. Καλαφάτη: ό.π , σελ. 21
[95] Λόγιος Ερμής: ό.π., σελ. 126
[96] ό π , σελ. 126
[97] ό π , σελ 127, 147
[98] ό π , σελ. 148-150

Παππάς εξέδωσαν ένα φυλλάδιο με τον τίτλο «προκήρυξις», στο οποίο εκθέτουν με μεθοδικότητα και σαφήνεια τις απόψεις τους για την αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης και γενικότερα της παιδείας. Το μεταρρυθμιστικό τους σχέδιο, το οποίο έχει ως πρότυπο οργάνωσης το πρόγραμμα σπουδών των σχολείων της Βιέννης, χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος της «προκηρύξεως» αναφέρονται συνοπτικά στη χρησιμότητα της παιδείας, στα καθήκοντα του δασκάλου, στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, στα ισχύοντα εκπαιδευτικά πράγματα της Ευρώπης και του υπόδουλου Ελληνισμού και επισημαίνουν την έλλειψη πρωτότυπων απαραίτητων βιβλίων, στην ελληνική γλώσσα. Στο δεύτερο μέρος της «προκήρυξης» οι συντάκτες παρουσιάζουν το δικό τους εκπαιδευτικό σύστημα, στο οποίο κατέληξαν μετά από συστηματική μελέτη των συστημάτων της Βιέννης και άλλων Ευρωπαϊκών πόλεων. Σύμφωνα με το σύστημα αυτό η εκπαίδευση χωρίζεται σε τρεις περιόδους. Η πρώτη περίοδος ονομάζεται κοινή» και φοιτούν όλα τα παιδιά υποχρεωτικά, ηλικίας 5-12 ετών. Η δεύτερη ονομάζεται «φιλολογική» και φοιτούν παιδιά ηλικίας 12-15 χρόνων και η τρίτη ονομάζεται «φιλοσοφική και φοιτούν παιδιά ηλικίας 15-18 χρόνων. Οι απόφοιτοι της «φιλοσοφικής» μπορούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στην τέταρτη περίοδο την «επιστημονική» από την οποία αποφοιτώντας ακολουθούσαν και ένα επάγγελμα[99].

Ο λόγιος **Βενιαμίν Λέσβιος** στον «Λόγο του περί παιδείας» που εκφώνησε στις 18 Ιανουαρίου 1818 κατά την ανάληψη της σχολαρχίας της Ηγεμονικής Ακαδημίας Βουκουρεστίου, προσπάθησε να δώσει με συντομία τις γενικές κατευθύνσεις που πρέπει να ακολουθήσει η ελληνική εκπαίδευση, προκειμένου να αναβαθμιστεί ποιοτικά η παιδεία των υπόδουλων Ελλήνων[100].

Στην ομιλία του, που δεν αποτελεί ολοκληρωμένο πρόγραμμα, επισημαίνει τη χρησιμότητα της παιδείας και την άμεση ανάγκη διάδοσής της στους υπόδουλους Έλληνες, προκειμένου να μπορέσουν να βγουν από την τραγική κατάσταση που βρίσκονται εξαιτίας της σκλαβιάς[101]. Στόχος του δεν είναι βέβαια να μας δώσει ένα ολοκληρωμένο αναλυτικό πρόγραμμα και ένα δομημένο σχέ-

---

[99] Κ. Χατζόπουλος: ό.π., σελ. 377-382.
[100] Λόγιος Ερμής: τομ. Η΄, 1818, ό.π., σελ. 199-209
[101] ό.π., σελ. 200-202

διο οργάνωσης. Απλώς καταγράφει τα μαθήματα εκείνα που πρέπει να διδάσκονται και τα κατατάσσει σε τρεις κατηγορίες: της **μνήμης**, του **λογικού** και της **φαντασίας**. Στην πρώτη κατηγορία, αυτά που «γυμνάζουν» τη μνήμη, περιλαμβάνονται τα μαθήματα: Ιστορία, μυθολογία, γεωγραφία, και φυσική ιστορία. Στη δεύτερη περίπτωση, όσα «γυμνάζουν» το λογικό, ανήκουν τα μαθήματα: η αριθμητική, η γραμματική, η λογική, η γεωμετρία, η μηχανική, η αστρονομία, η γενική και μερική φυσική, η ηθική και η χημεία. Στην τρίτη κατηγορία κατατάσσονται τα μαθήματα που καλλιεργούν τη φαντασία του παιδιού δηλαδή: η ιχνογραφία, η ζωγραφική, η μουσική και η ποίηση[102]. Στο λόγο του ο Βενιαμίν κάνει ξεχωριστή αναφορά για την αρχαία ελληνική γλώσσα, χωρίς να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες για τη διδασκαλία της, και καταγγέλλει την τάση που έχουν μερικοί να επικεντρώνουν «την αγωγή και παιδείαν εις μόνην την γραμματικήν»[103]. Η «(αρχαία) Ελληνική διάλεκτος είναι ανωτέρω απασών των διαλέκτων και κατά τη εξομολόγησιν απάντων των πεπαιδευμένων των διαφόρων εθνών» και «ότι υπήρξε διδάσκαλος πολλών τεχνών και επιστημών»[104]. Από το περιεχόμενο του «Λόγου» του Βενιαμίν διαπιστώνει κανείς ότι οι θέσεις και οι προτάσεις τις οποίες εκφράζει, συμπίπτουν με τις απόψεις και πολλών άλλων λογίων που μεθοδικά επεδίωκαν την ποιοτική αναβάθμιση της ελληνικής σχολικής παιδείας[105].

Ο Νεαρός λόγιος **Χριστόφορος Φιλητάς** το 1818 στην Τεργέστη, ως Διευθυντής του ελληνικού σχολείου της πόλης[106], ανέπτυξε τις απόψεις του για την ελληνική παιδεία σε δύο «ομιλίες» προς τα μέλη της ελληνικής παροικίας[107]. Επηρεασμένος από τις απόψεις του δασκάλου του Αθανασίου Ψαλίδα και του Αδαμάντιου Κοραή προσπάθησε να αναμορφώσει το αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου βάζοντας ως στόχο την ποιοτική αναβάθμισης της παιδείας[108]. Τους

---

[102] ό.π., σελ. 202-205
[103] ό.π., σελ. 205
[104] ό.π., σελ. 204
[105] ό.π., σελ. 208
[106] Όλγα Κατσιαρδή-Hering: *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*. Τομ. Α΄, Αθήνα 1984, σελ. 197.
[107] Όλγα Κατσιαρδή-Hering: «*Χριστόφορος Φιλητάς. Σκέψεις για τη διδασκαλία της γλώσσας*». Μνήμων, τομ. XII, Αθήνα 1989, σελ. 12.
[108] Κ. Βελιαρούτης: «*Χριστόφορος Φιλητάς, ο διδάσκαλος του Γένους*». Ηπειρωτική Εστία, τομ. XIII, (1964), στο Κ. Χατζόπουλος: ό.π., σελ. 388.

στόχους που πρέπει να εξυπηρετεί το πρόγραμμα σπουδών σύμφωνα με το Φιλητά είναι: η διατήρηση της μητρικής γλώσσας, η ενίσχυση της θρησκευτικής συνείδησης, η χρηστοήθεια και ο εφοδιασμός με τις απαραίτητες γνώσεις των μαθητών για την άσκηση του εμπορίου. Σύμφωνα με το πρόγραμμά του, «Κεφαλαιώδης σκοπός του σχολείου ... είναι η συντήρηση και η καλλιέργεια της Κοινής Γλώσσης»[109]. Την αρχαία ελληνική τη θεωρεί ως «πρώτον και αναγκαίον ... μάθημα»[110] και προτείνει νέα εγχειρίδια για τη διδασκαλία των αρχαίων κειμένων και της γραμματικής. Τη φοίτηση στο σχολείο τη χωρίζει σε τρεις κύκλους και προτείνει την αλληλοδιδακτική, ως μέθοδο διδασκαλίας[111]. Στη δεύτερη ομιλία του ο Φιλητάς αναφέρεται στο ρόλο που πρέπει να παίξει η οικογένεια για τη σωστή ανατροφή των παιδιών και τη διατήρηση της εθνικής γλώσσας και της ορθόδοξης θρησκείας[112].

Ένας άλλος σπουδαίος λόγιος της εποχής ο **Κωνσταντίνος Κούμας** δημοσίευσε το 1819 στο «Λόγιο Ερμή» την εκπαιδευτική του μεταρρύθμιση, με τη μορφή ενός «σχεδίου» και με τον τίτλο **Παιδαγωγία. Περί παιδείας και σχολείων**[113]. Στην εισαγωγή του «σχεδίου» του ο Κούμας, αναφέρεται στην ανατροφή των παιδιών και στο ρόλο της οικογένειας, στη χρησιμότητα της παιδείας και στο στόχο της εκπαίδευσης[114]. Στη συνέχεια κάνει λόγο για ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα της εποχής την καθιέρωση της καθολικής παιδείας. «Κανέν έθνος του κόσμου δεν δύναται να ονομασθεί πεπαιδευμένον ... εις το οποίο άτομα τινά μόνον μετέχουσι της παιδείας, το δε πλείστον αυτού μέρος περιπλανάται εις το σκότος της απαιδευσίας»[115]. Επηρεασμένος από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό, υποστηρίζει την ίδρυση «κοινών εκπαιδευτηρίων», στα οποία «οι παίδες πάσης τάξεως αποκτά έκαστος τας γνώσεις, αίτινες του είναι αναγκαίαι εις το οποίον μέλλει να επαγγελθεί υπούργημα»[116]. Το «σχέδιό του» για την εκπαίδευση των Ελλήνων ο Κούμας το στηρίζει κυρίως στα γερμανικά πρότυπα. Σύμφωνα με το «σχέδιό του» η πρώτη βαθμίδα της στοιχειώδους

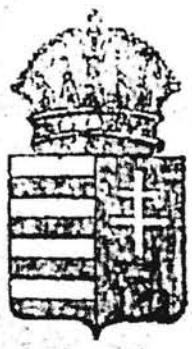
---

[109] Όλγα Κατσιαρδή-Hering: «*Χριστόφορος Φιλητάς ...*» ό.π., σελ. 35
[110] ό.π., σελ. 35
[111] ό.π., σελ. 36
[112] ό π., σελ. 39, 41
[113] Λόγιος Ερμής: Τομ. Θ΄(1819), σελ. 730-748
[114] ό π., σελ. 731
[115] ό.π., σελ 732
[116] ό.π , σελ. 732

ΤΟ ΜΕΓΑ
ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ.

ΚΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ.
Νῦν τό τέταρτον
Τύποις ἐκδοθέντα, ἀναλώμασι τῦ χρησιμωτάτυ
Κυρίυ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
τοῦ ἐκ
ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ.

Α'Βαπ. 5762.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΒΟΥΔΑ
Ἐν τῇ Τυπογραφείᾳ τῦ Παιδιδακτηρίυ
1818.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 124

ΠΟΙΚΙΛΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ,

ΉΤΟΙ

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ ΕΥ̓ΜΑΘΕΙΑΣ.

Ἐν ᾧ εὑρίσκονται μαθήματα ὠφέλιμα ἵνα διδάσκωνται τὰ εἰς Τουρκίαν μικρὰ παιδία τῶν Χριστιανῶν·

Φιλοπόνως συγγραφέντα παρὰ τοῦ ἐν Ἱερεῦσιν Ἐλλογίμου Διδασκάλου

ΠΟΛΥΖΩΗ ΚΟΝΤΟΥ̓,

τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων.

Νῦν τρίτον μετὰ προσθήκης πολλῶν ἀξιολόγων τῆς Φυσικῆς, καὶ Γεωγραφίας, καὶ Ἠθικῆς, παρὰ τοῦ αὐτοῦ Συγγραφέως ἐκδίδοται· οἷς προσετέθη καὶ σύντομος Ἀριθμητικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν παιδίων.

Διὰ τὴν ἀνελλιπῆ διδασκαλίαν τῶν παιδίων τῶν Χριστιανῶν πραγματευτῶν.

ΕΝ ΒΙΕΝΝΗ, ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΣ.

Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τοῦ Ἰωάν. Βαρβακ. Σχοίνων.

1 8 1 8.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 124

εκπαίδευσης, που είναι τα «κοινά» σχολεία, πρέπει να περιλαμβάνει τα «διδασκαλεία», τα οποία δίνουν τις πρώτες αναγκαίες για τη ζωή του ανθρώπου γνώσεις[117]. Οι μαθητές που αποφοιτούν από τα «κοινά» σχολεία, έχουν την επιλογή να εγγραφούν, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους ανάμεσα σε δύο σχολεία διαφορετικών κατευθύνσεων της μέσης εκπαίδευσης, τα τεχνικά - επαγγελματικά και τα κλασσικά. Έτσι δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές που δε θέλουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους, να αποκτήσουν τις απαραίτητες τεχνικές επαγγελματικές γνώσεις, ακολουθώντας ένα επάγγελμα που θα τους βοηθήσει στη ζωή τους να ζήσουν[118]. Η τρίτη βαθμίδα της εκπαίδευσης περιλαμβάνει τις σχολές της Φιλοσοφικής, της Θεολογίας, της Ιατρικής και της Νομικής[119]. Το ολοκληρωμένο αυτό σχέδιο εκπαίδευσης που πρότεινε ο Κούμας ήταν πολύ δύσκολο να εφαρμοστεί την εποχή αυτή εξαιτίας της κατάστασης στην οποία βρισκόταν το υπόδουλο γένος. Γι' αυτό στο δεύτερο μέρος της «Παιδαγωγίας του» πρότεινε ένα διαφορετικό «σχέδιο» εκπαίδευσης προσαρμοσμένο στα δεδομένα της εποχής. Καθιερώνεται ενιαίο σύστημα εκπαίδευσης με τρεις κύκλους σπουδών, συνολικής διάρκειας έντεκα χρόνων[120]. Οι μαθητές που θα ολοκλήρωναν τον πρώτο κύκλο σπουδών, που ήταν διάρκειας τριών χρόνων μπορούσαν να εγγραφούν στον επόμενο κύκλο ή να φοιτήσουν ένα χρόνο ακόμη στον ίδιο κύκλο παρακολουθώντας ορισμένα μαθήματα που θα τους ήταν χρήσιμα στο επάγγελμα που σκέπτονταν να ακολουθήσουν[121]. Ο δεύτερος κύκλος περιλαμβάνει τα Γυμνάσια με διάρκεια φοίτησης πέντε χρόνια και «εισέρχονται οι μέλλοντες να κάμωσιν έργον των την παιδείαν», δηλαδή οι μέλλοντες εκπαιδευτικοί λειτουργοί[122]. Τέλος στον τρίτο κύκλο σπουδών με διάρκεια φοίτησης τριών χρόνων οι μαθητές διδάσκονται φιλοσοφία, μαθηματικά, φυσική ιστορία, φυσική πειραματική, ποίηση και ρητορική[123]. Προτείνει την αλληλοδιδακτική, ως μέθοδο διδασκαλίας και τη συγγραφή κατάλληλων διδακτικών βιβλίων στη νεοελληνική

---

117 ό.π., σελ. 734
118 ό.π., σελ. 734-735
119 ό.π., σελ. 740
120 ό.π., σελ. 741-742
121 ό.π., σελ. 742-743
122 ό.π , σελ. 743
123 ό.π., σελ. 743-744

γλώσσα[124].

Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που πρότειναν οι Έλληνες λόγιοι με στόχο την ποιοτική αναβάθμιση της παιδείας με βάση τα ευρωπαϊκά πρότυπα, προκάλεσαν την αντίδραση των συντηρητικών κύκλων, που ήθελαν την παιδεία όπως αυτή διαμορφώθηκε κατά το 17ο και 18ο αιώνα[125], και του Πατριαρχείου, το οποίο με έκδοση εγκυκλίου του στα 1819 «περί των σχολείων της Ελλάδος», έλαβε δραστικά μέτρα για τον περιορισμό της διάδοσης των νέων ιδεών. Ωστόσο τα μέτρα που πήρε το Πατριαρχείο δεν στάθηκαν ικανά να ανακόψουν την ορμή των προοδευτικών διανοουμένων, με αποτέλεσμα οι δύο αντιμαχόμενες ομάδες να καταλήξουν σε ανοικτή σύγκρουση το Μάρτιο του 1821, εποχή που συνέπεσε με την έναρξη της ελληνικής επανάστασης[126]. Η εκπαίδευση των σκλαβωμένων Ελλήνων, για τέσσερις περίπου αιώνες είχε πάρει το χαρακτήρα της καθολικής αντίδρασης και εθνικής αντίστασης. Τα μαθήματα που γίνονταν υπό αντίξοες συνθήκες έμοιαζαν με ιεροτελεστίες, κατόρθωσαν να κρατήσουν με φανατισμό στις ψυχές των υπόδουλων αλώβητη και ακλόνητη την εθνική συνείδηση.

δ. Οι εκπαιδευτικές προτάσεις του διαφωτισμού

Σκοπός της Παιδείας κατά την περίοδο αυτή ήταν η ηθικοπνευματική διάπλαση του ανθρώπου και η εθνική ανεξαρτησία. Για το σκοπό αυτό οι διδάσκαλοι και οι άλλοι λόγιοι άνδρες μέσα από την εκπαίδευση κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για να διατηρήσουν την εθνική συνείδηση των Ελλήνων, να ανυψώσουν το εθνικό τους φρόνημα και μαζί με άλλους παράγοντες να τους προετοιμάσουν πνευματικά, κοινωνικά και ηθικά για τον απελευθερωτικό αγώνα του 1821[127].

Με την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης σύσσωμος ο ελληνικός λαός αφοσιώθηκε στον αγώνα για την ελευθερία του[128].

Τα πολεμικά γεγονότα που ακολούθησαν ανέκοψαν προσωρινά την εκπαι-

---

[124] ό.π., σελ. 745-748
[125] Κ. Χατζόπουλο: ό π., σελ. 412-413
[126] ό.π , σελ. 429-430
[127] Ε. Αλεξίου· *Εισαγωγή στην Ιστορία της Παιδαγωγικής*. Αθήνα 1986, σελ. 33-34.
[128] Αντ. Ισηγόνης: *Ιστορία της Παιδείας*. Έκδοση Β΄, Αθήνα 1964, σελ. 222.

δευτική πρόοδο του έθνους. Πολλά σχολεία έκλεισαν, εξαιτίας των σκληρών διωγμών, ενώ σε άλλα ο αριθμός των μαθητών και δασκάλων μειώθηκε[129]. Οι περισσότεροι από τους δασκάλους, όπως ο Βάμβας, ο Βενιαμίν, ο Γαζής, ο Καΐρης, ο Φαρμακίδης, ο Γεννάδιος και άλλοι εγκατέλειψαν τις έδρες τους και περιερχόμενοι τα στρατόπεδα και τις πόλεις υποδαύλιζαν τον ενθουσιασμό των αγωνιστών παίρνοντας και οι ίδιοι ενεργό μέρος στο αγώνα[130]. Αλλά και στην περίπτωση αυτή το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση δεν έπαψε να απασχολεί το μαχόμενο έθνος. Κατά τον Α. Ισηγόνη «το πυρ και ο σίδηρος του πολέμου, δεν εξαφάνισαν την παροιμιώδη φιλομάθεια των Ελλήνων, οι οποίοι και εν μέσω των φλογών δεν έπαυσαν μεριμνώντες διά την εκπαίδευσιν»[131].

Η εκπαιδευτική πορεία του έθνους που ανεκόπη προσωρινά με την επανάσταση, άρχισε να ανασυγκροτείται και να αναδιοργανώνεται σιγά-σιγά από το τρίτο έτος και ιδιαίτερα από το 1824[132].

Το προσωρινό πολίτευμα της Ελλάδας του 1822 δεν περιείχε σχετικό άρθρο για την οργάνωση της εκπαίδευσης, ούτε για αρμόδιο Υπουργείο (Μινιστέριο) της Παιδείας, πράγμα που προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Κοραή για τα θέματα της παιδείας αρμόδιο Υπουργείο ήταν των Εσωτερικών[133]. Το 1823 η Β΄ Εθνική Συνέλευση του Άστρους, αποφάσισε να οργανωθεί συστηματικά η εκπαίδευση της νεολαίας, και να εισαχθεί σε όλη την Επικράτεια η αλληλοδιδακτική μέθοδος από τη διοίκηση, με άλλο δε άρθρο ανέθεσε τη δημόσια εκπαίδευση υπό την προστασία του Βουλευτικού σώματος[134].

Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή καθιερώθηκε ο θεσμός «του Εφόρου Παιδείας και της ηθικής ανατροφής των παιδιών»[135]. Πρώτοι Έφοροι τοποθετήθηκαν ο Θεόκλητος Φαρμακίδης και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς. Η Πελοποννησιακή Γερουσία με προκήρυξη (1822) προσκαλεί άξιους δασκάλους να διδάξουν στα σχολεία, καθιερώνει δωρεάν παιδεία για την υποχρεωτική

---

[129] Φ Φωτεινόπουλος *Ελλάς, η Παιδεία εις την Ελλάδα* Μεγάλη Παιδαγωγικη Εγκυκλοπαίδεια HERDER, του 2ου, Αθηνα, εκδ Ελληνικά Γραμματα 1967, σελ 459

[130] Αντ Ισηγονης ο π , σελ 222

[131] ο π , σελ 222

[132] Χ Μπαμπουνης *Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακη Περίοδο Διοικητικη Οργάνωση και Εκπαιδευτικη Λειτουργια* Αθηνα, Έκδ Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελιμων Βιβλιων, 1999, σελ 72

[133] Ε Κουκου *Η Παιδεια Ιστορια του Ελληνικου εθνους* Τομ ΙΒ, Αθηνα, Εκδοτικη Αθηνων, Α Ε , 1975, σελ 587

[134] Α Δημαρας *Η μεταρρυθμιση που δεν εγινε* Τομ Β΄, Αθηνα, Έκδ Ερμης, 1974, σελ 304

[135] Ε Κουκου ο π , σελ 588

φοίτηση[136] και συνιστά στους γονείς να μην παραμελήσουν το ιερό χρέος τους για τη μόρφωση των παιδιών τους[137]. Το 1824 συγκροτήθηκε πενταμελής επιτροπή με πρόεδρο τον Άνθιμο Γαζή, η οποία συνέταξε μελετημένο σχέδιο οργάνωσης «της κοινής παιδείας του έθνους»[138]. Το σχέδιο αυτό που εγκρίθηκε από τη βουλή, προέβλεπε τρία είδη σχολείων[139]. Τα δημοτικά στα οποία ο μαθητής θα μάθαινε μόνο να διαβάζει, να γράφει και να λογαριάζει, τα λύκεια στις πρωτεύουσες των επαρχιών, όπου οι μαθητές θα διδάσκονταν την προπατορική γλώσσα, τη λατινική και τη γαλλική και στοιχειώδη μαθήματα των θετικών επιστημών και της φιλοσοφίας και το Πανεπιστήμιο το οποίο θα περιελάμβανε τέσσερις σχολές: τη Θεολογία, τη Φιλοσοφία, τη Νομική και την Ιατρική[140]. Επειδή όμως γνώριζε ότι ένα τέτοιο σχέδιο δεν μπορούσε να εφαρμοστεί, εξαιτίας της εμπόλεμης κατάστασης, πρότεινε την ίδρυση δημοτικών σχολείων με τη χρήση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου[141]. Μαζί με τα αλληλοδιδακτικά σχολεία συμπορεύονται και τα προυπάρχοντα «κοινά», η λειτουργία των οποίων διακόπτεται απότομα, παρά τις κάποιες φωνές διαμαρτυρίας σε κάποια μέρη της Ελλάδας, ότι η παράτασή τους δημιουργεί προβλήματα στην πρόοδο και εξέλιξη της παιδείας[142]. Με πρόταση της επιτροπής ιδρύθηκε στο Άργος πρότυπο διδασκαλείο, όπου θα εκπαιδεύονταν οι δάσκαλοι στη δημοτική εκπαίδευση όλης της χώρας. Σε διάστημα έξι μηνών το διδασκαλείο παρουσίασε θαυμάσια πρόοδο, αφού 150 μαθητές έμαθαν να διαβάζουν να γράφουν και να λογαριάζουν. Από το διδασκαλείο του Άργους αποφοίτησε σημαντικός αριθμός δασκάλων, οι οποίοι ανέλαβαν την εκπαίδευση των ελληνοπαίδων της χώρας[143]. Χρήματα για την πληρωμή των δασκάλων και άλλων εξόδων των σχολείων δεν υπήρχαν, αφού η κυβέρνηση δε διέθετε τα αναγκαία μέσα ούτε για τη διεξαγωγή του αγώνα και γι' αυτό όλα γίνονταν με τις αυθόρμητες προσφορές των κατοίκων και των μοναστηριών. Όλοι πρόσφεραν από το υστέρημά τους Ο Ι Βαρβάκης δήλωσε στο Βουλευτικό

---

[136] Θ Χατζηστεφανιδης ο π , σελ 41
[137] Θ Φωτεινοπουλος ο π , σελ 459
[138] Θ Χατζηστεφανιδης ό π , σελ 41-42
[139] Α Δημαρας του Α , 1990, ό π , σελ 10
[140] Ε Κουκου ο π , σελ 588
[141] Σ Ευαγγελόπουλος ο π σελ 68
[142] Χ Μπαμπουνης ο π , σελ 73
[143] Θ Χατζηστεφανιδης ο π , σελ 42

σώμα ότι είχε καταθέσεις στην Τράπεζα της Μόσχας 300.000 ρούβλια για την πληρωμή των δασκάλων ενός κεντρικού σχολείου[144]. Το Φθινόπωρο του 1825 τη συντήρηση των σχολείων της Αθήνας, όπως και την ίδρυση σχολείου για τα κορίτσια είχε αναλάβει «η Φιλόμουσος Εταιρεία»[145]. Μέχρι τότε τα σχολεία της Αθήνας τα συντηρούσε χρηματικά ο στρατηγός Γκούρας, ο οποίος ήταν αγράμματος[146].

Με διάταγμα του Υπουργείου Εσωτερικών που δημοσιεύτηκε στις 10 Φεβρουαρίου 1825 εντέλλεται ο Γενικός Έφορος Παιδείας Κωνσταντάς να επισκεφθεί όλη την Ελληνική Επικράτεια και να καταγράψει τα σχολεία που λειτουργούσαν, τον αριθμό δασκάλων και μαθητών και τη μέθοδο που ακολουθούσαν, προκειμένου να εισαχθεί ενιαία μέθοδος διδασκαλίας σε όλα τα σχολεία. Να φροντίσει να λειτουργήσουν κανονικά οι σχολικές επιτροπές και να δοθεί εντολή στους επάρχους και δημογέροντες να συγκεντρώσουν όλες τις αρχαιότητες των σχολείων τους, ώστε με τον καιρό κάθε σχολείο να αποκτήσει το δικό του μουσείο[147]. Από του 1825 και μετά στην Αθήνα λειτουργούσαν συνολικά πέντε σχολεία: α)Το σχολείο της Παιδαγωγίας (Αλληλοδιδακτικό) με προχωρημένους μαθητές και δάσκαλο το Συνέσιο Σμυρναίο, β)αλληλοδιδακτικό ιδιωτικό σχολείο, όπου δίδασκε ο Ν. Νικητόπουλος που διηύθυνε το «Σχολείο Κορασίδων», παρθεναγωγείο που ίδρυσε η Φιλόμουσος Εταιρεία, γ)Σχολείο Ελληνικής Γλώσσας, με δάσκαλο το Διονύσιο Σουμερλή, δ)Σχολείο «υψηλότερων μαθημάτων» της Ελληνικής γλώσσας, με δάσκαλο τον Ιωάννη Ειρηναίο, όπου διδασκόταν και η ιταλική γλώσσα, και ε)Σχολείο «ιστορίας των φιλοσοφικών επιστημών» με δάσκαλο το Γ. Γεννάδιο. Όλα τα σχολεία «ήσαν κοινή χαρά των Ελλήνων». Αξιόλογα σχολεία για την εποχή εκείνη υπήρχαν και στην

---

[144] Ε. Κούκου: ό.π., σελ. 588

[145] Φιλόμουσος Εταιρίας ή Εταιρεία Φίλων των Μουσών: Σωματείο που ιδρύθηκε στην Αθήνα το 1813, από τον Πέτρο Ρεβελάκη και τον Αλέξανδρο Χωματιανό, σαν Φιλολογική Εταιρεία με σκοπό «την καλλιέργεια και το φωτισμό του ελληνικού πνεύματος και τη σπουδή των επιστημών». Η Φιλόμουσος Εταιρία διαδέχτηκε τη Φιλοαθηναϊκή Ακαδημία που ιδρύθηκε από Φιλέλληνες το 1812, στην Αθήνα. Το 1814 τα ιδρυτικά της μέλη εξέλεξαν ως μέλος της «εταιρείας» τον Άνθιμο Γαζή, που τότε έμενε στη Βιέννη. Ο Ιωάννης Καποδίστριας αργότερα δέχτηκε την ίδρυση της «Εταιρείας» και με την υποστήριξή του έλαβε πανελλήνιο χαρακτήρα, με σκοπό την αναμόρφωση του γένους. Η Φιλόμουσος Εταιρείας έπαιξε σημαντικό ρόλο στην Αθήνα την περίοδο 1814-1826 μέχρι την εισβολή του Κιουταχή. Σπουδαία δραστηριότητα επέδειξε κατά την περίοδο 1824-1826 (Α. Δασκαλάκης: *Ο Ελληνικός λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*. Τομ. 2ος, Αθήναι 1963, σελ. 109 κ.ε. Πβ. Φ. Βλαχοπούλου: Φιλόμουσος Εταιρεία. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 53ος, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1988, σελ. 4).

[146] Ε.Κούκου: ό.π., σελ. 588

[147] Α. Δημαράς: ... Τομ. Α΄, ό.π., σελ. 12-13

Τήνο, Σίφνο, Αίγινα, Ναύπλιο, Σάμο, Πάτμο, Ύδρα, Τριπολιτσά, Άστρος, Δημητσάνα, Πάρο, Νάξο και αλλού[148].

Στην Ελλάδα επικρατούσαν οι αρχές της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, που είχε εισαχθεί στα σχολειά από το 1819[149]. Η αλληλοδιδακτική κατά το σύνταγμα του 1823, θεωρείται αναγκαία, ολιγοδάπανη για την Επικράτεια και ανέξοδη για το μαθητή. Πέρα όμως από τα οικονομικά της πλεονεκτήματα, είχε την εποχή εκείνη θεωρηθεί «σημαντικό όπλο για την καταπολέμηση κάθε μορφής τυραννίας, και για τη διάδοση των φιλελεύθερων αρχών»[150].

Η έλλειψη σχολικών εγχειριδίων δυσκολεύει σε μεγάλο βαθμό τους δασκάλους και τους μαθητές. Το μεταφρασμένο βιβλίο του S. Wilson από το Ν. Βάμβα με τίτλο «Ο Οδηγός του Διδασκάλου» που κυκλοφόρησε σε 3000 αντίτυπα από το 1823 έως το 1826, το χειρόγραφο βιβλίο του Ν. Νικητόπουλου «Περίληψις του Ιερού Ευαγγελίου» και η έκδοση αλληλοδιδακτικών πινάκων της αριθμητικής, ιστορίας, γεωγραφίας και καλλιγραφίας που πρότεινε ο Γεννάδιος στον Κωνσταντά δεν έλυσαν το πρόβλημα των σχολικών βιβλίων, παρά τις ωφέλειες που πρόσφεραν[151].

Τα βασικά μαθήματα που διδάσκονταν στα αλληλοδιδακτικά σχολεία ήταν: τα ελληνικά, η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική και η κατήχηση. Σε πολλά σχολεία, ανάλογα με τις γνώσεις των δασκάλων και τη δεκτικότητα των μαθητών, διδάσκονταν και στοιχεία της ιστορίας και της γεωγραφίας[152].

Από τη συνοπτική έκθεση του εφόρου Παιδείας Γρ. Κωνσταντά, που συνέταξε το 1825, είχαν ιδρυθεί και λειτουργούσαν περισσότερα από δέκα αλληλοδιδακτικά σχολεία στο Άργος, Ναύπλιο, Αθήνα, Τρίπολη, Μεσολόγγι και αλλού[153].

Η εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική και δωρεάν (τουλάχιστον στην πρώτη βαθμίδα) και συνταγματικά κατοχυρωμένη. Ο σκοπός της παιδείας κατά την περίοδο του απελευθερωτικού αγώνα ήταν ο γενικός φωτισμός και η διαμόρφωση ελεύθερων και ικανών πολιτών[154].

---

148 Α. Ισηγόνης: ό.π., σελ. 588
149 Π. Παπακωνσταντίνου - Α. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914*. Αθήνα, έκδ. Οδυσσέας, 1992, σελ. 48.
150 Αλ. Δημαράς: ... Τομ. Α΄, ό.π., σελ. κδ
151 Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 80-81
152 ό.π., σελ. 80
153 Ε. Κούκου: ό.π., σελ. 588-589
154 Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 70

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ'

ΜΑΘΗΜΑΤΑ,

Συντεθέντα

παρὰ

ΣΤΕΦΑ'ΝΟΥ ΚΟΜΜΗΤΑ

τοῦ

ἐκ Φθίας,

Ἐκ Χωραρχίας μὲν Κοκοσίου, Κώμης δὲ Κωμῶν.

Α' ΝΑΓΝΩΣΤΙΚΑ'.

Α'λφαβητάριον,

περιέχον

ὅσα συμβάλλουσιν εἰς γνῶσιν τῶν Γραμμάτων, τοῦ Συλλαβίζειν, καὶ τῆς ἁπλῆς Α'ναγνώσεως τῶν πρωτοπείρων.

Ε'Ν ΠΕ'ΣΤΗ,

Παρὰ τῷ ἰυγενεῖ Ματθαίῳ Τράττνερ τῷ Ἐκ Πετρόζας·

αωκζ'. 1827.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 130

Το τέλος της γλωσσικής διαμάχης (1789-1821), με την επικράτηση της καθαρεύουσας, μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων παρατάξεων, συνέπεσε με την έκρηξη της επανάστασης. Έτσι το νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος χρησιμοποίησε ως επίσημη γλώσσα την καθαρεύουσα[155]. Σε αυτή διατυπώθηκαν τα πρώτα συντάγματα και με βάση αυτή οργανώθηκε η διδασκαλία και γενικότερα η εκπαίδευση και η παιδεία[156].

Δυστυχώς όμως, από τις πρώτες στιγμές που άρχισε ο απελευθερωτικός αγώνας, άρχισε και μια έντονη αναμέτρηση για τον έλεγχο της εξουσίας ανάμεσα στις υπάρχουσες κοινωνικές τάξεις και ομάδες[157]. Οι κοινωνικές και πολιτικές διαφορές και οι ταξικές αντιθέσεις που υπήρχαν μεταξύ των κοινωνικών τάξεων έγιναν περισσότερο αντιληπτές μετά το ξέσπασμα της επανάστασης[158]. Οι προσωρινές κυβερνήσεις που ασχολήθηκαν ως τότε με τα κοινά και τη διακυβέρνηση της χώρας, χωρίζονταν μεταξύ τους από αγεφύρωτες πολιτικές αντιθέσεις και προσωπικές εχθρότητες. Η εσωτερική κατάσταση ήταν χαώδης και η επανάσταση κατά το τέλος του 1827 έφτασε σε πολύ δύσκολη θέση. Πρώτη προϋπόθεση, για να διασωθεί η Επανάσταση, στην εθνική και πολιτική κατάσταση που βρισκόταν τότε η χώρα, ήταν να υπάρξει το συντομότερο κυβέρνηση ικανή να ανασυντάξει τις δυνάμεις του Έθνους, να αποκαταστήσει την εσωτερική τάξη, να συνεχίσει τον αγώνα με επιτυχία και να υποστηρίξει τα δίκαια της Ελλάδας στο εξωτερικό. Η κατάσταση αυτή, όπως διαμορφώθηκε, οδήγησε τελικά στην εκλογή του Ιωάννη Καποδίστρια ως Κυβερνήτη της Ελλάδας[159].

---

[155] Λ. Πολίτης: *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Έκδ. Γ΄, Αθήνα 1980, σελ. 13

[156] Κ Τσουκαλάς: *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή*. Β΄ έκδοση, Αθήνα έκδ. Θεμέλιο 1979, σελ. 533.

[157] Π Πετρίδης: *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία 1821-1940, Επισκόπηση*. Θεσσαλονίκη, Έκδ. Παρατηρητής. 1986, σελ 15.

[158] ό.π., σελ 23

[159] Α Δεσποτόπουλος: *Νέα ισχυροποίηση της επαναστάσεως και αίσια έκβασή της 1828-1830* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τομ. ΙΒ, Αθήναι, Έκδ. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε , 1975, σελ. 478.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
(1828-1831)
Ο ΘΕΜΕΛΙΩΤΗΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

1. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

α. Η συνέχιση του απελευθερωτικού αγώνα και η διπλωματική του δικαίωση.

Ο απελευθερωτικός αγώνας του 1821 έφερε στο φως διάφορες αντιμαχόμενες ομάδες που δημιουργούσαν έριδες στην κοινωνία και διαιρούσαν τον ελληνισμό κατά τη διάρκεια του ένοπλου αγώνα. Οι δύο πόλοι της σύγκρουσης ήταν από τη μία οι εκσυγχρονιστές με δημοκρατικές και φιλελεύθερες ιδέες, οι οποίοι υποστήριζαν τη δημιουργία ενός σύγχρονου ελληνικού κράτους κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, ανεξάρτητο από την οθωμανική επιρροή, και από την άλλη οι συντηρητικές, παραδοσιακές, εγχώριες ηγετικές ομάδες (προεστοί, οπλαρχηγοί, έμποροι κ.λπ.), οι οποίοι υποστήριζαν τη διατήρηση ενός φεουδαρχικού κοινωνικού και πολιτικού συστήματος, το οποίο θα διασφάλιζε τα κεκτημένα δικαιώματά τους ή συμφέροντά τους[1].

Κυρίαρχη προσωπικότητα στις τάξεις των εκσυγχρονιστών ήταν ο Μαυροκορδάτος. Άνθρωπος ευφυής με μόρφωση και παιδεία είχε τη δυνατότητα να συλλαμβάνει και να επιλύει δύσκολες καταστάσεις και προβλήματα[2]. Ως πρόεδρος και γραμματέας του εκτελεστικού κατάρτισε νομοσχέδια που έβαλαν τα θεμέλια για τη δημιουργία ενός ελληνικού κράτους που θα ήταν αποδεκτό από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Στο έργο του βοηθήθηκε από νεαρούς εκσυγχρονιστές που είχαν σπουδάσει σε διάφορες Ευρωπαϊκές πόλεις, δέχτηκαν τις δυτικές πολιτιστικές και μορφωτικές επιρροές και οπλισμένοι με οργανωτικές και κοσμικές ιδέες ήρθαν στην Ελλάδα και συνέβαλαν αποφασιστικά στην ίδρυση ενός σύγχρονου ελληνικού κράτους. Μεταξύ των ανθρώπων αυτών που αργότε-

---

1 Ν. Διαμαντούρος· *Οι απαρχές της συγκρότησης* .. ό.π., σελ 2-3, και Ε. Πρωτοψάλτης· *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας*. Τευχ. Β΄, Αθήνα 1972, σελ. 32.

2 Ν. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 126

ρα αποτέλεσαν τον πυρήνα του αγγλικού κόμματος στην Ελλάδα, συγκαταλέγονται οι Κλωνάρης, ο Πραϊδης, ο Πολυζωίδης, ο Φαρμακίδης, ο Σπανιολάκης, ο Ψύλλας και ο Τρικούπης[3]. Οι εκσυγχρονιστές που αποτελούσαν μια ομάδα με σημαντική συνοχή δεν είχαν ερείσματα και υποστήριξη από καμία τοπική βάση, αφού η εξουσία μέσα σε μια έντονη παραδοσιακή κοινωνία βασιζόταν στις πελατειακές σχέσεις, στη συγγένεια και τις συμμαχίες. Στην προσπάθειά τους να διαμορφώσουν μια κοινωνία με ανθρώπινα δικαιώματα και εθνική ταυτότητα συνάντησαν μεγάλες δυσκολίες, αφού πολιτικό σύστημα ουσιαστικά δεν υπήρχε και οι πολιτικές δυνάμεις ήταν κατακερματισμένες και υπό την ασφυκτική ξένη επιρροή. Η έννοια του Έθνους, σχεδόν χωρίς περιεχόμενο, η πατρίδα μια μικρή περιφέρεια και νόμος ήταν το δίκαιο του ισχυρότερου. Τέλος ο τρόπος με τον οποίο ζούσαν οι εκσυγχρονιστές τους έκανε απλησίαστους από την κύρια μάζα του λαού, ενώ οι εγχώριες ηγετικές ομάδες τους θεωρούσαν παρείσακτους και σφετεριστές γιατί προσπαθούσαν να πάρουν τα "νόμιμα", κεκτημένα δικαιώματά τους[4].

Παρά τις αντίξοες συνθήκες, την αδιαφορία και τα εμπόδια που αντιμετώπιζαν, οι εκσυγχρονιστές επεδίωξαν να μετατρέψουν μια ημιφεουδαρχική κοινωνία ευπόρων γαιοκτημόνων, στρατιωτικών αρχηγών και πεινασμένων βιοπαλαιστών, σε ένα εθνικό κράτος με ιδέες και αρχές. Παρά τον αναμφισβήτητο έλεγχο που ασκούσαν οι εγχώριες ηγετικές ομάδες στην κοινωνία, δεν μπόρεσαν να σχηματίσουν ενιαίο μέτωπο κατά των εκσυγχρονιστών. Εστίαζαν την προσοχή τους, προκειμένου να κερδίσουν εύνοια, σε φιλικές σχέσεις ή σε υπονομεύσεις υπουργών ή επάρχων. Αγνοούσαν τη σπουδαιότητα της θεσμικής εξουσίας μπροστά στην προσωπική επιρροή. Έμαθαν να σέβονται μόνο τους θεσμούς εκείνους που έδιναν πλούσια κέρδη και δεν έβλεπαν κανένα κίνδυνο από τους νέους θεσμούς που προωθούσαν οι εκσυγχρονιστές[5].

Οι καίριες θέσεις που κατέλαβαν οι εκσυγχρονιστές στις τρεις επαναστατικές Εθνικές Συνελεύσεις, επηρέασαν βαθιά την όλη πορεία της Κυβέρνησης τόσο ως προς τη συγκρότηση του Κράτους, όσο και ως προς τις εξωτερικές

---

[3] Ι. Πετρόπουλος: *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό βασίλειο 1833-1843*. Αθήνα 1997, σελ. 163-165.
[4] Ν. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 128-129
[5] ό.π., σελ. 129-132

σχέσεις. Ενώ στην αρχή του αγώνα οι εγχώριες ηγετικές ομάδες ήταν αυτές που ήλεγχαν την κατάσταση και την πολιτική εξουσία, με την κατάρρευση της οθωμανικής κυριαρχίας στην Ελλάδα το 1827, η πολιτική εξουσία περιήλθε στα χέρια των εκσυγχρονιστών που ήλεγχαν την κυβέρνηση του νεοσύστατου κράτους. Το πέτυχαν αυτό ακολουθώντας ταυτόχρονα μια πολιτική πελατειακών σχέσεων και συμμαχιών και μια άλλη Ευρωπαϊκού προσανατολισμού στον οποίο ήθελαν να ανήκει η Ελλάδα[6].

Ο Μαυροκορδάτος με τους συνεργάτες του προσπαθούσαν να συγκροτήσουν μια κυβέρνηση κύρους, η οποία να εκπροσωπεί επάξια την Ελλάδα και να έχει θετικό αντίκτυπο στις Μεγάλες Δυνάμεις. Με το Μαυροκορδάτο συμφωνούσε και ο Πατριάρχης Ιγνάτιος, που πολλές φορές τον έφερε σε επαφή με τον Καποδίστρια, αλλά και ο Κοραής και ο Πολυχρονιάδης που από την αρχή επέμεναν ότι οι Έλληνες έπρεπε να σχηματίσουν Κυβέρνηση «διά να εμφραγώσι τα στόματα των εχθρών του Γένους, οίτινες κηρύττουν τους Γραικούς αποστάτας, ληστάς και φιλοτάραχους και διά να μάθη τέλος πάντων η Ευρώπη, ότι υπάρχει Διοίκησις Γραικική, την οποίαν, αν ευθύς δεν γνωρίση [=αναγνωρίσει], η μπορεί να την γνωρίση, όταν ίδη, ότι είναι αξία, της προσοχής της ...»[7].

Η επιτυχημένη σύναψη του Βρετανικού δανείου, η άφιξη Φιλελλήνων στην Ελλάδα, οι οποίοι έφεραν μαζί τους όπλα, πολεμοφόδια, πολιτικές και στρατιωτικές συμβουλές, την αλληλοδιδακτική μέθοδο και τυπογραφεία, ήταν τα φυσικά επακόλουθα της Ευρωπαϊκής πολιτικής του Μαυροκορδάτου. Από το άλλο μέρος όμως η φιλοβρετανική πολιτική του σηματοδότησε την αρχή της επέμβασης των ξένων Δυνάμενων στην ελληνική πολιτική[8].

Την πάλη ανάμεσα στις δύο ομάδες δε φαινόταν να συμμερίζεται ο λαός, ο οποίος σήκωσε το κύριο βάρος από τα δεινά του πολέμου και παρέμεινε μάλλον παθητικός παρατηρητής των γεγονότων, διατηρώντας τον παραδοσιακό του χαρακτήρα, δεμένος με τα καθημερινά του προβλήματα και τα οικεία πρόσωπα και αντικείμενα[9].

Η ανάμειξη των Μεγάλων Δυνάμεων στο ελληνικό ζήτημα είχε ως αποτέ-

---

6 ό π.. σελ. 137-138
7 Ι. Φιλήμων: *Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*. Τομ. Δ΄, Αθήνα 1861, σελ. 518
8 Ν. Διαμαντούρος: ο.π., σελ. 141
9 Κ Σιμόπουλος: *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21*. Τομ. Δ΄, Αθήνα 1983, σελ. 498.

λεσμα την εκλογή του Καποδίστρια από την Γ΄ Εθνική Συνέλευση, ως πρώτου Κυβερνήτη της χώρας[10]. Ο ερχομός του Καποδίστρια στην Ελλάδα προσέγγιζε με διαφορετικό τρόπο τη συγκρότηση του κράτους από αυτόν των εκσυγχρονιστών και εισήγαγε την Ελλάδα σε μια νέα ιστορική περίοδο.

Στόχος του αγώνα για τις εγχώριες ηγετικές ομάδες ήταν κατά βάση να ανατρέψουν το τουρκικό καθεστώς και να κληρονομήσουν την εξουσία. Οι εκσυγχρονιστές πίστευαν στην έννοια του εθνικού κράτους και στόχευαν στην ανακατανομή της εξουσίας στα πλαίσια μιας ριζικά αναμορφωμένης κοινωνίας[11]. Οι κοσμικές απόψεις τους βρήκαν την καθιέρωσή τους στις διατάξεις του Συντάγματος της Τροιζήνας του 1827, το οποίο απέκλειε τον κλήρο από κάθε πολιτικό αξίωμα. Στην απόφασή τους αυτή φαίνεται ότι επηρεάστηκαν από τον Κοραή, ο οποίος σε όλη τη διάρκεια του αγώνα έστελνε επιστολές και τους συμβούλευε πώς θα αποκτήσουν κράτος με θεσμούς και πώς θα το κυβερνούσαν καλύτερα[12].

Ένας άλλος παράγοντας που επηρέασε την τελική φάση του αγώνα της ανεξαρτησίας ήταν η στάση που θα κρατούσαν οι Μεγάλες Δυνάμεις απέναντι στο ελληνικό ζήτημα. Οι εκσυγχρονιστές πίστευαν πως, αν η Ελλάδα συγκροτούσε μια σταθερή κυβέρνηση προσανατολισμένη στην Ευρώπη με δίκαιους νόμους, θα έπειθε τις δυνάμεις να συμφωνήσουν στην ανεξαρτησία του νέου ελληνικού κράτους[13].

Τα γεγονότα του Ναυαρίνου σηματοδοτούν το τέλος του ένοπλου αγώνα, την παρακμή των ισχυρών ηγετικών ομάδων και την άνοδο του ευρωπαϊκού στοιχείου στην Ελλάδα. Ο Καποδίστριας, αν και προσέγγιζε διαφορετικά τον εκσυγχρονισμό του νέου κράτους από τους εκσυγχρονιστές, ώθησε την Ελλάδα προς το δυτικό τρόπο ζωής, παρά προς τον παραδοσιακό, που εκπροσωπούσαν, οι εγχώριες ηγετικές ομάδες. Οι διοικητικές, δικαστικές και στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις που επέβαλε αποστέρησαν από τις ομάδες αυτές τα παραδοσιακά στηρίγματά τους και επιτάχυναν την παρακμή τους. Η προσπάθεια των εκσυγχρονιστών να προσδώσουν στην Ελλάδα σύγχρονους δυτικοευρωπαϊκούς πολι-

---

[10] Π. Πετρίδης: *Νοελληνική Πολιτική Ιστορία* ... ό.π., σελ. 25.
[11] Ν. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 182-184
[12] ό.π., σελ. 255
[13] ό.π., σελ. 184-186

τικούς θεσμούς, πέρασε από πολλές φάσεις και τελικά στέφθηκε μάλλον με επιτυχία[14].

Στις αρχές Ιανουαρίου του 1828, ο λαός του Ναυπλίου υποδέχτηκε με μεγάλο ενθουσιασμό τον Ι. Καποδίστρια, πρώτο κυβερνήτη της Ελλάδας[15]. είχε εκλεγεί κυβερνήτης για επτά χρόνια, στις 2/14 Απριλίου 1827, από την Γ΄ Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας. Πάνω στα ερείπια ενός ρημαγμένου τόπου, από τον μακροχρόνιο εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα, ο Καποδίστριας προσπάθησε να δημιουργήσει μια αποτελεσματική κυβερνητική μηχανή. Η ισχνή κρατική εξουσία και η ανύπαρκτη διοικητική οργάνωση σηματοδοτούσαν την κρισιμότητα της κατάστασης και επέβαλαν την ανάληψη ενός γιγάντιου εγχειρήματος για την επιβίωση και την ανόρθωση της χώρας[16].

Όπως έγραψε ο Τιρς: «Η χώρα όση είχε απελευθερωθεί ως εκείνη τη στιγμή, έμοιαζε με ένα σωρό ερείπια που καπνίζουν ύστερα από μια καταστρεπτική πυρκαϊά. Στη στεριά επικρατούσε το δίκαιο της αρπακτικότητας του Τοπάρχη Κοτζαμπάση και στη θάλασσα η πειρατεία. Ο Μοριάς ήταν ρημαδιό. Κάθε μεγαλοκαπετάνιος που κρατούσε ένα κάστρο τυραννούσε σαν κατακτητής το γυμνό και άστεγο πληθυσμό. Παραγωγή δεν υπήρχε, ούτε χέρια να επιδοθούν στην καλλιέργεια της γης λόγω της ανασφάλειας. Ο πληθυσμός είχε καταφύγει στα βουνά και τις σπηλιές. Εικοσιπέντε χιλιάδες μαχητές περιπλανιόταν χωρίς καμία μισθοδοτροφοδοσία ή ενίσχυση, ενώ οι μοναδικές δημόσιοι πρόσοδοι (δεκάτη και τελωνειακές εισπράξεις του Αναπλιού) δεν λειτουργούσαν, Κράτος δηλαδή, και στην πιο υποτυπώδη του έννοια δεν υπήρχε»[17].

Ο έμπειρος πολιτικός γνώριζε πολύ καλά τα δύσκολα προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσει. Η μακρά δουλεία, ο επταετής εξοντωτικός πόλεμος και οι εμφύλιες διαμάχες αποτυπώνονταν στην ψυχολογία του λαού και την αδράνεια της διοικητικής μηχανής[18].

Η πολιτική που ακολούθησε ο Καποδίστριας φτάνοντας στην Ελλάδα το

---

[14] ό.π., σελ. 266-267

[15] Σ. Παπαγεωργίου: *Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909)* Αθήνα, Έκδ. Παπαζήση 1988, σελ. 71.

[16] Α. Βακαλόπουλος: *Νεοελληνική ιστορία (1204-1985).* Θ΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη, Έκδ Βάνιας, 1994, σελ 197 και Σ. Παπαγεωργίου: *Σημειώσεις Ιστορίας Νεοελληνικού Κράτους.* Αθήνα 1984, σελ. 75.

[17] Φρ. Τιρς: *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδας (1828-1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της.* μετ. Α. Σπήλιου - επιμ. Τ. Βουρνά, τ. Α΄-Γ΄, Αθήνα Εκδ Τολίδη, 1972, σελ. 55

[18] Στ Ξένος· *Ο Ιωάννης Καποδίστριας. Αθήναι.* Έκδ. Ποικίλη στοά, 1886, σελ. 377.

1828 ανταποκρινόταν σε μεγάλο βαθμό στα πλατιά εθνικά και όχι σε στενά ταξικά συμφέροντα Η εξομάλυνση της οικονομικής ζωής, η δημιουργία κοινωνικών θεσμών, ο τερματισμός της αναρχίας, η απελευθέρωση του μεγαλύτερου τμήματος των ελληνικών εδαφών, η δημιουργία εσωτερικής υποδομής και η πολυπόθητη εθνική ανεξαρτησία, συνέθεταν τους στόχους που με επιμονή μεγάλη, κόπους και θυσίες προσπάθησε να εκπληρώσει η πολιτική του Καποδίστρια[19].

Όλες οι προσπάθειες του Κυβερνήτη στα πλαίσια της εσωτερικής του πολιτικής, αποσκοπούσαν στη συγκρότηση και θεμελίωση[20] ενός σύγχρονου Κράτους δυτικού τύπου, βιώσιμου, δικαίου και εξελίξιμου, όπου όλοι οι πολίτες θα διέθεταν ίσα πολιτικά και ατομικά δικαιώματα[21].

Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα συμπλήρωσε τις κυβερνητικές υπηρεσίες και οργάνωσε την επαρχιακή διοίκηση κατά τρόπο λιτό και ολιγοδάπανο. Εξάλειψε την πειρατεία και τη ληστεία. Αποκατάστησε στην ύπαιθρο στις πόλεις και στις θάλασσες την ασφάλεια και την ευνομία[22]. Ανέτρεψε τις οικονομικές και κοινωνικές βάσεις της πολιτικής δύναμης των κοτζαμπάσηδων, πιστεύοντας ότι προυπόθεση για τη λειτουργία μιας «αστικοδημοκρατικής πολιτείας» ήταν η ανύψωση της στάθμης της κοινωνικής και πολιτικής συνείδησης των μεγάλων λαικών μαζών[23]. Επαναλειτούργησε την οικονομία της χώρας, ανέπτυξε τη γεωργία, εξασφάλισε στέγη στους πρόσφυγες και θεμελίωσε τη δημοτική παιδεία[24].

Άμεση προτεραιότητα ο Καποδίστριας έδωσε στην αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεων, δημιουργώντας τακτικό στρατό και εθνικό στόλο, ώστε να είναι δυνατή η αποτελεσματική διεξαγωγή του πολέμου που συνεχιζόταν[25]. Η διοικητική και κυβερνητική απουσία είχε επιφέρει πολεμική παραλυσία και

---

[19] Π Πετριδης *Ελληνικη Πολιτικη και Κοινωνικη Ιστορία (1821-1940)* Επισκοπηση Θεσσαλονίκη, Εκδ Παρατηρητης, 1986, σελ 31

[20] Π Πετριδης *Νεοελληνικη Πολιτικη Ιστορία* ο π , σελ 45

[21] Β Φιλιας *Κοινωνια και εξουσια στην Ελλαδα* Αθηνα 1974 σελ 83

[22] Π Πετριδης *Ελληνικη Πολιτικη* ο π , σελ 63-64

[23] ο π , σελ 34

[24] Α Βακαλοπουλος *Νεα Ελληνικη Ιστορια* ο π , σελ 200

[25] ο π , σελ 200 Κ Βακαλοπουλος *Κεφαλαια Νεοελληνικης Ιστοριας* ο π , σελ 135 Ν Διαμαντουρος ο π , σελ 239 και Στ Παπαγεωργιου *Η Στρατιωτική Πολιτικη του Καποδιστρια Δομη Οργανωση και Λειτουργια του στρατου ξηρας της Καποδιστριακης περιοδου* Αθηνα, Εκδ Εστια, 1986, σελ 38-39

στρατιωτική αναρχία[26]. Όταν έφθασε στην Ελλάδα ο Καποδίστριας, η στρατιωτική κατάσταση ήταν δεινή. Καθορισμένα σύνορα δεν υπήρχαν και τα λιγοστά εδάφη που κατείχε η χώρα υπήρχε περίπτωση να χαθούν και αυτά. Ο Ιμπραήμ ήλεγχε το μεγαλύτερο μέρος της Πελοποννήσου και ο Κιουταχής κατείχε ολόκληρη σχεδόν τη Στερεά Ελλάδα, η οποία κινδύνευε για το λόγο αυτό να παραμείνει στην κατοχή των Τούρκων, κατά την επικείμενη ρύθμιση των συνόρων του Ελληνικού Κράτους. Γι' αυτό η ευρύτερη χάραξή τους αποτέλεσε αμέσως την πρώτη και κύρια φροντίδα του Κυβερνήτη[27], ο οποίος αποφάσισε να συνεχίσει τον πόλεμο με μεγαλύτερη δραστηριότητα καταλαμβάνοντας τα διεκδικούμενα εδάφη και επηρεάζοντας αποφασιστικά την εξέλιξη του ελληνικού ζητήματος με τη δημιουργία τετελεσμένου γεγονότος[28].

Ο Καποδίστριας πίστευε ότι, όσο θα διαρκούσε ο πόλεμος και το ελληνικό ζήτημα θα παρέμενε ακόμα εκκρεμές, έπρεπε να υπάρχει Κυβερνητικό σύστημα που να παρέχει στον Κυβερνήτη αποφασιστική αρμοδιότητα, ώστε να παίρνει γρήγορα αποφάσεις και να τις εκτελεί αμέσως, όπως το απαιτούσαν οι περιστάσεις. Γι' αυτό ζήτησε την προσωρινή αναστολή του Συντάγματος της Τροιζήνας και τη σύσταση ενός συμβουλίου που έφερε την ονομασία «Πανελλήνιον», αποτελείτο από 27 μέλη και είχε γνωμοδοτική αρμοδιότητα[29].

Πρώτη σοβαρή αποστολή του ανασυγκροτούμενου Ελληνικού στόλου με ναύαρχο τον Κανάρη ήταν η εξάλειψη της πειρατείας από το Αιγαίο, η θεωρούμενη έως τότε ακατόρθωτη, που είχε καταστεί η μάστιγα της ευρωπαϊκής ναυτιλίας και εξέθετε σοβαρά τον ελληνικό αγώνα. Τα Κυβερνητικά μέτρα που έλαβε η κυβέρνηση για τους κατοίκους της υπαίθρου, η εγκατάσταση διοικητικών αρχών και η συγκέντρωση ατάκτων στρατευμάτων, είχαν ω αποτέλεσμα την αυτόματη εξάλειψη της ληστείας. Τα κατορθώματα αυτά αποτέλεσαν λαμπρές επιτυχίες του Καποδίστρια και ανύψωσαν το κύρος της ελληνικής

---

[26] Ν. Σπηλιάδης: *Απομνημονεύματα*. Τομ. Δ΄, Κεφ. Δ΄ Αθήνα, Έκδ. Γ.Α.Κ., 1970, σελ. 71-72.
[27] Ναλ. Δεσποτόπουλος: ό.π., σελ. 482.
[28] ό.π., σελ. 487.
[29] Α. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική ιστορία* ... ό.π., σελ. 197-198, Π. Πετρίδης: *Πολιτικοί και Συνταγματικοί θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1821-1843). Η Πολιτική Οργάνωση του Αγώνα. Η Καποδιστριακή Πολιτεία - Η Βαυαροκρατία*. Θεσσαλονίκη, Έκδ. UNIVERSITY STUDIO PRESS, 1990, σελ. 137, Λ. Παπανικολάου: *Κοινωνική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 19ου αιώνα. Συμβολή στην ιστορία της διαμόρφωσης του Ελληνικού Εθνικού Κράτους*. Αθήνα, Έκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1991, σελ 226-227, Στ. Παπαγεωργίου: *Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909). Οδηγός αρχειακών πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα, Έκδ. Παπαζήσης, 1988, σελ. 72-73 και Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική* ... ό.π., σελ. 43-44.

κυβέρνησης[30]. Οι πολεμικές επιχειρήσεις συνεχίζονται στην Ακαρνανία, στη Χίο και στην Κρήτη. Η επιχείρηση της Χίου έληξε με την αποχώρηση του Φαβιέρου χωρίς απώλειες[31], ενώ στην Κρήτη συνεχίστηκαν για μεγάλο χρονικό διάστημα οι επαναστατικές κινήσεις[32]. Στην Κεντρική Στερεά Ελλάδα οι Δημ. Υψηλάντης και Κίτσος Τζαβέλλας σημείωναν αλλεπάλληλες στρατιωτικές επιτυχίες, ενώ η Ελληνική κυριαρχία επεκτείνονταν σταδιακά στην Ανατολική Ελλάδα. Ο Κυβερνήτης με συνεχείς επιστολές τόνιζε ότι οι κατακτηθείσες περιοχές θα πρέπει να διαφυλαχθούν με κάθε τρόπο. Τον Ιανουάριο του 1829, διορίστηκε στη Στερεά Ελλάδα πληρεξούσιος Τοποτηρητής του Καποδίστρια ο αδελφός του Αυγουστίνος. Τα γεγονότα επρόκειτο να εξελιχθούν ραγδαία με την παράδοση της Ναυπάκτου και του Μεσολογγίου (Απρίλιος-Μάϊος 1829)[33]. Η μάχη της Πέτρας υπήρξε η τελευταία ελληνοτουρκική σύγκρουση της Ελληνικής Επανάστασης, η οποία όμως είχε πολύ μεγάλες συνέπειες για τη συνέχεια της πορείας του ελληνικού ζητήματος. Οι δυνάμεις της Τουρκίας αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν και η στρατιωτική πολιτική του Καποδίστρια στέφθηκε με μεγάλη επιτυχία[34].

Ο εμπειρότατος Κυβερνήτης γνώριζε ότι για να δημιουργηθεί ανεξάρτητο ή αυτόνομο ελληνικό κράτος, δεν αρκούσε μόνο ο ένοπλος αγώνας, ο οποίος συνεχιζόταν, εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά παράλληλα έπρεπε οι στρατιωτικές επιτυχίες να αξιοποιηθούν και στο διπλωματικό πεδίο με τις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης, Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, όπου τελικά θα κρινόταν η τύχη της επανάστασης και της Ελλάδας[35]. Την εξωτερική πολιτική χειριζόταν, ο ίδιος ο Καποδίστριας, ο οποίος με αλλεπάλληλα υπομνήματα προς τους πρεσβευτές και τις Κυβερνήσεις τους, εργάστηκε ακαταπόνητα για να επιτύχει, όσο μπορούσε, ευρύτερα σύνορα και πλήρη ανεξαρτησία. Ακολούθησε πολιτική ίσης φιλίας προς τις τρεις Δυνάμεις και απέφευγε να παρουσιάζει από την αρχή πλήρως τις απόψεις του. Εμφάνιζε μόνο μέρος των διεκδικήσεων, όσο έκρινε ότι οι περιστάσεις το απαιτούσαν και προχωρούσε

---

30 Αλ. Δεσποτόπουλος: ό.π., σελ. 489.
31 ό.π., σελ. 490
32 ό.π., σελ. 491-494, 511-512
33 ό.π., σελ. 503-511, 515-535
34 ό.π., σελ. 532
35 ό.π., σελ. 495

τολμηρότερα, όταν τα συμφέροντα της χώρας κινδύνευαν και οι γενικές συνθήκες παρουσιάζονταν βελτιωμένες[36].

Πρώτη πράξη στον διπλωματικό τομέα ήταν η συνθήκη του Λονδίνου (6 Ιουλίου 1827), με την οποία οι τρεις Δυνάμεις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία απόφάσισαν τον τερματισμό του πολέμου μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Ο Καποδίστριας παρά τις σοβαρές επιφυλάξεις θεώρησε τη συνθήκη, ως άκρως πολύτιμη για την Ελλάδα και σύστησε στην Ελληνική Κυβέρνηση να την αποδεχτεί, αφού εκφράσει παράλληλα την εμπιστοσύνη της προς τις Δυνάμεις, ώστε να ισχυροποιηθεί διεθνώς η θέση της Ελλάδας και να ωφεληθεί η χώρα από τα σχετικά πλεονεκτήματα. Για τα σημεία που δεν ικανοποιούσαν επαρκώς τους Έλληνες, επιφυλάχθηκε ο Καποδίστριας να διατυπώσει τις αντιρρήσεις του[37]. Τρεις μήνες αργότερα, στις 3 Οκτωβρίου 1827 σε υπόμνημά του προς την Αγγλική Κυβέρνηση διαμαρτύρεται εντονότατα για περιορισμούς εδαφών που θα δίνονταν στην Ελλάδα και διεκδικεί την περιοχή με σύνορα από τον Αμβρακικό κόλπο μέχρι τον Κόλπο του Θερμαϊκού συμπεριλαμβανομένων και των νήσων του Αιγαίου[38]. Μετά από ένα χρόνο, το Σεπτέμβριο του 1828, ο Κυβερνήτης υπέβαλε προς τους αντιπροσώπους των τριών Δυνάμεων στον Πόρο τολμηρότερο υπόμνημα, ύστερα και από την έναρξη του ρωσοτουρκικού πολέμου, με το οποίο απαιτούσε τα όρια της Ελλάδας να εκτείνονται από τον Κόλπο του Βόλου μέχρι τον κόλπο της Άρτας, συμπεριλαμβανομένων και των νήσων Εύβοιας και Κρήτης. Σε άλλες επαφές που είχε ο Κυβερνήτης με τους αντιπροσώπους των τριών δυνάμεων αξίωσε να συμπεριληφθούν στην Ελληνική Επικράτεια η Κύπρος και η Ρόδος[39]. Το Δεκέμβριο του 1828, οι τρεις Δυνάμεις απάντησαν θετικά στο αίτημα του Καποδίστρια δεχόμενες τον καθορισμό ως συνοριακής γραμμής, της γραμμής «Κόλπου Βόλου - Κόλπου Άρτας», χωρίς όμως να κατορθωθεί και η ένταξη των νήσων Χίο, Σάμου και Κρήτης[40].

Στο μεταξύ στις 16 Νοεμβρίου είχε υπογραφεί στο Λονδίνο πρωτόκολλο δυσμενές για την εξέλιξη των ελληνικών πραγμάτων, αφού αποφασίστηκε η

---

[36] Α. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία* ... ό.π., σελ. 198-199.
[37] Π. Πετρίδης: *Ιωάννης Καποδίστριας 1776-1831. Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος*. Αθήνα, Έκδ. ΓΚΟΒΟΣΤΗΣ, 1992, σελ. 118.
[38] Αλ. Δεσποτόπουλος: ό.π., σελ. 497
[39] Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική* ... ό.π , σελ. 85-86.
[40] ό.π., σελ. 98.

Πελοπόννησος, τα παρακείμενα νησιά και οι Κυκλάδες να παραμείνουν υπό την Προστασία των τριών Δυνάμεων, έως ότου να αποφασισθεί οριστικά η τύχη της Ελλάδας με τη συγκατάθεση και της Τουρκίας[41]. Με συντονισμένες ενέργειες και διπλωματικά διαβήματα ο Κυβερνήτης κατόρθωσε να ανατρέψει την απόφαση αυτή και να αναγκάσει τις δυνάμεις να υιοθετήσουν τις προτάσεις του στον Πόρο. Το νέο πρωτόκολλο της 22ας Μαρτίου 1829 υιοθετούσε ως συνοριακή γραμμή εκείνη που είχε προταθεί από τον Καποδίστρια δηλ. Άρτας-Βόλου, μαζί με την Πελοπόννησο, την Εύβοια, τις Βόρειες Σποράδες και τις Κυκλάδες. Σύμφωνα με το πρωτόκολλο οι Δυνάμεις, για πρώτη φορά, επιθυμούσαν την επιβολή μοναρχικού πολιτεύματος στην Ελλάδα, απαιτούσαν την ανάκληση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Στερεά Ελλάδα και καθόριζαν ετήσιο φόρο υποτέλειας στην Πύλη 1.500.000 γρόσια[42].

Ο Καποδίστριας διαμαρτυρήθηκε έντονα για τις αυθαίρετες αποφάσεις που πάρθηκαν στο Λονδίνο, ιδιαίτερα για την περιφρόνηση απέναντι στον ελληνικό λαό, ο οποίος δε ρωτήθηκε με ποιο τρόπο θέλει να διακυβερνηθεί καθώς και για τη σχέση υποτέλειας προς την Πύλη. Αρνήθηκε δε κατηγορηματικά να αποδεχτεί το πρωτόκολλο του Μαρτίου ως οριστική διευθέτηση του Ελληνικού Ζητήματος. Στο μεταξύ με τη νίκη της Ρωσίας επί της Τουρκίας και την υπογραφή της συνθήκης της Ανδριανούπολης στις 14 Σεπτεμβρίου 1829, η Πύλη εξαναγκάστηκε να αποδεχτεί τις διεθνείς πράξεις του Λονδίνου της 6ης Ιουλίου 1827 και 22ας Μαρτίου 1829[43].

Με τη λήξη του 1829 οι πληρεξούσιοι των τριών δυνάμεων στο Λονδίνο προσανατολίζονται προς τη λύση της «πλήρους» ελληνικής ανεξαρτησίας με παράλληλη μείωση των ελληνικών εδαφικών ορίων και με εκλογή χριστιανού ηγεμόνα. Έτσι υπογράφτηκαν τα πρωτόκολλα της 3ης Φεβρουαρίου 1830, που πρόβλεπαν ανεξάρτητο ελληνικό κράτος με στενότερα όμως σύνορα σε σχέση με εκείνα του 1829 (στη γραμμή, Μαλιακού-Αχελώου) και εκλογή του Λεοπόλδου του Σαξωνικού Κοβούργου ως Βασιλέα[44].

---

41 Αλ. Δεσποτόπουλος ό.π., σελ. 513

42 ό.π., σελ. 519.

43 Π. Πετρίδης· *Πολιτικοί και Συνταγματικοί Θεσμοί* .., ό.π., σελ. 141-142 και Ε. Πρωτοψάλτης: *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας*, Τευχ. Β΄, Αθήναι 1972, σελ. 98.

44 ό.π., σελ. 142-143

Ο Καποδίστριας αποδέχτηκε κατ' αρχήν τα πρωτόκολλα του 1830, διαμαρτυρήθηκε όμως έντονα για την επιβολή του μοναρχικού πολιτεύματος και για το ζήτημα των ελληνικών συνόρων. Ο Λεοπόλδος ενστερνίσθηκε τις γνώμες του Καποδίστρια και εργάσθηκε με πολύ ζήλο για τα δίκαια της Ελλάδας. Αναγκάστηκε όμως να παραιτηθεί από τον Ελληνικό Θρόνο στις 21 Μαΐου 1830, γιατί οι δυνάμεις και ιδιαίτερα η Αγγλία, δεν ανταποκρίθηκαν ικανοποιητικά στους όρους του για διεύρυνση των συνόρων, για εγγύηση της ανεξαρτησίας του νέου Κράτους και για οικονομική ενίσχυσή του[45].

Οι συνεχείς αγώνες και τα διαβήματα του Καποδίστρια για τη βελτίωση των Ελληνικών συνόρων, επηρέασαν τους εκπροσώπους των τριών Δυνάμεων να παραδεχτούν ότι το πρωτόκολλο της 3ης Φεβρουαρίου 1830 παρουσίαζε σπουδαία ελαττώματα σε ότι αφορούσε τη συνοριακή γραμμή[46].

Με το νέο πρωτόκολλο της 26ης Σεπτεμβρίου 1831 αίρονται οι δυσμενείς για την Ελλάδα εδαφικοί περιορισμοί του Πρωτόκολλου της 3ης Φεβρουαρίου.

Με το Διακανονισμό της Κωνσταντινούπολης 21 Ιουλίου 1832 ρυθμίζεται το ελληνικό ζήτημα. Οι τρεις Δυνάμεις και η Τουρκία συμφωνούν στη συνοριακή γραμμή Άρτας-Βόλου. Με το πρωτόκολλο δε του Λονδίνου 30 Αυγούστου 1832 λύθηκε και η τελευταία συνοριακή εκκρεμότητα με την παραχώρηση της Λαμίας στην Ελλάδα[47].

Ο Καποδίστριας θεμελίωσε ένα αληθινό και ανεξάρτητο Κράτος κατά τα Ευρωπαϊκά πρότυπα. Αγωνίστηκε και κατέστησε τη μικρή Ελλάδα, ηθικά τουλάχιστον, ίση προς τα κράτη της Ευρώπης, άξια να εμφανίζεται με κύρος και αξιοπρέπεια στη διεθνή πολιτική σκηνή. Η διπλωματική του προσπάθεια δικαιώθηκε[48].

β. Η έλλειψη πολιτικής παιδείας των Ελλήνων και η επιρροή των ξένων.

Με την έκρηξη της επανάστασης, στην ελληνική κοινωνία άρχισαν να δημιουργούνται μεταξύ των διάφορων αντιμαχόμενων κοινωνικών τάξεων και

---

[45] Αλ. Δεσποτόπουλος: ό.π., σελ. 540-542.
[46] Π Πετρίδης: *Ιωάννης Καποδίστριας* ... ό.π., σελ. 124.
[47] Στ. Παπαγεωργίου: *Το Ελληνικό Κράτος* ... ό.π., σελ. 92.
[48] Ε. Πρωτοψάλτης· ό.π., Τομ. Β΄, σελ. 64.

ομάδων συγκρούσεις για τον έλεγχο της εξουσίας. Οι κοινωνικές εντάσεις οι οποίες προϋπήρχαν για πολύ καιρό στην προεπαναστατική περίοδο, άρχισαν να εκδηλώνονται με μεγαλύτερο ρυθμό και ο αναβρασμός ήταν παντού φανερός[49]. Οι οικογενειακές συμμαχίες, η συγγένεια και το πελατειακό σύστημα αποτελούσαν την πραγματικότητα της κοινωνίας και της ελληνικής πολιτικής κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας και είχαν αποφασιστική σημασία στην πρόσβαση της εξουσίας. Η εξουσία δεν βασιζόταν σε θεσμούς, προκειμένου να αντιμετωπίσει τα οξυμένα προβλήματα και τις καταστάσεις της εποχής, αλλά την κατείχαν άτομα τα οποία τη χρησιμοποιούσαν για προσωπικά οφέλη. Η αβεβαιότητα, η καιροσκοπία και η δυσπιστία ήταν τα διακριτικά γνωρίσματα της κατάστασης[50]. Η διαμάχη των στρατιωτικών με τους πολιτικούς για τον έλεγχο της εξουσίας, οι κοινωνικές αντιθέσεις, οι εμφύλιοι πόλεμοι και οι λανθασμένοι χειρισμοί ως προς την οργάνωση του νέου Κράτους, εμπόδιζαν την ομαλή μετεξέλιξη του αγώνα[51].

Οι Εθνοσυνελεύσεις δεν έλυσαν τα προβλήματα και οι τοπικές κυβερνήσεις αδυνατούσαν να ελέγξουν την επανάσταση σε όλη τη χώρα και να συντονίσουν τον αγώνα σε στεριά και θάλασσα[52]. Οι αδυναμίες αυτές οφείλονταν κυρίως στην καθυστέρηση της αντιμετώπισης του κοινωνικού προβλήματος, στο πολύ χαμηλό επίπεδο της ελληνικής οικονομίας και ιδιαίτερα στην έλλειψη πολιτικής παιδείας των Ελλήνων, προκειμένου να συντονίσουν τις ενέργειές τους για την εγκαθίδρυση καινούριων πολιτικών και συνταγματικών θεσμών προς μια δημοκρατική μορφή διακυβέρνησης που είχαν θεσπίσει τα επαναστατικά πολιτεύματα[53]. Δημιουργήθηκαν έτσι οι προϋποθέσεις για την έντονη ανάμειξη και επιρροή των ξένων στα εξωτερικά και στα εσωτερικά προβλήματα της χώρας[54]. Ενώ η στάση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων ήταν εχθρική απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση ως το 1822 (συνέδριο της Βερόνας, όπου δεν έγιναν δεκτοί οι έλληνες αντιπρόσωποι)[55], στη συνέχεια, και με τη

---

49 Γ. Κορδάτος: *Νεοελληνική πολιτική ιστορία*. Αθήνα 1925, σελ. 321.
50 Ν. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 30
51 Π. Πετρίδης: *Πολιτικοί και Συνταγματικοί θεσμοί* ... ό.π., σελ. 10-11.
52 Π Πετρίδης: *Νεοελληνική πολιτική ιστορία* ... ό.π., σελ. 21-28
53 Αλ. Δεσποτόπουλος: *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τομ. 1ος, 1821-1832, τευχ Α΄, Αθήναι, Έκδ. Παπαζήση, 1979, σελ. 27, Πβ. Π Πετρίδης: *Πολιτικοί και Συνταγματικοί θεσμοί* .. ό π., σελ. 11.
54 Ν. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 184, Λ. Παπανικολάου: ό.π., σελ. 226.
55 Κ. Βακαλόπουλος: ό.π., σελ. 127 και Ε. Πρωτοψάλτης: ό.π., Τευχ. Β, σελ. 38-39.

μεσολάβηση πολλών γεγονότων, άρχισαν να διαφοροποιούνται, με πρώτα την Αγγλική Κυβέρνηση και να δημιουργούν μια ατμόσφαιρα ευνοϊκή για τα ελληνικά πράγματα[56]. Με την επιρροή τους δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα τρία κόμματα, που πήραν το όνομά τους από τη χώρα που συμπαθούσαν οι οπαδοί τους. Τα κόμματα αυτά που διαίρεσαν τους Έλληνες και έφεραν την επανάσταση πολλές φορές σε δύσκολη θέση, εξυπηρετούσαν αποκλειστικά τα συμφέροντα των κυβερνήσεων των Μεγάλων Δυνάμεων[57]. Έτσι την αρχικά αρνητική τους στάση απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση διαδέχεται η αναγνώριση της ύπαρξης Ελληνικού Ζητήματος. Με τις επεμβάσεις τους δεν σκόπευαν να καταπνίξουν την επανάσταση, αλλά να δημιουργήσουν ένα μικρό κρατίδιο υπό την προστασία τους[58]. Αποφασιστικής σημασίας βήμα προς την κατεύθυνση αυτή ήταν και η χορήγηση των δύο δανείων 1824 και 1825[59].

Το 1827 συμφωνούν με την απόφαση της Γ΄ Εθνοσυνέλευσης της Ελλάδας για την εκλογή του Καποδίστρια ως πρώτου Κυβερνήτη της Χώρας[60]. Την ίδια χρονιά με τη μεσολάβηση της Εθνοσυνέλευσης υπογράφτηκε η Ιουλιανή συνθήκη με την οποία επιτεύχθηκε η άμεση ανακωχή μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων[61]. Την τελική πράξη των εχθροπραξιών μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων κρατών απετέλεσε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1830, όπου οι τρεις Δυνάμεις υπέγραψαν τον τερματισμό της Ελληνικής Επανάστασης και την αναγνώριση Ελληνικού και Ανεξάρτητου Κράτους με μοναρχικό και κληρονομικό πολίτευμα[62].

Το γεγονός ότι η Ελληνική Επανάσταση τερματίστηκε με την επέμβαση των τριών Δυνάμεων, Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας, το Ελληνικό Κράτος τέθηκε υπό την εγγύησή τους, ονομάστηκαν «Προστάτιδες Δυνάμεις» και αξίωναν δικαιώματα επέμβασης και ανάμιξης στα εσωτερικά του ζητήματα[63].

Θα πρέπει τέλος να τονιστεί, ότι, ενώ η πολιτική ιδεολογία του Ελληνικού

---

56 Ε. Πρωτοψάλτης: ό.π., σελ. 10-14.
57 Κ. Βακαλόπουλος: ό.π., σελ. 128-129.
58 Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία* ..., ό.π., σελ. 26-27.
59 Βλ. Σ. Παπαδόπουλος: *Ιωάννης Καποδίστριας ο θεμελιωτής του Νεοελληνική Κράτους*. Αθήναι 1978, σελ. 77, Κ. Βακαλόπουλος: ό.π., σελ. 128, Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία* ..., ό.π., σελ. 53.
60 Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία* ..., ό.π., σελ. 32-33.
61 Κ. Βακαλόπουλος: ό.π., σελ. 129, Στ. Παπαγεωργίου: *Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909)* ..., ό.π., σελ. 90.
62 Π. Πετίδης: *Πολιτικοί και Συνταγματικοί Θεσμοί* ... ό.π., σελ. 142-143, Στ. Παπαγεωργίου: *Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909)* ... ό.π., σελ. 91, Π. Πετρίδης: *Ιωάννης Καποδίστριας 1776-1831* ... ό.π., σελ. 122, Ε. Πρωτοψάλτης: ό.π., Τεύχ. Α΄, σελ. 98-101.
63 Αλ. Δεσποτόπουλος: ό.π., Τευχ. Α΄, σελ. 9-10.

λαού απέβλεπε σε μια αντιπροσωπευτική μορφή κρατικής εξουσίας, αντίθετα οι μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν μοναρχικό πολίτευμα και ανέθεσαν τη διακυβέρνηση της Χώρας σε ξένο ηγεμόνα, με αποτέλεσμα να αποβεί, ιδίως στα πρώτα δύσκολα χρόνια, ανασταλτικός παράγοντας ευημερίας και προόδου του νέου Κράτους[64].

γ. Ο αυταρχισμός και η απληστία των καπεταναίων και των μεγάλων οικογενειών.

Η προσπάθεια του Καποδίστρια, στα πλαίσια της εσωτερικής του πολιτικής, να συγκροτήσει και να θεμελιώσει κράτος με ισχυρή κεντρική εξουσία, όπου όλοι οι πολίτες θα διέθεταν ίσα πολιτικά και ατομικά δικαιώματα, ενώ έβρισκε θερμή ανταπόκριση στην πλειοψηφία των λαϊκών στρωμάτων, προκαλούσε έντονες αντιδράσεις, απειθαρχία και δυσαρέσκεια στις τάξεις των προυχόντων, γιατί έβλεπαν να θίγονται και να περιορίζονται τα κατεστημένα προνόμιά τους[65]. Η ανατροπή της κατεστημένης κοινωνικής ισορροπίας και ο περιορισμός δράσης των ηγετικών τοπικών στελεχών από τον Καποδίστρια, υπήρξε η αιτία να σχηματιστούν οι πρώτες ομάδες της αντιπολίτευσης η δυσαρέσκεια των οποίων έγινε μεγαλύτερη όταν νομιμοποιήθηκαν οι ενέργειες του Καποδίστρια από την Εθνοσυνέλευση του Άργους[66].

Ο Καποδίστριας γνώριζε ότι για να λειτουργήσει σωστά ένα σύγχρονο αστικό κράτος με δημοκρατικούς θεσμούς, έπρεπε να αμβλυνθούν τα θεμέλια της τοπικής εξουσίας και να κλείσει οριστικά ο δρόμος προς την «περιφεριοποίηση» και την «ομοσπονδοποίηση» της εξουσίας. Γι' αυτό καθιέρωσε την άμεση επαφή με τα λαϊκά στρώματα, επιδιώκοντας τη δημιουργία μια κεντρικής εθνικής και ενοποιητικής εξουσίας[67].

Κατά την περίοδο της διακυβέρνησής του ανέπτυξε έντονη συντονιστική νομοθετική και εκτελεστική δραστηριότητα και σκλήρυνε την πολιτική του απέναντι στην αντίδραση των αντιπάλων[68]. Σε όλα τα διαμερίσματα του κράτους τήρησε ίσες αποστάσεις ανάμεσα στις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα

---

[64] Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία* ... ό.π., σελ. 13, Πβ. Αλ. Δεσποτόπουλος: ό.π., σελ. 10.
[65] Π. Πετρίδης: *Πολιτικοί και συνταγματικοί θεσμοί* ... ό.π., σελ. 146, Πβ. Π. Πετρίδης: *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία* ... ό.π., σελ. 34.
[66] Π Πετρίδης: *Πολιτικοί και συνταγματικοί θεσμοί* ... ό.π., σελ. 147.
[67] Β Φίλιας *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα* Αθήνα 1974, σελ. 84.
[68] Ν Πανταζόπουλος: *Η δικαιοδοτική πολιτική κατά την επανάσταση και την Καποδιστριακή περίοδο*, Αθήνα 1978, σελ. 137-138.

των πολιτών και περιόρισε την άσκηση προνομιακών δικαιωμάτων σε βάρος της δίκαιης κατανομής των εθνικών εσόδων και της κρατικής συνοχής[69]. Οι ενέργειές του αυτές αναπόφευκτα τον οδήγησαν σε φοβερές συγκρούσεις με τους πλούσιους πλοιοκτήτες των νησιών, και ιδιαίτερα της Ύδρας, που είχαν αναγάγει την πειρατεία, τη φοροδιαφυγή την άρνηση καταβολής δασμών και τη μη αποδοχή της εφαρμογής των νόμων σε δικούς τους "θεσμούς" και κεκτημένα δικαιώματα, και δεν επέτρεπαν σε κανέναν να τα θίξει. Η Ύδρα είχε λόγους να είναι δυσαρεστημένη από τα Κυβερνητικά μέτρα, αφού ως το 1828 ήταν αυτοδιοικούμενη χωρίς καμία εξάρτηση από την Κυβέρνηση, κατείχε την πρώτη θέση ανάμεσα στα άλλα νησιά και εισέπραττε τους δασμούς για δικό της όφελος. Η αποστέρηση των οικονομικών προνομιακών δικαιωμάτων τους και η καθυστέρηση της κυβέρνησης για τις πολεμικές αποζημιώσεις των Υδραίων πλοιοκτητών, ήταν πρόσθετοι λόγοι της φανερής αντίδρασης εναντίον του Καποδίστρια. Ο Κυβερνήτης υποσχέθηκε ότι θα ανταποκριθεί στο δίκαιο αίτημα της αποζημίωσης αμέσως μόλις βελτιωθούν τα οικονομικά του κράτους[70]. Δυστυχώς όμως όλες οι συμβιβαστικές προτάσεις και προσπάθειες του Καποδίστρια απέβηκαν άκαρπες. Οι Υδραίοι και Σπετσιώτες πλοιοκτήτες που απότελούσαν την εποχή εκείνη την τάξη των μεγαλοεφοπλιστών επέμεναν στις αρχικές τους και σε άλλες παράνομες απαιτήσεις, σε βάρος του κοινωνικού συνόλου, που δεν ήταν σε θέση να ικανοποιήσει η Ελληνική Κυβέρνηση[71].

Την εποχή αυτή τα λιμάνια των ναυτικών νησιών έμοιαζαν με νεκροταφεία ενώ τα πλοία, εκτός ελαχίστων, σάπιζαν αγκυροβολημένα. Υπήρχε μεγάλη οικονομική κρίση, γιατί μετά τον πόλεμο και την καταστολή της πειρατείας χιλιάδες ναύτες αναγκάζονταν να ξενιτευτούν στην Κωνσταντινούπολη και Αίγυπτο για να βρουν δουλειά, γιατί είχαν μείνει άνεργοι και πεινούσαν. Οι νοικοκυραίοι δεν είχαν πια χρήματα για να μπορέσουν να κινήσουν τον εμπορικό τους στόλο[72].

Η Τουρκία δεν είχε αναγνωρίσει ακόμα την Ελληνική σημαία και τα

---

[69] Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία* ..., ό.π., σελ. 48-52.

[70] Ε Κούκου: *Το Ελληνικό κράτος από 1830 έως 1832. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. τομ. ΙΒ, Αθήνα, Έκδ. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1975, σελ. 545.

[71] ό.π., σελ. 546.

[72] Α. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία* ... ό.π., σελ. 204. Πβ. Ε Πρωτοψάλτη: ό.π., Τευχ. Β΄, σελ. 102.

ελληνικά πλοία δεν μπορούσαν ελεύθερα να προσεγγίσουν τα λιμάνια της. Τα κόμματα κατηγορούσαν τον Καποδίστρια ότι ήταν αίτιος για τη δυστυχία των Υδραίων και των άλλων νησιωτών και ότι σκόπιμα βράδυνε τις ενέργειές του για την αναγνώριση της σημαίας, για να ταπεινώσει τα νησιά[73]. Η εφημερίδα της Ύδρας «Απόλλων» από τις σελίδες της κατηγορούσε τον Καποδίστρια ότι ήταν «τύραννος» και πρόδιδε τα εθνικά συμφέροντα. Η Ύδρα στασίασε φανερά και έγινε επαναστατικό κέντρο όπου συγκεντρώθηκαν όλοι οι αντίπαλοι του Καποδίστρια μεταξύ των οποίων και οι: Μαυροκορδάτος, Μιαούλης, Ζωγράφος, Κουντουριώτης, Κριεζής, Βούλγαρης, Οικονόμου, Τομπάζης και Τρικούπης[74].

Η στάση των Υδραίων υπήρξε καταστρεπτική για το νεαρό κράτος και αποτελεί τραγική σελίδα για την ιστορία της νεότερης Ελλάδας.

Στις 27 Ιουλίου 1831 ο ναύαρχος Μιαούλης με 200 Υδραίους άνδρες ήρθε και κατέλαβε την πόλη του Πόρου, όπου ήταν ο ελληνικός ναύσταθμος μαζί με τα κυβερνητικά πλοία και έγινε κύριος ολοκλήρου σχεδόν του Ελληνικού στολου. Ο Καποδίστριας παρακάλεσε τους αντιπρέσβεις των προστάτιδων δυνάμεων να αποδοκιμάσουν δημόσια την ανταρσία αυτή και να βοηθήσουν στην καταστολή της. Στην έκκληση του Καποδίστρια ανταποκρίθηκε μόνο η Ρωσία. Οι άλλες δύο δυνάμεις Αγγλία και Γαλλία υποστήριζαν φανερά τους στασιαστές. Τα κυβερνητικά στρατεύματα με επικεφαλής το Ρώσο ναύαρχο Ρίκορδ και τον Κανάρη νίκησαν σε ένα αδελφοκτόνο πόλεμο τις δυνάμεις των στασιαστών[75]. Οι Υδραίοι ναύτες αποχώρησαν εγκαταλείποντας στον Πόρο το Μιαούλη. Τότε ο γενναίος και πείσμων ναυτικός έχασε την ψυχραιμία του και παρέδωσε στις φλόγες την κορβέτα «Ύδρα» και τη φρεγάτα «Ελλάδα» παρά την ειδοποίηση του Καποδίστρια να κρατήσει την «Ελλάδα» με το πλήρωμά της. Τα μικρότερα πλοία και ο ναύσταθμος σώθηκαν την τελευταία στιγμή από τον Κανάρη, ο οποίος κινδύνεψε να σκοτωθεί από αδελφικές σφαίρες. Ο Καποδίστριας δεν επέτρεψε να γίνουν συλλήψεις και άφησε ελεύθερους τους Υδραίους και τον Μιαούλη να γυρίσουν στην Ύδρα, σε μια τελευταία προσπάθεια για συμφιλίωση. Οι Υδραίοι όχι μόνο δεν υποχώρησαν, αλλά αντέδρασαν με

---

[73] Ε. Πρωτοψάλτης· ό.π., σελ. 102.
[74] ό.π., σελ. 104.
[75] Ε. Κούκου: Το Ελληνικό κράτος από το 1830 έως 1832 ... ό.π., σελ. 554-556.

μεγαλύτερο πάθος και μίσος. Κάλεσαν σε βοήθεια τα νησιά του Αρχιπελάγους και τους Μανιάτες σε μια νέα κινητοποίηση εναντίον του Κυβερνήτη, ενώ συγχρόνως προπαγάνδιζαν με την υποστήριξη της Αγγλίας και Γαλλίας τη δολοφονία του, η οποία και πραγματοποιήθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου 1831 στο Ναύπλιο από τους Μαυρομιχαλαίους[76].

δ. Η ανάσχεση των ιδεών του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και η επικράτηση των συντηρητικών αντιλήψεων (προεστοί, δημογέροντες, εκκλησιαστικοί παράγοντες κ.λπ.)

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός αποτέλεσε κίνημα πολιτικής, πνευματικής, ηθικής και εθνικής αφύπνισης του υπόδουλου ελληνισμού[77]. Η επίδραση των δημοκρατικών των ιδεών συντέλεσε αποφασιστικά στις κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις και αλλαγές, ιδίως στη Δυτική Ευρώπη, στη διάδοση δημοκρατικών αρχών και ιδεών για παιδεία και εθνική και πολιτική ελευθερία[78]. Το ιδανικό της ελευθερίας ως πρωταρχικός στόχος της νεοελληνικής επαναστατικής ιδεολογίας κυριάρχησε και απασχόλησε έντονα τους έλληνες εκπροσώπους του Διαφωτισμού στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα[79].

Οι Έλληνες διανοούμενοι που ζούσαν στην Ευρώπη είχαν διαμορφωθεί μέσα σε ένα νέο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό περιβάλλον και είχαν δεχτεί την επίδραση νέων αξιών. Η επίδραση των ιδεών του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης δημιούργησε μια τάξη εκκοσμικευμένων Ελλήνων με αξιόλογη μόρφωση, οι οποίοι γνώριζαν πολύ καλά την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα και τις συνθήκες υπό τις οποίες ζούσε ο ελληνισμός. Διακαής πόθος τους ήταν να δουν την Ελλάδα ελεύθερη με κυβέρνηση και κοινωνικούς θεσμούς Ευρωπαϊκού τύπου[80].

Σε όλα τα έργα τους οι λόγιοι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού (Ανώνυμος 1789, Ελληνική Νομαρχία, Ρωσσοαγγλογάλλος, Νεωτερική Γεωγραφία των Φιλιππίδη και Κωνσταντά, Memoire και Στοχασμοί του Κρίτωνος του Κοραή

---

[76] Ε. Πρωτοψάλτης: ό π., Τευχ. Β΄, σελ. 105-106.
[77] Π. Πετρίδης: *Πολιτικοί και Συνταγματικοί Θεσμοί* ... ό.π., σελ. 9.
[78] Β. Κύρκος· Αρχαίος *Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, Αθήνα 1992, σελ. 47-50.
[79] Ν. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 39
[80] Ν. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 34, 53.

κ.ά.) επισημαίνουν την κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει ο Ελληνισμός, την ανάγκη απελευθέρωσης και συγκρότησης κράτους με δημοκρατικούς θεσμούς και τον κυρίαρχο ρόλο της τοπικής εξουσίας για κοινωνική αλλαγή[81].

Ο Ρήγας Φεραίος και ο Αδαμάντιος Κοραής με τις φιλελεύθερες σκέψεις και τα μηνύματά τους αφύπνισαν τις συνειδήσεις των υπόδουλων Ελλήνων και συντέλεσαν όχι μόνο στην επαναστατική κινητοποίηση του Ελληνισμού, αλλά επιτάχυναν θεαματικά την πνευματική αναγέννηση και την εθνική απελευθέρωση. Ειδικότερα αγωνίστηκαν να πείσουν το λαό να αμφισβητήσει τις συντηρητικές απόψεις της κυρίαρχης άρχουσας τάξης, και συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της πολιτικής ιδεολογίας του 1821[82].

Οι διανοούμενοι εκσυγχρονιστές πίστευαν στη δημιουργία ενός κοσμικού κράτους δικαίου, απαλλαγμένου από την πολιτική κηδεμονία της Εκκλησίας, με νόμους και γραφειοκρατικές διαδικασίες, που θα ακολουθούσε τα δυτικά πρότυπα και θα εγγυόταν τις ατομικές ελευθερίες, την τιμή και την ασφάλεια του κάθε πολίτη[83].

Ο Ελληνικός κόσμος την εποχή αυτή ήταν βαθιά διχασμένος ως προς τις αξίες, τις προσδοκίες και την ταυτότητά του. Η ανασφάλεια της κοινωνίας είχε επιδεινωθεί από την παρακμή και τα φαινόμενα ανομίας την ηγετικών τάξεων. Το Κράτος το έβλεπαν απόμακρο σαν αρπακτικό αφέντη και όχι σαν προστάτη τους, δίκαιο και αμερόληπτο. Η απογοήτευση και η δυσαρέσκεια στην ύπαιθρο αυξάνονταν καθώς η τήρηση των νόμων και της τάξης γινόταν όλο και πιο σπάνια και το βιοτικό επίπεδο έπεφτε. Ο εθνικισμός των λογίων ανδρών αποτελούσε για τον υπόδουλο ελληνισμό πρόταση αδύνατη και άγνωστη να τους προετοιμάσει και να τους ξεσηκώσει σε καθολικό αγώνα για την ανεξαρτησία. Η Εκκλησία ως θεσμός που ένωνε τους αγωνιζόμενους Έλληνες και θα μπορούσε να διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο για κινητοποίηση και δράση, ήταν κατηγορηματικά αντίθετη με τις δυτικές καινοτομίες των Διαφωτιστών και ιδίως με τον εθνικισμό[84] Ο Ανώνυμος συγγραφέας της Ελληνικής Νομαρχίας

---

[81] Κ Δημαράς *Νεοελληνικος Διαφωτισμός* Δευτερη εκδοση Αθηνα Εκδ «Ερμης» Ε Π Ε, 1980, σελ 10-14 και Ν Διαμαντουρος ό π, σελ 40-48

[82] Π Πετριδης *Πολιτικοι και Συνταγματικοι θεσμοι* ο π, σελ 9

[83] Ι Πετροπουλος ό π, σελ 52

[84] Ν Διαμαντουρος ό π, σελ 48-50

για τη θολή και ρευστή ιδέα του εθνικισμού παρατηρούσε. «Καθώς ο εκ γενετής αόμματος, προφέροντας τα ονόματα όλων των χρωμάτων, ουδέν εννοεί, επειδή δεν είδε ποτέ τα χρώματα, ούτως και οι νυν Έλληνες με το «Πατρίς» άλλο δεν εννοούσι, ειμή την γην, εις την οποίαν εγεννήθησαν»[85].

Οι κυρίαρχες ελληνικές ηγετικές ομάδες των προεστών, δημογερόντων, εκκλησιαστικών παραγόντων κ.λπ. αποτελούσαν μέσα στην υπόδουλη ελληνική κοινωνία που ζούσαν, μια ξεχωριστή, ισχυρή και πλούσια αυτοαναπαραγόμενη κοινωνική τάξη, με δική της παράδοση και τρόπο ζωής και με προνόμια εξουσίας και πλούτου που απολάμβαναν από την κατοχή αξιωμάτων της διοίκησης[86]. Ιδεολογικός τους προσανατολισμός ήταν ο συντηρητισμός, ο οποίος δεν απέβλεπε στους δημοκρατικούς θεσμούς ούτε στη μοναρχία, αλλά στην εγκαθίδρυση μιας ολιγαρχικής συνομοσπονδίας όπου θα εξασφάλιζε τα κεκτημένα δικαιώματά τους και θα προστάτευε τα συμφέροντά τους που είχαν αποκτήσει. Γι' αυτό προσπαθούν στον αγώνα της ανεξαρτησίας να ελέγξουν τις εξελίξεις, επειδή τις θεωρούσαν εχθρικές προς τα συμφέροντά τους και απειλητικές για την κοινωνικοπολιτική τους υπεροχή[87]. Η αντίδρασή τους στον εθνικισμό και τον φιλελευθερισμό, τους οποίους θεωρούσαν ως απειλή εναντίον των συμφερόντων τους, στην ουσία ήταν μια αντίδραση εναντίον των εκσυγχρονιστών, γι' αυτό προσπάθησαν κατά τη διάρκεια του αγώνα να επιβάλλουν τους δικούς τους όρους και να βγουν κερδισμένοι από τη διαμάχη αυτή[88].

Η έκρηξη του απελευθερωτικού αγώνα, ο οποίος έγινε χωρίς οργάνωση και συντονισμό, βρήκε την ελληνική κοινωνία διχασμένη και αποδιοργανωμένη, αφού οι εντάσεις των κοινωνικών ομάδων για την κατάληψη της εξουσίας υπέβοσκαν την ομαλότητα και τις προσπάθειες του αγωνιζόμενου λαού για την ανεξαρτησία. Η άρχουσα τάξη πιστή στον παραδοσιακό τρόπο ζωής και πολιτισμό δεν επιθυμούσε ούτε επεδίωκε να αντικαταστήσει τις παλαιές αξίες και τους θεσμούς με νέους και σύγχρονους. Η αλλαγή στην ελληνική κοινωνία εμφανίστηκε, όταν εισέβαλαν στη σκηνή οι λόγιοι με τις ιδέες του Διαφω-

---

85 *Ελληνική Νομαρχία. Λόγος περί ελευθερίας*. Επιμ. Γιώργος Βαλέτας, Αθήνα 1957, σελ. 87.

86 Π Παπατσώνης: *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της Βασιλείας του Γεωργίου Α΄*, Τομ. Α΄, Αθήνα 1960, σελ. 28.

87 Ν. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 51-52, Πβ. Π. Πετρίδης: *Ελληνική πολιτική και κοινωνική ιστορία*: ό.π., σελ. 27.

88 Ι. Πετρόπουλος: ό.π., σελ. 81.

τισμού, άνθρωποι εκκοσμικευμένοι και φιλελεύθεροι, οι οποίοι προσπάθησαν να εκσυγχρονίσουν πολιτικά τη χώρα μας[89].

Με την επανάσταση τελείωσε ο ιστορικός κύκλος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ανεξάρτητα αν συναντάμε αργότερα στοιχεία του, και δημιουργήθηκαν νέες καταστάσεις και συνθήκες ζωής οι οποίες επόμενο ήταν να έχουν την ανταπόκρισή τους και στον πνευματικό τομέα[90].

Η προσπάθεια των διανοούμενων εκσυγχρονιστών να πετύχουν και να εφαρμόσουν τα πιστεύω τους στην Ελλάδα δεν ήταν σε καμιά περίπτωση μια εύκολη διαδικασία Αντίθετα ήταν μια δύσκολη και αδιάκοπη πορεία με πολλούς ελιγμούς, έντονες πιέσεις, διπλωματικούς χειρισμούς, πίκρες και απότυχίες. Παρά την περιορισμένη πείρα τους, το μικρό τους αριθμό και την έλλειψη μιας τοπικής εξουσίας, την οποία θα είχαν ως εφαλτήριο για να μπορούν να αντιμετωπίσουν αντιπάλους, οι εκσυγχρονιστές κατόρθωσαν να αναλάβουν ηγετικούς ρόλους στον πολιτικό στίβο του απελευθερωτικού αγώνα και να συμβάλουν στη σύσταση ενός συγκεκριμένου συνταγματικού κράτους δυτικού τύπου και ενός δυτικού πολιτικού προσανατολισμού της Ελλάδας[91].

Το σύστημα αυτό των εκσυγχρονιστών έπληττε καίρια τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης, η οποία προτιμούσε να μείνει πιστή στους κανόνες του παραδοσιακού πολιτικού αγώνα για την εξουσία και τα κεκτημένα δικαιώματα[92].

Επιπλέον, οι διενέξεις των ηγετικών ομάδων της άρχουσας τάξης για την κληρονομία της εξουσίας, η ανικανότητά τους να δράσουν συντονισμένα και ομαδικά και η εμμονή τους στις παραδοσιακές πλευρές της πολιτικής αντιπαράθεσης, μείωσαν τη δύναμή τους για αποτελεσματική αντιμετώπιση των εκσυγχρονιστών που απειλούσαν τα συμφέροντά τους[93]. Επειδή οι ηγετικές ομάδες αδυνατούσαν να καταστρώσουν ένα σχέδιο με εναλλακτικές προτάσεις στο πρόγραμμα των εκσυγχρονιστών, οι προεστοί του Βουλευτικού άφησαν την πρωτοβουλία στους αντιπάλους τους και προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να εμποδίσουν και να αποδυναμώσουν τα συγκεκριμένα μέτρα που πρότειναν οι

---

89 Ν Διαμαντουρος ό π , σελ 115-120

90 Κ Δημαρας *Το σχήμα του Διαφωτισμου Ιστορια του ελληνικού Έθνους*, Τομ ΙΑ, Αθήνα, Έκδ Εκδοτικη Αθηνων Α Ε , 1975, σελ 328-329 Πβ Κ Δημαρας *Νεοελληνικος Διαφωτισμος* ο π , σελ 14

91 Ν Διαμαντουρος ο π , σελ 257 258

92 Ι Πετροπουλος ο π , σελ 81

93 Ν Διαμαντουρος ό π , σελ 130 131

δημοκρατικοί του εκτελεστικού[94].

Το γεγονός ότι οι εκσυγχρονιστές ήλεγχαν την κατάσταση δεν μείωσε καθόλου την ικανότητα των κυρίαρχων ηγετικών ομάδων να ελέγχουν και να εξουδετερώνουν τις προοδευτικές προσπάθειες των αντιπάλων τους, είτε με την κατηγορηματική αντίθεσή τους, είτε παραβλέποντας τη νομιμότητα των συνταγματικών κειμένων της επανάστασης Προκειμένου να διατηρήσουν την εξουσία τους πάλεψαν με δύναμη και πέτυχαν να αποτρέψουν τη συγκρότηση τακτικού στρατού από τους εκσυγχρονιστές, στους οποίους θα εξασφάλιζε ισχυρό πλεονέκτημα και θα απειλούσαν την παραδοσιακή κοινωνία την οποία αγωνίζονταν να διατηρήσουν[95].

Οι εκσυγχρονιστές γνωρίζοντας το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε τότε στην Ευρώπη και τις ιδέες του Διαφωτισμού, στόχευαν να θεμελιώσουν ένα συνταγματικό Κράτος δικαίου, δυτικού τύπου με το οποίο θα προσπαθούσαν να πείσουν τις ξένες Δυνάμεις, ότι οι Έλληνες επιθυμούσαν να προσχωρήσουν στα πολιτισμένα κράτη της Ευρώπης και να κυβερνηθούν με δημοκρατικούς θεσμούς[96]. Βοηθός στην προσπάθεια αυτή των εκσυγχρονιστών ήταν ο πνευματικός ηγέτης Αδαμάντιος Κοραής, ο οποίος παρακολουθούσε στενά τις πολιτικές και διπλωματικές εξελίξεις στο εξωτερικό, έδινε οδηγίες και διαμεσολαβούσε για μια θετική εξέλιξη της κατάστασης του αγώνα[97]. Η ανάμειξη των μεγάλων Δυνάμεων στις ελληνικές υποθέσεις του αγώνα είχε ως αποτέλεσμα την υποστήριξη των εκσυγχρονιστών και του προγράμματός τους που ήταν υπέρ της ευρωπαικής λύσης και ευνοικό για τα συμφέροντά τους, ιδίως της Αγγλίας και της Γαλλίας, και την εκλογή του Καποδίστρια ως Κυβερνήτη της Ελλάδας[98].

Ο Καποδίστριας αν και προσέγγιζε τον εκσυγχρονισμό διαφορετικά από τους εκσυγχρονιστές, εν τούτοις οδήγησε την Ελλάδα σε ένα σύγχρονο κράτος δυτικού τύπου Οι μεταρρυθμιστικές του προσπάθειες αποδυνάμωσαν τις κυρίαρχες παραδοσιακές ηγετικές ομάδες και επιτάχυναν την παρακμή τους[99]

---

94 ο π , σελ 132-133
95 ο π , σελ 263-264
96 ο π σελ 184 Πβ Π Πετριδης *Ελληνικη Πολιτικη και Κοινωνικη Ιστορια* , ο π , σελ 27-28
97 Κ Δημαρας *Νεοελληνικος Διαφωτισμός* , ο π , σελ 339-340 Πβ Κ Δημαρας *Κοραης Ιστορια του Ελληνικου Έθνους* Τομ ΙΑ Αθηνα, Εκδ Εκδοτικη Αθηνων Α Ε , 1975, σελ 357
98 Ν Διαμαντουρος ο π , σελ 265-266
99 ο π , σελ 11-12, Πβ Π Πετριδης *Νεοελληνικη Πολιτική Ιστορια* ο π , σελ 48-50

Η προσπάθεια που έκαναν οι εκδυτικισμένοι έλληνες λόγιοι, να μεταφέρουν πολιτικούς θεσμούς και ιδέες από τη Δύση στην Ελλάδα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στέφθηκε μάλλον με επιτυχία[100].

Η αλλαγή όμως αυτή φαίνεται ότι δημιούργησε προβλήματα και τριβές στις σχέσεις Κράτους-Κοινωνίας με επιπτώσεις βαρύτατες και μακροχρόνιες. Οι δυτικοευρωπαϊκοί φιλελεύθεροι δημοκρατικοί θεσμοί και η εκκοσμίκευση της κοινωνίας ήταν κάτι το ανεφάρμοστο σε ένα παραδοσιακό λαό με φεουδαρχικές αντιλήψεις που μόλις είχε απαλλαγεί από τη μακροχρόνια σκλαβιά και πάλευε με τα προβλήματα που άφησε ο μακροχρόνιος πόλεμος, προκειμένου να σταδιοδρομήσει. Η συγκρότηση τακτικού στρατού με οργάνωση και αυστηρή πειθαρχία ήταν αντίθετο και ασυμβίβαστο προς τις στρατιωτικές-πολεμικές παραδόσεις των Ελλήνων. Ήταν δύσκολο έως ακατόρθωτο να δεχτούν την ύπαρξη μιας πολιτικής γραφειοκρατικής εθνικής διοίκησης άνθρωποι που ζούσαν παραδοσιακά σε μια κλειστή αγροτική κοινωνία, όπου η ταυτότητα των σχέσεών τους προσδιορίζονταν από στενούς συγγενικούς δεσμούς και οι προσωπικές τους επαφές δεν ξεπερνούσαν τα σύνορα της περιοχής τους. Γι' αυτούς η κεντρική κυβέρνηση ήταν κάτι το ασυνήθιστο, κάτι το διαφορετικό. Ήταν μια απόμακρη διαδικασία χωρίς ενδιαφέρον, και ακόμα μια εχθρική οντότητα όταν οι κυβερνώντες έρχονταν από άλλη περιοχή της Ελλάδας ή ακόμα χειρότερα, από την Ευρώπη. Η έννοια του Έθνους για τους περισσότερους Έλληνες ήταν αδύναμη για να τους παρακινήσει να ξεφύγουν από τη νοοτροπία της κλειστής κοινωνίας και να ακολουθήσουν τις καινοφανείς εκσυγχρονιστικές ιδέες[101].

Η Ελλάδα μετά το τέλος του αγώνα εξακολούθησε για πολύ καιρό να είναι μια κλειστή παραδοσιακή αγροτική κοινωνία, με έντονα προσωπικοκεντρικές και συναισθηματικές διασυνδέσεις που βασίζονταν σε πελατειακές και συγγενικές σχέσεις. Το πελατειακό σύστημα απλώθηκε σε εθνικό επίπεδο, κατάφερε να διεισδύσει στον κρατικό μηχανισμό, επιφέροντας αρνητικά αποτελέσματα για την ολοκλήρωση και τον εκσυγχρονισμό[102]. Έτσι οι εκσυγχρονιστικές ιδέες

---

[100] Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985* ... ό.π., σελ. 205.
[101] Ν. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 267-268.
[102] Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985* ... ό.π., σελ. 208-209, Πβ. Δ. Διαμαντούρος: ό.π., σελ. 268-269.

του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, που με κόπους θυσίες και δυσκολίες έφεραν οι εκδυτικισμένοι λόγιοι στην Ελλάδα, στην προσπάθειά τους να ανυψώσουν την στάθμη της κοινωνικής και πολιτικής συνειδητοποίησης των μεγάλων λαϊκών στρωμάτων, για τη συγκρότηση και λειτουργία μιας σύγχρονης δημοκρατικής πολιτείας, θα πέσουν στο κενό[103]. Η πρώτη σοβαρή προσπάθεια του 19ου αιώνα για συγκρότηση αυτοδύναμου ελληνικού κράτους δυτικού τύπου με συνταγματικούς θεσμούς, δεν θα βρει ευνοϊκή αποδοχή στην αρχή και οι αντιδραστικές δυνάμεις της άρχουσας τάξης θα βρεθούν και πάλι στην εξουσία εδραιώνοντας την παρουσία τους στην πολιτική ζωή του τόπου. Η πολιτική χειραγώγηση των λαϊκών τάξεων και των αγροτών από τους τοπικούς άρχοντες θα μεγαλώσει, ενώ οι ηγετικές ομάδες θα προετοιμάσουν το έδαφος για την έλευση ξένου ηγεμόνα[104].

2. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

α. Τα πρώτα σχολεία στην κατερειπωμένη Χώρα.

Ι. Το Ορφανοτροφείο της Αίγινας

Ο Καποδίστριας όταν έφθασε στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1828 ως πρώτος Κυβερνήτης της χώρας[105], γνώριζε πολύ καλά τις τραγικές συνθήκες στις οποίες βρισκόταν η χώρα, την οποία εκλήθη να διοικήσει. Και γνώριζε ακόμα και σε ποιες βάσεις έπρεπε να στηρίξει την ανασυγκρότησή της[106]. Η μακρά δουλεία, ο επταετής εξοντωτικός πόλεμος και οι εμφύλιες διαμάχες αποτυπώνονταν στην ψυχολογία του λαού, ο οποίος τον υποδέχτηκε, μέσα με ένα παραλήρημα χαράς, ως σωτήρα[107].

Την εσωτερική και εξωτερική κατάσταση της χώρας τη γνώρισε ο Κυβερνήτης από την προσωπική επαφή με τους ανθρώπους, από τα πρακτικά των συζητήσεων της βουλής και από την ενημέρωση των υπουργών και άλλων

---

[103] Β Φιλιας ο π , σελ 83
[104] Π Πετρίδης *Νεοελληνικη Πολιτική Ιστορία* ό π , σελ 137-147
[105] Απ Βακαλοπουλος *Νεα Ελληνική ιστορία 1204-1985* ο π , σελ 197
[106] Ε Κούκου *Η Παιδεία από το 1828 ως το 1831 Ιστορία του Ελληνικου Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σελ 589
[107] Στ Ξενος *Ο Ιωαννης Καποδιστριας* Αθήναι, Εκδ Ποικίλη Στοά, 1886, σελ 377 Σπ Σιτος *Η συμβολή του Καποδίστρια εις την παιδείαν του έθνους* Αθήναι, Έκδ Η Εταιρεία των Φίλων του Λαού, 1978, σελ 44

υπεύθυνων στελεχών της Κυβέρνησης[108]. «Ο Καποδίστρια έρχεται να διοικήσει και να οργανώσει ένα κράτος που στην πραγματικότητα δεν υπήρχε»[109]. Ο εχθρός εξουσίαζε πολλά εδάφη και φρούρια, ενώ οι θάλασσες μαστίζονταν από τις πειρατικές επιδρομές[110]. Στο εσωτερικό της χώρας εδραιώνεται η επιρροή των παλαιών κυρίαρχων στρωμάτων, ενώ ο λαός που στήριξε την επανάσταση και πολέμησε με αυταπάρνηση για την ποθητή ελευθερία, θα βγει από την επαναστατική δοκιμασία ως ο μεγάλος ηττημένος[111]. «... Οι πάντες κατώκουν εν καλύβαις και σκηναίς και η Ελλάς ωμοίαζε προς γενικόν στρατόπαιδον και αυτός δε ο Κυβερνήτης εφ' ικανούς μήνας δεν είχε μόνιμον στέγην. Τα ορφανά, η μέλλουσα ελπίς του έθνους, ηλήτευον, επήτουν και διεφθείροντο ως ψυχογιοί εν τοις πολλαχού διαφόροις στρατιωτικοίς σώμασι των οπλαρχηγών»[112]. Παραγωγή δεν υπήρχε. Τα κρατικά ταμεία ήταν άδεια. Οι περισσότερες πόλεις και τα χωριά είχαν ερημωθεί[113]. Και η κατάσταση της εκπαίδευσης είχε φτάσει σε απελπιστικό σημείο[114]. Είναι χαρακτηριστικές οι περιγραφές του Γ. Γενναδίου και Γρ. Κωνσταντά λίγα χρόνια πριν: «... τα ολίγα διδακτικά σχολεία, όσα είδα εις την Ελλάδα είναι μόνο σκιά σχολείων εκτός του των Αθηνών». «Τα αλληλοδιδακτικά σχολεία στερούνται παντός ό,τι είναι αναγκαίον δι' αυτήν την μέθοδον. Ελλείπουν πλάκες, γραφίδες, μολβδοκόνδυλα και υποδείγματα γραφής». «Και οι διδάσκαλοι τόσον αμαθείς, ώστε δικαίως ημπορεί τις να μην πιστεύει ότι εδιδάχθησαν ή καν είδαν την μέθοδον ταύτην, αν και έχωσι πολλοί και διπλώματα αποδεικτικά της σπουδής των»[115].

Τον πρώτο χρόνο (1828) τις διακυβέρνησης της χώρας και ενώ ο πόλεμος συνεχιζόταν για την απελευθέρωση και των υπολοίπων υπόδουλων τμημάτων της Ελλάδας, ο Καποδίστριας παράλληλα με την επείγουσα αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργούσε ο πόλεμος, έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για την εκπόνηση και σύνταξη ενός γενικού σχεδίου εκπαιδευτικού προγράμματος. Σε

---

[108] Γ Ασπρέας *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1921* Τομ Α΄ (1821-1865) Εν Αθήναις 1922, σελ. 71.
[109] Γρ Δαφνης *Ιωάννης Α Καποδίστριας η γένεση του ελληνικού κράτους* Αθήνα, Έκδ Ίκαρος, 1975, σελ 69
[110] Π Πετριδης *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορια* ό π , σελ 50
[111] Β Φιλιας· ό π , σελ 81
[112] Τρ Ευαγγελίδης· ο π , Τομ Α΄, σελ CXXXV
[113] Φρ Τιρς *Η Ελλαδα του Καποδίστρια* ό π , σελ 55
[114] ό π , σελ 103
[115] Α Δασκαλάκης *Κείμενα-Πηγαι της Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως Σειρά Τρίτη, Τα περί παιδείας*, Τομ Α΄, Αθηνα 1968, σελ 80, 73

γράμμα του προς τον Ελβετό Τραπεζίτη Φιλέλληλα Εϋνάρδο επισημαίνει: «Είμαι αποφασισμένος να στηρίξω την επανόρθωσιν της Ελλάδος εις δύο μεγάλας βάσεις, την εργασία και την στοιχειώδη εκπαίδευσιν»[116].

Αμέσως μετά τη συγκρότηση του διοικητικού μηχανισμού του κράτους καλούνται οι 13 έκτακτοι επίτροποι των διοικήσεων της χώρας να επιθεωρήσουν όλα τα υπάρχοντα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία και να φροντίσουν, καταβάλλοντας κάθε δυνατή προσπάθεια, με όλα τα δυνατά μέσα για την ίδρυση και νέων σχολείων[117].

Ο ίδιος ο Καποδίστριας περιοδεύει σε όλα τα μέρη της κατερειπωμένης Χώρας και εγκαινιάζει ή θεμελιώνει παντού σχολεία. Προτρέπει όλους τους Έλληνες να ενδιαφερθούν και να βοηθήσουν την προσπάθεια για την πνευματική αναγέννηση του τόπου και την μόρφωση των παιδιών τους. Ενισχύει την ιδιωτική πρωτοβουλία προς την κατεύθυνση αυτή και υπόσχεται την πλήρη συμπαράσταση της Κυβέρνησης. Οι εγκύκλιοι διαταγές του προς τους διευθυντές των σχολείων, τους δασκάλους και τους τοπικούς φορείς παρέχουν προτροπές και οδηγίες για την καλύτερη οργάνωση της παιδείας, της μορφώσεως των νέων και της διαπαιδαγώγησης «εν παιδεία και νουθεσία Κυρίου»[118]. Βασικό στοιχείο της πολιτικής του ήταν η οργάνωση και η ανάπτυξη της δημόσιας εκπαίδευσης[119] και ιδιαίτερα της στοιχειώδους, βάσει της οποίας θα συντελούνταν η κοινωνική αναμόρφωση της χώρας[120].

Στην προσπάθειά του αυτή τον βοήθησε ένα αξιόλογος αριθμός λογίων, οι οποίοι συνεργάστηκαν μαζί του για την πνευματική αναγέννηση της χώρας: ο Γ. Γεννάδιος, ο Ν. Χρυσόγελος, ο Ι. Βενθύλος, ο Γ. Κωνσταντάς, ο Ι. Κοκκώνης, ο Butrone, ο Ν. Σχινάς, ο Κ. Κοκκινάκης και άλλοι.

Για την εφαρμογή όμως του γενικού σχεδιασμού της εκπαίδευσης δεν υπήρχαν ούτε τα στοιχειώδη οικονομικά μέσα. «Η δημόσια εκπαίδευσις δεν είναι δυνατόν να οργανωθή όσον ταχέως αι χρείαι το απαιτούσι και ημείς το επιθυμούμεν. Διά τα σχολεία χρειάζονται οικήματα εγώ δε φθάσας ενταύθα

---

[116] Ε Κουκου *Η Παιδεία από το 1828 ως το 1831* ό π , σελ 589
[117] Ε Καλαφάτη ό π , σελ 41
[118] Ε Κούκου *Καποδίστριας Ιωάννης Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια* Αθήναι, έκδ Ελληνικά Γράμματα HERDER, 1968, σελ 349
[119] Ν Σβορώνος. ό π , σελ 72-73
[120] Α Κόντονη *Το Νέο Ελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων* Αθήνα, έκδ Κριτική Α Ε., 1997, σελ 22-23

ευρήκα μόνον καλύβας, όπου εσκεπάζοντο πλήθος οικογενειών πειναλέων», έγραφε ο Καποδίστριας στον Κοραή. Το μεγάλο του όμως ενδιαφέρον και η πίστη του στην επιτακτική ανάγκη της οργάνωσης της παιδείας βρήκε ανταπόκριση και βοήθεια από τον ελληνικό λαό, ο οποίος έθεσε σαν πρώτο στόχο τη μόρφωση των παιδιών του[121]. Επηρεασμένος ο Καποδίστριας από τις ιδέες του PESTALOZZI και τις πραγματικές ανάγκες της εποχής του, έδωσε προτεραιότητα στην ορφανοτροφική πρόνοια[122], στα σχολεία της λαικής παιδείας και στην τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση[123]. Πρώτο μέλημα του Κυβερνήτη ήταν η περίθαλψη, η εκπαίδευση και η διαπαιδαγώγηση των ορφανών και απόρων παιδιών. Προσπάθησε να τα συγκεντρώσει «εις μίαν περιοχήν αυτοεθνούς παιδαγωγίας», όπου θα είχαν την «πρώτη στοιχειώδη διδασκαλίαν»[124]. Ο Πόρος ήταν ο τόπος περισυλλογής των πρώτων ορφανών υπό την εποπτεία και καθοδήγηση του Ανδρ. Παπαδόπουλου, προς τον οποίο ο Κυβερνήτης απηύθυνε αυστηρές οδηγίες για την καθαριότητα, την υγεία, τη διαγωγή, τη θρησκευτική και φυσική αγωγή και τη σκληρή πειθαρχία των παιδιών[125].

Στο δάσκαλο Πέτρο Μπουά, ο Καποδίστριας μετά από επίσκεψη και επιθεώρηση του προσωρινού ορφανοσχολείου, εκφράζει την ευαρέσκειά του, και τον προτρέπει να σημειώνει και «τους δίδοντας επικυδεστέρας ελπίδας εις τε την ηθικήν και γραμματικήν παίδευσιν, και τους άλλους όσοι, αφυείς όντες διά τον νουν και το ήθος προς την εν τω σχολείω τούτω εκπαίδευσιν, χρήζουσι λοιπόν ετέρας επιμελείας, ταχθησόμενοι εις εργαστήρια ή εις πλοία του στόλου»[126].

Παράλληλα με τις προσωρινές λύσεις του Πόρου και του Ναυπλίου, όπου και εκεί συγκεντρώθηκαν αρκετά παιδιά, ο Καποδίστριας φρόντιζε και για την ανέγερση των κτιριακών εγκαταστάσεων του Ορφανοτροφείου της Αίγινας, το οποίο οικοδομήθηκε κυρίως με δωρεές των ομογενών και των Ευρωπαίων

---

[121] Ε Κούκου *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831* ό π , Τομ ΙΒ΄, σελ 589
[122] Χ Μπαμπούνης ό π , σελ 124
[123] Σ Μπουζάκης *Νεοελληνικη εκπαιδευση (1821-1985)* Αθηνα, Έκδ GUTENBERG, 1996, σελ 40
[124] Ε Βεταν *Ι Α Καποδιστρίου Επιστολαι* Μετάφρ Μ Σχινά, τομ Δ , Αθήναι (1841-1843), σελ 338-339
[125] Τρ Ευαγγελιδης ό π Του Α΄ σελ CXXXV Βλ Επισης Α Δημαρας *Η μεταρρύθμιση* ό π , Του Α , σελ 19-20
[26] Ε Βετάν *ΙΑ Καποδιστριου Επιστολαί* ό π , Τομ Β΄, σελ 174 Πβ Ν Σπηλιάδης *Απομνημονεύματα* Του Δ΄, Αθηναι, έκδ Κ Διαμαντη, σελ 244.

Φιλελλήνων από τη Ρωσία, τη Γερμανία, την Ολλανδία, την Ελβετία κ.λπ.[127]

Στις 6 Απριλίου 1829 έγιναν τα επίσημα εγκαίνια του Ορφανοτροφείου, ενός μεγαλόπρεπου οικοδομήματος για την εποχή του. Από το Μάρτιο είχε αρχίσει η σταδιακή εγκατάσταση πεντακοσίων περίπου ορφανών, τα οποία προέρχονταν από εκείνα τα οποία εξαγοράστηκαν από την Αλεξάνδρεια με ενέργειες των Γάλλων και από εκείνα που βρίσκονταν στον Πόρο και το Ναύπλιο[128]. Τον Απρίλιο του 1830 σε όλα τα σχολεία της Αίγινας φοιτούσαν πάνω από 1000 μαθητές[129].

Με το διάταγμα της 16-5-1829 ο Καποδίστριας καθόριζε τον τρόπο λειτουργίας και διοίκησης του Ορφανοτροφείου. «Επιθυμούμε ... να δώσωμεν εις το κατάστημα τούτο διοργανισμόν ικανόν να καταστήση τους μαθητάς μετόχους των αγαθών της ηθικής και χριστιανικής αγωγής και της υγιούς στοιχειώδους παιδείας». Με τα λόγια αυτά ο Καποδίστριας χάραζε το δρόμο, πάνω στον οποίο έπρεπε να βαδίζει η εκπαίδευση των ελληνοπαίδων[130].

Ο έκτακτος επίτροπος των δυτικών Σποράδων Βιάρος Καποδίστριας και τα μέλη Γρ. Κωνσταντάς και Λεόντιος Καμπάνης αποτέλεσαν τη διοικούσα επιτροπή του ιδρύματος. Στο Νικητόπουλο ανατέθηκε η διδασκαλία στο αλληλοδιδακτικό του Ορφανοτροφείου, ενώ παράλληλα με τον Ι. Βενθύλο ήταν βοηθοί της επιτροπής και υπεύθυνοι για την αγωγή των παιδιών στο αλληλοδιδακτικό και στο υπό ίδρυση πρότυπο αλληλοδιδακτικό σχολείο[131].

Το Μάιο του 1829 ο Κωνσταντάς υποβάλλει στον Καποδίστρια αναφορά σχετικά με τη λειτουργία του Ορφανοτροφείου. Την αναφορά του αυτή συνοδεύει και από τα «Αξιώματα Παιδαγωγίας», όπου κάνει λόγο για τα μέσα και τους παράγοντες της αγωγής, την αξία της σωματικής άσκησης, της μουσικής, της χριστιανικής διδασκαλίας και της κλασικής παιδείας, τον τρόπο διοίκησης και υποχρεώσεων των μαθητών του Ορφανοτροφείου, την επιτήρηση των τροφίμων από τους δασκάλους και καθορίζει πρόγραμμα μαθημάτων του

---

127 Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 150-151.
128 Ε. Κούκου: *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831* ... ό.π., σελ. 589. Πβ. Ε. Κούκου: *Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης* Αθήναι 1972, σελ. 70-71.
129 Ε. Κούκου: *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831* ... ό.π., σελ. 591.
130 Ε. Κούκου: ό.π., σελ. 589.
131 Ε. Κούκου: ό.π., σελ. 589 και Κ. Βακαλόπουλος: *Κεφάλαια Νεοελληνικής Ιστορίας* ... ό.π., σελ. 139.

αλληλοδιδακτικού και του «Τυπικού» σχολείου του Ορφανοτροφείου[132].

Λίγους μήνες αργότερα, το ίδιο έτος, ο Βενθύλος υποβάλλει ένα εκτεταμένο και πιο επεξεργασμένο σχέδιο από το προηγούμενο, το οποίο καλύπτει μια ποικιλία θεμάτων: διοίκηση των παιδιών, επιτήρηση και αγωγή, ενδυμασία αυτών, οικογενειακή κατάσταση των δασκάλων, μαθήματα αλληλοδιδακτικής και ελληνικά, απαιτούμενα βιβλία και διδακτικό προσωπικό, τρόπος εξετάσεων, διδασκαλία τεχνών, ποινές, τρόπος διαβίωσης, διατροφή, ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη, έφορος και συμβούλιο διδασκόντων, βοηθητικές υπηρεσίες του ιδρύματος. Επισημαίνεται με έμφαση η συναδελφική άλληλεγγύη των διδασκόντων και η ανταλλαγή απόψεων σε θέματα εκπαιδευτικού σχεδιασμού και προγραμματισμού για την εύρυθμη λειτουργία του ορφανοσχολείου και η σημασία του παραδείγματος[133]. Από, την ίδια εποχή πρέπει να είναι και ένα ανώνυμο και αχρονολόγητο σχέδιο διοργανισμού και μεταρρυθμίσεως του Ορφανοτροφείου[134], το οποίο προτείνει τον περιορισμό των υπότροφων, την πρόσληψη δασκάλων, και την κατασκευή εργαστηρίων για τη διδασκαλία της τέχνης Το σχέδιο είναι αυστηρό, διαπνέεται από μια στρατιωτική νοοτροπία και πειθαρχία, διαρκή έλεγχο των τροφίμων και αυστηρό τρόπο οργάνωσης και διοίκησης[135]. Όταν αργότερα ο Καποδίστριας έστειλε τα σχέδια αυτά, που αφορούσαν τη λειτουργία του Ορφανοτροφείου, στον Μουστοξύδη, του έγραφε: σας επισυνάπτω και «όλους τους κανονισμούς όσους μοι επρότειναν, όχι διά να τους εκτελέσετε, αλλά διά να μοι προβάλετε μεθύστερον κανονισμόν τινα απλούστερον και ληπτόν παρά πάντων»[136].

Στο ίδρυμα εκτός από τα αλληλοδιδακτικά σχολεία λειτουργούσαν και τρεις κλάσεις ελληνικών μαθημάτων, καθώς και πολλά χειροτεχνεία, πρακτικά εργαστήρια, όπου μάθαιναν χρήσιμες τέχνες όσοι μαθητές δεν είχαν ικανότητες να προοδεύσουν στα μαθήματα. Στο ίδιο επίσης σχολείο διδασκόταν συστηματικά το μάθημα της μουσικής και της σωματικής αγωγής. Μετά τη στοι-

---

[132] Δ Μαυροσκούφης *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα 1821-1832* Θεσσαλονικη, έκδ Ενυαλειο Κληροδότημα, 1996, σελ 135 Ε Κουκου *Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα* ό π , σελ 74-75

[133] ΓΑΚ Υπουργειο Θρησκειας Φ 19, Σχολικά, Αύγουστος 1829 Ε Κουκου *Τα εκπαιδευτικα ιδρύματα* ο π , σελ 76-78 Απ Δασκαλάκης *Κείμενα-Πηγαί της Ιστοριας* ο π , Τομ Α΄, σελ 251-258

[134] Χ Μπαμπουνης ό π , σελ 171

[135] Απ Δασκαλάκης *Κειμενα-Πηγαί της Ιστορίας* ό π , Τομ Α΄, σελ 289-300 Πβ Ε Κούκου *Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα* ό π , σελ 78-79

[136] Ε Βετάν *Ι Α Καποδιστριου Επιστολαί* ό π , Τομ Γ΄, σελ 262

χειώδη εκπαίδευση, που ήταν υποχρεωτική για όλους τους μαθητές, μερικά παιδιά κατευθύνονταν προς τη ναυτική τέχνη και συνέχιζαν την εκπαίδευσή τους στα πλοία, ενώ άλλοι, οι αριστούχοι, κατατάσσονταν στους ευέλπιδες του Κεντρικού Πολεμικού Σχολείου του Ναυπλίου[137].

Ο Βιάρος Καποδίστριας παρακολουθώντας με μεγάλη προσοχή την εκπαίδευση στο ίδρυμα, διαπίστωσε μετά από καιρό ότι οι υποψήφιοι αλληλοδιδάσκαλοι χρησιμοποιούσαν τη μέθοδο μηχανικά, ενώ οι γνώσεις τους για την ελληνική ήταν ελάχιστες. Γι' αυτό και πρότεινε στην επιτροπή να εξετάζει τους δασκάλους για να διαπιστώνεται η ικανότητά τους, οι οποίοι εκτός από τη μέθοδο διδασκαλίας θα έπρεπε να γνωρίζουν και τη γραμματική[138]. Την ίδια εποχή επισκέφτηκε και επιθεώρησε το Ορφανοτροφείο ο Χρυσόγελος με εντολή του Καποδίστρια. Σε αναφορά του προς τον Κυβερνήτη ο υπουργός περιγράφει τη γενική εικόνα του ιδρύματος και αναφέρει, ότι πολλά παιδιά προοδεύουν στην καλλιγραφία και μερικά και στην ανάγνωση. Ελληνικά μαθήματα διδάσκονται περισσότεροι από 70 μαθητές χωρισμένοι σε τρεις κλάσεις. Υποστηρίζει ότι το μάθημα της γλώσσας διδάσκεται χωρίς μέθοδο και προτείνει «μέθοδον ομοιόμορφον» με βάση τη γραμματική και ένα ανθολόγιο ελληνικών συγγραφέων. Θεωρεί τα μαθηματικά σπουδαίο μάθημα και πιστεύει ότι τα μαθήματα πρέπει να χωριστούν σε τρεις κύκλους, τους οποίους οι μαθητές δεν θα μπορούν να παρακολουθούν συγχρόνως. Και καταλήγει ότι, για να λειτουργούν αποτελεσματικά και συστηματικά τα εκπαιδευτήρια του Ορφανοτροφείου, ώστε να υπάρξουν θετικά αποτελέσματα, πρέπει «να εμπιστευθεί ο διοργανισμός του διδακτικού μέρους εις άνδρα ειδήμονα, όστις θέλει επαγρυπνή αδιακόπως εις τούτο»[139].

Έτσι στις 21-10-1829 ο Καποδίστριας διόρισε ως πρόεδρο της επιτροπής του Ορφανοτροφείου τον Ανδρ. Μουστοξύδη, που τον μετακάλεσε ειδικά από την Ευρώπη και του ανέθεσε και τη διεύθυνση όλων των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Αίγινας και τη γενική εποπτεία όλων των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Τον ίδιο μήνα συστήθηκε και η «Επί των Εκκλησιαστικών πραγμάτων

---

[137] Σ. Παπαδόπουλος: *Ιωάννης Καποδίστριας ο θεμελιωτής* ... ό.π., σελ. 79-80.
[138] Δ. Μαυροσκούφης: ό.π., σελ. 136.
[139] Α. Δασκαλάκης: *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας* ... ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 318-321.

και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματεία», με επικεφαλής το Νικ. Χρυσόγελο[140].

Όταν γιορτάστηκε η πρώτη επέτειος του Ορφανοτροφείου με ομιλίες και ποιήματα στις 9-3-1830, ο Μουστοξύδης παρουσίασε τη λειτουργία του ιδρύματος μάλλον ικανοποιητική. Η αλήθεια όμως ήταν ότι το Ορφανοτροφείο αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, τα οποία λίγο αργότερα ο ίδιος Μουστοξύδης ανέφερε στην αρμόδια Γραμματεία. «Υποτρόφων πολλών η φύσις είναι πονηρά ή τελείως ηχρειωμένη και η επιθυμία πολλών άλλων να περιφέρωνται αργοί, διά να μην απαριθμήσω περισσότερα άτοπα, είναι τόσον σφοδρά, ώστε γίνονται μάταιοι όλοι οι κόποι να τους μετατρέψη εις την οδόν της αρετής» έγραφε. Εντόπισε ακόμη τις διχόνοιες και την ανεπίτρεπτη συμπεριφορά μερικών δασκάλων, καθώς και την επιθυμία ορισμένων παιδιών να επιστρέψουν στις οικογένειές τους. Πρότεινε οι δάσκαλοι να μην μένουν στο Ορφανοτροφείο και όσοι δεν ενδιαφέρονται για τα γράμματα να μάθουν κάποια τέχνη, όσοι δε δεν ενδιαφέρονται ούτε για γράμματα ούτε για τέχνη να απολυθούν[141]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε ο Μουστοξύδης για τη θρησκευτική αγωγή και την τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση. Μέσα στο Ορφανοτροφείο λειτουργούσαν εργαστήρια τυπογραφικής, λιθογραφικής τέχνης, ωρολογοποιίας, υποδηματοποιίας, ραπτικής, ξυλουργικής, σιδηρουργικής, οικοδομών κ.ά., όπου οι τρόφιμοι μάθαιναν την τέχνη από ειδικούς δασκάλους. Κάθε νέος που τελείωνε την εκπαίδευση έπαιρνε από την κυβέρνηση και ένα χρηματικό κεφάλαιο, ώστε όταν θα ξεκινούσε τη δουλειά του να μπορούσε να αγοράσει τα απαραίτητα εργαλεία[142].

Τα παιδιά του Ορφανοτροφείου ήταν υπό συνεχή επιτήρηση και προστασία. Τα παιδονομικά μέσα και οι ποινές κλιμακώνονταν από ήπιες μορφές συμπεριφοράς μέχρι και βαρύτερες ποινές[143]. Γράφει χαρακτηριστικά ο Α Δημαράς. «Ο Ιωάννης Καποδίστριας ... δίνει στην εκπαίδευση των τέκνων τους έναν χαρακτήρα έντονα φιλανθρωπικό και σωφρονιστικό. Το πρώτο

---

[140] Σ Παπαδόπουλος *Ιωαννης Καποδίστριας ο θεμελιωτής* ό π , σελ 80-81 Ε. Κούκου *Η παιδεία απο το 1828 ως το 1831* ο π , σελ 590 και Κ Βακαλόπουλος· *Κεφάλαια Νεοελληνικης Ιστορίας* ο π , σελ 139

[141] Απ Δασκαλάκης *Κείμενα-Πηγαι της Ιστορίας* ό π , Τομ Β΄, σελ 947-950

[142] Ε Κουκου *Η παιδεια από το 1828 ως το 1831* ό π , σελ 589

[143] Χ Μπαμπουνης ό π , σελ 174

εκπαιδευτικό ίδρυμα που συσταίνεται μετά την άφιξή του (με δική του μάλιστα, προσωπική φροντίδα) είναι ένα ορφανοτροφείο, του οποίου οι τρόφιμοι υποβάλλονται σε βαριά σκληραγωγία και απειλούνται με μια κλίμακα ποινών που φτάνει ως τη διαπόμπευση»[144]. Σωματικές ποινές δεν επιβλήθηκαν ποτέ. Τα «Αξιώματα Παιδαγωγίας» απορρίπτουν το ραβδισμό, τις ύβρεις και τις βαρβαρότητες, «επειδή απαμβλύνουσι την ψυχήν και μέχρι παντελούς αναισθησίας»[145]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειχνε ο Καποδίστριας στη διαβίωση, την καθαριότητα και την ένδυση των ορφανών. Γι' αυτό ήταν ιδιαίτερα αυστηρός στην τήρηση των στοιχειωδών κανόνων υγιεινής και ευπρεπισμού[146]. Ο ίδιος άλλωστε τόνιζε: «Η κυβέρνηση επιθυμεί καλώς να τρέφωνται και καθαρίως να κρατώνται οι μαθηταί»[147].

ΙΙ. Τα άλλα Σχολεία

Στη σχολειούπολη της Αίγινας, μέσα στο Ορφανοτροφείο λειτούργησαν σταδιακά και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως το Τυπικό ή Πρότυπο σχολείο και το Κεντρικό σχολείο[148].

Το «Πρότυπο» το οποίο ήταν παράρτημα του «Κεντρικού Σχολείου»[149] ήταν το πρώτο σχολείο που λειτούργησε ως διδασκαλείο για την επαγγελματική κατάρτιση των δασκάλων των αλληλοδιδακτικών σχολείων[150]. Αφού οι περισσότεροι που έκαναν τους αλληλοδιδακτικούς δεν γνώριζαν πολλά γράμματα και δεν εφάρμοζαν ενιαία μέθοδο[151]. Δάσκαλος της αλληλοδιδακτικής μεθόδου στο «Πρότυπο» ήταν ο Νικητόπουλος, ο οποίος παραιτήθηκε αμέσως μετά την εισαγωγή της μεθόδου του Sarazin στα αλληλοδιδακτικά σχολεία. Στη θέση του διορίστηκε ο Γ. Μαμακίδης, ο οποίος παρόλο που σπούδασε στο εξωτερικό, θεωρήθηκε από το Μουστοξύδη ως ακατάλληλος, γιατί δεν μπο-

---

144 Α Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό π , Τομ Α΄, σελ κζ΄-κη΄
145 Ε Καλλιγα *Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19ου αιώνα Ίδρυμα ερευνών για το παιδί* Αθήνα-Γιάννινα, Έκδ Δωδώνη, 1990, σελ 69 Πβ Α Τσιπλητάρης *Ψυχοκοινωνιολογία της σχολικης τάξης*. Αθήνα, εκδ Περιβολάκι, 1996, σελ 221
146 Δ Μαυροσκούφης ο π , σελ 140
147 Ε Βεταν *ΙΑ Καποδιστρίου Επιστολαί* ό π , Τομ Β΄, σελ 174
148 Α Κόντονη ό π , σελ 23 και Θ Χατζηστεφανιδης ο π , σελ 46
149 Γ Πυργιωτακης *Προβλήματα στην ιστορία της εκπαίδευσης των* δασκαλων, 1828-1878, Αθηνα 1981, σελ 36
150 Π Παπακωνσταντίνου-Α Ανδρέου ό π , σελ 61
151 Δ Μαυροσκουφης ο π , σελ 143

ρούσε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του έργου του[152]. Ο κύκλος σπουδών στο «Τυπικό» σχολείο διαρκούσε τρεις μήνες και επαναλαμβανόταν τέσσερις φορές το χρόνο. Η ταχύρυθμη αυτή εκπαίδευση είχε σκοπό να καλύψει τις πρώτες εκπαιδευτικές ανάγκες

Για να υπάρξει μάλιστα προσέλευση ενδιαφερομένων η κυβέρνηση χορηγούσε υποτροφίες[153]. Για την εισαγωγή στο πρότυπο σχολείο απαιτούνταν από τον υποψήφιο. «1)να έχη ηλικίαν ανωτέραν των 19 ετών, 2)δεν αρκεί μόνον να εξεύρη το αναγινώσκειν ελευθέρως και γράφειν, αλλά πρέπει να έχει κάποιαν ιδέαν και της Ελληνικής γλώσσης, χωρίς της οποίας είναι αδύνατον να εκφρασθή εις την λαλουμένην ορθώς και τινας άλλας γνώσεις προσέτι βοηθητικάς εις το να πράσση καλώς τα του επαγγέλματός του και επωφελώς και 3)να προσαγάγουν πιστοποιητικά του διοικητικού ή των δημογερόντων περί της χρηστής και σώφρονος διαγωγής των»[154]. Δικαίωμα να αποκτήσουν δίπλωμα δασκάλου χωρίς παρακολούθηση είχαν και οι αυτοδίδακτοι, αφού πρώτα περνούσαν από εξετάσεις ενώπιον μιας επιτροπής, στην οποία προήδρευε ο Κυβερνήτης ή ο Γενικός Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων. Ανάλογα με το αποτέλεσμα των εξετάσεων κατατάσσονταν σε μία από τις τρεις κατηγορίες Α, Β, Γ[155].

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η ίδρυση το Νοέμβριο του 1829 στην Αίγινα του **«Κεντρικού Σχολείου»** ενός ανώτερου εκπαιδευτικού ιδρύματος με τριετή φοίτηση που θα προετοίμαζε δασκάλους καθώς και εκείνους που ήθελαν να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές. Ο Καποδίστριας με το ίδρυμα αυτό σκόπευε να προετοιμάσει τους φοιτητές του μελλοντικού Πανεπιστημίου[156]. Έφορος του κεντρικού σχολείου διορίστηκε ο Μουστοξύδης και βασικοί δάσκαλοι ο Γεννάδιος και ο Βενθύλος Οι υποδιδάσκαλοι θα δίδασκαν διαφορετικά μαθήματα, όπως μουσική και σκιαγραφία[157]. Τον πληρέστερο κανονισμό για τη λειτουργία του σχολείου του συνέταξαν οι Βενθύλος, Γεννάδιος και Μουστοξύδης και τον

---

[152] ο π , σελ 143-144
[153] Π Παπακωνσταντινου Α Ανδρεου ο π σελ 62 Γ Πυργιωτακης ο π , σελ 48
[154] Χ Λεφας ο π , σελ 156-157
[155] Π Παπακωνσταντινου-Α Ανδρεου ό π , σελ 63-66
[156] Σ Παπαδοπουλος *Ιωαννης Καποδιστριας ο θεμελιωτης* ο π σελ 80-81 Ε Κουκου *Καποδιστριας Ιωαννης* Μεγαλη Παιδαγωγικη Εγκυκλοπαιδεια, τομ 3°, Αθηνα, Εκδ Ελληνικα Γραμματα-HERDER 1968, σελ 350
[157] Ε Κουκου *Η παιδεια απο το 1828 ως το 1831* ό π , σελ 591

υπέβαλαν στις 20 Νοεμβρίου 1829 στη Γραμματεία της Δημοτικής Εκπαίδευσης για έγκριση.

Τα σπουδαιότερα σημεία του σχεδίου ήταν η άμεση αντιμετώπιση των προβλημάτων σχετικά με τη λειτουργία του και η μελλοντική εξέλιξη και φυσιογνωμία του. Οι δάσκαλοι του «Κεντρικού», οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τη μόρφωση των μελλοντικών δασκάλων, «είναι ανάγκη να εκτελώσι το έργον των επιστημονικώς και με όση ενδέχεται ακρίβειαν», γι' αυτό δεν πρέπει να κουράζονται διδάσκοντας πολλά μαθήματα. Πρέπει να διαθέτει «ενάρετους και αρκετούς διδάσκοντας εις όλα τα είδη των γνώσεων» και επί πλέον να γνωρίζουν πολύ καλά τη γλώσσα μας[158]. Στις 2 Ιανουαρίου 1830 έγινε η έναρξη των μαθημάτων. Μέχρι το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου ολοκληρώθηκε ο διορισμός των δασκάλων για την καλή λειτουργία του σχολείου[159]. Στον κανονισμό λειτουργίας του Κεντρικού σχολείου οριζόταν και ο σκοπός του: «Το παιδευτήριο τούτο μέλλει να χρησιμεύση ως τύπος ηθικού και καλώς ωργανισμένου σχολείου». Οι αιτήσεις για φοίτηση στους πρώτους πέντε μήνες της λειτουργίας του ήταν τόσες πολλές που ο Καποδίστριας αποφάσισε για την ανέγερση νέου κτιρίου. Το νέο κτίριο που έγινε βασικά με δωρεά του Ευνάρδου ήταν ένα από τα λαμπρότερα οικοδομήματα της εποχής. Με εντολή του Κυβερνήτη και με τις φροντίδες του Μουστοξύδη, άρχισε να οργανώνεται τυπογραφείο, βιβλιοθήκη, συλλογή παλαιών χειρογράφων και αντικειμένων, καθώς επίσης και ορυκτολογική και γεωλογική συλλογή για την εκπαίδευση των σπουδαστών[160].

Από την αρχή της λειτουργίας του Κεντρικού Σχολείου δεν έλλειψαν και κάποια προβλήματα, τα οποία εντόπισε ο Μουστοξύδης και τα ανέφερε στην Κυβέρνηση. Ο προσωρινός κανονισμός λειτουργίας του σχολείου είχε πολλές ασάφειες και ελλείψεις. Δεν προσδιόριζε τα ακριβή καθήκοντα των δασκάλων, το χρονικό διάστημα για την προαγωγή από τη μία τάξη στην άλλη και τις περιόδους των μαθημάτων[161]. Οι ελλείψεις βιβλίων ανάγκαζαν τους δασκάλους σε ορισμένες περιπτώσεις να παραδίδουν προφορικά το μάθημα χωρίς οδηγό

---

[158] Δ. Μαυροσκούφης· ό π., σελ. 148-149.
[159] ό.π., σελ. 151.
[160] Ε. Κούκου: *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831* ... ό.π., σελ. 591-592.
[161] Απ. Δασκαλάκης: *Κείμενα-πηγαί της ιστορίας* ... ό.π., Τομ. Β΄, σελ. 992.

κάποιο βιβλίο ή να γράφουν το μάθημα και οι μαθητές να το αντιγράφουν. Πολλές φορές όμως η κακή και βάναυση συμπεριφορά μερικών δασκάλων, η έλλειψη μεθόδου διδασκαλίας και διδακτικών μέσων και το χαμηλό επίπεδο σπουδών προκαλούσε δυσαρέσκεια στους μαθητές οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις έφταναν μέχρι και σε προσωρινή διακοπή των μαθημάτων[162]. Το σπουδαιότερο όμως πρόβλημα κατά τον Μουστοξύδη ήταν η έλλειψη ενός «σχολείου προκαταρκτικού ... μεσαίου μεταξύ του κεντρικού και του αλληλοδιδακτικού», αφού πολλοί μαθητές «δεν είναι ώριμοι διά τα μαθήματα του κεντρικού σχολείου»[163]. Το πρόγραμμα και το επίπεδο σπουδών υπήρξε η βασική αιτία για σοβαρές εντάσεις ανάμεσα στα κυβερνητικά όργανα και τους δασκάλους. Ο Μουστοξύδης αντιδρούσε στα μαθήματα και στο περιεχόμενο των διδακτικών βιβλίων που πρότειναν οι Γεννάδιος και Βενθύλος, γιατί πίστευε ότι η ύλη ήταν υπερβολική, κούραζε τα παιδιά και ξεπερνούσε τις ανάγκες που οι μαθητές είχαν το χρονικό εκείνο διάστημα[164]. Γι' αυτό πρότεινε στους δασκάλους ότι «δεν πρέπει εις τας παραδόσεις των να φθάσουν εις τον κολοφώνα της φιλολογίας και της κριτικής, και διά μαθητάς, οι οποίοι έως ου να φθάσουν εις τον κολοφώνα τούτου, έχουν να διατρέξουν πολλά διαστήματα δρόμου και χρόνου»[165]. Ο Γεννάδιος και ο Βενθύλος, οι οποίοι δεν ήταν ευχαριστημένοι από τις κυβερνητικές επιλογές και τα τεκταινόμενα στην εκπαίδευση σχετικά με το πρόγραμμα σπουδών του Κεντρικού Σχολείου, αναγκάστηκαν να αναβάλουν τις υψηλότερες παραδόσεις και να προσαρμοστούν προς το παρόν στα αναγκαία αντικείμενα διδασκαλίας. «Έπεται απ' όσα είπα», αναφέρει ο Μουστοξύδης, «να συγκαταβώσιν οι κύριοι Γεννάδιος και Βενθύλος (και εις τούτο είναι αυτοί πρόθυμοι, δεικνυόμενοι πλέον φιλοπάτριδες, παρά φιλότιμοι) διά κάποιον καιρόν εις μικροτέρας διδασκαλίας»[166]. Ο λόγιος δάσκαλος Μιχ. Σχινάς θα συμφωνήσει με το Μουστοξύδη και θα προτείνει αργότερα τον Ιούλιο του 1831 τη μετεξέλιξη του Κεντρικού Σχολείου σε Ακαδημία, όπου «θέλουν παραδίδονται από τους ευδοκιμωτάτους καθηγητάς η ποιητική και οι ποιηταί, η ελλη-

---

[162] Δ. Μαυροσκούφης: ό.π., σελ. 153.
[163] Απ. Δασκαλάκης: *Κείμενα-πηγαί της Ιστορίας* ... ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 661.
[164] ό.π., σελ. 659.
[165] ό.π., Τομ. Β΄, σελ. 778.
[166] ό.π., Τομ. Α, σελ. 661.

νική ιστορία, τα της ιστορικής τέχνης και οι ιστορικοί, η ρητορική και οι ρήτορες, η ιστορία της φιλοσοφίας, οι φιλόσοφοι και αυτή η φιλοσοφία» και επί πλέον οι ξένες γλώσσες, τα Αγγλικά, τα Γαλλικά, τα Γερμανικά και τα Λατινικά[167]. Το δεύτερο έτος το Κεντρικό Σχολείο λειτούργησε πιο συστηματικά. Εκτός από τους Γεννάδιο και Βενθύλο προστέθηκαν και δίδαξαν και άλλοι αξιόλογοι δάσκαλοι οι : Κ. Κοκκινάκης, Ι. Κοκκώνης, Ι. Διστομίτης, Κ. Οικονομίδης, Α. Ερκουλίδης, Α. Αβραμίδης και ο Ν. Χορτάκης, ο σοφός για την εποχή του μαθηματικός, που είχε διδάξει και σε σχολεία της Σμύρνης. Τον Ιούνιο του 1832 διευθυντής του Κεντρικού Σχολείου διορίστηκε ο Γ. Γεννάδιος και έφορος ο Θ. Φαρμακίδης. Μετά το θάνατο του Κυβερνήτη η λειτουργία του σχολείου ατόνησε. Τον Απρίλη του 1835 μεταφέρθηκε στην Αθήνα και λειτούργησε ως Γυμνάσιο αρρένων με πρώτο γυμνασιάρχη το Γ. Γεννάδιο[168].

Στην προσπάθειά του ο Καποδίστριας να οργανώσει το στρατό και το στόλο αποφάσισε τη σύσταση του «Σχολείου των Ευελπίδων και της Πυροβολικής» αναθέτοντας τη διοίκηση και την οργάνωση στο Γάλλο λοχαγό Pauzier απόφοιτο της στρατιωτικής Σχολής της Γαλλίας. Ο Pauzier υποβάλλει στον Καποδίστρια στις 28-12-1828 σχέδιο Κανονισμού οργάνωσης και διοίκησης της Σχολής προσαρμοσμένο στα ελληνικά δεδομένα. Το σχέδιο εγκρίθηκε στις 12-1-1829 και η σχολή ονομάστηκε «**Κεντρικόν Πολεμικόν Σχολείον**» με έδρα το Ναύπλιο. Διευθυντής της σχολής, που άρχισε να λειτουργεί αμέσως, διορίστηκε ο ίδιος ο Pauzier, αφού προήχθη σε συνταγματάρχη, και επόπτης ο Heideck, διοικητής του τακτικού σώματος. Την ίδια μέρα διορίστηκε το διδακτικό και διοικητικό προσωπικό με πρόταση του διευθυντή και σύμφωνη γνώμη του επόπτη. Η σχολή λειτουργούσε με τρεις τάξεις και με διδασκόμενα μαθήματα: Ελληνικά, μαθηματικά, στρατιωτικά, ιχνογραφία, γαλλικά. Στην τρίτη τάξη που χωριζόταν σε δύο κλάσεις φοιτούσαν μαθητές έως 15 ετών στην πρώτη κλάση και πάνω από 15 ετών στη δεύτερη κλάση[169].

Τον Καποδίστρια, που έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για τη σύσταση, την οργάνωση και τη διοίκηση της Σχολής, απασχολούσε σοβαρά η σκέψη για τη

---

[167] ό.π., Τομ. Γ΄, σελ. 1988 και Ελ. Μπελιά: *Οι λόγιοι αδελφοί Δημήτριος και Μιχαήλ Γεωργίου Σχινά.* ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ 2, Αθήναι (1968-1969), σελ. 181-186 και 204-210.
[168] Ε. Κούκου: *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831* ... ό.π., σελ. 592.
[169] Δ. Μαυροσκούφης: ό.π., σελ. 154-155.

σωστή λειτουργία του ιδρύματος αυτού [170] γι' αυτό απευθυνόμενος στις 30 Ιουλίου 1829 προς τη Δ΄ Εθνική Συνέλευση, διαφαίνεται η επιθυμία του, εκθέτοντας το γενικότερο πρόγραμμα της παιδείας, «να δώση πλειοτέρων έκτασιν και να στερεώσει παγιώτερον το Κεντρικόν Πολεμικόν σχολείον, να εγείρει δε προσέτι και έτερον Ναυτικόν»[171]. Το 1830 μετά τις εξετάσεις της σχολής, ο διευθυντής Pauzier παρουσίασε στον Καποδίστρια σχέδιο με το οποίο ρυθμιζόταν το αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα και η διάρκεια του διδακτικού έτους. Το σχέδιο εγκρίθηκε με ορισμένες τροποποιήσεις, οι οποίες αφορούσαν τα μαθήματα της Γ΄ τάξης και συγκεκριμένα τη διδασκαλία της θρησκευτικής κατήχησης, της εκκλησιαστικής ιστορίας και τη βελτίωση της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας, που θεωρούνταν το πρώτο και αναγκαιότατο μάθημα. Στις αρχές του 1831, δίδασκαν στη σχολή δέκα δάσκαλοι και φοιτούσαν εξήντα μαθητές από τους οποίους οι έξι προέρχονταν από το Ορφανοτροφείο της Αίγινας. Η αστάθεια όμως της πολιτικής κατάστασης με τις εντάσεις της αντιπολίτευσης για την κατάληψη της εξουσίας και το διωγμό του Κυβερνήτη, δημιούργησαν αναστάτωση στη σχολή και δυσχέρειες στη λειτουργία της, με αποτέλεσμα να επισπευθούν οι εξετάσεις και να γίνουν δύο μήνες νωρίτερα και ο Pauzier να υποβάλει την παραίτησή του τον Ιανουάριο του 1831, η οποία έγινε αποδεκτή στις 10-8-1831[172].

Ο Καποδίστριας θεωρούσε την παιδεία και τη θρησκεία θεμέλια της κοινωνίας. Γι' αυτό από την αρχή της διακυβέρνησης της χώρας σκέφτηκε ότι παράλληλα με την εκπαίδευση του λαού έπρεπε να μορφωθεί και ο κλήρος. Ο Κων. Οικονόμου μετά από πρόσκληση του Καποδίστρια υπέβαλε «Σχέδιον Εκκλησιαστικής Ακαδημίας διά τους Έλληνας», με βάση τα πρότυπα των ρωσικών θεολογικών Ακαδημιών. Την πρόθεσή του αυτή ο Καποδίστριας την έκανε γνωστή προς τη Δ΄ Εθνοσυνέλευση, η οποία και την συμπεριέλαβε στο ΙΑ ψήφισμά της. Ο Ν. Χρυσόγελος αποστέλλει σχετική ενημερωτική εγκύκλιο προς τους αρχιερείς και τους ιερατικούς προϊσταμένους και τους διαβεβαιώνει ότι η κυβέρνηση προσπαθεί να βρει χρήματα για να συστήσει εκκλησιαστικά σχο-

---

[170] ό π . σελ 156.
[171] Έγγραφο του Καποδίστρια προς τη Δ΄ Εθνοσυνέλευση. 13577/30-7-1829 (Α Μαμούκας *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος*. Τομ. ΙΑ, Πειραιεύς-Αθήναι, 1852, σελ 788)
[172] Δ. Μαυροσκούφης: ό.π., σελ. 156-157.

λεία[173].

Η απόφαση για την ίδρυση της σχολής πάρθηκε στις αρχές του 1830. Με ψήφισμα της κυβέρνησης ορίστηκε η μονή της Ζωοδόχου Πηγής στον Πόρο ως **Εκκλησιαστικό Σχολείο** «διά τους αφιερωθησομένους εις την ιερατικήν υπηρεσίαν» και αποφασίστηκε για τη διεύθυνση της σχολής να προτιμηθούν ευσεβείς και ενάρετοι εκκλησιαστικοί άνδρες. Αρχικά στη σχολή θα φοιτήσουν 15 υπότροφοι της κυβέρνησης 12-18 ετών και όσοι άλλοι ενδιαφέρονται καταβάλλοντας ως δίδακτρα 70 γρόσια το μήνα[174]. Με το διάταγμα «περί Οργανισμού του εκκλησιαστικού σχολείου» 528/6-3-1830[175], το οποίο δημοσιεύτηκε στη Γενική Εφημερίδα της Ελλάδας[176], καθορίστηκαν ο αριθμός και οι αρμοδιότητες των διευθυντών, τα καθήκοντα των δύο πρώτων διευθυντών ως δασκάλων, ως καθήκοντα του διευθυντή μαθημάτων, οι υποχρεώσεις των μαθητών, οι αρμοδιότητες του εφόρου και τα καθήκοντα του υπεύθυνου σε θέματα οικονομίας. Πρώτοι δάσκαλοι της σχολής διορίστηκαν οι αγιορείτες αρχιμανδρίτες Βενέδικος Ρώσος και Προκόπιος Δενδρινός. Ο πρώτος ήταν ταυτόχρονα και έφορος της σχολής ενώ ο δεύτερος και διευθυντής των μαθημάτων. Την οικονομική διεύθυνση ανέλαβε ο καθηγούμενος της μονής Νικηφόρος[177]. Τα εγκαίνια της σχολής έγιναν στις 30 Οκτωβρίου 1830, με την παρουσία και των Ρώσων αξιωματικών που διέμειναν στον Πόρο[178].

Ο Καποδίστριας, που ενδιαφέρεται πάρα πολύ για την καλή οργάνωση και λειτουργία της σχολής, με απόφασή του στις 28 Δεκεμβρίου 1830, που φέρει την επιγραφή «πολίτευμα των μαθητών», ορίζει με λεπτομέρειες τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα των σπουδαστών σχετικά με τη φοίτηση και την παραμονή τους στη σχολή. Ιδιαίτερα επισημαίνει τη μεγάλη προσοχή που πρέπει να δείχνουν οι σπουδαστές ως προς την παράδοση των μαθημάτων, τη συνεχή μελέτη, τη συμμετοχή τους σε όλες τις λατρευτικές πράξεις και δραστηριότητες της σχολής και τη διαγωγή τους γενικά[179]. Χαρακτηριστικό σημείο του «Οργανισμού του Εκκλησιαστικού Σχολείου» και του «Πολιτεύματος των μαθητών»

[173] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 395-396.
[174] ό.π., σελ. 396-397.
[175] ΓΑΚ. Υπουργείο Θρησκείας, Φ. 25, σχολικά 1-3-1830.
[176] Γ.Ε.Ε. Φ. 81 (8-10-1830), Αίγινα, σελ. 387-388.
[177] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 399.
[178] ΓΕΕ. Φ. 89 (12-11-1831) Ναύπλιο, σελ. 421.
[179] Απ. Δασκαλάκης: *Κείμενα-πηγαί της Ιστορίας* ...: ό.π., Τομ. Γ΄, σελ. 1574-1576.

είναι η αναφορά στις πολλές εξουσίες του εφόρου, στους αυστηρούς κανόνες διαβίωσης και συμπεριφοράς των σπουδαστών και στην προσπάθεια που πρέπει να καταβάλλουν οι δάσκαλοι της σχολής ώστε να επιτευχθεί μεταξύ των μαθητών μια ομοιομορφία τόσο σε ατομικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο εκδηλώσεων και υποχρεώσεων της σχολής. Π.χ. «Οι μαθητευόμενοι ... θέλουν είσθαι ομοδίαιτοι και ομοτράπεζοι, φέροντες την αυτήν στολήν» αναφέρεται στο διάταγμα 528 της 6-3-1830[180]. Σοβαρό ζήτημα για τη λειτουργία της σχολής αποδείχτηκε η επιβολή των ποινών. Η Γραμματεία εφαρμόζοντας την κυβερνητική πολιτική γνωστοποίησε στους αγιορείτες δασκάλους ότι «δεν ανήκει εις αυτούς να αποβάλλωσι τους υποτρόφους χωρίς διαταγήν». Ο Καποδίστριας ύστερα από εισήγηση των δασκάλων Βενέδικτου και Προκοπίου δεν δίστασε να καταργήσει την ποινή της αποβολής, αντικαθιστώντας την με ποινές μοναστικού τύπου όπως: γονυκλισία, νηστεία, σταυροκοπήματα στο κοινό τραπέζι την ώρα που οι άλλοι γευματίζουν κ.λπ.[181]

Τα γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονταν στη σχολή, ύστερα από το πρόγραμμα για τον αριθμό των κλάσεων και των μαθημάτων της Εκκλησιαστικής Σχολής που υπέβαλαν οι δάσκαλοι, ήταν εννιά με βασικότερα τα τρία πρώτα: Ιερά Κατήχηση, Ιερά Ιστορία, Ελληνική γλώσσα, Τελετουργική. Ερμηνεία των θείων γραφών, θεολογία, Ρητορική, Λογική, κανονικό δίκαιο[182]. Οι μαθητές διαιρούνται σε τρεις κλάσεις με κριτήριο την πρόσβασή τους στα πατερικά κείμενα του Μεγάλου Βασιλείου και του Ιωάννου Χρυσοστόμου. Ο πρώτος διδάσκεται στην α΄ κλάση και ο δεύτερος ανάλογα με τη δυσκολία των κειμένων στις άλλες κλάσεις. Η διδασκαλία της γραμματικής ακολουθεί την παλιά εκκλησιαστική παράδοση, ενώ από τα ελληνικά μαθήματα απουσιάζουν οι κλασικοί αρχαίοι συγγραφείς. Οι δύο ιερομόναχοι όμως αγιορείτες δάσκαλοι, προτείνουν τη διδασκαλία του Δημοσθένη, του Θουκυδίδη και άλλων αρχαίων συγγραφέων προς ικανοποίηση της αρχαιογνωστικής περιέργειας των μαθητών[183]. Από τα υπόλοιπα γνωστικά αντικείμενα διδάσκονταν στοιχεία επιλογής,

---

[180] Δ/γμα 528/6-3-1830 «Περί Οργανισμού του Εκκλησιαστικού Σχολείου» αναφέρεται στη ΓΕΕ Φ. 81 (8-10-1830), Αίγινα, σελ. 387.
[181] Χ Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 404.
[182] Ι. Τσάγκας: *Η θρησκευτική αγωγή στο εκπαιδευτικό έργο του Ιωάννη Καποδίστρια*, Αθήναι, Εκδ Παγουλάτος, 1992 σελ 172.
[183] Α. Δασκαλάκης: *Κείμενα-πηγαί της Ιστορίας* ... ό π., Τομ. Γ΄, σελ. 1643.

ανάλογα με τις γνώσεις και ευκολίες των ιεροδιδασκάλων και τη δυνατότητα πρόσληψης των γνώσεων από τους σπουδαστές. Τέλος οι εξετάσεις θα γίνονται κάθε τρίμηνο[184]. Οι σπουδαστές καθημερινά εφάρμοζαν ένα αυστηρό πρόγραμμα που περιελάμβανε: όρθρο, προσευχή, επανάληψη μαθημάτων, παράδοση, εξέταση, γραφή και αντιγραφή, προμεσημβρινή μελέτη, γεύμα, μελέτη και παράδοση τεχνολογίας, παρακολούθηση εσπερινού, σχολικό περίπατο, μελέτη τρεις ή τέσσερις ώρες, δείπνο και απόδειπνο, απόσυρση και κατάκλιση. Η εντατικότητα αυτή του προγράμματος, σύμφωνα με το πνεύμα των εισηγητών, λειτουργούσε ως διαδικασία προληπτική για τις παρεκτροπές και τα ηθικά ολισθήματα των σπουδαστών[185]. Το πρόγραμμα εγκρίθηκε από τον Καποδίστρια, ο οποίος απευθυνόμενος ταυτόχρονα προς τους δασκάλους της σχολής τόνιζε: «Θέλετε ευρίσκει πάντοτε πρόθυμον την Κυβέρνησιν εις όσα δύναται να συντελέση διά την συντήρησιν και βελτίωσιν του οποίου σας ενεπιστεύθη καταστήματος»[186].

Η σχολή ωστόσο μετά την αιφνιδιαστική κατάληψη του νησιού από τους Υδραίους και το κακό πολιτικό κλίμα της εποχής θα περάσει δύσκολες στιγμές και δε θα μπορέσει να ολοκληρώσει το πρόγραμμά της και να παρουσιάσει σπουδαία επιτεύγματα. Ο Βενέδικος λίγες μέρες πριν τη δολοφονία του Καποδίστρια παραιτείται και τη θέση του ανέλαβε ο αρχιμανδρίτης και ελληνοδιδάσκαλος Κύριλλος Σγουρομαλλινός, ο οποίος και αυτός υποχρεώθηκε σε παραίτηση το Μάιο του 1832 από τους δημογέροντες και προκρίτους του Πόρου. Τον Ιούλιο του 1832 στη σχολή δε φοιτά ούτε ένας μαθητής. Η εκκλησιαστική Σχολή έχει κλείσει ουσιαστικά και τυπικά τις πόρτες της[187].

Ο Καποδίστριας από τη στιγμή που ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας, στα πλαίσια της οικονομικής του πολιτικής, είχε σκοπό να εφαρμόσει ένα εκσυγχρονισμένο αγροτικό προγραμματισμό, σε ένα κράτος μάλιστα που το φυτικό κεφάλαιο είχε εξαφανιστεί[188]. Η άθλια κατάσταση της γεωργίας και

---

[184] ό.π., σελ. 1644
[185] Χ Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 402.
[186] Α Δασκαλάκης: *Κείμενα-πηγαί της Ιστορίας* . . ό.π., Τομ. Γ΄, σελ 1641-1643.
[187] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 400. Πβ. Δ Μαυροσκούφης: ό.π., σελ. 160.
[188] Αθ Κανελλόπουλος: *Η οικονομική πολιτική του Κυβερνήτη*, Τετράδια Ευθύνης 5, Αθήναι 1978, σελ. 43-44.

των αγροτών της χώρας λόγω του μακροχρόνιου πολέμου, οδήγησαν την αγροτική οικονομία του τόπου σε αποδιάρθρωση, δημιουργώντας τεράστιο πρόβλημα επισιτισμού[189]. Ο Καποδίστριας στην προσπάθειά του ανασυγκρότησης της χώρας, έστρεψε την προσοχή του και το ενδιαφέρον του στην ανόρθωση της αγροτικής παραγωγής και τη βελτίωση της ζωής των ελλήνων αγροτών[190]. Στα πλαίσια της αγροτικής του πολιτικής για τη διαμόρφωση και τον εκσυγχρονισμό της γεωργίας και της παραγωγής, συνεργάζεται με ειδικούς επιστήμονες, όπως με τον Ιρλανδό γεωπόνο Stevenson και το Χριστόφορο Καρτερό. Στις προθέσεις του επίσης είναι να καλέσει στην Ελλάδα Ελβετούς, Γερμανούς και Ιταλούς τεχνίτες, γεωργούς και κτηνοτρόφους[191]. Εκείνο που απασχολεί ιδιαίτερα τον Καποδίστρια είναι η ίδρυση μιας πρότυπης γεωργικής σχολής και ενός εργαστηρίου για την κατασκευή γεωργικών εργαλείων και κυρίως αρότρων για την καλλιέργεια της γης[192]. Επηρεασμένος από τον μεγάλο παιδαγωγό Pestalozzi που είχε σπουδάσει από κοντά το παιδαγωγικό του σύστημα, όπως αυτό εφαρμοζόταν στη Hofwyl από το μαθητή του FELLENBERG[193], ο Καποδίστριας προχώρησε στη σύσταση «Πρότυπου Αγροκηπίου στην Τίρυνθα» με διευθυντή το Γρηγόριο Παλαιολόγο, που είχε σπουδάσει φυτοκομία, οινολογία και δεντροκομία στη φημισμένη Γεωπονική Σχολή της Roville με έξοδα της Φιλελληνικής Εταιρίας των Παρισίων. Ο Παλαιολόγος σε σύντομο χρονικό διάστημα παρουσίασε ένα φιλόδοξο και ολοκληρωμένο γεωργικό πρόγραμμα το οποίο περιελάμβανε θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση, υποδειγματικές καλλιέργειες με τη χρησιμοποίηση νέων μεθόδων και κατασκευή σύγχρονων γεωργικών εργαλείων. Το Γεωργικό Σχολείο της Τίρυνθας είναι το πρώτο αγροτικό σχολείο του Ελληνικού κράτους και ιδρύθηκε με δωρεά του φιλέλληνα Ευνάρδου[194].

Το Αγροκήπιο σχεδιάστηκα να δέχεται για φοίτηση τριάντα μαθητές, οι οποίοι θα έμεναν μέσα στο κατάστημα για πέντε χρόνια και θα συντηρούνταν με έξοδα της κυβέρνησης. Το Μάρτιο του 1831 ο αριθμός των μαθητών φθάνει

---

[189] Α Βακαλόπουλος *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* Τομ Η΄, Θεσσαλονικη 1980-1988, σελ 212-224
[190] Δ Ζωγραφος *Ιστορια της ελληνικής γεωργίας* Τομ Α΄, Αθηνα 1976, σελ 243-244
[191] Χ Μπαμπούνης ό π, σελ 409-410 Πβ Δ Ζωγράφος ό π, σελ 301-311
[192] Δ Ζωγραφος ο π, σελ 311-312
[193] Σχετικα με τον Fellenberg και το εργο του βλ (Χ Μελετιαδης *Εκπαιδευση και εργασια στον Ελληνικο 19ο αιώνα* Θεσσαλονίκη 1992, σελ 44-51 Πβ Α Κόντονη ό π, σελ 22)
[194] Χ Μπαμπούνης ό π, σελ 410 Πβ Δ Ζωγράφος· ό π, Τομ Α΄, σελ 317-326

τους τριάντα, από τους οποίους δεκαπέντε προέρχονται από το Ορφανοτροφείο της Αίγινας. Το βάρος της εκπαίδευσης των μαθητών δόθηκε στην πρακτική εξάσκηση. Πεποίθηση όλων ήταν ότι αν συνδυαστεί η πράξη με τη θεωρητική γνώση, σε διάστημα οκτώ ή δέκα χρόνων το μεγαλύτερο μέρος του εδάφους θα είχε καλλιεργηθεί. Τα πράγματα όμως στη σχολή δυσχεραίνονται λόγω οικονομικών πόρων και το έργο που επιτελείται δεν είναι εξαιρετικά σημαντικό[195]. Ο ίδιος ο Παλαιολόγος ομολογεί, «όταν εγένετο το γεωργικόν μάθημα ... τινές συνεξερχόμενοι από την παράδοσιν μ' έλεγον: οι λόγοι είναι καλοί, αλλά γην δεν έχω ..»[196]. Ο Παλαιολόγος στο μεταξύ, γίνεται στόχος κατηγοριών για κακή οικονομική διαχείριση και υπερβολικές δαπάνες. Ο Καποδίστριας, ο οποίος έλαβε γνώση των κατηγοριών αυτών, αποφασίζει τη σύσταση τριμελούς διοικητικής επιτροπής για τον οικονομικό έλεγχο του Αγροκηπίου[197]. Η θέση του Παλαιολόγου κλονίζεται και απομακρύνεται από το Αγροκήπιο το 1831. Το Αγροκήπιο συνεχίζει να υπολειτουργεί έως ότου καταργήθηκε το 1837[198].

Στη Σύρο ο Νικόλαος Βριώνης ιδρύει **Ναυτικό Σχολείο** που το διευθύνει ο ίδιος[199]. Επέλεξε τη Σύρο σκόπιμα γιατί υπήρχε ναυτική παράδοση, πολλές λιμενικές δραστηριότητες και μεγάλο προσφυγικό στοιχείο, το οποίο είχε ως κύρια απασχόληση τη θάλασσα. Η ιδιωτική ναυτική Σχολή της Σύρου λειτούργησε κανονικά σε όλη την Καποδιστριακή περίοδο[200]. Παρόλες όμως τις καλές προθέσεις και τις προσπάθειες που κατέβαλε η κυβέρνηση με την εκπαιδευτική της πολιτική για την προώθηση της σχολικής ειδίκευσης όσων ήθελαν να ασχοληθούν με τα ναυτικά επαγγέλματα, εν τούτοις οι μαθητευόμενοι δεν έδειξαν το αναμενόμενο ενδιαφέρον για παρακολούθηση της σχολής. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να υπολειτουργεί η σχολή και να μην μπορέσει να σημειώσει τα αναμενόμενα επιτεύγματα. Η ναυτική εκπαίδευση θα οργανωθεί καλύτερα έπειτα από σαράντα σχεδόν χρόνια και θα σημειώσει βήματα προόδου με τα διατάγματα της 8ης και 11ης Απριλίου 1867[201].

---

[195] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 411-412.
[196] Γ. Παλαιολόγος: *Γεωργική Οικιακή Οικονομία*, τόμ. Α΄, Ναύπλιο, 1833, σελ. Ιγ΄
[197] Απόφαση 3336/10-3-1831, στη Γ.Ε.Ε., φ. 30 (25-4-1831), Ναύπλιο, σελ. 170-171.
[198] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 410. Πβ. Δ. Ζωγράφος: ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 341.
[199] ΓΕΕ. Φ. 14 (16-2-1829), Αίγινα, σελ. 54.
[200] Αν. Πρασσά-Κορδατζή: *Η εκπαίδευση στις Κυκλάδες κατά την Καποδιστριακή Περίοδο (1828-1832)*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα 1996, σελ. 97.
[201] Δ. Αντωνίου: ΤΑ προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929). Τομ. Α΄, Αθήνα, Εκδ. ΙΑΕΝ, αριθ. 17, 1987, σελ. 57-59.

Στις αρχές του 1831 οι έμποροι της Σύρου αποφασίζουν να ιδρύσουν **εμπορική σχολή**, στην οποία θα φοιτούσαν οι νέοι του νησιού και κατά προτίμηση τα άπορα παιδιά. Η σχολή, ανάλογα με την κοινωνική προέλευση των μαθητών που θα φοιτούσαν, θα προετοίμαζε κατά κύριο λόγο εργατικά στελέχη, χωρίς να αποκλείεται και η εμφανής οικονομική και κοινωνική σκοπιμότητα αυτών των σπουδών[202]. Η σχολή αυτή σύμφωνα με την επιτροπή θα λειτουργεί «υπό την άμεσον επίσκεψιν και διατήρησιν των ιδίων δι' επιτρόπων παρ' αυτών (των εμπόρων) εκλεγομένων κατ' έτος και δι' εαυτών» σκοπός θα είναι «όλως δι' όλου η ορθή και αληθώς επωφελής μάθησις και εξαιρέτως η χρηστή ηθική» και ειδικότερα η προβολή της ανάγκης για τη σύζευξη θεωρίας και πράξης. Όσα μαθήματα «αποπλανούσι τον ανθρώπινον νουν με διεστραμμένας αφηρημένας ιδέας ή τον βυθίζουν εις ξηράς και σχολαστικάς γνώσεις, αποκαθιστώσαι ούτω τον άνθρωπον ανάξιον και άχρηστον ή επιβλαβή εις τον κοινωνικόν βίον», δεν θα διδάσκονται στη σχολή[203].

Ο Καποδίστριας με έγγραφό του προς τους Ευστ. Σουγδουρή και Απ. Δούμα τους σπουδαιότερους από τους επιτρόπους της σχολής εκφράζει κατ' αρχήν την ικανοποίησή του για τη σύσταση της σχολής και ανακοινώνει ότι είναι πρόθυμος να βοηθήσει την προσπάθεια αυτή με κρατική επιχορήγηση 1500 φοινίκων το χρόνο[204]. Εκφράζει όμως επιφυλάξεις για τη σύσταση και διοργάνωση της εταιρείας των συνδρομητών και τις διατάξεις που αφορούν τη διοργάνωση του σχολείου, επισημαίνοντας ότι τα μαθήματα της σχολής και ιδιαίτερα τα ειδικά μαθήματα γεωγραφία, ξένη γλώσσα, πολιτειογραφία και εμπορικά μαθήματα πρέπει να μπουν στο πρόγραμμα της σχολής σταδιακά, ανάλογα με τον αριθμό και το πνευματικό επίπεδο των μαθητών και την πορεία των συνδρομών. Και τελειώνει: «Επειδή ήδη εγνωρίσατε την ιδέαν μας, δύνασθε να συντάξετε το σχέδιον, διά του οποίου συσταίνεται και διοργανίζεται η εταιρία των συνδρομητών, καθώς και το σχέδιον, το οποίον θέτει τας πρώτας βάσεις της διοργανώσεως του σχολείου»[205].

---

[202] Χ. Μπαμπούνης: ό π , σελ. 416

[203] Αναφορά της επιτροπής προς τον Καποδίστρια για το σχέδιο της σχολής (3-2-1831) στο Απ. Δασκαλάκη: *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας* ... ό.π., Τομ. Γ΄, σελ. 1742-1743.

[204] Δ. Μαυροσκούφης: ό.π., σελ. 259. Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 417

[205] Έγγραφο του Καποδίστρια προς τους Επιτρόπους της σχολής Ε. Σουγδουρή και Απ. Δούμα. Αριθ. 1977/25-2-1831 στο Ε. Βετάν: ό.π., Τομ. Δ΄, σελ. 168-170.

Οι εντολές του Καποδίστρια προς το διοικητή της Σύρας και Μυκόνου Αμβροσιάδη είναι συγκεκριμένες και αποσκοπούν στον έλεγχο της κατάστασης από την κυβέρνηση. Ως εκπρόσωπος της χορηγού κυβέρνησης πρέπει να συμμετάσχει στις πράξεις που αφορούν την εκλογή επιτρόπων και συμβούλων, να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις εκείνες, ώστε η επιλογή των δασκάλων και η επιμέλεια της καθημερινής σχολικής ζωής να είναι έργο της εταιρίας και των επιτρόπων της σχολής και η εφορεία να ασκείται από την κυβέρνηση. Τελικός στόχος του εμπορικού σχολείου πρέπει να είναι η εξομοίωση των μαθητών του με εκείνους των κεντρικών σχολείων του κράτους. Να αποστείλει στην κυβέρνηση κατάλογο των συνδρομητών και να προβεί σε οποιαδήποτε ενέργεια προκειμένου να ευθυγραμμίσει τις αποφάσεις και πράξεις των υπεύθυνων της σχολής όσο είναι δυνατό, προς την εκπαιδευτική πολιτική της Κυβέρνησης[206].

Το Εμπορικό Σχολείο της Σύρου τελικά δεν πρόλαβε να λειτουργήσει. Το κακό πολιτικό κλίμα της εποχής, οι έριδες μεταξύ των αντιπολιτευτικών κομμάτων, οι αντιδράσεις του εμπορικού κόσμου της Σύρου στην Καποδιστριακή πολιτική και η αποσταθεροποίηση της γενικής κατάστασης λόγω της αναρχίας, άφησαν την προσπάθεια ίδρυσης και λειτουργίας της σχολής, στο πεδίο του σχεδιασμού[207].

Τον Απρίλιο του 1830 ο Καποδίστριας επισκέφτηκε όλα τα σχολεία της Αίγινας και διαπίστωσε ότι στο νησί φοιτούσαν συνολικά 1082 μαθητές και σπουδαστές. Στα σχολεία του Ορφανοτροφείου 460, στο Πρότυπο 160, στο Κεντρικό 210 στο «σχολείο των Κορασίδων» 32, στο αλληλοδιδακτικό των Ψαριανών 80 και σε δύο άλλα Ελληνικά σχολεία 140. Η Αίγινα είχε μεταβληθεί σε πραγματική «σχολειούπολη»[208].

β. Η προτεραιότητα της επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Η εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια αντικατόπτριζε τη νέα κοινωνική δομή και το νέο πολιτικό σύστημα που επεδίωκε να εγκαθιδρύσει στην Ελλάδα. Είχε μακροπρόθεσμους σκοπούς και στόχους και εντασσόταν στο

---

[206] Γ. Δημακόπουλος: *Αι κυβερνητικαί αρχαί της Ελληνικής Πολιτείας 1827-1833* Ο Ερανιστής, Τευχ. 19, Αθήνα 1986, σελ. 151.
[207] Αν. Πρασσά-Κορδατζή: ό.π., σελ. 99-100.
[208] Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 47.

ευρύτερο κυβερνητικό πρόγραμμα. Η παροχή ίσων ευκαιριών μόρφωσης σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες θα οδηγούσε σταδιακά στην πολιτική ωριμότητα και τη χειραφέτησή τους. Το περιεχόμενο της διδασκαλίας των μαθημάτων προσανατολίστηκε προς την ελληνοχριστιανική παράδοση και δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην εθνική διαπαιδαγώγηση, στη δημιουργία πολιτών, μελών εθνικού κράτους και στη σύζευξη θρησκείας και παιδείας, για την ανόρθωση του φρονήματος των πολιτών[209]. Στο διάταγμα διορισμού των δασκάλων και των επιτρόπων του Ορφανοτροφείου ο Καποδίστριας επισημαίνει: Να καταστήσετε τους μαθητές «μετόχους των αγαθών της ηθικής και χριστιανικής αγωγής και της υγιούς στοιχειώδους παιδείας»[210]. Ενώ σε επιστολή του προς τον έκτακτο επίτροπο Β. Σποράδων Αν. Λόντο είναι κατηγορηματικός για την ηθικοθρησκευτική αγωγή: «Μία πρέπει να είναι η αποστολή σας, η εξασφάλισις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η διά της παιδείας μόρφωσις των ηθών του, διά της οποίας θα αναδειχθή εις το λοιπόν πεφωτισμένον κόσμον άξιος της ελευθερίας»[211].

Ο Κοκκώνης στενός συνεργάτης του Καποδίστρια επισημαίνει σε άρθρα του, που δημοσιεύονται στην εφημερίδα «Αιγιναία», ότι βασικός σκοπός της εκπαίδευσης είναι να γνωρίσει ο μαθητής μέσα από τα προγράμματα εκπαίδευσης και τη διδασκαλία, «τα προς τον Θεόν, τα προς εαυτόν, τα προς τον πλησίον και τα προς την κοινωνίαν καθήκοντα», ώστε να γίνει «ευσεβέστερος Χριστιανός, καλύτερος υιός, σύζυγος, πατήρ, φίλος, πολίτης, συνετώτερος αρχών ...»[212]. Πιστεύοντας ότι η αγωγή έχει μεγαλύτερη αξία από τα πλούτη τονίζει ότι πρέπει «η κοινή ημών εκπαίδευσις να περιλάβη όλας τας αναγκαίας γνώσεις, αι οποίαι είναι χρήσιμαι προς την παιδείαν, ευπορίαν και πολιτικήν ευτυχίαν του έθνους μας»[213]. Από την ορθή πολιτική και κοινωνική αγωγή εξαρτώνται «η ίδια ευτυχία εκάστου πολίτου και η κοινή ευδαιμονία όλης της πολιτείας»[214]. Προτείνει «να συστηθή διδασκαλία βιωφελής και χρήσιμη εις

---

[209] Αν. Πρασσά: *Εκπαιδευτική πολιτική, κατεύθυνση και προοπτικές.* Περιοδικό ΙΣΤΟΡΙΚΑ, Ι. Καποδίστριας, ο δεσποτικός οραματιστής. Τεύχ. 12, Αθήνα, Έκδ. Φωτοεκπαιδευτική Α.Ε., 2000, σελ. 44-45.

[210] Διάταγμα του Καποδίστρια διορισμού δασκάλων 12478/14-5-1829 στο Απ. Δασκαλάκης: *Κείμενα-Πηγαί Ιστορίας* .. ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 201-202.

[211] Ι. Καποδίστριας: *Κείμενα. Ανθολόγηση Κ. Δαφνή.* Αθήνα, Έκδ. Ο.Ε. Δ.Β., 1976, σελ. 52.

[212] Η ΑΙΓΙΝΑΙΑ. τ. Α΄ 15-3-1831, Αίγινα, σελ. 2.

[213] ό.π., τ. Δ΄, 15-7-1831, Αίγινα, σελ. 154.

[214] ό.π., τ. Ζ΄, 15-9-1831, Αίγινα, σελ. 216-217.

πάσαν μίαν τάξιν των πολιτών», ώστε οι μαθητές «να εξέρχωνται εις τον κόσμον εφωδιασμένοι με τας αναγκαιοτάτας και εις την χρηστήν διαβίωσιν γνώσεις, και τας ωφελίμους εις το οποίον μέλλον να δοθώσιν επάγγελμα. Διότι η παιδεία δεν ωφελεί ουδέ τον παιδευόμενον ιδίως, ουδέ την πολιτείαν κοινώς, αν δεν γίνεται καταλλήλως και αρμοζόντως εις την τάξιν και το επάγγελμα καθενός πολίτου»[215]. Και καταλήγει: «Εκ της τοιαύτης σπουδής, της κατά σκοπόν του ωφελίμου εις πάσαν κατάστασιν και τάξιν των πολιτών γινομένης, κρέμονται εξ' ενός μέρους η ευπορία και το ευ είναι του καθενός ιδίως· εκ δε του ετέρου, η ευνομία, η δύναμις και η πλουσιότης της πολιτείας»[216].

Η εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια ήταν στραμμένη κυρίως στη στοιχειώδη εκπαίδευση και είχε ως προτεραιότητα τη στερέωση του δημόσιου σχολικού δικτύου. Η πολιτική αυτή καθόριζε σε μεγάλο βαθμό την κρατική αντίληψη, η οποία απηχούσε την ευρωπαϊκή πραγματικότητα[217]. Ο Καποδίστριας ενδιαφέρεται η εκπαίδευση να διαδοθεί σε ολόκληρο το λαό χωρίς ταξικές διακρίσεις και κυρίως στους αγρότες, για τους οποίους έτρεφε ιδιαίτερη συμπάθεια. Επιδίωξή του είναι να ιδρυθούν αλληλοδιδακτικά σχολεία σε όλες τις επαρχίες και εάν είναι δυνατόν και σε όλα τα χωριά[218]. Γιατί, όπως υποστηρίζει και ο στενός συνεργάτης του Κοκκώνης, πρέπει τα παιδιά «των χωρικών μας να μην μένωσι και αυτά άμοιρα των μαθημάτων και της αναγνώσεως και γραφής, τα οποία είναι τα πρώτα βοηθήματα εις ανθρωπισμόν»[219].

Ως Εκπρόσωπος της «πεφωτισμένης δεσποτείας» ο Καποδίστριας «και μολονότι εμπνεόταν από την ιδέα της <λαϊκής διαπαιδαγώγησης> και πίστευε στην αξία του H.I. PESTALOZZI» στάθηκε αποφασιστικός παράγοντας όχι μόνο στην προτεραιότητα που έδωσε στη λαϊκή παιδεία με δωρεάν εκπαίδευση, αλλά και στην αντιμετώπιση των αντίξοων δυσχερειών που επικρατούσαν την εποχή αυτή στην εκπαίδευση και την κοινωνία[220]. Ο Κυβερνήτης δείχνει ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον για την οργάνωση και την ανάπτυξη της

---

[215] ό.π., τ. ΣΤ΄, 15-8-1831, Αίγινα, σελ. 182.
[216] ό.π., σελ. 183.
[217] Εύη Ζαμπέτα: *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1974-1989*. Αθήνα, Έκδ. Θεμέλιον, 1994, σελ. 104-105.
[218] Δ. Μαυροσκούφης: ό.π., σελ. 127.
[219] ΑΙΓΙΝΑΙΑ, τ. Α΄, 15-3-1831, Αίγινα, σελ. 4.
[220] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 12.

δημόσιας εκπαίδευσης και ιδιαίτερα της δημοτικής[221], την οποία θεωρούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της ανοικοδόμησης ενός σύγχρονου και κυρίως φιλολαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος[222]. «Φιλοδοξία του ήταν να εξασφαλίσει μαζική και δωρεάν βασική μόρφωση στο λαό»[223]. Η προτεραιότητα που επέδειξε στην οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης βρισκόταν σε άμεση συνάφεια με τις ελληνικές συνθήκες της εποχής. Σύμφωνα με τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις, οι νέοι έπρεπε πρώτα να αποκτήσουν τις εγκύκλιες γνώσεις και στη συνέχεια να σπουδάσουν επιστήμες και να μάθουν τέχνες[224]. Πίστευε, ότι ο λαός μας που στην πλειοψηφία του ήταν αναλφάβητος, τότε μόνο θα προόδευε, αν κατόρθωνε να αποκτήσει μια καλή στοιχειώδη εκπαίδευση και στη συνέχεια ένα επάγγελμα που θα τον βοηθούσε να ζήσει. Γι' αυτό η στοιχειώδης εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική για όλους τους μαθητές[225].

Το ενδιαφέρον της πολιτείας στρεφόταν όχι σε μεμονωμένους τομείς της σχολικής δραστηριότητας αλλά στη συνολική διάσταση του σχολείου, την αναφερόμενη στις μαθησιακές δραστηριότητες, διοικητική οργάνωση, περιβάλλον, προγραμματισμό, εκπαιδευτικούς και εκπαιδευόμενους, βιβλία, προγράμματα διδασκαλίας. Με τη θέσπιση νομικού πλαισίου προώθησε την αγωγή, τη μόρφωση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών λειτουργών[226].

Ο κρατικός εκπαιδευτικός προγραμματισμός κατά τον Κυβερνήτη δεν αφορούσε μόνο τη σπουδάζουσα νεολαία αλλά και τους ενήλικες. Οι νέοι διαπαιδαγωγούνταν με τη φοίτηση στα σχολεία, παρακολουθώντας τα εκπαιδευτικά προγράμματα, ενώ οι ενήλικες στο χώρο εργασίας[227].

Η πατερναλιστική πολιτική του Καποδίστρια προσέδωσε στην εκπαίδευση χαρακτήρα έντονα φιλανθρωπικό και σωφρονιστικό[228]. Η πολιτεία, μέσα από την εκπαίδευση, δίνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διαδικασία της κοινωνικής ένταξης των νέων, την προετοιμασία τους για την αγορά εργασίας και την ανάληψη κοινωνικών ρόλων[229]. Γι' αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα ήταν δομημένο

---

[221] Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 40.
[222] Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 45.
[223] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 330.
[224] Απ. Δασκαλάκης: *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας* ... ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 242-243.
[225] Ε. Κούκου: *Η παιδεία από το 1828 έως το 1831* ... ό.π., σελ. 589.
[226] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 122.
[227] ό.π., σελ. 122.
[228] Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό π., Τομ. Α΄, σελ. κζ΄. Πβ Χ. Μπαμπούνης ... ό π., σελ. 124.
[229] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 122.

με οριζόντια (γενική και επαγγελματική) και κάθετη (Δημοτικό-Γυμνάσιο) κατεύθυνση[230].

Το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα ο Καποδίστριας το στήριξε στην πραγματικότητα της εποχής του και της ελληνικής πραγματικότητας, πάντοτε μέσα στα ευρύτερα πλαίσια της εσωτερικής του πολιτικής[231]. Η εκπαιδευτική πολιτική που ακολούθησε διατυπώνεται στο διάγγελμα που απηύθυνε στη Δ΄ Εθνική Συνέλευση στις 30 Ιουλίου 1829[232]. Στόχος του ήταν να ενισχύσει τα αλληλοδιδακτικά σχολεία, να συστήσει «σχολεία τυπικά», και παράλληλα να ιδρύσει «σχολεία ανωτέρας τάξεως διά τους νέους έλληνας, τόσον τους αφιερωθησομένους εις τα εκκλησιαστικά, όσο και εις τους μέλλοντας να υπηρετήσουν την πατρίδα, εις τα πολιτικά ή να διατρέξουν το στάδιον των επιστημών, των τεχνών και της φιλολογίας»[233].

Επηρεασμένος από τις παιδαγωγικές αρχές του Pestalozzi, συγκεντρώνει την προσπάθειά του στη στοιχειώδη εκπαίδευση με επαγγελματική προοπτική. Πίστευε ότι το βάθρο, πάνω στο οποίο θα στηρίξει την εκπαιδευτική του πολιτική, είναι η σχέση εκπαίδευση-παραγωγή[234]. Για την ομοιογενή οργάνωση της λαικής παιδείας σε μία ενιαία μεθοδολογική αρχή επιλέχτηκε η αλληλοδιδακτική μέθοδος, που είχε εισηγηθεί η «επί της προπαιδείας» επιτροπή. Πρωταρχικός του στόχος ήταν η οργάνωση της παιδείας και η εκπόνηση γενικού εκπαιδευτικού προγράμματος[235].

Η αλληλοδιδακτική μέθοδος, κατά την οποία «πολλοί παίδες, υπό την επιστασίαν, ενός δασκάλου, διδάσκουσιν αλλήλους όσα ο εις μανθάνει κάλλιον των άλλων»[236], ήταν ήδη γνωστή στην Ελλάδα πριν από την επανάσταση[237], ενώ την εποχή που προκρίνεται η επίσημη εισαγωγή της ήταν ευρέως διαδεδομένη

---

230 Α Δημαράς Η μεταρρύθμιση ό π , Τομ Α΄, σελ κζ΄

231 Π Πετρίδης *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία* ό π , σελ 56-59

232 Απ Δασκαλάκης *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας* . ό π , σελ 242-243.

233 Με τη φράση αυτή και μόνο του διαγγέλματος, ο Καποδιστριας φανερώνει την προθεση που είχε και το ενδιαφέρον που εδειχνε για την ίδρυση Πανεπιστημίου Βλ Ελ Κούκου *Η Παιδεια από το 1828 ως το 1831* Ιστορια του Ελληνικού Έθνους Τομ ΙΒ΄, Αθήνα, εκδ Εκδοτική Αθηνών 1975, σελ 590

234 Α Κοντονη ό π σελ 22

235 Ι Κανακης ο π , σελ 21-22 και Ελ Καλαφάτη, ό π , σελ 45-48

236 Ι Κοκκωνης Εγχειρίδιον διά τα αληλλοδιδακτικά σχολεία η οδηγός της αλληλοδιδακτικής μεθοδου υπο Σαραζινου Εν Αιγινη εν τη Εθνική Τυπογραφεια, 1830 σελ 4 Χ Λέφας ό π . σελ 128

237 Φ Φωτεινόπουλος *Αλληλοδιδακτική μέθοδος Μεγαλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαιδεια,* Τομ 1ος, Αθηνα, Έκδ Ελληνικά Γραμματα - HERDER, 1967 σελ 142 και Χ Λεφας ό π , σελ 129

σε σχολεία πολλών ευρωπαϊκών κρατών[238]. Με το διάταγμα 1032/12 Ιουλίου 1830 αποφασίστηκε να εισαχθεί η αλληλοδιδακτική μέθοδος σε όλα τα σχολεία της χώρας, με βάση το μεταφρασμένο από τα γαλλικά «Εγχειρίδιο του SARAZIN», που εκδόθηκε τον Ιούλιο του 1830 από τον Ι. Κοκκώνη με τον τίτλο «Εγχειρίδιον διά τ' αλληλοδιδακτικά σχολεία ή Οδηγός της αλληλοδιδακτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου»[239]. Οι δάσκαλοι όφειλαν «ν' ακολουθώσιν απαρεγκλίτως τον οδηγόν τούτον, έχοντες αυτόν ως τύπον και κανόνα απαράβατον του καθ' ύλην διοργανισμού και του περί την διδασκαλίαν τρόπου, εάν δε τις των διδασκάλων νομίζη αναγκαίαν την κατά τι τροπολογίαν, χωρίς να καινοτομή παντελώς, θέλει καθυποβάλει εις την Κυβέρνησιν τας παρατηρήσεις του, αι οποίαι δύνανται να συντελέσωσιν εγκαίρως μετά των άλλων, εις την βελτίωσιν της μεθόδου»[240].

Ο σκοπός του αλληλοδιδακτικού σχολείου δεν αναφερόταν στον «οδηγό», αλλά στην αναφορά του που υπέβαλε προς την επί της «Προπαιδείας Επιτροπήν». Εκεί ο Κοκκώνης αναφέρει: «Η Αλληλοδιδακτική μέθοδος ... έχει ... σκοπόν να διδάσκη τους μαθητευομένους, διεγείρουσα αυτούς εις άκραν φιλοτιμίαν, φιλομάθειαν και επιμέλειαν, τας αναγκαιοτάτας εις πάντας αρχικάς γνώσεις με όσον το δυνατόν μεγαλητέραν οικονομίαν του καιρού και των χρημάτων να αναπτύσση εντάμα τας σωματικάς και ψυχικάς δυνάμεις, και να συνειθίζη εν ταυτώ τας καρδίας εις τας ηθικάς αρετάς, μαθητευομένων των νέων την ευταξίαν, την ευσέβειαν, την υπακοήν, το άρχεσθαι και άρχειν, εν ενί λόγω τα χρέη και τας ωφελίμους γνώσεις και πράξεις τας αναγκαιοτάτας εις πάντα άνθρωπον προς το ευ και καλώς ζην εις τον παρόντα βίον»[241]. «Η αλληλοδιδακτική μέθοδος είναι το επιτηδειότατον μέσον δι' ου ευκόλως εμπορούν να διαδοθώσιν η χρηστοήθεια και η χρηστομάθεια εις τον άπορον λαόν, ος τις ούτε καιρόν ούτε χρήματα περισσά έχει να καταδαπανά προς την ηθικήν του εκπαίδευσιν. Δι' αυτής ... εις δεκαοκτώ μηνών διάστημα ο μαθητής, με οκτώ περίπου Φοινίκων έξοδον, εμπορεί να μάθη την ανάγνωσιν, την γραφήν

---

[238] Β Παπαγεωργίου *Η αλληλοδιδακτική μέθοδος και η εισαγωγη της εις την Ελλαδα* Επετήρίς Δημοτικής Εκπαιδεύσεως Αθηναι, Έκδ Δημητράκος, 1932, σελ 287 και Α Κοντονη ό π , σελ 89-91

[239] Ι Κανάκης ό π , σελ 22, Χ Λέφας ό π , σελ 135 και Π Παπακωνσταντινου-Α Ανδρέου ό π , σελ 51-52

[240] Π Παπακωνσταντίνου-Απ Ανδρέου ο π , σελ 52 και Χ Λεφας· ό π , σελ 135

[241] Ι Κοκκώνης, ό.π , σελ 4 και Χ Λέφας· ό π , σελ. 128

και αριθμητικήν, τα καθήκοντα του ευσεβούς χριστιανού και τα του αγαθού πολίτου ομού με τας βιωφελεστέρας γνώσεις»[242].

Οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν στην επίσημη καθιέρωση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, κατά τη διάρκεια της Καποδιστριακής περιόδου, ήταν η οικονομία της μεθόδου σε χρόνο, χρήματα, δασκάλους, υλικό και η άσχημη οικονομική κατάσταση του κράτους. «Με την μέθοδον ταύτην», έγραφε ο Κοκκώνης, «εκατοντάδες παιδίων κατατεταγμένων εις κλάσεις, ... υπό το βλέμμα του διδασκάλου, με μεγίστην ευταξίαν και ησυχίαν διδάσκονται ... και ... μανθάνουσι τα παιδία εις τόσον καιρόν και με τόσα έξοδα, ώστε, λογαριασμού ακριβεστέρου γενομένου, ευρέθη ότι ίσος αριθμός παιδίων μαθητευομένων με την άλλην την συνήθη μέθοδον μόνον σχεδόν το αναγινώσκειν, χρειάζεται πολλούς διδασκάλους, τετραπλάσιον καιρόν και εικοσαπλάσια έξοδα ... ως προς το υλικόν, αντί πολυεξόδων και ευκαταλύτων βιβλίων, η μέθοδος αυτή μεταχειρίζεται τινας πίνακας εις χρήσιν αλληλοδιάδοχον των διδασκομένων, διαρκούντας πολλούς χρόνους»[243].

Τα σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης λειτούργησαν κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τον Καποδίστρια, αλλά και στη συνέχεια μέχρι το 1880, με βάση την αλληλοδιδακτική μέθοδο. Παράλληλα με τα αλληλοδιδακτικά σχολεία συνέχιζαν να λειτουργούν όλο το 19ο αιώνα και τα γραμματοδιδασκαλεία, αλλά σε περιορισμένο αριθμό και σε απομακρυσμένα χωριά[244]. Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή, ο μοναδικός δάσκαλος του αλληλοδιδακτικού σχολείου δίδασκε συγχρόνως όλους τους μαθητές με τη βοήθεια των «πρωτόσχολων», οι οποίοι επιλέγονταν από τον ίδιο με τη βοήθεια των μαθητών της τάξης ή του σχολείου και έπρεπε να διακρίνονται για την ικανότητα να διευθύνουν τους συμμαθητές τους, την επίδοση στα μαθήματα και τη διαγωγή τους[245]. Οι πρωτόσχολοι αντί για διδακτικά βιβλία, είχαν πίνακες κρεμασμένους στους τοίχους, που πάνω τους ήταν γραμμένα κείμενα από διάφορα μαθήματα. Αναλάμβαναν την υπαγόρευση των μαθημάτων και ακόμα την

---

[242] ό π , σελ 26.
[243] Ι Κοκκώνης: ό.π., σελ. 4-5.
[244] Θ. Φωτεινόπουλος: *Αλληλοδιδακτική μέθοδος* ... ό.π., σελ. 142-143. Δ. Μωραΐτης· *Ιστορία της Παιδαγωγικής*. Γ΄ Έκδοση, Αθήναι 1953, σελ. 270. Πβ. Ι. Κανάκης: ό π., σελ. 13.
[245] Ι Κανάκης: ό.π., σελ. 32.

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ

ΔΙΑ

Τ' ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ,

Ἢ

ΟΔΗΓΟΣ

ΤΗΣ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

ΥΠΟ ΣΑΡΔΖΙΝΟΥ,

Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Παρισίοις Προτύπου σχολείου, καὶ ἐπιστατοῦντος τὰ τοῦ τμήματος τῆς Σαΐνας σχολεῖα.

Πόνημα παραδεχθὲν

Ὑπὸ τῆς ἐπιτροπίας τῆς ἐπὶ τῶν στοιχειώδους διδασκαλίας

Καὶ ὑπὸ τοῦ πραιφέκτου τῆς Σαΐνας διὰ τὰ ἐκεῖ ἀλληλοδιδακτικὰ σχολεῖα.

Ἐξητάσθη δὲ καὶ ἐγκριθὲν

Ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῆς Προπαιδείας Ἐπιτροπῆς,

καὶ κατ' ἐπίκρισιν τῆς Κυβερνήσεως μεταφρασθὲν μεθερμοσφέντι εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν,

Πρὸς τὸν ὁμοιότροπον κανονισμὸν τῶν ἀλληλοδιδακτικῶν σχολείων τῆς Ἑλλάδος.

Μετὰ παραρτήματος τῶν διαταγμάτων τῶν περὶ τῶν Ἀλληλοδιδακτικῶν, κ.τ.λ.

ΕΝ ΑΙΓΙΝΗ,

ΕΝ ΤΗι ΕΘΝΙΚΗι ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑι,

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΗι ΥΠΟ Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ ΚΟΣΜΗΤΟΥ.

1830.

Πηγή: Ι. Κοκκώνης, 1830, στο Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 23

ανάλυση και ερμηνεία των νέων γνωστικών ενοτήτων[246]. Ο δάσκαλος που είχε το ρόλο του γενικού ρυθμιστή της σχολικής ζωής, περιοριζόταν σε καθήκοντα συνοπτικής ενημέρωσης των πρωτόσχολων για τα μαθήματα που θα δίδασκαν, επιτήρησης και εξέτασης των μαθητών, διδάσκοντας ελάχιστα σε εξαιρετικές περιπτώσεις[247]. Κατά τη διδασκαλία επικρατούσε σιγή, όχι μόνο από την πλευρά των μαθητών αλλά και από την πλευρά του δασκάλου. «Ας μη στοχάζεται ο διδάσκαλος ότι πρέπει να λαλή πολύ ή να φωνάζη μεγαλοφώνως, διά να σιγήσωσιν οι μαθηταί του ... πρέπει οι λόγοι του διδασκάλου να ήναι σπάνιοι· τότε λαλών, ακούεται ... Διά της επιμόνου διατηρήσεως της σιωπής θέλει έχει τις και σχολείον εύτακτον. Περιπλέον αύτη είναι ο ουσιώδης κανών εις εν σχολείον ..»[248].

Το αλληλοδιδακτικό σχολείο ήθελε το δάσκαλο «δραστικόν, προικισμένον με χαρακτήρος ευστάθειαν, αγαπώντα την ευταξίαν, αφοσιωμένον εις το επάγγελμά του, το οποίον πρέπει να εγκαλισθή κατά τινα ιδίαν κλίσιν προς αυτό. Πρέπει να ευχαριστήται να ήναι αναμέσον των παιδίων, και να καταδέχεται να συγκαταβαίνη χάριν αυτών και εις τα παραμικρά πράγματα. Αν δεν έχη τα προτερήματα ταύτα, ας έμβη εις κανέν άλλο στάδιο· εις το διδασκαλικόν δεν θέλει κάμει κανέν όφελος»[249].

Έξι ήταν τα κύρια μαθήματα στη στοιχειώδη εκπαίδευση: γραφή, ανάγνωση, αριθμητική, γραμματική, χριστιανική διδασκαλία και γραμμική ιχνογραφία[250].

Σύμφωνα με την αλληλοδιδακτική μέθοδο οι μαθητές χωρίζονταν γενικά σε 8 κλάσεις (κατά την ορολογία της εποχής, αντί τάξεις), ανάλογα με τις γνώσεις τους που μερικές φορές ενώνονταν και δημιουργούσαν συνδιδασκόμενα τμήματα. Στην πρώτη κλάση ήταν οι αρχάριοι μαθητές και στην όγδοη οι προχωρημένοι. Οι αρχάριοι μαθητές κάθονταν πάντοτε δίπλα στην έδρα του δασκάλου για να δέχονται πιο εύκολα τη βοήθεια. Η πρώτη και η όγδοη κλάση είχαν από δύο τμήματα ενώ οι άλλες από ένα. Για τα μαθήματα της ανάγνωσης, γραφής και αριθμητικής οι οκτώ κλάσεις ήταν χωρισμένες και οριζόταν

---

[246] ό.π., σελ. 37-42. Πβ. Θ. Φωτεινόπουλος: *Αλληλοδιδακτική μέθοδος* ... ό.π., σελ. 242-243.
[247] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 50.
[248] Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 107. Βλ. Στις σελίδες που ακολουθούν τρεις πινακίδες ή τα νέα αλφαβητάρια του Ι. Π. Κοκκώνη που χρησιμοποιούσαν για την ανάγνωση οι μαθητές.
[249] Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 115.
[250] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 258.

ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ

ἤ

ΝΕΟΝ ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

Ἐκ τῶν ἐγκεκριμένων Πινάκων

ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ

Κατὰ νέαν μέθοδον συντεταγμένων

Ὑπὸ Ι. Π. Κ.

Νῦν δὲ βελτιωμένον ἐκδίδεται τὸ δεύτερον

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ,

Δαπάνῃ τῶν τέκνων

ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

(Τιμᾶται λεπτ. 50).

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦ. ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

(Ὁδὸς Ἑρμοῦ, Πλατεῖα Συντάγματος, Ἀρ. 1).

1863.

Πηγή: Ι. Κοκκώνης, 1863, στο Ι. Κανάκης... ό.π., σελ. 38

ΚΛ. Α'. ΠΙΝΑΚΙΣ Β'. (τῶν Πιν: 4).

Φωναί		ε	η	ι	ο	υ	ω
μοναί	ε				αι		
	η ι υ				ει οι υι		
	ο ω						
Φωναὶ ζυγαί					ου		
					αυ		
					ευ		
					ηυ		
Βουβὰ	β π φ				μ ψ		
	γ κ χ				ξ		
	δ τ θ						
	ν λ ρ				ζ σ ς		

Παρατ. φωναὶ μοναί.— ζυγαί. — βουβά. — Ἐρωτήσεις· δεῖξέ μου τὸ α, τὸ η, τὸ ω· φωναὶ εἶναι ἢ βουβά; — δεῖξέ μου τὰ βουβά· διατί λέγονται βουβά; κτλ. εἰπὲ τὰ ὀνόματά των.—Λπ. βῆ, κῖ κτλ.—εἰπὲ τὸν ἦχον αὐτων.—Τὸ κῖ, τὸ βῆ, τὸ φῖ, μὲ τί προφέρεται; πρόφερε τὴν φωνήν του διὰ νὰ τὸ καταλάβῃς· ἀπάντησις· μὲ τὰ χείλη κτλ. εἰπὲ τὸν ἦχόν των· — Πόσαι εἶναι αἱ φωναί; μέτρησέ τας· πόσα εἶναι τὰ βουβά; μέτρησέ τα· δεῖξε τὰς μονὰς φωνάς· δεῖξε τὰς ζυγάς· διὰ τί λέγονται μοναί κτλ.

Πηγή: Ι. Κοκκώνης, 1863, σελ. 4, στο Ι. Κανάκης... ό.π., σελ. 39

ΚΛ. Β'. ΠΙΝΑΚΙΣ Γ'. (τῶν Πεν: 5).

α	ε	η	ι	ο	υ	ω	
αβ	εβ	ηβ	ιβ	οβ	υβ	ωβ	β
απ	επ	ηπ	ιπ	οπ	υπ	ωπ	π
αφ	εφ	ηφ	ιφ	οφ	υφ	ωφ	φ
αμ	εμ	ημ	ιμ	ομ	υμ	ωμ	μ
αψ	εψ	ηψ	ιψ	οψ	υψ	ωψ	ψ
αδ	εδ	ηδ	ιδ	οδ	υδ	ωδ	δ
ατ	ετ	ητ	ιτ	οτ	υτ	ωτ	τ
αθ	εθ	ηθ	ιθ	οθ	υθ	ωθ	θ
αγ	εγ	ηγ	ιγ	ογ	υγ	ωγ	γ
ακ	εκ	ηκ	ικ	οκ	υκ	ωκ	κ
αχ	εχ	ηχ	ιχ	οχ	υχ	ωχ	χ
αξ	εξ	ηξ	ιξ	οξ	υξ	ωξ	ξ
αλ	ελ	ηλ	ιλ	ολ	υλ	ωλ	λ
αν	εν	ην	ιν	ον	υν	ων	ν
αρ	ερ	ηρ	ιρ	ορ	υρ	ωρ	ρ
αζ	εζ	ηζ	ιζ	οζ	υζ	ωζ	ζ
ας	ες	ης	ις	ος	υς	ως	σς (*)

(*) Παρατ. συλλαβὴ μὲ φωνὴν ἐμπρὸς—ἐρωτ. δεῖξε τὴν φωνὴν καὶ τὸ βουβόν· πρόφερε τὴν φωνὴν καὶ ὀνόμασέ την· τὸ βουβὸν καὶ ὀνόμασέ το— α καὶ β τί κάμνουν; ε καὶ β; η καὶ β; κτλ. α καὶ ψ; ε καὶ ψ—ερ βγάλε τὸ α καὶ βάλε τὸ ε; ὁ μαθητὴς λέγει ερ, βγάλε τὸ ε καὶ βάλε τὸ η, τὸ ω κτλ.—ἔπειτα ασρ ἀπὸ τίνα γράμματα; ὁ μαθητὴς ἀπὸ τὸ α καὶ ἀπὸ τὸ ρ. βγάλε τὸ ρ. καὶ βάλε τὸ ψ· τὸ ξ κτλ.—Σημ. αἱ στῆλαι ἀναγινώσκονται πρῶτον ὁριζοντίως, ἔπειτα καθέτως· καὶ τὰ γράμματα, ἀναλυομένων τῶν συλλαβῶν, ἐφαρμόζονται ἐπὶ τῶν δακτύλων.

Πηγή: Ι. Κοκκώνης, 1863, σελ. 5, στο Ι. Κανάκης... ό.π., σελ. 40

διαφορετική διδακτέα ύλη για κάθε κλάση. Για τα θρησκευτικά οι μαθητές χωρίζονταν σε τρία τμήματα. Οι κλάσεις 1-4 αποτελούσαν το πρώτο τμήμα και διδάσκονταν τις προσευχές. Οι κλάσεις 5-7 αποτελούσαν το δεύτερο τμήμα και διδάσκονταν την ιερή ιστορία και η 8η κλάση αποτελούσε το τρίτο τμήμα και διδασκόταν την κατήχηση. Η γραμματική διδασκόταν στις δύο τελευταίες κλάσεις, την 7η και 8η και η ιχνογραφία στις κλάσεις 5-8[251]. Στο τέλος κάθε έκτης εβδομάδας οι μαθητές εξετάζονταν από το δάσκαλο στην ύλη όλων των μαθημάτων που διδάχτηκαν[252]. Ο μαθητής προαγόταν στην επόμενη τάξη ως προς κάθε μάθημα, όταν διαπιστωνόταν κατά την εξέταση ότι γνώριζε τη διδαχθείσα ύλη που αντιστοιχούσε στην τάξη του ανεξάρτητα από το χρόνο φοίτησής του. Έτσι πολλές φορές συνέβαινε ένας μαθητής να τελειώνει το σχολείο σε δύο ή τρία χρόνια και άλλος σε τέσσερα ή περισσότερα. Με το σύστημα αυτό των συνεχών εξετάσεων ήταν δυνατόν ο ίδιος μαθητής να παρακολουθεί ανάγνωση στην τετάρτη κλάση και αριθμητική στην έκτη[253]. Όποιος προβιβαζόταν έπαιρνε την τελευταία θέση της επόμενης τάξης, και εάν κατά τη φοίτησή του διαπιστωνόταν ότι δεν μπορούσε να προχωρήσει, επανερχόταν στην προηγούμενη κλάση ως πρώτος. Στις εξετάσεις αυτές εκτός από την επίδοση των μαθητών σε όλα τα μαθήματα, εξεταζόταν και η ηθική αγωγή των μαθητών, καθώς και το σύνολο των απουσιών[254]. Την 1η Αυγούστου κάθε χρόνο γίνονταν οι εξετάσεις των μαθητών δημόσια, μπροστά στους γονείς, συγγενείς, επιτρόπους, επίσημους προσκαλεσμένους και απονέμονταν βραβεία[255]. Κανονικές διακοπές τα αλληλοδιδακτικά σχολεία δεν είχαν. Αργούσαν μόνο τις Κυριακές, τις δεσποτικές και θεομητορικές γιορτές και κάποιες γιορτές αγίων. «Αι συχναί αργίαι και διακοπαί των μαθημάτων ... εμπόδιον φέρουν εις την προσκοπήν των μαθητευομένων παίδων»[256]. Οι ποινές επιβάλλονταν από τους δασκάλους με δικαιοσύνη και ήταν διαφορετικές για το κάθε είδος παράπτωμα. Οι πρωτόσχολοι, οι οποίοι είχαν το δικαίωμα επιβολής ορισμένων ποινών, τιμωρούνταν για τα λάθη τους με βαρύτερες ποινές από εκείνες των απλών μαθητών, γιατί όφειλαν να δίνουν το καλό παράδειγμα στους άλλους[257].

---

[251] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 30-32 και Θ. Φωτεινόπουλος: *Αλληλοδιδακτική μέθοδος* ... ό.π., σελ. 141-144.
[252] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 154.
[253] Φ. Φωτεινόπουλος: *Αλληλοδιδακτική μέθοδος* ... ό.π., σελ.143.
[254] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 47.
[255] Ι. Κοκκώνης; ό.π., σελ. 140-141.
[256] Διάταγμα 353/16-1-1830, στο Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 129.
[257] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 306-307.

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Κατά τας ημέρας της εβδομάδος	Παράδοσις Πρωινή			Παράδοσις μετά μεσημβρίαν		
	Από την 9 έως την 10 ώραν	Από την 10-11 ώραν	Από την 11-12	Από την 2-3 ώραν	Από την 3- την 4 ώραν	Από την 4- την 5 ώραν
Δευτέραν	Προσευχή, πρόσκλησις, γραφή	Ανάγνωσις και γραμματική (1)	Αριθμητική	Προσευχή, πρόσκλησις, γραφή και ιχνογραφία εις τα θρανία (2)	Ανάγνωσις και ιχνογραφία εις τα ημικίκλια (2)	Αριθμητική ως το πρωί (4).
Τρίτην	Ομοίως	Ανάγνωσις	Ομοίως	Προσευχή, πρόσκλησις. Γραφή μόνη ως το πρωί.	Ανάγνωσις.	Χριστιανική διδασκαλία
Τετάρτην	Ομοίως	Ανάγνωσις	Ομοίως	Προσευχή, πρόσκλησις γραφή και ιχνογραφία εις τα θρανία (2).	Ανάγνωσις και ιχνογραφία εις τα ημικύκλια (2).	Αριθμητική ως το πρωί (4).
Πέμπτην	Ομοίως	Ανάγνωσις	Ομοίως	Προσευχή, πρόσκλησις, γραφή μόνη.	Ανάγνωσις ως το πρωί.	Χριστιανική διδασκαλία.
Παρασκευήν	Ομοίως	Ανάγνωσις και γραμματική (1)	Ομοίως	Ως εις την αυτήν ώραν της δευτέρας (2).	Ανάγνωσις και ιχνογραφία εις τα ημικύκλια (2).	Αριθμητική ως το πρωί (4).
Σάββατον	Ομοίως	Ανάγνωσις	Ομοίως	Προσευχή, πρόσκλησις, γραφή.	Ανάγνωσις (3).	Χριστιανική διδασκαλία (5)

Σημειώσεις:

1. Την Γραμματικήν σπουδάζουσιν οι της Ζ΄ και Η΄, ως είπαμεν, εν ω οι των άλλων κλάσεων αναγινώσκουσιν· έως ου δε να γίνωσι οι πίνακες της Γραμματικής, είναι φανερόν ότι όλαι αι κλάσεις πρέπει ν' ακολουθώσι καθ' ημέραν το μάθημα της αναγνώσεως, ως διετάχθη εις το επί τούτου Κεφ.
2. Οι των πρώτων κλάσεων της γραφής γράφουσιν, οι δε των άλλων 4 ιχνογραφούσι καθώς και οι των πρώτων 4 της αναγνώσεως εν ω αναγινώσκουσιν εις τα ημικύκλια, οι των λοιπών 4 σπουδάζουσι την ιχνογραφίαν. Εις ημάς, έως ου να ετοιμασθώσι τα εις την γραμμικήν ιχνογραφίαν αναγκαία, πρέπει να γίνωνται τα μετά μεσημβρίαν μαθήματα της γραφής και της αναγνώσεως ως το πρωί.
3. Οι της Η΄, τω Σαββάτω, αναγινώσκουσιν εις επήκοον του διδασκάλου εις το βάθρον στεκόμενοι και επειδή δεν έχομεν το μάθημα της ιχνογραφίας κατά το παρόν, εμπορούν ν' αναγινώσκουσι παρομοίως, κατά ε΄ και γ΄ εις την αυτήν ώραν, βιβλίδια ιστορίας ελλ., γεωγραφίας και ηθικής.
4. Κατά ταύτας τας ώρας των ημερών τούτων, πρέπει να σπουδάζεται πάλιν η αριθμητική, έως να εισάξωμεν κανέν άλλο μάθημα.
5. Από της κ΄ Ιουλίου μέχρι α΄ Σεπτεμβρίου, ότε είναι αι μετά μεσημβρίαν διακοπαί, το μάθημα της Χριστιανικής διδασκαλίας γίνεται άπαξ της εβδομάδος την πέμπτην εις τόπον του μαθήματος της αναγνώσεως».

Πηγή:Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1830, σελ. 63-62, στο Ι. Κανάκης ... ό.π., σελ. 36

Οι δάσκαλοι των αλληλοδιδακτικών σχολείων ανάλογα με τις γνώσεις που κατείχαν, διακρίνονταν σε τρεις βαθμούς πρώτου, δεύτερου και τρίτου. Διορίζονταν από την Κυβέρνηση και ο μισθός τους ήταν ανάλογος με το βαθμό που κατείχαν[258].

Τη γενική εποπτεία των σχολείων ασκούσε η Γραμματεία «Επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως» και η «Επί της Προπαιδείας Επιτροπή». Εποπτεία επίσης ασκούσαν και τα κυβερνητικά όργανα, οι διοικητές και οι έκτακτοι επίτροποι των επαρχιών του Κράτους, καθώς και οι επιθεωρητές εκπαίδευσης, ενώ από τις τοπικές κοινωνίες οι επαρχιακές δημογεροντίες, οι σχολικές εφορίες, οι επιτροπές και άλλα έγκριτα πρόσωπα που διόριζε η Κυβέρνηση[259].

Ο Καποδίστριας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για τη μόρφωση της γυναίκας Παρόλο που η πρόθεσή του και των συνεργατών του ήταν η συνεκπαίδευση των αγοριών και των κοριτσιών[260], εν τούτοις η φοίτηση των κοριτσιών σε μικτά σχολεία ήταν μικρή και σποραδική με εξαίρεση το σχολείον της Τήνου, όπου το 34% του μαθητικού δυναμικού ήταν κορίτσια[261].

Οι γονείς της εποχής αυτής και ιδιαίτερα της εύπορης τάξης έστελναν τα κορίτσια τους σε αμιγή ιδιωτικά αλληλοδιδακτικά σχολεία, τα Παρθεναγωγεία, ώστε να διαπαιδαγωγούνται, κατά την άποψή τους απερίσπαστα Την ίδρυση ιδιωτικών σχολείων νομικά στήριζε και το Σύνταγμα της Τροιζήνας και ο Κυβερνήτης όπως φαίνεται δεν αντιδρούσε στη λειτουργία τους[262]

Σκοπός της γυναικείας εκπαίδευσης, κατά τους συνεργάτες του Καποδίστρια, ήταν «να δαμασθεί η παχυλή αμάθεια των κοριτσιών, χωρίς να αμφισβητηθεί η διαφοροποίηση των δύο φύλων, δεδομένου ότι δίνουν έμφαση στην οικιακή ευδαιμονία και στην αρετή, στη μητρότητα και στη γυναικεία φύση»[263].

Κατά την περίοδο του Καποδίστρια σχολείο θηλέων ιδρύθηκε στην Αίγινα

---

[258] ο π , σελ 277-278
[259] Ε Κουκου *Η παιδεια απο το 1828 ως το 1831* ο π , σελ 589-591 Πβ Χ Μπαμπουνη ο π , σελ 125-126 και 132-134
[260] Αλ Λαμπρακη-Παγανου *Η εκπαιδευση των ελληνιδων κατά την Οθωνική περιοδο* Αθηνα 1988, σελ 63
[261] Ι Σολομων *Εξουσια και ταξη στο νεοελληνικό σχολειο μια τυπολογια των σχολικων χωρων και πρακτικων 1820-1900* Αθηνα, εκδ Αλεξανδρεια, 1992, σελ 113 114
[262] Χ Μπαμπουνης ο π , σελ 233
[263] ο π , σελ 233

με τριάντα περίπου μαθήτριες από τη δούκισσα της Πλακεντίας[264]. Στη Σύρο από τις εισφορές των κυριών του νησιού, στο Ναύπλιο, από τη Φιλανθρωπική Εταιρία. Το σχολείο αυτό στο οποίο δίδασκε και η χήρα του Γ. Κλεόβουλου το συντηρούσε ο Καποδίστριας. Το 1831 ιδρύθηκε το πρώτο ιδιωτικό σχολείο θηλέων από τη Γαλλίδα Βολμερόζ για τα κορίτσια των πλούσιων οικογενειών. Επίσης οργανωμένα σχολεία θηλέων την εποχή αυτή υπήρχαν και στην Αθήνα και στην Ύδρα[265].

Η Κυβέρνηση εκτός από τους πίνακες ανάγνωσης έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για τη σύνταξη και μετάφραση βασικών βιβλίων για τα αλληλοδιδακτικά σχολεία. Ο Νικητόπουλος παρουσίασε στην επιτροπή τη γραμματική του και την περίληψη του ιερού Ευαγγελίου. Στο εθνικό Τυπογραφείο της Αίγινας τυπώνονται τρία τεύχη θρησκευτικής αγωγής με τον τίτλο «Χριστιανικής διδασκαλίας μάθημα», τα οποία περιελάμβαναν το προσευχητάριο, τη σύνοψη ιερής Ιστορίας και τη σύνοψη ιερής κατήχησης. Το Καλοκαίρι του 1831 εκτυπώθηκε η «διδασκαλία της γραμμικής ιχνογραφίας». Επειδή όμως τα βιβλία αυτά δεν κάλυπταν τις ανάγκες των αλληλοδιδακτικών σχολείων, η κυβέρνηση προχώρησε στην αγορά και άλλων βιβλίων ιδιωτικών εκδόσεων. Σπουδαιότερη όμως πηγή συγκέντρωσης βιβλίων αποτέλεσαν οι δωρεές από διάφορες πηγές και ιδίως από συνεργάτες και φίλους τους Καποδίστρια όπως: οι αδελφοί Ζωσιμά, ο Παν. Κοδρικάς, ο Χριστόφ. Σακελλάριος, ο Ν. Βάμβας, ο Π. Δάρβαρης, ο Ν. Δούκας, ο Κ. Οικονόμου κ.ά. Τα βιβλία αυτά συγκεντρώθηκαν στη βιβλιοθήκη του Ορφανοτροφείου, όπου μέσω του εφόρου της και της γραμματείας αποστέλλονταν στα αλληλοδιδακτικά σχολεία[266].

Επιχειρώντας μια συνολική αποτίμηση της εκπαιδευτικής προσπάθειας του Καποδίστρια κατά την εξεταζόμενη περίοδο, μπορούμε να προχωρήσουμε στην εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων, τα βασικότερα των οποίων συνοψίζονται στα ακόλουθα σημεία:

α) Όταν ο Καποδίστριας ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας, παρέλαβε μια

---

[264] Δούκισσα της Πλακεντίας: Βλ. σχετικά (Σ. Σπανάκης: Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 44, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε., 1987, σελ.55).

[265] Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 233-234. Πβ. Ε. Κούκου: *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831* .. ό.π., σελ. 592.

[266] Δ. Μαυροσκούφης· ό.π., σελ. 238-247.

ανύπαρκτη ουσιαστικά εκπαίδευση[267]. Στο τέλος του 1827, τα αλληλοδιδακτικά σχολεία και τα σχολεία των «κοινών γραμμάτων», σύμφωνα με επίσημη έκθεση του H. DUTRONE ανέρχονταν συνολικά σε 70 με 1400 περίπου μαθητές. Η συνέχιση του απελευθερωτικού αγώνα, οι εσωτερικές διαμάχες μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, η έλλειψη μιας ισχυρής κυβέρνησης και οι οικονομικές δυσκολίες της κεντρικής διοίκησης δεν επέτρεψαν την εφαρμογή ενός γενικού σχεδιασμού της εκπαίδευσης και ενός σταθερού εκπαιδευτικού συστήματος για τη σωστή λειτουργία των σχολείων[268].

β) Ο Καποδίστριας ξεκίνησε από την αρχή, στηρίζοντας την εκπαιδευτική του πολιτική στην ελληνική πραγματικότητα[269]. Επικέντρωσε την προσπάθειά του στη στοιχειώδη εκπαίδευση, γιατί τη θεωρούσε ακρογωνιαίο λίθο για την ομαλή ανύψωση της παιδείας[270].

γ) Πρώτη φροντίδα του ήταν η παροχή στοιχειωδών γνώσεων σε ευρέα στρώματα λαϊκά, δηλ. ανάγνωση, γραφή και πρακτική αριθμητική, και η προσφορά επαγγελματικής εκπαίδευσης στους νέους, ώστε να αποκτήσουν στοιχειώδεις δεξιότητες για την παραγωγική διαδικασία[271]. Ο ίδιος διακήρυσσε ότι «πρέπει να ενδύσωμεν πρώτον την χώραν, η οποία είναι γυμνή παιδείας, και έπειτα να την στολίσωμεν με πολυτελέστερα ενδύματα»[272]. Θεωρούσε ακόμα την παιδεία ζωτικό παράγοντα στην κοινωνική, πολιτική, οικονομική και πολιτισμική πρόοδο του τόπου[273].

Στις αρχές του 1831, από επίσημη έκθεση που έστειλε ο Ν. Χρυσόγελος στον Καποδίστρια, γνωρίζουμε ότι στην Ελλάδα λειτουργούσαν 121 επίσημα αλληλοδιδακτικά σχολεία της πρωτοβάθμιας και μέσης εκπαίδευσης με 9.246 μαθητές. Άλλες 5.000 μαθητές διδάσκονταν από ελεύθερους δασκάλους, γιατί δεν υπήρχαν οικήματα σχολείων[274]. Στην ίδια έκθεση ο Ν. Χρυσόγελος αναφέρεται στο μεγάλο ενδιαφέρον που έδειχναν οι γονείς για τη μόρφωση των παιδιών τους, «προκρίνουν να πεινούν μάλλον ή να εγκαταλείψουν τα τέκνα των εις αισχράν αμάθειαν»[275].

---

[267] Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 40.
[268] Ελ. Καλαφάτη: *Τα σχολικά κτίρια* ... ό.π., σελ. 39.
[269] Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία* ... ό.π., σελ. 56-59.
[270] Ε. Κούκου: *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831* ... ό.π., σελ. 589.
[271] Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 40.
[272] Δ. Μωραΐτης: ό.π., σελ. 269
[273] Β. Παπαγεωργίου: *Ο Καποδίστριας εις την εκπαίδευσιν*, Αθήνα 1984, σελ. 41.
[274] Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 47.
[275] Ε. Κούκου: *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831* ... ό.π., σελ. 592.

Η δημόσια εκπαίδευση στις αρχές του 1831

Περιοχές	ΑΛΛΗΛΟΔ. ΣΧΟΛΕΙΑ Αριθμός σχολείων	Αριθμός μαθητών	ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ Αριθμός σχολείων	Αριθμός μαθητών
Πελοπόννησος	31	2664	19	765
Νησιά	37	3318	18	1073
Δυτ. Στερά	4	320	1	40
Ανατολ. Στερεά	3	407	1	40
Σύνολο	75	6709	39	1918

Πηγή: Ε. Καλαφάτη: ό.π., σελ. 52.

Συγκρίνοντας κανείς την έκθεση του Dutrone στο τέλος του 1827 με αυτή του Καποδίστρια στις αρχές του 1831 διαπιστώνει την έκταση και την πρόοδο που σημειώθηκε στην εκπαίδευση μέσα σε δύο μόνο χρόνια.

Οι κατηγορίες που αποδόθηκαν στον Καποδίστρια, ότι δηλ. ένιωθε απέχθεια και περιφρόνηση για την ανώτερη εκπαίδευση[276], δεν ευσταθούν. Γιατί ο Κυβερνήτης γνωρίζοντας την ελληνική πραγματικότητα έβαλε ως πρώτο στοχο την ίδρυση και λειτουργία σχολείων της πρωτοβάθμιας λαϊκής (δημοτικής) εκπαίδευσης, τα οποία θα βοηθούσαν το λαό να ανυψωθεί πνευματικά, ηθικά και βιοτικά[277], στις πολύ δύσκολες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Παράλληλα θα προχωρούσε σταδιακά, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις και την υποδομή, για την οργάνωση και επέκταση του εκπαιδευτικού οικοδομήματος μέχρι και την ανώτατη βαθμίδα, αφού όπως είναι γνωστό, δεν έλειψαν οι προσπάθειές του για την ίδρυση Πανεπιστημίου στην Ηπειρωτική Ελλάδα[278]. Είναι εξάλλου χαρακτηριστική η άποψη του Ν. Δραγούμη για την εκπαιδευτική φιλοσοφία του Καποδίστρια, ότι «Την δημοτικήν αγωγήν θηρεύων δεν εθήρευεν σκοπόν και τέρμα της όλης εκπαιδεύσεως, αλλ' ως προστοιχείωσιν εις ανωτέραν βαθμίδαν»[279]. Ο πρόωρος όμως θάνατός του δεν του επέτρεψε να ολοκληρώσει το έργο του.

[276] Δ. Μαυροσκούφης: ό.π., σελ. 357
[277] Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 75.
[278] Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 47.
[279] Ν. Δραγούμης: *Ιστορικαί αναμνήσεις*. Επιμ. Α Αγγέλου, τομ. Α΄, Αθήνα, Έκδ. Ερμής, 1973, σελ. 157 κ.έ.

Μετά το θάνατο του Καποδίστρια, υποστηρικτές και αντίπαλοι άσκησαν κριτική για την κυβερνητική και εκπαιδευτική πολιτική του. Οι αντικαποδιστριακοί κατηγορούσαν τον Καποδίστρια ότι δε σεβάστηκε το σύνταγμα, δίχασε τους Έλληνες, έφερε την αναρχία και τον εμφύλιο πόλεμο. Κυβερνούσε απολυταρχικά και όλες οι πράξεις του κατευθυνόταν από ιδιοτέλεια και προσωπική φιλοδοξία[280]. «Περιστοιχίστηκε από διεφθαρμένους οικείους και νεήλυδας κόλακας, φορείς της πολιτικής διαφθοράς στη δημόσια ζωή»[281]. Ο Κοραής αντιπολιτεύτηκε με οξύτητα κρίνοντας αντιδημοκρατικό το καθεστώς του Καποδίστρια και ευχήθηκε την ανατροπή του[282].

Ο Τρικούπης επικρίνει τη στάση του Καποδίστρια απέναντι στη μέση και ανώτερη εκπαίδευση σημειώνοντας: Ο Καποδίστριας «ώκνει προς ανάπτυξιν της διανοητικής του λαού και πίστευε πως η μεγάλη μάθησις ήτο μεγάλη πληγή της κοινωνίας»[283]. Ενώ ο σκοπός της εκπαίδευσης στις άλλες χώρες, κατά την αντιπολίτευση, ήταν να προάγουν τα «φώτα» και να διδάσκουν την αρετή, «εδώ συνεστήθηκαν, διά να εμποδίσουν τα πρώτα, και να επαυξήσουν την κακίαν»[284]. Το Πρότυπο σχολείο της Αίγινας χαρακτηρίζεται «κακομελητημένο και κακοδιευθυνόμενο»[285] και στο Ορφανοτροφείο «τα παιδιά δεν κατανεμήθηκαν σωστά, με αποτέλεσμα να κολλήσουν και τα γερά οφθαλμία ή άλλες αρρώστιες, πολλά να πεθάνουν, ενώ τα περισσότερα να διαφθαρούν ηθικά»[286].

Ο Κούμας επαινεί το έργο και την προσωπικότητα του Καποδίστρια και φαίνεται να μη συμφωνεί με τις απόψεις της αντιπολίτευσης. «Διά της φροντίδος του ανακτίζονται πόλεις και χωρία, καλιεργείται η Χώρα, συνιστώνται σχολεία ... Ο λαός τον σέβεται και τον αγαπά ως κοινόν πατέρα, και εάν τα εις την ανθρωπότητα έμφυτα πάθη εκβάλλουσι κάποτε αηδείς κραυγάς, τα κοιμίζει ευκόλως η ιλαρότης και η φρόνησις του σοφού Κυβερνήτου»[287].

Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια ακολούθησε μια χαώδης περίοδος

---

[280] Χρ Κουλούρη-Χρ Λούκος *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλαδας και η νεοελληνικη ιδεολογία (1831-1996)* Αθηνα, Έκδ Πορεία 1999, σελ 20-21

[281] Εφημ Αθηνά Φ 84/4 Φεβρουαριου 1833, Ναύπλιο, σελ 316

[282] Φ Ηλιου *Ιδεολογικές χρήσεις του Κοραισμού στον 20ο αιώνα* Αθηνα 1989, σελ 17

[283] Σπ Τρικούπης *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως* Τομ Δ΄, Αθήνα, Εκδ Γιοβάνη, 1968, σελ 277 και 288

[284] Εφημ ΗΛΙΟΣ φ 21/1 Σεπτεμβρίου 1833, Ναυπλιο, σελ 83

[285] Φρ Τιρς ό π , Τομ Β΄, σελ 104

[286] Δ Μαυροσκούφης· ο π , σελ 359

[287] Κ Κουμας Ιστορίαι των Ανθρωπίνων Πραξεων Τομ ΙΒ, εν Βιενη 1832 (φωτομηχανική ανατύπωση, Αρχειου Ιστορικών Μελετων αρ 13, Αθήναι 1966, σελ 677)

αναρχίας, έντασης των πολιτικών παθών[288], εμφυλιοπολεμικών συγκρούσεων και περίοδος μεγάλης κοινωνικής ανωμαλίας[289]. Η δολοφονία του Κυβερνήτη αποτέλεσε την πλέον τραγική ομολογία αποτυχίας στην προσπάθεια για ανάδειξη ελληνικής πολιτικής ηγεσίας. Το νέο ελληνικό κράτος φαινόταν ανίκανο να αυτοκυβερνηθεί[290]. Η πολιτική διαμάχη ανάμεσα στους Καποδιστριακούς και αντικαποδιστριακούς για τη διακυβέρνηση της χώρας έφτασε στα όρια του διχασμού Οι διάφορες εθνοσυνελεύσεις και τα ψηφίσματα έμειναν ανολοκλήρωτα με τις αθέμιτες και απροκάλυπτες παρεμβάσεις των ξένων τοποτηρητών των προστάτιδων δυνάμεων. Τελικά οι δύο κυρίαρχες αντιμαχόμενες παρατάξεις αρκέστηκαν στη νομιμοποίηση των αποφάσεων της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου και σύμφωνα με το Ηγεμονικό Σύνταγμα του Μαρτίου 1832, εκχώρησαν την πολιτική εξουσία σε ξένο ηγεμόνα, τον Όθωνα[291].

Όλα «συνετρίβησαν διά μιας» γράφει ο Ν. Δραγούμης, «και ζοφερώτερον ανέκυψε το προ του 1828 χάος»[292]. «Ουδείς πλέον εκήδετο της πατρίδος, ότι απεσβέσθη και ο τελευταίος της φιλοπατρίας σπινθήρ και ότι πάντες εφρόντιζον περί ιδίων. Τις πρώτος ν' αρπάση την αρχήν ίνα, κατά την έλευσιν του βασιλέως, ευρεθή κατέχων αυτήν, ούτος υπήρξεν ο καθυπέρτατος σκοπός, περί ον διεμάχοντο μεν οι λογάδες του έθνους, κατεστρέφετο δε το έθνος αυτό. Και ανεφάνη πάλιν ο άμορφος σωρός και στυγερά ενέσκηψεν εκ νέου η αναρχία»[293].

Οι συνέπειες της αναρχίας και των ανώμαλων συνθηκών δεν επηρέασαν μόνο την κοινωνία, αλλά και την εκπαίδευση. Το νεοπαγές σχολικό δίκτυο διέρχεται μια σοβαρή κρίση, αφού διακόπτεται ουσιαστικά η μισθοδοσία των δασκάλων και τα περισσότερα σχολεία σταματούν τη λειτουργία τους. Ο σχολικός μηχανισμός αποδιοργανώθηκε, συρρικνώθηκε και υπολειτούργησε σε όλο το διάστημα μέχρι την άφιξη του Όθωνα[294]. Γύρω στα μέσα του 1832 λειτουργούσαν μόνο 60 αλληλοδιδακτικά σχολεία, τα περισσότερα των οποίων βρίσκονταν στα νησιά του Αιγαίου[295].

---

[288] Π Πετρίδης *Πολιτικοί και Συνταγματικοί θεσμοί* ό π , σελ 152
[289] Μ Μελετόπουλος *Η Βασιλεία στη Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα, Έκδ Λιβάνη, 1994, σελ 36
[290] Γ Δαφνής ο π , σελ 39
[291] Π Πετρίδης *Πολιτικοί και Συνταγματικοί θεσμοί* ό π , σελ 204-206
[292] Ν Δραγουμης *Ιστορικαί αναμνήσεις* ό π , του Α΄, σελ 173
[293] ο π , σελ 210-211
[294] Δ Μαυροσκούφης ο π , σελ 380 Πβ Ε Καλαφατη *Τα σχολικα κτιρια* ό π , σελ 91
[295] Ι Κανακης ό π , σελ 54

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΟΘΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1833-1862)

α. Κοινωνία

Όταν ο Όθων έφθασε στην Ελλάδα στα τέλη Ιανουαρίου 1833, συνοδευόμενος από τα τρία μέλη της αντιβασιλείας Άρμανσμπεργκ, Μάουερ και Έυδεκ, ο λαός τον υποδέχτηκε στο Ναύπλιο με μεγάλο ενθουσιασμό. Στο σύντομό του λόγο, μόλις αποβιβάστηκε, ζήτησε υπακοή στο θρόνο του, μίλησε για εθνική συμφιλίωση και υποσχέθηκε να λειτουργήσει ως εγγυητής ευταξίας και ασφάλειας. Όπως και με τον Καποδίστρια, οι Έλληνες απελπισμένοι από τους εμφύλιους σπαραγμούς και τη δραματική εικόνα της αναρχούμενης χώρας, εναπόθεσαν όλες τις ελπίδες και προσδοκίες τους στον ανήλικο βασιλιά. Πίστευαν ότι η δυστυχία και η κακοδαιμονία του παρελθόντος είχε περάσει και ότι άρχιζε για το ταλαιπωρημένο έθνος μια δημιουργική και ευτυχισμένη περίοδος. Μια περίοδος ειρήνης και προόδου[1].

Η αντιβασιλεία βρίσκει τη χώρα σε πλήρη αναρχία. Η οικονομική κατάσταση ήταν αξιοθρήνητη. Οι υπάλληλοι δεν πληρώνονταν, τα ναυτικά νησιά και οι αγωνιστές δεν αποζημιώθηκαν και οι τόκοι των δανείων και τα χρεωλύσια δεν εξοφλήθηκαν[2]. Στο πρώτο διάγγελμά της προς τον Ελληνικό λαό η αντιβασιλεία δίνει την υπόσχεση «ότι θα επανωρθούντο τα κακώς έχοντα και θα παρείχοντο εις τον λαόν τα αγαθά αληθούς ελευθερίας, δι' ωρίμων και σταθερώς θεμελιωμένων θεσμοθεσιών, αναλόγων με την κατάστασιν του τόπου και με τας δικαίας ευχάς του έθνους ... εδίδετο η διαβεβαίωσις της ευσυνειδήτου προστασίας της θρησκείας του ελληνικού λαού, ως πρώτη δε φροντίς της βασιλικής κυβερνήσεως ανηγγέλλετο η ανόρθωσις και παγίωσις της κοινής ησυχίας και ευταξίας, ώστε ν' απολαύη ο λαός ανενόχλητος και ανεπηρεάστως νομίμου ασφαλείας»[3].

Την εποχή αυτή διαμορφώνονται οριστικά τα τρία πολιτικά κόμματα της Ελλάδας. Το αγγλικό, το γαλλικό και το ρωσικό. Οι οπαδοί του κάθε κόμματος

---

1 Α. Σκανδάμης: *Η τριακονταετία της Βασιλείας του Όθωνος*. Αθήναι 1961, σελ. 75-78.
2 Α. Βακαλόπουλος: *Νέα ελληνική ιστορία* ... ό.π., σελ. 210.
3 Ε. Πρωτοψάλτης: ό.π., Τομ. Β, σελ. 117-118.

προσπαθούν να κερδίσουν προσωπικά οφέλη από τη Δύναμη που υποστηρίζουν. Εάν δεν πραγματοποιηθούν οι επιθυμίες τους δεν διστάζουν να μεταπηδήσουν σε άλλο κόμμα. Πολλές φορές τα κόμματα προκειμένου να εξυπηρετήσουν δικά τους συμφέροντα επεμβαίνουν στα εσωτερικά της χώρας δημιουργώντας απρόβλεπτες και επικίνδυνες καταστάσεις[4].

Η κοινωνία του νέου κράτους δεν παρουσίαζε ριζικές μεταβολές. Παρέμεινε παραδοσιακή, όπως ήταν και κατά την εποχή της τουρκοκρατίας. Με τη διαφορά ότι τώρα ο λαός απέκτησε την ελευθερία του και μπορούσε να δώσει λαμπρότητα στα έθιμα και τις εκδηλώσεις του. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και πολύ λίγοι με τη βιοτεχνία και το εμπόριο. Κάθε οικογένεια φρόντιζε να εξασφαλίσει τα απαραίτητα, ό,τι περίσσευε το μετέφεραν με τα ζώα στις τοπικές αγορές και το πουλούσαν[5]. Η Οθωνική Βασιλεία δεν προσπάθησε να αναδιαρθώσει και να αλλάξει τη δομή και τη σύσταση της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας, όπως έγινε με την εκπαίδευση και την πολιτική. Η μόνη ίσως σημαντική αναδιάρθρωση, την οποία ήθελε να προωθήσει ο Όθωνας και η οποία δεν έγινε ποτέ, ήταν ο σχηματισμός μιας κοινωνίας με μικρή ανεξάρτητη ιδιοκτησία, την οποία θα καθόριζε και θα διένειμε το κράτος. Το νέο στοιχείο στην Οθωνική κοινωνία ήταν η αλλαγή στη σύνθεση του πληθυσμού[6]. Η ελληνική επανάσταση προκάλεσε μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα Ελλήνων και ξένων προς την Ελλάδα. Δημιουργήθηκε έτσι μια νεοελληνική κοινωνία με ανομοιογενή στοιχεία, διαφορετικά ήθη και έθιμα, διαφορετικές αντιλήψεις και ιδέες, προκαλώντας και δημιουργώντας έντονες ζυμώσεις και δυσχέρειες στην ομαλή πολιτική και πολιτισμική εξέλιξη της χώρας. Ιδιαίτερα οι πρόσφυγες που έχασαν τις πατρίδες τους, γίνονται τολμηροί κήρυκες των απελευθερωτικών επαναστατικών κινημάτων, πιστεύοντας και ζώντας με την ελπίδα ότι μια μέρα θα ελευθερωθούν τα χαμένα εδάφη τους[7].

Το νέο πολίτευμα της Ελλάδας δημιούργησε δεσμούς και σχέσεις εξάρτησης των ελληνικών επαρχιών με την Αθήνα, που ήταν το κέντρο του συγκεντρωτικού διοικητικού μηχανισμού της Κυβέρνησης και πρωτεύουσα του

---

[4] Απ Βακαλόπουλος: *Νέα ελληνική ιστορία* ... ό.π., σελ. 211-214.
[5] ό.π., σελ. 220.
[6] Ι. Πετρόπουλος-Αικ. Κουμαριανού: *Περίοδος Βασιλείας του Όθωνος* ... ό.π., σελ. 19.
[7] Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία* ... ό.π., σελ. 215-216.

Κράτους από τα τέλη του 1834. Έλληνες από διάφορα μέρη της Ελλάδας και από περιοχές έξω από αυτή έφθαναν στην Αθήνα. Μια νέα κοινωνία άρχισε να διαμορφώνεται διαφορετική από τις προηγούμενες, αφού αποτελούνταν από στοιχεία του ελληνισμού διαφορετικής προέλευσης. Η Βασιλική αυλή, οι εκπρόσωποι των ξένων Δυνάμεων, οι πλούσιοι και οι μορφωμένοι Έλληνες του εξωτερικού έβαζαν τις βάσεις για μια κοινωνία ασφαλή και δίκαιη, με πρότυπα και συμπεριφορές και συγχρόνως επηρέαζαν τη ζωή, τις σκέψεις και τις δραστηριότητες των ντόπιων ηγετικών ομάδων, που έρχονταν στην πρωτεύουσα για επίσκεψη ή μόνιμη εγκατάσταση. Και άλλες πόλεις της ελεύθερης Ελλάδας, όπως η Χρυσούπολη, ο Πειραιάς και η Πάτρα, που είχαν μεγάλο πληθυσμό, καλή γεωγραφική θέση ή κάποια αξιόλογη εμπορική κίνηση αποικίσθηκαν με τον ίδιο τρόπο όπως η Αθήνα ή κατέφευγαν σ' αυτές πολλοί κάτοικοι της ενδοχώρας για εργασία και εγκατάσταση. Στα μεγάλα επαρχιακά κέντρα, ανεξάρτητα αν δέχονταν ή όχι κατοίκους των γύρω περιοχών για εργασία ή εγκατάσταση, η σύσταση του πληθυσμού αλλοιώθηκε, αφού εγκαταστάθηκαν σ' αυτά κρατικοί υπάλληλοι για την άσκηση της διοικητικής κρατικής λειτουργίας. Οι παράγοντες αυτοί όσο και αν ήταν ξένοι προς τους κατοίκους της περιοχής, επηρέαζαν το κοινωνικό περιβάλλον και χρησίμευαν ως πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς. Έτσι παρατηρούμε κοινότητες που ως την εποχή αυτή ήταν αυτόνομες και απομακρυσμένες, να εντάσσονται ολοένα και περισσότερο στην κεντρική διοίκηση του κράτους[8].

Οι κοινωνικές διαστρωματώσεις της παραδοσιακής κοινωνίας διατηρήθηκε και στην οθωνική περίοδο. Στις ηγετικές ομάδες ξεχωρίζαν οι προεστοί, ο ανώτερος κλήρος, οι οπλαρχηγοί, οι Φαναριώτες, οι έμποροι, οι καραβοκυραίοι. Τον υπόλοιπο πληθυσμό αποτελούσε το κύριο και βασικό σώμα της κοινωνίας, οι έμποροι, οι τεχνίτες, οι κτηνοτρόφοι και οι αγρότες. Καθεμιά από τις ηγετικές ομάδες είχε κοινούς κώδικες συμπεριφοράς και λειτουργίας για την προώθηση και λύση των προβλημάτων τους[9]. Το σύστημα της «προστασίας-πελατείας» αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση και προώθηση

---

[8] Ι. Πετρόπουλος-Αικ. Κουμαριανού· ό.π., σελ 19.

[9] Κ Τσουκαλάς: *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Ελλάδα*, Β΄ Έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 282.

πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων[10]. Η συγκεντρωτική γραφειοκρατική διοίκηση του Όθωνα μείωσε τη δύναμη των ηγετικών ομάδων. Οι γαιοκτήμονες ενώ διατήρησαν την ακίνητη περιουσία τους στο νέο πολίτευμα, έχασαν τη δυναμική και τον έλεγχο που ασκούσαν στην τοπική κοινωνία, επειδή η κοινοτική αυτονομία καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από τη συγκεντρωτική γραφειοκρατία της διοίκησης Ο κλήρος ασκούσε πλέον περιορισμένη εξουσία επί των εκκλησιαστικών πραγμάτων και υποθέσεων, γιατί έτσι επέβαλλαν τα νέα περιοριστικά μέτρα του κράτους Την πνευματική καλλιέργεια των Φαναριωτών την αναγνώρισε και την αντάμειψε το κράτος με το διορισμό τους σε θέσεις κρατικές. Έχασαν όμως τα προνόμια, τους τίτλους και τα αξιώματα που είχαν από την οθωμανική διοίκηση. Η αντικατάσταση των ατάκτων στρατιωτικών ελληνικών σωμάτων με τακτικό στρατό ευρωπαικού τύπου είχε ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των οπλαρχηγών και τις έντονες αντιδράσεις τους κατά της αντιβασιλείας. Κατά την οθωνική περίοδο καθοριστικός παράγοντας των σχέσεων με τις ηγετικές ομάδες, στάθηκε ο τρόπος με τον οποίο οι ομάδες προσέγγιζαν την εκσυγχρονιστική διοίκηση του κράτους. Μέλη από όλες τις ομάδες κατείχαν τιμητικές και συμβουλευτικές θέσεις στην κρατική διοίκηση[11].

Την κοινωνία κατά την οθωνική περίοδο διατάρασσαν συχνά έντονα κοινωνικά φαινόμενα, όπως η ληστεία, οι κοινωνικές εξεγέρσεις, εκφράζοντας έτσι τη διαμαρτυρία τους για τις άστοχες πολιτικές αποφάσεις και τις αδικίες σε βάρος των συμφερόντων τους. Τα φαινόμενα αυτά, που πολλές φορές δημιουργούσαν μεγάλους κινδύνους για τη δημόσια ασφάλεια και απείλησαν τη συνοχή του νεαρού Βασιλείου, είναι στοιχεία της παραδοσιακής κοινωνίας, που δε βρήκε ακόμα το σύγχρονο δρόμο της δυτικής κοινωνίας, με σαφείς πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς προσανατολισμούς[12].

Η αντιβασιλεία, αθετώντας τις υποσχέσεις της, εγκαταλείποντας κάθε ιδέα επεξεργασίας συντάγματος, κυβέρνησε τη χώρα συγκεντρωτικά και ουσιαστικά και απομάκρυνε τους Έλληνες από την άσκηση εξουσίας[13].

Το κράτος οργανώθηκε και απέκτησε νομοθεσία σύμφωνα με τα Βαυαρικά

---

[10] Στ Παπαγεωργίου *Το ελληνικό κράτος (1821-1909)* ό π , σελ 119
[11] Ι Πετροπουλος-Αικ Κουμαριανου ο π , σελ 20
[12] Ε Πρωτοψάλτης ο π , Τομ Β΄, σελ 122-123 Πβ Ι Πετρόπουλος-Αικ Κουμαριανου ο π , σελ 20-21
[13] Ν Σβορωνος ο π , σελ 77

πρότυπα. Διαιρέθηκε σε νομούς και κάθε νομός σε επαρχίες και δήμους. Καθιερώθηκαν τα βιβλία ποιότητας για τους διορισμούς και τις προαγωγές των δημοσίων υπαλλήλων και αυστηρό ωράριο εργασίας[14]. «Η αντιβασιλεία» γράφει ο Φίνλεϊ, «αντικατέστησε το παλιό κοινοτικό σύστημα με μια κοινοτική οργάνωση, που άφηνε στο λαό ελάχιστα μόνο δικαιώματα συμμετοχής στην εκλογή των κατώτατων κυβερνητικών υπαλλήλων στις επαρχίες. Έτσι ο λαός δεν είχε πλέον τη δυνατότητα να εκλέγει τους κυριότερους άρχοντες ή τους δημάρχους του. Καθιερώθηκε ένα ολιγαρχικό εκλογικό σώμα, το οποίο ανακήρυσσε τρεις υποψήφιους και ο βασιλεύς διάλεγε έναν απ' αυτούς για δήμαρχο. Αλλά και ο υπουργός των Εσωτερικών απέκτησε τώρα το δικαίωμα να παύει τους δημάρχους απ' το αξίωμά τους, επιβάλλοντας το σύστημα της διοικητικής τιμωρίας. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο δήμαρχος, αντί να είναι λαϊκός κοινοτικός άρχων, καταντούσε απλό όργανο της κεντρικής κυβερνήσεως. Οι δήμαρχοι τώρα πια ήταν υποχρεωμένοι να υπακούουν σε ανίκανους και διεφθαρμένους νομάρχες, να εκτελούν τις εντολές τους και να πληρώνουν αυτοί τις συνέπειες από τις ατασθαλίες τους. Το σύστημα αυτό που επέβαλε η αντιβασιλεία μπορεί να έχει τις αρετές του, αλλά δεν μπορεί να ονομαστεί κοινοτικό σύστημα»[15].

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε η αντιβασιλεία για την ανάπτυξη της γεωργίας, της βιομηχανίας, της εμπορίας, της ναυτιλίας και για τις χερσαίες και θαλάσσιες συγκοινωνίες, τόσο με το εσωτερικό όσο και με το εξωτερικό, για την εξυγίανση του τόπου και την αστυφιλία. Οργάνωσε τη δικαιοσύνη και σύνταξε ποινικούς και αστικούς κώδικες· ίδρυσε ανώτατο λογιστήριο, εθνικό νομισματοκοπείο και ελεγκτικό συνέδριο. Αναδιοργάνωσε τη δημόσια εκπαίδευση, ιδρύοντας γυμνάσια, ελληνικές σχολές και δημοτικά σχολεία και χορήγησε υποτροφίες σε όσους ενδιαφέρονταν να σπουδάσουν σε γερμανικά πανεπιστήμια. Έθεσε τις βάσεις για την ίδρυση Ελληνικού Πανεπιστημίου με τέσσερις σχολές Θεολογία, Νομική, Ιατρική και Φιλοσοφική Σχολή, ίδρυσε την Εθνική Βιβλιοθήκη και το Μουσείο αρχαιοτήτων. Πήρε δραστικά μέτρα ένα-

---

[14] Π. Πετρίδης: *Πολιτικοί και Συνταγματικοί θεσμοί* ... ό.π., σελ. 218, Λ. Παπανικολάου: ό.π., σελ. 257, Πβ. Α. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985* ... ό.π., σελ. 217-218.

[15] Γ. Φίνλεϊ: *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, τομ. Β. στο Λύσ. Παπανικολάου: *Κοινωνική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 19ου αιώνα*. Αθήνα, έκδ. Σύγχρονη εποχή, 1991, σελ. 257.

ντίον της πειρατείας και της ληστείας και αποκατάστησε την τάξη, απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη του εμπορίου και της γεωργίας[16]. Στα οικονομικά η αντιβασιλεία δεν κατόρθωσε να βάλει τάξη. Διατήρησε το ίδιο φορολογικό σύστημα της Τουρκοκρατίας και επέβαλε άμεσους φόρους. Τη δεκάτη στην αγροτική παραγωγή και το φόρο επικαρπίας στους καλλιεργητές των εθνικών γαιών[17].

Και ενώ φαινόταν ότι στην πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου είχε επικρατήσει ησυχία και η αντιβασιλεία εργαζόταν με ζήλο για την ανόρθωση των ελληνικών πραγμάτων, συνέβη ένα θλιβερό επεισόδιο που συγκίνησε βαθύτατα την κοινή γνώμη. Ο στρατηγός, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης αρχηγός του ρωσικού κόμματος, κατηγορήθηκε μαζί με άλλους, ότι συμμετείχε σε συνωμοσία η οποία απέβλεπε στην κατάργηση της αντιβασιλείας και στην άμεση ανάληψη της εξουσίας από τον Όθωνα. Ο Κολοκοτρώνης και ο Πλαπούτας συλλαμβάνονται και φυλακίζονται στις φυλακές του Ναυπλίου (Σεπτέμβριος 1833), Μετά από οκτάμηνη φυλάκιση, παραπέμφθηκαν σε δίκη «επί εσχάτη προδοσία» και καταδικάστηκαν σε θάνατο. Η καταδίκη αυτή προκάλεσε κύμα λαϊκής αγανάκτησης και διάθεση εξέγερσης. Όταν ενηλικιώθηκε και ανέλαβε την εξουσία ο Όθων δόθηκε χάρη και αποφυλακίστηκαν[18].

Για την καταδίκη του Κολοκοτρώνη, του μεγαλύτερου αγωνιστή και αρχηγού της επανάστασης, ακούστηκαν και γράφτηκαν πάρα πολλά από διάφορους μελετητές και ιστορικούς[19].

Επίσης, εξαιτίας της βαριάς φορολογίας και του ζητήματος της διανομής της γης, το οποίο δεν κατόρθωσε να λύσει η αντιβασιλεία, υπήρξε δυσαρέσκεια και αγωνία στο λαό, που εκδηλώθηκε με ανταρσίες και στάσεις στην Τήνο, Σύρο, Αρκαδία, Μεσσηνία και κυρίως στη Μάνη, τις οποίες κατόρθωσε να καταστήλει η αντιβασιλεία με την αποστολή βαβαρικών στρατευμάτων[20]. Όλα τα στρώματα του ελληνικού λαού κάθε κοινωνικής απόχρωσης, είχαν λόγους

---

[16] Α Βακαλόπουλος *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985* ο π, σελ 219-221 Πβ Ε Πρωτοψάλτης ό π, Τομ Β΄, σελ 118-119

[17] Α Σκανδάμης ο π, σελ 116-117 και Ν Σβορώνος ό π, σελ 78

[18] ο π, σελ 128-137

[19] Βλ σχετικά και αναλυτικα Π Καρολιδης *Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των λοιπων λαών της Ανατολής* Τομ Β΄, Αθηναι 1922, σελ 67 Γ Ασπρέας *Πολιτική Ιστορία Νεωτερας Ελλάδος* Τομ Β΄, Αθηναι 1930, σελ 133 Τ Πιπινέλης *Η Μοναρχία εν Ελλάδι, 1833-1843* Αθηναι 1932, σελ 134

[20] Ε Πρωτοψάλτης ό π, Τομ Β΄, σελ 124

να είναι δυσαρεστημένα με την άσκηση εξουσίας από την αντιβασιλεία. Η ηγεσία των κομμάτων, επειδή είχε αποκλειστεί από την εξουσία, η αγροτική τάξη, επειδή εξακολουθούσε να ζει στην αθλιότητα και τη φτώχεια, οι τεχνίτες και οι έμποροι, επειδή η κυβερνητική πολιτική με την εξοντωτική φορολογία εμπόδιζε τις δραστηριότητες και την ανάπτυξη των επιχειρήσεών τους. Είχε κανείς την εντύπωση ότι κατά την εποχή της αντιβασιλείας οι Έλληνες απουσίαζαν από όλη την προσπάθεια συγκρότηση κράτους και ότι η παρουσία τους επιβεβαιώνονταν μόνο με τις συνεχείς διαμαρτυρίες τους εναντίον της βαυαροκρατίας[21].

Στις 20-5/1-6-1835 ο Όθων συμπληρώνει τα 20 χρόνια του, γίνεται ενήλικος και αναλαμβάνει την διακυβέρνηση του κράτους. Οι σπουδαιότερες πράξεις των πρώτων χρόνων της μοναρχίας του ήταν η ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας και ο νόμος «Περί προικοδοτήσεως» των ελληνικών οικογενειών. Σύμφωνα με το νόμο αυτό, που εκπονήθηκε κατά τη διάρκεια της αντιβασιλείας, δικαίωμα αγροτικής εγκατάστασης είχαν όλοι οι ακτήμονες που ζούσαν στην Ελλάδα. Ο νόμος «περί προικοδοτήσεως» αποτελούσε κυρίως την αγροτική και κοινωνική πολιτική της μοναρχίας στην Ελλάδα. Δυστυχώς όμως όλες οι προσπάθειες εφαρμογής του νόμου αυτού προχώρησαν με αργό ρυθμό, με αποτέλεσμα το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα να μη λυθεί. Ικανοποιήθηκαν μόνο μερικοί αρχηγοί της επανάστασης παίρνοντας το 1839 κτήματα για την εξόφληση των απαιτήσεών τους[22].

Την εποχή αυτή προβάλλεται ως εθνικό αίτημα η ανάκτηση των εδαφών που κατοικούνταν από Έλληνες και είχαν μείνει έξω από το Ελληνικό βασίλειο. Ο Όθων επεδίωξε την πραγματοποίηση της **Μεγάλης Ιδέας** και την κατέστησε μοναδικό σύμβολο της βασιλείας του[23]. Όταν στα 1839 η Αίγυπτος ήρθε σε ρήξη με την Τουρκία, οι Έλληνες θεώρησαν τη στιγμή κατάλληλη για να πραγματώσουν τα μεγαλοϊδεατικά σχέδιά τους προς τη Θεσσαλία, Ήπειρο και Μακεδονία. Συγκροτούν ένοπλα τμήματα και επιτίθενται κατά των

---

[21] Ν. Σβορώνος: ό.π., σελ. 79 Πβ. Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα ελληνική ιστορία 1204-1985* ... ό.π., σελ. 216-221 και Α. Σκανδάμης ... ό.π., σελ. 116-117.

[22] Ι. Πετρόπουλος-Αικ. Κουμαριανού: ό.π., σελ. 59-60. Πβ. Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα ελληνική ιστορία 1204-1985* ... ό.π., σελ. 224-227.

[23] Α. Σκανδάμης: ό.π., σελ. 263 και Ν. Σβορώνος: ό.π., σελ. 80-81.

Τούρκων χωρίς εντυπωσιακά αποτελέσματα[24].

Το 1841 ο Μαυροκορδάτος με υπόμνημα προς το βασιλιά επιθυμούσε την εισαγωγή ορισμένων πολιτειακών μεταβολών στο σύστημα διακυβέρνησης της χώρας και μετά από παρέλευση ορισμένου χρόνου τη μετεξέλιξη του καθεστώτος σε συνταγματικό. Οι προτάσεις του δεν έγιναν αποδεκτές από το Βασιλιά και ο Μαυροκορδάτος παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία[25]. Η παραίτηση του Μαυροκορδάτου δυναμώνει τη γενική δυσαρέσκεια κατά του θρόνου. Και τα τρία ελληνικά πολιτικά κόμματα, αγγλικό, γαλλικό και ρωσικό ενώνονται κατά της απολυταρχίας του Όθωνα με κοινό στόχο την αποπομπή των Βαυαρών και την παραχώρηση συντάγματος.

Τις αντιμοναρχικές κινήσεις ευνόησε και η οξύτατη οικονομική κρίση που ξέσπασε στις αρχές του 1843 και οδήγησε την ελληνική κυβέρνηση σε κήρυξη πτώχευσης[26]. Οι Βαυαροί δεν μπόρεσαν ή δεν ήθελαν να καταλάβουν την ελληνική πραγματικότητα, με αποτέλεσμα η δίχως ευελιξία πολιτική τους σε όλους τους τομείς να τους αποστερήσει από κάθε λαϊκό έρεισμα[27]. Ο λαός που είχε ελπίσει σε δικαιότερη διακυβέρνηση, ύστερα από τις πίκρες και τις αδικίες που είχε δοκιμάσει στην περίοδο της δουλείας, δυσαρεστήθηκε από την απολυταρχική κυβέρνηση του Όθωνα και ξεσηκώθηκε εναντίον του. Ο τύπος της εποχής έδειχνε την προτίμησή του για το Σύνταγμα και πίστευε ότι μόνο το συνταγματικό σύστημα θα μπορούσε να εγγυηθεί την προστασία στους Έλληνες[28].

Αποτέλεσμα αυτής της δυσαρέσκειας ήταν να οργανωθεί επαναστατικό κίνημα, με επικεφαλής το συνταγματάρχη Καλλέργη και άλλους αρχηγούς, με σκοπό να εξαναγκάσει την Όθωνα να παραχωρήσει σύνταγμα. Στις 3 Σεπτέμβρη 1843 ο λαός περικύκλωσε την πλατεία μπροστά από τα ανάκτορα και ανάγκασε το βασιλιά να παραχωρήσει σύνταγμα. Το πολίτευμα έγινε συνταγματική μοναρχία χωρίς όμως να αλλάξει ουσιαστικά ο ρόλος τη διακυβέρνησης[29].

---

[24] Ι Πετρόπουλος-Αικ Κουμαριανού ο π , σελ 83
[25] ο π , σελ 86
[26] Π Πετρίδης *Πολιτικοί και συνταγματικοι θεσμοί* ό π , σελ 234, Πβ Απ Βακαλόπουλος *Νέα ελληνική ιστορια 1204-1985* ό π , σελ 239, Ν Σβορώνος ό π , σελ 82-83
[27] Π Πετριδης *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία* ο π , σελ 219
[28] Ι Πετροπουλος-Αικ Κουμαριανου ο π , σελ 88-89
[29] Στ Παπαγεωργιου· *Το Ελληνικο κράτος (1821-1909)* ό π , σελ 139-141, 144

Οι Κυβερνήσεις που διορίστηκαν από τον Όθωνα με την ψήφιση του Συντάγματος ως το 1862 ήταν κυβερνήσεις καθαρά αυλικές με κοινοβουλευτικό επίχρισμα. Η περίοδος της Συνταγματικής μοναρχίας τίποτε σχεδόν δεν άλλαξε στην εσωτερική πολιτική ζωή[30].

Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856), η οικονομική διείσδυση των Αγγλογάλων στην Ανατολική Μεσόγειο, δημιούργησε στην περιοχή έντονη οικονομική δραστηριότητα που ευνόησε και τον Ελληνισμό. Η θέση των Ελλήνων στην Τουρκία βελτιώνεται, ενώ παράλληλα στο ελεύθερο ελληνικό κράτος άρχισε να σημειώνεται η πρώτη οικονομική άνθιση[31]. Η οικονομική ανάπτυξη επηρεάζει την πολιτική ατμόσφαιρα. Η αστική τάξη διαμορφώνεται και ενισχύεται. Παρουσιάζονται και συμμετέχουν στην πολιτική ζωή νέοι άνθρωποι, με διαφορετική κουλτούρα, διαφορετικές αντιλήψεις και διαφορετικό πολιτικό και κοινωνικό προσανατολισμό. Οι παλιές παραδοσιακές πολιτικές ομάδες εξέλιπαν ή παραμερίστηκαν και τα στελέχη του πολιτικού κόσμου που αναδύθηκαν από τον απελευθερωτικό αγώνα δεν υπάρχουν πιά. Δημιουργούνται νέες πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που εμπνέονται από φιλελεύθερες αστικές ιδέες, με διάθεση να εκριζωθεί η παλιά πολιτική νοοτροπία και να εκσυγχρονιστεί ο δημόσιος βίος με δυτικές κοινοβουλευτικές ιδέες.

Πρωταγωνιστές στο πνεύμα της αλλαγής στάθηκαν οι απόφοιτοι των ελληνικών και ξένων πανεπιστημίων. Αυτοί ήταν που δημιούργησαν την πρώτη ισχυρή αντιπολίτευση εναντίον του Όθωνα. Με τις εκλογές του 1859 εισέρχεται στη βουλή ο Επαμεινώνδας Δεληγιώργης εκπρόσωπος της πρώτης μετεπαναστατικής γενιάς πολιτικών που είχαν ιδέες φιλελεύθερες και αντιδυναστικές. Το 1860 η αυλική κυβέρνηση χάνει την πλειοφηψία στη βουλή αλλά ο Όθων τη διατηρεί ως το 1862. Ως θερμός υποστηρικτής της μεγάλης ιδέας πίστευε ότι θα απελευθέρωνε αλύτρωτα ελληνικά εδάφη. Οι προσπάθειές του όμως απέτυχαν και τα οικονομικο-πολιτικά αιτήματα και η απαγοήτευση του συνεχώς αυξανόμενου αστικού πληθυσμού, οδήγησαν σε νέα εξέγερση εναντίον του (10 Οκτωβρίου 1862). Ο Όθων μπροστά στη νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε δεν

---

[30] Π. Πετρίδης: *Ελληνική πολιτική και κοινωνική ιστορία 1821-1940* ... ό.π., σελ. 120-121.
[31] Ν. Σβορώνος: ό.π., σελ. 89.

άντεξε, παραιτήθηκε και αναχώρησε για τη Βαυαρία στις 11 Οκτωβρίου 1862[32].

Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνα υπήρξε περίοδος κρίσιμη για τη μετάβαση της νεοελληνικής κοινωνίας από την κατάσταση της φτώχειας, της δουλείας και του πολέμου σε μια οργανωμένη κοινωνική ζωή με θεσμούς. Οι προσδοκίες των αγωνιστών της ελευθερίας, για ισονομία και δημοκρατία δε δικαιώθηκαν. Η οικονομική εξέλιξη υπήρξε βραδεία και διακρινόταν από την ανισότητα μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Η πολιτική ζωή δεν εκδημοκρατίστηκε και δεν παρουσίασε ουσιαστική αλλαγή ούτε μετά από την μεταπολίτευση του 1843. Οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων στα εσωτερικά του κράτους ήταν συχνά πιεστικές και ταπεινωτικές. Τα άλυτα κοινωνικά προβλήματα και οι συνεχείς κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις ευνόησαν και έφεραν στο προσκήνιο τους ληστές και τους πειρατές, οι οποίες δρούσαν εναντίον των συμφερόντων των πολιτών και χαρακτηρίζονταν ως φυσιολογικά γεννήματα της ταραγμένης εκείνης εποχής[33].

β. Παιδεία

Στο χώρο της παιδείας κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα υπήρξαν μεγάλες ανακατατάξεις, οφειλόμενες στις συνέπειες που είχε δημιουργήσει στην πνευματική ζωή της χώρας, η μακρόχρονη δουλεία και η επανάσταση, καθώς και στην εκπαιδευτική πολιτική που εγκαινίασε και επέβαλε ο Καποδίστριας. Η λειτουργία των Σχολείων και γενικά η εκπαίδευση κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα πέρασαν σε δεύτερη μοίρα. Μετά τη δημιουργία του μικρού ελεύθερου ελληνικού κράτους ο ελληνισμός χωρίστηκε σε ελεύθερους και αλύτρωτους Έλληνες. Κατά την Οθωνική περίοδο η παιδεία ανασυγκροτήθηκε αλλά με διαφορετικό τρόπο αφού χρησιμοποιήθηκαν ξένα πρότυπα και νοοτροπία. Η Αθήνα ως νέα πρωτεύουσα του κράτους έγινε το κέντρο της πνευματικής ζωής του τόπου. Το πανεπιστήμιο που ιδρύθηκε το 1837 προετοίμαζε μια νέα γενιά πνευματικών ανθρώπων, αφού το νέο κράτος είχε ανάγκη από υπαλλήλους για να στελεχώσει τις υπηρεσίες του[34].

---

[32] ό.π., σελ. 95.
[33] Ι. Πετρόπουλος-Αικ. Κουμαριανού: ό.π., σελ. 18-21.
[34] Ι. Πετρόπουλος - Αικ. Κουμαριανού: ό.π., σελ. 21.

Αποφασιστικό ρόλο στην ελληνική και πνευματική ζωή του νέου κράτους έπαιξαν οι δυτικομαθημένοι Έλληνες λόγιοι, οι οποίοι αποτελούσαν την κληρονομιά του διαφωτισμού. Το νέο ελληνικό κράτος, που ήθελε να συγκροτηθεί κατά τα δυτικά πρότυπα, είχε ανάγκη της ενεργούς συμμετοχής τους. Οι λόγιοι αυτοί άνδρες, καταλαμβάνοντας καίριες θέσεις στον τύπο, στην εκπαίδευση και στη διοίκηση, επηρέαζαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση προτύπων συμπεριφοράς[35].

Ο ελληνικός κόσμος μετά τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του 1821 προσπαθεί και αναζητά τρόπους να θεμελιώσει το κράτος και τον πολιτισμό του. Η ηγέτιδα πολιτική και πνευματική τάξη διαπιστώνει τη μεγάλη απόσταση που χώριζε την ερημωμένη και απαθλιωμένη χώρα από την προηγμένη και πολιτισμένη δύση και συμπεραίνει πως, για να γεφυρωθεί το χάσμα αυτό και να βαδίσει η Ελλάδα δίπλα στα άλλα πολιτισμένα κράτη, μόνο ένας ασφαλής δρόμος υπάρχει. Είναι ο δρόμος της επιστροφής και της αναζήτησης σκοπών και περιεχομένου αγωγής στο αρχαίο ελληνικό θαύμα και στην κλασική παιδεία. Έτσι, «απαρνιούνται τον εαυτό τους, τις ρίζες και τους θεσμούς τους και μιμούνται ξένους τρόπους ζωής και έκφρασης (...) φτάνουν να θεωρούν το γνήσιο νεοελληνικό πολιτισμό απλοϊκό και χυδαίο, ανίκανο να ικανοποιήσει τις πιο καλλιεργημένες ψυχές»[36].

Η κοινωνία της μετεπαναστατικής Ελλάδας αρνούμενη έτσι, ακόμα και τον ίδιο τον εαυτό της, έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και προσήλωση, στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, πιστεύοντας να αναβιώσει τη δόξα των ενδόξων προγόνων. Το αποτέλεσμα ήταν να διαποτισθεί με ένα βαθύτατο αίσθημα κατωτερότητας σε σχέση με το δυτικό πολιτισμό και να περιφρονήσει βαθιά ο,τιδήποτε αντιπροσώπευε τα επιτεύγματα και τις προσπάθειες των ίδιων. Έτσι στη συνείδηση και την ψυχολογία του λαού δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις εκείνες για να διαμορφωθεί και να εδραιωθεί το εγχείρημα των Βαυαρών να μεταφυτεύσουν στην Ελλάδα την κλασική παιδεία και να επιβάλλουν την αρχαιομάθεια, την αρχαιολατρία και την αρχαΐζουσα γλώσσα σε βάρος της γλώσσας του λαού. Κυριαρχεί έτσι το φιλολογικό και αρχαϊστικό ιδανικό και επικρατεί ο Βαυαρικός κλασικισμός με στροφή προς την αρχαία ελληνική και

---

[35] Ι. Πετρόπουλος - Αικ. Κουμαριανού: ό.π., σελ. 21.
[36] Θεόφρ. Γέρου: Παιδεία και νεοέλληνες διανοητές. Τομ. 1ος, Αθήνα 1980, σελ. 95.

λατινική παιδεία, δεσπόζει το φαναριώτικο πνεύμα, θριαμβεύει ο λογιωτατισμός και αγνοείται εντελώς η νεοελληνική πραγματικότητα και οι άμεσες ανάγκες της[37]. Στην επιβολή του κλασικιστικού ιδεώδους, ο Δ. Γληνός θα ασκήσει αργότερα έντονη κριτική γράφοντας: «...Μόνο λίγοι ρομαντικοί Ευρωπαίοι φιλόλογοι, μόνο καλλιτέχνες που νοσταλγούν χαμένες μορφές της ζωής, μόνο αφιλοσόφητοι φιλόσοφοι και ανιστόρητοι ιστορικοί, μπορούσαν να 'χουν μια κάποια ελπίδα να πραγματοποιηθεί ένα τέτοιο ιδανικό»[38]. Ο Γληνός γίνεται πιο σαφής στη ριζική αντίθεσή του απέναντι στο ξενόφερτο αρχαϊστικό ιδεώδες επισημαίνοντας: «Τον δίδαξαν (το λαό) πώς για να ζήσει, να γίνει μεγάλος κι δοξασμένος σαν τους μεγάλους και δοξασμένους προγόνους του, πρέπει να ξαναζωντανέψει τις φόρμες της ζωής τους. Ανάσταση του αρχαίου Πολιτισμού! Στη νεότερη Αθήνα θα ξαναπερπατήσουν Σωκράτηδες και Πλάτωνες, Φειδίες ... Αρκεί να ξαναγράψουμε και να ξαναμιλήσουμε την αρχαία γλώσσα»[39].

Το Μάρτιο του 1833 διορίστηκε μια επιτροπή από λογίους[40], για να εξετάσει και να μελετήσει το θέμα της δημόσιας εκπαίδευσης και γενικότερα της παιδείας και να κάνει προτάσεις «περί των καταλληλοτέρων μέσων προς βελτίωσιν αυτής και ονομαστί προς σχηματισμόν σχολείων του Λαού, Ελληνικών σχολείων, γυμνασίων και ενός Πανεπιστημίου, και έκθεσιν περιεκτικήν περί του σημαντικού τούτου διά το μέλλον της Ελλάδος αντικειμένου»[41].

Τα σχολεία την περίοδο αυτή στην Ελλάδα λειτουργούσαν χωρίς εκπαιδευτικό σύστημα, γιατί δεν είχαν ούτε ορισμένες τάξεις, ούτε κοινό πρόγραμμα διδασκαλίας, ούτε προσωπικό με καθορισμένα εκπαιδευτικά προσόντα και καθήκοντα. «Η κοινωνίαν ήτο όλως ανοργάνωτος. Ούτε κοινωνικαί τάξεις είχον εισέτι διαμορφωθή, ούτε σχέσεις προϋπήρχον δημιουργούσαι δικαιώματα ή προνόμιον υπέρ ωρισμένων προσώπων ή ομάδων»[42]. Επομένως η επιτροπή είχε όλη την ευχέρεια να προτείνει οργάνωση της εκπαίδευσης κατά τον καταλληλότερο τρόπο, λαμβάνοντας υπόψη τις ελληνικές συνθήκες και να τις προσαρμόσει στα πορίσματα της επιστήμης και της αγωγής. Αντί τούτου όμως προτίμησε να μεταφυτεύσει αυτούσιους σχεδόν θεσμούς που εφαρμόζονταν σε άλλες

---

37 Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 41. Πβ. Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 48.
38 Δ. Γληνός: *Δημοκοπία-αντίδραση-Παιδεία*. Περ. «ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ», στο Σ. Μπουζάκη: ό.π., σελ. 41.
39 ό.π.
40 Η επιτροπή αποτελούνταν από τον Κωστ. Σχινά Υπουργό Παιδείας ως πρόεδρο και τους Αναστ. Πολυζωΐδη, Ι. Κοκκώνη, Αλ. Σούτσο, Ι. Βενθύλο και δόκτ. Φράντζ ως μέλη. (Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 7).
41 ό.π., σελ. 7-8.
42 ό.π., σελ. 8.

χώρες με διαφορετικές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες και διαφορετική ψυχολογία του λαού. «Ημείς ελάβομεν» γράφει ο Λέφας, «εν τεμάχιον ενός οικοδομήματος το εθέσαμεν αδεξίως επί τεμαχίων άλλου οικοδομήματος και απηρτίσαμεν το εκπαιδευτικόν μας σύστημα, το οποίο επί μίαν εκατονταετίαν σχεδόν κατετυρράνησε τον Ελληνικόν λαόν, και το οποίον προσαρμόζεται μεν ίσως κατά τα μέρη του προς τας τότε κρατούσας επιστημονικάς θεωρίας, είναι όμως όλως ξένον προς την ελληνικήν πραγματικότητα ... η ελληνική ψυχή, ήτις έπειτα από την αμάθειαν, η οποία την εμάστιζε επί τέσσαρας αιώνας, ησθάνετο υπό την αιγίδα της ελευθερίας εντονωτέραν την δίψαν της παιδείας και ήτις ελευθερωθείσα του ζυγού ενόμιζεν εαυτήν υποχρεωμένην να αποκατασταθή εις την προγονικήν εύκλειαν»[43].

Η αντιβασιλεία θεμελίωσε και οργάνωσε τη νεοελληνική εκπαίδευση πάνω στο παιδευτικό ιδεώδες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, σύμφωνα πάντα με το πρότυπο του Βαυαρικού κλασικισμού. Αγνόησε την ελληνική πραγματικότητα και στηρίχτηκε σε άλλα πρότυπα και στις φιλανθρωπιστικές και κλασικιστικές θέσεις, απόψεις και τάσεις που επικρατούσαν τότε στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Οι Βαυαροί σε αντίθεση με τον Καποδίστρια έδωσαν στην παιδεία χαρακτήρα φιλολογικό και θεωρητικό. Τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά κατέκτησαν σπουδαία θέση ανάμεσα στα άλλα μαθήματα του εκπαιδευτικού προγράμματος, με αποτέλεσμα το αρχαϊστικό ιδεώδες που έχει τις ρίζες του στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό να κυριαρχήσει σε όλο το 19ο αιώνα[44]. Το κορύφωμα αυτής της «φιλοσοφίας» θα έρθει στα μέσα της περιόδου που εξετάζεται, με την έκδοση του Β.Δ. στις 23 Ιουλίου 1856, με το οποίο αποφασίστηκε η υποχρεωτική διδασκαλία της γραμματικής της αρχαίας ελληνικής γλώσσας σε όλα τα δημοτικά σχολεία. Οι μαθητές του δημοτικού σχολείου, την ίδια περίοδο, ήταν υποχρεωμένοι στο μάθημα των θρησκευτικών να διαβάζουν και να μαθαίνουν απ' έξω κείμενα χριστιανικού περιεχομένου από το ψαλτήρι, το οκτωήχι, το ευαγγέλιο, στην αρχαία ελληνική γλώσσα. Με βάση αυτή την προτίμηση της φιλολογίζουσας αρχαιοπρεπούς θεώρησης το μάθημα της γραμματικής και της τεχνολογίας αποτέλεσαν το μέσο για να

---

[43] ό.π., σελ. 10.

[44] Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 39-41. Πβ. Μαν. Πρωτοψάλτης: *Η εθνική παιδεία του παρελθόντος αιώνος*. Εν Αθήναις 1938, σελ. 5.

επιτευχθεί ο σκοπός και να αναβιώσει η δόξα τω αρχαίων προγόνων[45]. «Έτσι όμως το μάθημα της αρχαίας γραμματικής υψώνεται γρήγορα σε κύριο έργο του δημοτικού σχολείου και το «πες το καλύτερα» καταντά αδιάκοπη επίκληση και διόρθωση του δασκάλου προς το μαθητή»[46]. Βέβαια δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι από το δημοτικό σχολείο είχε εγκαθιδρυθεί ο κλασικιστικός προσανατολισμός και τα αναγνωστικά βιβλία ήταν γραμμένα στην αρχαία ελληνική γλώσσα[47], όπως η Κ. Διαθήκη, το ψαλτήρι, το οκτωήχι και η χρηστομάθεια[48]. Αλλά και τα περισσότερα από τα άλλα διδακτικά βιβλία ήταν περιληπτικές μεταφράσεις γαλλικών ή γερμανικών διδακτικών βιβλίων, γραμμένα σε γλώσσα αρχαΐζουσα, με ύφος στρυφνό, ξένα προς την παράδοση και τα ήθη και έθιμα της ελληνικής κοινωνίας[49].

Η μέση εκπαίδευση χωρίστηκε σε δύο κύκλους. Στο ελληνικό σχολείο με διάρκεια φοίτησης τριών ετών και στο γυμνάσιο με διάρκεια φοίτησης τεσσάρων ετών[50]. Με το τριετές ελληνικό σχολείο ο νομοθέτης επεδίωκε να πραγματοποιήσει δύο βασικούς σκοπούς της παιδείας. Πρώτον τη χρησιμοποίησή του ως προστάδιο για τη μετάβαση στην επόμενη βαθμίδα, το γυμνάσιο, που και αυτό με τη σειρά του εξυπηρετούσε τις ανάγκες της προπαρασκευής για το Πανεπιστήμιο και δεύτερον σκόπευε να δώσει πρακτική μόρφωση στα παιδιά που δεν θα συνέχιζαν τη φοίτησή τους στον ανώτερο κύκλο της μέσης παι-

---

45 Π Ράπτης· *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του μεσοπολέμου στην Ελλάδα (1917-1940).* Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1997, σελ. 99.

46 Μ Τριανταφυλλίδης: *Νεοελληνική Γραμματική - Ιστορική Εισαγωγή.* Τομ. Α΄, Αθήνα 1938, σελ. 101

47 Από το τέλος του 18ου αιώνα οι λόγιοι του εξωτερικού, ενδιαφέρθηκαν να μεταφέρουν στην Ελλάδα τις νέες ιδέες του ευρωπαικού διαφωτισμού, για το φωτισμό του γένους και την εθνική αποκατάσταση Για να γίνει όμως αυτό χρειαζόταν μια κατάλληλη προφορική και γραπτή γλώσσα Έτσι δημιουργήθηκαν τρεις αντιμαχόμενες ιδεολογικές-πολιτισμικές παραδόσεις που εκδηλώθηκαν με σαφήνεια και καθαρότητα με τη δημιουργία του νέου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους Η πρώτη και η ισχυρότερη από αυτές το 19ο αιώνα, ήταν η αρχαία ελληνική Οι υποστηρικτές της Ευγένιος Βούλγαρης, Λάμπρος Φωτιάδης, Νεόφυτος Δούκας και άλλοι, πίστευαν πως με τη χρήση της θα αναβίωνε το ένδοξο παρελθόν. Την ομιλούμενη γλώσσα τη θεωρούσαν χυδαία και βάρβαρη και ανίκανη να εκφράσει την επιστήμη και την τέχνη Αντίθετα, στη λόγια ήταν η δημοτική (κοινή προφορική) η γλώσσα του λαού, που εξέφραζε την παράδοση, τη λαική τέχνη και τα έθιμα Οι υποστηρικτές της δημοτικής, Δημήτριος Καταρτζης, Γρηγόρης Κωνσταντάς, Αθανάσιος Ψαλίδας και αργότερα ο Διονύσιος Σολωμός, ζητούσαν να καλλιεργηθεί να πλουτιστεί και να καθιερωθεί στην παιδεία, στην επιστήμη και στη λογοτεχνία Ανάμεσα στα δύο αυτά ρεύματα εμφανίστηκε και ένα τρίτο του Αδαμάντιου Κοραή Ο Κοραης πρότεινε μια ενδιάμεση συμβιβαστική λύση Τη δημιουργία ενος σύνθετου γλωσσικού οργάνου με στοιχεία αρχαικά και δημοτικά Η γλώσσα αυτή ήταν η επίσημη που χρησιμοποίησε το ανεξάρτητο Ελληνικό Κράτος ως το θάνατο του Καποδίστρια Μετά επικράτησαν αρχαιστικα πρότυπα Σε αυτή την πρόταση του Κοραή, διατυπώθηκαν τα πρώτα συντάγματα και με βάση αυτή οργανώθηκε η εκπαίδευση και γενικότερα η παιδεία επί Καποδίστρια (Π Πολυχρονόπουλος *Παιδεία και Πολιτική στην Ελλάδα* Τομ Α΄, Αθήνα Έκδ Καστανιώτη, 1980, σελ 182-183. Πβ Σ Ευαγγελόπουλος· ό π , σελ 63-64, Μ Τριανταφυλλίδης· Άπαντα ό π , σελ 85-86, Δ Τομπαιδης ό π , σελ 52, Κ Τσουκαλάς· *Εξάρτηση και αναπαραγωγή* ό π , σελ 533)

48 Αλ Δημαράς· *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε* ό π , Τομ Α΄, σελ 8-9

49 Ι Κανάκης· ό.π , σελ 89

50 Θ Χατζηστεφανιδης. ό.π , σελ 49

δείας[51]. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα τριτοβάθμιο εκπαιδευτικό σύστημα, όπου κάθε βαθμίδα, χωρίς να αποτελεί ξεχωριστή οντότητα με ιδιαίτερα σκοπούς και στόχους, προετοιμάζει το ανθρώπινο δυναμικό για την επόμενη βαθμίδα. Αντί το δημοτικό σχολείο να προετοιμάζει τους μαθητές για την ομαλή ένταξή τους στην κοινωνία και την ικανοποίηση των βιοτικών τους αναγκών διατηρώντας την αυτονομία του, χρησίμευε ως γέφυρα, προγυμνάζοντας τους μαθητές να συνεχίσουν τις σπουδές τους στα σχολεία της μέσης παιδείας, που είχαν ως τυπικό διακριτικό γνώρισμα την άγονη και μηχανιστική αρχαιογνωσία[52]. «Οι γραμματικές, συντακτικές, τεχνολογικές κι ετυμολογικές παρατηρήσεις και ασκήσεις αποτελούσαν το άπαν της διδασκαλίας τόσο στο Ελληνικό Σχολείο όσο και στο Γυμνάσιο»[53]. Αυτή η διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν χαρακτηριστικό των ευρωπαϊκών συστημάτων της εποχής, αλλά εδώ ερχόταν να υπηρετήσει ένα κράτος στη διαμόρφωση της κοινωνικής του δομής, υπό εντελώς διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, λαϊκή ψυχολογία, κοινωνικές αξιολογήσεις και συνεπώς με διαφορετικές συνέπειες[54].

Τα ίδια εξάλλου παρατηρούνται και στο πρόγραμμα των μαθημάτων της μέσης εκπαίδευσης. Μίμηση και αυτό πρότυπου γερμανικού προγράμματος, επηρεασμένο από τις κλασικιστικές τάσεις της εποχής και ενισχυμένο από την αρχαιολατρία, έδωσε στην ελληνική εκπαίδευση τόνο καθαρά θεωρητικό, και την αποξένωσε από τα προβλήματα και τις καθημερινές ανάγκες. Είναι χαρακτηριστικό πως στο πρόγραμμα αυτό (1836) τα φιλολογικά μαθήματα καταλαμβάνουν το 53,2% των συνολικών ωρών, ενώ τα φυσικομαθηματικά μαθήματα μόλις φτάνουν στο 19,2%[55].

Ο έλεγχος της παιδείας των Ελλήνων που βρισκόταν εκτός Ελλάδας γινόταν από τα σχολεία του ελληνικού κράτους. Τα ελληνικά σχολεία προετοίμαζαν το εκπαιδευτικό προσωπικό, το οποίο στη συνέχεια δίδασκε σε ελληνικά σχολεία του «αλύτρωτου ελληνισμού». Το φαινόμενο αυτό αφορούσε περισσότερο τις γυναίκες εκπαιδευτικούς που άρχισαν να στελεχώνουν τα σχολεία

---

[51] Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε* ... ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 60, 63.
[52] Σ. Μπουζάκης: *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Τεκμήρια Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*. Τομ. Α΄, Αθήνα, Έκδ. GUTENBERG, 1994, σελ. 60.
[53] Θ. Χαραλαμπίδης: *Οι κυριώτεροι σταθμοί της εκπαιδευτικής πολιτικής της Ελλάδος (1821-1971)*. Αθήνα 1971, σελ. 8.
[54] Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 48.
[55] Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)* ... ό.π., σελ. 39.

στοιχειώδους εκπαίδευσης. Μέχρι το 1852 στην Κωνσταντινούπολη, Ήπειρο, Μακεδονία, κ.λπ. δίδασκαν δασκάλες απόφοιτες του Αρσακείου. Το βασικότερο όμως έλεγχο επί της παιδείας ασκούσε το Πανεπιστήμιο Αθηνών, όχι γιατί προετοίμαζε και κατάρτιζε εκπαιδευτικό προσωπικό, που σταδιοδρομούσε στο Οσμανικό κράτος, αλλά γιατί καθόριζε την ισοτιμία των τίτλων των διαφόρων ελληνικών σχολείων στις οσμανικές επαρχίες προς τα σχολεία του Ελληνικού Κράτους[56].

Ο Νόμος «περί Δημοτικών Σχολείων» του 1834 που εισήγαγε στο ελληνικό κράτος ο Όθων ήταν άρτιος και επιμελημένος. Ο Νομοθέτης εξαρτημένος από ξένα πρότυπα και επηρεασμένος από την εθνική ανάγκη να οργανωθεί η εκπαίδευση πάνω σε σταθερές και σύγχρονες βάσεις και από την εκπαιδευτική ατμόσφαιρα που επικρατούσε τότε στη δυτική Ευρώπη, σύστησε ένα τέλειο νόμο για την εκπαίδευση, ενός πολιτισμένου κράτους, αλλά απρόσφορος για την Ελλάδα, που μόλις είχε ελευθερωθεί και της έλειπε η κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Έτσι η εκπαιδευτική αυτή πολιτική, που αφορούσε το πρακτικό μέρος της δημοτικής εκπαίδευσης, απέτυχε στην εφαρμογή της[57]. Βέβαια δεν μπορούμε να αγνοήσουμε το θαυμασμό και τη γενική αναγνώριση που απολάμβανε το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής εκείνης και δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί η εγκυρότητα, η ορθότητα και ο επιστημονικές χαρακτήρας του Βαυαρικού, αλλά και του γαλλικού εκπαιδευτικού νόμου[58].

Τέτοια όμως προηγμένα και επιμελημένα εκπαιδευτικά συστήματα προορίζονταν για άλλες ευρωπαϊκές και κοινωνικοοικονομκά αναπτυγμένες χώρες με διαφορετικές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, πολιτιστικές και πολιτισμικές παραδόσεις, εθνικό χαρακτήρα και ιδεώδη. Για την ελληνική πραγματικότητα της εποχής εκείνης, ήταν ξένα και άστοχα και δεν μπορούσαν να βοηθήσουν τη σπουδάζουσα νεολαία, ούτε να εξυπηρετήσουν τις κοινωνικές ανάγκες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Πολύ εύστοχα ο Γερμανός P. KIPPER παρατήρησε, ότι το εκπαιδευτικό σύστημα, που θεμελιώθηκε από τους Βαυαρούς στην Ελλάδα, έμοιαζε με το παπούτσι του Ξενοκράτη, που αν και

---

[56] Ν. Σαρρής: ό.π., σελ. 399

[57] Σ. Παπαδημητρίου: *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου*. Μέρος Α΄, Αθήνα 1950, σελ. 14.

[58] Αλ. Δημαράς: *Εκπαίδευση. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Τομ. ΙΓ, Αθήνα, Έκδ. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977, σελ. 484-485.

ήταν κατασκευασμένο από πανάκριβο δέρμα, καλοραμμένο και ομορφοκεντημένο, δεν ταίριαζε στο πόδι του[59].

γ. Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Ι. Ο οργανωτικός νόμος (18 - 2 - 1834) «Περί δημοτικών Σχολείων»

Χρειάστηκε να περάσουν τρία ολόκληρα χρόνια από την δολοφονία του Καποδίστρια και ένας χρόνος από τον ερχομό του Όθωνα στην Ελλάδα, για να θεσμοθετηθεί ο βασικός νόμος για τη στοιχειώδη εκπαίδευση[60]

Ο οργανωτικός νόμος της 6/18 Φεβρουαρίου 1834 «περί δημοτικών σχολείων» ήταν έργο του Βαβαρού Υπουργού και μέλους της αντιβασιλείας G VON MAURER, θεμελιωμένος και στηριγμένος στο γαλλικό εκπαιδευτικό νόμο της 28-7-1833 του F. GUIZOT. Ο νόμος του Guizot είχε άμεση πηγή του τα Πρωσικά πρότυπα[61] και αντίστοιχους βαυαρικούς νόμους, αναφορικά με το σύστημα εποπτείας και διοίκησης των σχολείων[62]. Η διάρθρωση της γενικής εκπαίδευσης συμπληρώθηκε με το διάταγμα της 31 Δεκεμβρίου 1836 «περί του κανονισμού των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων», και το διάταγμα της 14ης Απριλίου 1837 για την ίδρυση Πανεπιστημίου[63].

Από τους νόμους του 1834 που αποτελείται από 70 άρθρα και του 1836, σχεδιάστηκε το εκπαιδευτικό οικοδόμημα της Οθωνικής Περιόδου. Καθιερώνεται τετράχρονο δημοτικό σχολείο, τρίχρονο ελληνικό σχολείο και τετράχρονο γυμνάσιο. Η σχολική εκπαίδευση είναι υποχρεωτική και ανέρχεται σε 7 χρόνια[64].

Ο σκοπός του δημοτικού σχολείου δεν προβλεπόταν από τους νόμους αυτούς. Από εγκυκλίους όμως διαταγές του «Υπουργείου Παιδείας», που απέστειλε στους Νομάρχες και τα σχολεία, προκύπτει ότι επιδίωξη των δημοτικών σχολείων ήταν η πνευματική ανάπτυξη και η ηθική εξέλιξη των παιδιών[65].

---

[59] Ρ Kipper *Ιστορια της εν Ελλάδι δημοτικης εκπαιδεύσεως*, στο Ι Κανακη ό π , σελ 56 Πβ Χ Λεφα ο π , σελ 13 και Θ Χατζηστεφανιδης ο π , σελ 48 Ι Κανακης ο π σελ 56 και Χ Λεφας ο π σελ 13

[60] Ελ Καλαφατη ο π , σελ 91

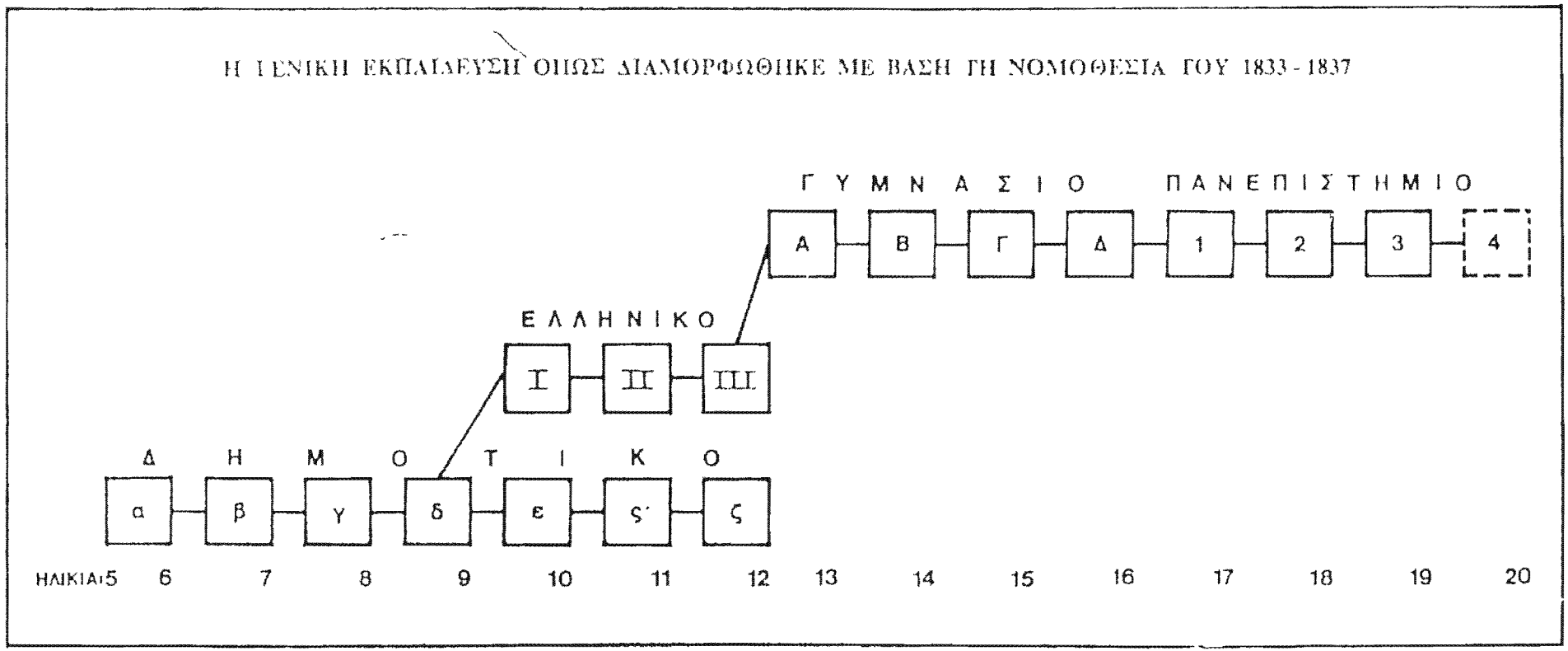
[61] Σ Ευαγγελοπουλος ό π , σελ 77

[62] Χ Λεφας ο π , σελ 10

[63] Σ Μπουζακης *Νεοελληνική Εκπαιδευση (1821-1985)* ο π , σελ 37

[64] Θ Χατζηστεφανιδης ο π , σελ 49 Σ Μπουζακης *Νεοελληνικη εκπαίδευση (1821-1985)* ο π , σελ 37

[65] Ι Κανακης ο π , σελ 61-62 Σ Ευαγγελοπουλος ο π , σελ 79

Πηγή: Αλ. Δημαράς: Εκπαίδευση ... ό.π., τομ. ΙΓ΄, σελ. 491

«Δεύτερον μέσον προς βελτίωσιν της ηθικής είναι η κοινή καθ' όλας τας τάξεις του λαού διάδοσις των γραμμάτων και διδασκαλία, τείνουσα ουχί να μεταδώσει γνώσεις απλώς μόνον, αλλά και να εμπνεύση εις τας καρδίας της νεολαίας την ευσέβειαν, έρωτα προς το αγαθόν και το αληθές, να προσηλώση την κλίσιν προς την αρετήν, να εγείρη δε την αποστροφήν κατά της κακίας ...»[66]. Στη Γενική Έκθεση, που υπέβαλε στην Κυβέρνηση ο Υπουργός Παιδείας Χ. Χριστόπουλος για την κατάσταση της δημόσιας εκπαίδευσης για το σχολικό έτος 1855/56, αναφερόταν ότι «ο δημοδιδάσκαλος ... διά του ιδίου παραδείγματος και διά της διδασκαλίας αυτού (έπρεπε να) προετοιμάζη την προς την πατρίδα και τον αρχηγόν αυτής αγάπην, την εις τους νόμους και τας αρχάς υποταγήν την προς αλλήλους ομόνοιαν»[67]. Ο Κοκκώνης σε πολλά σημεία του «Οδηγού» του κάνει αναφορά στο σκοπό του δημοτικού σχολείου «η εκπαίδευση (έπρεπε) να αποβλέπη εις την φυσικήν ανατροφήν, ... την ανάπτυξη των διανοητικών δυνάμεων, και την ηθικήν διάπλασιν των μαθητών»[68]. Η φυσική ανατροφή έπρεπε να κάνει ανθρώπους «υγιείς και ευρώστους κατά το σώμα», η διανοητική «πεπαιδευμένους ή φωτισμένους κατά τον νουν», και η ηθική, εμπνέοντας «τα υψηλά και γενναία αισθήματα των κοινωνικών καθηκόντων, (να) μορφώνη τους εναρέτους ανθρώπους, τους χρηστούς και ευαισθήτους κατά την καρδίαν, αισθανομένους, γνωρίζοντας και θέλοντας και δυναμένους να πράσσωσι το καλόν, το τίμιον και ωφέλιμον εις την κοινωνίαν»[69].

Η βασική εκπαίδευση ακολούθησε ένα νέο προσανατολισμό σε σύγκριση με εκείνον του Καποδίστρια. Δεν γινόταν πουθενά λόγος για ωφέλιμες και αναγκαίες γνώσεις. Ως μοναδικός σκοπός της διδασκαλίας οριζόταν «ο ηθικός, ευσεβής και ενάρετος πολίτης, που ήταν προσηλωμένος στην αρετή, αποστρεφόταν την κακία, ... υποτασσόταν στους νόμους και τις αρχές και ήθελε και μπορούσε να κάνει το καλό, το τίμιο και το ωφέλιμο στην κοινωνία»[70]. Η φιλοσοφία του συστήματος ήταν μονοδρομική και κάθετη. Το ένα σχολείο προετοίμαζε για το άλλο και κανένα για την παραγωγή, αφού δεν υπήρχε ένα

---

66 Εγκύκλιος Διαταγή Υπουργείου Παιδείας· Αριθμ. 155/10-1-1856 στον Χ. Λέφα ... ό.π., σελ. 13

67 Χ. Χριστόπουλος: *Γενική έκθεσις προς την Α.Μ τον Βασιλέα περί της καταστάσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι κατά το λήξαν σχολικόν έτος 1855-1856*, Αθήναι 1857, σελ. 9.

68 Ι. Κοκκώνης: *Εγχειρίδιον ή Οδηγός της αλληλοδιδακτικής μεθόδου νέος*. Έκδ Δευτέρα επηυξημένη. Εν Αθήναις, έκδ Κ. Βλαστού, 1850, σελ 241.

69 ό π., σελ. 245-247.

70 Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 62.

δεύτερο σχολικό δίκτυο που να διαφοροποιείται από την κλασική παιδεία και να προετοιμάζει ειδικευμένο εργατικό δυναμικό[71]. Οι Βαυαροί έδωσαν συνειδητά προτεραιότητα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση με σκοπό τη δημιουργία μιας δημοσιουπαλληλικής τάξης αφοσιωμένης σε αυτούς, ενώ στην επαγγελματική εκπαίδευση δε δίνεται ιδιαίτερη προσοχή[72]. Έτσι υπάρχει μόνο ένας δρόμος, αυτός που οδηγεί στο πανεπιστήμιο, ενώ το δημοτικό σχολείο προοριζόταν να προσφέρει μόνο τις βασικές γνώσεις. Με το ίδιο πνεύμα καθιερώνεται και η αποκοπή της επαγγελματικής εκπαίδευσης από τη γενική. Ο Χ. Χριστόπουλος ως Υπουργός Παιδείας αναγνώρισε το μειονέκτημα του εκπαιδευτικού εκείνου συστήματος, το οποίο είχε μονοδιάσταση δομή και ήταν στραμμένο προς τη γενική κλασική παιδεία, και σε έκθεσή του προς την Κυβέρνηση (αρμόδιο Υπουργό), την 1η Φεβρουαρίου 1857 τόνιζε ότι τα ελληνικά σχολεία και γυμνάσια απέβλεπαν «εις την σπουδήν των αρχαίων γλωσσών. Και όμως αι κλασικαί λεγόμεναι γνώσεις ... ουδόλως εισίν αναγκαία εις τον μην προτιθέμενον να γίνη διδάσκαλος, νομικός, ιατρός, αλλά προτιμώνται ένεκα πολλών λόγων, να ωφελήση επίσης την κοινωνίαν γινόμενος γεωργός, βιομήχανος, τεχνίτης, ναύτης, έμπορος κ.τ.λ. ... Δεν είναι άραγε μυριάκις προτιμότερον να γνωρίση ούτος την στοιχειώδην χημείαν, εφηρμοσμένην εις τας καθημερινάς του βίου ανάγκας, ... ή την κατασκευήν ωφελίμου τινός μηχανής; ... όθεν ανάγκη ... να μετασχηματισθώσι τινά εξ' αυτών εις προτεχνολογικά ... άτινα θέλουσι συντελέσει εις την ανάπτυξιν και τον πολλαπλασιασμόν των ειδικών της γεωργίας, των τεχνών και του εμπορίου εκπαιδευτηρίων συμπληρούται επιτυχέστατα ολόκληρον ημών το εκπαιδευτικόν σύστημα»[73].

Παρότι ο Χριστόπουλος υποστήριζε την αναγκαιότητα της κλασικής παιδείας, δεν έπαψε να παραδέχεται την ανυπαρξία της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Γι' αυτό πρότεινε το διαχωρισμό της μέσης εκπαίδευσης σε τεχνική και γενική - κλασική. Οι προτάσεις του όμως δεν εισακούσθηκαν, γιατί οι περισσότεροι αρμόδιοι παράγοντες δεν αναγνώριζαν την ανάγκη διαχωρισμού της εκπαίδευσης από το μονοδιάστατο χαρακτήρα της[74]. Έτσι στην Ελλάδα

---

71 Κ Τσουκαλάς· *Εξάρτηση και αναπαραγωγή* ό π , σελ 503-506
72 Α Κοντονη· ο π , σελ 25
73 Χ Χριστόπουλος· ο π , σελ 28-29
74 Α Κοντονη ο π , σελ 48

θεσμοθετείται ένα σχολικό σύστημα δημόσιο, δωρεάν και οργανωμένο σε ένα μοναδικό δίκτυο κάθετο και μονοδιάστατο, με πρόοδο ευθύγραμμη από την πρώτη δημοτικού μέχρι τις ανώτατες σπουδές[75].

Την ευθύνη για την ίδρυση και συντήρηση των βασικών σχολείων της χώρας, για τη μόρφωση του λαού την είχαν οι Δήμοι Γι' αυτό και τα σχολεία ονομάζονταν «Δημοτικά Σχολεία». Από κάθε Δήμο ή από γειτονικούς έπρεπε να ιδρυθεί ένα μικρό δημοτικό σχολείο[76] Σε περίπτωση που φοιτούσαν περισσότερες από 15 μαθήτριες, και οι οικονομικές συνθήκες το επέτρεπαν, μπορούσε να λειτουργήσει ξεχωριστό σχολείο κοριτσιών[77]. Οι γονείς, αν και οι Δήμοι είχαν την ευθύνη συντήρησης των δημοτικών σχολείων, ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν κάθε μήνα δίδακτρα από 10-15 λεπτά, ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες Το ύψος των διδάκτρων προσδιόριζε κάθε χρόνο το Δημοτικό Συμβούλιο Από την υποχρέωση αυτή απαλλάσσονταν οι άπορες οικογένειες[78]

Παρά τις επανειλημμένες συστάσεις της Κυβέρνησης για ίδρυση δημοτικών σχολείων, οι δήμοι στην πλειοψηφία τους αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στη σχετική επιταγή του νόμου, γιατί τους έλειπε η απαιτούμενη οικονομική δυνατότητα Έτσι μερικοί από αυτούς δεν μπόρεσαν να ιδρύσουν σχολεία και άλλοι αδυνατούσαν να συντηρήσουν αυτά που ίδρυσαν και να πληρώνουν τους δασκάλους[79] «Στις αρχές μάλιστα οι δυσκολίες με τη ολοκληρωτική έλλειψη διδακτηρίων, σχολικών επίπλων, εποπτικών μέσων κ λπ ήταν πολύ μεγαλύτερες»[80]. Η απροθυμία του Κράτους να τηρήσει την υποχρέωση που είχε αναλάβει, σύμφωνα με το άρθρο 59 του Νόμου, να στηρίξει οικονομικά τις δαπάνες των δημοτικών σχολείων ενισχύοντας έτσι τους Δήμους, και τα ελάχιστα κονδύλια που χορηγούσε μετά το 1844 στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, όξυναν τα προβλήματα, καθώς οι προσπάθειες που επιχειρήθηκαν για την αντιμετώπισή τους αποδείχτηκαν ατελέσφορες[81]. Στην κατάσταση αυτή έβαλε τέρμα ο

---

[75] Κ Τσουκαλας *Εξαρτηση και αναπαραγωγη* ο π , σελ 503-506 Πβ Αλ Δημαρας *Εκπαιδευση Ιστορια του Ελληνικου Εθνους* ο π , Τομ ΙΓ, σελ 485

[76] Εφημεριδα της Κυβερνησης ΦΕΚ 11 «*Νομος περι δημοτικων σχολειων*» εν Ναυπλιω 3 Μαρτιου 1834, φυλ 74, αρθρα 4, 5

[77] Σ Ευαγγελοπουλος ο π , σελ 77

[78] Εφημεριδα της Κυβερνησης ΦΕΚ 11, 1834, ό π , φυλ 77, αρθρα 24, 26

[79] Χ Λεφας ο π , σελ 22

[80] Σ Παπαδημητριου *Ιστορια του Δημοτικου μας σχολειου (1834 1895)* Μερος Α Αθηναι 1950, σελ 15

[81] Χ Λεφας ο π , σελ 22

Νόμος ΤΛΗ΄ της 12 Ιουλίου 1856, σύμφωνα με τον οποίο το δημόσιο ανέλαβε την πληρωμή των δασκάλων, ανακουφίζοντας έτσι τους Δήμους[82]. Με το νόμο 2125 του 1920 το κράτος πλέον ανέλαβε εξολοκλήρου τις δαπάνες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης «καταργουμένης πάσης διά τας δαπάνας ταύτας υποχρεώσεως των δήμων και κοινοτήτων». Έτσι τερματίσθηκε μια δυσάρεστη κατάσταση που επί ένα αιώνα περίπου ταλαιπώρησε τη λαϊκή παιδεία[83].

Δικαίωμα να ιδρύουν και να συντηρούν σχολεία είχαν και ιδιώτες ή νομικά πρόσωπα, έπειτα από σχετική άδεια του Υπουργείου Παιδείας[84], καθώς και το Δημόσιο σε ορισμένα μέρη, για ειδικούς λόγους[85].

Σύμφωνα με το σχέδιο «Περί διοργανισμόν των σχολείων», που υπέβαλε η Επιτροπή στο Υπουργείο Παιδείας, τα διδακτήρια έπρεπε να κτίζονται σε υψώματα ή λόφους για να είναι υγιεινά, μακριά από χώρους, οι οποίοι θα μπορούσαν να αναστείλουν τη δράση τους, και να έχουν σχήμα ορθογώνιο. Θα μπορούσαν όμως να χρησιμοποιηθούν ως σχολικά κτίρια και μοναστήρια, σπίτια και άλλα οικοδομήματα. Προτείνονται δύο είδη δημοτικών σχολείων, τα αλληλοδιδακτικά και τα συνδιδακτικά. Τα παλαιά σχολεία, τα γραμματοδιδασκαλεία, στα οποία διδάσκονταν τα κολλυβογράμματα, θα καταργούνταν με την πάροδο του χρόνου[86].

Η **φοίτηση** καθορίστηκε επταετής, από το 5ο μέχρι το 12ο έτος της ηλικίας και υποχρεωτική για τα παιδιά που διέμεναν σε Δήμους, όπου λειτουργούσαν δημοτικά σχολεία. Για κάθε ώρα απουσίας των παιδιών από το σχολείο, ο νόμος προέβλεπε αυστηρό χρηματικό ποσό στους γονείς[87]. Μολονότι οριζόταν επταετής υποχρεωτική φοίτηση, δεν εφαρμόστηκε ούτε ως προς το χρόνο ούτε ως προς τον χαρακτήρα. Συνήθως ήταν τετραετής στο προσιτό δημοτικό σχολείο ή πενταετής προαιρετικά. Οι μαθητές που ήθελαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους, μετά το 4ο ή 5ο έτος εγγράφονταν στο ελληνικό σχολείο, ενώ οι άλλοι διέκοπταν τη φοίτηση. Η διάταξη για υποχρεωτική φοίτηση δεν τηρήθηκε, επειδή υπήρχε μεγάλη έλλειψη σχολείων, διδακτηρίων, δασκά-

---

82 ό.π., σελ 24.
83 ό.π., σελ. 27.
84 Εφημερίδα της Κυβέρνησης: ΦΕΚ 11, 1834, ... ό.π., φυλ. 83, άρθρα 60-62.
85 Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π , σελ. 77.
86 Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 55.
87 Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: ΦΕΚ 11, 1834, ... ό.π., φυλ. 74, άρθρα 6.

λων και επειδή οι γονείς λόγω της οικονομικής κατάστασης κρατούσαν τα αγόρια κοντά τους για να τους βοηθούν στις γεωργικές και κτηνοτροφικές ασχολίες, τα δε κορίτσια τα κρατούσαν μακριά από το σχολείο, εξαιτίας διαφόρων προλήψεων[88]

Τα μαθήματα που διδάσκονταν στο δημοτικό σχολείο ήταν· κατήχηση, στοιχεία της Ελληνικής[89], ανάγνωση, γραφή, γραμμική ιχνογραφία και φωνητική μουσική Είναι δυνατή ακόμα η διδασκαλία γεωγραφίας, ελληνικής ιστορίας και τα σπουδαιότερα στοιχεία από τις φυσικές επιστήμες Τέλος προβλεπόταν δύο φορές την εβδομάδα γυμναστικές ασκήσεις και πρακτική διδασκαλία για τα αγόρια στην αγρονομία, την κηπουρική, τη δενδροκομία, τη βομβυκοτροφία, τη μελισσοτροφία και για τα κορίτσια στο εργόχειρο. Η διδασκαλία της κατήχησης αποφασιζόταν και από τους δύο γονείς[90]

II. Τα προγράμματα και η μέθοδος

Το **πρόγραμμα μαθημάτων** ήταν ευρύ και πλούσιο και μπορούσε να δώσει στους απόφοιτους του δημοτικού σχολείου αρκετές γνώσεις, ιδιαίτερα στα πρακτικά μαθήματα όμως τα μαθήματα δεν διδάσκονταν στο σύνολό τους και το πρόγραμμα δεν εφαρμόζονταν σε όλη την έκτασή του[91], από έλλειψη επαρκής και καταρτισμένου διδακτικού προσωπικού, υλικοτεχνικής υποδομής, ειδικές αίθουσες διδασκαλίας και από την τάση που υπήρχε στο δημοτικό να δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στη μόρφωση μερικών παιδιών που θα ακολουθούσαν σπουδές για το γυμνάσιο και να μη λαμβάνεται μέριμνα γενικότερα για τις ανάγκες της ζωής

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση που ήταν εξαρτημένη από τη δευτεροβάθμια, απέβαινε προστάδιο αυτής και δεν αποτελούσε ένα αυτοτελές δημοτικό σχολείο με συγκεκριμένους σκοπούς και στόχους Γενικά το εκπαιδευτικό σύστημα της Οθωνικής περιόδου στερούνταν αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων

---

88 Σ Ευαγγελοπουλος ο π, σελ 80 Πβ Θ Φωτεινοπουλος *Η εκπαιδευσις μετα την απελευθερωσιν Μεγαλη Παιδαγωγικη Εγκυκλοπαίδεια* - HERDER, Τομ 2ος Αθηναι, Εκδ Ελληνικα Γράμματα 1967, σελ 460

89 Εννοειται η αρχαια ελληνικη γλωσσα, αφου και τα αλφαβηταρια του δημοτικου σχολειου ηταν γραμμενα στην αρχαια ελληνικη και η γραμματικη ηταν της αρχαιας γλωσσας (Χ Λεφας ο π σελ 72)

90 Εφημεριδα της Κυβέρνησης *Νομος περι δημοτικων σχολειων* ο π φυλ 73, αρθρα 1-3

91 Ι Κανακης ο π, σελ 63

Επιθεωρητές δεν υπήρχαν να ελέγξουν και να καθοδηγήσουν τους δασκάλους και το πρόγραμμα μαθημάτων ήταν προσανατολισμένο προς τις κλασικές σπουδές[92].

Η αλληλοδιδακτική μέθοδος για λόγους κυρίως οικονομικούς εφαρμόστηκε και στην Οθωνική περίοδο. Ετήσιες τάξεις με τη σημερινή έννοια δεν υπήρχαν. Οι μαθητές ανάλογα με τις γνώσεις τους κατατάσσονταν σε οκτώ κλάσεις για κάθε μάθημα και για τον προβιβασμό τους σε ανώτερη κλάση δεν ήταν ανάγκη να περάσει όλο το διδακτικό έτος. Η ηλικία των μαθητών δεν έπαιζε κανένα ρόλο στην κατάταξη των κλάσεων. Στην α΄ κλάση εγγράφονταν οι αρχάριοι μαθητές και στην η΄ κλάση οι πιο προχωρημένοι. Τα μαθήματα των κλάσεων ήταν η γραφή, η ανάγνωση, η χριστιανική διδασκαλία, η αριθμητική, η γραμματική και η γραμμική ιχνογραφία.

Οι μαθητές κατά τη διδασκαλία της γραφής ανάλογα με την κλάση τους καταλάμβαναν τη σειρά των θρανίων, που τους αντιστοιχούσαν (οι πιο αρχάριοι στα «δάμμια»[93] γραφεία, οι μεσαίες κλάσεις στα γραφεία για τα αβάκια[94] και οι πιο προχωρημένοι στα γραφεία για χαρτί). Οι μαθητές κατατάσσονταν σε οκτώ κλάσεις από τις οποίες ή α΄ και η΄ χωρίζονταν κάθε μία σε δύο τμήματα. Η γραφή άρχιζε από την όγδοη κλάση. Ο υπαγορευτής (πρωτόσχολος) της η΄ κλάσης υπαγόρευε στους μαθητές μία πεντασύλλαβη λέξη, ο υπαγορευτής της ζ΄ κλάσης υπαγόρευε τετρασύλλαβη λέξη της ε΄ τρισύλλαβη, της στ΄ δισύλλαβη, της δ΄ μονοσύλλαβη με τέσσερα γράμματα (νους), της γ΄ συλλαβές με τρία γράμματα, της β΄ συλλαβές με δύο γράμματα και τέλος ο υπαγορευτής του β΄ τμήματος της α΄ κλάσης υπαγόρευε συλλαβή με ένα γράμμα. Όλοι αυτοί οι μαθητές έγραφαν στο αβάκιο. Οι μαθητές του α΄ τμήματος της α΄ κλάσης έγραφαν με το λιχανό (δείκτη) επάνω στην άμμο ένα γράμμα, το οποίο υποδείκνυε για αρκετή ώρα ο υπαγορευτής μέχρι να το καταλάβουν. Όταν τελείωναν όλες οι κλάσεις, άρχιζε πάλι από την αρχή η η΄ κλάση, ώστε για κάθε

---

92 Δ. Γληνός: *Ένας άταφος νεκρός*. Αθήνα 1925, σελ. 13-14.

93 Γραφεία από ξύλο ελάτης με κεκλιμένη επιφάνεια πλάτους 0,22-0,24μ. Κατά μήκος του γραφείου και παράλληλα, υπήρχαν καρφωμένοι δύο πήχεις, οι οποίοι σχηματίζαν επιφάνεια, στην οποία απλωνόταν άμμος, πάνω στην οποία έγραφαν με το λιχανό οι αρχάριοι μαθητές τα γράμματα. (Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 141).

94 Πλάκες από σχιστόλιθο πάνω στις οποίες έγραφαν οι μαθητές με πλακοκόνδυλο. Για να σβήνουν τα γράμματά τους χρησιμοποιούσαν σπόγγο από ούγια τσόχας, τον οποίο είχαν κρεμασμένο στο λαιμό τους. (Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 142).

μάθημα να γίνονται έξι υπαγορεύσεις Στο τέλος ο δάσκαλος πρόσταζε να γίνουν οι διορθώσεις Οι υπαγορευτές περνούσαν από τους μαθητές και έκαναν τις διορθώσεις χωρίς καμία παρατήρηση

Η γραφή στηριζόταν σε μια διαδικασία χωρισμού των λέξεων σε συλλαβές και γράμματα Οι πρωτόσχολοι εκτός από τη βοήθεια που έδιναν στους μαθητές κατά την ώρα της γραφής, ήταν και υπεύθυνοι για την τηρηση της τάξης κατά την ώρα της διδασκαλίας[95] Οι πρωινοί πρωτόσχολοι με τη λήξη των μαθημάτων το μεσημέρι έφευγαν και τη θέση τους στην απογευματινή εργασία του σχολείου την έπαιρναν άλλοι πρωτόσχολοι. Ο γενικός πρωτόσχολος είχε την υποχρέωση να επιβλέπει τους πρωτόσχολους, εάν εκτελούν σωστά τα καθήκοντά τους και ο δάσκαλος με τη σειρά του επέβλεπε το γενικό πρωτόσχολο και γενικά είχε όλη την ευθύνη της εκπαιδευτικής διαδικασίας και της σωστής λειτουργίας του σχολείου Αυτή η ιεράρχηση εξασφάλιζε τη διατήρηση της τάξης και της πειθαρχίας[96].

Η διδασκαλία της **ανάγνωσης** γινόταν στα ημικύκλια[97] κατά κλάσεις και η θέση των μαθητών προσδιοριζόταν ανάλογα με την απόδοσή τους Οι μαθητές χωρίζονταν σε 8 κλάσεις. Στην α΄ κλάση διδασκόταν το αλφάβητο, στη β΄ ο συλλαβισμός με συλλαβές δύο γραμμάτων, στη γ΄ ο συλλαβισμός με συλλαβές τριών γραμμάτων, στη δ΄ ο συλλαβισμός με συλλαβές τεσσάρων και περισσότερων γραμμάτων στην ε΄ δισύλλαβες λέξεις και σύνδεση με ανάγνωση μικρών προτάσεων στη στ΄ τρισύλλαβες λέξεις και σύνδεση με ανάγνωση μικρών προτάσεων, στη ζ΄ ανάγνωση που περιείχε ουσιαστικά και επίθετα και έπειτα γνωμικά, στο α΄ τμήμα της η΄ κλάσης διδασκόταν ανάγνωση από τους πίνακες και στο β΄ τμήμα της ίδιας κλάσης διδασκόταν ανάγνωση από βιβλία

Γύρω από το κάθε ημικύκλιο τοποθετούνταν το πολύ εννέα μαθητές του ίδιου επιπέδου μάθησης Μέσα στο ημικύκλιο υπήρχε πίνακας και δεξιά από αυτόν ο πρωτόσχολος ερμηνευτής Αριστερά από τον πίνακα σταματούσε

---

[95] Ι Κοκκωνης ο π , 1830, σελ 15-21

[96] ο π , σελ 118

[97] Ήταν τα σπουδαιότερα απο τα όργανα του αλληλοδιδακτικου σχολειου Κατασκευαζονταν απο ξυλινα ραβδια καμπυλωμενα η από μισα στεφανια ιδια με εκεινα που δενονται τα ξυλα στα βαρελια Ειχαν διαμετρο 1,63 μ και τοποθετουνταν στη βαση του τοιχου γυρω απο το διδακτηριο Η αποσταση μεταξυ τους ηταν 0 32-0,64μ Στο μεσο απο αυτα και σε υψος 1 30 μ στηριζοταν στον τοιχο πασσαλος απο τον οποιο κρεμοταν ο αναγνωστικος πινακας Γυρω απο το καθε ημικυκλιο σταματουσαν με τη σειρα εννεα το πολυ μαθητες και μεσα απο αυτους ο πρωτοσχολος Βλ Χ Λεφας ο π , σελ 142

όρθιος ο πρώτος μαθητής κάθε κλάσης, ο οποίος διάβαζε την περικοπήν την οποία του έδινε ο ερμηνευτής. Αν τη διάβαζε καλά, ο ερμηνευτής προχωρούσε στο δεύτερο μαθητή και κατά τον ίδιο τρόπο έφτανε μέχρι τον τελευταίο μαθητή του ημικύκλιου. Αν ο πρώτος μαθητής δε διάβαζε σωστά, τότε ο πρωτόσχολος έδινε το λόγο στο δεύτερο, ο οποίος, αν διάβαζε σωστά έπαιρνε τη θέση του πρώτου και ο πρώτος έπαιρνε τη θέση του δεύτερου μαθητή. Έτσι ανάμεσα στους μαθητές δημιουργούνταν συνεχώς προβιβασμοί και υποβιβασμοί, ανάλογα με την απόδοσή τους και κατατάσσονταν σε ιεραρχημένες θέσεις μέσα στην ομάδα κάθε ημικυκλίου. Με τον ίδιο τρόπο γινόταν στα ημικύκλια και η διδασκαλία της αριθμητικής και κατήχησης[98]. Είναι προφανές ότι ο τρόπος αυτός διδασκαλίας της ανάγνωσης, που κατακερμάτιζε τη βασική αρχή της ολότητας σε επιμέρους γνώσεις, δεν προσέφερε στο μαθητή μια σφαιρική αντίληψη του αντικειμένου που διδασκόταν[99].

Η μισή ώρα για τη διδασκαλία **της αριθμητικής** προοριζόταν για τη διδασκαλία στα θρανία και η άλλη μισή για τη διδασκαλία στα ημικύκλια. Στη διδασκαλία της αριθμητικής οι μαθητές της α΄ κλάσης μάθαιναν τους αριθμούς γράφοντας πάνω στην άμμο. Στη β΄ κλάση μάθαιναν την αρίθμηση, στη γ΄ κλάση την πρόσθεση, στη δ΄ κλάση την αφαίρεση, στην ε΄ κλάση τον πολλαπλασιασμό, στη στ΄ κλάση τη διαίρεση, στη ζ΄ κλάση τα κλάσματα και στην η΄ κλάση μάθαιναν τη λύση προβλημάτων[100].

Η γραμματική διδασκόταν μόνο στους μαθητές της ζ΄ και η΄ κλάσης της ανάγνωσης, οι οποίες χωρίζονταν σε 8 ομάδες ή τμήματα. Στην α΄ διδασκόταν η διαίρεση των γραμμάτων, η σύνθεση των συλλαβών και λέξεων, τα πνεύματα, οι τόνοι κ.λπ., στη β΄ ο ορισμός των μερών του λόγου, στη γ΄ το άρθρο και το όνομα, στη δ΄ η κλίση των επιθέτων, στην ε΄ οι αντωνυμίες, στη στ΄ τα ρήματα και οι μετοχές, στη ζ΄ τα άκλιτα μέρη του λόγου και στην η΄ η παραγωγή, η σύνθεση και η σύνταξη. Η διδασκαλία γινόταν στα ημικύκλια σε τρεις επάλληλες ασκήσεις. Στην πρώτη άσκηση κάθε μαθητής διάβαζε έναν κανόνα, στη β΄ ο ερμηνευτής υπέβαλε ερωτήσεις σχετικά με την α΄ άσκηση και οι

---

98 Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 23-24.
99 Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 108-109.
100 Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1830, σελ. 37-46.

μαθητές απαντούσαν ό,τι θυμούνταν από το κείμενο, και στην γ΄ άσκηση οι μαθητές ασκούνταν σε παραδείγματα, εφαρμόζοντες τους κανόνες που είχαν μάθει στις προηγούμενες ασκήσεις[101].

Η γραμμική ιχνογραφία διδασκόταν στους μαθητές των τεσσάρων μεγαλυτέρων κλάσεων, οι οποίοι χωρίζονταν σε 8 ομάδες. Η διδασκαλία γινόταν στα θρανία ή ημικύκλια και διαρκούσε 3/4 της ώρας. Στην α΄ ομάδα οι μαθητές μάθαιναν να γράφουν γραμμές ευθείες, καθέτους, παραλλήλους και γωνίες, στη β΄ μάθαιναν να γράφουν τρίγωνα και τετράπλευρα, στη γ΄ ακανόνιστα πολύγωνα, τρίγωνα και πολύγωνα όμοια, στη δ΄ πυραμίδες και πρίσματα, στην ε΄ τον κύκλο και τα κανονικά πολύγωνα, στη στ΄ τον κώνο, τον κύλινδρο και τη σφαίρα, στη ζ΄ αγγεία, ανάγλυφα κ.λπ. και στην η΄ σχέδια, προβολές, εικόνες μηχανών κ.λπ. Η διδασκαλία στα θρανία γινόταν με υπαγόρευση του ερμηνευτή από τα υποδείγματα που ήταν γραμμένα στον πίνακα, ενώ στα ημικύκλια κάθε μαθητής ιχνογραφούσε στον μαυροπίνακα ένα σχήμα από τα πολλά που ήταν γραμμένα σε άλλον πίνακα[102].

Η χριστιανική διδασκαλία διδασκόταν σε ημικύκλια και οι κλάσεις χωρίζονταν σε τρία τμήματα. Στο πρώτο ανήκαν οι μαθητές των τεσσάρων μικρότερων τάξεων, στο β΄ οι μαθητές της ε΄, στ΄ και ζ΄ τάξεων, οι οποίοι ανήκαν στις αντίστοιχες κλάσεις της ανάγνωσης και στο γ΄ τμήμα οι μαθητές της η΄ κλάσης. Στο α΄ τμήμα διδάσκονταν οι προσευχές, στο β΄ το μάθημα της ιεράς ιστορίας και στο γ΄ η ιερά κατήχηση. Μετά τη φράση που έλεγαν οι ερμηνευτές ακολουθούσαν με τη σειρά οι απαντήσεις των μαθητών, λέγοντας ο καθένας από μία λέξη, χωρίς να δίνεται καμία εξήγηση[103].

ΙΙΙ. Ο νέος οδηγός των Σχολείων

Το 1841 εγκρίθηκε και το 1842 εκδόθηκε ο νέος «οδηγός» τροποποιημένος, «τελειοποιημένος και πληρέστερος». Ο Ι. Κοκκώνης σημειώνει πως «κατ' αυτόν (τον οδηγό) έκτοτε ο διοργανισμός των παρ' ημίν δημοτικών σχολείων, περιλαμβανόντων αλληλοδιδακτικόν και συνδιδακτικόν τμήμα, κατέστη πληρέστε-

---

[101] ό.π., σελ. 55-59.
[102] ό π., σελ. 50-55.
[103] ό π., σελ. 46-50.

ρος, εισαγομένων όλων των παρά του νόμου οριζομένων μαθημάτων, και η διδασκαλία αυτών διά της συνυπάρξεως και των δύο μεθόδων γίνεται τελειωτέρα, καθώς και των δυσκολωτέρων, οίον αναγνώσεως, γραφής και αριθμητικής, η μάθησις απέβη ευκολωτέρα διά της εις το αλληλοδιδακτικόν τμήμα εισαγωγής των τρόπων της ταχυμαθηματικής μεθόδου και τα περί διδασκαλίας δε προς ανάπτυξιν των διανοητικών δυνάμεων του μαθητού ... Ούτω δε τροποποιημένη η μέθοδος από της ξηράς αλληλοδιδακτικής εις μικτήν, και εις το ενταύθα πρότυπον και εις άλλα πολλά σχολεία εφαρμοσθείσα ... ανέδειξε σταθερώς εν ολίγω χρόνω, ευχάριστα αποτελέσματα...»[104].

Σύμφωνα με τον τελειοποιημένο οδηγό του 1842, κάθε αλληλοδιδακτικό σχολείο χωριζόταν σε δύο τμήματα: στο κατώτερο και το ανώτερο. Στο κατώτερο που ήταν και το πολυπληθέστερο, οι μαθητές διδάσκονταν με την αλληλοδιδακτική μέθοδο, ενώ στο ανώτερο με τους λιγότερους και τους πιο προχωρημένους μαθητές εισαγόταν η συνδιδακτική μέθοδος[105] «καθ' ην ο διδάσκων, ενώ ασχολείται εις την διδασκαλίαν εκάστου κατ' ιδίαν μαθητού, διδάσκει συγχρόνως πάντας, και διά της επιδεξιότητος αυτού την προσοχήν πάντων ζωηράν και σύντονον διατηρεί»[106].

Οι τρόποι διδασκαλίας των μαθημάτων με τη συνδιδακτική μέθοδο στην ουσία δεν διέφεραν από την αλληλοδιδακτική μέθοδο, γιατί και αυτοί συνέβαλλαν στη μηχανική απομνημόνευση. Όπως στην αλληλοδιδακτική μέθοδο έτσι και στη συνδιδακτική, όλες οι εργασίες και ασκήσεις μέσα στη σχολική τάξη συνέχιζαν να γίνονται υπό την καθοδήγηση του πρωτόσχολου. Στην πραγματικότητα η συνδιδακτική μέθοδος εξακολουθούσε να είναι ουσιαστικά αλληλοδιδακτική[107]. Για τη συνύπαρξη των δύο μεθόδων στο ίδιο δημοτικό σχολείο, αναφερόταν στον Οδηγό, ότι «επανορθούντο τα ελαττώματα της μιας διά των πλεονεκτημάτων της ετέρας, και συγχρόνως δι' ολιγωτέρων χρηματικών μέσων και προσώπων διεδίδετο εις περισσοτέρους τελειοτέρα η

---

[104] Ι. Κοκκώνης: *Εγχειρίδιον ή οδηγός της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, νέος, τελειοποιημένος και πληρέστερος του μέχρι τούδε εν χρήσει οδηγού του Σαραζίνου. Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων της Ελλάδος.* Έκδοσις τρίτη, εν Αθήναις, τύποις Χ. Νικολαίδου Φιλαδέλφεως, 1860, σελ. ς΄ ζ΄.

[105] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 110-111.

[106] Χ Λέφας ό.π., σελ. 118.

[107] Α. Κόντονη: ό.π., σελ 111.

προεκπαίδευσις»[108].

Σύμφωνα με το νέο «Οδηγό» του Κοκκώνη του 1850, η ανάγνωση, η γραφή, η αριθμητική και η χριστιανική διδασκαλία διδάσκονταν με την αλληλοδιδακτική μέθοδο στα κατώτερα σχολεία του γ΄ βαθμού. Στα σχολεία ανώτερου βαθμού, διδάσκονταν η γραμματική, η γραμμική ιχνογραφία, η μουσική και η γυμναστική. Στους πιο προχωρημένους μαθητές που ανήκαν στο β΄ τμήμα της Η΄ κλάσης του ανώτερου συνδιδακτικού τμήματος διδάσκονταν βοηθητικές γνώσεις των φυσικών επιστημών, της γεωγραφίας, της ιστορίας, της ιεράς ιστορίας και κατήχησης, της γραμματικής ή αρχαίας ελληνικής γλώσσας και της μουσικής[109]. Οι μαθητές του κατώτερου αλληλοδιδακτικού τμήματος, που φοιτούσαν κανονικά στο σχολείο, σε διάστημα εννέα μηνών ή το πολύ ενός έτους έφταναν στο β΄ τμήμα της Η΄ κλάσης. Στο τμήμα αυτό εξασκούνταν στην ανάγνωση για τρεις ή έξι μήνες και οι καλύτεροι μαθητές στην αρχή του επόμενου εξάμηνου εγγράφονταν στην πρώτη τάξη του συνδιδακτικού τμήματος. Το τμήμα αυτό, το οποίο προβλεπόταν μόνο για τα σχολεία α΄ και β΄ τάξης, είχε συνήθως δύο μέχρι τέσσερις τάξεις ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών, και η φοίτηση διαρκούσε δύο χρόνια. Τα μαθήματα στα οποία ασκούνταν οι μαθητές ήταν χωρισμένα σε εξάμηνα. Κάθε εξάμηνο σχηματιζόταν και νέα τάξη. Οι μαθητές της τελευταίας τάξης απολύονταν μετά από ετήσιες εξετάσεις[110].

IV. Η λειτουργία των σχολείων

Η διδασκαλία των μαθημάτων άρχιζε από τις 8 και 15΄ π.μ. μέχρι τις 12μ. και από τις 2 μέχρι τις 5 μ.μ. Τα σχολεία, εκτός από τις Κυριακές, είχαν διακοπές στις γιορτές, 2 ημέρες μετά τις εξαμηνιαίες εξετάσεις και 7-10 ημέρες μετά τις ετήσιες εξετάσεις για ξεκούραση του δασκάλου και των μαθητών[111]. Στα χωριά γίνονταν αναγκαστικές διακοπές μιας εβδομάδας ή 15 ημέρες στην εποχή του θερισμού και του τρύγου, γιατί οι μαθητές βοηθούσαν τους γονείς τους, ενώ στην πόλη τα σχολεία από τις 15 Ιουλίου μέχρι και τις 6 Αυγούστου

---

[108] Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1860, σελ. ε΄.
[109] Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1850, σελ. 85.
[110] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 63-64.
[111] Γ. Βενθύλος: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδεύσεως*. Τομ. Α΄. 1833-1883, εν Αθήναις, Έκδ. Βλαστού, 1884, σελ. 59.

είχαν ημιδιακοπές και τα μαθήματα γίνονταν από το πρωί μέχρι το μεσημέρι[112].

Η καθημερινή διδασκαλία άρχιζε με την εξέταση του μαθητή από το δάσκαλο στο μάθημα και τις ασκήσεις που είχε να προετοιμάσει ο μαθητής στο σπίτι. Η εξέταση διαρκούσε το πολύ 45΄ λεπτά. Οι μαθητές των κατώτερων τάξεων εξετάζονταν από τους πρωτόσχολους, ενώ των ανώτερων από το δάσκαλο ή υποδιδάσκαλο[113]. Σύμφωνα με τον «Οδηγό», ο δάσκαλος για να κεντρίσει το ενδιαφέρον των παιδιών για μάθηση προσελκύοντας την προσοχή τους, έπρεπε κατά την ώρα της διδασκαλίας του μαθήματος να προχωρεί από τα εύκολα προς τα δύσκολα και από τα γνωστά προς τα άγνωστα, αποτρέποντας τη μηχανική απομνημόνευση. Στην πράξη όμως οι τρόποι διδασκαλίας ήταν μηχανικοί και ο δάσκαλος επεδίωκε από τους μαθητές του την κατά λέξη απομνημόνευση[114].

Σύμφωνα με τον «Νέον Οδηγόν», ο δάσκαλος κατά τη διδασκαλία, χρησιμοποιούσε όλα τα απαραίτητα εποπτικά μέσα και υλικά για την καλύτερα κατανόηση των μαθημάτων. Αναφέρουμε μερικά από αυτά. Καρτέλες με γράμματα και εικόνες για τη διδασκαλία της πρώτης ανάγνωσης και γραφής· καρτέλες με αριθμούς, πετραδάκια, ξυλαράκια, αριθμόμετρο για τη διδασκαλία της αριθμητικής· γεωγραφικούς χάρτες και υδρόγειο σφαίρα για το μάθημα της γεωγραφίας· γωνιόμετρο, διαβήτη, τρίγωνο, κανόνα για το μάθημα -της γεωμετρίας και ιχνογραφίας. Επίσης οι μαθητές σε καθημερινή χρήση είχαν τα δάμμια και τα αβάκια, όπου έγραφαν τις εργασίες του σχολείου. Ο μαυροπίνακας τοποθετημένος πάνω στο βάθρο και σε εμφανές μέρος, χρησίμευε για την άσκηση των μαθητών, στην ανάγνωση, ορθογραφία, γραμματική, αριθμητική και ιχνογραφία. Τον πίνακα σαν εποπτικό μέσο τον αξιοποιούσε και ο δάσκαλος, όταν δίδασκε ορισμούς, γράμματα, αριθμούς, σχήματα, σχέδια κ.λπ.

Ο δάσκαλος για να αναπτύσσει τις διανοητικές δυνάμεις των παιδιών, τα συνήθιζε να παρατηρούν με μεγάλη προσοχή τα αντικείμενα γύρω τους, να τα εξετάζουν με κάθε λεπτομέρεια, να προβληματίζονται να κάνουν διάφορες συσχετίσεις και να βγάζουν τα κατάλληλα συμπεράσματα. Για το σκοπό αυτό

---

[112] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 63-64.
[113] Ι. Κοκκώνης· ό.π., 1850, σελ. 226
[114] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 65

αξιοποιούσε κατάλληλα τους περιπάτους. Παίρνοντας αφορμή από τις ομορφιές της φύσης δίδασκε για την πανίδα και χλωρίδα του τόπου. Η μικρή συλλογή από ντόπια ορυκτά, δίδασκε στους μαθητές για τα πετρώματα και τα εδάφη. Η καλλιέργεια του σχολικού κήπου από τους μαθητές, με άνθη, φυτά, λαχανικά, όσπρια, οπωροφόρα δέντρα κ.λπ., αποτελούσε άριστο εποπτικό μέσο για τη διδασκαλία των φυσιογνωστικών και άλλων μαθημάτων του σχολείου. Η εκτέλεση απλών και μικρών πειραμάτων από το δάσκαλο στη διδασκαλία των φυσικών επιστημών, προσελκύουν το ενδιαφέρον των μαθητών, κάνουν το μάθημα βιωματικό και το αντικείμενο διδασκαλίας περισσότερο κατανοητό[115].

Το σχολείο δεν αποτελούσε τόπο χαράς και ψυχαγωγίας για τα παιδιά. Πέρα από τις συνθήκες διαβίωσης, το εξαντλητικό ωράριο εργασίας, η δύσκολη ύλη των βιβλίων, οι αντιπαιδαγωγικές μέθοδοι διδασκαλίας, ο μεγάλος αριθμός των παιδιών κατά τάξη και η έλλειψη δασκάλων, είχαν να αντιμετωπίσουν και ένα αυστηρό παιδονομικό σύστημα, το οποίο δημιουργούσε κατάθλιψη και φόβο[116]. Τα αυστηρά παιδονομικά μέσα του πρώτου «Οδηγού» διατηρήθηκαν και στις νέες εκδόσεις του Κοκκώνη, με τη διαφορά ότι οι νέοι «Οδηγοί» διακατέχονταν από την πρόθεση[117] ότι «Το καλλίτερον της ανατροφής σύστημα ήθελεν είσθαι εκείνο εις το οποίον ήθελε μεταχειρίζεσθαι τις γλυκείς και ημέρους τρόπους και λόγους προς το πείθειν», για να διευκρινήσουν όμως αμέσως ότι δεν κρίνονται ικανοί εξαιτίας των ηθών που επικρατούσαν «να υποτάξωσι το δυσήνιον χαρακτήρα των παίδων εις την ευπείθειαν και την ευταξίαν»[118].

Απώτερος σκοπός της παιδονομίας ήταν «η μετά ορθού λόγου υπακοή». Μέχρι να ενισχυθεί όμως η θέληση των μαθητών από τον ορθό λόγο, ο δάσκαλος έπρεπε να χρησιμοποιεί την «πειθανάγκην με ημερότητα μεν, αλλά και με επιμονήν»[119]. Ο έλεγχος της ζωής των μαθητών γινόταν με βάση τους πίνακες των καταστίχων[120]. Κοινός τόπος των «Οδηγών» ήταν η επιβολή της πει-

---

[115] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 69-71.
[116] Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 82.
[117] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 117.
[118] Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1860, σελ. 77.
[119] ό.π., σελ. 77-78.
[120] Στα κατάστιχα ήταν γραμμένα τα ονοματεπώνυμα των μαθητών, το επάγγελμα των γονέων, η πρόοδος και η επιμέλεια, οι απουσίες, τα βραβεία, οι ποινές και ο βαθμός συμμόρφωσης προς τους σχολικούς κανόνες. Αποτελούσαν το βιογραφικό σημείωμα κάθε μαθητή και κατέγραφαν όχι μόνο την παρούσα φάση φοίτησης και επίδοσής του στο σχολείο αλλά και το παρελθόν και το μέλλον του. Όλες αυτές οι πληροφορίες έδιναν μια σαφή και ολοκληρωμένη εικόνα για το κάθε παιδί και αποτελούσαν μέτρο σύγκρισης με τη φοίτηση των άλλων παιδιών της τάξης. Τα κατάστιχα

θαρχίας. Η ακινησία, οι ραβδισμοί, οι μαστιγώσεις, ο φάλαγγας, η ορθοστασία, το γονάτισμα, το μουντζούρωμα του προσώπου, το «κληρωτόν ή αιρετόν δικαστήριον»[121] και άλλες βάρβαρες και απάνθρωπες ποινές χρησιμοποιούνταν συχνά και για μικροαταξίες ακόμη. «Η μεγαλύτερη φοβέρα που μπορούσε να κάμει κανείς σ' ένα μαθητή είτανε θα σε μαρτυρήσω στο δάσκαλο ... τα εννέα δέκατα των παιδιών, αφού φοιτούσαν δύο-τρία χρόνια στο σχολείο φεύγανε και θεωρούσανε τον εαυτό τους ευτυχισμένο που απαλλάχτηκαν από τις τιμωρίες και τις διαπομπεύσεις του δασκάλου»[122]. Ο καταπιεστικός έλεγχος και η αστυνόμευση εκδηλωνόταν όχι μόνο στις αίθουσες και την αυλή του σχολείου, αλλά και έξω από αυτό, στην οικογένεια, στο χωριό, στην πόλη, στην κοινωνία. Όσοι μαθητές γύριζαν ή έπαιζαν στους δρόμους τους σημείωναν και τους κατάγγελναν στο δάσκαλό τους. Για το ίδιο σκοπό πολλές φορές έβγαιναν στους δρόμους τρεις ή τέσσερις από τους γενικούς πρωτόσχολους ή ακόμη και ο ίδιος ο δάσκαλος. Η επίβλεψη αυτή στις μεγάλες πόλεις ήταν αυστηρότερη, γιατί οι κίνδυνοι για την αλλοτρίωση των ηθών των παιδιών ήταν μεγαλύτεροι[123]. Οι βάρβαρες και οι σκληρές τιμωρίες απαγορεύονταν στα δημοτικά σχολεία και οι δάσκαλοι που τις μεταχειρίζονταν τιμωρούνταν πειθαρχικά.

Πολλές φορές το Υπουργείο Παιδείας αναγκάστηκε με εγκυκλίους διατα-γές να απαγορεύσει τη χρησιμοποίηση αυτών. «Μετά μεγίστης δυσφορίας πληροφορούμεθα, ότι τινές των διδασκάλων, παραβαίνοντες τα καθήκοντά των και παρεκτρεπόμενοι του προορισμού των, μεταχειρίζονται κατά των μαθητών την ράβδον και τας μαστιγώσεις αντί του παραινετικού λόγου ... Ο τρόπος ούτος όλως βάρβαρος και κατάλληλος μάλλον εις απομέρωσιν παρά εις την εξημέρωσιν της καρδίας και ανάπτυξιν της διανοίας της νεολαίας ... Τον τοιούτον θεωρούντες ως ανίκανον του διευθύνειν διά του λόγου την λογικήν της νεολαίας ανάπτυξιν θέλομεν τον απομακρύνει από την διδασκαλικήν του θέσιν

αποσκοπούσαν στην τυποποίηση της ζωής των μαθητών και στον πλήρη έλεγχο της σχολικής τους ζωής από το δάσκαλο. (Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 114-115).

[121] Προβλεπόταν για τα βαριά αμαρτήματα του μαθητή. Το συγκροτούσαν έξι πρωτόσχολοι, τέσσερις μαθητές από την τάξη του κατηγορούμενου για τα αμαρτήματα μαθητή και ο δάσκαλος ο οποίος προήδρευε. Η απόφαση του δικαστηρίου ήταν αμετάκλητη και καταγραφόταν στα κατάστιχα του μαθητή (Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1860, σελ. 95).

[122] Σ. Τζουμελέα-Παναγοπούλου: *Η εκπαίδευσή μας στα τελευταία 100 χρόνια*. Αθήνα 1933, σελ. 40 κ.επ.

[123] Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1850, σελ. 250.

και προκαλεί την παντελή παύσιν του»[124].

V. Οι δάσκαλοι εκπαιδευτικοί

Άλλη εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας προς τους δασκάλους επαναλαμβάνει την απαγόρευση της ποινής του ραβδισμού και της μαστίγωσης, την οποία αποκαλεί κτηνώδη προσβολή κατά του παιδιού. «... σας παραγγέλλομεν με τον εντονώτερον τρόπον, ν' απέχητε πάσης είτε διά ράβδου είτε και διά της χειρός πληγής προς τους παρ' υμίν φοιτώντας παίδας, αρκούμενοι προς σωφρονισμόν αυτών εις όσα, ως περί λογικών κι ελευθέρων όντων, προεπέτρεψεν ο νόμος, οίον την γονυκλισίαν, την πολύωρον ανάγνωσιν, την διά προσηρτημένου μαυροπίνακος έκθεσιν, την ασιτίαν ή ολιγοσιτίαν, την φυλάκισιν, παν άλλο μάλλον παρά την κτηνώδη διά της χειρός προσβολήν»[125].

Σύμφωνα με το «νόμο περί δημοτικών σχολείων» του 1834 οι **δάσκαλοι των δημοτικών σχολείων** διακρίνονταν, ανάλογα με τις γνώσεις τους και τη διδακτική τους ικανότητα, σε τρεις κατηγορίες: δασκάλους νομών και επαρχιών, δασκάλους δήμων α΄ τάξης και δασκάλους δήμων β΄ και γ΄ τάξης[126]. Οι δάσκαλοι των νομών και επαρχιών όφειλαν να έχουν «όλην την προς απαρτισμόν τελείου διδασκάλου δημοτικού σχολείου απαιτουμένην ικανότητα και τας ακολούθους γνώσεις, διά την πρόσκτησιν των οποίων χρεωστεί να σπουδάζει ενδελεχώς έκαστος διδάσκαλος· 1)Ακριβής γνώσις της χριστιανικής κατηχήσεως· 2)Ορθή, ευκρινής και εμφαντική ανάγνωσις· 3)Καλλιγραφία με κρητίδα, πετροκόνδυλον και κονδύλι· 4)Η κατά θεωρίαν και πράξιν γνώσις της ελληνικής γραμματικής, ορθογραφίας, και εγγράφου εκθέσεως των ιδεών· 5)Γνώσις και έξις του από στήθους και του δι' αριθμητικών χαρακτήρων υπολογισμού· 6)Ιδέα ζωγραφικής· 7)Γνώσις της ιεράς και της ελληνικής ιστορίας· 8)Γνώσις των στοιχείων της γεωγραφίας· 9)Των της γεωμετρίας και μηχανικής· 10)Των διά τον λαόν αναγκαιοτέρων εκ των φυσικών επιστημών· 11)Της παιδαγωγικής και διδακτικής· 12)Της γυμναστικής· 13)Της φωνητικής μουσικής και έξις εις

---

[124] Εγκύκλιος Διαταγή Υπουργείου Παιδείας: Αριθ. 13408, Αθήναι, 16-12-1848, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 162.

[125] Εγκύκλιος Διαταγή Υπουργείου Παιδείας: Αριθ. 11503, Αθήναι, 22-11-1854, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 162.

[126] Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: *Νόμος περί δημοτικών σχολείων*: ό.π., φυλ. 74, άρθρο 8.

αυτήν· 14)Πρακτικαί γνώσεις της αγρονομίας, κηπουρικής, δενδροκομίας, βομβυκοτροφίας και μελισσοτροφίας»[127].

Οι απαιτούμενες γνώσεις και ικανότητες των δασκάλων της β΄ τάξης ήταν: «1)Γνώσις της Ελληνικής κατά τοσούτον, ώστε να ορθογραφούν, και να εκθέτουν καθαρώς και ορθώς τας ιδέας των, να δύνανται δε να διδάξωσιν αυτά ταύτα εις τους μαθητάς· 2)Γνώσις των στοιχείων της γεωγραφίας· 3)Της ιεράς και της Ελληνικής Ιστορίας· 4)Της κατηχήσεως· 5)Ιδέα της ζωγραφικής και της φωνητικής μουσικής· 6)Γνώσεις πρακτικαί αγρονομίας, κηπουρικής, δενδροκομίας, βομβυκοτροφίας και μελισσοτροφίας»[128]. Τέλος οι δάσκαλοι της τρίτης τάξης οι λιγότεροι καταρτισμένοι, έπρεπε να γνωρίζουν τουλάχιστον να διαβάζουν, να γράφουν και να αριθμούν ελεύθερα, να εξηγούν την ιερή κατήχηση, να γνωρίζουν περίπου ικανοποιητικά τη φωνητική μουσική και να έχουν πρακτικές γνώσεις της δενδροκομίας, αγρονομίας, κηπουρικής, βομβυκοτροφίας και μελισσοτροφίας[129].

Σύμφωνα με τον παραπάνω νόμο προβλεπόταν και υποδιδάσκαλοι για τα σχολεία α΄ τάξης, οι οποίοι έπρεπε να έχουν τις ίδιες γνώσεις και ικανότητες με τους δασκάλους β΄ τάξης[130]. Όσοι ήθελαν να διοριστούν δάσκαλοι, εξετάζονταν από την επιτροπή του διδασκαλείου και ανάλογα με τις γνώσεις που είχαν κατατάσσονταν σε μία από τις τρεις τάξεις[131]. Οι εξετάσεις των δασκάλων ήταν δημόσιες και η είσοδος ελεύθερη να τις παρακολουθήσει όποιος ήθελε[132], ενώ στις εξετάσεις των διδασκαλισσών, οι οποίες δεν γίνονταν δημόσια, δικαίωμα να παραβρεθούν είχαν μόνο οι γονείς και οι πλησιέστεροι συγγενείς[133]. Όσοι επιθυμούσαν να εξεταστούν έπρεπε να υποβάλλουν προς το διευθυντή του διδασκαλείου έγγραφη αίτηση, επισυνάπτοντας τα αποδεικτικά των σπουδών και της διαγωγής τους[134]. Όποιος κατατασσόταν σε κατώτερη τάξη, είχε το δικαίωμα να ξαναδώσει εξετάσεις στην ίδια επιτροπή για να βελτιώσει τη θέση του και να προαχθεί σε ανώτερη τάξη[135].

---

[127] ό.π., φύλ. 74-75, άρθρο 9.
[128] ό.π., φύλ. 75, άρθρο 10.
[129] ό.π., φύλ. 75, άρθρο 11.
[130] ό.π., φύλ. 75, άρθρο 10.
[131] ό.π., φύλ. 75, άρθρο 13.
[132] ό.π., φύλ. 75, άρθρο 14.
[133] ό.π., φύλ. 83, άρθρο 58.
[134] ό.π., φύλ. 75, άρθρο 15.
[135] ό.π., φύλ. 75, άρθρο 14.

Συγχρόνως ο νόμος του 1834 προέβλεψε τη μόρφωση των δασκάλων με την ίδρυση διδασκαλείου, οι απόφοιτοι του οποίου χωρίζονταν επίσης σε τρεις τάξεις ανάλογα με το βαθμό. Έτσι υπήρχαν δύο πηγές που έβγαιναν δάσκαλοι. Οι απόφοιτοι του διδασκαλείου και οι εξετασθέντες από ειδική επιτροπή του διδασκαλείου χωρίς να φοιτήσουν προηγουμένως σε αυτό. Δύο χρόνια μετά το διορισμό τους, όλοι οι δάσκαλοι εξετάζονταν σε δεύτερη εξέταση από το γενικό επιθεωρητή των σχολείων και μονιμοποιούνταν στη θέση τους, εάν είχαν τις απαραίτητες γνώσεις και ικανότητες τις προβλεπόμενες από το νόμο. Εάν κατά την εξέταση αποτύγχαναν ή παραπέμπονταν σε νέα εξέταση, μετά από ορισμένο χρόνο ή υποχρεούνταν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα του διδασκαλείου[136]. Επειδή όμως οι δάσκαλοι με τα παραπάνω προσόντα δεν επαρκούσαν για να καλύψουν τις εκπαιδευτικές ανάγκες της χώρας, με αποτέλεσμα πολλά χωριά να μην έχουν σχολεία, το Υπουργείο Παιδείας με σχετική εγκύκλιο, διέταξε τους διοικητές του Κράτους «όπως τους διδάσκοντας κατά την ανέκαθεν συνήθειαν εις τα στερούμενα δημοδιδασκάλων σχολεία εφημερίους ή και ιδιαιτέρους γραμματοδιδασκάλους υποβάλουν εις τινα έλεγχον και τους νομιμοποιήσουν»[137].

Εκείνοι που ήθελαν να διοριστούν γραμματοδιδάσκαλοι, έγραφαν ιδιόχειρη αίτηση παρουσία των δημοδιδασκάλων και των τοπικών αρχών, στην οποία ανέφεραν το σκοπό της υποβολής της, και δήλωναν ότι γνώριζαν ανάγνωση, γραφή, τις τέσσερις απλές πράξεις της αριθμητικής και τα πρώτα στοιχεία της ιερής μας πίστης. Με βάση τα δείγματα των γνώσεων που παρείχε η αίτηση εγκρινόταν ή όχι ο διορισμός των υποψήφιων γραμματοδιδασκάλων[138]. Η κατάστρατήγηση της εφαρμογής του μέτρου αυτού είχε ως αποτέλεσμα την ύπαρξη μεγάλου αριθμού γραμματοδιδασκάλων και για να μετριαστεί το κακό υποχρεώθηκαν οι ενδιαφερόμενοι να εξετάζονται από την επιθεωρητική επιτροπή[139].

Οι δημοδιδασκάλισσες προσλαμβάνονταν στην υπηρεσία με τον ίδιο

---

[136] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 170.
[137] Εγκύκλιος Διαταγή Υπουργείου Παιδείας: Αριθ. 26272, Αθήναι, 24 Μαΐου 1844 στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 171.
[138] ό.π.
[139] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 171-172.

τρόπο όπως και οι δημοδιδάσκαλοι. Στα πρώτα χρόνια της σύστασης του ελληνικού κράτους, όταν η εκπαίδευση των κοριτσιών ήταν σε εμβρυακή κατάσταση, η έλλειψη διδασκαλισσών ήταν εμφανής. Με την πάροδο όμως του χρόνου και την επέκταση της εκπαίδευσης των κοριτσιών, η έλλειψη διδασκαλισσών καθίσταται αισθητή. Η πολιτεία αναγνωρίζει τη μόρφωση της δασκάλας και την κατοχυρώνει νομοθετικά με τον ιδρυτικό νόμο του 1834[140], σύμφωνα με τον οποίο το πρώτο διδασκαλείο της Ελλάδας είχε σκοπό «να σχηματίζει ικανούς διδασκάλους και διδασκαλίσσας»[141]. Παρά τη νομοθετική όμως πρόβλεψη, το διδασκαλείο εξελίχτηκε σε διδασκαλείο αρρένων και η επαγγελματική μόρφωση της δασκάλας παρέμεινε στην ιδιωτική πρωτοβουλία μέχρι το 1914, όταν για πρώτη φορά προβλέπεται από το Ν. 381 η ίδρυση δημόσιων διδασκαλείων θηλέων[142]. Τη μόρφωση της δασκάλας είχε αναλάβει στην αρχή το «εν Αθήναις Διδασκαλείον της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας»[143], το οποίο δεχόταν και άλλα κορίτσια για εκπαίδευση, αλλά ο κύριος σκοπός του ήταν η μόρφωση των διδασκαλισσών[144]. Το πρόγραμμα των μαθημάτων ήταν κοινό και μόνο κατά το τελευταίο εξάμηνο οι υποψήφιες μαθήτριες που ήθελαν να γίνουν δασκάλες διδάσκονταν την αλληλοδιδασκαλία στο αλληλοδιδασκαλείο της Εταιρείας[145].

Το διδασκαλείο το 1861 αναγνωρίστηκε ως ισότιμο προς το Κρατικό και υποχρεωνόταν να υποβάλλει το πρόγραμμα των μαθημάτων για έγκριση στον Υπουργό Παιδείας δύο μήνες πριν από την έναρξη του σχολικού έτους. Οι σπουδάστριες υποχρεώνονταν, τελειώνοντας τη φοίτησή τους, να εξετάζονται ενώπιον επιτροπής, αποτελούμενη από το Διευθυντή του Δημόσιου Διδασκαλείου και των καθηγητών της ανώτατης τάξης του[146].

---

[140] Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: *Νόμος περί δημοτικών σχολείων*. ό.π., φύλ. 84, άρθρο 65.
[141] ό.π., άρθρο 66
[142] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 263.
[143] Ιδρύθηκε στις 25 Ιουλίου 1836 με πρωτοβουλία του παιδαγωγού και διευθυντή των δημοτικών σχολείων Ι. Κοκκώνη και του δασκάλου του γένους Γεωργ. Γενναδίου, με σκοπό τη μόρφωση διδασκαλισσών και μητέρων και γενικότερα την εξάπλωση της παιδείας. Με δαπάνες της, οργάνωσε και λειτούργησε κατώτερα και ανώτερα σχολεία κοριτσιών και συντέλεσε αποφασιστικά στην εξάπλωση και πρόοδο της εκπαίδευσης των γυναικών. (Αλ. Χ. Μαμμόπουλος: *Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία: Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια* - HERDER, Τομ. 5ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968, σελ. 498-500).
[144] Αλ. Μαμμόπουλος: ό.π., σελ. 498.
[145] Ελ. Φουρναράκη: *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί Προβληματισμοί (1830-1910)*. Ι.Α.Ε.Ν. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987, σελ. 123.
[146] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 257.

Η έλλειψη διδασκαλισσών ανάγκασε το Υπουργείο Παιδείας το 1856 να αποστείλει εγκύκλιο προς τους νομάρχες, όπου τους συνιστούσε να διατάξουν τους Δήμους να στείλουν ο καθένας από μία νέα κοπέλα στο διδασκαλείο της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. «Γνωρίζετε πάντως τας δυσχερείας, όσαι καθιστώσιν αδύνατον προς το παρόν την αναπλήρωσιν των δημοδιδασκαλισσών, όσων τον διορισμόν εξαιτούνται προ πολλού οι διάφοροι του Κράτους Δήμοι, οίτινες εννοήσαντες την ανάγκη της του γυναικείου φύλου εκπαιδεύσεως και σχολεία κορασίων συνέστησαν και την προς τούτο δαπάνην προθύμως υπελόγισαν, βέβαιοι ότι και την κυβέρνησιν ευρίσκουσι προθυμουμένην να συνδράμη την αξιέπαινον αυτών σπουδήν από της οποίας εξαρτάται η εντελής του έθνους ηθοποίησις ...»[147].

Το διδασκαλείο των αρρένων που ιδρύθηκε σύμφωνα με το Ν. 1834 «Περί Δημοτικών σχολείων» λειτούργησε αρχικά στο Ναύπλιο και στη συνέχεια στην Αθήνα όταν αυτή ορίστηκε ως πρωτεύουσα. Η φοίτηση στο διδασκαλείο ήταν διετής. Πρώτος διευθυντής ήταν ο γερμανός Ch Kork, ο οποίος ένα χρόνο αργότερα, το 1835, αντικαταστάθηκε από τον Ι. Κοκκώνη[148]. Η ίδρυση του διδασκαλείου σύμφωνα με το άρθρο 65 του νόμου, αποσκοπούσε στο «να κατορθωθεί η ολίγον κατ' ολίγον ανέγερσις δημοτικών σχολείων εις έκαστον δήμον»[149]. Σκοπός του διδασκαλείου Αθηνών ήταν να μορφώσει πρώτα σε διάστημα δύο ετών τους μελλοντικούς δασκάλους και δεύτερον να χορηγεί πτυχία στους αυτοδίδακτους, ύστερα από εξετάσεις[150]. Δικαίωμα εισαγωγικών εξετάσεων είχαν όσοι διέθεταν ενδεικτικό β΄ τάξης του ελληνικού σχολείου και πιστοποιητικό χρηστοήθειας. Οι υποψήφιοι έπρεπε να γνωρίζουν καλή ανάγνωση, να γράφουν καθαρά και ευανάγνωστα τις τέσσερις πράξεις της αριθμητικής, ιερά ιστορία, πολιτική ιστορία και γεωγραφία[151]. Για την πρακτική άσκηση των σπουδαστών ο νόμος προέβλεπε τη σύσταση πρότυπου σχολείου. Το δε «δημοτικόν της πρωτευούσης σχολείου δύναται να χρησιμεύση ως πρότυπον»[152].

Η εκπαίδευση των μαθητών του διδασκαλείου επικεντρωνόταν στην διδα-

---

147 Εγκύκλιος Διαταγή Υπουργείου Παιδείας: Αριθ 1334, Αθήναι, 12 Μαρτίου 1856, στο Χ Λέφα· ό.π., σελ 191.
148 Μ. Αμαριώτου - Ι. Κοκκώνης: *Ο πρώτος μας παιδαγωγός*, Αθήνα 1937, σελ. 34.
149 Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: *Νόμος περί δημοτικών σχολείων*. ό.π., φύλ. 84, άρθρο 65.
150 Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 215.
151 Π. Παπακωνσταντίνου-Απ.Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 66.
152 Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: *Νόμος περί δημοτικών σχολείων*. ό.π., φύλ. 84, άρθρο 67.

σκαλία και πρακτική άσκηση, σύμφωνα με την αλληλοδιδακτική μέθοδο, με βάση τους «Οδηγούς» του Κοκκώνη[153]. Τα περισσότερα μαθήματα που διδάσκονταν στο διδασκαλείο ήταν γενικής μορφώσεως. «Παιδαγωγικά δεν εδιδάσκοντο, ούτε ιχνογραφία, ούτε φωνητική μουσική»[154]. Όταν τελείωνε ο κύκλος σπουδών, οι απόφοιτοι έδιναν εξετάσεις και με βάση το βαθμό του πτυχίου τους κατατάσσονταν, σε μία από τις τρεις κατηγορίες δασκάλων. Η κατηγοριοποίηση των δασκάλων έπαιζε σπουδαίο ρόλο στο ύψος του μισθού τους και στον τόπο του διορισμού τους. Οι δάσκαλοι της πρώτης τάξης διορίζονταν στις πρωτεύουσες των νομών και επαρχιών και των άλλων τάξεων στους δήμους και τα χωριά[155].

Έτσι όπως διαμορφωνόταν η κατάσταση, παρατηρούμε ότι τα σχολεία της χώρας διαχωρίζονταν με βάση την κοινωνική και διοικητική διαίρεση, με αποτέλεσμα να τυχαίνουν μεγαλύτερης εξυπηρέτησης στον πνευματικό τομέα όσοι κατοικούσαν σε μεγάλα κέντρα[156]. Το πρόβλημα γίνεται ακόμη μεγαλύτερο αν σκεφτούμε, ότι την περίοδο αυτή οι γραμματοδιδάσκαλοι[157] ήταν πολύ περισσότεροι από τους πτυχιούχους δασκάλους του διδασκαλείου[158].

Η διαβάθμιση αυτή των σχολείων και των δασκάλων που υπήρχε από την εποχή του Καποδίστρια και η αναγνώριση των γραμματοδιδασκάλων από την κυβέρνηση καθιέρωσαν μια άνιση δημοτική εκπαίδευση[159]. Το 1856 το διδασκαλείο αναβαθμίστηκε. Με σχετικό διάταγμα ρυθμίζονταν θέματα που αφορούσαν την εισαγωγή και τις εξετάσεις των σπουδαστών του διδασκαλείου καθώς και θέματα που αφορούσαν τις εξετάσεις εκείνων που ενώ δεν φοίτησαν στο διδασκαλείο ζητούσαν πτυχίο δημοδιδασκάλου[160].

Η κακή κατάσταση της λαϊκής παιδείας και η κακή λειτουργία του

---

[153] Γ. Κιτσαράς: *Το Νεοελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Εξέλιξη εκπαίδευσης και γλώσσας*, Πάτρα, Εκδ. Πανεπιστημίου Πατρών, 1994, σελ. 50.

[154] Χ. Λέφας· ό.π., σελ. 215-216.

[155] ό.π., σελ. 168-170.

[156] Σ. Παπαδημητρίου: *Ιστορία του δημοτικού μας σχολείου (1834-1895), Μέρος Α΄*, Αθήναι 1950, σελ. 20.

[157] Το κράτος στην προσπάθειά του να λειτουργήσουν όλα τα σχολεία της χώρας και ιδίως των μικρών και απομακρυσμένων χωριών αναγκάστηκε να διορίσει γραμματοδιδασκάλους με μειωμένα προσόντα, για να διδάξουν κυρίως τα βασικά μαθήματα ανάγνωση, γραφή και αριθμητική, αφού οι πτυχιούχοι δάσκαλοι δεν επαρκούσαν για να πληρώσουν όλα τα κενά της χώρας. (Γ. Πυργιωτάκης: *Προβλήματα στην ιστορία της εκπαιδεύσεως των δασκάλων. Στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την απελευθέρωση (1828-1878)*, Αθήνα, Έκδ. Χριστινάκη, 1981, σελ. 146-151 και Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 171-172)

[158] Γ. Πυργιωτάκης: ό.π , σελ 166.

[159] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ 77-78.

[160] Π Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 68.

διδασκαλείου, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, έφεραν στη βουλή στις αρχές του 1863 πρόταση αναδιοργάνωσής του από τον υπουργό Επ. Δεληγιώργη και στη συνέχεια το Νοέμβριο του 1863 πρόταση κατάργησής του ως περιττού και «λίαν επιβλαβούς»[161]. Το Μάρτιο του 1864 στη συζήτηση που έγινε στη βουλή για τον προϋπολογισμό η αρμόδια επιτροπή που εισηγήθηκε τον προϋπολογισμό πρότεινε την κατάργηση της πίστωσης για το προσωπικό του διδασκαλείου. Η βουλή αποδέχτηκε την πρόταση, η οποία εσήμαινε και την προσωρινή κατάργησή του[162].

Η αναγνώριση των γραμματοδιδασκάλων από την κυβέρνηση θεσμοθέτησε στον εκπαιδευτικό χώρο μια άνιση εκπαίδευση για τα ελληνόπουλα. Όσα παιδιά φοιτούσαν σε σχολεία νομών και επαρχιών μάθαιναν περισσότερα πράγματα, αφού διδάσκονταν από ικανότερο δάσκαλο, ο οποίος είχε και βοηθό υποδιδάσκαλο με προσόντα δασκάλου Β΄ τάξης. Τα παιδιά που φοιτούσαν σε σχολεία των δήμων α΄, β΄ ή γ΄ τάξεων διδάσκονταν από δασκάλους που είχαν λιγότερα προσόντα, ενώ τα παιδιά που έμειναν σε απομακρυσμένα χωριά διδάσκονταν τα κολλυβογράμματα από τους γραμματοδιδασκάλους ή δεν πήγαιναν καθόλου στο σχολείο[163].

Κάθε δάσκαλος ήταν υπεύθυνος στο σχολείο για την ευπρέπεια και πειθαρχία και όφειλε να φροντίζει για την επιμέλεια και χρηστοήθεια των μαθητών του. Παρακολουθούσε μέσα και έξω από το σχολείο τη διαγωγή τους και είχε απεριόριστο δικαίωμα να ανταμείβει και να τιμωρεί. Την κακή διαγωγή του μαθητή την ανέφερε στους γονείς ή στους επιτρόπους και από κοινού προσπαθούσαν να βελτιώσουν τη συμπεριφορά του και να τον αποτρέψουν από κακές πράξεις ή συνήθειες. Για τους μαθητές που ήταν ξένοι και οι γονείς τους δεν είχαν ορίσει κάποιον κηδεμόνα, ο δάσκαλος ενδιαφερόταν περισσότερο και προσπαθούσε να τους εμποδίσει να κατοικούν ή να τρώνε σε σπίτια που αυτός δεν ενέκρινε[164]. Ο ρόλος του δασκάλου ήταν διαφορετικός στο αλληλοδιδακτικό σχολείο από εκείνον του συνδιδακτικού. Στο αλληλοδιδακτικό ο δάσκα-

---

[161] Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε* ... ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 177-178. Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 74.
[162] Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 75.
[163] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 77-78
[164] Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: *Νόμος περί δημοτικών σχολείων* ... ό.π., φυλ. 76, άρθρα 19-20.

λος ήταν επιτηρητής, κριτής, ερμηνευτής και διορθωτής, αφού πολλές φορές διόρθωνε ο ίδιος τα γραπτά των μαθητών, ιδιαίτερα των αρχάριων, αντί του πρωτόσχολου. Στο συνδιδακτικό όλες οι τάξεις διδάσκονταν από τον ίδιο δάσκαλο η μια μετά την άλλη, ενώ οι μαθητές ταυτόχρονα ασχολούνταν όλοι με τα μαθήματά τους. Η εξέταση του προηγούμενου μαθήματος, η παράδοση και η εξήγηση του νέου, οι δραστηριότητες και ο έλεγχος των εργασιών των μαθητών που γίνονταν στο σχολείο και στο σπίτι ήταν έργο του δασκάλου. Ο πρώτος μαθητής κάθε τάξης επιτηρούσε και καθοδηγούσε τους συμμαθητές του στα ημικύκλια κατά την ώρα των εργασιών τους, σε αντίθεση με τον πρωτόσχολο ο οποίος δίδασκε στο αλληλοδιδακτικό σχολείο[165].

Ο δάσκαλος με τις νέες ρυθμίσεις των «Οδηγών» του Κοκκώνη του 1850 και του 1860 φαίνεται ότι επιτελούσε δύο ρόλους στα καθημερινά διδακτικά του καθήκοντα. Του επόπτη στο αλληλοδιδακτικό σχολείο και το δυσκολότερο ρόλο του διδάσκοντος, στο συνδιδακτικό τμήμα. Πάντως φαινόταν ότι στην καθημερινή εκπαιδευτική διαδικασία υπερίσχυε ο ρόλος της αλληλοδιδακτικής μεθόδου[166].

Σε κάθε σχολείο δίδασκε μόνο ένας δάσκαλος ανεξάρτητα από τον αριθμό των μαθητών, εκτός από τα σχολεία των νομών και επαρχιών στα οποία υπήρχε και υποδιδάσκαλος[167]. Στην αίθουσα διδασκαλίας υπήρχαν τα θρανία των μαθητών, οι πίνακες της ανάγνωσης και της αριθμητικής. Το τραπέζι του δασκάλου ήταν δίπλα από την πόρτα της αίθουσας πάνω σε μια μεγάλη ξύλινη έδρα περιφραγμένο με κιγκλίδωμα. Στους τοίχους της αίθουσας πάνω από τους πίνακες της ανάγνωσης και της αριθμητικής ήταν κρεμασμένοι γεωγραφικοί και ιστορικοί χάρτες, εικόνες ηρώων και ζώων και πινακίδες με διάφορα ρητά αρχαίων ελλήνων και της Αγίας Γραφής. Πριν αρχίσει το πρωινό μάθημα σηκώνονταν όλοι οι μαθητές όρθιοι και έκαναν την προσευχή τους τρεις φορές. Την προσευχή, η οποία ήταν πάντα η ίδια, την απάγγελλε ο δάσκαλος ή ένας μαθητής, ενώ οι άλλοι την επαναλάμβαναν με σιγανή φωνή. Τα μαθήματα στη αίθουσα διδασκαλίας άρχιζαν με την ανάγνωση. Πρώτα διαβάζονταν οι

---

[165] Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1860, σελ. 257-258.
[166] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 79.
[167] ό.π., σελ. 82.

δύσκολες συλλαβές και φράσεις τις οποίες επαναλάμβαναν όλοι οι μαθητές του κάθε ημικυκλίου μαζί. Όταν τελείωνε η ανάγνωση οι μαθητές κάθονταν στα θρανία και συνέχιζαν με το μάθημα της γραφής.

Όλη η διαδικασία της μάθησης γινόταν με τη μέθοδο του «ψιττακισμού» (παπαγαλία). Οι μαθητές αποστήθιζαν μηχανικά όλα τα μαθήματα χωρίς να καταλαβαίνουν τίποτα[168]. «έζων ως αμφίβια διττόν βίον. Εντός του σχολείου όντες δεν είχον το δικαίωμα ούτε να κρίνουν, ούτε να ευφραίνωνται, ούτε θέλησιν ιδίαν να έχουν εκτός όμως αυτού ευρισκόμενοι ανέκτων τον ανθρωπισμόν των και είχον ιδίαν και κρίσιν και χαράν και θέλησιν. Ο βίος ο εκτός του σχολείου ήτο παιδαγωγικότερος του βίου του εντός του σχολείου»[169]. Στο τέλος της πρωινής εργασίας οι μαθητές έκαναν όλοι μαζί την προσευχή τους και σχόλαζαν.

Το απόγευμα οι μαθητές προσέρχονταν στο σχολείο την καθορισμένη ώρα. Τα μαθήματα άρχιζαν και τελείωναν με ομαδική προσευχή[170]. Το απόγευμα κάθε Σαββάτου ο δάσκαλος διάβαζε και εξηγούσε στους μαθητές του το Ευαγγέλιο της Κυριακής και στη συνέχεια όλοι μαζί πήγαιναν στην Εκκλησία και παρακολουθούσαν τον εσπερινό. Την Κυριακή οδηγούσε τους μαθητές στην Εκκλησία και παρακολουθούσαν τη θεία λειτουργία με κατάνυξη και ευλάβεια. Μετά τη θεία λειτουργία επέστρεφαν στο σχολείο, όπου γινόταν περιληπτική συζήτηση του Ευαγγελίου και έβγαζαν τα ηθικά συμπεράσματα. Οι απουσιάζοντες από την Εκκλησία τιμωρούνταν με πειθαρχικές ποινές ενώ οι πειθαρχικοί, ευλαβείς και ήσυχοι μαθητές βραβεύονταν[171].

Μόλις οργανώθηκαν τα πρώτα δημοτικά σχολεία στη χώρα, σύμφωνα με το νόμο του 1834, το Υπουργείο Παιδείας έδωσε προτεραιότητα στη σύνταξη διδακτικών βιβλίων. «.. ιδίως περί του παραδεκτέου τρόπου της διδασκαλίας και των εισακτέων διδακτικών βιβλίων, θέλουν σχεδιασθή οδηγίαι παρά της ημετέρας επί των εκκλησιαστικών κ.λπ. γραμματείας της Επικρατείας και

---

[168] Τρ Ευαγγελίδης *Τα ελληνικά σχολεία απο της αλώσεως (1453) μέχρι του (1831) μετά προλεγομένων περί της παιδείας παρά τοις Βυζαντινοίς και περί της διδακτικής μεθόδου* Εν Αθήναις, Έκδ Χατζηιωάννου, 1933, σελ 106-107

[169] Π Οικονομου· *Η παίδευση των καθ' ημάς Ελλήνων* Εν Αθήναις 1910, σελ 38, αναφέρεται στο Ι Κανακης ό π , σελ 84

[170] Ι Κανάκης ό π , σελ 84-85

[171] Εγκύκλιος αριθ 346, εν Αθήναις 17 Ιανουαρίου 1853, αναφερεται στο Ι Κανάκης ό π , σελ 79

καθυποβληθή εις την βασιλικήν επικύρωσιν»[172].

Η προσπάθεια που έγινε για να επιτευχθεί ομοιόμορφος τρόπος διδασκαλίας σε όλα τα σχολεία από τη βασιλική τυπογραφία δεν καρποφόρησε. Οι μόνιμες κρατικές επιτροπές που συστήθηκαν για τον έλεγχο και την κρίση των σχολικών βιβλίων δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα[173]. Στα αλληλοδιδακτικά σχολεία κυριαρχούσαν οι «Πίνακες» του Κοκκώνη ενώ στα γραμματοδιδασκαλεία απομιμήσεις γερμανικών κυρίως αναγνωστικών[174]. Ως το 1856 τα διδακτικά βιβλία που κυκλοφορούσαν ήταν γραμμένα από διάφορους συγγραφείς και δεν ήταν εγκεκριμένα από το Υπουργείο Παιδείας. Με εγκυκλίους όμως διαταγές το Υπουργείο προς τους δασκάλους, κοινοποιούσε τους πίνακες των βιβλίων με τις αντίστοιχες τιμές για να τα γνωρίζουν και να τα χρησιμοποιούν.

Αναφέρουμε μερικά βιβλία που είχαν εκδοθεί από τον οίκο Κορομηλά που μαζί με του Βλαστού αποτελούσαν την εποχή εκείνη τους δύο μεγαλύτερους οίκους. Μικρό αλφαβητάριο για τις τέσσερις κλάσεις Α, Β, Γ, Δ, νέο αλφαβητάριο για τις πέντε κλάσεις Α, Β, Γ, Δ, Ε, πινακίδες ή νέο αλφαβητάριο σύμφωνα με τους Πίνακες του Κοκκώνη, Προσευχές τμήμα Α΄ του Κοραή, Ιερά Ιστορία τμήμα Β΄ του Κοραή, Ιερά Κατήχηση τμήμα Γ΄ του Κοραή, Χριστιανικό Εγχειρίδιο του Δαρβάρεως, διδασκαλία της Ελληνικής Ιστορίας του Ίρβιγγος, Πίνακες γραμματικής της λαλούμενης γλώσσας του Μανούση, Γραμματική του Χρυσοβέργη και άλλα[175] (βλ. στη συνέχεια αλφαβητάρια και πίνακες).

VI. Τα βιβλία

Τα βιβλία αυτά είχαν πολλά μειονεκτήματα. Ήταν γραμμένα σε γλώσσα αρχαΐζουσα, χωρίς εικόνες, με ύφος στρυφνό, με αποτέλεσμα οι μαθητές να μην καταλαβαίνουν το περιεχόμενό τους και να αναγκάζονται να αποστηθίζουν λέξεις χωρίς να έχουν νόημα γι' αυτούς[176]. Η ελεύθερη κυκλοφορία των διδακτικών βιβλίων είχε ως αποτέλεσμα τα περισσότερα από αυτά να είναι κακής

---

[172] Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: *Νόμος περί δημοτικών σχολείων* ... ό.π., φυλ. 76, άρθρο 18.
[173] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 319-320.
[174] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 85-86.
[175] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 321-323.
[176] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 60.

ΒΙΒΛΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ

Εἰς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων.

		ἀντὶ λεπ.	λεπ.
1	Μικρὸν Ἀλφαβητάριον διὰ τὰς 4 Κλάσεις.	10 —	4
2	Μεσαῖον Ἀλφαβητάριον διὰ τὰς 3 Κλάσεις.	20 —	7
3	Ἀναγνωσματάριον ὑπὸ Σ. Δ. Β. . . .	60 —	30
4	Γαλλικὸν Ἀλφαβητάριον ὑπὸ Δ. Σ. Β. .	70 —	30
5	Στοιχειώδης Ἀριθμητικὴ ὑπὸ Β. Π. Β.	30 —	15
6	Ἀνθρωπολογίας ἐγχειρίδιον μετὰ σχημάτων.	80 —	30
7	Τὰ Λύγκα τοῦ Πάσχα, Ἱστορικὸν διήγημα.	30 —	12
8	Στοιχειώδης Γεωγραφία ὑπὸ Β. Π. Β. .	75 —	30
9	Γεωγραφία Μαθηματικὴ ὑπὸ Ι. Π. Κ. .	50 —	30
10	Ὁ Γέρων Ἀμβρόσιος ὑπὸ Α. Π. . . .	75 —	30
11	Γραμματικὴ τῆς λαλουμένης γλώσσης. .	80 —	30
12	Διδασκαλία τῆς Ἑλλην. Ἱστορίας. . .	50 —	20
13	Τὰ δύο ἀρνία, ἀλληγορικὸν διήγημα. . .	15 —	4
14	Εὐχαί, δεήσεις καὶ ἄσματα.	30 —	8
15	Ἐξωκκλήσιον τοῦ ἄσπου.	15 —	5
16	Θίλγητρον Γραμματικῆς Μέρος Α'. . .	75 —	50
17	» » Μέρος Β'. . .	100 —	75
18	Ἱερὰ Ἱστορία Τμῆμα Β'. ὑπὸ Λ. Κοραῆ.	25 —	6
19	Ἱερὰ Κατήχησις Τμ. Γ'. » » »	15 —	5
20	Καλλιγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν δημ. σχολ.	50 —	20

Τιμᾶται Λεπτ. 50.

Πηγή: Ι. Κοκώνης: ό.π., 1863, στο Ι.Κανάκης ... ό.π., σελ. 88

ΑΠΛΟΥΝ

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΔΙΑ

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ.

Λάβετε παιδείαν καὶ μὴ ἀργύριον, καὶ γνῶσιν ὑπὲρ χρυσίον δεδοκιμασμένον. Παροιμ. ἡ. 10.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ,
Διορθωμένη καὶ αὐξημένη

ΕΝ ΣΜΥΡΝΗ,
Ἐκ τῆς Ἀμερικανῆς Τυπογραφίας,
Διευθυνομένης παρὰ τοῦ Λιδιαίμου Δωσιθέα Τίμκοσκη
1834.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 132

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΑ

ΝΕΑ.

Εὐμέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας δύνανται τὰ παιδία εὐκόλως νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν·

συντεθεῖσα ὑπὸ

ΓΩΑΝΝΟΥ ΚΟΚΚΟΝΟΣ,

Σμυρναίου·

Ε' ΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

μετά τινος προσθήκης καὶ ἀφαιρέσεως.

Ἐν Πέστῃ,

Παρὰ τῷ εὐγενεῖ Γράττνερ τε καὶ Κάρολ η.

1836.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 134

ΠΙΝΑΚΙΔΑ

Διάφοροι χαρακτῆρες καὶ ἐκθέσεις τῶν εἰκοσι-τεσσάρων γραμμάτων.

Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ,
Ι, Κ, Λ, Μ, Ν, Ξ, Ο, Π,
Ρ, Σ, Τ, Υ, Φ, Χ, Ψ, Ω.

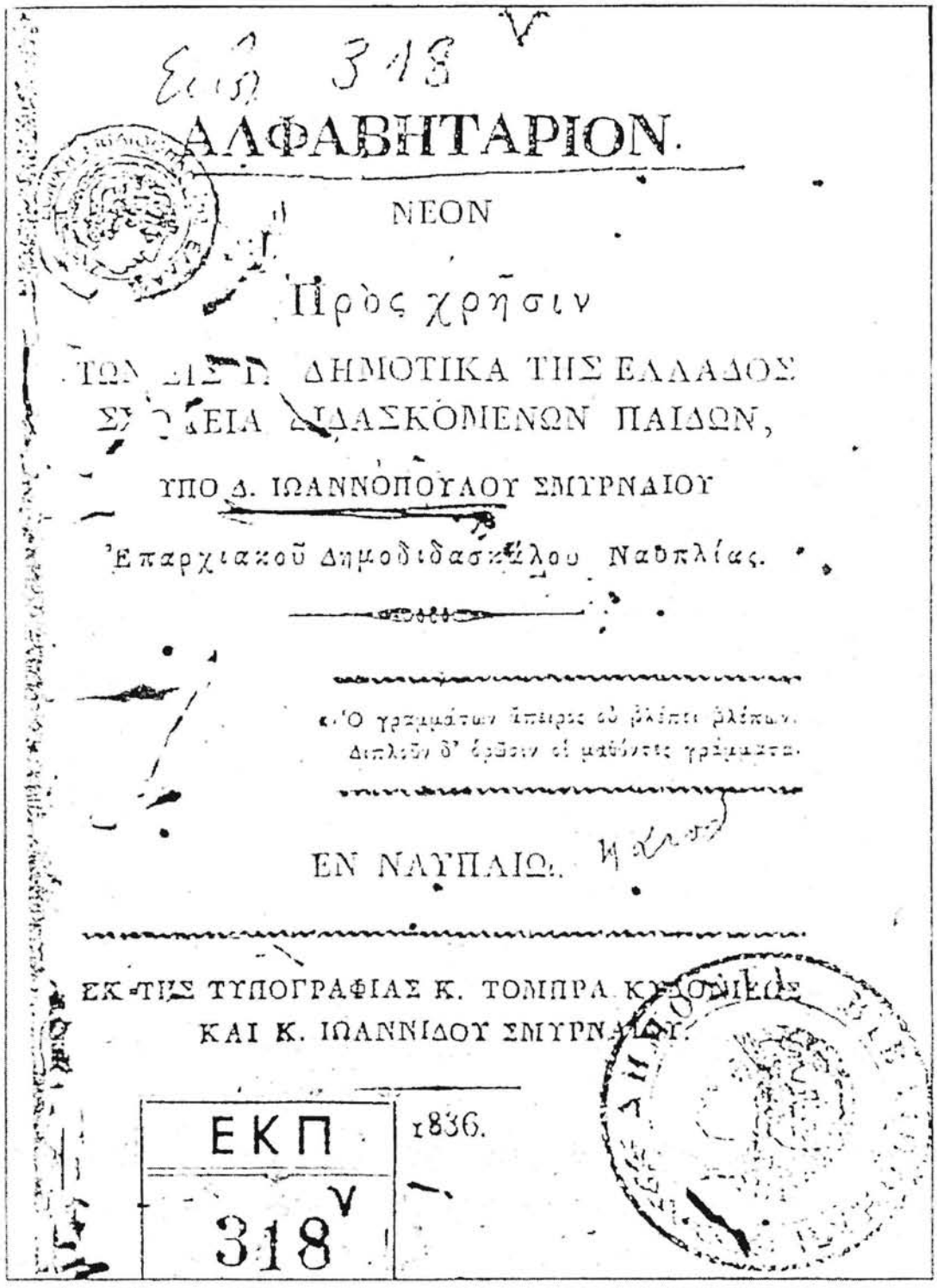
α, β, γ, δ. ε, ζ, η, ϑ, ι, κ, λ, μ'
ν, ξ, ο, π, ρ, σ, τ, υ, φ, χ, ψ, ω.

α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ, ι, κ, λ, μ,
ν, ξ, ο, π, ρ, σ, τ, υ, φ, χ, ψ, ω.

ω, ψ. χ, φ. υ, τ, σ, ρ, π. ο, ξ, ν,
μ, λ, κ, ι, ϑ, η, ζ, ε, δ, γ, β, α.

ρ, ι, α, σ, κ, β, γ, λ, τ, υ, μ, δ,
φ, ν, ε, χ, ξ, ζ, η, ο, ψ, ω, ϑ, π,
κ, ψ, φ, β, υ, ω, γ, ϑ, ε, π, χ, λ,
σ, δ, ο, μ, η, α, ρ, τ, ξ, ν, ι, ζ.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 134

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ.

ΝΕΟΝ

Πρὸς χρῆσιν

ΤΩΝ ΔΙΣΤ. ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΣΧΟΛΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΩΝ ΠΑΙΔΩΝ,

ΥΠΟ Δ. ΙΩΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΣΜΥΡΝΑΙΟΥ

Ἐπαρχιακοῦ Δημοδιδασκάλου Ναυπλίας.

«Ὁ γραμμάτων ἄπειρος οὐ βλέπει βλέπων.
Διπλοῦν δ' ὄφελον οἱ μαθόντες γράμματα.

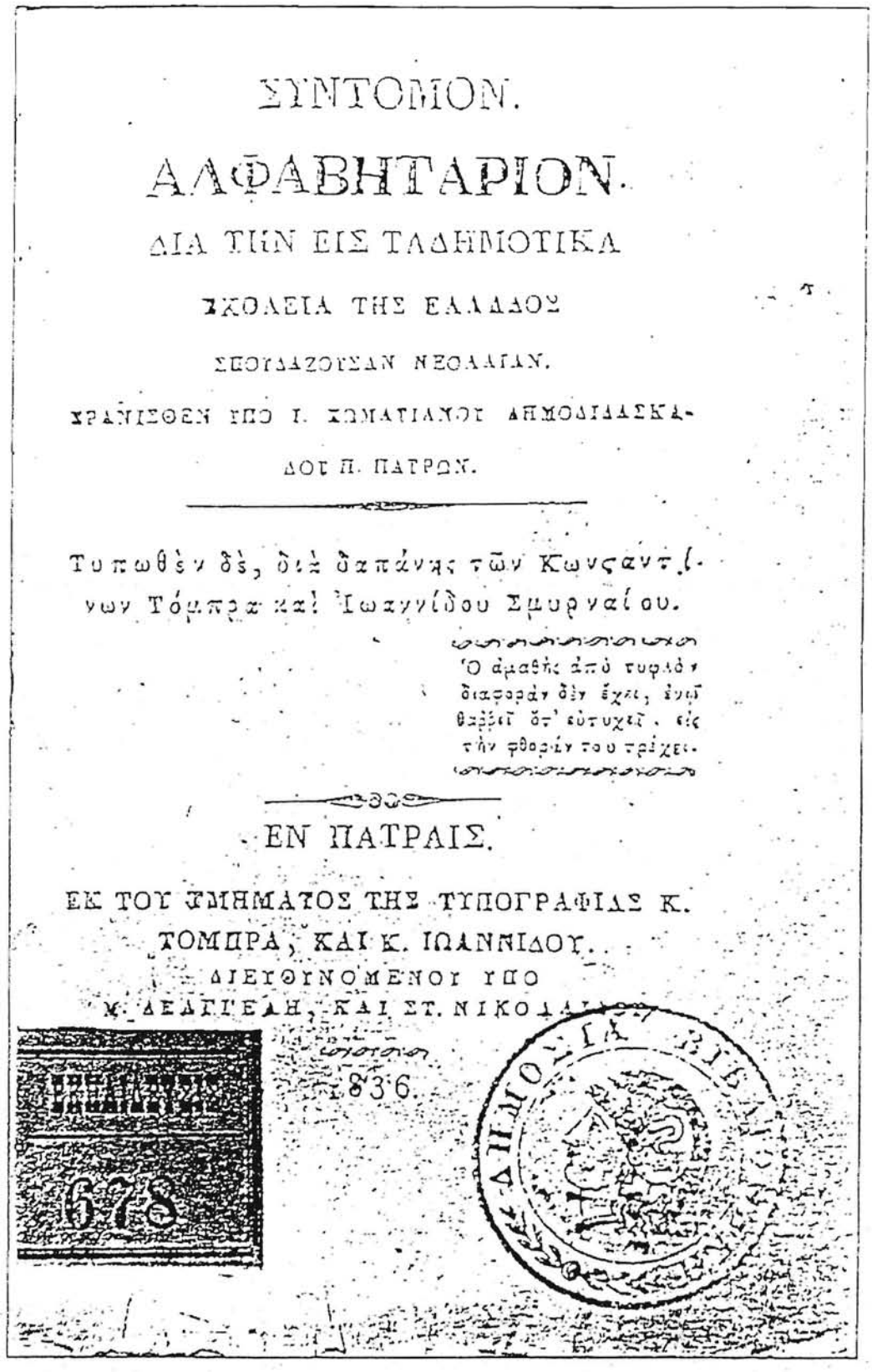
ΕΝ ΝΑΥΠΛΙΩ.

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Κ. ΤΟΜΠΡΑ ΚΥΒΕΡΝΗΤΟΥ
ΚΑΙ Κ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ ΣΜΥΡΝΑΙΟΥ.

ΕΚΠ
318 V

1836.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 137

ΣΥΝΤΟΜΟΝ.

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ.

ΔΙΑ ΤΙΝ ΕΙΣ ΤΑΔΗΜΙΟΤΙΚΑ

ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΣΠΟΥΔΑΖΟΥΣΑΝ ΝΕΟΛΑΙΑΝ.

ΧΡΑΝΙΣΘΕΝ ΥΠΟ Ι. ΚΩΜΑΤΙΑΝΟΥ ΔΗΜΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ Π. ΠΑΤΡΩΝ.

Τυπωθὲν δὲ, διὰ δαπάνης τῶν Κωνσταντίνων Τόμπρα καὶ Ἰωαννίδου Σμυρναίου.

Ὁ ἀμαθὴς ἀπὸ τυφλὸν διαφορὰν δὲν ἔχει, ἐνῷ θαρρεῖ ὅτι εὐτυχεῖ, εἰς τὴν φθορὰν του τρέχει.

ΕΝ ΠΑΤΡΑΙΣ.

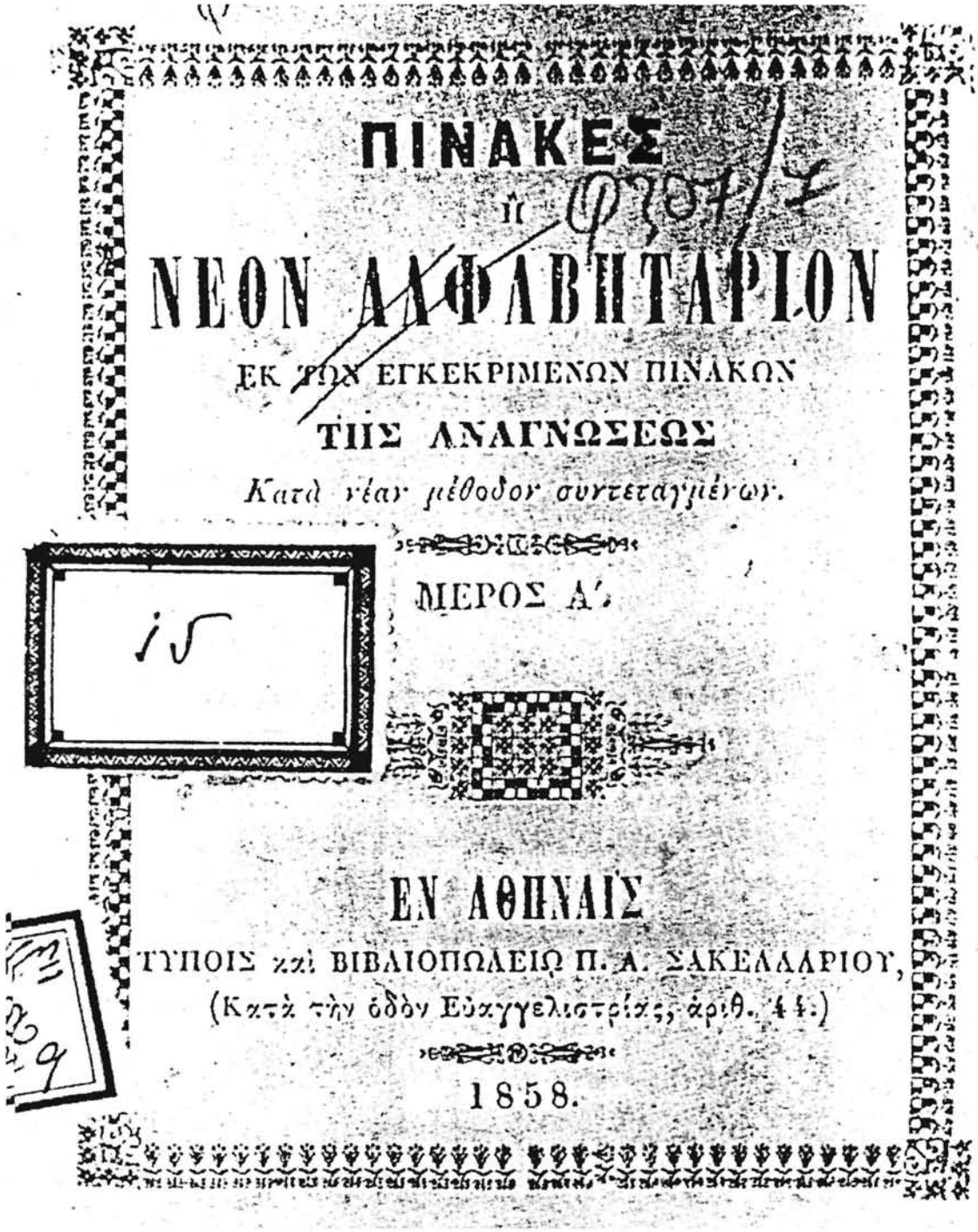
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΜΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Κ. ΤΟΜΠΡΑ, ΚΑΙ Κ. ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ.

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΟΙ ΥΠΟ Μ. ΔΕΛΤΓΕΛΗ, ΚΑΙ ΣΤ. ΝΙΚΟΛΑΙ

1836.

678

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 137

ΠΙΝΑΚΕΣ

Η

ΝΕΟΝ ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΕΚ ΤΩΝ ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ

Κατὰ νέαν μέθοδον συντεταγμένων.

ΜΕΡΟΣ Α'.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ καὶ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΩ Π. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ,

(Κατὰ τὴν ὁδὸν Εὐαγγελιστρίας, ἀριθ. 44.)

1858.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 146

ΑΒΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΚΑΤΑ ΝΕΑΝ ΜΕΘΟΔΟΝ

φιλοπονηθὲν

ὑπὸ

Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ.

Πρὸς χρῆσιν τῶν παίδων,

Μετὰ τριάκοντα πέντε εἰκονογραφιῶν.

ΑΘΗΝΑΙ,

ΤΥΠΟΙΣ Χ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

(*Παρὰ τῇ Πύλῃ τῆς Ἀγορᾶς, ἀριθ.* ΧΜΔ').

1860.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 148

ΠΙΝΑΚΙΔΑ

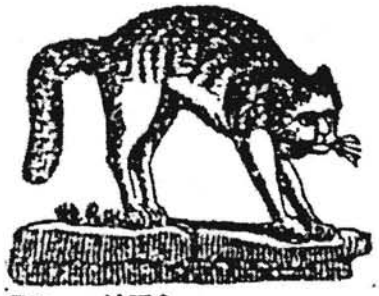
Α. Ἀετὸς

Β. Βιβλίον

Γ. Γαλῆ

Δ. Δορκάς

Ε. Ἔλαφος

Ζ. Ζαχαροκάλαμον

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 148

ποιότητας, αλλά να τα προτιμούν οι δάσκαλοι επειδή ήταν φτηνά και τους άφηναν μεγαλύτερο κέρδος[177]. Μπροστά σε αυτή την κατάσταση που δημιουργήθηκε το Υπουργείο Παιδείας την 1η Σεπτεμβρίου 1856 αναγκάστηκε να δημοσιεύσει διάταγμα «περί διαγωνίσματος προς συγγραφήν προσφορωτέρων βιβλίων διά τα δημοτικά σχολεία»[178]. Προκηρύχτηκε διαγωνισμός για τη σύνταξη γραμματικής για όλα τα δημοτικά σχολεία με βραβείο που ορίστηκε στο ποσό των πεντακοσίων δραχμών. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε θεώρησε τα βιβλία που γράφτηκαν ακατάλληλα για την είσοδό τους στα προγράμματα των δημοτικών σχολείων. Έτσι τα βιβλία κυκλοφορούσαν ελεύθερα στην αγορά χωρίς την έγκριση του Υπουργείου Παιδείας και κάθε δάσκαλος αγόραζε κατά την προτίμησή του. Η κατάσταση στο χώρο συγγραφής και έγκρισης των διδακτικών βιβλίων δε βελτιώθηκε και η «επιτροπή περιέπεσεν εις αχρηστίαν»[179].

Μέχρι το 1880 που εφαρμοζόταν η αλληλοδιδακτική μέθοδος τα διδακτικά βιβλία ακολουθούσαν τους εγκεκριμένους «Οδηγούς» του Κοκκώνη με βάση τις πινακίδες. Το σπουδαιότερο βιβλίο ήταν το μικρό και μεγάλο αλφαβητάρι, το οποίο χωριζόταν σε οκτώ μέρη, όσες ήταν και οι κλάσεις του δημοτικού σχολείου, Τα βιβλία που χρησιμοποιούσαν για τα άλλα μαθήματα στο δημοτικό σχολείο ήταν αυτά που κατά καιρούς γράφονταν στους καταλόγους των εκδοτικών οίκων Κορομηλά και Βλαστού[180].

Το ζήτημα των βιβλίων συζητήθηκε και στη βουλή με αφορμή την ψήφιση του προϋπολογισμού στις 24 και 25 Ιουνίου 1855. «...Λαβών τις[181] το λόγον εξέθηκεν ότι [...] έρχεται ήδη προς συζήτησιν και το αντικείμενον της θεμελιώδους εκπαιδεύσεως, και επ' αυτού οφείλομεν να επιστήσωμεν πολύ την προσοχήν ημών. [...] Μη νομίσητε [...] ότι την δημοτικήν εκπαίδευσιν πρέπει να παραβλέψητε ως αδιάφορον, ενώ είναι η αναγκαιοτέρα. Κακώς δε αποκαλούμεν αυτήν κατωτέραν και δημοτικήν εκπαίδευσιν, ενώ έπρεπε να καλήται προπαίδεια ή προκαταρκτική εκπαίδευσις [...] σκοπός της προπαιδείας είναι και η ηθικοποίησις του λαού. [...] Εν Ελλάδι δε μάλιστα έχομεν ίδιον συμφέρον να

---

[177] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 89.
[178] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 324.
[179] ό.π.
[180] ό.π., σελ. 326.
[181] Τα πρακτικά των συζητήσεων στη βουλή κατά την παραπάνω ημερομηνία δημοσιεύθηκαν, χωρίς να αναφέρονται τα ονόματα των ομιλητών. Βλ. Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Α΄, σελ. 125.

διαδοθεί η εκπαίδευσης αύτη, [...] διότι μέγα μέρος των κατοίκων αγνοούσι και αυτήν την καθομιλουμένην γλώσσαν. [...] Η τοιαύτη [...] κατάστασις προέρχεται πρώτον διότι δεν υπάρχουν απανταχού σχολεία προπαιδευτικά, δεύτερον διότι δεν έχομεν δασκάλους ... Έχομεν δε προς τούτοις και έτερον κώλυμα το **των διδακτικών βιβλίων**. Εν τω κανονισμώ υπάρχει διάταξις, δυνάμει της οποίας συσταίνεται παρά τω υπουργείω επιτροπή προς έκδοσιν βιβλίων· η αρχή δ' αύτη μετεβλήθη ακολούθως εις κανόνα, και ουδείς σήμερον δύναται να εκδώση βιβλίον άνευ της αδείας του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών, και εντεύθεν αφορμή εδόθη εμπορίας προς ζημίαν των δυστυχώς μαθητών. Το τοιούτον, ενώ είναι και παράνομον, διότι δεν δύναται ο υπουργός να είναι δικαστής, ασύμφορον διότι ούτω καταντά μονοπώλιον η πώλησις ενός συγγράμματος, αντίκειται συγχρόνως και εις το Σύνταγμα το οποίον δεν επιτρέπει την λογοκρισίαν. Εμποδίζει δε και τη διάδοσιν των βιβλίων και την βελτίωσιν των συγγραμμάτων, διότι έκαστος γνωρίζων ότι προς επιτυχίαν της εκδόσεως ενός συγγράμματος αρκεί μόνη εξαγοραζομένη έγκρισις του Υπουργείου, ουδεμίαν αισθάνεται φιλοτιμίαν εις την έκδοσιν συγγράμματος αξίου λόγου. [...] Αλλ' ίσως νομίσει τις ότι δεν είναι κακόν να επιβλέπη η Κυβέρνησις την έκδοσιν των διδακτικών βιβλίων προς ηθικόν τινα σκοπόν. Τοιαύτη όμως επίβλεψις είναι πάντη περιττή, διότι ουδείς βέβαια θέλει γράψει περί αντικειμένου, το οποίον ν' αποδοκιμάζη ο τόπος. Μολαταύτα δύναται μεν το υπουργείον να έχη την επίβλεψιν, ουχί όμως και να εγκρίνη την έκδοσιν ενός βιβλίου και να εισάγη αυτό εις χρήσιν των σχολείων, διότι τούτο αντίκειται και εις αυτήν την ελευθερίαν της διδασκαλίας, εις μόνα δε τα εκκλησιαστικά βιβλία θεωρείται αναγκαία η έγκρισις της ιεράς Συνόδου [...].

Επέφερεν άλλος, ότι [...] είπε μεν εις των βουλευτών ότι δεν πρέπει να συνιστά η Κυβέρνησις τα βιβλία, αλλ' εφορεύουσα μόνον, να καταργή τα μεμπτέα και να παύη τους ποιούντας χρήσιν αυτών διδασκάλους ... Το έργον όμως ομοιομόρφου δημοτικής εκπαιδεύσεως είναι πολύ μεγαλύτερον, και έργον ενεργείας, διευθύνσεως, κυβερνητικής εποπτείας ... Ζητείτε ελεύθερους πολίτας; Θέσατε ομοιόμορφον σύστημα ηθικής επί της αγνής ηλικίας, και θέλετε την ιδεί εμπνεομένην εκ των αυτών αισθημάτων, της αυτής φιλονομίας, της αυτής

αρετής, της αυτής προς τον θεόν και την κοινωνίαν αγάπης, όταν η Κυβέρνησις επιτηρή κατ' ευθείαν και τας αυτάς επιβάλλη αρχάς, τα αυτά βιβλία. Ο περί δημοτικής εκπαιδεύσεως νόμος ορίζει ότι θέλουσι δοθή ιδιαίτεραι υπό του υπουργείου οδηγίαι περί του τρόπου της παιδείας ταύτης και των αναγκαιούντων βιβλίων. [...] Όσον η δημόσια εκπαίδευσις ανυψούται, τοσούτων πρέπει να είναι ελεύθεροι οι διδάσκοντες να διαποικίλλωσι τας παραδόσεις αυτών [...] Αλλ' εις την δημοτικήν εκπαίδευσιν η επίβλεψις της κοινωνίας διά το ομοιόμορφον των αρχών εστίν απαραίτητος. [...]

Επήνεγκεν έτερος, ότι [...] Τελευταίον δε, καθ' όσον αφορά τα διδακτικά βιβλία, αφίησιν εις τον Υπουργόν να πράξη τα δέοντα, παρατηρεί δε μόνον, ότι το ομοιόμορφον της διδασκαλίας εις την δημοτικήν εκπαίδευσιν ούτε αναγκαίον ούτε αποτελεσματικόν δύναται να είναι. [...]

Λαβών τον λόγον ο επί των Εκκλησιαστικών Υπουργός[182] εξέθηκεν ότι δεν ήλπιζεν να λάβη και πάλιν τον λόγον περί δημοτικής εκπαιδεύσεως. [...] Όταν νόμος τις δημιουργή εν οιονδήποτε κατάστημα, την επιτήρησιν αυτού πρέπει ν' αναθέτη ή εις εν άτομον ή εις ένα σύλλογον. Κατά δε το επικρατούν σύστημα, υπάρχουσιν επιτροπαί επιβλέπουσαι την δημοτικήν εκπαίδευσιν, αλλά δυστυχώς μέλη τινά των τοιούτων επιτροπών, διαφεύγοντα πάσαν ενέργειαν του υπουργείου, δεν εξεπλήρωσαν παντού προσηκόντως το καθήκον των. [...] Αποκρούω όμως την εκτεθείσαν αρχήν της ελευθέρας χρήσεως των διδακτικών βιβλίων, ούτε δύναται να ανατρέψη το μέχρι τούδε επικρατήσαν σύστημα της εγκρίσεως, καθ' όσον μάλιστα πολλοί περί τα τοιαύτα ασχοληθέντες δοξάζουσιν, ότι δεν πρέπει εις την πρώτην βαθμίδα της αναπτύξεως του νέου να ενστάζωμεν την αναρχίαν των αισθημάτων»[183].

Η εκπαίδευση στα σχολεία χειροτέρευε με τη χρησιμοποίηση ακατάλληλων διδακτικών βιβλίων και ακατάλληλης γλώσσας.

VII. Οι ιδεολογικές προσανατολισμός των Σχολείων

Οι Βαυαροί αντίθετα με τον Καποδίστρια έδωσαν στην Εκπαίδευση

---

[182] Υπουργός την περίοδο αυτή ήταν ο Π. Αργυρόπουλος. Βλ. Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Α΄, σελ. 128.

[183] Α. Δημαράς; *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π.,. τομ. Α΄, σελ. 125-129.

θεωρητική κατεύθυνση υποστηρίζοντας τα Αρχαία Ελληνικά και τα Λατινικά. Σε όλη την Οθωνική Εκπαιδευτική περίοδο 1834-1862 οι αρχαϊστικές τάσεις κέρδιζαν όλο και περισσότερο έδαφος[184].

Το 1856 ο επτανήσιος μαθηματικός Αντώνιος Φατσέας αντέδρασε έντονα για το στείρο εκπαιδευτικό σύστημα και πρότεινε την εισαγωγή στα σχολεία της καθομιλουμένης ελληνικής γλώσσας. Ειδικά για την αλληλοδιδακτική μέθοδο υποστήριξε ότι πολλά σημεία της πρέπει να απλοποιηθούν, ώστε τα παιδιά να μη χάνουν πολύτιμο χρόνο σε γνώσεις όχι πρακτικά χρήσιμες για τους μαθητές εκείνους, που δε θα συνέχιζαν τις σπουδές τους στις παράπάνω βαθμίδες της εκπαίδευσης[185]. «Αυτή η μέθοδος (η αλληλοδιδακτική) συνηθίζει τον μαθητήν να αποστηθίζη χωρίς να εννοή, επομένως να μη συλλογίζηται, να μη τέρπεται επομένως εις την σπουδήν και να μην την αγαπήση, και δεύτερον επειδή εσυνήθισε να μη εννοή, και όταν ακόμα επιθυμή έχει χάσει το θάρος να μάθη ..»[186]. «Αλλ' αυτή η μέθοδος ενώ μωραίνει τον μαθητήν, μωραίνει και τον διδάσκαλον, επειδή μη υποχρεούμενος να μελετά, όταν μάλιστα οικιακαί περιστάσεις τον παραζαλίζωσι, δεν προοδεύει, αφού μάλιστα εις τα σχολεία δεν έμαθε, και αν δε σπουδάση κατ' ιδίαν δε μορφώνεται»[187]. Επίσης ο Φατσέας άσκησε εντονότατη κριτική στο λογιωτατισμό που επέμενε στη χρήση της αρχαίας ελληνικής ως επίσημο και βασικό γλωσσικό όργανο στο δημοτικό σχολείο. «... ο σκοπός του λογιωτατισμού, όταν λέγει ότι θέλει την ανάστασιν της αρχαίας ελληνικής δεν είναι ειλικρινής, γνωρίζων καλύτερα παντός άλλου, ότι τούτο είναι αδύνατον· αλλά κυρίως θέλει την ταπείνωσιν του έθνους του ζώντος, διά να το κυβερνά με την γραμματικήν»[188].

Με το νόμο της 3 Απριλίου 1833 «περί του σχηματισμού και της αρμοδιότητος της επί των Εκκλησιαστικών και της δημοσίας εκπαιδεύσεως γραμματείας της Επικρατείας» συγκροτήθηκε ξεχωριστός διοικητικός φορέας για τα θέματα της Εκκλησίας και της Παιδείας, το πρώτο Υπουργείο Θρησκευμάτων και Παιδείας της Ελλάδας. Την οργάνωση της διοίκησης και την εποπτεία της

---

184 Αντ. Ισηγόνης: *Ιστορία της Παιδείας*, Αθήναι 1964, σελ. 226.
185 Αντ Φατσέας: *Σκέψεις επί της Δημοσίας και Ιδιωτικής Εκπαιδεύσεως των Νέων Ελλήνων*. Μέρος Β΄, Αθήναι 1856, σελ. 4-5.
186 ό.π., τομ. Α΄, Λαμία, σελ 8-9.
187 ό.π., σελ. 9.
188 ό.π., Μέρος Β΄, Αθήναι 1856, σελ. 4-5.

εκπαίδευσης γενικά ανέλαβε εξολοκλήρου ο Υπουργός Παιδείας, ο οποίος είχε και το απόλυτο δικαίωμα του διορισμού, της απόλυσης, της μετάθεσης, των πειθαρχικών ποινών κ.λπ.[189].

Με το νόμο τις 6 Φεβρουαρίου 1834 «Περί δημοτικών σχολείων» η διοίκηση και εποπτεία της δημοτικής εκπαίδευσης ασκούνταν από ένα σύνθετο πυραμιδωτό διοικητικό σύστημα, που περιελάμβανε πέντε επάλληλες αρχές αποτελούμενες από μονομελή ή πολυμελή όργανα. Στη βάση της συγκρότησης του διοικητικού συστήματος υπήρχαν τα πολυμελή όργανα. Η επιτόπια Εφορευτική Επιτροπή και η Επιθεωρητική Επιτροπή. Και προς την κορυφή ιεραρχημένα βρίσκονταν, ο Έπαρχος, ο Νομάρχης, ο Γενικός Επιθεωρητής των σχολείων και φυσικά ο Υπουργός Παιδείας, ο οποίος ασκούσε την εποπτεία όλων των οργάνων και είχε και τη γενική ευθύνη της εκπαίδευσης σε όλη τη χώρα[190].

α)**Οι δάσκαλοι των Νομών ή Επαρχιών** αποτελούσαν την πρώτη κατηγορία δασκάλων και ορίζονταν, κατά κάποιο τρόπο, έφοροι των σχολείων του νομού ή της επαρχίας αντίστοιχα. Έχοντας το δικαίωμα της επιτήρησης ήταν υποχρεωμένοι να επιθεωρούν κάθε εξάμηνο όλα τα σχολεία της δικαιοδοσίας τους και να υποβάλλουν σχετική έκθεση στο διευθυντή του διδασκαλείου, ο οποίος ήταν και Γενικός Επιθεωρητής όλων των δημοτικών σχολείων της Χώρας. Η έκθεση αναφερόταν κυρίως στην ικανότητα που είχε ο δάσκαλος κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων και γενικότερα στην καλή λειτουργία του σχολείου, και στην πρόοδο των μαθητών. Δικαιοδοσία πειθαρχικής ευθύνης δεν είχαν από το νόμο[191].

β)**Η Επιτόπια Δημοτική Εφορευτική Επιτροπή.** Η επιτροπή αυτή συγκροτούνταν σε κάθε Δήμο και ήταν υπεύθυνη για την επιθεώρηση των σχολείων του Δήμου· την αποτελούσαν ο Δήμαρχος ως πρόεδρος, ο εφημερίος του τόπου και 2-4 δημότες μέλη του δημοτικού συμβουλίου. Η Επιτροπή πέρα από τη διοικητική αρμοδιότητα, είχε και πειθαρχική δικαιοδοσία στο προσωπικό του σχολείου. Σκοπός της επιτροπής αυτής ήταν να «εφορεύει, εμψυχώνει και διευθύνει το επιτόπιον σχολείον». Η πειθαρχική της δικαιοδοσία συνίστατο

---

189 Χ. Θεοδωράτος: ό.π., σελ. 224.
190 ό.π.
191 Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 271-272 και Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλία* ... ό.π., σελ. 14.

στο δικαίωμα σε εξαιρετικές κατεπείγουσες περιστάσεις να επιβάλλει την ποινή της παύσης στο δάσκαλο για χρονικό διάστημα από 8 ημερών μέχρι 6 μηνών και να αναφέρει το γεγονός στην επιθεωρητική επιτροπή μέσα σε 24 ώρες[192].

γ)**Επιθεωρητικές Επιτροπές.** Στην πρωτεύουσα κάθε νομού συγκροτούνταν Επιθεωρητική Επιτροπή υπεύθυνη για τα σχολεία του νομού και στην πρωτεύουσα κάθε επαρχίας υπεύθυνη για τα σχολεία της επαρχίας. Η Επιθεωρητική Επιτροπή του νομού αποτελούνταν από το Νομάρχη ως Πρόεδρο, τον πρόεδρο του δικαστηρίου του νομού, τον επίτροπο της Επικράτειας (Εισαγγελέα), έναν ιερωμένο του νομού, έναν καθηγητή πανεπιστημίου ή γυμνασίου και 2-4 κατοίκους του νομού. διορισμένους από το Νομαρχιακό Συμβούλιο. Η Επιθεωρητική Επιτροπή της Επαρχίας αποτελούνταν από τον Έπαρχο ως Πρόεδρο, τον Ειρηνοδίκη της πρωτεύουσας της επαρχίας, έναν ιερωμένο της έδρας της επαρχίας διορισμένο από το Νομάρχη, ένα δάσκαλο ελληνικού σχολείου, διορισμένο από το νομάρχη και 2-4 κατοίκους της επαρχίας διορισμένους από το Επαρχιακό Συμβούλιο.

Οι Επιθεωρητικές Επιτροπές είχαν το δικαίωμα και το χρέος να επιτηρούν όλες τις επιτόπιες επιτροπές των σχολείων καθώς και τα σχολεία του νομού ή της επαρχίας. Να επιθεωρούν τουλάχιστον μία φορά κάθε εξάμηνο, με ένα απεσταλμένο μέλος της, όλα τα δημοτικά σχολεία και τις επιτόπιες επιτροπές, να εξετάζουν με μεγάλη προσοχή κάθε τι που αφορά την εσωτερική λειτουργία των σχολείων και να προσπαθούν να δίνουν λύσεις στα προβλήματα που ανακύπτουν. Να επιβάλλουν επανορθωτικές ποινές στους δασκάλους λόγω κακής διαγωγής ή αμέλειας προς την υπηρεσία και τα εκπαιδευτικά τους καθήκοντα. Οι αποφάσεις των επιθεωρητικών επιτροπών για πειθαρχικές ποινές δεν υπόκεινταν σε ένδικο μέσο εκ μέρους των ενδιαφερομένων. Μόνο το Υπουργείο Παιδείας μπορούσε να τις τροποποιεί, όταν ήθελε. Η θητεία των μελών των επιτόπιων και επιθεωρητικών επιτροπών ήταν για ένα έτος, μπορούσαν όμως τα ίδια μέλη να επανεκλεγούν για ένα ακόμη έτος. Τα μέλη των επιτροπών θεωρούνταν ως δημόσιοι υπάλληλοι και πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους έδιναν τον όρκο της υπηρεσίας. Δικαίωμα απόλυσης των

---

[192] Εφημερίδα τη Κυβερνήσεως: *Νόμος περί δημοτικών σχολείων* ... ό.π., φυλ. 78, άρθρα 34-37.

επιτόπιων και εφορευτικών επιτροπών είχε μόνο το Υπουργείο Παιδείας μετά από πρόταση του Νομάρχη ή Γενικού Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων.

Ο Έπαρχος και ο Νομάρχης. Ο Έπαρχος ήταν υποχρεωμένος να επιθεωρεί τα δημοτικά σχολεία της επαρχίας του κάθε εξάμηνο, ο δε Νομάρχης τα δημοτικά σχολεία του Νομού κάθε έτος και να αναφέρουν σχετικά στον Υπουργό Παιδείας για την κατάσταση και λειτουργία των σχολείων.

Ο Γενικός Επιθεωρητής των σχολείων, είχε τη γενική εποπτεία όλων των δημοτικών σχολείων της χώρας. Με την ιδιότητα αυτή επιθεωρούσε όλα τα σχολεία κάθε έτος, ενεργούσε ανακρίσεις για δασκάλους, ασκούσε πειθαρχική εξουσία και επέβαλλε πειθαρχικές ποινές επίπληξης, προστίμου και προσωρινής απόλυσης μέχρι έξι μήνες[193].

Αυτό το πολυσύνθετο περιφερειακό σύστημα διοίκησης και εποπτείας των δημοτικών σχολείων της χώρας, με τις επάλληλες διοικητικές αρχές, φαινομενικά ήταν αποκεντρωτικό, στην πραγματικότητα όμως ήταν ένα σύστημα συγκεντρωτικό, αφού την καθοδήγηση, την εποπτεία κα τον αποφασιστικό λόγο σε θέματα μείζονος σημασίας την είχε το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο μπορούσε να παρεμβαίνει ανά πάσα στιγμή σε προβλήματα και κινδύνους που μπορούσαν να διασαλεύσουν την ισορροπία του συστήματος. Οι όποιες πρωτοβουλίες και ευθύνες αφήνονταν στις τοπικές αρχές καθορίζονταν και επιτηρούνταν από την Κυβέρνηση. Έτσι με τον τρόπο αυτό το γενικό πλαίσιο οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος επιβάλλεται ομοιόμορφα από την κεντρική εξουσία σε όλα τα δημοτικά σχολεία της χώρας[194].

Απέναντι σε αυτό το συγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης και εποπτείας με τις επάλληλες προϊστάμενες αρχές, ο δάσκαλος έπρεπε να είναι αρεστός γιατί όλοι είχαν το δικαίωμα να τον τιμωρούν, να τον μεταθέτουν, και να τον απολύουν. Η προστασία που του παρείχε ο νόμος ήταν σκιώδης, αφού ο ίδιος δεν είχε μονιμότητα, ούτε δικαίωμα απολογίας, ούτε μπορούσε να χρησιμοποιήσει κάποιο ένδικο μέσο για να υπερασπίσει τον εαυτό του[195]. Το σύστημα απέβη καταθλιπτικό και κατέστησε το δάσκαλο έρμαιο των κομματικών επιδιώξεων

---

[193] Εφημερίδα τη Κυβερνήσεως· *Νόμος περί δημοτικών σχολείων* ... ό.π., φυλ. 79-82, άρθρα 38-55.
[194] Ελ. Καλαφάτη: ό.π., σελ. 97. Πβ. Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., Τευχ. Α΄, σελ. λ΄ και Χ Λέφας: ό.π., σελ. 274-275.
[195] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 274-275.

και παθών του τοπικού παραγοντισμου[196] Με το πέρασμα όμως του χρόνου το έργο των τοπικών Επιτροπών ατόνησε και όλη η εξουσία της διοίκησης και εποπτείας των δημοτικών σχολείων περιήλθε στη δικαιοδοσία του Δημάρχου, ο οποίος απέκτησε μεγάλη δύναμη στη λειτουργία των σχολείων και στην προσωπική και υπηρεσιακή κατάσταση των δασκάλων[197]

Για τη βελτίωση του παραπάνω συστήματος διοίκησης και εποπτείας των δημοτικών σχολείων, έγιναν πολλές προσπάθειες από το αρμόδιο Υπουργείο μέχρι το 1862, χωρίς όμως θετικά αποτελέσματα[198]

Σύμφωνα με το νόμο 1834, στο τέλος κάθε εξαμηνου οι μαθητές των δημοτικών σχολείων υποβάλλονταν σε εξετάσεις από διορισμένη για το σκοπό αυτό εξεταστική επιτροπή[199]. Πρώτα έπαιρνε το λόγο ο δάσκαλος και εξηγούσε στο Δήμαρχο τη γενική κατάσταση του σχολείου κατά το εξάμηνο που πέρασε Τις συνθηκες λειτουργίας του, το πνεύμα και τον τρόπο της διδασκαλίας, τα μαθήματα που διδάχθηκαν και την πρόοδο των μαθητών Δίδασκε τους μαθητές κατά ομάδες για να δουν και να διαπιστώσουν οι παρόντες, αν οι διδακτικές του ικανότητες συμφωνούν με τα λόγια του περί προόδου των μαθητών Στη συνέχεια έκανε ερωτήσεις μαθημάτων στους μαθητές του περασμένου εξαμήνου και έδειχνε στους παρόντες όλα τα τετράδια των εργασιών Ερωτήσεις προς τους μαθητές μπορούσαν να υποβάλλουν, δια μέσου του δασκάλου και τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής Οι εξετάσεις τελείωναν με την απονομή βραβείων και επαίνων Η εξεταστική επιτροπή μετά τις εξετάσεις υπέβαλε έκθεση στο Υπουργείο Παιδείας για την πρόοδο των μαθητών, τα αποτελέσματα των εξετάσεων και τη γενική συνολική κατάσταση λειτουργίας του σχολείου[200]

Η δομή της νεοελληνικής εκπαίδευσης των τριών βαθμίδων κατά την Οθωνικη περίοδο ολοκληρώνεται με το διάταγμα τις 14 Απριλίου 1837 με την ίδρυση Πανεπιστημίου[201] Το Πανεπιστήμιο άρχισε να λειτουργεί στην Αθήνα στις 3 Μαίου 1837 και περιελάμβανε τέσσερις σχολές, Τη Θεολογία, την Ιατρική, τη Νομική και τη Φιλοσοφική[202] Με την ίδρυση του Πανεπιστημίου εκπλη-

---

196 Χρ Θεοδωρατος ο π , σελ 224
197 Χ Λεφας ο π , σελ 275 και Π Παπακωνσταντινου-Απ Ανδρεου *Τα διδασκαλεια* ο π σελ 17
198 Χρ Θεοδωρατος ο π σελ 224 και Χ Λεφας ο π , σελ 275
199 Εφημεριδα τη Κυβερνησεως *Νομος περι δημοτικων σχολειων* ο π , φυλ 82 αρθρα 56
200 Χ Λεφας ο π , σελ 164-165
201 Σ Μπουζακης ο π , σελ 37
202 Α Κοντονη ο π , σελ 25

ρώθηκε ένας πανελλήνιος πόθος που είχε εκδηλωθεί από τα πρώτα χρόνια της επανάστασης. Αναφέρεται ότι ο Θ. Κολοκοτρώνης τη μέρα που έγιναν τα εγκαίνια του Πανεπιστημίου είπε: «Να ένα κτίριο που θα ωφελήσει περισσότερο τη Χώρα απ' όλα τα σπαθιά των παλικαριών»[203]. Από τη μεταπολίτευση του 1862 και μετά το Πανεπιστήμιο μετονομάστηκε από «Οθώνειον» σε «Εθνικόν Πανεπιστήμιον»[204]. Στο Πανεπιστήμιο η φοίτηση διαρκούσε 3-4 χρόνια και εγγραφόταν χωρίς εξετάσεις όσοι είχαν απολυτήριο γυμνασίου[205]. Παρά τα μεγάλα προβλήματα και τις δυσλειτουργίες που είχε κατά την πρώτη περίοδο της ίδρυσής του, το Πανεπιστήμιο έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην πνευματική άνοδο της χώρας. Από τα πρώτα βήματα της λειτουργίας του έγινε πόλος έλξης φοιτητών όχι μόνο από το ελληνικό κράτος και τον ελληνισμό των παροικιών, αλλά και από τις χώρες της Βαλκανικής Χερσονήσου και της Τουρκοκρατούμενης Ελλάδας[206].

Η πληρότητα και η αρτιότητα του Βαυαρικού εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα, δημιούργησε από τις αρχές της εφαρμογής του σημαντικές δυσκολίες και προβλήματα που το ακολούθησαν σε όλες τις φάσεις της ανέλιξής του. Οι περισσότερες δυσκολίες και συνέπειες οφείλονταν κυρίως στην άμεση εξάρτηση που είχε η μια βαθμίδα από την άλλη, σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη λειτουργία τους υπό ειδικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής και η χρησιμοποίηση εκπαιδευτικού προσωπικού με μειωμένα προσόντα (γραμματοδιδάσκαλοι, γραμματιστές, υποδιδάσκαλοι), χωρίς ειδικές σπουδές ή επιλεγμένο από ειδικές εξεταστικές επιτροπές χωρίς επιστημονική κατάρτιση και κύρος. Η αδυναμία ειδίκευσης του διδακτικού προσωπικού, η οποία ήταν ιδιαίτερα αισθητή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αποτέλεσε ένα από τα δυσεπίλυτα προβλήματα και υπήρξε αφορμή για δριμύτατες κατηγορίες[207].

Από όσα παραπάνω εξετάσαμε γίνεται φανερό ότι στη μεταπελευθερωτική κοινωνία του νεοπαγούς ελληνικού κράτους, οι Βαυαροί οικοδόμησαν ένα

---

[203] Κ. Τσουκαλάς: ό.π., σελ. 510.
[204] Σ. Παπασπυρόπουλος: *Πανεπιστήμιον Αθηνών Λήμμα στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια* - HERDER, Τομ. 4ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968, σελ. 396.
[205] Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 39.
[206] Σ Ευαγγελόπουλος· ό.π., σελ. 131.
[207] Αλ. Δημαράς: *Εκπαίδευση. Ιστορία του Ελληνικού έθνους* ... ό.π., σελ. 487.

εκπαιδευτικό σύστημα, ξένο προς την ιδιοσυστασία και τις πραγματικές ανάγκες του ελληνικού λαού. Επηρεασμένοι από το κλασικιστικό ιδεώδες που κυριαρχούσε την εποχή εκείνη σε όλη την Ευρώπη, αγνόησαν τη σημασία θέσπισης μιας λαϊκής παιδείας με πρακτικό προσανατολισμό. Έδωσαν προτεραιότητα στη μέση εκπαίδευση με προσανατολισμό τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, το συντηρητισμό και τον καθαρευουσιανισμό. Διαποτισμένοι καθώς ήταν από το πνεύμα του κλασικισμού, προσπάθησαν να δημιουργήσουν στη μεση εκπαίδευση ανάλογες συνθήκες για την ανάπτυξή του, ώστε να μπορέσουν ευκολότερα να νομιμοποιήσουν την παρουσία τους και να κάνουν αποδεκτό τον εξουσιαστικό τους ρόλο. Γι' αυτό προσπάθησαν από τη μέση εκπαίδευση αλλά και το Πανεπιστήμιο, να εκπαιδεύσουν το στελεχιακό δυναμικό που θα επάνδρωνε μια γραφειοκρατική διοικητική κρατική μηχανή, που θα δημιουργούσε με το λαό διεκπεραιωτικές εξουσιαστικές σχέσεις και παράλληλα θα διαμορφωνόταν μια επιστημονική πνευματική τάξη που θα τον καθοδηγούσε και θα τον πλαισίωνε ιδεολογικά[208].

[208] Η Βιγγόπουλος: *Παιδεία και Εκπαίδευση του Νέου Ελληνισμού*. ό.π, σελ. 625

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΤΡΙΚΟΥΠΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΠΟ ΤΟ 1860 ΕΩΣ ΤΟ 1895

1. Οι πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές

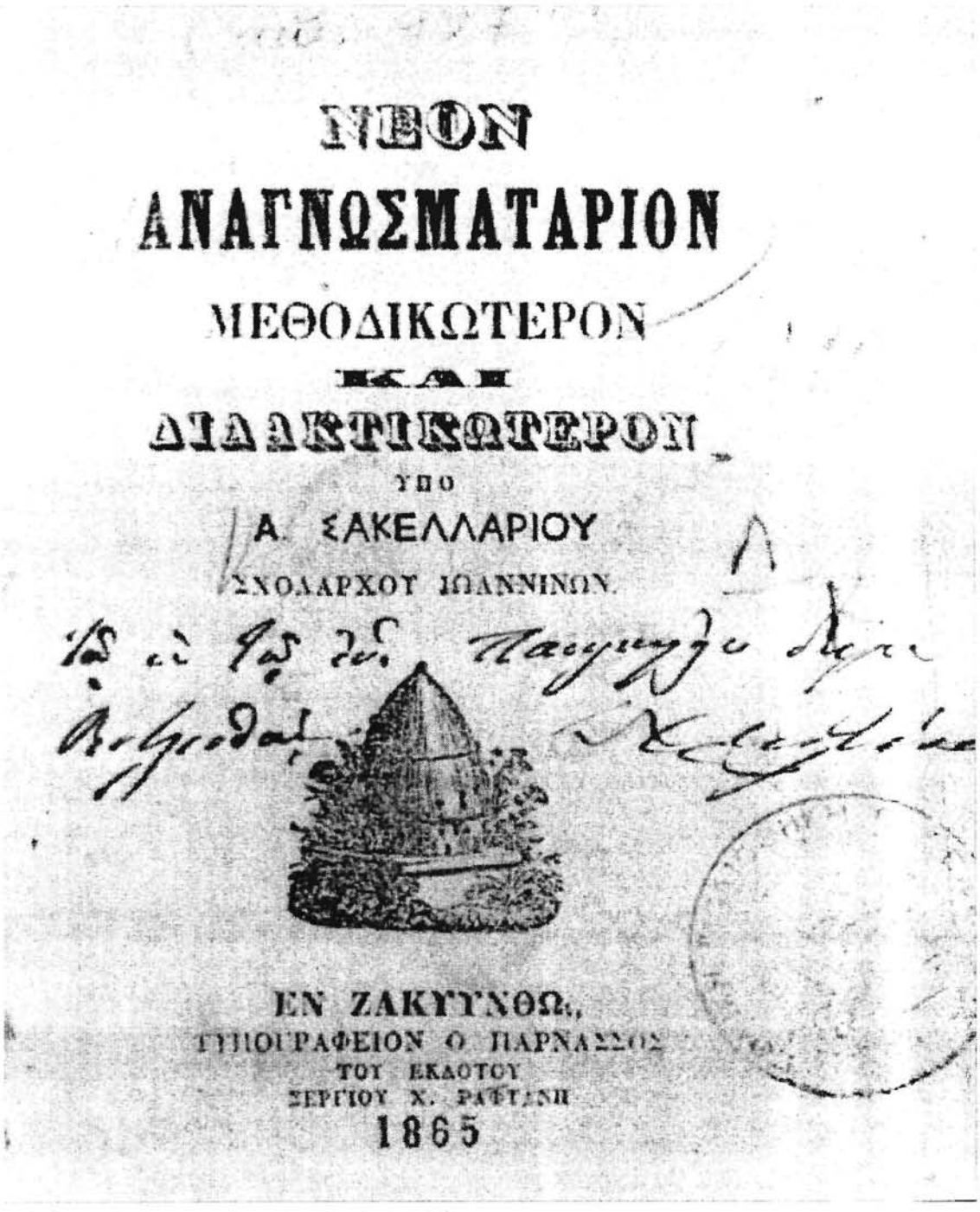
Η διακυβέρνηση της Ελλάδας από τον Όθωνα υπήρξε μια κρίσιμη και ταραχώδης περίοδος με πολλές κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις για τη μετάβαση της νεοελληνικής κοινωνίας από έναν ανοργάνωτο τρόπο ζωής και πολέμου σε μια οργανωμένη και ελεύθερη κοινωνική ζωή[1].

Η περίοδος από το 1850-1900 χαρακτηρίζεται ως περίοδος μεγάλων ανακατατάξεων και διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό της Ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες σηματοδοτούσαν τις μεγάλες αλλαγές που σταδιακά έρχονταν στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική δομή της χώρας. Αύξηση της αγροτικής παραγωγής και εμπορευματοποίησή της, εμφάνιση της βιομηχανίας, αύξηση του εμπορικού ναυτικού, έργα υποδομής, αύξηση των επενδύσεων, δημιουργία μικρής και μεσαίας ιδιοκτησίας, συσσώρευση χρηματικού κεφαλαίου, συγκρότηση της αστικής τάξης και δημιουργία της εργατικής, εξαφάνιση παλαιοκομματικών σχηματισμών και εμφάνιση νέων πολιτικών σχημάτων, διεκδίκηση πολιτικής ισότητας, σωστή λειτουργία του κοινοβουλευτικού μας συστήματος, θεμελίωση κράτους δικαίου από τις κυβερνήσεις Χ. Τρικούπη. Στην παιδεία προβάλλεται επιτακτικά το αίτημα για διεύρυνση της γενικής εκπαίδευσης και μόρφωσης σε όλα τα στρώματα του ελληνικού λαού, για νέα εκπαιδευτικά συστήματα και προγράμματα εκπαίδευσης, για εκπαιδευτική και γλωσσική μεταρρύθμιση[2].

Μπροστά σε αυτές τις αλλαγές που προβλέπονταν να έρχονται στη νεοελληνική κοινωνία το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα θεωρούνταν ιδιαίτερα παρωχημένο. Τα προγράμματα του δημοτικού σχολείου ήταν αυστηρά προσηλωμένα σε ένα άκρατο κλασικισμό. Η νεοελληνική πραγματικότητα και οι ανάγκες που είχε για δημιουργία ειδικευμένου προσωπικού αγνοήθηκαν. Το

---

1 Ι. Πετρόπουλος: Αικ. Κουμαριανού: ό.π., σελ. 18-21.
2 Ν. Σβορώνος: ό.π., σελ. 89-111.

ΝΕΟΝ

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑΡΙΟΝ

ΜΕΘΟΔΙΚΩΤΕΡΟΝ

ΚΑΙ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΤΕΡΟΝ

ΥΠΟ

Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΣΧΟΛΑΡΧΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ.

ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩ,

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Ο ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΟΥ

ΣΕΡΓΙΟΥ Χ. ΡΑΦΤΑΝΗ

1865

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 156

ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ
ΤΗ
ΝΕΟΝ ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ
ΤΩΝ
ΕΓΚΕΚΡΙΜΕΝΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ

Κατὰ νέαν μέθοδον συντεταγμένων

ὑπὸ Ι. Π. Κοκκώνη.

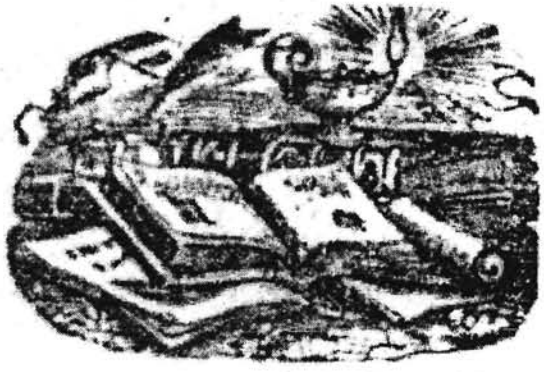
ΜΕΡΟΣ Α'.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΝΕΩΤΑΤΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΩΝ

ΠΑΙΔΩΝ.

ἀνὰ δραχμὰς Ν. ΣΕΪΤΑΝΙΔΟΥ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΤΥΠΟΙΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΑΛΜΠΡΙΝΙΔΟΥ.

(Ὁδὸς Περικλέους, Ἀριθ. 229).

1867.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 156

εκπαιδευτικό σύστημα δεν παρείχε καμιά ειδίκευση στους μαθητές που τελείωναν το δημοτικό σχολείο και δεν ήθελαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Οι παραγωγικοί κλάδοι είχαν υποτιμηθεί και γι' αυτό η επαγγελματική εκπαίδευση αγνοήθηκε. Απώτερος σκοπός των Βαυαρών ήταν να επανδρώσουν τον κρατικό μηχανισμό με δημόσιους υπαλλήλους. Ο προσανατολισμός της εκπαίδευσης ήταν μονόδρομος ακολουθώντας μια ευθύγραμμη πρόοδο. Ο μαθητής τελειώνοντας το δημοτικό σχολείο μπορούσε να φοιτήσει στο γυμνάσιο και στη συνέχεια στο πανεπιστήμιο εάν ήθελε[3].

2. Η νέα εκπαιδευτική πολιτική

α. Προσπάθειες εκσυγχρονισμού

Μετά το 1860 η κριτική και οι τάσεις για εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης άρχισαν να πολλαπλασιάζονται. Οι απόψεις που διατυπώνονταν για να παρέμβει το Κράτος στην εκπαίδευση με στόχο την «ιδεολογική συστηματοποίηση» και «ηθικοποίηση των Ελλήνων», όπως αναφέρεται στο παρακάτω απόσπασμα, μέσα από τη διαμόρφωση ενός υγιούς εκπαιδευτικού συστήματος, φαίνεται ότι ήταν συχνότερες[4]. Το σχολείο «είναι καθίδρυμα, όπερ ως κύριον και τελικόν σκοπόν επιδιώκει την μόρφωσιν του θρησκευτικού τε και ηθικού χαρακτήρος των παίδων, και κατά τον διοργανισμόν, την διδασκαλίαν, αγωγήν, πειθαρχίαν, το πνεύμα, το ενεργείν και ζην είναι τοιούτον, ώστε να εμφυτεύηται εν τω γιγνομένω ανθρώπω προ πάντων καρδία ευγενής και βούλησις ηθική. Το τοιούτο σχολείο λοιπόν διά της θεραπείας υψηλοτέρων ενδιαφερόντων και διά της ούτως κατορθουμένης κωλύσεως των επιθυμιών και παθών θέλει εξημερώνει τους νέους, θα κατεργάζηται ολόκληρον τον κύκλον των νοημάτων ούτως, ώστε να αναβλαστάνη εξ αυτού καθαρόν φρόνημα και ευγενής βούλησις, θα εμφυτεύη εις τας ψυχάς των νέων θεογνωσίαν και ευσέβειαν, θα εξεγείρη ηθικήν γνώσιν και ηθικήν κρίσιν, θα προσάγη πρόσωπα της αρετής, θα εθίζη τους τροφίμους εις την τήρησιν θείων και ανθρωπίνων εντολών, και ούτω θα επιδιώκη την μόρφωσιν της εικόνος του Θεού εν τω ανθρώπω, ενί λόγω, ίνα καθ' Έρβαρτον είπωμεν, όλον το καθίδρυμα θα μεταβάλληται εις έμψυχον κοινωνίαν

---

[3] Κ. Τσουκαλάς: ό π., σελ. 503-509.
[4] Π. Παπακωσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 20-21.

ή εις ηθικόν καθίδρυμα»[5].

Οι έντονες επιδράσεις, που είχε δεχτεί το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας από τον προσανατολισμό της γερμανικής εκπαίδευσης, επηρέασαν και κατατυρράννησαν σε γενικές γραμμές την ελληνική εκπαίδευση, πάνω από εκατό χρόνια[6]. Μέχρι το 1880 η εκπαίδευση βρισκόταν υπό τον απόλυτο κρατικό έλεγχο, με χαρακτήρα συγκεντρωτικό, προσηλωμένη στην ομοιομορφία και τη μονολιθικότητα της μέσης εκπαίδευσης. Το κλίμα της στασιμότητας και της διάψευσης των ελπίδων δεν επιτρέπει καμιά ουσιαστική μεταβολή στον εκπαιδευτικό χάρτη της Ελλάδας και κυρίως στο χώρο του δημοτικού σχολείου[7].

Στην περίοδο αυτή καθορισμένο πρόγραμμα μαθημάτων δεν υπήρχε στο δημοτικό σχολείο[8]. Η διδασκαλία περιοριζόταν σε ξερή, μηχανική αποστήθιση των μαθημάτων[9] και γινόταν σύμφωνα με τις γνώσεις, τις επιθυμίες και τις ικανότητες κάθε δασκάλου, με βάση τον οδηγό της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, τον οποίο τροποποιούσε ο καθένας σύμφωνα με τις αντιλήψεις του[10]. Τα περισσότερα σχολεία στεγάζονταν σε ελεεινά και άθλια διδακτήρια χωρίς θρανία και μέσα διδασκαλίας. Οι περισσότεροι από τους δασκάλους δεν ήταν παιδαγωγικά καταρτισμένοι, είχαν μειωμένη απόδοση κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων και από αρκετούς έλειπε η στοιχειώδης εγκύκλια μόρφωση[11].

Για την επιδείνωση της κατάστασης στο δημοτικό σχολείο θεωρήθηκε υπεύθυνο κυρίως το μοναδικό διδασκαλείο που λειτούργησε στην Αθήνα κατά την Οθωνική περίοδο και καταργήθηκε από την Εθνοσυνέλευση το 1864[12]. Στο χρονικό διάστημα 1864-1878 οι νέοι δάσκαλοι διορίζονταν σε κενές θέσεις σχολείων ύστερα από επιτυχείς εξετάσεις, που έδιναν σε ειδική εξεταστική επιτροπή που συστήνονταν σε κάθε νομό για το σκοπό αυτό[13]. Οι υποψήφιοι δάσκαλοι εξετάζονταν στα μαθήματα. θρησκευτικά, αρχαία ελληνικά, μαθηματικά,

---

5 Γ Φραιλιχ *Το παιδαγωγικόν σχολείον* Μετάφραση Δ Ιωαννίδου Ολυμπίου, Αθήναι 1982, 1986, σελ. 3-4

6 Θ Χατζηστεφανίδης ό π , σελ 52 και Σ Μπουζάκης ό π , σελ 39

7 Α Δημαρας *Η μεταρρύθμιση που δεν εγινε* Τομ Β΄, Αθηνα, Έκδ Ερμης, 1990, σελ κα΄, Πβ Σπ Ευαγγελοπουλο ό π , σελ 86

8 Σ Παπαδημητριου *Ιστορία του Δημοτικου μας Σχολειου (1834-1895) μερος Α΄*, Αθηναι 1950 σελ 29

9 Ι Κανακης ο π , σελ 84

10 Θ Χατζηστεφανιδης ό π , σελ 66

11 Ι Κανακης ο π , σελ 115-116, Πβ Σ Ευαγγελοπουλος ό π σελ 86

12 Σ Ευαγγελοπουλος ο π , σελ 86, Α Κόντονη ό π , σελ 74-75

13 Θ Χατζηστεφανιδης ο π , σελ 50, Π Παπακωνσταντινο-Απ Ανδρεου *Τα διδασκαλεια* ο π , σελ 76

γεωγραφία, φυσική, ιστορία, ιχνογραφία, γυμναστική καθώς και στην αλληλοδιδακτική μέθοδο[14].

Από το 1872 ως το 1878 που επανιδρύθηκε το διδασκαλείο, συστάθηκε μόνιμη εξεταστική επιτροπή στην Αθήνα, με σκοπό την καλύτερη επιλογή των δασκάλων. Την επιτροπή αποτελούσαν, δύο καθηγητές Πανεπιστημίου, δύο γυμνασιάρχες των δύο αθηναϊκών γυμνασίων και ο διευθυντής των δημοτικών σχολείων, ο οποίος ήταν και πρόεδρος της Επιτροπής[15]. Οι επιτροπές αυτές, πέρα από ότι όριζαν, οι νόμοι έδιναν πτυχία ανεξέλεγκτα σε ανθρώπους απαιδαγώγητους και αγράμματους. Το αποτέλεσμα ήταν να διορίζονται δάσκαλοι, με υποτυπώδη προσόντα και χωρίς να έχουν καμιά σχέση με το διδασκαλικό λειτούργημα[16].

Οι κρίσεις, σχετικά με το έργο των επιτροπών συμπίπτουν και διάφορες πηγές της εποχής μας δίνουν τις ίδιες πληροφορίες. Ο P. Kipper γράφει χαρακτηριστικά: «... αι επιτροπείαι τάχιστα απέβησαν διαβόητοι. Αμαξηλάται, υπηρέται, χειρώνακτες, απόφοιτοι των Ελληνικών σχολείων υπέστησαν ευχερώς ενώπιον αυτών την δοκιμασίαν, ούτω δε ανεδείχθησαν δημοδιδάσκαλοι άνθρωποι ανάξιοι και παντελώς άχρηστοι ..»[17]. Ο Φίλιππος Γεωργαντάς σημείωνε ότι «παρείχον διδασκαλικά πτυχία αφειδώς εις ανθρώπους τελείως απαιδαγωγήτους και αγραμμάτους πολλάκις και αναξίους του υψηλού αξιώματος της διαπαιδαγωγήσεως της νεότητος. Τα αποτελέσματα της κρίσεως διδασκάλων δι' επιτροπών, πολλάκις μη εχουσών και συνείδησιν του μεγάλου κακού όπερ εις το έθνος προυξένουν, άνευ της ελαχίστης παιδαγωγικής και διδακτικής μορφώσεως, εν η εποχή πανταχού του πεπολιτισμένου κόσμου πυρετωδώς ειργάζοντο προς αναδιογάνωσιν των διδασκαλείων, προς ίδρυσιν νέων τοιούτων ..»[18]. Ο δε Χρ. Λέφας υποστήριξε ότι «η επιτροπή αυτή ... εισήγαγεν εις την στοιχειώδη εκπαίδευσιν τα πλέον άχρηστα και τα πλέον επιβλαβή στοιχεία ..»[19]. Όμως «Φιλολογικοί Σύλλογοι, λόγιοι, τύπος, έρρηξαν κραυγήν άλγους και αγανακτή-

---

[14] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 75.
[15] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 172-173.
[16] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 75.
[17] P. Kipper: *Ιστορία της εν Ελλάδι Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*. Μετάφρ. Δημ. Αυξεντιάδου, εν Αθήναις 1906, σελ. 58.
[18] Φ. Γεωργαντάς: *Τα διδασκαλεία αλλαχού και παρ' ημίν*. Περ. Εθνική Αγωγή, έτος Α΄, αρ. 6, Αθήνα 1989, σελ. 82.
[19] Χρ. Λέφας: ό.π., σελ. 173.

ΜΙΚΡΟΝ

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΝ

ΤΗΝ Α'. Β'. Γ'. Δ'. ΚΑΙ Ε'. ΚΛΑΣΙΝ

Συμφώνως μὲ τοὺς Πίνακας.

ΔΙΑ Τ' ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑ ΙΔΙΑ.

Πρὸς χρῆσιν

ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

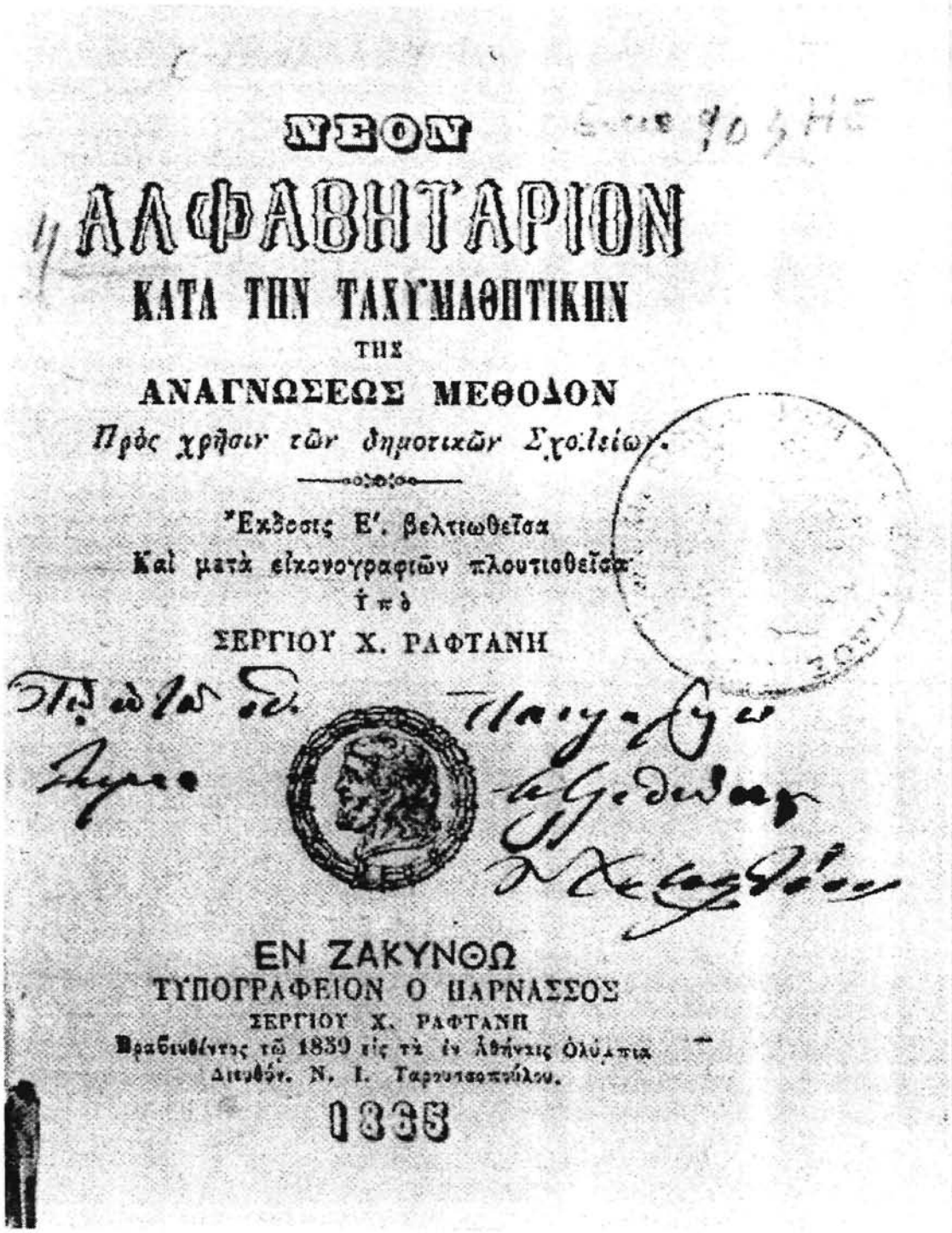
ΕΝ ΣΑΜΩ.

ΕΚ ΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ

Διευθυνομένου ὑπὸ Δ. Φωτιάδου.

1862.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 152

ΝΕΟΝ

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΑΧΥΜΑΘΗΤΙΚΗΝ

ΤΗΣ

ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ ΜΕΘΟΔΟΝ

Πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν Σχολείων.

Ἔκδοσις Ε'. βελτιωθεῖσα

Καὶ μετὰ εἰκονογραφιῶν πλουτισθεῖσα

ὑπὸ

ΣΕΡΓΙΟΥ Χ. ΡΑΦΤΑΝΗ

ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Ο ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΕΡΓΙΟΥ Χ. ΡΑΦΤΑΝΗ

Βραβευθέντος τῷ 1839 εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις Ὀλύμπια

Διευθύν. Ν. Ι. Ταρσιτσοπούλου.

1839

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 154

σεως επί τη ανοσιουργούμενη δι' αμαθών και ανικάνων αποτυφλώσει του λαού»[20].

Έτσι η εκπαιδευτική πολιτική για μια δεκαπενταετία, μέχρι το 1878 που επανιδρύθηκε το Διδασκαλείο, δεν θα μπορούσε να είναι χειρότερη. Το κράτος όχι μόνο δεν διέθετε μηχανισμούς για να εκπαιδεύει ικανούς δασκάλους για την πλήρωση των δημοτικών σχολείων, αλλά δεν φρόντισε να λάβει και τα απαραίτητα μέτρα εξυγίανσης, με αποτέλεσμα να δίνονται πτυχία δασκάλων σε ανθρώπους ανίκανους και αμόρφωτους για την άσκηση του διδασκαλικού τους έργου. Η κατάργηση του διδασκαλείου επιδείνωσε την κατάσταση, αφού στους υπάρχοντες δασκάλους οι οποίοι είχαν ελλιπή μόρφωση, ήρθαν και προστέθηκαν και ο ανεκπαίδευτοι. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν να παρέχεται στα παιδιά του δημοτικού σχολείου, που αποτελούσε τη βάση του εκπαιδευτικού συστήματος, γνώση χαμηλού επιπέδου[21].

Στη μεταπολιτευτική περίοδο, παρόλο που το νέο σύνταγμα της βασιλευόμενης δημοκρατίας ήταν σαφώς δημοκρατικό, εντοπίστηκαν τα προβλήματα, καταγράφηκαν και, παρά τις καλές προθέσεις, δεν πραγματώθηκαν. Η Εθνοσυνέλευση, παρά την έντονη συζήτηση που έγινε στη Βουλή για αλλαγή του άρθρου 11 του συντάγματος 1844, που αφορούσε τη βασική εκπαίδευση, απόφάσισε να παραμείνει τούτο διατυπωμένο όπως έχει και στο καινούργιο σύνταγμα[22]. Έτσι το άρθρο 11 του Συντάγματος του 1844 απλώς μετονομάστηκε σε άρθρο 16 στο Σύνταγμα του 1864 και ίσχυσε ως το 1911[23]. Η απόφαση αυτή δείχνει το συντηρητικό πνεύμα της στοιχειώδους εκπαίδευσης, που μαζί με τον κλασικιστικό προσανατολισμό και το συγκεντρωτικό σύστημα διοίκησης κα οργάνωσης αποτέλεσαν τα κύρια χαρακτηριστικά της νεοελληνικής εκπαίδευσης[24].

β. Προτάσεις αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης

Το 1866, δύο χρόνια μετά την κατάργηση του διδασκαλείου, ο Γ. Παπαδό-

---

[20] Φ. Γεωργαντάς: ό.π., σελ. 83.
[21] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 75-76
[22] Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε* ... ό.π., τομ. Α΄, σελ. 192-201.
[23] Π. Παπακωνσταντίνου - Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 77.
[24] Σ Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 87.

πουλος ο οποίος είχε διατελέσει διευθυντής όλων των δημοτικών σχολείων της χώρας μετά την απομάκρυνση του Ι. Κοκκώνη[25], κυκλοφόρησε το «Δοκίμιο Πρακτικών οδηγιών προς τους διδασκάλους των εν Ελλάδι Δημοσίων και ιδιωτικών στοιχειωδών σχολείων των αρρένων και κορασίων»[26]. Το δοκίμιο περιελάμβανε οδηγίες για τη σωστή οργάνωση και διεξαγωγή της διδασκαλίας. Πίστευε ότι η αλληλοδιδακτική μέθοδος έπρεπε να εφαρμόζεται σε χωριά με πολλούς μαθητές που δεν είχαν τη δυνατότητα να αγοράσουν βιβλία ή να πληρώνουν δασκάλους. Αλλά και σε αυτή την περίπτωση πρότεινε την αλληλοδιδακτική-μικτή. Ήταν ένθερμος υποστηρικτής της συνδιδακτικής μεθόδου, η οποία έπρεπε να εφαρμόζεται σε κάθε σχολείο μέχρι 50 μαθητές. Στις μικρότερες τάξεις μπορούσε ο ίδιος δάσκαλος να διδάσκει όλα τα μαθήματα, ενώ στις μεγαλύτερες τάξεις οι δάσκαλοι έπρεπε να είναι ειδικευμένοι, δηλαδή θεωρούσε ότι π.χ. ένας δάσκαλος θα έπρεπε να διδάσκει σε όλες τις τάξεις ιστορία και γεωγραφία, άλλος όμως δάσκαλος τα μαθηματικά κ.λπ. Τα ειδικά μαθήματα (γυμναστική, εικαστικά, μουσική κ.λπ.), εφόσον ο δάσκαλος της τάξης δεν είχε τις ικανότητες να τα διδάξει, έπρεπε να διδαχτούν από πρόσωπα που είχαν γνώση του αντικειμένου[27].

Η διδασκαλία έπρεπε να ακολουθεί την πνευματική ωριμότητα των παιδιών. Ξεκινούσε από τα απλά προς τα σύνθετα και από τα εύκολα προς τα δύσκολα. Διδάσκονταν πρώτα τα αντικείμενα που ήταν στο άμεσο γνωστικό περιβάλλον του παιδιού και προχωρούσε προς τα γενικότερα και τους νόμους. Ο δάσκαλος έπρεπε να διδάσκει απλά και με σαφήνεια, να επαναλαμβάνονται τα διδαχθέντα και να ανακεφαλαιώνονται συχνά, ώστε να γίνονται κατανοητά από τους μαθητές[28].

Οι ιδέες του Γ. Παπαδόπουλου για την εποχή αυτή φαίνονται πολύ προοδευτικές και σύγχρονες, αφού στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση της σημερινής εποχής το εκπαιδευτικό σύστημα και η μέθοδος διδασκαλίας κινείται προς την

---

[25] Ιωάννης Κοκκώνης (1796-1864): Βλ. σχετικά για την προσωπικότητα και το έργο του. Δ. Λαμπαδάρης: *Ιωάννης Κοκκώνης*. Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 33ος. Αθήνα. Εκδ. Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε. 1984, σελ. 425. Πβ. Αντ. Ισηγόνης: *Ιστορία της παιδείας* ... ό.π., σελ. 240-241.

[26] Γ. Παπαδόπουλος: *Δοκίμιον πρακτικών οδηγιών προς τους διδασκάλους των εν Ελλάδι δημοσίων και ιδιωτικών στοιχειωδών σχολείων των αρρένων και κορασίων*, εν Αθήναις 1866, στο Ι. Κανάκη: ό.π., σελ. 98.

[27] ό.π., σελ. 99

[28] ό.π., σελ. 100

ίδια κατεύθυνση. Το εβδομαδιαίο πρόγραμμα διδασκαλίας για τις κατώτερες τάξεις κυμαινόταν από 24 έως 30 ώρες. Βασικότερο μάθημα του προγράμματος θεωρείταν η γλώσσα, η οποία διδασκόταν δύο ώρες κάθε ημέρα, ενώ για τη διδασκαλία τω άλλων μαθημάτων προβλέπονταν 2 έως 4 ώρες[29].

Τα μαθήματα που διδάσκονταν σύμφωνα με το «Δοκίμιο», ήταν αυτά που προέβλεπε ο νόμος του 1834 και επιπλέον διδάσκονταν ξένη γλώσσα, γεωργικά μαθήματα, πολιτική αγωγή και πολιτική οικονομία, υποστηρίζοντας ότι «εν πάση ελευθέρα πολιτεία έκαστος πολίτης, κεκλημένος να ασκεί τα αστικά και πολιτικά αυτού δικαιώματα, πρέπει να έχη τας επί τούτω αφεύκτους γνώσεις ... είναι άφευκτον να περιέχωνται εις την προκαταρκτικήν εκπαίδευσιν στοιχειώδεις τινές και ευσύνοπτοι αλλ' ευκρινείς, και εύληπτοι γνώσεις περί των αστικών και πολιτικών καθηκόντων κα υποχρεώσεων του ανθρώπου, περί της οργανώσεως της πολιτείας και τέλος τα στοιχειωδέστερα και ευχρηστότερα εκ της οικονομικής»[30]. Για τη σωστή και αποδοτική διδασκαλία των γεωργικών μαθημάτων πρότεινε τη λειτουργία σχολικού κήπου δίπλα στο διδακτήριο, ώστε εκεί οι μαθητές υπό την καθοδήγηση του δασκάλου να ασχολούνται με γεωργικές εργασίες, δεντροκομίας, μεταξοσκωληκοτροφίας κ.λπ. Επί πλέον πρότεινε και την κατασκευή θερμοκηπίου για την καλλιέργεια φυτών θερμών χωρών και ορνιθώνα για την εκτροφή πτηνών. Για τις ασχολίες αυτές τα παιδιά αφιέρωναν το απόγευμα της Πέμπτης και κάποιες ώρες την Κυριακή[31].

Ο δάσκαλος άκουγε με προσοχή το μάθημα που έλεγαν οι μαθητές, τους βοηθούσε να εκφραστούν ελεύθερα και διόρθωνε όταν χρειαζόταν τον προφορικό λόγο. Τα λάθη των γραπτών εργασιών τα διόρθωνε ο ίδιος ο μαθητής μετά από υπόδειξη του δασκάλου. Όσα έμειναν αδιόρθωτα από τους μαθητές τα διόρθωνε ο δάσκαλος[32]. Εκτός από το καθημερινό πρόγραμμα διδασκαλίας ο Παπαδόπουλος πρότεινε μηνιαία, εξαμηνιαία και ετήσια γραπτά διαγωνίσματα. Οι μαθητές κάθε Σάββατο έπαιρναν τον εβδομαδιαίο έλεγχο, τον οποίο έδειχναν στους γονείς τους και λάβαιναν γνώση για την πρόοδό τους. Κάθε Δευτέρα ο έλεγχος επιστρεφόταν στο σχολείο υπογραμμένος από τους γονείς. Ο

---

[29] ό.π., σελ. 99
[30] ό π., σελ. 98-99
[31] ό.π., σελ. 100-101
[32] ό.π., σελ. 101

δάσκαλος βαθμολογούσε με γράμματα της αλφαβήτου (Α : άριστα, α : πάνυ καλώς, Β: καλώς, β : σχεδόν καλώς, Γ : μετρίως, γ : μετριώτατα, Ο : κακώς, ο : κάκιστα)[33]. Σκοπός της ορθής αγωγής κατά τον Παπαδόπουλος ήταν «η κατά θεόν διάπλασις ηθικών πλασμάτων εις επίτευξιν του προορισμού αυτών»[34].

Με το πέρασμα του χρόνου η εγκυρότητα της αλληλοδιδακτικής μεθόδου άρχισε να αμφισβητείται ολοένα και περισσότερο και οι πιέσεις για την αντικατάστασή της αυξανόταν[35]. Το Υπουργείο Παιδείας το 1866 προκήρυξε διαγωνισμό για τη σύνταξη νέου οδηγού της αλληλοδιδακτικής μεθόδου. «Επειδή ο μέχρι τούτε εν χρήσει Οδηγός απεδείχθη ανεφάρμοστος εν πολλοίς, διά τε την έκτασιν αυτού και το πλήθος των παραγγελμάτων, ο νέος οδηγός πρέπει να ήναι όσον ενδέχεται απλούστερος και σύντομος, περιέχων, εν είδει κανόνων, μόνα τα αναγκαιότερα, και ταύτα εις τρόπον σαφή, ευσύνοπτον και ευνημόνευτον, όπως συγχρόνως είναι και εύωνος»[36]. Έτσι το 1868 εκδόθηκε ο νέος οδηγός του Γ. Κωνσταντινίδη, ο οποίος και ανατυπώθηκε πολλές φορές μέχρι την κατάργηση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου. Ο νέος οδηγός αποτέλεσε για τους δασκάλους χρήσιμο βοήθημα μέχρι την εισαγωγή στα δημοτικά σχολεία της συνδιδακτικής μεθόδου.

Τα σημεία στα οποία διέφερε ο Οδηγός του Κωνσταντινίδη από εκείνον του Κοκκώνη ήταν ελάχιστα και επουσιώδη[37]. Το σχολείο χωριζόταν στο κατώτερο αλληλοδιδακτικό τμήμα, όπου οι μαθητές διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και χριστιανική διδασκαλία, και στο ανώτερο συνδιδακτικό τμήμα, όπου οι μαθητές διδάσκονταν τα ίδια μαθήματα αλλά με εντατικότερο ρυθμό, καθώς και όλα τα άλλα μαθήματα που προέβλεπε ο νόμος. Κατά τον Κωνσταντινίδη οι μέθοδοι διδασκαλίας στο δημοτικό σχολείο ήταν τέσσερις. Η ατομική, η αλληλοδιδακτική, η συνδιδακτική και η μικτή. Η καταλληλότερη ήταν η μικτή μέθοδος, γιατί αξιοποιούσε τα πλεονεκτήματα της συνδιδακτικής και καταργούσε τα μειονεκτήματα της αλληλοδιδακτικής. Ο τρόπος διδασκαλίας των μαθημάτων, η διαρρύθμιση του σχολικού χώρου και ο έλεγχος διαγω-

---

[33] ό.π., σελ. 101-103
[34] ό.π., σελ. 98
[35] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 120.
[36] Μ. Ρούφος: *Σχέδιο προγράμματος προς σύνταξιν νέου οδηγού της Αλληλοδιδακτικής μεθόδου.* Εφημερίς των φιλομαθών, φ. 590, Αθήναι, 10 Μαρτίου 1866, σελ. 903-904.
[37] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 120.

γής των μαθητών παρέμεναν περίπου τα ίδια με τον Οδηγό του Κοκκώνη[38].

Οι καινούριες ελπίδες και οι νέες προοπτικές που δημιούργησε η μεταπολίτευση τον Οκτώβριο του 1862, για ριζικές αλλαγές στην κοινωνική ζωή της χώρας και στην εκπαίδευση, δυστυχώς στο χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δεν βρήκαν απήχηση. Πολλά προγράμματα και εκπαιδευτικά σχέδια έμειναν ανεκτέλεστα και όσα μέτρα χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς όχι μόνο δε θεράπευσαν αλλά αντίθετα ζημίωσαν τη λειτουργία του δημοτικού σχολείου[39]. Μέχρι το 1880 δε μπορούμε να μιλήσουμε για σοβαρή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Η εκπαίδευση παρέμεινε στάσιμη και υποτυπώδης. Κανείς δεν ανέλαβε πρωτοβουλίες και σοβαρές προσπάθειες για ουσιαστική αλλαγή του κρατούντος από το 1834 εκπαιδευτικού μας συστήματος[40].

Τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας είχαν περιέλθει σε αδιέξοδο. Τα προβλήματα κορυφώνονται και καθίσταται επιτακτική η ανάγκη της επίλυσής τους. Στην εκπαιδευτική δυσπραξία και αποσύνθεση της εποχής, εκτός από την ανεπάρκεια της υλικοτεχνικής υποδομής και της ανεπάρκειας πολλών δασκάλων, συντελούσε και η «παντελής απουσία εσωτερικής οργανώσεως της σχολικής εργασίας, η απουσία δηλαδή επιστημονικής μεθόδου της διδασκαλίας, ψυχολογικού συστήματος παιδονομίας και συστηματικής διατάξεως της ύλης των διδακτέων μαθημάτων»[41].

Το 1871 εγκύκλιος του Υπουργού Παιδείας προς τους Νομάρχες και Επάρχους επιβεβαίωνε την ελαττωματική λειτουργία των δημόσιων δημοτικών σχολείων, που οδηγούνταν σε «παραλυσία», καθώς και τη δυσπιστία των γονέων προς τη δημόσια εκπαίδευση και τη φυγή των καλών μαθητών για τα ιδιωτικά σχολεία[42].

γ. Η παρέμβαση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας και η αντίδραση των Εκπαιδευτικών.

Για την έξοδο από τη θλιβερή αυτή κατάσταση, διατυπώθηκε το 1874 η

---

38 Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 105, Πβ. Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 120.
39 Ι. Αλ. Δημαράς: *Η εκπαίδευση*, ό.π., σελ. 489.
40 Απ. Χατζημμανουήλ: *Εκπαιδευτικαί αρχαί. Λήμμα στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τομ. 2ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα - HERDER, 1967, σελ. 402.
4. Κ. Λάζαρης: *Ο παιδαγωγός Χαρ. Παπαμάρκου*, εν Αθήναις 1962, σελ. 12.
42 Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Α΄, σελ. 210-211

πρόταση της Ιεράς Συνόδου να διορίζονται δάσκαλοι μόνο οι ιερωμένοι. «Επειδή τοίνυν, ως κοινώς ωμολόγηται, εκείνη μόνη η παιδεία είναι γόνιμος και προαγωγός πολλών αγαθών, ήτις τον μεν φόβον του Θεού εξεγείρει, την δε προς τον πλησίον αγάπην ζωογονεί, τας δε λοιπάς αρετάς, ας το ιερόν Ευαγγέλιον διά της Εκκλησίας ανακηρύττει, καθ' εκάστην ημέραν προάγει· διά τούτο το έργον της εκπαιδεύσεως, μάλιστα της του λαού, ουδενί άλλω αρμόζει μάλλον ή τοις ιερεύσιν»[43]. Η πρόταση αυτή γρήγορα πήρε τη μορφή νομοσχεδίου από τον Υπουργό Παιδείας Ι. Βαλασόπουλο της Κυβέρνησης Βούλγαρη. Σύμφωνα με το νομοσχέδιο, για να γίνει κάποιος δάσκαλος Α΄ τάξης έπρεπε να έχει απολυτήριο γυμνασίου, δάσκαλος Β΄ τάξης έπρεπε να έχει αποδεικτικό φοίτησης των τριών τάξεων του γυμνασίου και δάσκαλος Γ΄ τάξης έπρεπε να έχει αποδεικτικό φοίτησης των δύο τάξεων του γυμνασίου. Και οι τρείς κατηγορίες δασκάλων έπρεπε να φοιτήσουν, πριν διοριστούν, ένα εξάμηνο στο «πρότυπο σχολείο», που προβλεπόταν να συσταθεί σύμφωνα με το νομοσχέδιο στην Αθήνα. Στην πρόταση αυτή της Ιεράς Συνόδου για την υπαγωγή της δημοτικής εκπαίδευσης στον κλήρο, αντέδρασαν άμεσα και αποφασιστικά οι εκπαιδευτικοί και ειδικότερα τα μέλη του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου[44]. Ο Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος[45] που είχε ιδρυθεί το προηγούμενο έτος (1873) από εκπαιδευτικούς και των τριών βαθμίδων της εκπαίδευσης, αποτέλεσε την πρώτη ελληνική δημοσιοϋπαλληλική οργάνωση, με αξιόλογη δράση και ενεργό συμμετοχή στην εκπαιδευτική κίνηση της εποχής. Εξέφρασε την ανησυχία του και διαμαρτυρήθηκε εντονότατα για την υπάρχουσα οικτρή κατάσταση των σχολείων και δασκάλων και για τα πολλά προβλήματα που είχαν συσσωρευθεί στην εκπαίδευση των ελληνοπαίδων[46]. Τελικά το νομοσχέδιο που κατατέθηκε στη βουλή δεν ψηφίστηκε.

Αυτή την απελπιστική κατάσταση από πλευράς εκπαίδευσης και κατάρτισης δασκάλων, μεθόδων και προγραμμάτων διδασκαλίας, ακαταλληλότητας διδακτηρίων, καθόσον συνεχιζόταν και η εφαρμογή της αλληλοδιδακτικής μεθό-

---

[43] ό.π., σελ. 218.

[44] Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 82, Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 77-78.

[45] Σχετικά με τον Δασκαλικό Σύλλογο Δ. Λαμπαδάρης: *Σύλλογοι Διδασκαλικοί:* ΥΔΡΙΑ, τομ. 49, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε., 1988, σελ. 171 και Π. Νέζης: *Σύλλογοι Διδασκαλικοί.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 5ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα - HERDER, 1968, Σελ. 87-88.

[46] ΑΛ. Δημαράς: *Εκπαίδευση.* ό.π., σελ. 490.

δου, ανέλαβε να αναμορφώσει η ιδιωτική πρωτοβουλία[47], μέσα σε συνθήκες εμφανούς αδυναμίας της πολιτείας να μπορέσει να διαμορφώσει μια συνολική εκπαιδευτική πολιτική προκειμένου να αντιμετωπίσει και να επιλύσει την εκπαιδευτική κρίση Το 1869 ιδρύεται «ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων»[48], ο οποίος αναπτύσσει μια πολυσχιδή δράση για τη διάδοση της παιδείας με την έκδοση βιβλίων, τη σύσταση δημοτικών σχολείων και των δύο φύλων στις ελεύθερες και υπόδουλες περιοχές της Ελλάδας και τον εφοδιασμό τους με τα κατάλληλα εποπτικά μέσα, την εισαγωγη σύγχρονων παιδαγωγικών μεθόδων και τη σύνταξη σχολικού προγράμματος Θεωρεί αναχρονιστική την αλληλοδιδακτική μέθοδο, που άρχισε να εγκαταλείπεται στις Ευρωπαικές χώρες από τα μέσα του 19ου αιώνα, και ζητά την εισαγωγή της συνδιδακτικής «Απεδείχθη ότι σύστημα μηχανικής όλως διδασκαλίας, ως είναι η αλληλοδιδακτική μέθοδος, σύστημα που η εκτέλεσις αφίνεται κατά το πλείστον εις άπειρα και αγωγής χρήζοντα παιδία, ούτε ηθικώς να μορφώση τους μαθητάς ούτε τας διανοητικάς αυτών δυνάμεις να διεγείρη και να αναπτύξη δύναται ( ) Μόνη η ημετέρα Ελλάς επιμένει διατηρούσα επί αναντιρρήτω αυτής ζημία εν τοις δημοτικοίς σχολείοις την νεκράν ταύτην μέθοδον συμφέρει και εύκολον είναι να εγκαταληφθή μεν όσον τάχος η αλληλοδιδακτική, διατηρουμένων εκ ταύτης μόνον τινών γνωστών κινήσεων, να εισαχθή δε αντ' αυτής η συνδιδακτική μεθοδος»[49].

Για την υλοποίηση της προσπάθειας αυτής στέλνει το 1871 μετά από διαγωνισμό, τρεις υπότροφους εκπαιδευτικούς, το Σπύρο Μωραίτη, το Χαρίσιο Παπαμάρκο και τον Παναγιώτη Οικονόμου στη Γερμανία για να μελετήσουν κοντά στους οπαδούς του Herbart τα νέα παιδαγωγικά και διδακτικά συστημα-

---

[47] Το 1836 ιδρυθηκε η Φιλεκπαιδευτικη Εταιρεια (Φ Ε), που οργανωσε και λειτουργησε κατωτερα και ανωτερα σχολεια κοριτσιων και συντέλεσε αποφασιστικα στην εξάπλωση και πρόοδο της εκπαιδευσης των γυναικων Μαλιστα μεχρι το 1914 στα διδασκαλεια της Φ Ε εκπαιδευονταν και έπαιρναν πτυχιο οι υποψηφιες δασκάλες υστερα απο αναλογη προπαρασκευη και ειδικης εξετασης ενωπιον επιτροπης απο ανωτερους εκπαιδευτικους λειτουργους Βλ σχετικα Παναγιωτης Κοκκοτας *Ο ρολος της παιδειας στην οικονομικη αναπτυξη της Ελλαδας* Αθηνα 1978, σελ 38 Πβ Χ Λεφας ο π σελ 191-192
Το 1844 ιδρυθηκε στην Αθηνα με ιδιωτικη πρωτοβουλια το «Αρσακειο» το οποιο έγινε η κυρια πηγή δασκαλισσων για τις επόμενες δεκαετιες Θ Χατζηστεφανιδης ο π , σελ 51

[48] Ιδρυτικα μελη του «Συλλόγου» ηταν ο Μαρκος Ρενιερης ο Γρηγοριος Παπαδοπουλος ο Κωνσταντινος Παπαρηγοπουλος ο Λέων Μελας, ο Δημητριος Μαυροκορδατος ο Ιωαννης Σκαλτσουνης κ α (Α Κοντονη ό π , σελ 121)

[49] Χ Λέφας ο π , σελ 116 120

τα. Όταν επέστρεψαν οι τρεις υπότροφοι από τη Γερμανία το 1874, έγιναν οι πρώτοι εισηγητές της συνδιδακτικής μεθόδου και των Ερβαρτιανών σταδίων διδασκαλίας στα πρότυπα δημοτικά σχολεία των διδασκαλείων που ίδρυσε ο Σύλλογος στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη στα 1875-76[50].

Η έκθεση Ειδικής Επιτροπής, που κατάρτιση ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων» το 1872 για να διαπιστώσει την κατάσταση των σχολείων και των τριών βαθμίδων, ανάμεσα σε άλλα τόνιζε και τα εξής: «... Η παρούσα κατάστασις των δημοτικών σχολείων αφήνει, κύριοι, το έθνος άνευ αγωγής· τα ελληνικά σχολεία και τα γυμνάσια ημών, ως νυν έχουσιν, ωθούσιν αυτό εις την ημιμάθειαν, καθιστώντα άγονον τον ζήλον και αυτών των εν αυτοίς δυναμένων και βουλομένων τα βέλτιστα· το δε Πανεπιστήμιον, ζητούν να οικοδομήσει επί της άμμου ή επί της ιλύος και ευχερώς διασκορπίζον άφθονα τα διπλώματα αυτού, αναβιβάζει, εις τας ανωτέρας κοινωνικάς βαθμίδας ως επί το πολύ απαιδαγώγητον και ημιμαθές πλήθος ...»[51]. Η εικόνα αυτή της κατάστασης των σχολείων επιβεβαιώθηκε το 1873 και από το εξωτερικό, με τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Παγκόσμια έκθεσης της Βιέννης. Στο εκπαιδευτικό τμήμα της έκθεσης αυτής για το οποίο γινόταν και ο διαγωνισμός, ενώ η Τουρκία και η Βλαχία πήραν αρκετά διπλώματα και βραβεία η «των φώτων εστία αυτοκαλούμενη Ελλάς, μεθ' όλα τα γυμνάσια και το Πανεπιστήμιόν της, ουδέ ενός μόνον κατωτάτου βραβείου ηξιώθη»[52].

Την απελπιστική αυτή κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η εκπαίδευση, προσπάθησαν να την ανατρέψουν και να τη βελτιώσουν, είτε εμπνευσμένοι παιδαγωγοί, είτε η ιδιωτική πρωτοβουλία, είτε το ίδιο το κράτος[53].

3. Τα σχολικά ιδρύματα και οι πρωτοπόροι παιδαγωγοί

α. Το «Παιδαγωγείον»

Ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων», μόλις επέστρεψαν από το εξωτερικό οι υπότροφοι που είχε στείλει για παιδαγωγικές σπου-

---

50 Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 121-122 και Θ. Χατζηστεαφνίδης: ό.π., σελ. 70.
51 Α Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Α΄, σελ. 212-214.
52 ό.π., σελ. 216.
53 Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 88.

δές, ίδρυσε στην Αθήνα εξατάξιο πρότυπο δημοτικό σχολείο «Παιδαγωγείον» και το επόμενο έτος Διδασκαλείο και Παιδαγωγείο τετρατάξιο στη Θεσσαλονίκη[54].

Το «Παιδαγωγείον» της Αθήνας λειτούργησε με τέσσερις τάξεις και με διευθυντή τον παιδαγωγό Σπύρο Μωραΐτη[55] κατά το σχολικό έτος 1875-1876. Εφάρμοσε τη συνδιδακτική μέθοδο και σκοπός του ήταν «να συντελέση, όπως διαδοθή εν Ελλάδι νέον σύστημα δημοτικής παιδεύσεως κατά μέθοδον δοκιμωτέραν». Στο Παιδαγωγείο γίνονταν δεκτοί νέοι απόφοιτοι τουλάχιστον της Γ΄ τάξης γυμνασίου. Η φοίτηση ήταν διάρκειας έξι μηνών και στο τέλος, μετά από επιτυχείς εξετάσεις, έπαιρναν ειδικό πιστοποιητικό ότι ήταν ικανοί να διδάξουν σε σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με τη συνδιδακτική μέθοδο. Με τη χρήση νέων μεθόδων διδασκαλίας, εκπαιδευτικών συστημάτων και νέων βιβλίων, το «Παιδαγωγείον», απέβηκε υπόδειγμα και πρότυπο για τα άλλα δημοτικά σχολεία της χώρας[56].

Το πρότυπο δημοτικό σχολείο «Παιδαγωγείο» της Θεσσαλονίκης λειτούργησε με τέσσερις τάξεις και με διευθυντή τον Παιδαγωγό Π. Οικονόμου[57] (1875-1878). Ο Οικονόμου θεωρείται ένθερμος υποστηρικτής του Ερβατιανού συστήματος και εργάστηκε με ζήλο και αφοσίωση για την επικράτησή του στα σχολεία του ελληνικού χώρου. Το σκοπό της διδασκαλίας υποστήριζε και καθόριζε ο Herbart με την «παιδαγωγούσα διδασκαλία», το ξύπνημα του ενδιαφέροντος του μαθητή. Το σχολείο του στη Θεσσαλονίκη το επισκέπτονταν οι δάσκαλοι και οι σπουδαστές, για να δουν και να γνωρίσουν από κοντά τις παιδαγωγικές αρχές του Ερβάρτου και τις μεθόδους διδασκαλίας[58]. Ο Οικονόμου παραδεχόταν ότι η γενική εκπαίδευση στην Ελλάδα βρισκόταν σε δυσανάλογο βαθμό με την ανάπτυξη της παιδείας της εποχής. Υποστήριζε τους αγώνες της πολιτείας που γίνονταν κατά της έκρυθμης κατάστασης των δημοτικών σχολείων με σκοπό τη βελτίωση της δημοτικής εκπαίδευσης, αλλά παράλληλα είχε και τις επι-

---

54 ό.π., σελ. 88.

55 Βλ. σχετικά για τον Σπύρο Μωραΐτη, Αντ. Ισηγόνης: *Μωραΐτης Σπυρίδων*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 4ος, Αθήναι, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα-HERDER, 1968, σελ. 53.

56 Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 119-120.

57 Βλ. σχετικά για τον Παναγιώτης Οικονόμου, Αντ. Ισηγόνης: Οικονόμος Παναγιώτης. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 4ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα - HERDER, 1968, σελ. 193-194.

58 Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 80-81 και Αντ. Ισηγόνης: Οικονόμος Παναγιώτης ... ό.π..

φυλάξεις του αν οι αγώνες αυτοί θα αποδώσουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Πίστευε ότι η ελληνική εκπαίδευση θα βελτιωθεί μόνο με κατάλληλους δασκάλους. Έγραφε σχετικά με την άποψη αυτή. «Διόρθωσις δημοτικών σχολείων υποθέτει διορθωμένους διδασκάλους, διορθωμένοι δε διδάσκαλοι υποθέτουσι διορθωμένα Διδασκαλεία, διορθωμένα δε Διδασκαλεία υποθέτουσι διορθωμένους καθηγητάς, διορθωμένοι δε καθηγητές υποθέτουσι διορθωμένον Πανεπιστήμιον»[59].

Ο Παιδαγωγός Χαρ. Παπαμάρκος[60], ως Διευθυντής του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης «εισήγαγε νέον οργανισμόν, διά την μέσην και δημοτικήν εκπαίδευσιν, συστήσας το πρώτον εν Θεσσαλονίκη γυμνάσιον με 6 τάξεις, επάνω εις εξατάξιον δημοτικόν, καταργήσας το ελληνικόν σχολείον της ελευθέρας Ελλάδος και αυξήσας τα έτη της όλης γενικής παιδείας από 11 εις 12»[61]. Το εκπαιδευτικό αυτό σύστημα, εξατάξιο δημοτικό και εξατάξιο γυμνάσιο, επεκτάθηκε σταδιακά σε όλη την υπόδουλη Μακεδονία και Θράκη. Η ιδιωτική πρωτοβουλία και γενναιοδωρία και ο πατριωτισμός των υπόδουλων Ελλήνων δημιούργησαν άριστα οργανωμένα και εξοπλισμένα σχολεία, ανώτερα από την ελεύθερη Ελλάδα, όπως του Τσοτυλίου, των Σερρών της Νάουσας, της Καστοριάς κ.λπ.[62] Το διορθωμένο αυτό σχήμα με εξετάξιο δημοτικό σχολείο και εξατάξιο γυμνάσιο υιοθέτησε αργότερα και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929.

β. Τα νέα διδακτικά βιβλία

Στη δεκαετία αυτή άρχισαν να γράφονται, στην καθαρεύουσα, καλύτερα αναγνωστικά και ως προς το περιεχόμενο και ως προς τη μέθοδο, διδασκαλίας, όπως ήταν τα βιβλία του Παπαμάρκου, του Οικονόμου και του Κωνσταντινίδη. Αξίζει να αναφέρουμε το Μέγα Αλφαβητάριο του Γ. Κωνσταντινίδη, το οποίο εκδόθηκε στην Αθήνα το 1870, και ήταν το πρώτο από τα αλφαβητάριο της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, που προσέγγιζε τη διδαχθείσα ύλη εποπτικά, βοηθώ-

---

[59] Π. Οικονόμου: *Οι όροι επιτυχίας των Διδασκαλείων.* Αθήναις 1883, σελ. α, Αναφέρεται στο Θ. Χατζηστεφανίδης ... ό.π., σελ. 81.

[60] Για τον Χαρίσιο Παπαμάρκο, βλ. Ν. Δημητροκάλλης: *Παπαμάρκου Χαρίσιος.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 4ος, Αθήναι, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα - HERDER, 1968, σελ. 407-408 και Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 74-80.

[61] Δ. Μωραΐτης: *Ιστορία της Παιδαγωγικής,* Αθήναι 1953, σελ. 375.

[62] Γ. Ιατρίδης: *Ιστορία της Παιδαγωγικής,* Αθήναι 1939, σελ. 311.

ΝΕΟΝ
ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ,
ἢ
ΠΙΝΑΚΙΔΕΣ.
ὑπὸ
Γ. Α.

Διὰ τὰ παιδία καὶ κοράσια.

" Διὰ παιδία τὰ μικρά
" Σὺ εἶπες ὦ Χριστέ,
" Μὴ ἐμποδίσητε αὐτὰ
" Νὰ ἔλθωσι σ' ἐμέ. "

ΕΝ ΜΙΤΥΛΗΝΗι,
Ἐκ τῆς Τυπογραφείας Γ. Ἀρχοντοπούλου.
1870.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 159

ΠΙΝΑΚΙΔΑ

«Φεγγαράκι μου λαμπρὸ,
«Φέγγε με νὰ περπατῶ·
«Νὰ πηγαίνω ς' τὸ σχολι-
«ό· Νὰ μανθάνω γράμμα-
«τα, τοῦ Θεοῦ τὰ πράγ-
«ματα.»

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 159

ντας έτσι τα παιδιά να μάθουν καλύτερα το μάθημα της ανάγνωσης. Από το 1875 τα διδακτικά βιβλία ελέγχονταν από ειδική επιτροπή που είχε συστήσει το Υπουργείο Παιδείας.

Ιδιαίτερη προσοχή δινόταν στο περιεχόμενο των μαθημάτων για να μη γράφεται κάτι αντίθετο προς τη θρησκεία, τους νόμους και τα ήθη. Η πρώτη προσπάθεια για να προσαρμοστούν τα αναγνωστικά βιβλία στη νέα συνδιδακτική μέθοδο, έγινε από το «Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» με την έκδοση των εγχειριδίων στοιχειωδών μαθημάτων του Σπ. Μωραΐτη και με την εισαγωγή μεταφρασμένων γερμανικών βιβλίων στα Ελληνικά με τον τίτλο: «Μέλισσα ήτοι Σύντομοι φράσεις και Διηγήματα μετά εικόνων» από το Χαρίση Πούλιο. Τα βιβλία αυτά ο Χαρ. Παπαμάρκος τα είχε συμπεριλάβει ως βασικά αναγνωστικά για τη διδασκαλεία της μητρικής γλώσσας στα αναλυτικά προγράμματα του δημοτικού σχολείου που σύνταξε το 1878[63].

Παρά τις προσπάθειες όμως και τις αυστηρές προειδοποιήσεις του Υπουργείου Παιδείας για την κυκλοφορία εγκεκριμένων βιβλίων στα δημοτικά σχολεία, εν τούτοις εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται από τους μαθητές των δημοτικών σχολείων και τους δασκάλους διδακτικά βιβλία μη εγκεκριμένα. Η έλλειψη τακτικού ελέγχου στα σχολεία από τους επιθεωρητές, είχε ως απότέλεσμα το φαινόμενο αυτό να πάρει μεγάλες διαστάσεις στη δεκαετία του 1880. Τα παραπάνω επιβεβαίωσε σε έκθεσή του προς τον Υπουργό Παιδείας ο Επιθεωρητής δημοτικών σχολείων Π. Παπαναστασίου: «Τα διδακτικά βιβλία αφέθησαν εις την όρεξιν του παρατυχόντος και εις την θέλησιν παντός αγραμμάτου τυποκλόπου. Διά τούτο οι μεν δυνάμενοι να παρασκευάσωσι διδακτικά βιβλία απέχουσι ματαίου πόνου, συρράπτουσι δε μεσαιωνικάς φυλλάδας ανθρωποι απαίδευτοι και αδαέστατοι τυποκλόποι καταστρέφουσι παν καλόν αναφαινόμενον. Διά τούτο ουδέ εν ενί σχολείω ευρίσκει τις τα αυτά βιβλία. ... Εάν εις πάντα ταύτα προσθέσωμεν και το βιβλιοκάπηλον των διδασκάλων εκ συμπαιγνίας μετά των τυποκλόπων, έχομεν τότε το της καταστροφής επιστέγασμα»[64].

---

[63] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 118-119.

[64] Π. Παπαναστασίου: *Έκθεσις επιθεωρήσεως των εν Πυλία, Μεσσήνη και Ολυμπία δημοτικών σχολείων και γραμματοδιδασκαλείων.* ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΜΑΘΩΝ, Αθήναι, 15 Σεπτεμβρίου 1880, σελ. 180, στο Ι. Κανάκη: ό.π., σελ 122-123.

Το 1879 ο Υπουργός Παιδείας Α. Αυγερινός σε εγκύκλιό του που έστειλε στους δασκάλους τους γνωστοποιούσε τα αποτελέσματα των επιθεωρήσεων, που έγιναν στα δημοτικά σχολεία από τους επιθεωρητές, και με αυστηρό τρόπο επισήμαινε τις συνέπειες που είχαν οι υπεύθυνοι της εισαγωγής στα δημοτικά σχολεία αναγνωστικών βιβλίων μη εγκεκριμένων. Οι δάσκαλοι ήταν υποχρεωμένοι, σύμφωνα με την εγκύκλιο, να μην επιτρέπουν να κυκλοφορούν και περισσότερο να διδάσκονται βιβλία στο δημοτικό σχολείο γραμμένα στην αρχαία ελληνική. Μόνο το ιερό Ευαγγέλιο επιτρεπόταν ως αναγνωστικό να είναι γραμμένο στην αρχαία γλώσσα. Στα συνδιδακτικά τμήματα το μάθημα έπρεπε να γίνεται απλά και φυσικά προσαρμοσμένο στην πνευματική ωριμότητα των παιδιών. Οι ερωτήσεις έπρεπε να είναι κατάλληλες ώστε να προκαλούν την αυτενέργεια και την παρατηρητικότητα των μαθητών και να κρατούν ζωηρό το ενδιαφέρον για διάλογο και μάθηση. Τα μεγαλύτερα παιδιά έπρεπε να αποστηθίζουν και να απαγγέλλουν ποιήματα δοκίμων Ελλήνων ποιητών, ενώ τα παιδιά των μικρότερων τάξεων να αποστηθίζουν και να απαγγέλλουν εθνικά ποιήματα και μελωδικά άσματα. Στα αλληλοδιδακτικά τμήματα η διδασκαλία έπρεπε να γίνεται σύμφωνα με τον «Οδηγό» και οι δάσκαλοι ήταν υποχρεωμένοι να εξηγούν και να ερμηνεύουν με σχολαστικότητα όλες τις δυσνόητες λέξεις, ώστε τα παιδιά να μπορούν να καταλάβουν καλύτερα το αναγνωστικό κείμενο[65].

Παρόλο τις συστάσεις όμως του Υπουργείου Παιδείας και των επιθεωρητών, οι δάσκαλοι τόσο στο συνδιδακτικό τμήμα όσο και στο τμήμα το αλληλοδιδακτικό -για τα γραμματοδιδασκαλεία δεν γίνεται καθόλου λόγος- δεν τηρούσαν αυτά που κατά καιρούς οι εγκύκλιοι διαταγές πρόσταζαν, ούτε ενδιαφέρονταν για την οργάνωση της σχολικής ζωής, τη διδασκαλία, τη μόρφωση των παιδιών και την τήρηση του αναλυτικού και ωρολογίου προγράμματος. Δίδασκαν στους μαθητές μόνο ανάγνωση, γραφή και τις τέσσερις πράξεις της αριθμητικής και αυτά πολλές φορές κάκιστα, χωρίς να ακολουθούν τις σωστές οδηγίες του «Οδηγού» ή τις αρχές διδασκαλίας της συνδιδακτικής μεθόδου. Τα υπόλοιπα μαθήματα, όπως η μουσική, η γυμναστική, η ιχνογραφία και άλλα που προβλέπονταν από το νόμο του 1834 δεν τα δίδασκαν καθόλου, γιατί δεν

---

[65] Γ. Βενθύλος: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδεύσεως*, τομ Α΄, 1833-1883 Εν Αθήναις, εκδ. Σ.Κ. Βλαστού 1884, σελ. 261-266.

είχαν τις ανάλογες γνώσεις και την αναγκαία κατάρτιση. Έτσι οι μαθητές όχι μόνο δεν ωφελούνταν από το σχολείο αφού διδάσκονταν μόνο ανάγνωση και γραφή, αλλά πολλές φορές οι αμέθοδοι και αγροίκοι δάσκαλοι τους προξενούσαν ψυχοπνευματικά και σωματικά τραύματα και στρέβλωση του μυαλού. Η τοπική κοινωνία, οι γονείς, αλλά και τα όργανα της σχολικής επιτροπής, που ήταν υπεύθυνα για τη συντήρηση και λειτουργία των σχολείων και την προμήθεια διδακτικού και εποπτικού υλικού, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις, δεν ενδιαφέρονταν για τη λειτουργία των σχολείων. Τα περισσότερα σχολεία ήταν ακατάλληλα για τη διδασκαλία των μαθημάτων και αντί να προκαλέσουν το ενδιαφέρον και την αγάπη των μαθητών, προκαλούσαν την αποστροφή και την απογοήτευση αυτών[66].

Αν όμως ως τα μέσα του αιώνα ενέργειες και νομοθετικά μέτρα συνέβαλαν στην ολοκλήρωση και παγίωση του εκπαιδευτικού συστήματος, στα επόμενα είκοσι πέντε χρόνια, χωρίς να αλλάζει τίποτα από τα καθιερωμένα, εμφανίζονται καινούριες προοπτικές για την εξέλιξη των εκπαιδευτικών θεμάτων. Οι εμπειρίες από τη λειτουργία των σχολείων και γενικά της εκπαίδευσης, οι διαπιστώσεις των αδυναμιών, των δυσκολιών και των μειονεκτημάτων τους, συνδυάζονται με τις απαιτήσεις, το ενδιαφέρον και τις προσδοκίες της αστικής τάξης, που αρχίζει να αποκτά τα δικά της χαρακτηριστικά και δύναμη. Νέες ιδέες και καινούρια χαρακτηριστικά έρχονται τώρα να προστεθούν στα παλιά: Πρόκειται για κείνα που ανήκουν στο κύκλωμα «αίτημα για αλλαγή-σχέδιο-μεταρρύθμιση-παλινδρόμηση», το οποίο ανοίγει γύρω στα μισά του 19ου αιώνα και κλείνει τριάντα χρόνια αργότερα. Την περίοδο αυτή οποιαδήποτε μεταρρυθμιστική ενέργεια που έχει σχέση με την εκπαίδευση, προετοιμάζεται συστηματικά, εξετάζονται όλοι οι παράγοντες που εμπλέκονται, με σχολαστικότητα και ενδιαφέρον, ώστε να αποβούν χρήσιμοι στην εκπαιδευτική διαδικασία και τη λειτουργία των σχολείων, και έχει γενικότερες συνέπειες καθώς όλη η εξουσία πηγάζει από ένα φορέα, την κυβέρνηση, ενώ το εκπαιδευτικό σύστημα καλύπτει ολοένα και περισσότερη γεωγραφική έκταση, αφορά περισσότερους εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους, και γίνεται περισσότερο πολύπλοκο στη διάρθρωση και τη λειτουργία του. Έτσι οι επικρίσεις, οι ανησυχίες και οι

---

[66] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 115-116.

πιέσεις για αλλαγή είναι συχνότερες, και γίνονταν πιο έντονες και πιεστικές όχι μόνο από μεμονωμένα άτομα, αλλά και από συλλογικά όργανα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η φωνή του καθηγητή των μαθηματικών Αντώνη Φατσέα, ο οποίος κάνει παρατηρήσεις και προτάσεις, η αξία των οποίων θα διατηρηθεί στην εκπαιδευτική πράξη περισσότερο από εκατό χρόνια. Ο Φατσέας υποστηρίζει ότι οι μαθητές δεν ενδιαφέρονται να μάθουν γράμματα. Πηγαίνουν στο σχολείο μόνο για να πάρουν το αποδεικτικό. Προτείνει να εμπλουτιστεί το πρόγραμμα διδασκαλίας της μέσης εκπαίδευσης με προαιρετικά μαθήματα, να αυξηθούν οι ώρες διδασκαλίας των φυσικομαθηματικών, η νεοελληνική γλώσσα να διδάσκεται με μεγαλύτερο ενδιαφέρον και πιο συστηματικά και στο δημοτικό σχολείο να εφαρμοστεί το μονοτονικό σύστημα και η φωνητική ορθογραφία[67].

Σε άλλες περιοχές της χώρας που βρίσκονταν έξω από τα όρια του Κράτους, Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Γιάννενα, Χίο, κ.λπ., καθώς και στα Επτάνησα υπήρχε διαφορετικό σύστημα εκπαίδευσης και διαφορετική προσέγγιση από πλευράς ενδιαφέροντος της πολιτείας και άλλων κρατικών ή ιδιωτικών φορέων. Στα παραπάνω ελληνικά κέντρα η ιδιωτική ή κοινοτική πρωτοβουλία ανέπτυξε σχολικά ιδρύματα, όπου η γενική μόρφωση και η πρακτική εξάσκηση συνδυάζονταν αρμονικά με τις νεώτερες παιδαγωγικές μεθόδους και αρχές και τους σκοπούς της εκπαίδευσης. Πολλά μάλιστα από τα εκπαιδευτικά αυτά ιδρύματα, παρόλο που είχαν μακρά παράδοση λειτουργίας, εν τούτοις κατόρθωσαν να εκσυγχρονίσουν το χαρακτήρα της εκπαίδευσης με τις καινούριες αρχές τις παιδαγωγικής και τις μεθόδους διδασκαλίας. Έτσι ιδρύθηκαν και λειτουργούσαν νηπιαγωγεία, εμπορικές σχολές, ανώτερα παρθεναγωγεία με ειδίκευση στην εκπαίδευση των κοριτσιών, διδασκαλεία και πρότυπα δημοτικά σχολεία με ιδιαίτερα ικανοποιητικά αποτελέσματα. Στα σχολεία του υπόδουλου ελληνισμού καταργήθηκε το ελληνικό σχολείο και καθιερώθηκε το εξατάξιο δημοτικό και το εξατάξιο γυμνάσιο, πολύ γρηγορότερα, από την κρατική παρέμβαση που υιοθέτησε ύστερα από μερικά χρόνια. Στο ελληνικό κράτος όπου οι ξένες επιδράσεις έφταναν με μεγάλη δυσκολία, πάρθηκαν περισσότερα μέτρα για την εκπαίδευση εντυπωσιακά και σπασμωδικά παρά μελετημένα,

---

[67] Αλέξης Δημαράς: *Η εκπαίδευση*: ό.π., σελ. 489.

αναπτυξιακά και ριζικά[68].

Μετά τις διαπιστώσεις για την εκπαίδευση και τη λειτουργία των σχολείων, θα διατυπωθούν προτάσεις και σκέψεις και θα υποδειχτούν μέτρα για την ποιοτική αναβάθμιση της γενικής εκπαίδευσης στη χώρα, πρώτα από επιστήμονες ιδιώτες και συλλόγους που έκαναν τις διαπιστώσεις και αργότερα από τις κυβερνήσεις, οι οποίες θα συντάξουν και τα ανάλογα νομοσχέδια για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων. Ενώ όλοι συμφωνούν στις επικρίσεις και στις αδυναμίες του εκπαιδευτικού μας συστήματος, οι λύσεις που προτείνονται είναι ποικίλες και πολλές φορές αντιφατικές. Ωστόσο όμως συμφωνούν στο γενικό σχεδιασμό που συνοψίζεται στα παρακάτω:

Η δημοτική εκπαίδευση πρέπει να γενικευθεί σε όλη τη χώρα, να οργανωθεί καλύτερα με νέα ιδρύματα και διδακτικό προσωπικό και να εκσυγχρονιστεί με νέα εκπαιδευτικά συστήματα και μεθόδους διδασκαλίας. Η αλληλοδιδακτική σε πρώτη φάση να συνδυαστεί με τη νέα ευρωπαϊκή μέθοδο τη συνδιδακτική και με την πάροδο του χρόνου να αντικατασταθεί από αυτή. Τα ελληνικά σχολεία να καταργηθούν ή να αποκτήσουν πρακτικότερο χαρακτήρα. Να περιοριστούν τα γυμνάσια και να προσαρμόσουν τη λειτουργία τους σύμφωνα με τα γερμανικά πρότυπα. Οι μαθητές που φοιτούν στο γυμνάσιο και το Πανεπιστήμιο να πληρώνουν δίδακτρα ώστε να απαλλαγεί ο Κρατικός Προϋπολογισμός από ένα μεγάλο οικονομικό βάρος και να μειωθεί ο αριθμός των μαθητών που σπουδάζουν σ' αυτά. Οι αριστούχοι και οι φτωχοί να σπουδάζουν με κρατικές ή κοινοτικές υποτροφίες. Το κράτος να ιδρύσει σχολεία στα οποία θα φοιτούν τα κορίτσια, τα οποία ως τότε εκπαιδεύονταν σε ιδιωτικά ιδρύματα κυρίως της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας.

Οι προτάσεις αυτές δεν οδηγούσαν σε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, αλλά σε μια βελτίωση των συνθηκών λειτουργίας των σχολείων, σύμφωνα με τις αρχές που είχε θέσει η νομοθεσία του 1833-37. Πάντως, από το 1878-1881, όταν οι κυβερνήσεις προχώρησαν στη λήψη μερικών εκπαιδευτικών μέτρων και ρύθμισαν κάποια εκπαιδευτικά προβλήματα, η εναλλαγή στην εξουσία των υπουργείων Κουμουνδούρου και Τρικούπη δε φαινόταν να είχαν αντιστοιχία στις κυβερνητικές αποφάσεις για τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας. Οι επιθυμίες του λαού να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο να μάθουν

[68] ό.π., σελ. 489.

γράμματα, όπως φαίνονται από τους στατιστικούς πίνακες[69] με την αύξηση των παιδιών στο δημοτικό σχολείο και τη συνέχιση των σπουδών στο γυμνάσιο, φαίνεται ότι αγνοούνταν από τις κυβερνήσεις Οδηγείται λοιπόν κανείς στο συμπέρασμα, ότι τα κόμματα που το ένα διαδεχόταν το άλλο στην εξουσία, ενδιαφέρονταν αποκλειστικά και μόνο για τα μικροκομματικά οφέλη που θα κέρδιζαν από το Υπουργείο Παιδείας με τους διορισμούς, ίδρυση σχολείων, επιχορηγήσεις κ.ά. Έτσι εξέταζαν το θέμα της εκπαίδευσης περιφερειακά χωρίς να αγγίζουν τις βάσεις του και την έκτασή του. Διέβλεπαν με μεγάλη ευστοχία πως οι ριζικές αλλαγές θα απειλούσαν κατεστημένα συμφέροντα[70].

Οι ανακατατάξεις στο χώρο της κοινωνίας την εποχή αυτή επηρέαζαν σημαντικά τις εξελίξεις στο χώρο της εκπαίδευσης. Στις δύο δεκαετίες που ακολούθησαν μετά την έξωση του Όθωνα δέσποσε στην πολιτική σκηνή της χώρας η φυσιογνωμία του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου και του Χαρίλαου Τρικούπη[71].

Με την εναλλαγή των προσώπων στις κυβερνήσεις άρχισε σιγά-σιγά να υποχωρούν οι εκβιασμοί και οι αυθαιρεσίες[72]. Και τα δύο κόμματα γνώριζαν πολύ καλά την κατάσταση της παιδείας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, είχαν όμως διαφορετική εκπαιδευτική πολιτική και φιλοσοφία για την οργάνωση και τη λειτουργία της[73]. Το «νεωτερικόν κόμμα» επεδίωκε να δημιουργήσει αυτοτελή και σύγχρονα δημοτικά σχολεία με εκπαίδευση προσαρμοσμένη στα νέα εκπαιδευτικά συστήματα και μεθόδους διδασκαλίας, που να έχει απήχηση στην πνευματική και κοινωνική ζωή του τόπου. Το «εθνικόν κόμμα» ήθελε ένα παραδοσιακό δημοτικό σχολείο κλασικού προσανατολισμού. Γι' αυτό επεδίωκε να προωθήσει ένα παράλληλο σχολικό σύστημα, δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης με απώτερο σκοπό τα εξαετή πλήρη δημοτικά σχολεία να μετατρέπονται σε προπαρασκευαστικά των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων υποβαθμίζοντας έτσι τα τετραετή κοινά δημοτικά σχολεία[74].

---

[69] Από το 1863 ως το 1879, τα σχολεία στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος αυξήθηκαν κατά 71,35% και οι μαθητές κατά 64,96%, ενώ οι δημοδιδάσκαλοι από το 1863 μέχρι το 1874 κατά 63,19% (Ι Κανάκης ο π , σελ 113)

[70] Αλ Δημαράς *Εκπαίδευση* ο π , σελ 490-491

[71] Αλέξανδρος Κουμουνδούρος Βλ σχετικα Γρ Δαφνής *Η πολιτική κατάσταση της χώρας κατα το 1865 και το 1866* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ ΙΓ, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνων Α Ε , 1977, σελ 239-244

[72] Γρ Δαφνης *Η κοινοβουλευτικη ζωή της Χωρας από το 1872 ως το 1881* Ιστορια του Ελληνικου Έθνους, τομ ΙΓ΄, Αθηναι, Εκδοτικη Αθηνων Α Ε , 1977, σελ 292-296

[73] Αλ Δημαράς *Εκπαίδευση* ο π , σελ 491

[74] Ι Κανακης ό π , σελ 132-133

Η δεκαετία 1870-1880 για την εκπαίδευση χαρακτηρίζεται ως περίοδος των «διαπιστώσεων και προσπαθειών», αφού παρατηρείται μια κινητικότητα στο χώρο των εκπαιδευτικών εξελίξεων και ενεργοποιούνται ζυμώσεις, για να βελτιωθεί η παρεχόμενη από το δημόσιο εκπαίδευση. Η ελληνική πολιτεία αναγκασμένη να αποκολληθεί από το τέλμα και ωθούμενη από τα ρηξικέλευθα εγχειρήματα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αρχίζει να αφυπνίζεται[75].

Η κοινή διαπίστωση της αναποτελεματικότητας των εκπαιδευτικών θεσμών, οδήγησαν συχνά τις ελληνικές κυβερνήσεις, ιδιαίτερα κατά την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα, στο μόνιμο ενδιαφέρον για τη λήψη βελτιωτικών μέτρων στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας. Το ενδιαφέρον εκδηλώθηκε εντονότερα προς της δημοτική εκπαίδευση, προτείνοντας και λαμβάνοντας διάφορα μέτρα, αφού στα δημοτικά σχολεία κατά την περίοδο αυτή συγκεντρώνονταν περίπου το 90% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού της γενικής εκπαίδευσης[76].

Γύρω στα 1880, «Η Ελλάδα βρισκόταν σ' ένα κρίσιμο μεταίχμιο, είχε εγκαταλείψει την πατροπαράδοτη ζωή, αλλά και δεν συμμετείχε ακόμα στο διανοητικό βίο των νεώτερων εθνών»[77]. Είναι η περίοδος της εισροής στη χώρα ελληνικών και ξένων κεφαλαίων και η εμφάνιση της βιομηχανίας. Η ανάπτυξη του βαλκανικού εθνικισμού, η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις υποχρεώνουν τους έλληνες κεφαλαιούχους της διασποράς, να μεταφέρουν τα κεφάλαιά τους στο ελεύθερο ελληνικό κράτος και να τα επενδύσουν σε δραστηριότητες κυρίως χρηματιστηριακές, μεταπρατικές και εξορυκτικές. Παρόλο την εισροή κεφαλαίων στο ελληνικό βασίλειο δεν πραγματοποιήθηκαν μαζικές επενδύσεις σε παραγωγικές-βιομηχανικές δραστηριότητες[78]. Εν τούτοις όμως η ελληνική οικονομία αρχίζει σιγά-σιγά να απομακρύνεται από τον αγροτοκτηνοτροφικό τρόπο ζωής και να εισέρχεται σε ένα δυτικοευρωπαϊκού τύπου καπιταλισμό[79].

Οι παραδοσιακές κοινωνικές ομάδες παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις σχέσεις τους, ενώ τα αστικά στρώματα εμφανίζονται στο προσκήνιο

---

[75] Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 22-23.
[76] Χαρ. Χαρίτος: *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου* Αθήνα, Έκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989, τομ 1ος. σελ. 81.
[77] Λ Πολίτης: ό.π., σελ. 184.
[78] Ν Σβορώνος· ό.π , σελ 101 Πβ. Κ Τσουκαλάς· Εξάρτηση και αναπαραγωγή ό π., σελ 250-251
[79] Στ. Παπαγεωργίου: *Το Ελληνικό Κράτος (1821-1902)* ... ό π., σελ. 154.

με πρωταγωνιστικές επιδιώξεις. Η τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα και πιο συγκεκριμένα η περίοδος από το 1875 μέχρι το 1895 με μικρές διακοπές σφραγίστηκε από την προσωπικότητα και τους πολιτικούς στόχους του Χαρίλαου Τρικούπη[80], «του πρώτου καθαρά αστού πολιτικού ηγέτη της νεότερης Ελληνικής Ιστορίας»[81]. Ως υπεύθυνος πολιτικός ηγέτης ο Τρικούπης προσπάθησε να προωθήσει όλες εκείνες τις δραστηριότητες που χαρακτηρίζουν τα αστικά κράτη. Κατάρτισε πρόγραμμα εξωτερικής πολιτικής και εσωτερικής ανακαίνισης. Η εποχή του σημαδεύτηκε με γεγονότα μεγάλης ιστορικής σημασίας, όπως ο εκσυγχρονισμός και η αναδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης, η ομαλή λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος, που είχε αλλοιωθεί από τη διαφθορά, η εξυγίανση των οικονομικών υπηρεσιών, η αναδιοργάνωση της δικαιοσύνης και του στρατού, οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις με στόχο τον εκσυγχρονισμό της πολιτικής ζωής της χώρας, η διαρρύθμιση του φορολογικού συστήματος, η εισροή ξένου κεφαλαίου, η ανάπτυξη της βιομηχανίας, η βελτίωση του συγκοινωνιακού δικτύου, η εκτέλεση μεγάλων δημόσιων έργων και γενικότερα η προικοδότηση της χώρας με ευρωπαϊκούς θεσμούς, με συστήματα των ανεπτυγμένων κρατών της δυτικής Ευρώπης και αντίστοιχη νοοτροπία[82]. Το πρόγραμμα της εξωτερικής του πολιτικής αφορούσε πρωτίστως το θέμα της «Μεγάλης Ιδέας», το οποίο μέχρι την εποχή εκείνη ήταν νεφελώδες και για το οποίο ο Τρικούπης διέγραψε πλαίσια σαφή και σύμφωνα με την πραγματικότητα[83].

Οι οικονομικές ανακατατάξεις γύρω στο 1880 διαμόρφωσαν μια κατάσταση που χαρακτηριζόταν από ιδεολογική κρίση με πολιτικές προεκτάσεις. Οι αστικές δυνάμεις στόχευαν στη δημιουργία μιας φιλελεύθερης κοινοβουλευτικής κοινωνίας με βιομηχανική ανάπτυξη. Ήθελαν ένα ισχυρό κράτος που να είναι σε θέση να αντιμετωπίσει το μεγάλο εθνικό πρόβλημα.

Οι διανοούμενοι πίστευαν ότι για να πραγματοποιηθούν όλα τα παραπάνω έπρεπε το κράτος να διοικείται από ανθρώπους μορφωμένους άξιους και προοδευτικούς. Και ότι ακόμη για να πραγματοποιηθεί αυτή η απαραίτητη αλ-

---

80 Χαρίλαος Τρικούπης: Βλ. σχετικά. Π. Ροδάκης: ΥΔΡΙΑ. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, Τομ. 51ος, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1988, σελ. 236-238.

81 Στέφ. Παπαγεωργίου: *Το Ελληνικό Κράτος (1821-1902)* ... ό.π., σελ. 154.

82 Ν. Σβορώνος: ό.π., σελ. 102-105. Κ. Τσουκαλάς: εξάρτηση και αναπαραγωγή ... ό.π., σελ. 255-257. Στεφ. Παπαγεωργίου: *Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909)* ..., ό.π., σελ. 154-155. Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία* ... ό.π., σελ. 307-314.

83 Ε. Πρωτοψάλτης: ό.π., Τομ. Β΄, σελ. 183.

λαγή έπρεπε ο λαός, που ως τότε έπεφτε θύμα των δημαγωγών και των αρχαιοκαπήλων να έχει μορφωθεί. Η μόρφωση του λαού για τους διανοούμενους της εποχής είχε πολύ μεγάλη πολιτική και κοινωνική σημασία[84].

Υπό το πρίσμα αυτών των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών ανακατατάξεων που επέφερε στην πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας η πολιτική του Χαρ. Τρικούπη, το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας φαινόταν ιδιαίτερα παρωχημένο. Το πνεύμα που επικρατούσε στην εκπαίδευση αγνοούσε τη νεοελληνική πραγματικότητα για τη δημιουργία ειδικευμένου προσωπικού, προορισμένου να συγκροτήσει τις επαγγελματικές κατηγορίες. Είχε αποκλειστικά κλασικό προσανατολισμό με απώτερο σκοπό ο μαθητής να καταλήγει στο Πανεπιστήμιο[85].

γ. Αναπροσανατολισμός της εκπαιδευτικής πολιτικής

Το 1880 τελείωσε μια περίοδος που χαρακτηρίστηκε ως περίοδος της στασιμότητας. Οι εμπειρίες από τη λειτουργία των σχολείων, οι διαπιστώσεις των αδυναμιών και των μειονεκτημάτων τους, δημιουργούν ανησυχίες στο χώρο των ιδεών και αρχίζει καινούρια εποχή για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης στην Ελλάδα με νέους προσανατολισμούς και οραματισμούς[86]. «Γύρω στα 1880 η ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται από σημαντική κρίση στο χώρο των ιδεών, που είναι επακόλουθο οικονομικών και κοινωνικών ανακατατάξεων και γενεσιουργό αίτιο πολιτικών αλλαγών που εκκρεμούν»[87]. Αρχίζει ένας «νέος διαφωτισμός» με τη γενιά του 1880 και αρχίζει η μάχη για τη θεμελίωση της αστικής κοινωνίας.

Στις εξελίξεις αυτές σε όλους τους τομείς της ελληνικής κοινωνίας, βοήθησε και η προσωπικότητα του Χαρ. Τρικούπη, που ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας το 1880, με το φιλελεύθερο και φιλομεταρρυθμιστικό νεωτερικό κόμμα του[88]. Ο Τρικούπης φιλοδοξούσε να εκσυγχρονίσει το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας και να αναπροσαρμόσει τη φιλοσοφία του στα νέα δεδομένα των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων. Ιδιαίτερα την ανα-

---

[84] Α. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*. Αθήνα, Έκδ. Κέδρος, 1982, σελ. 18.
[85] Κ. Τσουκαλάς: *Εξάρτηση και αναπαραγωγή* ... ό π., σελ. 503-509.
[86] Α. Δημαράς: *Η Εκπαίδευση* ... ό.π., σελ. 489.
[87] Α. Φραγκουδάκη: ό.π., σελ. 18-19.
[88] Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 51.

συγκρότηση της δημοτικής εκπαίδευσης, ήθελε να την προσανατολίσει και συγχρονίσει σύμφωνα με την πνευματική και κοινωνική ζωή του τόπου. Προς το σκοπό της εθνικής αναγέννησης και του εκσυγχρονισμού των πνευματικών δυνάμεων της χώρας, η πολιτεία αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, παίρνει μέτρα και θεσπίζει νόμους, που επιφέρουν ορισμένες τροποποιήσεις και βελτιώσεις στο δύσκαμπτο και απαρχιωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο εξακολουθούσε να χαρακτηρίζεται από το συγκεντρωτισμό, προσηλωμένο στην ομοιομορφία και μονολιθικότητα της μέσης εκπαίδευσης και το οποίο ήταν προσαρμοσμένο στις ανάγκες των λίγων που μπορούσαν και έφταναν στην ανώτερη βαθμίδα. Οι προσπάθειες όμως του Τρικούπη δεν ευδοκίμησαν, αφού η Ελλάδα βίωνε κατά οδυνηρό τρόπο την αρχή μετάβασής της από τον πατροπαράδοτο αγροτοκτηνοτροφικό τρόπο ζωής, στη σύγχρονη βιομηχανική περίοδο της ιστορίας της. Έτσι η προσπάθεια του Τρικούπη να εκσυγχρονίσει την ελληνική εκπαίδευση στο σύνολό της, αποκτούσε περισσότερο το χαρακτήρα της «μάταιης απόπειρας». Αιτία, η βαθιά κρίση στην οποία βρισκόταν η νεοελληνική κοινωνία την εποχή εκείνη, αφού οι παλαιές πνευματικές δυνάμεις παρέμειναν ισχυρές και οι νέες για να ωριμάσουν και να εκσυγχρονιστούν απαιτούνταν περισσότερος χρόνος[89].

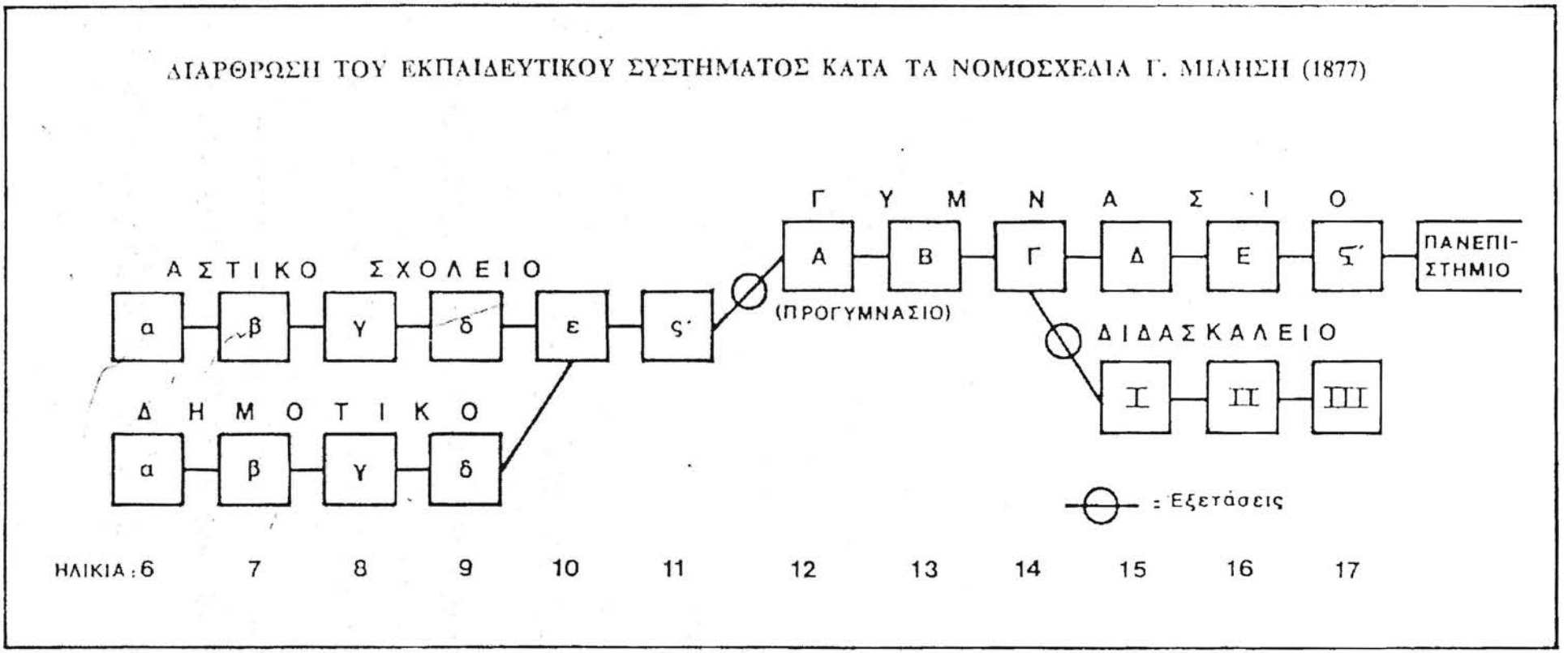
δ. Νομοσχέδιο Μίλη 1877

Μέχρι τις αρχές του 1880 συγκεκριμένο και ενιαίο πρόγραμμα μαθημάτων στα δημοτικά σχολεία δεν υπήρχε. Ο καθένας δάσκαλος δίδασκε όπως ήθελε και σύμφωνα με τις γνώσεις που κατείχε. Αν εξαιρέσουμε το Νόμο VH΄ της 27 Μαΐου 1871, με τον οποίο απαγορεύτηκαν οι μεταθέσεις των δασκάλων κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, εκτός από τις αμοιβαίες μεταθέσεις και τις περιπτώσεις ασθένειας, κανένα άλλο συγκεκριμένο μέτρο δεν είχε θεσπισθεί για τη βελτίωση των πραγμάτων στη δημοτική εκπαίδευση. Η αδιαφορία των κρατικών οργάνων, η έλλειψη εποπτείας των επιθεωρητών στο έργο των δασκάλων και η επέμβαση της πολιτικής ρουσφετολογίας στα εκπαιδευτικά δρώμενα, οδήγησαν τη δημοτική εκπαίδευση σε μεγάλη κατάπτωση[90]. Ο εκπαιδευτικός χάρτης της χώρας φαίνεται να αλλάζει εκεί γύρω στα 1880, όταν άρχισαν να

---

[89] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 131-134. Πβ. Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 51 και Α. Φραγκουδάκη: ό.π., σελ. 26.

[90] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 279.

Πηγή: Αλ. Δημαράς: Εκπαίδευση ... ό.π., τομ. ΙΓ΄, σελ. 491

διαφαίνονται κάποιες εξελίξεις στον πνευματικό ελληνικό ορίζοντα και στην ελληνική εκπαίδευση[91]. Μπροστά στην κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στο χώρο της εκπαίδευσης, ούτε η πολιτεία, ούτε η κοινωνία, ούτε ο δασκαλικός κλάδος ήταν δυνατό να μείνουν ασυγκίνητοι. Σοβαρή ώθηση στη μελέτη για τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας και ιδίως της δημοτικής εκπαίδευσης έδωσε όπως είπαμε είδη, ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» που ιδρύθηκε το 1869 και ο «Ελληνικός διδασκαλικός σύλλογος» που ιδρύθηκε το 1873. Σε δημόσιες συγκεντρώσεις των μελών και των δημοσιογραφικών τους οργάνων άρχισαν να συζητούν τα εκπαιδευτικά προβλήματα της χώρας και να υποβάλλουν προτάσεις στα αρμόδια όργανα της πολιτείας. Αποτέλεσμα των συζητήσεων και των ενεργειών τους ήταν η κατάρτιση των νομοσχεδίων από το Γεώργιο Μίλη[92]. Το Νοέμβριο του 1877 ο Γεώργιος Μίλησης ως απλός βουλευτής κατέθεσε στη βουλή νομοσχέδιο «περί Δημοτικής και Γυμνασιακής Παιδεύσεως»[93]. Το νομοσχέδιο προέβλεπε μεταξύ των άλλων, τρεις τύπους σχολείων στοιχειώδους εκπαίδευσης[94], εισαγωγή της νέας ελληνικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο[95], σύσταση διδασκαλείου[96], τετραετή υποχρεωτική φοίτηση, κατάργηση διδάκτρων, οικονομική αναβάθμιση των δασκάλων και καταπολέμηση των κομματικών πιέσεων για μεταθέσεις απολύσεις και διορισμούς. Η ουσιαστική όμως συνεισφορά του νομοσχεδίου για τη στοιχειώδη εκπαίδευση, ήταν τα προγράμματα των μαθημάτων[97] που εγκαινίαζαν μια νέα αντίληψη στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας. Το νομοσχέδιο όμως, παρά τις καινοτομίες που εισήγαγε, δεν ψηφίστηκε (δε συζητήθηκε) από την πλειοψηφία της

---

91 Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 66.

92 Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 279.

93 Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 51.

94 Οι τρεις τύποι σχολείων ήταν: Τα αστικά σχολεία με 6 τάξεις, τα δημοτικά ή κοινά σχολεία με 4 τάξεις και τα γραμματοδιδασκαλεία με 3 τάξεις. Ο μαθητής με εξετάσεις από το αστικό σχολείο πήγαινε στο εξατάξιο γυμνάσιο και από εκεί χωρίς εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο. (Βλ. Α. Δημαράς: *Εκπαίδευση*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ. ΙΓ΄, ό.π., σελ. 490-491).

95 Το νομοσχέδιο προέβλεπε η νέα ελληνική γλώσσα (καθαρεύουσα), να διδάσκεται στα γραμματοδιδασκαλεία, στα δημοτικά ή κοινά σχολεία και στις 4 πρώτες τάξεις του αστικού σχολείου, ενώ η αρχαία ελληνική παράλληλα με τη νέα ελληνική να διδάσκεται στις δύο ανώτερες τάξεις του αστικού σχολείου (Βλ. Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 40-41).

96 Πρότεινε, για την προπαρασκευή των δασκάλων των δημοτικών και αστικών σχολείων, την ίδρυση τριών διδασκαλείων, στην Αθήνα, το Ναύπλιο και την Κέρκυρα, με τρία αντίστοιχα πρότυπα δημοτικά σχολεία για την πρακτική άσκηση των μαθητών του διδασκαλείου. (Βλ. Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: ό.π., σελ. 93).

97 Στο δημοτικό σχολείο πρότεινε να διδάσκονται τα εξής μαθήματα Ιερά Ιστορία και κατήχηση, Ανάγνωση και γραφή της νέας ελληνικής γλώσσας, Αριθμητική, Γεωμετρία, Γεωγραφία της Ελλάδος, Ελληνική Ιστορία, Στοιχειώδης ζωολογία, βοτανική, ορυκτολογία και φυσική, Γραμμική Ιχνογραφία, Φωνητική μουσική και ωδική και Γυμναστική χωρίς όργανα. Ένα καινοτόμο σημείο του νομοσχεδίου του ήταν η πρόταση για εισαγωγή των νέων ελληνικών στο πρόγραμμα μαθημάτων του εξαταξίου γυμνασίου ως αυτοτελές μάθημα με 12 ώρες εβδομαδιαίως. (βλ. Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Α΄, σελ. 228-230).

βουλής[98].

ε. Ν.ΧΘ/1878

Το 1878, μετά από νομοσχέδια που κατέθεσε στη βουλή ο τότε υπουργός της Παιδείας Θ. Δηλιγιάννης, ψηφίζεται ο Νόμος ΧΘ «περί συστάσεως του Διδασκαλείου εν Αθήναις» και «περί της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως». Το διδασκαλείο Αθηνών επανιδρύεται και αρχίζει να λειτουργεί σε νέες βάσεις[99]. Η φοίτηση στο διδασκαλείο της Αθήνας ήταν τριετής, προστέθηκε δηλαδή ένα έτος ακόμη σε σχέση με το πρώτο διδασκαλείο, από το οποίο η υπεροχή του «ευθύνη εξ αρχής ήτο καταφανής»[100]. Στο διδασκαλείο μπορούσαν να εισαχθούν με εξετάσεις όσοι είχαν συμπληρώσει το 16ο έτος της ηλικίας και είχαν ενδεικτικό προβιβασμού από την Α΄ για τη Β΄ τάξη του γυμνασίου (άρθρο 6), ενώ οι ήδη διορισμένοι δάσκαλοι μπορούσαν να φοιτήσουν στο διδασκαλείο χωρίς εξετάσεις (άρθρο 7)[101], γιατί με την εισαγωγή της συνδιδακτικής μεθόδου και των ερβαρτιανών αρχών, που υιοθέτησε το διδασκαλείο από το 1878, οι υπάρχοντες δάσκαλοι δεν θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στα καθήκοντά τους αν δεν επανεκπαιδεύονταν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ένας μεγάλος αριθμός δασκάλων να ζητούν να εγγραφούν στο διδασκαλείο Όμως το μοναδικό κρατικό διδασκαλείο ήταν ανεπαρκές για να μπορέσει να προετοιμάσει τον απαιτούμενο αριθμό δασκάλων[102].

Το νομοσχέδιο για τη δημοτική εκπαίδευση μεταξύ των άλλων προέβλεπε, τρεις τύπους σχολείων στοιχειώδους εκπαίδευσης, όπως και το νομοσχέδιο Μίλη, με τη διαφορά ότι πλήρη δημοτικά σχολεία θα λειτουργούν και στους δήμους και όχι μόνο στις πρωτεύουσες των νομών και επαρχιών οπως ήθελε τα αστικά σχολεία το νομοσχέδιο του Μίλη Καθιέρωνε τετραετή υποχρεωτική φοίτηση Υπεύθυνοι για την ίδρυση και συντήρηση των σχολείων ήταν οι δήμοι[103]. Διατηρούσε τα περιορισμένα δίδακτρα. Προέβλεπε την ίδρυση και λειτουργία νηπιαγωγείων. Εκπονείται νέο πρόγραμμα μαθημάτων για το δημοτικό

---

98 Α Κοντονη ό π , σελ 28-29 και 40 41

99 ΦΕΚ 7/24-1-1978 Το πληρες κειμενο του νομου ΧΘ/1878 ειναι δημοσιευμενο στο Π Παπακωσταντίνου-Α Ανδρέου, *Τα διδασκαλεια* ό π , σελ 94-99 Επισης τα περισσοτερα αρθρα του ειναι δημοσιευμένα στο Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* , ό π , Τομ Α΄, σελ 233-239

100 Χ Λεφας ό π , σελ 219

101 Π Παπακωσταντινου-Α Ανδρεου, *Τα διδασκαλεια* ο π , σελ 96

102 ο π , σελ 100 Πβ Α Κοντονη ο π , σελ 80

103 Ι Κανακης ό π , σελ 96

σχολείο, προοδευτικό και επηρεασμένο από τις φυσικές επιστήμες[104], το οποίο συμφωνεί με το νομοσχέδιο Μίλη Εξέφραζε τη βούληση για να προστατεύονται οι δάσκαλοι από τις κομματικές πιέσεις για μεταθέσεις και απολύσεις. Εισήγαγε τη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας ως αυτοτελές υποχρεωτικό μάθημα στο δημοτικό σχολείο[105]. Ιδρύονται νέα διδασκαλεία[106], καταργείται η αλληλοδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας[107] και καθιερώνεται η χρήση της συνδιδακτικής μεθόδου με το διάταγμα της 3ης Σεπτεμβρίου 1880[108]

Την ίδια εποχή (13 Φεβρουαρίου 1880), ο Α Αυγερινός υποβάλλει, ως υπουργός Παιδείας, σειρά νομοσχεδίων μόνο για τη δημοτική εκπαίδευση, αντίθετα με εκείνα του Μίλη Τα νομοσχέδια τα οποία στηρίζονταν σε βελγικά και πρωσσικά πρότυπα, υποδήλωναν μια τάση ανανέωσης στα πράγματα της δημοτικής εκπαίδευσης[109] και επεδίωκαν την αποδέσμευση του δημοτικού σχολείου από το «Ελληνικό» και την απόκτηση της αυτοτέλειάς του, ώστε αντί να αποβλέπει στην προετοιμασία του μαθητή για φοίτηση στο ανώτερο σχολείο να ενδιαφέρεται να το καταστήσει χρήσιμο πολίτη στην κοινωνία, αναπτύσσοντας τις πνευματικές του δυνάμεις και τη θρησκευτική και ηθική μόρφωσή του Τα νομοσχέδια όπως και τα προηγούμενα προέβλεπαν τριών ειδών δημοτικά σχολεία Τα γραμματοδιδασκαλεία, τα κοινά και τα πλήρη Δεν έφτασαν όμως ούτε καν στην ψήφισή τους, αφού στη βουλή δε

---

104 Ειναι επηρεασμενο απο τις φυσικες επιστημες, αλλα δεν εφαρμοζεται ποτε (Βλ Σ Παπαδημητριου ό π , σελ 28)

105 Α Κοντονη ό π , σελ 29 30, 41

106 Με το Ν ΩΝΘ/1880 ιδρύονται νεα διδασκαλεια στην Πελοπόννησο και τα Επτανησα, από τα οποια το πρωτο θα αρχήσει να λειτουργεί το 1880 και το δευτερο το 1882 Με το Ν ΑΙΒ/1882 ιδρυεται διδασκαλειο στη Θεσσαλία με έδρα τη Λάρισα και με σκοπο να καλυφθουν οι ανάγκες που ειχαν δημιουργηθει με την προσάρτησή της το 1881 στο ελληνικό βασιλειο (Α Κόντονη ό π , σελ 81 και Χ Λέφας ό π , σελ 224) Θα πρεπει επισης να επισημανουμε οτι κατά το χρονικό διάστημα της αναστολης της λειτουργιας του διδασκαλειου (1864-1876), με πρωτοβουλια διαφορων συλλογων ιδρυθηκαν διδασκαλεια σε επαρχιακές πόλεις Το 1872 ιδρυθηκε από το Μακεδονικο Φιλεκπαιδευτικό Συλλο/ο διδασκαλειο στις Σερρες Το 1874 ιδρυονται τα Ζωγραφεια Διδασκαλεια με πρωτοβουλια του Ελληνικου Φιλολογικου Συλλογου Κωνσταντινουπολεως Το 1875 στη Φιλιππουπολη ιδρυονται τα Ζαρίφεια Διδασκαλεία Το 1875 ο Συλλογος προς Διαδοσιν των Ελληνικων Γραμματων ιδρυσε στην Αθηνα το Παιδαγωγειον και το 1876 τριταξιο διδασκαλειο στη Θεσσαλονικη (Π Παπακωνσταντινου-Απ Ανδρεου *Τα διδασκαλεια* ό π , σελ 81-83)

107 Η εισαγωγη της αλληλοδιδακτικης μεθόδου που χρονολογειται στα ελληνικα σχολεια απο το 1815 διατηρηθηκε μεχρι το 1880 Η αλληλοδιδακτικη μέθοδος στα δυσκολα χρονια της τουρκοκρατιας προσφερε θετικές υπηρεσιες στην εκπαιδευση των παιδιων των λαικων στρωματων, γιατι ηταν οικονομικη, εξασφάλιζε τη συμμετοχη όλων των μαθητων στη διδασκαλια, ευνοουσε την εμπέδωση των διδασκομένων και συνηθιζε τους μαθητές στην ταξη, την ακριβεια, την πειθαρχια και την αλληλοβοηθεια Οι εχθροι της ομως πιστευαν οτι καταργουσε τη μορφωτικη επιδραση του δασκαλου, εξαφανιζε την πρωτοβουλια, οδηγουσε τη διδασκαλια σε μηχανικη απομνημονευση ξηρων γνωσεων και αδρανοποιουσε τις νοητικες και δημιουργικες ικανοτητες των μαθητων Ετσι στις 3 Σεπτεμβριου 1880 με Β Διαταγμα καταρ/ήθηκε (Πρωθυπουργος Χ Τρικουπης και υπουρ/ος Παιδειας Ν Μαυροκορδατος) Βλ Θ Φωτεινοπουλος *Αλληλοδιδακτικη μεθοδος* Μεγαλη Παιδαγωγικη Ε/κυκλοπαιδεια, Τομ 1ος, Αθηναι, Εκδ Ελληνικα Γραμματα - HERDER, 1967, σελ 141 144 Πβ Α Κοντονη ο π , σελ 121 και Π Παπακωσταντινου-Α Ανδρεου, *Τα διδασκαλεια* ο π , σελ 56

108 Χ Λεφας ο π , σελ 121 Π Παπακωσταντινου-Α Ανδρέου, *Τα διδασκαλεια* ο π , σελ 55

109 Αλ Δημαρας *Εκπαιδευση* ο π , σελ 490

συζητήθηκαν με τη δικαιολογία την κυβερνητική μεταβολή που ακολούθησε[110]. (Εκλογές 1881) «[...] Εκ των 83 άρθρων του νόμου του 1834, τα 46 ηκυρώθησαν τροποποιηθέντα υπό νεωτέρων νόμων ή περιήλθον εις παντελή αχρηστίαν. Των υπολειπομένων 37 άρθρων άλλας μεν διατάξεις παρέλαβον εν τω εισαγομένω νόμω ως υπό της πείρας κυρωθείσας, άλλα δε ετροποποίησα κατά τα πορίσματα της τεσσαρακονταετούς εφαρμογής του. [...] Συνέταξα [δε] το εισαγόμενον νομοθέτημα αποτελούν όλον σύστημα της δημοτικής εκπαιδεύσης και συγκείμενον εκ των πέντε εισαγομένων νομοσχεδίων, άτινα είναι τα εξής: Περί σχολείων της στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως. Περί επιτοπίου εποπτείας και επιθεωρήσεως των δημοτικών σχολείων. Περί διδασκαλείων (συμπληρωματικόν του ΧΘ΄ νόμου). Περί παρθεναγωγείων και διδασκαλείων διδασκαλισσών, και Περί διευθύνσεως της δημοτικής εκπαιδεύσεως και κεντρικού συμβουλίου της Δημοσίας εκπαιδεύσεως. Αλλά τα νομοθετήματα ταύτα εν ανάγκη δύνανται να ψηφισθώσι και χωριστά ως αποτελούντα έκαστον ολόκληρον αυτοτελή νόμον (...)»[111].

Οι μεταβολές που διενεργούνται στα τέλη του 19ου αιώνα στην οικονομικοκοινωνική δομή της χώρας, χαρακτηρίζουν τη νεοελληνική κοινωνία από μία δυναμική παρουσία των πρώτων νεοσχηματισμένων κοινωνικών δυνάμεων και από την προσπάθεια ανάπτυξης καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Οι μεταβολές αυτές αντανακλώνται και στο πολιτικο-ιδεολογικό επίπεδο με την ανεξαρτητοποίηση του Χ. Τρικούπη από τον Αλ. Κουμουνδούρου και το σχηματισμό της πρώτης κυβέρνησης με τη θεμελίωση κράτους δικαίου[112].

Υπό το βάρος αυτών των αξιοσημείωτων κοινωνικοοικονομικών ανακατατάξεων φαίνεται ότι στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας έπρεπε να επικρατήσει μια διαφορετική αντίληψη αγωγής, ικανή να εξυπηρετήσει τα νέα κοινωνικά δεδομένα. Οι νέες ιδέες και αντιλήψεις της κοινωνίας, όπως μετασχηματίστηκε με τις μεταβολές στον κοινωνικο-οικονομικό κυρίως τομέα, έπρεπε να συμπεριληφθούν σε ένα καινούριο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο να μπορεί μέσα από τη διδασκαλία να πείθει τους εκπαιδευόμενους για την ορθότητα των μεταδιδόμενων γνώσεων, ιδεών, αξιών και αντιλήψεων και όχι απλώς να

---

[110] Σ. Παπαδημητρίου: ό.π., σελ. 99-104.

[111] Από τη Γενική Εισηγητική Έκθεση των νομοσχεδίων τα οποία υπέβαλε στη Βουλή ο Υπουργός Παιδείας Α. Αυγερινός. Αναφέρεται στο Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση*... ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 241.

[112] Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ...: ό.π., σελ. 186.

τα διδάσκει και να τα επιβάλλει μηχανικά. Μέσα σε ένα παγιωμένο κοινοβουλευτικό καθεστώς της μετασχηματιζόμενης κοινωνίας, η εκπαίδευση είχε υποχρέωση να διαμορφώσει ελεύθερους δημοκρατικούς πολίτες με ίσα δικαιώματα και σεβασμό στους νόμους. Το εκπαιδευτικό πρότυπο δεν θα μπορούσε να είναι άλλο παρά η «ηθική διαπαιδαγώγηση» του ανθρώπου στη βάση της κλασικής αρχαιότητας και της ορθόδοξης πίστης. Σε όλες αυτές τις μεταβολές και προοπτικές που έπρεπε να οδηγηθεί η νεοελληνική κοινωνία, ήρθε ως βοηθός η εισαγωγή των παιδαγωγικών αρχών του Herbart[113], με βάση τη συνδιδακτική μέθοδο διδασκαλίας, η οποία ουσιαστικά ίσχυσε μέχρι τις μέρες μας[114]. Η εισαγωγή της συνδιδακτικής μεθόδου φαίνεται ότι δεν αποτελούσε μίμηση ξένων προτύπων, αλλά μια λογική επιλογή που συμπύκνωνε τις νέες ιδέες και αντιλήψεις μιας διαφορετικά οργανωμένης κοινωνίας, η οποία έβλεπε σε αυτή την πραγματοποίηση των στόχων και συμφερόντων της. Η συνδιδακτική ως συγκροτημένη παιδαγωγική μέθοδος εκφράζει μέσα από τη διδασκαλία σε επιστημονικό και κοινωνικό επίπεδο τις κυρίαρχες κοινωνικές κατηγορίες[115].

Η συνδιδακτική μέθοδος είναι δημιούργημα της νέας βιομηχανικής εποχής, όπου στην εξουσία βρίσκονται νέες κοινωνικές δυνάμεις με καινούριες αντιλήψεις, σύγχρονες πρακτικές και φιλελεύθερο προσανατολισμό. Σε ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο η συνδιδακτική μέθοδος με τους σκοπούς και τα προγράμματα εκπαίδευσης, δείχνει ότι διασφαλίζει την ισότιμη συμμετοχή όλων στην εκπαιδευτική διαδικασία που πραγματοποιείται στη σχολική τάξη, στα πράγματα και τις δραστηριότητες του σχολείου, του εκπαιδευτικού οργανισμού και της κοινωνίας, όπως άλλωστε συμβαίνει και σε μια κοινοβουλευτική δημοκρατία με την πολιτική ισότητα όλων των πολιτών. Στην πραγματικότητα όμως εκείνοι οι οποίοι ελέγχουν και εξουσιάζουν πραγματικά και ουσιαστικά όλη τη σχολική ζωή είναι οι δάσκαλοι, οι οποίοι εκφράζουν το μέρος των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων[116].

---

[113] Έρβαρτος (Herbart Johann Frieadrich) (1776-1841): Βλ. σχετικά. Α. Kintrup: Έρβαρτος. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Τομ. 2ος, Αθήναι, Εκδ. ελληνικά Γράμματα - Herber, 1967, σελ. 677. Πβ. Β. Χαραλαμπόπουλος: *Η διδακτική μέθοδος του Herbart.* Αθήναι, εκδ. GUTENBERG, 1985, σελ. 106-107. ALBERT REBLE: Μετάφραση Θ. Χατζηστεφανίδης-Σ. Χατζηστεφανίδη-Πολυζώη: Ιστορία της Παιδαγωγικής. Αθήνα, Εκδ. Παπαδήμα, 1992, σελ. 364-373. Κ. Γεωργούλης: Ερβαρτιανά στάδια. Παιδαγωγική Ψυχολογική-Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό, Τομ. 4ος, Αθήνα, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1990. σελ. 2078-2081.

[114] Γ. Βενθύλος: ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 107-111.

[115] Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία ...*, ό.π., σελ. 186..

[116] Α. Κόντονη ό.π., σελ. 148-151.

στ. Τα αναλυτικά προγράμματα

Η μόρφωση και η αγωγή πραγματοποιούνται παράλληλα με την τεχνολογική σκέψη και τα αναλυτικά προγράμματα της εκπαίδευσης είναι προσαρμοσμένα στην εξυπηρέτηση των κοινωνικοοικονομικών αναγκών. Η εκπαίδευση προσαρμόζεται στις ανάγκες και απαιτήσεις των σύγχρονων οικονομικών και πολιτικών επιδιώξεων και σε συνδυασμό με το τεχνοκρατικό και χρησιμοθηρικό πνεύμα της εποχής, σημειώνεται στροφή προς τις πρακτικές γνώσεις, οι οποίες είναι χρήσιμες και αναγκαίες, αφού επιτρέπουν στον εκπαιδευόμενο να ασκήσει κάποιο επάγγελμα για να ζήσει, θεωρώντας έτσι το σχολείο ως παράγοντα οικονομικής ανάπτυξης. Προς την κατεύθυνση αυτή οι πρακτικοί κλάδοι σπουδών μπαίνουν στα σχολεία και κατέχουν μια σημαντική θέση στο περιεχόμενο των αναλυτικών προγραμμάτων. Η μόρφωση συνδέεται με τη διδασκαλία, η οποία διαπαιδαγωγεί το παιδί και διαπλάθει το χαρακτήρα και το φρόνημά του. Οι κανόνες λειτουργίας του σχολείου, η μέθοδος διδασκαλίας και η προσωπικότητα του δασκάλου παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εθνική, ηθική και πολιτιστική ανάπτυξη[117].

Σύμφωνα με τις πρακτικές οδηγίες διδασκαλίας στο συνδιδακτικό τμήμα που κατάρτισε ο Υπουργός Παιδείας Γ. Πετρίδης και απέστειλε στα σχολεία, ο δάσκαλος πρέπει «να ασκεί διά των μαθημάτων το παρατηρητικόν και το κριτικόν μετά των λοιπών του γνωστικού δυνάμενων προκαλών ταύτας εις αυτενέργειαν και υποθάλπων την προς αυτενέργειαν φυσικήν κλίσιν και διά της επεξεργασίας των γνώσεων ενεργαζόμενος την ευκινησίαν του πνεύματος ... να προσπαθή να καταστήση τον παίδα ανθρωπον πρακτικόν, δηλαδή ικανόν να εκτιμά προσηκόντως την προς εαυτόν, ήτοι προς τας υλικάς ή ηθικάς αυτού χρείας, σχετικήν αξίαν των πραγμάτων ... να κανονίση διά της διδασκαλίας και το συναισθηματικόν ... να επιμεληθή ώστε να επεκταθή το αίσθημα της οικειότητος του παιδός και εκτός του οίκου εις την πόλιν, το έθνος την ανθρωπότητα ... να επιμεληθή όπως διεγερθή η ευσέβεια προς τον Θεόν ... όπως ενισχυθή η βούλησις του παιδός ... και όπως ασκηθή ο παις να υπαγάγη τας θελήσεις του εις το σκόπιμον, το καλόν και ηθικόν ... Αι το πρώτον μεταδιδό-

[117] Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 187-188.

μεναι γνώσεις δέον να στηρίζωνται προς τας κατ' αίσθησιν αντιλήψεις [εποπτική] ... Ο διδάσκαλος οφείλει ... όπως ... διά καταλλήλων ερωτήσεων οδηγητικών ... συνάγη εξ' αυτών το προσήκον ηθικόν πόρισμα ..»[118]. Η υιοθέτηση από το Κράτος της νέας αυτής παιδαγωγικοδιδακτικής αντίληψης φανερώνει μια πολιτικοϊδεολογική εξέλιξη, μια μετάβαση από τη λεπτομερή κατάτμηση των μεταδιδόμενων γνώσεων και τη μηχανιστική οργάνωση και λειτουργία του αλληλοδιδακτικού σχολείου που θύμιζε πρωτοβιομηχανική κοινωνία, σε μια νέα πιο δημοκρατική παιδαγωγική, που θεωρεί την εκπαίδευση μια διαδικασία ελεγχόμενη που προωθεί και εξυπηρετεί τις κοινωνικοπολιτικές επιδιώξεις συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων[119]. Η εκπαίδευση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το κοινοβουλευτικό σύστημα και το Κράτος δικαίου και συνεπώς με ό,τι συμβάλλει στην παγίωση και αναπαραγωγή του. «Η εκπαίδευσις του λαού συμβαδίζει πάντοτε μετά της ελευθερίας· ο θέλων να έχη ελεύθερον πολίτευμα, δικαιώματα καθολικής ψηφοφορίας, του συνέρχεσθαι, του νομοθετείν, του διοικείν δι' αντιπροσώπων του πρέπει να έχη και εκπαίδευσιν καθολικήν και τελείαν. Δεν δυνάμεθα να νοήσωμεν, τι εστιν ελευθερία άνευ εκπαιδεύσεως και τανάπαλιν. Και διατί άραγε τα δεσποτικά κράτη δεν έχουσιν εκπαίδευσιν καθολικήν; Διότι δεν θέλουσι την ελευθερίαν. Εκ της παιδείας του λαού ανατέλει φαεινός ο ήλιος της ελευθερίας ..»[120].

Ο δάσκαλος είναι αυτός που ενσαρκώνει τις αξίες της Ελληνικής κοινωνίας μέσα στην οποία ζει και εργάζεται· είναι αυτός που με τη διδασκαλία και το χαρακτήρα του διαπαιδαγωγεί ηθικά τους νέους· είναι αυτός που όχι μόνο ξέρει και είναι μορφωμένος αλλά, πηγαίνοντας όπου ταχθεί, ως εκπρόσωπος της πολιτείας και του κράτους, λειτουργεί και συμπεριφέρεται ως πολιτικός εκπρόσωπος της εξουσίας και εξυπηρετεί από τη θέση που κατέχει μια συγκεκριμένη κοινωνικο-οικονομική και προπάντων μια ιδεολογικοπολιτική κατάσταση, έτσι συμβάλλει στην ενδυνάμωση και αναπαραγωγή της επικρατούσας κάθε φορά ιδεολογίας. Αυτό στη πραγματικότητα σημαίνει ότι ο

---

[118] Βλ. Χ. Λέφας: ό.π., σελ 122-123

[119] Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 189.

[120] Από την ομιλία του Μ. Βρατσάνου στον Ελληνικό Διδασκαλικό Σύλλογο με θέμα «Το Δημοτικόν Σχολείον εν Ελλάδι και ο δάσκαλος αυτού» (ο Βρατσάνος ήταν τότε Γενικός Γραμματέας του Συλλόγου) στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 222-224.

δάσκαλος μέσα από τη διδασκαλία και το εκπαιδευτικό σύστημα, εξυπηρετεί τους σκοπούς και τις επιδιώξεις της πολιτείας. Είναι ο εκπρόσωπος του κράτους, ο οποίος εργάζεται για τη νομιμοποίηση μιας συγκεκριμένης οικονομικής και κοινωνικής εξουσίας, είναι ο τροχός μεταβίβασης των στόχων των επιδιώξεων και των οραματισμών της εξουσίας. Το έργο του επεκτείνεται και πέρα από το σχολείο. Λειτουργεί ως μοχλός κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης βοηθώντας είτε με τις ειδικές γνώσεις που κατέχει στην παραγωγή είτε ενθαρρύνοντας παραγωγικές, οργανωτικές και οικονομικές δραστηριότητες. Έτσι οι δάσκαλοι τάσσονται στην υπηρεσία της κοινωνίας, καλλιεργούν και αναπτύσσουν μια «ιεραποστολική» συνείδηση και αντλούν τη δύναμή τους από το έργο τους.

Σε πολιτικοϊδεολογικό επίπεδο, μέσα από τα προγράμματα εκπαίδευσης και τη διδασκαλία, διαμορφώνουν χρηστούς πολίτες που γνωρίζουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, συμβάλλοντας έτσι στην ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης και στη σφυρηλάτηση της κοινωνικής συνοχής. Το σχολείο είναι ένας ιδεολογικός μηχανισμός, στον οποίο οι δάσκαλοι λειτουργούν ως διαμεσολαβητές ανάμεσα σε δύο κοινωνικές τάξεις. Στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο που απαρτίζεται από τα μεγάλα στρώματα του λαού και τις συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες που το ελέγχουν πολιτικοϊδεολογικά. Ο ρόλος του δασκάλου είναι πολιτικός, γι' αυτό και η επιλογή και η μόρφωσή του είναι ευθύνη της πολιτείας. Το έργο του εξυπηρετούσε πολιτικοϊδεολογικούς στόχους, τους οποίους χρησιμοποίησαν προς το συμφέρον τους οι κοινωνικές ομάδες της περιόδου αυτής[121].

Όταν το διδακτικό έργο του δασκάλου προσανατολίζεται στο «να κατάστήσει τον παίδα άνθρωπον πρακτικόν δηλαδή ικανόν να εκτιμά προσηκόντως την προς εαυτόν, ήτοι προς τας υλικάς ή ηθικάς αυτού χρείας, σχετικήν αξίαν των πραγμάτων»[122], σημαίνει ότι το καθημερινό εκπαιδευτικό του έργο παρουσιάζει μια παραγωγική αντίληψη που δίνει έμφαση στην αξία των πραγμάτων και σηματοδοτεί μια στροφή προς την αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της Χώρας. Ο σκοπός επομένως, της διδασκαλίας των μαθη-

[121] Γ. Πάσχος: *Πολιτική Δημοκρατία και Κοινωνική Εξουσία*. Θεσσαλονίκη 1981, σελ 76-126
[122] Χ. Λέφας· ό.π., σελ. 122.

μάτων νομιμοποιείται, όταν καλύπτεται με την ηθική διαπαιδαγώγηση. Η κάλυψη όμως αυτή δεν μπορεί να σταθεί εμπόδιο στην εμφάνιση των αστικών διεκδικήσεων για τη μετάδοση πρακτικών γνώσεων και την ανάδειξη της αρχής, της χρησιμότητας και λειτουργικότητας των γνώσεων, που θα γίνουν πιο εμφανείς στις επεξεργασίες των νομοσχεδίων για αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που επανειλημμένα διεκδίκησαν ανεπιτυχώς[123].

Η παιδαγωγική του σχολείου κατά το Herbart, ακολούθησε μια φρονιματιστική ηθικοπλαστική και θρησκευτική κατεύθυνση, που σφυρηλάτησε την κοινωνική ενότητα και εθνική συνοχή και επετέλεσε κατά την περίοδο 1880-1914 στα πλαίσια της κυρίαρχης ιδεολογίας την πολιτικοϊδεολογική της αποστολή[124].

Με το διάταγμα της 3ης Σεπτεμβρίου του 1880 καθιερώθηκε επίσημα η εισαγωγή της συνδιδακτικής μεθόδου σε όλα τα δημοτικά σχολεία της επικράτειας. Το διάταγμα διαπίστωνε την «συν τω χρόνω προϊόντι επικράτησιν εν τοις σχολείοις του Βασιλείου της συνδιδακτικής μεθόδου, δι ης ευσκοπώτερον ή τε ηθική μόρφωσις και η των ψυχικών δυνάμεων των παίδων εναρμόνιος ανάπτυξις επιτυγχάνεται, ενεργουμένης της διδασκαλίας εκάστου μαθήματος μετά λόγου κατά τας νεωτέρας διδακτικάς μεθόδους, ας πεφωτισμένη πείρα εκύρωσε, και να απαλλάξωμεν τα ημέτερα σχολεία της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, ην ως πάντη μηχανικήν και της του πνεύματος αναπτύξεως κωλυτικήν κατεδίκασεν η επιστήμη (...). Εν οις σχολείοις του Βασιλείου διορίζονται δημοδιδάσκαλοι ανεγνωρισμένοι διά πτυχίων των νέων διδασκαλείων, ή δημοδιδάσκαλοι, ασκηθέντες επαρκώς, εν προτύποις (...), ώστε να δύνωνται να διδάσκωσι συνδιδακτικώς η διδασκαλία των μαθημάτων θέλει ενεργείσθαι συνδιδακτικώς (...)»[125]. Το ίδιο διάταγμα όριζε ότι τα σχολεία διαιρούνταν σε 4 ή 5 ετήσιες τάξεις ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών και λειτουργούσαν σύμφωνα με το σύστημα των πρότυπων δημοτικών σχολείων των διδασκαλείων.

Η εισαγωγή της συνδιδακτικής μεθόδου στα σχολεία, δημιουργούσε την ανάγκη να επιμορφωθούν οι δάσκαλοι στη νέα μέθοδο. Η ανάγκη αυτή επιση-

---

[123] Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 191.
[124] ό.π., σελ. 192.
[125] Διάταγμα της 3ης Σεπτεμβρίου 1880 για την κατάργηση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 244.

μάνθηκε σε έκθεση επιτροπής του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου στις 22 Μαρτίου 1880. «(...)Ότι η συνδιδακτική μέθοδος, έχουσα αναμφισβήτητον πλεονέκτημα υπέρ πάσαν άλλην μέθοδον (ότι αυτός ο διδάσκαλος διδάσκει πάντας τους μαθητάς και πάντα τα μαθήματα) δύναται ευκόλως και επωφελώς να εισαχθεί εις τα δημοτικά σχολεία της Ελλάδος υπό τους εξής όρους: (...)Ότι και των υπαρχόντων δημοδιδασκάλων πολλοί θα είναι ικανοί να διδάσκωσιν εν κοινοίς δημοτικοίς σχολείοις κατά την συνδιδακτικήν μέθοδον, αν λάβωσι τας αναγκαίας οδηγίας και προασκηθώσιν επί τινα χρόνων εις το έργο των»[126].

Το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο συμφωνούσε με τις απόψεις του Διδασκαλικού Συλλόγου, αποφάσισε με διάταγμα (16-3-1881) να καλέσει όλους τους δασκάλους των δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων, εκτός από εκείνους που αποφοίτησαν το 1878, για να επιμορφωθούν υποχρεωτικά στη νέα μέθοδο τουλάχιστον επί έξι εβδομάδες. Η άσκηση γινόταν στα πρότυπα δημοτικά σχολεία των διδασκαλείων ή στα κεντρικά δημοτικά σχολεία των πρωτευουσών των νομών ή των επαρχιών με υποδειγματικές διδασκαλίες. Την επιμόρφωση ανέλαβαν οι καθηγητές της Παιδαγωγικής των διδασκαλείων, οι πρωτοβάθμιοι δάσκαλοι πτυχιούχοι των νέων διδασκαλείων με διετή υπηρεσία, οι δάσκαλοι στα πρότυπα των διδασκαλείων και αυτοί που σπούδασαν Παιδαγωγικά στη Γερμανία ή στην Ελβετία[127].

Η επιμόρφωση αυτή των δασκάλων στη συνδιδακτική μέθοδο αντί να βελτιώσει την κατάσταση διδασκαλίας στα δημοτικά σχολεία, προκάλεσε σύγχυση, ιδίως στους παλιότερους δασκάλους, οι οποίοι για πολλά χρόνια δίδασκαν την αλληλοδιδακτική μέθοδο. Μπροστά στην κατάσταση που δημιουργήθηκε, η Κυβέρνηση αναγκάστηκε, επειδή υπήρχαν πολλά σχολεία κλειστά από έλλειψη δασκάλων, να διορίζει γραμματοδιδασκάλους όσοι είχαν ενδεικτικό σχολαρχείου ή γυμνασίου ή, εάν δεν υπήρχαν τέτοιοι, διορίζονταν άλλοι που ενδιαφέρονταν, αφού πρώτα εξετάζονταν από τους νομαρχιακούς ή επαρχιακούς δημοδιδασκάλους. Έτσι η κατάσταση χειροτέρεψε ακόμα περισσότερο, αφού γραμματοδιδάσκαλοι που κρίνονταν απαράδεκτοι από όλους,

---

[126] Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος: Πρακτικά των Γενικών Συνελεύσεων του 1878-1879 «Περί της Συνδιδακτικής Μεθόδου». Αθήναι 1980, σελ. 54. Αναδημοσιευμένο και στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., Τομ. Α΄, σελ. 242-243.

[127] Β.Δ. της 16 Μαρτίου 1881, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 121 και στο Γ. Βενθύλος: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδεύσεως*, τομ. Β΄, 1883-1887. Εν Αθήναις, εκδ. «Ο Παλαμήδης», 1887, σελ. 109-111.

διορίζονταν και δίδασκαν στα δημοτικά σχολεία, παρά την απόφαση που υπήρχε να μη διορίζονται δάσκαλοι με εξέταση από επιτροπή[128].

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση το 1880 αποκτά το πρώτο επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα, αφού τις λεπτομέρειες της οργάνωσης και διεξαγωγής της διδασκαλίας, σύμφωνα με τη νέα μέθοδο, τη συνδιδακτική, θα κανόνιζαν οι «**Στοιχειώδεις πρακτικαί οδηγίαι της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις**»[129] του γενικού επιθεωρητή των σχολείων Δ Γ Πετρίδη, που είχαν επικυρωθεί από τον Υπουργό Παιδείας Ν. Παπαμιχαλόπουλο και δημοσιεύτηκαν στις 28 Φεβρουαρίου 1881. Συγχρόνως εκδόθηκε από το Σπ. Μωραίτη «**η Διδασκαλική**»[130] ή σύντομοι οδηγίαι περί της χρήσεως της νέας μεθόδου διδασκαλίας». Οι δάσκαλοι υποχρεώθηκαν να ρυθμίζουν σε καθημερινή βάση τη διδασκαλία και την τάξη στα δημοτικά σχολεία σύμφωνα με τα νέα εγχειρίδια[131].

Ο Μωραΐτης σε αντίθεση με τον Κοκκώνη, υποστήριζε ότι το σχολείο έπρεπε να βρίσκεται στο κέντρο της πόλης, ώστε οι αποστάσεις από τα σπίτια των μαθητών να είναι μικρές, ακόμη δεν έπρεπε να βρίσκεται σε ανθυγιεινά μέρη ή σε δρόμους με θορύβους. Έπρεπε να είναι ευάερο και ευήλιο και χωρίς υγρασία. Η αυλή έπρεπε τουλάχιστον να είναι διπλάσια σε μέγεθος από το διδακτήριο και να περιστοιχίζεται από τοίχο «ικανώς υψηλόν και δυσυπέρβλητον». Σε κάποια άκρη της αυλής κοντά στο διδακτήριο έπρεπε να υπάρχει ο σχολικός κήπος τον οποίο θα καρπωνόταν ο δάσκαλος και στον οποίο θα εργάζονταν τα παιδιά, αποκτώντας γεωργικές εμπειρίες Μέσα στην αίθουσα που είχε σχήμα ορθογώνιο και έπρεπε να φωτίζεται καλά, βρίσκονταν τα θρανία των μαθητών, το βάθρο του δασκάλου, ο ξύλινος μελανοπίνακας, χάρτες, εικό-

---

[128] Ι Κανακης ο π , σελ 204-205

[129] Στο βιβλιο αυτο εκτίθενται οι λεπτομερειες της οργανωσης και διεξαγωγης της διδασκαλιας στο δημοτικο σχολειο, συμφωνα με τη συνδιδακτικη μεθοδο Ειδικοτερα αναφεροταν στο σκοπο του δημοτικου σχολειου, στα καθηκοντα των δασκαλων, στη διδακτέα υλη των μαθηματων στις ωρες διδασκαλιας καθε μαθηματος και στη μεθοδο διδασκαλιας κάθε μαθηματος Βλ Θ Φωτεινοπουλος *Προγραμμα, αναλυτικον και ωρολογιον* Λημα στη Μεγαλη Παιδαγωγικη Εγκυκλοπαιδεια, Τομ 4ος, Αθηναι, Εκδ Ελληνικά Γραμματα - HERDER, 1968, Σελ 602

[130] Το βιβλιο αυτο που εκδόθηκε το 1880, αποτέλεσε τον επισημο κανονισμο για την οργανωση των εγκαταστασεων του σχολειου -χωρος και εξοπλισμός- βασει της εγκυκλιου αρ 2017/28-2-1881 και παρεμεινε σε ισχυ μεχρι το 1894 Ειδικοτερα αναφερόταν με λεπτομερειες στην κατασκευη και διαρρυθμιση του διδακτηριου στις σχολικες αιθουσες, στα οργανα και σκευη στην ταξη που επρεπε να επικρατει κατα τη διδασκαλια των μαθηματων και στην οργανωση της διδασκαλιας στα ολιγοθεσια σχολεια Βλ Σ Μωραιτης *Διδασκαλικη η Συντομοι Οδηγιαι περι χρησεως της νεας διδασκαλικης μεθοδου* Εν Αθηναις εκδ Σ Κ Βλαστου, 1880, σελ 9 Πβ Ι Κανακης ο π σελ 144-145 Θ Φωτεινοπουλος *Προγραμμα, αναλυτικον και ωρολογιον* ο π , σελ 602 Πβ Α Κοντονη ο π σελ 124

νες, εποπτικά μέσα διδασκαλίας και βιβλία. Οι μαθητές κάθονταν στα θρανία ανάλογα με την ηλικία, τη σωματική και ψυχική τους κατάσταση, το «ευάγωγον ή δυσάγωγον» του χαρακτήρα. Οι μύωπες, οι βαρήκοοι, οι μικρότεροι και οι άτακτοι κάθονταν στα πρώτα θρανία κοντά στο δάσκαλο. Εάν οι άτακτοι συνέχιζαν να είναι αδιόρθωτοι για μεγάλο χρονικό διάστημα, απομονώνονταν και κάθονταν μόνοι τους, πίσω από τους άλλους μαθητές στο τέλος της αίθουσας.

Στο σχολείο οι μαθητές έπρεπε να βρίσκονται 15΄ μέχρι 5΄ πριν αρχίσει το μάθημα. Αν πήγαιναν γρηγορότερα ή αργότερα από τον καθορισμένο χρόνο τιμωρούνταν. Στην αυλή παρατάσσονταν ο ένας δίπλα στον άλλο, όπως ακριβώς κάθονταν στα θρανία. Στην αίθουσα έμπαιναν με τάξη και χωρίς θόρυβο. Με την είσοδο του δασκάλου οι μαθητές σηκώνονταν όρθιοι και κάθονταν μόνο όταν το επέτρεπε ο δάσκαλος. Ακολουθούσε από το δάσκαλο η επιθεώρηση της καθαριότητας και στη συνέχεια ξανασηκώνονταν για την προσευχή. Μετά την προσευχή άρχιζε το μάθημα. Οι ερωτήσεις του δασκάλου απευθύνονταν προς όλους τους μαθητές και όχι μεμονωμένα, γιατί έπρεπε όλοι οι μαθητές να δραστηριοποιηθούν, προκειμένου να βρουν τη σωστή απάντηση[132]. Οι ερωτήσεις του δασκάλου έπρεπε να είναι σαφείς, σύντομες, απλές και να ακολουθούν τη διαδικασία της σκέψης παρά να εξασκούν την κριτική ικανότητα των μαθητών[133]. Οι μαθητές για να απαντήσουν έπρεπε να σηκώσουν το χέρι τους και να πάρουν την άδεια από το δάσκαλο. «Ανίσταται εν τη θέσει του όρθιος, στηρίζει τας άκρας χείρας επί του βάθρου (ή και σταυρώνει αυτάς εις μικροτέρας τάξεις), βλέπει κατ' ευθείαν προς τον διδάσκαλον και αποκρίνεται ζωηρώς και ευκρινώς»[134]. Οι απαντήσεις των μαθητών ήταν τυποποιημένες και δεν άφηναν περιθώρια διαλόγου.

Οι «Οδηγίες» του Δ. Πετρίδη και η «Διδασκαλική» του Σπ. Μωραΐτη, παρόλο που στηρίζονταν στις βασικές παιδαγωγικές αρχές του Ερβάρτου, εντούτοις δεν παρουσίαζαν με συστηματικό τρόπο τη μέθοδο διδασκαλίας των μαθη-

---

[132] Σπ. Μωραΐτης: *Διδασκαλική* ... ό.π., σελ. 1-30.

[133] Δ. Πετρίδη: *«Στοιχειώδεις πρακτικαί οδηγίαι της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις»*. Εν Αθήναις 1880, στο Γ. Βενθύλος: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαίδευσης* ... ό.π., Τομ. Β΄, σελ. 134-135.

[134] Σπ. Μωραΐτης: *Διδασκαλική* ... ό.π., σελ. 33-34.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΣΥΛΛΟΓΟΥ (Άρ. 18.)

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ
ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΩΝ

ΣΥΝΤΑΧΘΕΝ
ΥΠΟ
ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΩΡΑΪΤΟΥ

ΕΤΟΣ ΣΧΟΛΙΚΟΝ Α.'
ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ.
Διορθωμένη και επηυξημένη.

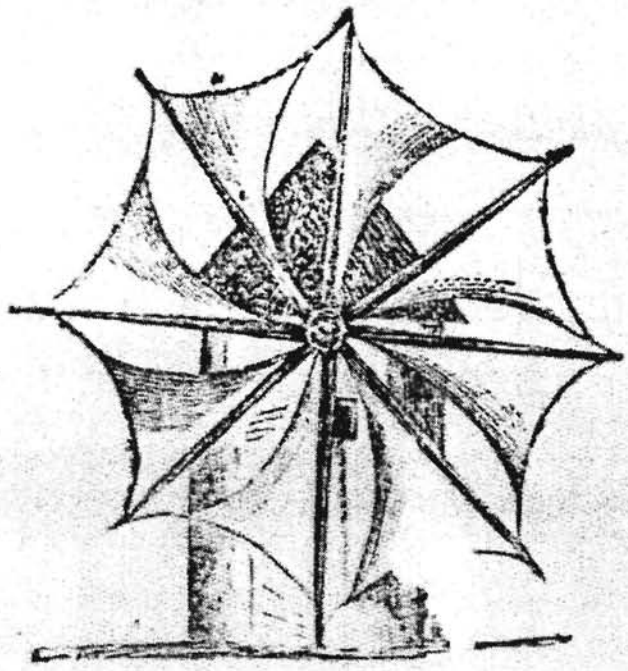

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΘΑΛΛΙΤΟΥ
63 Όδος Έρμου. — Όδος Νέας 11.

1880

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 169

— 8 —

μύλος

μ-υ-λ-ο-ς, λ-ο, ο-ς ος,
λ-ο λο, λ-ος λος,
υ-λ υλ, μ-υ μυ,
υ-μ υμ, μ-υλ μυλ,
μυ-λος μύλος, μῦς.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 169

μάτων στο δημοτικό σχολείο. Έδιναν στους δασκάλους μόνο πρακτικές οδηγίες για την οργάνωση και τη διεξαγωγή της διδασκαλίας. Κατά τη συνδιδακτική μέθοδο, η διδασκαλία γινόταν καλύτερα, όταν ο δάσκαλος είχε στην τάξη του μαθητές της ίδιας ηλικίας και της ίδιας επίδοσης[135]. Το σπουδαιότερο χαρακτηριστικό για ένα κανονικό τετρατάξιο δημοτικό σχολείο ήταν, να έχει ο δάσκαλος μαθητές μόνο της ίδιας επίδοσης. Τότε δίδασκε σε όλους μαζί τα ίδια μαθήματα, η διδασκαλία ήταν παραγωγική και γινόταν με απλό και φυσικό τρόπο. Στα τετρατάξια σχολεία δίδασκε ένας δάσκαλος σε κάθε τάξη όλα τα μαθήματα. Αν υπήρχαν λιγότεροι δάσκαλοι τότε σχηματίζονταν τμήματα με περισσότερες από μία τάξεις, στα οποία συνδιδάσκονταν και ορισμένα μαθήματα. Για το τριτάξιο υπήρχαν τρία τμήματα με τρεις δασκάλους: Α΄ τάξη, Β΄+Γ΄ τάξη, Δ΄ τάξη. Για το διτάξιο υπήρχαν δύο τμήματα με δύο δασκάλους: Α΄+Β΄ τάξη, Γ΄+Δ΄ τάξη. Για το μονοτάξιο υπήρχαν τρία τμήματα με ένα δάσκαλο: Α΄ τάξη, Β΄ τάξη, Γ΄+Δ΄ τάξη[136].

Τα μαθήματα άρχιζαν το πρωί στις 8΄ π.μ. και τελείωναν στις 12΄ μ.μ. και στις 1.30΄ μ.μ. και τελείωναν στις 4.45΄ μ.μ. με δύο διαλείμματα των 15΄ λεπτών το καθένα, στις 10 π.μ. και στις 3 μ.μ. Τα σχολεία αργούσαν εκτός από το απόγευμα του Σαββάτου και τις Κυριακές και ορισμένες γιορτές[137]. Η διδασκαλία η οποία ήταν δασκαλοκεντρική γινόταν για όλα τα μαθήματα με διήγηση από το δάσκαλο, προσαρμοσμένη στην αντιληπτικότητα των μαθητών. Όρθιος ο δάσκαλος διηγιόταν το μάθημα ήρεμος καθαρά και με ακρίβεια[138]. Προσπαθούσε να διεγείρει το ενδιαφέρον των μαθητών και να οδηγήσει τη διδασκαλία «προς το θεωρητικόν και πρακτικόν βίον».

Στο γραπτό και προφορικό λόγο ο δάσκαλος ώφειλε να χρησιμοποιεί την κανονικήν γλώσσα (καθαρεύουσα) «κεκαθαρμένην χυδαισμών και πάσης λέξεως ξενοφώνου»[139]. Τελειώνοντας τη διήγηση ο δάσκαλος, υπέβαλε ερωτήσεις που όφειλαν να υπογραμμίζουν τα ουσιώδη και σπουδαιότερα σημεία του μαθήματος, για να προβληματίσει τα παιδιά και να τους κινήσει το ενδιαφέρον για αυτενέργεια. Τα άγνωστα σημεία του μαθήματος προσπαθούσε με ανάλυση

---

[135] ό π , σελ 7
[136] ό π , σελ 40
[137] Βλ σχετικά Ι Κανάκης ό π , σελ 176
[138] Σπ Μωραΐτης *Διδασκαλια* ό π , σελ 43
[139] Δ Πετριδης *Στοιχειωδεσι πρακτικαι οδηγιαι* ό π σελ 136-137

και σύνθεση να τα συνδέει με τα γνωστά, ώστε μέσα από τη συζήτηση και επεξεργασία του μαθήματος να μπορούν οι μαθητές να αφομοιώνουν καλύτερα το μάθημα. Κατά την επεξεργασία του μαθήματος ο δάσκαλος δεν έδινε την ευκαιρία στους μαθητές να αναπτύξουν διάλογο. Το μάθημα γινόταν με αλυσιδωτές ερωτήσεις και ξερές απαντήσεις, πράγμα που χειραγωγούσε τη σκέψη και τις δραστηριότητες των μαθητών.

Τα εποπτικά μέσα έπαιζαν πρωτεύοντα και καθοριστικό ρόλο κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων. Για το σκοπό αυτό υπήρχαν μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας όλα τα απαραίτητα όργανα και μέσα για κάθε μάθημα χωριστά. Όταν τελείωνε τη διδασκαλία ο δάσκαλος, μερικοί μαθητές την επαναλάμβαναν. Ο δάσκαλος πρόσεχε και διόρθωνε κάθε λάθος του μαθητή, όταν εκείνος ολοκλήρωνε το νόημά του. Με τη σύγκριση και περιγραφή των καλών και κακών πράξεων του περιεχομένου του μαθήματος γινόταν η εφαρμογή και η χρησιμότητα των γνώσεων για τη ζωή. Στο τέλος ο δάσκαλος με κατάλληλες ερωτήσεις οδηγούσε τα παιδιά να βγάλουν το ηθικό συμπέρασμα και δίδαγμα του μαθήματος[140].

Οι εργασίες που έδινε για το σπίτι ο δάσκαλος ήταν διαφορετικές για τα παιδιά των πόλεων και εκείνα των κωμοπόλεων. Στα εύπορα παιδιά των πόλεων, οι εργασίες ήταν περισσότερες από ό,τι στα άπορα παιδιά των κωμοπόλεων που ήταν λιγότερες και μικρότερες. Όλες όμως οι εργασίες ήταν τέτοιες, ώστε τα παιδιά μπορούσαν μόνα τους να τις εκτελέσουν χωρίς ξένη βοήθεια[141]. Την άλλη ημέρα οι μαθητές στο σχολείο έλεγαν το μάθημα κατά την εξέταση με δικά τους λόγια. Η απομνημόνευση απαγορευόταν. Επιτρεπόταν μόνο για ποιήματα, ψαλμούς, τραγούδια και διάφορα κομμάτια από το αναγνωστικό κείμενο ή άλλων μαθημάτων που όριζε ο δάσκαλος από προηγούμενα[142].

Η επιβολή τιμωριών ήταν το τελευταίο μέσο για να διατηρηθεί η τάξη. Ενώ η βία είχε καταργηθεί επίσημα, εν τούτοις η χρήση της επικρατούσε σε όλα τα δημοτικά σχολεία. Το Υπουργείο Παιδείας με επανειλημμένες εγκυκλίους απαγόρευε τους ραβδισμούς, τις μαστιγώσεις και άλλες βαρύτατες ποινές. Οι ποινές που επιτρέπονταν ήταν, η επίπληξη, η ορθοστασία, η εγγραφή στο ποινολόγιο, η καταγγελία στο διευθυντή, η αποβολή από την ώρα του μαθήμα-

---

[140] ό π., σελ 132-137
[141] Σπ Μωραΐτης: *Διδασκαλία* ... ό.π., σελ. 25.
[142] Δ. Πετρίδης: *Στοιχειώδεις Πρακτικαί Οδηγίαι* ... ό.π., σελ. 137-138.

τος, η κράτηση στο σχολείο όταν τελείωναν τα μαθήματα και η προσωρινή ή μόνιμη αποβολή[143].

Σύμφωνα με τις Στοιχειώδεις Πρακτικές οδηγίες του Δ.Γ. Πετρίδη, το δημοτικό σχολείο επεδίωκε «την ηθικήν και θρησκευτικήν του παιδός μόρφωσιν, δι' ευμεθόδου διδασκαλίας των κεκανονισμένων μαθημάτων, καθ' ην αναπτύσσονται μεν και κρατύνονται αι πνευματικαί δυνάμεις, ενισχύεται δε η προς το αγαθόν του παιδός αγάπη και μεταδίδονται αι εν τω πρακτικώ βίω απαραιτήτως αναγκαίαι στοιχειώδεις γνώσεις μετά κέντρου επί της βουλήσεως»[144]. Και άλλοι ερβαρτιανοί παιδαγωγοί της εποχής πρόβαλλαν περίπου τον ίδιο σκοπό. Κατά το Χρ. Παπαδόπουλο διευθυντής του διδασκαλείου της Αθήνας και στενός συνεργάτης του Δηλιγιαννικού κόμματος, η διδασκαλία όφειλε να αναπτύξει έναν κύκλο παραστάσεων στη συνείδηση του παιδιού που να περιλαμβάνει τη γνώση ιδεών και πεποιθήσεων, ώστε το παιδί να μπορεί να διακρίνει το αγαθό από το κακό και το θείο από το αντίθεο[145]. Κατά το Βλ. Σκορδέλη ο σκοπός του δημοτικού σχολείου ήταν αφ' ενός η διάπλαση και η διαμόρφωση του ήθους και αφ' ετέρου η πνευματική ανάπτυξη των μαθητών. Όμως θεωρούσε ότι τελική επιδίωξη του δασκάλου έπρεπε να είναι η μόρφωση του ηθικού και θρησκευτικού χαρακτήρα των πολιτών[146].

Κατά τον Χαρ. Παπαμάρκου, ο οποίος ανήκε στο κόμμα του Χαρ. Τρικούπη, σκοπός του δημοτικού σχολείου ήταν η παροχή ηθικής και θρησκευτικής αγωγής και η παροχή όλων των αναγκαίων γνώσεων, για να μπορέσει το παιδί να αναπτύξει τις πνευματικές του δυνάμεις, τις οποίες θα χρησιμοποιήσει αργότερα στην κοινωνία. «Το δημοτικόν σχολείον σκοπόν έχει να εμφυτεύση εις τας απαλάς ψυχάς των εις αυτό φοιτώντων νεαρών παίδων τον φόβον του Θεού, να καταστήση αυτούς ευπειθείς προς το αγαθόν, το καλόν και το κόσμιον, να αναπτύξη τας πνευματικάς και σωματικάς δυνάμεις αυτών και να μεταδώση αυτοίς τοιαύτας και τοσαύτας γνώσεις και επιτηδειότητας, όσαι είνε απολύτως αναγκαίαι εις έκαστον χρηστόν της ημετέρας κοινωνίας μέλος»[147].

---

[143] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 135.
[144] Δ. Πετρίδης: *Στοιχειώδεις Πρακτικαί Οδηγίαι* ... ό.π., σελ. 124.
[145] Χ. Παπαδόπουλος: *Περί του σκοπού της Παιδαγωγικής διδασκαλίας, το Παιδαγωγικόν Σχολείον.* Τομ. Δ΄, εν Αθήναις 1884, σελ. 163-173.
[146] Βλ. Σκορδέλης: *Διδασκαλικός Οδηγός, ήτοι θεωρητικός και πρακτικός οδηγός των δημοτικών σχολείων και παρθεναγωγείων.* Εν Αθήναις 1890, σελ. 6-7.
[147] Χαρ. Παπαμάρκου: *Αναλυτικόν Πρόγραμμα των μαθημάτων του πλήρους δημοτικού Σχολείου των Αρρένων κατά τα Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια.* Αθήνα 1890, σελ. 3.

Ο Χαρ. Παπαμάρκου εκτός από οραματιστής της Μεγάλης Ιδέας, που οδηγούσε στην αναγκαιότητα παροχής θρησκευτικής και ηθικής αγωγής στα παιδιά, ήταν και ένθερμος υποστηρικτής του εκσυγχρονιστικού οράματος της ελληνικής κοινωνίας, που οδηγούσε στην αναγκαιότητα του αστού-πολίτη. Αντίθετα, ο Δ. Πετρίδης συντάσσοντας το πρόγραμμα μαθημάτων το 1880 για τα δημοτικά σχολεία, αλλοίωσε τη φιλοσοφία του και τον προσανατολισμό του, καταργώντας ουσιαστικά τα φυσιογνωστικά μαθήματα, τα οποία είχαν εισαχθεί στο πρόγραμμα του 1878, και έδωσε μεγαλύτερη προσοχή και βαρύτητα στα Ελληνικά, στην Ιστορία και τα Θρησκευτικά, δηλαδή σε μαθήματα που έδιναν στο χαρακτήρα της εκπαίδευσης θρησκευτικοηθικό προσανατολισμό.

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟ ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ 1880

Διδακτέα μαθήματα	Ώραι διδασκαλίας εκάστης τάξεως καθ' εβδομάδα				Σύνολον
	Α΄.	Β΄.	Γ΄.	Δ΄.	
Ιερά μαθήματα (ιερά ιστορία, ιερά κατήχησις, ανάγνωσις περικοπών εκ της Αγίας Γραφής).	3	3	3	3	12
Ελληνικά (πραγματογνωσία, ανάγνωσις, γραφή, γραμματική)	12	12	12	12	48
Αριθμητική και στοιχεία γεωμετρίας	5	5	5	5	20
Ιχνογραφία	-	-	3	3	6
Στοιχειώδης φυσική ιστορία	-	-	-	-	-
Γεωγραφία	-	-	3	3	6
Ελληνική ιστορία	-	-	2	3	5
Φωνητική μουσική	-	-	2	2	6
Γυμναστική	-	2	2	2	6
Σύνολο	22	22	32	33	109

Από τις 12 ώρες των Ελληνικών δύο κάθε εβδομάδα διατίθεντο για ασκήσεις καλλιγραφίας. Για το μάθημα της φυσικής Ιστορίας δεν συμπεριελήφθησαν στο πρόγραμμα ιδιαίτερες ώρες, «διότι δυνατόν αι στοιχειώδεις της φυσικής ιστορίας γνώσεις να μεταδίδονται διά αναγνωστικών βιβλίων και διά της πραγματογνωσίας εις τας κατωτέρας τάξεις».

Πηγή: Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 91-92

Στα **Ιερά μαθήματα** οι δύο κατώτερες τάξεις του σχολείου διδάσκονταν χωρίς βιβλίο, ιστορίες που τους έλεγε ο δάσκαλος από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, η Γ΄ τάξη διδασκόταν από το βιβλίο, ιστορίες της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, ενώ οι μαθητές της Δ΄ τάξης αποστήθιζαν ορισμένες προσευχές τις οποίες απάγγελλαν στην αρχή και στο τέλος των πρωινών και απογευματινών μαθημάτων. Ο σκοπός της διδασκαλίας των ιερών μαθημάτων δεν ήταν η μετάδοση των θρησκευτικών γνώσεων, «αλλ' η δι' αυτής εξέγερσις εν τη ψυχή των παίδων ηθικού και θρησκευτικού αισθήματος και μάλιστα η διάπλασις ακραιφνούς χριστιανικού χαρακτήρος ... Ουσιώδες εν τη διδασκαλία του ιερού μαθήματος είναι να εννοηθή και να εγχαραχθή εν τη καρδία των παίδων ανεξιτήλως, ότι πάντες οι άνθρωποι είμεθα αδελφοί, οφείλοντες προς αλλήλους θερμήν αγάπην ως τέκνα του Ουρανίου Πατρός, φιλοστόργως προνοούντος περί ημών και παρέχοντος ημίν πάντα τα αγαθά και απαιτούντος παρ' ημών την ηθικήν τελειότητα προς εκτέλεσιν των εντολών του»[148].

Στα **Ελληνικά μαθήματα** ανάγνωση και γραφή, οι μαθητές της Α΄ τάξης ασκούνταν να διαβάζουν σωστά λέξεις με νόημα, που είχαν διδαχτεί εποπτικά στο μάθημα της πραγματογνωσίας και μικρές προτάσεις που είχαν πρωτύτερα εξηγηθεί, οι οποίες μεταξύ τους είχαν σωστό νόημα και μορφωτικό σκοπό, και να γράφουν τα κεφαλαία γράμματα του Αλφάβητου και λέξεις από τον πίνακα. Ως σκοπό της ανάγνωσης οι πρακτικές οδηγίες έθεταν «την έξιν του ευχερώς διά του οφθαλμού αντιλαμβάνεσθαι και ορθώς και απταίστως» συνδέειν και απαγγέλλειν τα ορατά σημεία των λέξεων, παρακολουθούντος του νου και κατανοούντος τα απαγγελλόμενα ως εννοεί ταύτα ο γράψας». Ως σκοπό δε της γραμματικής όχι «την υπό των παίδων απομνημόνευσιν των ξηρών τύπων και πλήθους κανόνων τεχνολογικών και εξαιρέσεων, αλλά την κατά μικρόν άσκησιν αυτών, ώστε να εκφέρωσιν ορθώς και κανονικώς εν γραπτώ και προφορικώ λόγω τα αισθήματα και διανοήματα αυτών»[149].

Στην **Αριθμητική** στην Α΄ τάξη διδασκόταν οι αριθμοί από το 1 ως το 20 και η πρόσθεση και αφαίρεση. Στη Β΄ τάξη διδασκόταν η αριθμητική ως το 100

---

[145] Δ. Πετρίδης: *Στοιχειώδεις Πρακτικαί Οδηγίαι* ... ό.π., στο Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 91-92.
[149] ό.π., σελ. 92-95.

και οι τέσσερις απλές πράξεις μέχρι τον αριθμό αυτό. Στην Γ΄ τάξη διδασκόταν η αρίθμηση από το 100 ως το 1000 και η διαίρεση διψήφιου διά μονοψήφιου αριθμού. Στη Δ΄ τάξη, διδασκόταν οι τέσσερις πράξεις των ακεραίων, τα κλάσματα, οι δεκαδικοί αριθμοί και οι μέθοδοι, ενώ στη γεωμετρία διδασκόταν τα επίπεδα σχήματα και τα γεωμετρικά στερεά. Ο σκοπός της διδασκαλίας, της αριθμητικής ήταν «αφ' ενός μεν η άσκηση της διανοίας διά των λογιστικών σχέσεων, ώστε να νοή ορθώς και να διατυπώνει τα νοήματα του καθαρώς και κανονικώς εν τω προφορικώ λόγω την κανονικήν της κρίσεως και του ορθού λογισμού οδόν ακολουθών, αφ' ετέρου δε η απόκτησις της λογικής εμπειρίας της τοσούτω χρησίμου εν τω πρακτικώ βίω»[150].

Στη **Γεωγραφία** η διδασκαλία άρχιζε από την ιδιαίτερη πατρίδα των μαθητών και προχωρούσε στη φυσική διαίρεση της Ελλάδας και στα σύνορα αυτής. Στη Δ΄ τάξη διδασκόταν η γεωγραφία της Ελλάδας, της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, της Μικράς Ασίας, των υπόλοιπων Κρατών της Ευρώπης, το σχήμα, η διαίρεση και οι κινήσεις της γης και οι σπουδαιότεροι πλανήτες και αστερισμοί. Σκοπός της γεωγραφίας ήταν «ουχί η εκστήθισις βιβλίων ξηρών δυσνοήτων, εν οις το ονοματολόγιον των εθνών, των ορέων, των ποταμών κ.λπ. και η συσσώρευσις εν τη μνήμη πλήθους ασυναρτήτων και νεκρών γνώσεων», αλλ' η απόκτησις βιοφελών γνώσεων, εκτεινομένης «της κατά χώρον υπάρξεως του παιδός»[151].

Στην ελληνική **Ιστορία**, η διδασκαλία άρχιζε στην Γ΄ τάξη από τη μυθολογία και τελείωνε στη Δ΄ τάξη με τον Όθωνα και το Γεώργιο Α΄. Σκοπός της ιστορίας ήταν «ουχί η των ιστορικών συμβάντων, των χρονολογιών και των ονομάτων των ιστορικών προσώπων απομνημόνευσις και εν γένει εν τη συνειδήσει του παιδός αποταμίευσις ύλης ιστορικής, αλλά το μεν η δι' αυτής ηθική μόρφωσις αυτού, η έμπνευσις φρονήματος εθνικού και φιλοτιμίας, όπως κατάστή μέλος άξιον του μεγαλουργήσαντος έθνους, το δε η συστηματοποίησις εκ των ενόντων των ιστορικών γνώσεων, ας εκ των διαφόρων μαθημάτων των εν τω σχολείω διδασκομένων επορίσθη κα η ιδιοποίησις αυτών»[152]. Για τα υπόλοι-

---

[150] ό.π., σελ. 95.
[151] ό.π., σελ. 95-96.
[152] ό.π., σελ. 96.

πα μαθήματα του προγράμματος, την ιχνογραφία, τη φωνητική μουσική και τη γυμναστική δε γινόταν καμία αναφορά.

Τον Ιούνιο του 1881 κυκλοφόρησε ως παράρτημα των πρακτικών οδηγιών του Δ. Πετρίδη Πρόγραμμα δημοτικού σχολείου με τέσσερις τάξεις και ένα δάσκαλο (λειτουργούσε ως μονοθέσιο), με τα ίδια μαθήματα και διδαχθείσα ύλη που παραπάνω αναφέρουμε. «Οι πρακτικές οδηγίες» αν και ήταν ατελείς, αποτελούσαν σημαντικό σταθμό την εποχή αυτή για τα πράγματα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η διδασκαλία άρχισε να συστηματοποιείται στα δημοτικά σχολεία και οι δάσκαλοι ήταν υποχρεωμένοι να ακολουθούν την ίδια μέθοδο σε όλα τα σχολεία της χώρας. Άρχισαν να εγκαταλείπουν τον παλιό τρόπο εργασίας και να προσανατολίζονται στη μεθοδικότερη και προγραμματισμένη διδασκαλία. Έτσι συνεχιζόταν, πενήντα χρόνια μετά το 1830, ο συγκεντρωτικός έλεγχος και η ομοιομορφία στη σχολική ζωή και στην οργάνωση της εκπαίδευσης[153].

ζ. Η Ερβαρτιανή μέθοδος διδασκαλίας

Σε αντίθεση προς τις «πρακτικές οδηγίες» του Δ. Πετρίδη και τη «Διδασκαλική» του Σπ. Μωραΐτη τα σχολικά βιβλία που κυκλοφορούσαν την εποχή αυτή στα Ελληνικά, παρουσίαζαν πιο συστηματικά τη συνδιδακτική μέθοδο διδασκαλίας[154]. Η συνδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας προερχόταν από την Ερβαρτιανή Παιδαγωγική. Θεμελιωνόταν στη συνειρμική ψυχολογία και επεδίωκε τη δημιουργία ηθικών ανθρώπων. Τα μέσα για να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός ήταν η παιδονομία και η διδασκαλία. Η παιδονομία επενεργούσε στον τρόφιμο άμεσα, ενώ η διδασκαλία ήταν το σπουδαιότερο στοιχείο από όλους τους παιδαγωγικούς παράγοντες, γιατί εμπλούτιζε τη συνείδηση με παραστάσεις και απέβλεπε στη δημιουργία πολυμερών και ισόρροπων διαφερόντων και στη μόρφωση ηθικού ανθρώπου. Για να εμπλουτίσει η διδασκαλία τη συνείδηση με παραστάσεις που εξυπηρετούσαν την ηθική μόρφωση του παιδιού, έπρεπε να ανακληθούν στη συνείδηση του παιδιού οι παλιές παραστάσεις, οι λεγόμενες «προσλαμβάνουσες», που συγκρατούσαν τις νέες παραστάσεις (γνώσεις),

[153] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 96-97.
[154] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 180.

βοηθώντας στην αφομοίωσή τους και δημιουργώντας τα πολυμερή και ισόρροπα ενδιαφέροντα.

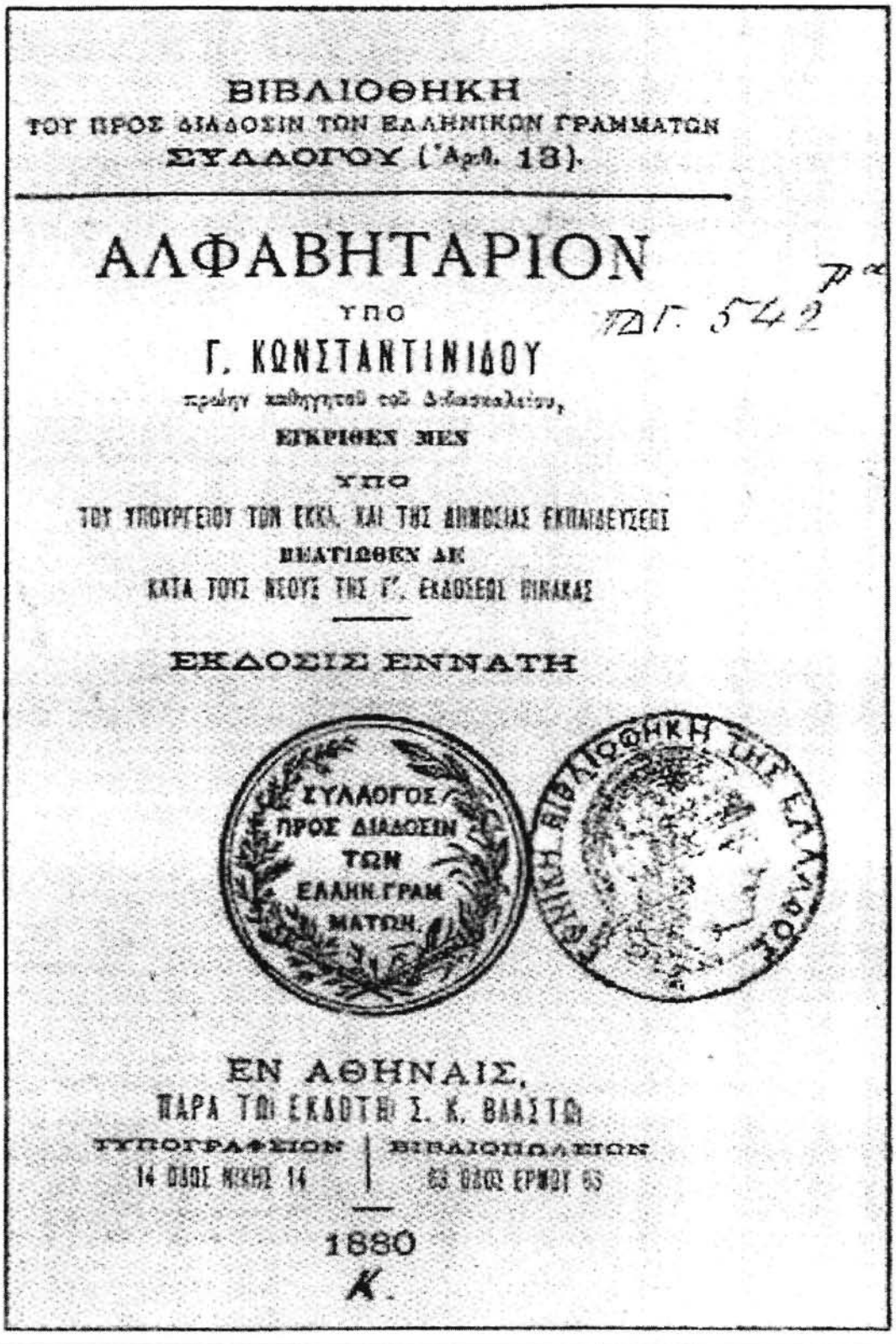
Κατά την άποψη του Ερβάρτου η «παιδαγωγούσα διδασκαλία» ήταν μέσο και διαφέρον ο σκοπός. Ο μαθητής μάθαινε με σκοπό να αναπτύξει ενδιαφέρον για τα αντικείμενα της διδασκαλίας. Το «διαφέρον» ήταν ψυχική λειτουργία που είχε ως σκοπό να αποταμιεύει παραστάσεις. Για να δημιουργηθεί όμως το «διαφέρον» δεν έφτανε η απλή μετάδοση γνώσεων. Χρειαζόταν τα αντικείμενα της διδασκαλίας να μην ήταν τελείως άγνωστα στο μαθητή, αλλά έπρεπε να έχουν κάποια σχέση με τον κύκλο των παραστάσεων. Αν ο μαθητής, που κατείχε κάποιες γνώσεις, δε φρόντιζε να τις αυξάνει, τότε οι γνώσεις του παρέμειναν πάντα οι ίδιες. Αν το ενδιαφέρον του μαθητή και μετά το τέλος της αγωγής παρέμεινε ζωηρό για πρόσκτηση γνώσεων, τότε μόνο μπορούσε να συντελέσει στη διαμόρφωση του ηθικού του χαρακτήρα. Το ενδιαφέρον του μαθητή κατά τη διδασκαλία έπρεπε να είναι διαρκές, άμεσο, πολυμερές και σύμμετρο.

Σκοπός της «παιδαγωγούσας διδασκαλίας» κατά τον Έρβαρτο ήταν η διάπλαση ισχυρού ηθικού χαρακτήρα, ο οποίος συναπαρτιζόταν από πέντε ιδέες της βούλησης: τη φιλανθρωπία, το δίκαιο, την εσωτερική ελευθερία, την τελειότητα και την ανταπόδοση[155].

Για την επιτυχία της διδασκαλίας ο Έρβαρτος εφάρμοσε την ακόλουθη πορεία διδασκαλίας: **Προπαρασκευή, Προσφορά, σύνδεση-σύγκριση, σύνοψη, εφαρμογή.** Η πορεία αυτή με τα πέντε στάδια ήταν το τυπικό γνώρισμα κάθε διδασκαλίας. Τα στάδια της διδασκαλίας ονομάστηκαν «ειδολογικά» γιατί έπρεπε να εφαρμόζονται σε κάθε είδος διδασκαλίας και από όλους τους δασκάλους υποχρεωτικά. Λύσεις εναλλακτικές δεν επέτρεπε το ερβαρτιανό σύστημα. Στο προπαρασκευαστικό σύστημα διδασκαλίας ο δάσκαλος προσπαθούσε να ανακαλέσει στη συνείδηση των μαθητών τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις και να προετοιμάσει τους μαθητές να δεχτούν το περιεχόμενο του νέου αντικειμένου της διδασκαλίας. Στο στάδιο της προσφοράς ο

---

[155] ALBERT REBLE: ό.π., σελ. 369-371. Κ. Γεωργούλης: *Ερβαρτιανά στάδια: Παιδαγωγική Ψυχολογική-Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό* ... ό.π., σελ. 2078-2081. Δ. Πετρίτης: *Στοιχειώδεις πρακτικαί οδηγίαι* ... στο Γ. Βενθύλος, ό.π., σελ. 127-130.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΣΥΛΛΟΓΟΥ (Ἀριθ. 13).

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΥΠΟ

Γ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

πρώην καθηγητοῦ τοῦ Διδασκαλείου,

ΕΓΚΡΙΘΕΝ ΤΕΣ

ΥΠΟ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛ. ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΒΕΛΤΙΩΘΕΝ ΔΕ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ ΤΗΣ Γ'. ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΘΗΚΑΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΝΝΑΤΗ

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΠΑΡΑ ΤΩΙ ΕΚΔΟΤΗ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΩΙ

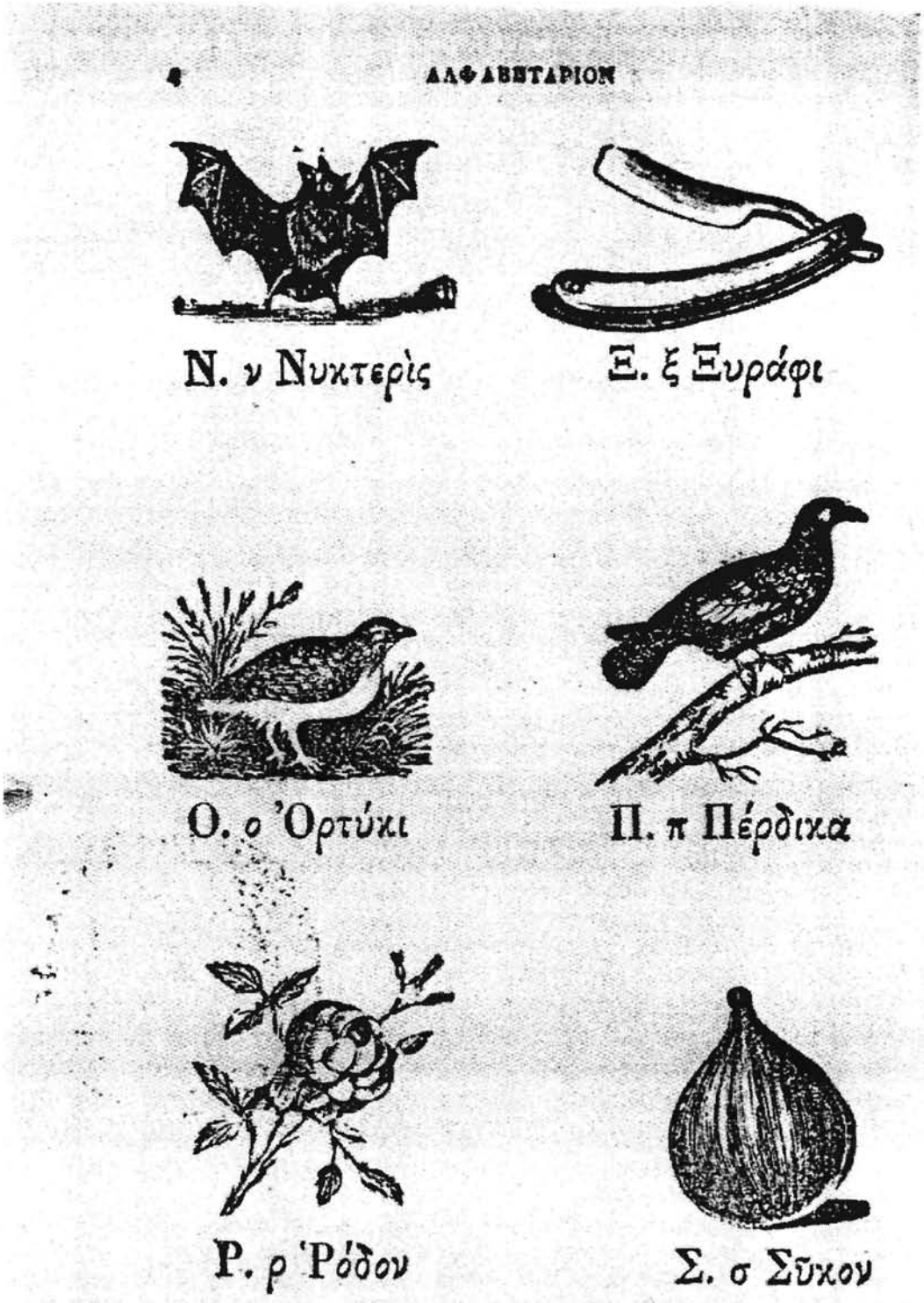
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ 14 ΟΔΟΣ ΜΙΧΗΛ 14 | ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ 65 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ 65

1880

Κ.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 168

ΠΙΝΑΚΙΔΑ

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 168

δάσκαλος δίδασκε το νέο αντικείμενο. Αυτός έλεγε και οι μαθητές άκουαν κατά τρόπο δογματικό και απολυταρχικό όσα τους μετέδιδε. Στο στάδιο της σύνδεσης-σύγκρισης, ο δάσκαλος προσπαθούσε με ερωτήσεις και απαντήσεις, που περιόριζαν την ελεύθερη σκέψη και έκφραση των μαθητών, να συνδέσει την ύλη του νέου μαθήματος με την ύλη των προηγούμενων. Στο στάδιο της σύνοψης (ανακεφαλαίωσης), γινόταν επανάληψη του νέου μαθήματος, άλλοτε από το δάσκαλο και άλλοτε από τους μαθητές, για να εξακριβωθεί αν αφομοιώθηκε το μάθημα από τους μαθητές. Στο στάδιο της εφαρμογής (άσκησης) οι μαθητές εκτελούσαν διάφορες εμπεδωτικές ασκήσεις[156].

Κατά το Herbart, οι μέθοδοι διδασκαλίας από μόνες τους δεν μπορούν να αποδώσουν γι' αυτό δεν τις θεωρεί σωτήριες. Πρέπει να τις γνωρίζουμε καλά, να τις χρησιμοποιούμε στις κατάλληλες περιστάσεις, να τις τροποποιούμε όταν χρειάζεται, να ανακαλύπτουμε νέες και να αυτοσχεδιάζουμε. Να μην τις θεωρούμε αναντικατάστατες και να μην αναζητάμε σε αυτές τη σωτηρία της αγωγής. Σύμφωνα με το περιεχόμενο, μια διδασκαλία τη διακρίνει σε **παραστατική, συνθετική** και **αναλυτική**. Η παραστατική διδασκαλία προσφέρεται, όταν το αντικείμενο που διδάσκεται βρίσκεται έξω από τον κύκλο των εμπειριών του παιδιού που μέχρι τώρα έχει αποκτήσει, επιδιώκει την ποιοτική και ιστορική αφήγηση και χρησιμοποιεί την εποπτική περιγραφή. Η συνθετική διδασκαλία δημιουργεί το σύνολο με τη βοήθεια των επί μέρους στοιχείων και στην αναλυτική, αναλύονται οι γνώσεις του ατόμου που έχει αποκτήσει μέχρι τώρα με την εμπειρία και επεξεργάζονται με τη μορφή του διαλόγου[157].

Οι περισσότεροι Έλληνες Παιδαγωγοί της εποχής αυτής ακολουθούσαν την ερβαρτιανή μέθοδο διδασκαλίας, όπως την είχε θεμελιώσει ο Herbart και ο Ziller. Έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην ηθική και θρησκευτική μόρφωση των μαθητών, γι' αυτό απαιτούσαν κάθε διδακτική ενέργεια του δασκάλου να επικεντρώνεται στις ηθικές και τις θρησκευτικές αξίες. Επεδίωκαν με τη διδασκαλία να αναπτύξουν το ενδιαφέρον των παιδιών και να εμπλουτίσουν τις παραστάσεις των με νέες γνώσεις[158]. Το περίπλοκο αυτό μεθοδολογικό σχήμα, έδινε

---

[156] Κ. Γεωργούλης: *Ερβαρτιανά στάδια* ... ό.π., σελ. 2079-2081. Πβ. ALBERT REBLE· ό.π., σελ 371-372.
[157] Albert Reble: ό.π., σελ. 372.
[158] Ι Κανάκης: ό.π., σελ. 160-161.

πολλές πρωτοβουλίες στο δάσκαλο να οργανώσει και να διεξαγάγει τη διδασκαλία. Συγχρόνως όμως τον ανάγκαζε να ακολουθεί τη στερεότυπη πορεία διδασκαλίας, ανεξάρτητα από τον τόπο, το χρόνο και τις συνθήκες εφαρμογής της μεθόδου[159]. Η συνδιδακτική μέθοδος διδασκαλίας είχε και σοβαρά μειονεκτήματα: ήταν νοησιαρχική, χαρακτηριζόταν από συνεχή και επίμονη ηθικολογία, χρησιμοποιούσε δασκαλοκεντρικές μεθόδους διδασκαλίας και ακολουθούσε τυποποιημένη πορεία διδασκαλίας[160].

Στις οδηγίες του «Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως» για τη συνδιδακτική μέθοδο επισημαίνεται, ότι ο σκοπός είναι «να ασκεί διά των μαθημάτων το παρατηρητικόν και το κριτικόν μετά των λοιπών του γνωστικού δυνάμεων προκαλών ταύτας εις αυτενέργειαν ... να προσπαθή να καταστήση τον παίδα άνθρωπον πρακτικόν ... να επιμεληθή όπως ενισχυθή η βούλησις του παιδός ... και όπως ασκηθή ο παις να υπαγάγη τας θελήσεις του εις το σκόπιμον, το καλόν και το ηθικόν ... Αι μεταδιδόμεναι γνώσεις δέον να στηρίζονται προς τας κατ' αίσθησιν αντιλήψεις»[161].

Σύμφωνα με τα στάδια της πορείας της διδασκαλίας ο δάσκαλος καθημερινά εξέταζε τους μαθητές στο προηγούμενο μάθημα και ήλεγχε τις εργασίες που είχαν οι μαθητές να λύσουν στο σπίτι. Στη συνέχεια ανακοίνωνε το θέμα του νέου μαθήματος και εξηγούσε τη σπουδαιότητά του. Έπειτα έλεγε το νέο μάθημα και προσπαθούσε να το συνδέσει με παραστάσεις ή κεκτημένες γνώσεις των μαθητών. Έπρεπε, κατά τη διήγηση, να χρησιμοποιεί εποπτικά μέσα για την καλύτερη κατανόηση του αντικειμένου. Ιδιαίτερα στην ανάγνωση της πρώτης τάξης οι πρώτες λέξεις έπρεπε να αναφέρονται σε γνωστά αντικείμενα που θα επιδεικνύονταν στους μαθητές και θα γινόταν γι' αυτά διάλογος στην τάξη. Σε όλα τα στάδια της πορείας διδασκαλίας ο δάσκαλος έθετε ερωτήσεις στους μαθητές, για να διερευνηθεί το περιεχόμενο της διδασκαλίας και να γίνει αντιληπτό από τους μαθητές. Κάθε ερώτηση έπρεπε να είναι σαφής, ακριβής, απλή, να απευθύνεται προς όλη την τάξη και να επιδέχεται μόνο μια σωστή απάντηση. Καλύτερες ερωτήσεις ήταν εκείνες που μπορούσαν να απα-

---

[159] ό.π., σελ. 185.
[160] Κ. Γεωργούλης: *Ερβαρτιανά στάδια...* ό.π., σελ. 2080-2081.
[161] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 122-123.

ντήσουν όλοι ή οι περισσότεροι μαθητές. Ερωτήσεις, στις οποίες ο δάσκαλος γνώριζε ότι μόνο λίγοι έξυπνοι μαθητές μπορούσαν να απαντήσουν, δεν έπρεπε να υποβάλλονται. Οι μαθητές σήκωναν το χέρι χωρίς φωνές και απαντούσε εκείνος στον οποίο ο δάσκαλος έδινε το λόγο. Η απάντησή του έπρεπε να είναι ολοκληρωμένη πρόταση και όχι μονολεκτικά με «ναι» και «όχι». Στην απάντηση του μαθητή, όταν τελείωνε, συμπλήρωναν ή διόρθωναν οι άλλοι. Ο δάσκαλος φρόντιζε να εξετάζει πολλούς μαθητές σε λίγο χρόνο, ώστε να εξετάζονται όλοι συχνότερα και να μην αμελούν[162].

Η «αρχή της εποπτείας» αποτελούσε βασική αρχή διδασκαλίας σε όλα τα μαθήματα. Με τα εποπτικά μέσα η κατανόηση του μαθήματος γινόταν ευκολότερα μέσα από την αισθησιοποίηση των αφηρημένων εννοιών. Επικρατούσε η αντίληψη ότι οι έννοιες στηρίζονταν στην εποπτεία και επομένως ο δάσκαλος όφειλε να παρουσιάσει μπροστά στα παιδιά αυτές τις έννοιες με διάφορα εποπτικά μέσα, με διδακτικά όργανα με εικόνες, με ομοιώματα κ.λπ.[163] Αναγκαία προϋπόθεση για μια επιτυχημένη διδασκαλία κατά τους Ερβαρτιανούς αποτελούσε η παιδονομία, η οποία εξασφάλιζε την αναγκαία πειθαρχία για να γίνει καλύτερα η διδασκαλία. Ο δάσκαλος ήταν υποχρεωμένος να προβαίνει σε όλες τις κατάλληλες παιδαγωγικές ενέργειες, ώστε να προφυλάσσει τους μαθητές από τις κακές συνήθειες και να τους βοηθεί να αποκτήσουν μόνο καλές συνήθειες. Η συμβουλή, το παράδειγμα, η επίβλεψη, η καταπολέμηση των παθών, οι αμοιβές και οι ποινές ήταν τα μέσα τα οποία συνέβαλαν στην επιτυχία του σκοπού της διδασκαλίας, τη διαμόρφωση ηθικού χαρακτήρα. Ο δάσκαλος έπρεπε να είναι το παράδειγμα προς μίμηση στους μαθητές του. Τους επιτηρούσε άγρυπνα, τους προέτρεπε να κάνουν πάντα το καλό, καταπολεμούσε τη νωθρότητα και το ψέμα και απαιτούσε να υπακούουν στις εντολές του[164]. Η επιβολή βάρβαρων ποινών ήταν σπάνιες. Οι συνηθισμένες τιμωρίες των μαθητών ήταν η νηστεία, το γονάτισμα με τα χέρια υψωμένα, το κλείσιμο στην αίθουσα κατά τη διάρκεια του διαλείμματος και στο τέλος των μαθημάτων, η αποστήθιση κάποιου τεμαχίου από το βιβλίο κ.λπ.[165].

---

[162] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 123-125. Πβ. Σπ. Μωραΐτης: *Διδασκαλική* ... ό.π., σελ. 26-29.
[163] Σπ. Μωραΐτης: *Διδασκαλική* ... ό.π., σελ. 16-19
[164] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 192, 198-199.
[165] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 163-164.

Οι γενικές εξετάσεις σε όλα τα δημοτικά σχολεία της χώρας γίνονταν δύο φορές το χρόνο, το πρώτο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου και το πρώτο δεκαήμερο του Ιουλίου, ήταν δημόσιες και είχαν πανηγυρικό χαρακτήρα. Στις γεωργοκτηνοτροφικές περιοχές επιτρεπόταν να καθορίζονται οι ημερομηνίες των εξετάσεων σύμφωνα με τις ασχολίες των κατοίκων. Την ημέρα των εξετάσεων οι γονείς και οι κάτοικοι του χωριού ή της πόλης μαζί με τους επίσημους πήγαιναν στο σχολείο για να παρακολουθήσουν την τελετή. Πριν αρχίσουν οι εξετάσεις γινόταν δοξολογία και τα παιδιά έψαλλαν θρησκευτικά άσματα.

Η εξέταση των μαθητών γινόταν ανά τετράδες με κλήρο και άρχιζε από την ανώτερη τάξη. Οι μαθητές εξετάζονταν στα μαθήματα: θρησκευτικά, ελληνικά, αριθμητική, ιστορία, γεωγραφία, φυσική ιστορία, φυσική και χημεία κ.λπ. Στο τραγούδι και στη γυμναστική οι μαθητές εξετάζονταν όλοι μαζί στο τέλος των εξετάσεων. Οι εξετάσεις διεξάγονταν από πενταμελή εξεταστική επιτροπή, η οποία απαρτιζόταν από μορφωμένους κα ευυπόληπτους κατοίκους της πόλης ή του χωριού: βουλευτές, δημάρχους, πανεπιστημιακούς, υπαλλήλους, κληρικούς κ.λπ. Η επιτροπή στο τέλος των εξετάσεων βαθμολογούσε μαζί με τους δασκάλους και το διευθυντή τους μαθητές και όριζαν ποιοι απολύονται και προάγονται και συνυπέγραφε τα απολυτήρια. Στη συνέχεια έστελνε στο Υπουργείο Παιδείας έκθεση για τις εξετάσεις και την πρόοδο των μαθητών, προτείνοντας συγχρόνως τα αναγκαία μέτρα για τη διόρθωση των ελλείψεων στο σχολείο εάν υπήρχαν. Τα απολυτήρια στους μαθητές δίνονταν αργότερα σε ημέρα που όριζε ο Διευθυντής του σχολείου. Τον πανηγυρικό της ημέρας εκφωνούσε ο Διευθυντής του σχολείου, μετά την εξέταση των μαθητών, μπροστά στους συγκεντρωμένους γονείς, κατοίκους και επίσημους. Στο τέλος δίνονταν στους πιο επιμελείς μαθητές της χρονιάς τα βραβεία και επαινούνταν εκείνοι που στη διάρκεια της σχολικής χρονιάς ήταν ηθικοί και είχαν καλή επίδοση στα μαθήματά τους[166].

Σύμφωνα με τη νέα μέθοδο διδασκαλίας, ο ρόλος του δασκάλου στο σχολείο που δίδασκε ήταν διπλός. Έπρεπε να διδάσκει και συγχρόνως να επιβάλλει και τη σχολική πειθαρχία. Η διδασκαλία που ήταν και το κύριο έργο του

[166] Β. Διάταγμα: Αθήναι, 5-5-1982, το Γ. Βενθύλος· *Θεσμολόγιο της δημοτικής εκπαιδεύσεως*. Τομ. Γ΄. 1887-1892, Εν Αθήναις, έκδ. Κ. Βλαστού, 1892, σελ. 81-85.

δασκάλου για να είναι αποτελεσματική έπρεπε να στηρίζεται σε αρχές, μεθόδους και πορεία, ενώ η σχολική πειθαρχία εξασφαλιζόταν με την εφαρμογή των κανόνων της «παιδονομίας». Τα βιβλία της Ερβαρτιανής Παιδαγωγικής και Διδακτικής τόνιζαν τη μεγάλη σπουδαιότητα και χρησιμότητα που έπρεπε να έχει το παράδειγμα και η μίμηση στη σχολική ζωή. Η ερβαρτιανή μέθοδος, ήθελε το δάσκαλο να έχει πολλές γνώσεις, να βελτιώνει μέρα με τη μέρα τη διδακτική του ικανότητα, να διδάσκει με βάση το ηθικό παράδειγμα και να γίνεται ως άνθρωπος καθημερινά τελειότερος. Έπρεπε να αποτελεί «τύπον και υπογραμμόν (πρότυπον τελειότητος) προς τους μαθητάς του εν πάσαις ταις αρεταίς, αίτινες δέον να κοσμώσι τον χρηστόν πολίτην, τον αληθή χριστιανόν[167]». «Η ευσέβεια, η πραότης, η φιλοπονία, η οικονομία, το φιλοδίκαιον, η κοσμιότης, η καθαριότης και πάσαι αι αρεταί διά του ζώνος παραδείγματος εγκεντρίζονται ταις ψυχαίς των παίδων τελεσφορώτατα»[168].

Στη διαμόρφωση του ηθικού χαρακτήρα και της καλής συμπεριφοράς του παιδιού δεν ήταν τόσο αποτελεσματικές ούτε οι ατέλειωτες συμβουλές και οι υποδείξεις, ούτε οι αμοιβές και οι ποινές, όσο το ζωντανό παράδειγμα του δασκάλου που ασκούσε δραστική επίδραση στην εύπλαστη ψυχή των μαθητών του. Γι' αυτό όφειλε να είναι ο ίδιος γνήσιο παράδειγμα και πρότυπο των αρετών που ήθελε να αποκτήσει το παιδί. Έπρεπε να προβάλλει τον εαυτό του ως παράδειγμα για τις αρετές τις οποίες πραγματικά είχε και όχι αυτές που πραγματικά στερούνταν. Η διαπίστωση της υποκρισίας μείωνε το κύρος του δασκάλου και κλόνιζε την εμπιστοσύνη του παιδιού απέναντί του[169]. Όφειλε να είναι καθαρός, φιλόκαλος, ευγενής, τίμιος, ειλικρινής και απαλλαγμένος από κακές συνήθειες, μορφασμούς και χειρονομίες. Κάθε ενέργειά του έπρεπε να διακρίνεται για την αγάπη προς τους άλλους ανθρώπους τους μαθητές του, προς το λαό και προς το Θεό. Χωρίς αγάπη, όσα και να γνώριζε ο δάσκαλος, δεν ήταν ποτέ καλός παιδαγωγός. Μέσα και έξω από το σχολείο, στην οικογενειακή του ζωή, στην κοινότητα, στην πόλη, στις δημόσιες συναναστροφές του, όφειλε να είναι προσεκτικός, κόσμιος και ηθικός. Η ανεπίτρεπτη συμπεριφορά

---

[167] Σπ. Μωραΐτης: *Διδασκαλική* .. ό.π., σελ. 34, 38.
[168] Δ. Πετρίδης· *Στοιχειώδεις πρακτικαί οδηγίαι* ... ό.π., στο Γ. Βενθύλος, σελ. 130.
[169] ό.π., σελ. 131.

του και η ανηθικότητά του εξαφάνιζαν το θαυμασμό και το σεβασμό προς το πρόσωπό του και έχανε για πάντα το ηθικό κύρος του[170]. Ο δάσκαλος στην κοινωνία που ζούσε έπρεπε να αριστεύει με τη συμπεριφορά του, το ήθος του, τις πρωτοβουλίες του, την τιμιότητά του, την καλοσύνη του, τη φρόνησή του, την αγάπη του, το σεβασμό του, τα αγαθά και κοινωφελή του έργα[171].

Η ηθική κατάσταση του έθνους εξαρτάται από την καλή ή κακή ποιοτητα των δασκάλων που υπηρετούν σε αυτό και γι' αυτό η εκλογή των δασκάλων πρέπει να γίνεται με μεγάλη προσοχή και αυστηρά κριτήρια[172]. Ο Μιλτ. Βρατσάνος συνόψιζε ως ακολούθως τα αναγκαία προσόντα του δασκάλου. Ο δάσκαλος πρέπει να είναι «μεμορφωμένος και παιδαγωγημένος, να κοσμήται δε υπό πασών των χριστιανικών αρετών, και να ήναι τύπος και υπογραμμός εις την νεολαίαν ... να έχη κλίσιν προς το θείον της διδασκαλίας έργον, να ήναι ενθουσιασμένος εις το επάγγελμα του διδασκάλου και να ευδαιμονίζη εαυτόν, ότι εγένετο διδάσκαλος ... άνευ κλίσεως, το έργον καθίσταται οχληρόν και αληθές φορτίον ... ο αληθής διδάσκαλος πρέπει να φροντίζει, πως οι άνθρωποι να έχωσιν καλήν υπόληψιν περί αυτού, να γίνηται δε εύφημος πάντοτε μνεία του ονόματός του ... να φέρη ο καλός διδάσκαλος εν ταις ποικίλαις του βίου πράξεσι την σοβαρότητα ωρίμου ανθρώπου, να έχη υγιείς θρησκευτικάς πεποιθήσεις και να ήναι τέλειος άνθρωπος και ευσεβής χριστιανός»[173].

Μετά την αντικατάσταση της αλληλοδιδακτικής μεθόδου από τη συνδιδακτική τα σχολεία έπρεπε να διακριθούν, σύμφωνα με τη νέα μέθοδο σε μονοθέσια, διθέσια, τριθέσια και τετραθέσια, αλλά καμία εγκύκλιος του Υπουργείου Παιδείας δε ρύθμιζε την οργανικότητά τους. Έτσι ανεξάρτητα από τον αριθμό των μαθητών και το βαθμό των δασκάλων ιδρύονταν πολυτάξια σχολεία με μικρό αριθμό μαθητών, ενώ λειτουργούσαν μονοτάξια σχολεία, στα οποία ο αριθμός των μαθητών επέβαλε να είναι πολυτάξια. Επίσης διορίζονταν συχνά πρωτοβάθμιοι δάσκαλοι σε μονοτάξια και τριτοβάθμιοι σε πολυτάξια. Το 1882 επιτράπηκε η ίδρυση πλήρων δημοτικών σχολείων σε πολλούς δήμους της

---

[170] Σπ. Μωραΐτης: *Διδασκαλική* ... ό.π., σελ. 36-37.
[171] Βλ. Σκορδέλης: ό.π., σελ. 12-15.
[172] Αρ. Σπαθάκης: *Σχολική Παιδαγωγική ή θεωρία της Παιδαγωγικής και Μεθοδολογίας προς χρήσιν των διδασκάλων*: Εν Αθήναις 1888, σελ. 45.
[173] Μιλτ. Βρατσάνος: *Περί του ποίον δει είναι το σχολείον, όπως εκπληροί το έργον αυτού. Λόγος εκφωνηθείς εν τη Εταιρεία των Φίλων του Λαού.* Εν Αθήναις 1893, στο Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 204.

χώρας. Όπου οι δήμοι δε διέθεταν τους αναγκαίους πόρους για τη συντήρηση και λειτουργία των σχολείων, τις δαπάνες αναλάμβανε το κράτος. Η χρονική διάρκεια όμως των σχολείων αυτών ήταν σύντομη, με αποτέλεσμα να καταργηθούν, αφού οι δάσκαλοι που διορίστηκαν σε αυτά κρίθηκαν ακατάλληλοι[174].

Ο ηθικοπλαστικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης κατά τη συνδιδακτική μέθοδο, διαφαινόταν από το περιεχόμενο των βιβλίων που διδάσκονταν οι μαθητές την περίοδο αυτή. Κατά το σύστημα Herbart και μάλιστα όπως το διαμόρφωσαν ο μεταγενέστεροι και κυρίως ο T. Ziller, οι οποίοι προσπάθησαν να διατυπώσουν μια σχολική μεθοδολογία που να χρησιμοποιείται εύκολα από τους δασκάλους και η διδακτική πράξη να στηρίζεται στην παιδαγωγική θεωρία των πολιτισμικών σταδίων, έτσι ώστε οι διάφορες ηλικίες να αντιστοιχούν στα σχέδια του ανθρώπινου πολιτισμού. «Κάθε σχολικό έτος πρέπει να έχει ως συγκεντρωτικό σημείο της θεματικής του ύλης ένα πολιτισμικό στάδιο, π.χ. παραμύθι, Ροβινσώνας, ιστορία των πατριαρχών»[175]. Η παιδαγωγική αυτή μέθοδος οδήγησε τη συγγραφή παιδαγωγικών βιβλίων με το αφηγηματικό σύστημα, δηλ. η ύλη που διδασκόταν περιστρεφόταν γύρω από ένα γεγονός ή πρόσωπο και παρουσιαζόταν με συνεχή αφήγηση. Αλλά και το περιεχόμενο της διδασκαλίας έπρεπε οπωσδήποτε να επιδιώκει το φρονηματισμό των παιδιών και τη διαμόρφωση ηθικού χαρακτήρα.

η. Ο Νόμος ΑΜΒ του 1882

Την εποχή αυτή στο χώρο των διδακτικών βιβλίων επικρατούσε μία απαράδεκτη κατάσταση. Κυκλοφορούσαν πολλά διδακτικά βιβλία κλεψίτυπα από τα οποία οι γονείς δεν εγνώριζαν ποια ήταν τα κατάλληλα για τη μόρφωση των παιδιών τους. Έτσι αναγκάζονταν πολλές φορές να αγοράζουν, συχνά και με την παρέμβαση των δασκάλων, μέχρι και πέντε διαφορετικά βιβλία για το ίδιο μάθημα[176].

Το 1882 η κυβέρνηση του Χαριλάου Τρικούπη με το νόμο ΑΜΒ αποφάσισε να αντικαταστήσει τον ελεύθερο ανταγωνισμό με την εισαγωγή στα σχολεία

---

[174] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 205.
[175] Α. Reble: ό.π., σελ. 402.
[176] Α. Καψάλης-Δ. Χαραλάμπους: *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική* Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 16.

ενός διδακτικού βιβλίου για κάθε μάθημα ύστερα από διαγωνισμό. Ο διαγωνισμός διεξαγόταν κάθε τέσσερα χρόνια και τρεις επιτροπές έκριναν τα βιβλία: μία τα φιλολογικά, μία τα φυσικομαθηματικά και μία των ηθικών επιστημών. Μετά την έγκριση από τις επιτροπές, τυπώνονταν τα βιβλία από τους συγγραφείς και ήταν ελεύθερα να κυκλοφορήσουν στα σχολεία για τη διδασκαλία τους[177]. Στις 23 Νοεμβρίου 1882 προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη σύνταξη διδακτικών βιβλίων στη δημοτική και μέση εκπαίδευση. Για το δημοτικό σχολείο τα βιβλία που ζητούσε ο διαγωνισμός ήταν για το Αλφαβητάριο και τα Αναγνωσματάρια της Α΄, Β΄, Γ΄ και Δ΄ τάξης, την Κατήχηση, συλλογή αριθμητικών προβλημάτων και απάνθισμα πενήντα περίπου παιδαγωγικών ασμάτων. Το Αναγνωσματάριο της Α΄ τάξης έπρεπε να περιέχει παραμύθια και ποιήματα, γραμμένα στην κοινή γλώσσα. Το Αναγνωσματάριο της Β΄ τάξης έπρεπε να περιέχει ένα διήγημα, που να παριστάνει καταστάσεις από την κοινωνία και τη φύση. Ως υπόδειγμα οριζόταν ο Ροβινσών Κρούσσος του D. Defoe. Τα περιεχόμενα έπρεπε να συμπληρώνονται από φυσικές περιγραφές των ελληνικών χώρων και από απλά ποιήματα που να εξάρουν ιδιαίτερα τη φιλοπατρία και την ευσέβεια. Το αναγνωσματάριο της Γ΄ τάξης έπρεπε να περιέχει θέματα από την καθημερινή ζωή, όπως την παρίστανε ο Όμηρος στην Οδύσσεια, καθώς και από την Ελλάδα της Τουρκοκρατίας. Επίσης έπρεπε να περιέχει παραστάσεις από τη φύση των ελληνικών χωρών ελεύθερων και υπόδουλων, επιλεγμένα κείμενα ελλήνων ποιητών και πεζογράφων και δημοτική ποίηση. Το Αναγνωσματάριο της Δ΄ τάξης έπρεπε να περιέχει επιλεγμένα κείμενα από τον Ηρόδοτο και διηγήσεις από την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Η εκλογή των αριθμητικών προβλημάτων έπρεπε να συμφωνεί με τους παιδαγωγικούς κανόνες και να περιέχει πίνακες της διαίρεσης του χρόνου, των σταθμών, των μέτρων και των ελληνικών και άλλων ευρωπαϊκών νομισμάτων. Τα παιδαγωγικά άσματα έπρεπε να είναι ποικίλα και να καλλιεργούν την αγάπη προς τον πλησίον και τους γονείς, τη φιλοπατρία, τη φιλεργία, τη χαρά κ.λπ.[178]. Το μοναδικό βιβλίο που

---

[177] Γ. Βενθύλος: ό.π., τομ. Β΄, σελ. 54-55, 64.

[178] Προκήρυξη Υπουργείου Παιδείας «περί τελέσεως διαγωνισμού προς σύνταξιν διδακτικών βιβλίων της μέσης και κατωτέρας εκπαιδεύσεως». Αθήναι, 23-11-1882, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 333-334. Γ. Βενθύλος: ό.π., τομ. Β΄, 1887, σελ. 104-114. Πβ. Χρ. Κούλουρη: *Ιστορία και Γεωγραφία στα Ελληνικά Σχολεία (1834-1914)*. Αθήνα, έκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1988, σελ. 53.

εγκρίθηκε ήταν το Αλφαβητάριο και Αναγνωσματάριο του Β. Σκορδέλη, το οποίο περιελάμβανε ένα παραμύθι, πατριωτικά ποιήματα διαποτισμένα από τα ιδανικά της Μεγάλης Ιδέας, αινίγματα και προσευχές. Στο τέλος κάθε κειμένου διαπιστωνόταν το ηθικό δίδαγμα[179]. Άλλα διδακτικά βιβλία δεν εγκρίθηκαν. Οι δάσκαλοι όμως μπορούσαν να επιλέξουν και να χρησιμοποιήσουν Αναγνωσματάρια, τα οποία ήταν σύμφωνα με την προκήρυξη του διαγωνισμού, όπως του Μιλτ. Βρατσάνου για τη Β΄ τάξη, του Π. Οικονόμου και Μιλτ. Βρατσάνου για τη Γ΄ τάξη, του Χαρ. Πούλιου και του Π. Οικονόμου για τη Δ΄ τάξη[180].

Το 1886 προκηρύχθηκε και πάλι διαγωνισμός, με τους ίδιους όρους του 1882, για τη συγγραφή κατήχησης, Αλφαβηταρίου, Αναγνωσματαρίων για τις τάξεις Β΄, Γ΄ και Δ΄ και συλλογή ποιημάτων για τους μαθητές των Β΄, Γ΄ και Δ΄ τάξεων[181].

Εκτός από τα εγκεκριμένα βιβλία, χρησιμοποιούνταν στα δημοτικά σχολεία και βοηθητικά βιβλία για τη διδασκαλία των προβλεπομένων από το πρόγραμμα μαθημάτων. Τα βιβλία αυτά απαγορεύθηκαν το 1889, εξαιτίας της οικονομικής κατάστασης των μαθητών και για το λόγο ότι η διδασκαλία των παραπάνω μαθημάτων «αποβαίνει ωφέλιμος μόνον όταν ταύτα, από στόματος διδάσκωνται» και διότι «είνε ολιγώτερον τοις διδασκομένοις επιζήμιον να μη διδάσκωνται αυτά ή να διδάσκωνται από των βιβλίων»[182]. Μετά όμως από ένα χρόνο τα βοηθητικά βιβλία επανήλθαν στα δημοτικά σχολεία, διότι οι δάσκαλοι μετά την απαγόρευση των βιβλίων άρχισαν να μοιράζουν στους μαθητές γραπτά κείμενα για τη διδασκαλία των μαθημάτων. Έτσι η αποστήθιση που ήθελαν να αποφύγουν με την απαγόρευση των βοηθητικών βιβλίων, γινόταν πολύ χειρότερη με το μοίρασμα των γραπτών κειμένων[183]. Οι διαγωνισμοί του 1882 και 1886 δεν προέβλεπαν τη σύνταξη ιστορικών βιβλίων για τα δημοτικά σχολεία. Αγωγός μετάδοσης της ιστορικής γνώσης στο δημοτικό σχολείο σε όλο το 19ο αιώνα ήταν κατεξοχήν τα αναγνωσματάρια της Γ΄ και Δ΄ τάξης[184].

---

[179] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 333. Πβ. Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 142.
[180] Εγκύκλιος Υπουργείου Παιδείας: Αριθ. 14182, Αθήναι, 21-9-1884, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 333-334. Πβ. Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 143-144.
[181] Υπουργική απόφαση αριθ. 16210, Αθήναι, 31-10-1886, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 334. Γ. Βενθύλος: ό.π., τομ. Β΄, 1887, σελ. 115-120.
[182] Εγκύκλιος Υπουργείου Παιδείας: Αριθ. 14734, Αθήναι, 28-9-1889, στο Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 334-335.
[183] Εγκύκλιος Υπουργείου Παιδείας: Αριθ. 19750, Αθήναι 29-11-1890, στο Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 335.
[184] Χρ. Κουλούρη: *Ιστορία και Γεωγραφία* ... ό.π., σελ. 53.

ΝΕΑ ΜΕΘΟΔΟΣ Κ. ΙΩ. ΜΑΡΟΥΔΗ

ΕΤΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΑΠΛΟΠΟΙΟΥΝ

ΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤ. ΙΩ. ΜΑΡΟΥΔΗ

ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΩΝ ΤΗΛΕΓΡΑΦΩΝ
ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΚΑΤ' ΕΓΚΡΙΣΙΝ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛ. ΚΑΙ ΤΗΣ Δ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΝΑΤΗ

ΔΙΑΣΚΕΥΑΣΘΕΙΣΑ ΟΛΩΣ ΕΠΙ ΤΟ ΒΕΛΤΙΟΝ, ΠΛΗΡΗΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ
ΔΙΗΡΗΜΕΝΗ ΕΙΣ ΤΕΣΣΑΡΑ ΜΕΡΗ, ΔΥΟ ΤΕΥΧΗ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΩΝΙΔΗ

1881

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 171

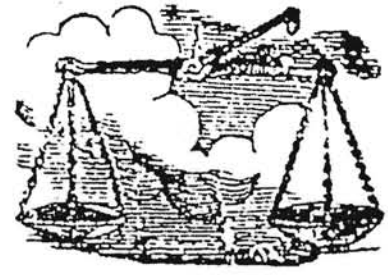
ΠΙΝΑΚΙΔΑ

Πίναξ ΙΑ'.

ΣΥΜΦΩΝΑ β, ζ

(Βιολί)

(Ζυγαριά)

β β ζ ζ

Διδασκαλία τῆς προφορᾶς αὐτῶν.

(Γιώβ) β

....ωβ
αβ } β

(Βούζ) ζ

....οζ
αζ } ζ

β ζ

ΝΕΟΝ ΜΕΘΟΔΙΚΟΝ

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΚΑΙ

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑΡΙΟΝ

ΜΕΤ' ΕΙΚΟΝΩΝ

ΥΠΟ

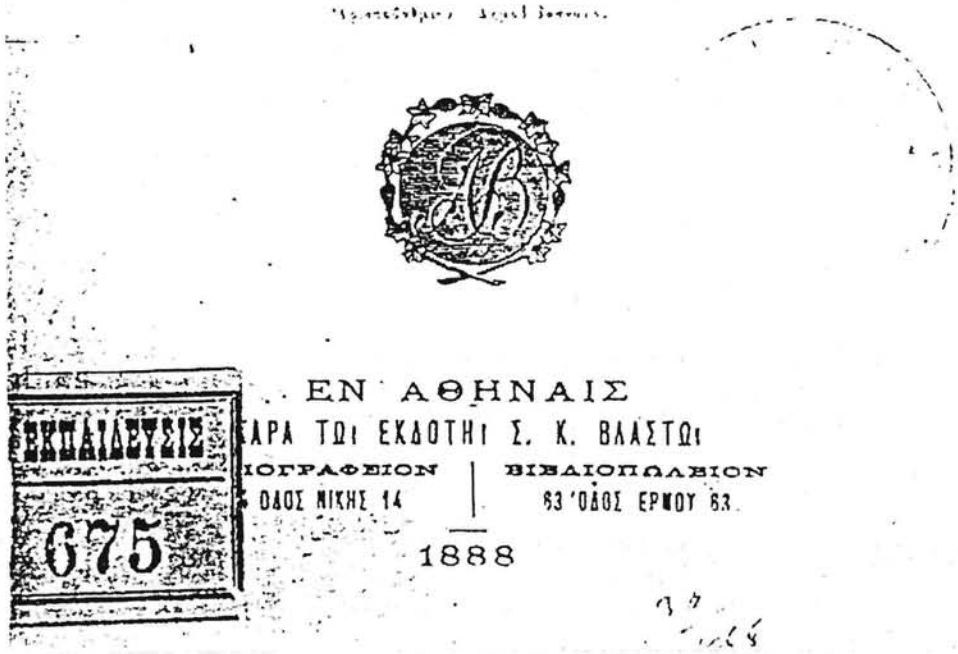
ΜΙΛΤΙΑΔΟΥ ΒΡΑΤΣΑΝΟΥ

Δ. Φ. τέως Διευθυντοῦ τοῦ Διδασκαλείου Ἀθηνῶν

ΚΑΙ

ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΚΚΙΝΑΚΗ

Ἱερομονάχου Ἁγίου Δενδρινοῦ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΠΑΡΑ ΤΩι ΕΚΔΟΤΗι Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΩι

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ | ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ

ΟΔΟΣ ΝΙΚΗΣ 14 | 63 ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ 63

1888

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

675

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 174

ΠΙΝΑΚΙΔΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Πινακὶς 1

Τὰ μικρὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, συλλαβαί, καὶ λέξεις [Ἓν φωνῆεν καὶ ἓν σύμφωνον].

ι. ν.

ι. ἵππος   ι. ἱέραξ

ι, ν, ι-ν ιν, ν-ι νι,

Ἐφαρμογή. ν. ι.

ν-ι-ν-ι, νι-νι, νινι.

Ὁδηγίαι. Πρὸς τί ὁμοιάζει τὸ ι; (πρὸς ἄγκιστρον). - Πρὸς τί τὸ ν; (πρὸς τοὺς δύο δακτύλους τῆς χειρὸς ἀνοικτοὺς καὶ ὀρθίους).- Γράψατε τὸ ι· τὸ ν. (ἐπὶ τοῦ κενοῦ (διὰ τοῦ δακτύλου, τοῦ δείκτου), ἐπὶ τοῦ βάθρου, τοῦ πίνακος;).- Πόσας φωνὰς ἔχει τὸ εν; - Εἰπὲ τὴν πρώτην, τὴν δευτέραν.-Ἀσκήσεις τῶν μαθητῶν, ἵνα διακρίνωσι τὸ ι ἐπὶ τῶν λέξεων ἵππος καὶ ἱέραξ καὶ νινί. - Ἀναλύσατε τὸ εν εἰς τὰς φωνάς του.-Συνθέσατε τὸ ι καὶ ν.-Συνθέσατε τὰς φωνὰς ν καὶ ι.-Ἀναλύσατε τὸ νι.-Εὕρετε ἐπὶ τοῦ κινητοῦ ἀλφαβήτου τὰ γράμματα ι καὶ ν.

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 174

Με τη συγγραφή των νέων αναγνωστικών βιβλίων, η διδασκαλία συστηματοποιείται και στο Αλφαβητάριο χρησιμοποιείται η συνθετική μέθοδος αντί της αναλυτικής που εφαρμοζόταν ως τότε[185].

Όλη αυτή η νομοθετική δραστηριότητα γύρω στα 1880 θωρείται ότι είναι η αρχή της εκδήλωσης της «αστικής οπτικής»[186] στην ελληνική εκπαίδευση Με την έννοια ότι θα δημιουργηθούν σταδιακά ευνοικές συνθήκες και προυποθέσεις για διεύρυνση του σχολικού μηχανισμού σε όλη την επικράτεια, ώστε να διασφαλισθεί έτσι η μόρφωση σε όλες τις ομάδες πληθυσμού. Για να επιτευχθεί όμως αυτός ο στόχος έπρεπε απαραίτητα να αναδιαρθρωθεί και αναδιοργανωθεί το δημοτικό σχολείο, με συνέπεια τα μαθήματα, η μεθοδολογία, τα προγράμματα διδασκαλίας, τα βιβλία, η διοίκηση και συνολικά η «φιλοσοφία» του, να ανταποκρίνεται στις επαγγελματικές και οικονομικές ανάγκες της ζωής και της κοινωνίας στην Ελλάδα του τέλους του 19ου αιώνα.

Με άλλα λόγια δεν ήταν δυνατό ο μηχανισμός της σχολικής εκπαίδευσης, ως δομή και λειτουργία, να διατηρεί τα χαρακτηριστικά της προηγούμενης κοινωνικής διάρθρωσης που είχε αρχίσει σταδιακά να διαφοροποιείται Η μετάλλαξη του κοινωνικού ιστού της χώρας από την αγροτοκτηνοτροφική παραγωγή σε οικονομικοκοινωνικές αποκρυσταλλώσεις και λειτουργίες βιομηχανικές-καπιταλιστικές, με νομοτελειακή ακρίβεια και αναγκαιότητα, οδηγούσε το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας σε μια παράλληλη αναδιάταξη. Έτσι θα παρουσιασθεί μια κοινωνική ανάγκη, με ζήτηση ενός σχολείου με κοινωνικά αποδεκτούς προσανατολισμούς, περισσότερο αποτελεσματικό, με καλύτερη οργάνωση και διοίκηση, η οποία θα πραγματωθεί με μια έντονη νομοθετική και διοικητική δραστηριότητα[187].

Την ίδια περίοδο, καθώς η Ελλάδα βρίσκεται σε βαθιά κρίση από τις επιπτώσεις της εφαρμογής του εκσυγχρονιστικού προγράμματος του Τρικούπη, οι

---

[185] Σ Ευαγγελόπουλος ο π , σελ 89

[186] «Η αστικη οπτικη δε γεννιεται φυσικα στην Ελλαδα το 1880, αλλα πολυ νωριτερα Ομως, προβληματα περιπλοκα, οπως π χ ο περιορισμος των αστικων διεκδικήσεων πριν και κατα την Επανασταση για να επιτευχθούν οι συμμαχιες που θα οδηγησουν στη νικη της, οπως τα τεραστια προβληματα του νεοσυστατου Κρατους, η Βαυαροκρατια και οι επιπτωσεις της, η πολιτικη και οικονομικη εξάρτηση από ξενες δυνάμεις, η πολυ αργη καπιταλιστικοποιηση του χαρακτηρα της οικονομίας μεταθέτουν τη διεκδικηση του αστικου σχολειου στη δεκαετια του 1880» (Α Φραγκουδακη *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση* ο π , σελ 12)

[187] Θ Χατζηστεφανιδης ο π , σελ 65 Πβ Κ Τσουκαλας *Εξαρτηση και αναπαραγωγη* ο π σελ 516 και Ελ Καλαφατη ό π , σελ 152

συντηρητικές αντιλήψεις φαίνονται κυρίαρχες, αφού οι τρικουπικές κυβερνήσεις συνάντησαν την «εχθρότητα της μεσαίας και μικροαστικής τάξης και του αγροτικού κόσμου, όπου η δημαγωγία του Δεληγιάννη εύρισκε πρόσφορο έδαφος»[188]. Οι προσπάθειες αυτές εμφανίζονται κατά τρόπο ανάγλυφο, ιδιαίτερα στο χώρο της εκπαίδευσης, εφόσον οι εκπαιδευτικοί -ως οδηγητές και διαμορφωτές της κοινής γνώμης σε παραδοσιακές, πρωτοβιομηχανικές και αναπτυσσόμενες κοινωνίες- έχουν τη δυνατότητα άσκησης επιρροής και διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, όχι μόνο στο στενό περίγυρο του σχολείου, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Αυτή όμως η πρώτη, μερική και αποσπασματική, προσπάθεια για μια αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, συνάντησε μεγάλες δυσκολίες στη σχολική πράξη. «Η νέα μέθοδος διδασκαλίας, η συνδιδακτική, ήταν άγνωστη στη μεγάλη πλειοψηφία των δασκάλων, τα εποπτικά μέσα διδασκαλίας σπάνιζαν, η κατάσταση των διδακτηρίων ήταν οικτρή και η κοινωνική μισθολογική και βιοτική θέση του δασκάλου άκρως απελπιστική»[189].

Η προσπάθεια του 1880 από τους διάφορους φορείς συνάντησε μεγάλες δυσκολίες γιατί οι εγγενείς αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος εμπόδιζαν την ευδοκίμηση των εκπαιδευτικών μέτρων που είχαν ληφθεί. Υπό το βάρος της κακής εκπαιδευτικής κατάστασης και ενδεχομένως της πίεσης του «Συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων»[190], το 1883 το Υπουργείο Παιδείας απέστειλε 14 έκτακτους επιθεωρητές, μεταξύ των οποίων το Χαρίσιο Παπαμάρκου και το Νικόλαο Πολίτη, για να μελετήσουν την κατάσταση των Δημοτικών σχολείων. Οι εκθέσεις των επιθεωρητών ήταν αποκαλυπτικές και αποκαρδιωτικές[191]. Η κατάσταση των διδακτηρίων, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις χαρακτηριζόταν ελεεινή και τρισάθλια. Οι μαθητές ήταν ρυπαροί, αγράμματοι και αμαθείς, σχεδόν χωρίς εξαίρεση. Πολλά σχολεία βρέθηκαν κλειστά. Ο εξοπλισμός σε μέσα διδασκαλίας ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτος. Η φοίτηση των μαθητών ελλειπής και άτακτη και η μοναδική μέθοδος διδασκαλίας

---

[188] Ν. Σβορώνος: ό.π., σελ. 103. Πβ. Π. Παπακωνσταντίνου-Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία* ... ό.π., σελ. 193-194.

[189] Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 90.

[190] Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 90. Πβ. Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 66.

[191] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 126. Αλ. Δημαράς: *Εκπαίδευση 1882-1913. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. ΙΔ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών 1977, σελ. 410.

ήταν η μηχανική αποστήθιση[192]

«Οι περί καθολικής και αναγκαστικής παιδείας των ελληνοπαίδων νόμοι του Κράτους ουδαμώς λειτουργούσιν», συμπεραίνει ο Χαρίσιος Παπαμάρκος. Για τους δασκάλους ειδικότερα γράφει «Τα κατά τους δημοδιδασκάλους έχουσι κάκιστα, διότι και η διδασκαλική αυτών εμπειρία και επιτηδειότης είναι ελλιπέσταται, και η κοινωνική αυτών, θέσις ταπεινοτάτη, και ο μισθός αυτών ευτελέστατος, και ο τρόπος της λήψεως αυτού εξευτελιστικός και η παντοδαπή εκ πολυμόρφων μερών εξάρτησις επαχθεστάτη και επιβλαβεστάτη»[193] Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την πλήρη αγραμματοσύνη εκείνων των λίγων που φοιτούσαν στο σχολείο, γιατί, όπως λέει πάλι ο Παπαμάρκος, τα κορίτσια ήταν εντελώς αγράμματα μιας και δε φοιτούσαν στα σχολεία[194], και από τα αγόρια φοιτούσε μόνο το δέκατο και αυτό άτακτα. «Του άρρενος φύλλου μόνον το δέκατον φοιτά εις τα σχολεία, και τούτο όμως ατάκτως και ελλιπέστατα, όσο για τα κορίτσια, αυτά «ουδαμώς» φοιτούν, το «θήλυ φύλον είναι σύμπαν εντελώς απαίδευτον και αγράμματον»[195]. Και ο Χαρίσιος Παπαμάρκου καταλήγει «Ατελέστερος τύπος δημοτικών σχολείων δεν είναι δυνατός του παρ' ημίν υπάρχοντος. Αι πρόχειροι βελτιώσεις ας δύναται τις να προτείνει και να επενέγκη ή ουδέν ή σμικρόν πάνυ δύνανται επί της βελτιώσεως των δημοτικών σχολείων (...), ανάγκη εθνική απόλυτος και κατεπείγουσα είναι ριζικώς ταύτα να αναδιοργανωθούν δύνανται δε»[196].

Ο Νικόλαος Πολίτης στην έκθεσή του για τα γραμματοδιδασκαλεία μας πληροφορεί ότι «μόνον ανάγνωσιν διδάσκονται οι παίδες, και ταύτην ξηράν, μονότονον, άψυχον, άνευ υποκρίσεως, και εκτός της αναγνώσεως ολίγην γραφήν, αλλ' άμορφον και αφιλόκαλον ευτυχείς δ' οι μαθηταί όσοι συν τούτοις

---

[192] Α Φραγκουδακη Εκπαιδευτικη μεταρρυθμιση ο π , σελ 20-21

[193] «Εκθεσεις των κατα το 1883 προς επιθεωρησιν των δημοτικων σχολειων εκτακτων επιθεωρητων» Εν Αθήναις Εκδ Εθνικό Τυπογραφειο, 1885, σελ 22

[194] Με το διαταγμα της 6/18 Φεβρουαριου 1834 κατοχυρωθηκε το δικαιωμα της Ελληνιδας για συμμετοχη στην Πρωτοβαθμια Εκπαιδευση Βλ Σχετικα Γ΄ Βενθυλος ο π , του Α΄, σελ 13 Ομως με εγκυκλιο του Υπουργου Εκκλησιαστικων και της Δημόσιας Εκπαιδευσης προς τους νομαρχες στις 10 Σεπτεμβριου 1852 δοθηκε εντολη απαγορευσης συνεκπαιδευσης στα ιδια διδακτηρια αγοριων και κοριτσιων « η τοιαυτη επιμιξια προκαταβαλλει σπερματα δυσαρεστων συνεπειων εγκριναμεν ωφελιμον να σας επιφορτισωμεν να ενεργησητε αρμοδιως, ινα απαγορευθη του λοιπου η τοιαυτη συνηθεια» Βλ Χ Λέφας ο π σελ 30 Ομως η οικονομικη κατασταση των δημων και κοινοτητων ηταν τέτοια που δεν επέτρεπε την ιδρυση και λειτουργια δευτερου δημοτικου σχολειου Ετσι το νομοθετικα κατοχυρωμενο δικαιωμα των κοριτσιων να φοιτουν ουσιαστικα, ακυρωνοταν στην πραξη

[195] «Εκθεσεις των κατα το 1883 προς επιθεωρησιν των δημοτικων σχολειων ό π , σελ 22

[196] ο π , σελ 22

αποκομίσουσι μετά του απολυτηρίου και εφόδιον μαθηματικών γνώσεων επαρκές εις πρόχειρον καταστιχογραφίαν, διότι ολίγιστοι γιγνώσκουσιν να εκτελώσιν απταίστως τας τέσσαρας πράξεις της αριθμητικής»[197].

Στις εκθέσεις τους οι έκτακτοι επιθεωρητές διεκτραγωδούσαν με τα πλέον μελανά χρώματα την κατάσταση της δημοτικής εκπαίδευσης, φανερώνοντας το πρακτικό μέγεθος των ελλείψεων. Πενήντα ολόκληρα χρόνια ελεύθερου ελληνικού βίου και η παιδεία παρέμενε καθηλωμένη στο πιο χαμηλό επίπεδο. Βέβαια οι έκτακτοι επιθεωρητές με την καταγραφή των ελλείψεων των δημοτικών σχολείων, υποδείκνυαν και τα αναγκαία μέτρα που έπρεπε να ληφθούν από το κράτος για την αντιμετώπισή τους· όμως η κατάσταση δεν ήταν δυνατόν να βελτιωθεί σύντομα[198].

θ. Γλωσσική αναγέννηση

Την ίδια εποχή και ενώ ο 19ος αιώνας έφθανε προς τη δύση του, η διαμάχη, γύρω από το γλωσσικό θέμα κορυφώθηκε (1888) με την έκδοση του βιβλίου του Γιάννη Ψυχάρη[199] «το ταξίδι μου», με το οποίο ανοίγει μια νέα εποχή στη γλωσσική και πνευματική πορεία του Έθνους. «Με το κήρυγμά του και με το έργο του ο Ψυχάρης βοήθησε τους ομογλώσσους του να σεβαστούν τον εαυτό τους, να γράψουν τη μητρική τους γλώσσα σπάζοντας τελειωτικά την αρχαϊστική παράδοση χιλιετηρίδων»[200]. «Όποιος με διαβάσει» αναφέρει στον πρόλογο του βιβλίου του ο Ψυχάρης, «θα καταλάβη με τι σκοπόν έγραψα «το ταξίδι μου». Γλώσσα και πατρίδα είναι το ίδιο. Να πολεμά κανείς για την πατρίδα του ή για την εθνική του γλώσσα είναι ένας αγώνας ... Η ζωή μου είναι της Γαλλίας ... Γεννήθηκα όμως ρωμιός και δεν μπορώ να το ξεχάσω· έχω χρέη και στην Ελλάδα. Θέλησα να της το δείξω. Αφού δεν μπορώ να της είμαι χρήσιμος στον πόλεμο, τουλάχιστο πολεμώ για την εθνική μας τη γλώσσα ... Δεν έβαλα έναν τύπο γραμματικό, δεν έγραψα μια λέξη, μια συλλαβή στο βιβλίο μου, χωρίς να το συλλογιστώ πριν ώρες, μπορώ να πω μάλιστα χρόνια, αφού κάθε

---

[197] ό.π., σελ. 70.
[198] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 207.
[199] Γιάννης Ψυχάρης: Βλ. σχετικά, Θ. Ξύδης: Ψυχάρης Ιωάννης: Λήμμα στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 5ος, Αθήναι, έκδ. Ελληνικά Γράμματα-HERDER, 1968, σελ. 656.
[200] Μαν. Τριανταφυλλίδης: *Νεοελληνική Γραμματική-Ιστορική Εισαγωγή*. Τομ. 1ος, Αθήνα 1938, σελ. 117.

χειμώνα στα δημόσια μαθήματά μου της Σορμπόννας, της γλώσσας μας την ιστορία μελετώ ... Δική μου γλώσσα δεν έχω και δεν έφτειασα γλώσσα, γιατί πλάστης δεν είμαι. Γράφω την «κοινή» γλώσσα του λαού ... Προσπάθησα να τη γράψω κανονικά, να φυλλάξω τους νόμους της, να προσέξω τη φωνολογία, στη μορφολογία στον τυπικό και στη σύνταξη της δημοτικής γραμματικής»[201].

Με την έκδοση του βιβλίου του «ταξίδι» άρχισε ένας μεγάλος αγώνας για την απλοποίηση της γλώσσας και την επικράτηση της δημοτικής. Ενεργοποιείται η κίνηση για τη γλωσσική αναγέννηση και αμφισβητείται πλέον, ολοένα και εντονότερα, το παραδοσιακό αρχαϊστικό ρεύμα, που αποτέλεσε τον κυρίαρχο ιδεολογικό προσανατολισμό της νεοελληνικής κοινωνίας κατά το 19ο αιώνα. «Με τη δημοσιότητα που δόθηκε στο κήρυγμα του Ψυχάρη και με τη θετική κριτική του Ροΐδη για το «ταξίδι», άναψε πάλι η συζήτηση γύρω στο γλωσσικό πρόβλημα ... Το γλωσσικό ... σε λίγο έγινε το ζήτημα της ημέρας, όπως στα χρόνια του Κοραή»[202].

Ο Ψυχάρης με την πνευματική κίνηση «του δημοτικισμού» και με γλωσσικό όργανο τη λαϊκή γλώσσα δημιούργησε ένα ορμητικό ρεύμα αντίθετο στον αρχαϊσμό και τη στείρα προγονοπληξία[203]. Από τον Ψυχάρη και μετά, ο αρχαϊσμός υποχωρεί και αντικαθίσταται με μια απλούστερη γλωσσική μορφή, την καθαρεύουσα. Με την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας στη λογοτεχνία δημιουργήθηκε ο πρώτος σοβαρός όρος για τον κλονισμό του αρχαϊστικού ιδανικού και του γλωσσικού οργάνου που τον εκφράζει. Τις επόμενες δεκαετίες επισωρεύτηκαν και άλλες γονιμοποιές δυνάμεις -πνευματικές, κοινωνικές και πολιτικές- που θα φέρουν πιο κοντά στο στόχο της επίσημης καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας στο Ελληνικό Κράτος[204].

ι. Νομοσχέδιο Π. Μανέτα

Το Μάϊο του 1887, ο Υπουργός Παιδείας Π. Μανέτας κατάρτισε νομοσχέδιο «περί συμβουλίου της Εκπαιδεύσεως», το οποίο όμως δεν κατέθεσε στη βου-

---

201 Ι. Ψυχάρης: *Το ταξίδι μου.* Έκδοση Γ΄, Αθήναι 1926, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 409.
202 Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 100.
203 Λ. Πολίτης: *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Δ΄ έκδοση, Αθήνα, έκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1985, σελ. 186-191.
204 Αλ. Δελμούζος: *Το κρυφό σχολειό (1908-1911),* Αθήνα, έκδ. Γαλλικού Ισντιτούτου, 1950, σελ. 15.

λή και έτσι δεν έγινε γνωστό το περιεχόμενό του. Μέσα όμως από τις διατάξεις ενός άλλου νομοσχεδίου «περί πειθαρχικών ποινών, παύσεως και μεταθέσεως των δημοδιδασκάλων», το οποίο κατέθεσε στη βουλή ο ίδιος Υπουργός Παιδείας και ψηφίστηκε, προκύπτει ότι το «συμβούλιο» ήταν αρμόδιο να γνωμοδοτεί μόνο για πειθαρχικές περιπτώσεις. Το δικαίωμα μετάθεσης και απόλυσης παρέμεινε στη δικαιοδοσία του Υπουργού. Το νομοσχέδιο «περί πειθαρχικών ποινών» δημοσιεύθηκε με το νόμο ΑΦΝΗ΄ το 1887 και ρύθμιζε τις πειθαρχικές ποινές, την απόλυση και τις μεταθέσεις των δασκάλων. Πειθαρχικές ποινές ήταν: η επίπληξη, το χρηματικό πρόστιμο μέχρι 20 δραχμές, το χρηματικό πρόστιμο μέχρι του μισού του μισθού και η προσωρινή απόλυση από 3 ημέρες μέχρι 3 μήνες. Τις ποινές επέβαλε ο Υπουργός Παιδείας μετά από πρόταση του μη υποβληθέντος στη βουλή νομοσχεδίου προβλεπομένου «συμβουλίου της εκπαιδεύσεως» ή του γενικού επιθεωρητή των σχολείων ή των εκτάκτων επιθεωρητών, η δε επίπληξη και το χρηματικό πρόστιμο μέχρι 20 δραχμές μπορούσε να το επιβάλλει και ο γενικός επιθεωρητής ή οι έκτακτοι επιθεωρητές μετά από έγκριση του Υπουργού Παιδείας. Πριν τιμωρηθεί ο δάσκαλος, του δινόταν το δικαίωμα να παρουσιασθεί και να απολογηθεί. Με τον παραπάνω νόμο εισήχθησαν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση δύο ουσιώδεις μεταρρυθμίσεις σχετικά με τις πειθαρχικές ποινές των δασκάλων. Ο Υπουργός δεν είχε το δικαίωμα να επιβάλει απευθείας ποινή και ο δάσκαλος, για πρώτη φορά, είχε το δικαίωμα να απολογηθεί πριν τιμωρηθεί. Οι δάσκαλοι απολύονταν από την υπηρεσία αν στερούνταν τα αστικά τους δικαιώματα και τιμωρούνταν ποινικά για κακούργημα. Αν τιμωρούνταν τρεις φορές πειθαρχικά με τον ανώτατο όρο του προστίμου ή της προσωρινής παύσης ή δύο φορές για πειθαρχικό παράπτωμα στον ίδιο χρόνο. Μετά από πρόταση απόλυσης του γενικού επιθεωρητή. Αν απουσίαζαν αδικαιολόγητα από τα καθήκοντά τους για ένα μήνα. Αν μετά από ασθένεια κρίθηκαν ανίκανοι να εκπληρώσουν τα καθήκοντά τους περισσότερο από τρεις μήνες. Αν δεν έδειξαν το ανάλογο ενδιαφέρον στην εκπλήρωση των καθηκόντων των ή απέδειξαν μετά από αιτιολογημένη έκθεση του γενικού επιθεωρητή αναξιοπρεπή διαγωγή προς τη θέση τους. Αν διαγράφονταν η πίστωση από το δημοτικό προϋπολογισμό και δεν πληρώνονταν. Η τελευταία

αυτή περίπτωση άφηνε απροστάτευτους τους δασκάλους από τους δημάρχους, οι οποίοι μπορούσαν να απολύουν τους δασκάλους διαγράφοντας την πίστωση πληρωμής τους. Οι μεταθέσεις των δασκάλων επιτρέπονταν μετά από αίτησή τους, αν υποβιβάζονταν και δεν μπορούσαν να υπηρετήσουν σε ανώτερα σχολεία του βαθμού τους, για έκτακτους λόγους μετά από βεβαίωση της διοικητικής αρχής και των επιτόπιων εφορειών, αν ζητούσε τη θέση τους υπότροφος του δήμου. Οι μεταθέσεις είχαν εφαρμογή, σύμφωνα με το νόμο, μόνο κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους[205].

ια. Νομοσχέδια Θεοτόκη

Αποκορύφωμα των προσπαθειών του «νεωτερικού κόμματος» αποτέλεσε η απόπειρα για τη μεταρρύθμιση της νεοελληνικής εκπαίδευσης το Δεκέμβριο του 1889. Το Τρικουπικό εκσυγχρονιστικό πνεύμα βρίσκει την ολοκληρωμένη του έκφραση στην παιδεία, με την κατάθεση στη βουλή, από τον Υπουργό «των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως» Γ. Θεοτόκη, σειράς νομοσχεδίων, που επιδίωκαν με τις διατάξεις και ρυθμίσεις τους να επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας. Τα νομοσχέδια συνοδεύονταν με αναλυτικές εισηγητικές εκθέσεις, λεπτομερείς στατιστικούς πίνακες για τα δημοτικά σχολεία και τον προϋπολογισμό. Τα νομοσχέδια και τις αιτιολογικές εκθέσεις τους είχε συντάξει ο Χαρ. Παπαμάρκου Τμηματάρχης τότε της δημοτικής εκπαίδευσης και γενικός επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων[206]. Έλεγε στην αγόρευσή του ο Υπουργός: «... ουδέν των στοιχείων, των απότελούντων την δημοτικήν εκπαίδευσιν, έχει υγιώς παρ' ημίν. Διισχυρίζομαι επομένως, ότι δημοτικήν εκπαίδευσιν, δεν έχομεν τοιαύτην, διότι δεν υπάρχουσι διδακτήρια· γιγνώσκετε πάντες εις ποίας τρώγλας και αχυρώνας, με ολίγας, ολιγίστας εξαιρέσεις, δίδεται η δημοτική εκπαίδευσις· ... Πως είναι δυνατόν εν τοιούτοις διδακτηρίοις να υπάρξη δημοτική εκπαίδευσις; Όργανα διδακτικά και σκεύη διδακτικά δεν υπάρχουν, ούτε θρανία υπάρχουσιν, ... προγράμματα διδασκαλίας δεν υπάρχουσιν ... ουδέποτε πρόγραμμα αναλυτικόν συνετάχθη της δημοτικής εκπαιδεύσεως· ... Οι διδάσκαλοι ως επί το πλείστον είναι

[205] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 281-283.
[206] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 133.

ανίκανοι εις το έργον αυτών, όπερ ή ουδέποτε έμαθον, ή μαθόντες αυτό, απέμαθον ... Διδακτικά βιβλία δεν υπάρχουσι ... Ουδενός τούτων υπάρχοντος, δημοτική εκπαίδευσις δεν υπάρχει κι διά τούτο η Ελλάς δημοτικήν εκπαίδευσιν δεν έχει, τα δε δαπανώμενα σήμερον εκατομμύρια δαπανώνται ματαίως και ανωφελώς»[207]. Τα νομοσχέδια του 1889, με το περιεχόμενό τους[208], αντιμετώπιζαν με μεγάλη ευστοχία και αποτελεσματικότητα τα κρίσιμα και οξυμένα εκπαιδευτικά προβλήματα της εποχής Συγχρόνως είχαν μια ξεχωριστή θέση και σημασία στην ιστορία των μεταρρυθμίσεων της νεοελληνικής εκπαίδευσης, αφού όπως γράφει ο Αλ Δημαράς ο όρος «μεταρρύθμιση» εμφανίζεται επίσημα για πρώτη ίσως φορά στα νομοσχέδια του 1889. Πιο συγκεκριμένα, ένα από τα νομοσχέδια επιγράφεται: «Περί μεταρρυθμίσεως των ήδη υπαρχόντων διδασκαλείων», ενώ και μέσα στα κείμενα των νομοσχεδίων απαντάται διάσπαρτα ο όρος, π.χ. στο νομοσχέδιο για τη μέση εκπαίδευση διαβάζουμε («Η μεταρρύθμισις της παρ' ημίν καλουμένης μέσης εκπαιδεύσεως...»)[209].

Οι σημαντικότερες διατάξεις των νομοσχεδίων προέβλεπαν· Την ίδρυση 6/τάξεων δημοτικών σχολείων για αγόρια και κορίτσια, κατάργηση των ελληνικών σχολείων. Διάρκεια φοίτησης στο γυμνάσιο 5 ή 6 χρόνια. Ιδιαίτερη μεριμνα για την εκπαίδευση των θηλέων με την ίδρυση τριτάξεων παρθεναγωγείων και κρατικού διδασκαλείου θηλέων. Ίδρυση διδασκαλείου τεχνικών μαθημάτων, μονοτάξιων διδασκαλείων και υποδιδασκαλείων για να εξοικονομηθεί ο αναγκαίος αριθμός δασκάλων, επειδή οι απόφοιτοι των διδασκαλείων δεν επαρκούσαν για να καλύψουν όλα τα δημοτικά σχολεία[210]

Τα νομοσχέδια αυτά περιλάμβαναν ενδιαφέρουσες καινοτομίες, που έδιναν πειστικές απαντήσεις σε ορισμένα από τα βασικά εκπαιδευτικά προβλήματα της εποχής Η ίδρυση του «Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου» παρά του Υπουργού Παιδείας, συνιστούσε ένα σοβαρό βήμα για την απαλλαγή της δημο-

---

[207] Γ Θεοτοκης *Αγόρευσις εν τη βουλη κατα την συνεδριασιν της 4 Δεκεμβριου 1889 επι τη εισαγωγή των εκπαιδευτικων νομοσχεδιων*, στο Ι Κανακη ο π , σελ 208 209

[208] Ήταν συνολικά εννεα νομοσχεδια που καλυπταν μια ευρεια θεματικη περιοχη της γενικής εκπαιδευσης Ητων «Περι της Στοιχειωδους Εκπαιδεύσεως, Περί μεταρρυθμίσεως των διδασκαλειων του Κρατους, Περι διδασκαλειων των τεχνικων μαθηματων, Περι διδασκαλειου των θηλεων, Περί ανωτερων Παρθεναγωγειων, Περι ιδρυσεως μονοτακτων διδασκαλειων, Περι υποδιδασκαλειων, Περι μεσης Εκπαιδεύσεως, Περι συμβουλιου επι της μεσης εκπαιδευσεως» (Βλ σγετ Σ Παπαδημητριου *Ιστορια του Δημοτικου μας Σχολειου* ό π , σελ 105)

[209] Αλ Δημαρας *Εκπαιδευτική μεταρρυθμιση στη νεοτερη Ελλαδα* Λημμα στην Παιδαγωγικη ψυχολογικη Εγκυκλοπαιδεια Λεξικο, τομ 6ος, Αθηνα εκδ Ελληνικα Γραμματα HERDER 1989, σελ 3121

[210] Ι Κανακης ο π , σελ 133

τικής εκπαίδευσης από την πολιτική παρέμβαση και συναλλαγή και εξασφάλιζε κατά τρόπο ικανοποιητικό την εποπτεία και την καθοδήγηση του διδακτικού προσωπικού. Η αύξηση των ετών φοίτησης σε 6/τάξιο δημοτικό σχολείο, σε συνδυασμό με την κατάργηση των ελληνικών σχολείων και το 5/ετές ή 6/ετές γυμνάσιο, έδινε αυτοτέλεια και αναβάθμιζε τη λειτουργία του δημοτικού σχολείου. Επιδιωκόταν ακόμα η βελτίωση του διδακτικού προσωπικού, με τα μέτρα για τα διδασκαλεία, ενώ η πρόβλεψη για το διορισμό μόνιμων επιθεωρητών από τους απόφοιτους του διδασκαλείου θα συντελούσε στην αποτελεσματικότερη εποπτεία των σχολείων. Η ίδρυση ανωτέρων παρθεναγωγείων στις πόλεις που λειτουργούσαν πλήρη (6/τάξια) δημοτικά σχολεία αναβάθμιζε ποιοτικά την εκπαίδευση των κοριτσιών[211].

Τα νομοσχέδια του 1889 παρά τις θετικές ρυθμίσεις τους για την εκπαίδευση, είχαν και ορισμένα μειονεκτήματα, που «συνέχιζαν, αν και απαβλυμένη, την ανισότητα στη βασική εκπαίδευση των Ελληνόπουλων», αφού τα σχολεία διακρίνονταν σε πλήρη, πολυτάξια, διτάξια, μονοτάξια και ημιημερήσια εξατάξια δημοτικά σχολεία, ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών. Τα 6/τάξια δημοτικά σχολεία θα ιδρύονταν σε πόλεις και χωριά με πληθυσμό πάνω από 600 κατοίκους, ενώ σε χωριά, κάτω από 300 κατοίκους, δεν προβλεπόταν ίδρυση δημοτικού σχολείου. Υποχρεωτική ήταν η σύσταση σχολείων μόνο για πόλεις και χωριά που είχαν πάνω από 1300 κατοίκους. Επιπλέον δεν προσδιοριζόταν ο σκοπός της λαϊκής παιδείας. Οι ρυθμίσεις του νομοσχεδίου που αναφέρονταν και προσδιόριζαν την εκπαίδευση του διδακτικού προσωπικού, δημιουργούσαν ένα καθεστώς πολυτυπίας με φανερές συνέπειες στη λειτουργία των δημοτικών σχολείων. Τέλος, στα ανώτερα παρθεναγωγεία θα φοιτούσαν κορίτσια της μεσαίας τάξης, δηλαδή τα παιδιά των υπαλλήλων και των στρατιωτικών[212].

Τα νομοσχέδια του 1889 προκάλεσαν οξύτατες αντιδράσεις μέσα και έξω από τη βουλή. Με ιδιαίτερη σφοδρότητα πολεμήθηκαν από τον Π. Οικονόμου, στενό συνεργάτη του Δηλιγιαννικού κόμματος, για την αύξηση της φοίτησης στο δημοτικό σχολείο και την αντικατάσταση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας από την καθαρεύουσα, ενώ ο Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος αντέδρασε έντονα

---

[211] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 283-286. Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 228.
[212] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 133-134.

για τις προτεινόμενες ρυθμίσεις στο ζήτημα των διδασκαλείων. Το αποτέλεσμα ήταν να υποχρεωθεί ο Υπουργός «των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως» Γ. Θεοτόκης να μην επιμείνει στην ψήφιση των νομοσχεδίων και τελικά να τα αποσύρει[213].

ιβ. Αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων του Χαρίσιου Παπαμάρκου

Το 1890, ο Χαρίσιος Παπαμάρκος δημοσίευσε «Αναλυτικόν Πρόγραμμα των μαθημάτων του πλήρους δημοτικού σχολείου των Αρρένων κατά τα Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια» του 1889. Για τη σύνταξη του προγράμματος βασίστηκε στα αναλυτικά προγράμματα των δημοτικών σχολείων της Γερμανίας λαμβάνοντας όμως υπόψη του τις ιδιορρυθμίες και ανάγκες της ελληνικής εκπαίδευσης, καθώς και τα πορίσματα της εφαρμογής του αναλυτικού προγράμματος του 1878, που για δώδεκα και πλέον έτη χρησιμοποιούνταν από τα δημοτικά σχολεία της υπόδουλης Μακεδονίας[214]. Σκοπός του δημοτικού σχολείου, σύμφωνα με το πρόγραμμα του 1890, ήταν: «να εμφυτεύση εις τας απαλάς ψυχάς των εις αυτό φοιτώντων νεαρών παίδων τον φόβον του Θεού, να καταστήση αυτούς ευπειθείς προς το αγαθόν, το καλόν και το κόσμιον, να αναπτύξει τας πνευματικάς και σωματικές δυνάμεις αυτών και να μεταδώσει αυτοίς τοιαύτας και τοσαύτας γνώσεις και επιτυδειότητας, όσαι είνε απολύτως αναγκαίαι εις έκαστον χρηστόν της ημετέρας κοινωνίας μέλος»[215]. Εκτός από την ηθικοθρησκευτική αγωγή και την ολόπλευρη ανάπτυξη των πνευματικών δυνάμεων του παιδιού, το πρόγραμμα πρότασσε και τον εμπλουτισμό με όλες τις απαραίτητες γνώσεις για τη ζωή. Γλώσσα διδασκαλίας για όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου καθιερωνόταν η απλή καθαρεύουσα. Το πρόγραμμα επιχειρούσε, μέσα από το περιεχόμενο των διδακτικών βιβλίων και τη διδασκαλία, να εκσυγχρονίσει το δημοτικό σχολείο προσαρμόζοντας τη διδακτέα ύλη στην πνευματική ζωή του τόπου. Τα μαθήματα παρέμειναν τα ίδια με εκείνα του προγράμματος του 1878, με τη διαφορά ότι άλλαζαν οι ώρες της εβδομαδιαίας διδασκαλίας για κάθε μάθημα. Με τις αυξομειώσεις αυτές των ωρών διδα-

---

[213] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 134.

[214] Χαρ. Παπαμάρκος: *Αναλυτικόν πρόγραμμα των μαθημάτων του πλήρους Δημοτικού Σχολείου των αρρένων κατά τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια*. Αθήνησιν, έκδ. Αδελφών Περρή, 1890, σελ. 89.

[215] ό.π., σελ. 3.

σκαλίας στα μαθήματα, οι συνολικές ώρες διδασκαλίας την εβδομάδα αυξάνονταν από 192 σε 193, δηλαδή 1 ώρα περισσότερο[216]. Στην αρχή κάθε μαθήματος υπήρχε ο σκοπός και στη συνέχεια καταγραφόταν η διδακτέα ύλη. Τα αναγνωστικά βιβλία γραμμένα σε καθαρεύουσα γλώσσα, απαλλαγμένη από ξένα στοιχεία, έπρεπε να περιέχουν κείμενα πεζά και ποιήματα των σπουδαιότερων εθνικών συγγραφέων, αποσπάσματα από τη νεοελληνική φιλολογία, αποσπάσματα σε μετάφραση από την αρχαία ελληνική ή και τις ξένες γλώσσες. Τα κείμενα στα βιβλία έπρεπε να είναι γραμμένα κατά παιδαγωγική αλληλουχία και το περιεχόμενό τους να είναι τέτοιο, ώστε να καθορίζει τις τριπλές σχέσεις του μαθητή, δηλαδή προς το Θεό, τη φύση και τον πλησίον. Το Ευαγγέλιο προβλεπόταν να διδάσκεται σε μετάφραση[217]. Στο μάθημα της πραγματογνωσίας ο δάσκαλος ήταν ελεύθερος να διδάσκει ότι αυτός νόμιζε ότι ήταν επίκαιρο προς τις ανάγκες των μαθητών. Η διδακτέα ύλη της Α΄ τάξης περιλάμβανε τις ενότητες: σχολείο, εκκλησία, σπίτι, οικογένεια, ανθρώπινο σώμα, ενδυμασία, γιορτές κ.λπ.[218] Το μάθημα της φυσικής ιστορίας διδασκόταν εποπτικά με εικόνες και αντικείμενα. Η μηχανική αποστήθιση απαγορευόταν. Για τη σωστή γραφή των μικρών και κεφαλαίων γραμμάτων στην καλλιγραφία παραθέτονταν υποδείγματα προάσκησης (στη συνέχεια παραθέτω πίνακα καλλιγραφίας για τις Β΄ και Γ΄ τάξεις). Το μάθημα της γυμναστικής γινόταν με ελεύθερες ασκήσεις, με ασκήσεις γυμναστικών οργάνων, με παιγνίδια και όπου ήταν δυνατόν προτείνονταν πεζοπορία και κολύμπι. Σύμφωνα με το πρόγραμμα, για να έχει επιτυχία η διδασκαλία των μαθημάτων, έπρεπε να υπάρχουν τα αναγκαία όργανα και βιβλία και οι δάσκαλοι χρειαζόταν να έχουν εκτός από το ενδιαφέρον, διδακτική ικανότητα και γνώσεις. Το αναλυτικό πρόγραμμα του 1890 δεν εφαρμόστηκε όπως και τα νομοσχέδια του 1889[219].

Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη που ήρθε στην εξουσία μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου του 1890, στις 13 Σεπτεμβρίου 1891 δημοσίευσε το Β.Δ. «περί προσόντων των γραμματοδιδασκάλων». Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό οι γραμματοδιδάσκαλοι επανέρχονταν στα δημοτικά σχολεία και μάλιστα σε μια εποχή

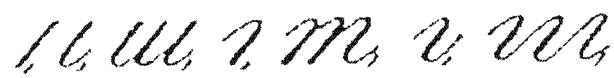
---

216 ο π , σελ 4
217 ο π , σελ 21, 13
218 ο π σελ 22-23
219 ο π , σελ 60-90

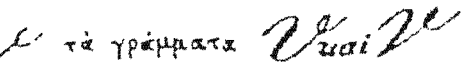
ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΑΛΛΙΓΡΑΦΙΑΣ 1890

ΤΑΞΙΣ Β'.

1) Αἱ προασκήσεις

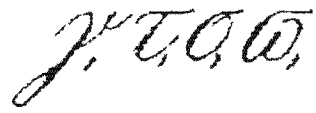
τὰ γράμματα

2) Ἡ προάσκησις τὰ γράμματα

3) Ἡ προάσκησις τὸ γράμμα

4) Σύνδεσις τῶν ἀνωτέρω γραμμάτων.

5) Τὰ γράμματα

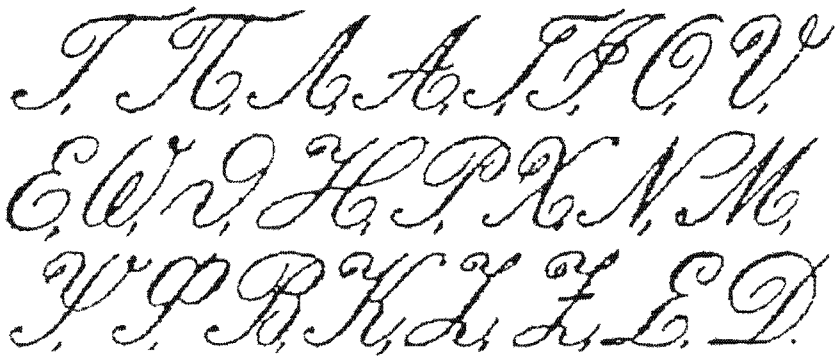
7) Τὰ γράμματα λέξεις πε-

ριέχουσαι ταῦτα.

ΤΑΞΙΣ Γ'.

1) Αἱ προασκήσεις Τὰ κεφαλαῖα

γράμματα κατὰ ταύτην τὴν τάξιν

Πηγή: Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 167

που γίνονταν προσπάθειες για τη σταδιακή αντικατάστασή τους. Οι γραμματοδιδάσκαλοι διορίζονταν προσωρινά σε θέσεις αναπληρώνοντας δασκάλους που απουσίαζαν ή σε χωριά που είχαν πληθυσμό τουλάχιστον 250 κατοίκους. Οι γραμματοδιδάσκαλοι για να διορισθούν έπρεπε να έχουν ηλικία τουλάχιστον 16 ετών, να έχουν απολυτήριο Ελληνικού σχολείου ή ιερατικής σχολής ή προτύπου δημοτικού σχολείου των διδασκαλείων και αποδεικτικά στοιχεία ότι είχαν παρακολουθήσει και ασκηθεί 40 ημέρες στη νέα συνδιδακτική μέθοδο σε ένα από τα διδασκαλεία της χώρας[220].

Το 1892 επανέρχεται στην εξουσία ο Χαρίλαος Τρικούπης και η κατάσταση στην εκπαίδευση άρχισε να βελτιώνεται. Το ίδιο έτος πήρε τα κατάλληλα μέτρα για τη βελτίωση των δημοτικών σχολείων. Με το νόμο ΒΟΘ ιδρύθηκαν **Υποδιδασκαλεία**, ένα σε κάθε νομό, προκειμένου οι απόφοιτοί τους να αντικαταστήσουν τους γραμματοδιδασκάλους, που είχαν ατελή μόρφωση και δίδασκαν στα κοινά δημοτικά σχολεία (τα γραμματεία), τα οποία λειτουργούσαν σε μικρά χωριά με 150-600 κατοίκους[221]. Ας σημειωθεί ότι το 1844 η Οθωνική Κυβέρνηση αναγκάσθηκε να αναγνωρίσει την τάξη των γραμματοδιδασκάλων, επειδή οι εξερχόμενοι δάσκαλοι με βάσει το νόμο 1834 δεν ήταν αρκετοί για να ικανοποιήσουν τις εκπαιδευτικές ανάγκες της χώρας. Η διαδικασία πρόσληψης των γραμματοδιδασκάλων ήταν η εξής: Οι ενδιαφερόμενοι έγραφαν ιδιόχειρη αίτηση, μπροστά στις τοπικές αρχές και τους δημοδιδασκάλους, στην οποία ανέπτυσσαν το σκοπό της υποβολής της, και εδήλωναν, ότι γνωρίζουν ανάγνωση, γραφή, τις τέσσερες απλές πράξεις της αριθμητικής και τα πρώτα στοιχεία της «ιεράς ημών πίστεως». Ανάλογη ρύθμιση έγινε και το 1872, μόνο που την ιδιόγραφη αίτηση αντικατέστησε «γραφή καθ' υπαγόρευσιν, πέντε στίχων από βιβλίου μη προχείρου και εκ των προς καθημερινήν χρήσιν»[222].

Στα υποδιδασκαλεία η φοίτηση ήταν μονοετής. Οι υποψήφιοι εισάγονταν ύστερα από εξετάσεις. Όταν τελείωναν τις σπουδές τους υποβάλλονταν σε απολυτήριες εξετάσεις σε ένα από τα διδασκαλεία του Κράτους, που όριζε ο Υπουργός Παιδείας και ενώπιον εξεταστικής Επιτροπής που την αποτελούσαν

---

[220] Ι Κανακης ο π , σελ 135
[221] Χ Λέφας ο π , σελ 255 Π Παπακωνσταντινου-Απ Ανδρεου *Τα διδασκαλεια* ο π , σελ 108-109
[222] Χ Λεφας ο π , σελ 171-172

ο Διευθυντής της Δημοτικής Εκπαίδευσης, ο Διευθυντής του Διδασκαλείου και οι δάσκαλοι των τεχνικών μαθημάτων του Διδασκαλείου[223]. Οι υποψήφιοι υποδιδάσκαλοι ή γραμματιστές έπρεπε να έχουν απολυτήριο Ελληνικού σχολείου, ηλικία 16-30 ετών, καλή υγεία και αρτιμελές σώμα. Διδάσκονταν από πρωτοβάθμιους δασκάλους με τριετή τουλάχιστον υπηρεσία και χωρίς πειθαρχικές ποινές[224]. Οι απολυόμενοι με βαθμό «Άριστα» διορίζονταν ως «γραμματισταί» στα γραμματεία που ιδρύονταν σε χωριά με 500-600 κατοίκους. Όσοι είχαν βαθμό «Λίαν Καλώς» σε χωριά με 400-500 κατοίκους, και όσοι είχαν βαθμό «Καλώς» σε χωριά με 400-450 κατοίκους[225]. Διαβάθμιση ανάλογα με το βαθμό του πτυχίου προβλεπόταν και στο μισθό των γραμματιστών, ενώ οι αριστούχοι δικαιούνταν να εγγραφούν στη δεύτερη τάξη των διδασκαλείων, εφ' όσον δεν ξεπερνούσαν σε ηλικία τα 30 έτη[226].

Η παραπάνω διαβάθμιση των γραμματιστών, καθώς και η τοποθέτησή τους σε σχολεία μεγαλύτερα ή μικρότερα ανάλογα με το βαθμό τους, δεν ήταν η καλύτερη, γιατί δημιουργούσε ανταγωνισμό και ζηλοτυπία μεταξύ τους.

Τα υποδιδασκαλεία, τα οποία λειτούργησαν συστηματικά επί 14 χρόνια (1892-1906) ανταποκρίθηκαν «πληρέστερα εις τον σκοπόν δι' ον ιδρύθησαν» και συνετέλεσαν στην ελάττωση «της πληθώρας των τελείως αγραμμάτων γραμματοδιδασκάλων»[227].

ιγ. Ο νόμος ΒΠΕ του 1892

Το 1892 έγινε μια μεταρρυθμιστική προσπάθεια με το νόμο ΒΠΕ (Περί του διοργανισμού των σχολείων της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως». Οι νέες ρυθμίσεις του νόμου αποτελούσαν οπισθοδρόμηση σε σύγκριση με το νομοσχέδιο του 1889. Αποδεχόταν την κατάσταση που υπήρχε στο χώρο της δημοτικής εκπαίδευσης και επιχειρούσε να τη βελτιώσει παίρνοντας ορθολογικότερα μέτρα. Ο νόμος καθιέρωνε 4ετή υποχρεωτική φοίτηση στο δημοτικό σχολείο και για τα αγόρια και για τα κορίτσια τα οποία είχαν ηλικία από 6 έως 10 ετών συμπληρωμένη. Στα σχολεία των αγοριών δίδασκαν δάσκαλοι και των κοριτσιών δασκάλες σε αναλογία 40-70 μαθητών για κάθε διδάσκοντα. Όταν ο

---

223 Ν. ΒΟΘ/1892, άρθρο 16, Φ.Ε.Κ 277.
224 Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 255.
225 Ν. ΒΟΘ/1892 ... ό.π., σελ 17
226 ό.π., άρθρο 21.
227 Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 257.

αριθμός των μαθητών ήταν μέχρι 75 τότε αγόρια και κορίτσια διδάσκονταν μαζί από ένα δάσκαλο. Σε σχολεία που είχαν συνολικά 15-40 μαθητές αγόρια και κορίτσια, δίδασκε γραμματοδιδάσκαλος ή απόφοιτος Ελληνικού σχολείου ή ιερατικής σχολής. Η αναλογία όμως δασκάλου-μαθητών προβλεπόταν διαφορετική για τις πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά. Στα σχολεία των πόλεων, ένας δάσκαλος μπορούσε να διδάξει σε 60-70 μαθητές, στις κωμοπόλεις 50-90 και στα χωριά 40-50. Ο νόμος καθόριζε ακόμη πόσοι πρωτοβάθμιοι, δευτεροβάθμιοι ή τριτοβάθμιοι δάσκαλοι επιτρέπονταν να υπηρετούν σε κάθε τύπο σχολείο. Σύμφωνα με το νόμο, μέχρι να αποφοιτήσουν οι γραμματιστές από τα υποδιδασκαλεία, επιτρεπόταν προσωρινά να διορισθούν και στα μικρά σχολεία, που είχαν μέχρι 35 μαθητές τριτοβάθμιοι δάσκαλοι. Τα σχολεία διακρίνονταν σε μονοτάξια, διτάξια, τριτάξια και τετρατάξια[228]. Για τους τύπους αυτών των σχολείων ο Χαρίσιος Παπαμάρκος το 1894 κατάρτισε ωρολόγια και αναλυτικά προγράμματα, χωριστά για τα σχολεία των αγοριών και χωριστά για τα σχολεία των κοριτσιών, που ίσχυσαν ως το 1914[229]. Ο νόμος επίσης προέβλεπε τη «σύσταση συμβουλίου της εκπαιδεύσεως», το οποίο αποτελούνταν από το γενικό γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας ή τον τμηματάρχη της μέσης εκπαίδευσης, από το γενικό επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων και από έναν καθηγητή της φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου διορισμένο με Β. Διάταγμα. Καθήκοντα του συμβουλίου ήταν να γνωμοδοτεί για τις παύσεις, τους διορισμούς και τις μεταθέσεις των δασκάλων, οι οποίοι σύμφωνα με τη γνωμοδότηση του «συμβουλίου» «κατετοπίζοντο κατά την αρχήν εκάστου σχολικού έτους κατά τας ποικίλας της υπηρεσίας ανάγκας»[230].

ιδ. Ο νόμος ΒΡΛ του 1893

Τον Ιανουάριο 1893 ψηφίστηκε ο νόμος ΒΡΛ για τη συγγραφή νέων διδακτικών βιβλίων. Ο νόμος διατήρησε το σύστημα της εγκρίσεως ενός μόνο βιβλίου, όπως προέβλεπε ο νόμος ΑΜΒ, περιόρισε όμως τη διάρκεια της έγκρισης από τέσσερα χρόνια σε τρία και όριζε ότι τα μέλη των εξεταστικών επιτροπών

---

[228] Ν ΒΠΕ/1892, ΦΕΚ 286, στο Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* ό π, τομ 1ος, σελ 291-292 Πβ Σ Ευαγγελόπουλος ό π, σελ 94 και Χ Λέφας ό π, σελ 286-287

[229] Θ Φωτεινόπουλος *Προγραμμα, αναλυτικόν και ωρολόγιον* Λήμμα στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαιδεια, του 4ος, Αθήναι, εκδ Ελληνικά Γραμματα-HERDER, 1968, σελ 602 Πβ Χ Λέφας ό π, σελ 97-105

[230] Χ Λέφας· ό π, σελ 286

θα διορίζονται απευθείας από τον Υπουργό Παιδείας, εξαφανίζοντας έτσι τη χειραφέτηση των διδακτικών βιβλίων από την πολιτική συναλλαγή, όπως γινόταν με τον πρώτο νόμο ΑΜΒ του 1882[231]. Οι κριτικές επιτροπές ήταν εννέα, από τις οποίες η πρώτη πενταμελής έκρινε τα αναγνωστικά της δημοτικής εκπαίδευσης, οι άλλες πενταμελείς ή τριμελείς έκριναν τα υπόλοιπα βιβλία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης[232]

Στις 25 Φεβρουαρίου 1893 το Υπουργείο Παιδείας εξέδωκε προκήρυξη με την οποία προκηρυσσόταν διαγωνισμός για τη συγγραφή αναγνωστικών βιβλίων για τα δημοτικά σχολεία και των δύο φύλων χωρίς εικόνες, γραμματικής της νέας ελληνικής γλώσσας, συλλογής αριθμητικών προβλημάτων, εγχειριδίου φυσικής ιστορίας, γεωγραφίας και καλλιγραφίας Όσον αφορά την ύλη των αναγνωστικών και τη μέθοδο διδασκαλίας, από τότε που εισήχθη η συνδιδακτική μέθοδος μέχρι της δημοσίευσης της παραπάνω προκήρυξης, εφαρμοζόταν το Ερβαρτιανό ή συγκεντρωτικό σύστημα, δηλαδή μια συνεχής διήγηση γύρω από ένα πρόσωπο ή ένα γεγονός (Ροβινσών, Γεροστάθης) κλασσικού ή εθνικοθρησκευτικού περιεχομένου. Η νέα προκήρυξη καινοτόμησε εισάγοντας το εγκυκλοπαιδικό σύστημα, δηλαδή έπρεπε τα αναγνωστικά να περιλαμβάνουν αυτοτελή κείμενα, τα οποία να περιγράφουν τις σχέσεις των ανθρώπων προς το Θεό, τον πλησίον, και τη φύση, μέσα από διηγήματα, παροιμίες, γνωμικά, ποιήματα κ λπ.[233]

Από το διαγωνισμό εγκρίθηκε το Αλφαβητάριο του Μ Βρατσάνου, που ακολουθούσε την αναλυτικοσυνθετική μέθοδο διδασκαλίας των προτύπων λέξεων Άρχιζε από τις απλές λέξεις και τα απλούστερα γράμματα και προχωρούσε προς τα δυσκολότερα, διδάσκοντας λέξεις, φράσεις και προτάσεις με ηθικοθρησκευτικό περιεχόμενο Για τη Β΄ τάξη εγκρίθηκε το «Ελληνικόν Αναγνωσματάριον» του Χαρ Παπαμάρκου που περιείχε ποιήματα, πεζογραφήματα, πραγματογνωσίες, μύθους και ηθικά διδάγματα Για τη Δ΄ τάξη εγκρίθηκε το «Ελληνικόν Αναγνωσματάριον του Αρ Κουρτίδη σύμφωνα με το Ερβαρτιανό

---

[231] Για την εγκριση των διδακτικων βιβλιων της δημοτικης εκπαιδευσης, συμφωνα με το νομο ΑΜΒ του 1882 καταρτιζονταν τρεις επιτροπες, τα μελη των οποιων διοριζονταν με Β Διαταγμα μετα απο προταση αλλης επιτροπης, η οποια αποτελουνταν απο τον τμηματαρχη της μεσης και κατωτερης εκπαιδευσης τον καθηγητη της παιδαγωγικης του Πανεπιστημιου Αθηνων, τριων καθηγητων της φιλοσοφικης σχολης δυο γυμνασιαρχων ενος διευθυντη διδασκαλειου και το διευθυντη της σχολης των καλων τεχνων (Χ Λέφας ο π , σελ 332)

[232] Ν ΒΡΑ/1893 Διατάγματα 20/2 και 16/3 Αθηναι 1893 στο Χ Λεφα ο π , σελ 335

[2] Ν ΒΡΑ1893 Προκηρυξη Υπουργειου Παιδειας περι διαγωνισμου συγγραφης διδακτικων βιβλιων του δημοτικου σχολειου Αθηναι, 23 2-1893, στο Χ Λεφα ο π , σελ 335-336

σύστημα. Περιελάμβανε ενότητες με σύντομη ιστορία της Ελλάδας, οικογένεια, κοινωνία, φύση, ποιήματα, μύθους, παροιμίες κ.λπ.[234]

Στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και συγκεκριμένα από το 1886 ως το 1893, χρησιμοποιούνταν στα δημοτικά και Ελληνικά σχολεία ένας νέος τύπος ιστορικού βιβλίου, οι σκηνογραφίες. Οι σκηνογραφίες περιείχαν «σκηνές» της ελληνικής ιστορίας από την αρχαιότητα και την ελληνική επανάσταση. Ήταν ιστορικά κομμάτια ασύνδετα μεταξύ τους και παρουσιάζονταν στο παιδί κατά τη διδασκαλία ως ένα παραμύθι, κάνοντας έτσι ευχάριστη την ιστορική γνώση. Σκοπός των σκηνογραφιών δεν ήταν η παροχή γνώσεων, αλλά η συγκίνηση, η συναισθηματική συμμετοχή του παιδιού. Γι' αυτό οι σκηνογραφίες προορίζονταν για μικρά παιδιά, του δημοτικού και του Ελληνικού σχολείου. Στο δημοτικό σχολείο είχαν ενσωματωθεί στο αναγνωσματάριο της Δ΄ τάξης, ενώ στο Ελληνικό σχολείο αποτελούσαν αυτοτελές βιβλίο για τη διδασκαλία της ιστορίας. Με το διαγωνισμό του 1893 καταργήθηκαν τόσο από την πρωτοβάθμια, όσο και από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση[235].

Επιτροπή συγγραφέων σε «υπόμνημά τους περί διδακτικών βιβλίων» του νόμου ΒΡΛ/1893, προς τον Πρωθυπουργόν Χαρ. Τρικούπη τον Οκτώβριο του 1893, αναφέρει σχετικά: «Του ισχύοντος Νόμου περί διδακτικών βιβλίων δεν είναι ορθή, κατά την γνώμην ημών, ούτε η αποκλειστική έγκρισις και χρήσις ενός και μόνου βιβλίου δι' έκαστον μάθημα, ούτε η διεξαγωγή του διαγωνισμού ανά παν τρίτον έτος μόνον, ούτε ο τρόπος του διορισμού των κριτών ... Πρώτον το εν βιβλίον εξαναγκάζει τους μαθητάς και τους διδασκάλους να σκέπτωνται πάντες ακριβώς ούτως, όπως εσκέφθη και ειργάσθη εις και μόνος, ο συγγράψας αυτό... Δεύτερον, διότι το μονοπώλιον της μαθήσεως και της σοφίας δεν φαίνεται ότι είναι πράγμα εύκολον, διά θετών νόμων επιβαλλόμενον. Τρίτον, διότι το εν βιβλίον είναι αυτόχρημα βιβλιοκαπηλικόν μονοπώλιον ... Τέταρτον, διότι διά του ενός βιβλίου, αντί να καταπολεμηθή, εξεναντίας εξυπηρετείται και προάγεται θαυμασίως η βιβλιοκαπηλία ... Πέμπτον, διότι ουδαμού του πεπολιτισμένου κόσμου ισχύει παρόμοιον νομοθέτημα ... Έκτον, διότι το αμελητήτως παρά τινων ασπαζόμενον ενιαίον του βιβλίου, είναι κατ' άνθρωπον τέλειον, επομένως πάντοτε ελλιπές, άρα ουδένα έχον λόγον προτιμήσεως άλλων ομοίων

---

[234] ό.π., σελ. 337-338.
[235] Χρ. Κούλουρη: *Ιστορία και Γεωγραφία* ... ό.π., σελ. 56-58.

... Έβδομον, διότι συχνάκις συμβαίνει, ως η πείρα του παρελθόντος μαρτυρεί, να μη εγκρίνηται το σχετικώς άριστον, αλλ' ενίοτε το πολύ υπολειπόμενον άλλων του αυτού είδους βιβλίων. Όγδοον, διότι τινες των κ.κ.κριτών και ιδίως των εισηγητών κρίνουσι τα βιβλία ουχί κατά το δίκαιον και το ορθόν, αλλά κατά τας ιδίας συμπαθείας και αντιπαθείας ... Ένατον, διότι ο εκ του χρήματος πειρασμός είναι μέγας, ο δ' εκ της εγκρίσεως βιβλίου τινός, όταν είναι εν, κέρδος είναι αρκούντως ικανόν ... Δέκατον, διότι οι μεν των διδασκάλων και καθηγητών δύνανται να διδάσκωσι τελεσφορώτερον κατά τούτο το βιβλίον, οι δε κατ' εκείνο, όταν είναι πλείονα ... Ενδέκατον, διότι επιτοσούτου ισοδύναμα είναι πολλάκις τα κρινόμενα βιβλία, ώστε εν τω προλαβόντι διαγωνισμώ εις μεν κριτής ως εισηγητής, απέρριψε δι' ίσους λόγους αρετών ... αμφοτέρας τας προς κρίσιν υποβληθείσας ψυχολογίας, έτερος δε τις κριτής επί πολύ αμφεταλαντεύθη εις ποίαν εκ δύο υπό κρίσιν Γεωμετριών, ν' απονείμη το γέρας. Δωδέκατον, διότι τα μεν των φίλων βιβλία, δόκιμα ή αδόκιμα, συνήθως θα εγκρίνονται δι' όλην την κατά τον Νόμον τριετίαν, πάντα δε τάλλα δι εν μόνο έτος (...)»[236].

Το σύστημα της έγκρισης του ενός διδακτικού βιβλίου οδηγούσε τους συγγραφείς πολλές φορές σε τσακωμούς και αλληλοκατηγορίες. Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Δημ. Δημητράκος: «Τα βιβλία εκυκλοφόρουν υπό τον διαρκή θόρυβον και εντός και εκτός της Βουλής»[237]. Πολλοί βουλευτές προσπαθούσαν να πείσουν τον Πρωθυπουργό Χαρ. Τρικούπη ότι το μονοπώλιο των βιβλίων θα πρέπει να είναι προς όφελος του Κράτους, αλλά ο ίδιος αφού μελέτησε το θέμα απέρριψε το κρατικό μονοπώλιο θεωρώντας το οπισθοδρομικό. Δε θα διόρθωνε, έλεγε, ένα κακό με άλλο, ούτε θα διέκοπτε την αναμορφωτική εργασία των δύο χιλιάδων εργατών του βιβλίου[238].

ιε. Ωρολόγια και Αναλυτικά Προγράμματα του 1894

Τα πρώτα επίσημα «Ωρολόγια και Αναλυτικά Προγράμματα» που δημοσιεύτηκαν στην «Εφημερίδα της Κυβερνήσεως» το 1894, συντάχθηκαν από τον

---

[236] Από το «Υπόμνημα περί διδακτικών βιβλίων» το οποίο επιτροπή συγγραφέων υπέβαλε στον Πρωθυπουργό (Χαρίλαο Τρικούπη) τον Οκτώβριο 1893. Στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Α΄, σελ. 295-297.

[237] Δ. Δημητράκος: *Τα διδακτικά βιβλία μας*, Α΄ Η περίοδος από του 1830 μέχρι 1856. Αθήναι, έκδ. Ερμής, 1937, σελ. 321.

[238] ό.π., σελ. 321.

Παιδαγωγό Χαρίσιο Παπαμάρκο, ήταν άρτια και επιστημονικά και αντιπροσώπευαν όλους τους τύπους των δημοτικών σχολείων. Στηρίζονταν στα προηγούμενα προγράμματα του 1878 και του 1890 που είχε συντάξει ο ίδιος. Διέφεραν όμως από το πρόγραμμα του 1890, γιατί εκείνο προοριζόταν για το εξατάξιο δημοτικό σχολείο, ενώ αυτά προσαρμόζονταν στους διάφορους τύπους σχολείων για την τετραετή στοιχειώδη εκπαίδευση. Αλλά και η δομή τους ήταν διαφορετική από τα προηγούμενα προγράμματα. Η ύλη των μαθημάτων ήταν αναλυτικά γραμμένη για κάθε μάθημα, χωρίς όμως να αναφέρεται ο σκοπός και τα όρια διδασκαλίας του κάθε μαθήματος. Η διδακτέα ύλη των μαθημάτων διδασκόταν σε τέσσερες τάξεις του σχολείου και μειωνόταν την εβδομάδα από 193 ώρες σε 122. Επίσης τα προγράμματα διαφοροποιούνταν ανάλογα με τον οργανικό τύπο του σχολείου και το φύλο των μαθητών. Οι διαφορές στις ώρες της εβδομαδιαίας διδασκαλίας και οι μικρές αλλαγές στα μαθήματα φανέρωναν την αντίληψη που είχαν όσον αφορά το διαφορετικό ρόλο των δύο φύλων στη ζωή. Το πρόγραμμα για τους δασκάλους αποτελούσε σημαντική βοήθεια, αλλά συγχρόνως τους αφαιρούσε την πρωτοβουλία, αφού παραγνώριζε τις ιδιαιτερότητες λειτουργίας κάθε σχολείου και επέβαλλε ένα ομοιόμορφο πανελλήνιο πρόγραμμα μαθημάτων, που καθόριζε με ακρίβεια εκτός από τις ώρες των μαθημάτων, και το δάσκαλο που έπρεπε να διδάξει σε κάθε τάξη.

Οι διαφορές που υπήρχαν στα κοινά μαθήματα εντοπίζονταν: στα θρησκευτικά, όπου τα αγόρια διδάσκονταν περισσότερη ύλη, στην ωδική, όπου τα αγόρια της Γ΄ και Δ΄ τάξης μάθαιναν και πολεμικά εμβατήρια, τραγούδια της θάλασσας και τη δοξολογία, που δεν τη μάθαιναν τα κορίτσια και στη γυμναστική, όπου τα κορίτσια είχαν λιγότερα παιγνίδια και οι ασκήσεις ήταν πιο απλές από των αγοριών. Η ύλη των μαθημάτων διατασσόταν προοδευτικά από μάθημα σε μάθημα και διακρινόταν για την τάση προς την πρακτική ζωή.

Αν και τα προγράμματα του 1894 διακρίνονταν για την επιστημονική τους αρτιότητα, υπήρχαν οι αμφιβολίες αν μπορούσαν οι δάσκαλοι, και αυτοί ακόμη που προέρχονταν από τα νέα διδασκαλεία, να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις και να εξαντλήσουν την ύλη στα καθορισμένα χρονικά όρια. Τα πράγματα ήταν πιο δύσκολα στους μικρότερους τύπους σχολείων, όπου οι ώρες διδασκαλίας την εβδομάδα ήταν λιγότερες κατά μάθημα και οι δάσκαλοι είχαν λιγότερα προσόντα (δευτεροβάθμιοι ή τριτοβάθμιοι). Στα γραμματεία μάλιστα, όπου

διδάσκονταν μόνο οι στοιχειώδεις γνώσεις από τους υποδιδασκάλους ή γραμματιστές, η ανισότητα ήταν ακόμη μεγαλύτερη[239].

Το Ωρολόγιο και Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα μαθημάτων των διαφόρων τύπων των δημοτικών σχολείων του 1894, έχει ως ακολούθως:

ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΤΡΑΤΑΞΙΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΙΟΥ ΑΡΡΕΝΩΝ

Μαθήματα	Α΄	Β΄	Γ΄	Δ΄	Σύνολον
Θρησκευτικά	3	3	3	3	12
Ελληνικά	13	11	10	10	44
Αριθμητική	3	3	3	3	12
Γεωμετρία	-	-	-	2	2
Ιστορία	-	-	2	2	4
Γεωγραφία	-	2	2	2	6
Φυσική Ιστορία	-	-	2	2	4
Φυσική	-	-	-	2	2
Ωδική	3	3	3	3	12
Ιχνογραφία	-	-	2	2	4
Καλλιγραφία	-	2	2	2	6
Γυμναστική	4	4	3	3	14
Εν όλω	26	28	32	36	122

Πηγή. Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., σελ. 297.

ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΤΡΑΤΑΞΙΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΘΗΛΕΩΝ

Για να γίνει «όσον εκ των μαθημάτων και της αλληλουχίας αυτών εξαρτάται ή εν τοις τετραταξίοις δημοτικοίς σχολείοις τελουμένη παίδευσις άμα μεν προσαρμοζομένη προς τας εκάστοτε προφαινομένας ψυχικάς τε και σωματικάς δυνάμεις, άμα δε συμφωνούσα προς το φύλον και τον προορισμόν των εν αυτοίς παιδευομένων κορασίων»[240].

Μαθήματα	Α΄	Β΄	Γ΄	Δ΄	Σύνολον
Θρησκευτικά	2	2	2	3	9
Ελληνικά	12	10	10	10	42
Αριθμητική	3	3	3	3	12
Ιστορία	-	-	2	2	4
Γεωγραφία	-	2	2	2	6
Φυσική Ιστορία	-	-	2	2	4
Ωδική	3	3	3	2	11
Ιχνογραφία	-	-	2	2	4
Καλλιγραφία	-	2	2	2	6
Γυμναστική	2	2	2	2	8
Χειροτεχνήματα	4	4	4	4	16
Εν όλω	26	28	34	34	122

Πηγή. Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 102.

[239] Χ Λέφας. ό.π , σελ 97-103 Ι. Κανάκης: ό.π., σελ 166-175.
[240] Χ Λέφας· ό π , σελ 102

Το πρόγραμμα των κοριτσιών διέφερε από το πρόγραμμα των αγοριών ως προς τα εξής σημεία: Ελαττωνόταν κατά μία ώρα η διδασκαλία των θρησκευτικών στις τρεις πρώτες τάξεις, κατά μία ώρα η διδασκαλία των Ελληνικών στις δύο πρώτες τάξεις, κατά μία ώρα η διδασκαλία της ωδικής στη Δ΄ τάξη, κατά δύο ώρες στις δύο κατώτερες τάξεις και κατά μία στις δύο ανώτερες τάξεις η διδασκαλία της γυμναστικής. Προστέθηκε η διδασκαλία των χειροτεχνημάτων από 4 ώρες την εβδομάδα σε κάθε τάξη και αφαιρέθηκε από το πρόγραμμα η διδασκαλία της γεωμετρίας και της φυσικής.

Το πρόγραμμα διδασκαλίας των χειροτεχνημάτων προέβλεπε πλεκτική, κοπτική και ραπτική. Στην Α΄ τάξη τα κορίτσια μάθαιναν να κεντούν σε καμβά τα κεφαλαία και τα μικρά γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου, λέξεις, αραβικούς αριθμούς κ.λπ. Στη Β΄ τάξη έπλεκαν με βελόνες και μάθαιναν διάφορα είδη ραπτικής. Στην Γ΄ τάξη μάθαιναν μαντάρισμα, να πλέκουν κάλτσες, να ράβουν γυναικεία πουκάμισα, να κεντούν σχέδια. Στη Δ΄ τάξη μάθαιναν ραπτική, ποικιλτική και κοπτική. Μαντάριζαν κάλτσες, κεντούσαν σχέδια και έραβαν χιτώνες.

Τα υπόλοιπα μαθήματα ήταν ίδια με αυτά που διδάσκονταν τα αγόρια με μερικές παραλλαγές, ώστε να προσαρμόζονται προς το γυναικείο φύλο[241].

ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΡΙΤΑΤΑΞΙΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΑΡΡΕΝΩΝ

Μαθήματα	Α΄	Β΄	Γ΄	Δ΄	Σύνολον
Θρησκευτικά	2	3	3	3	11
Ελληνικά	11	5	6	10	32
Αριθμητική	3	3	3	3	12
Γεωγραφία	-	-	-	2	2
Φυσική ιστορία και πραγματογνωσία	-	2	-	2	4
Φυσική	-	-	-	2	2
Ωδική	3	-	3		6
Ιχνογραφία	-	-	2	2	4
Καλλιγραφία	-	2	2	2	6
Γυμναστική	-	-	3	-	3
Εν όλω	19	15	22	26	82

Πηγή. Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 103.

Η Β΄ και Γ΄ τάξη συνδιδάσκονταν 4 ώρες ελληνικά και 2 ώρες φυσική ιστορία. Η Α΄ και η Β΄ τάξη και η Γ΄ και Δ΄ συνδιδάσκονταν 3 ώρες ωδική και 3 ώρες γυμναστική.

---

[241] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 102-103.

Με τον ίδιο τρόπο συντάχθηκαν και λειτούργησαν τα προγράμματα των τριτάξιων δημοτικών σχολείων θηλέων, των διτάξιων δημοτικών σχολείων αρρένων και θηλέων και των μονοτάξιων δημοτικών σχολείων αρρένων και θηλέων[242].

Το πρόγραμμα των γραμματείων συντάχθηκε κατά τέτοιο τρόπο ώστε η «παίδευσις των εις αυτά φοιτώντων Ελληνοπαίδων όσον ενδέχεται ομοιόμορφος προς την παίδευσιν των εις τα δημοτικά σχολεία φοιτώντων»[243].

ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΩΝ

Μαθήματα	Α΄		Β΄		Γ΄		Δ΄	
Θρησκευτικά		1 1/2	-	1 1/2	-	-	1 1/2	-
Πραγματογνωσία	-	-	1	-	-	-	-	-
Ανάγνωσις	3	-	3	-	3	-	3	-
Γραφή	-	4	-	3	-	3	-	3
Γραμματική	-	-	-	-	-	1	-	-
Ορθογραφία	-	-	-	-	-	1	1	1
Ποιήματα	-	-	1	-	-	-	1	-
Αριθμητική	-	1 1/2	1 1/2	1 1/2	-	3	1 1/2	3
Ιστορία	-	-	-	-	-	-	1 1/2	-
Γεωγραφία	-	-	1	-	-	-	1 1/2	-
Ωδική	-	-	-	2	-	-	-	-
Ιχνογραφία	-	-	-	-	-	2	-	2
Καλλιγραφία	-	-	-	1	-	2	-	2
Γυμναστική	-	-	-	2	-	-	-	-
Μελέτη	-	4	-	4	-	3	-	3
Ακρόασις	-	2 1/2	-	2 1/2	-	1	-	1

Πηγή. Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 104.

[242] ό.π., σελ. 103.
[243] ό.π., σελ. 103-104.

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ 1894
του τετραταξίου Δημοτικού Σχολείου των αρρένων

Ώραι	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκευή	Σάββατον	Διδάσκαλοι
			ΤΑΞΙΣ ΠΡΩΤΗ				
9-11	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Πρωτοβάθμιος
11-12		Γυμναστική	Γυμναστική		Γυμναστική	Γυμναστική	»
2-3	Θρησκευτικά	Αριθμητική		Αριθμητική	Θρησκευτικά	Αριθμητική	»
3-4	Ωδική	Θρησκευτικά		Ωδική	Ελληνικά	Ωδική	»
			ΤΑΞΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ				
9-10	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ο αρχ. δευτεροβ.
10-11	Θρησκευτικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	»
11-12	Ωδική	Καλλιγραφία	Θρησκευτικά	Ωδική	Θρησκευτικά	Ωδική	»
2-3	Αριθμητική	Γεωγραφία		Αριθμητική	Γεωγραφία	Αριθμητική	»
3-4	Γυμναστική	Γυμναστική		Γυμναστική	Γυμναστική	Γυμναστική	»
			ΤΑΞΙΣ ΤΡΙΤΗ				
8-9	Αριθμητική	Θρησκευτικά	Αριθμητική	Θρησκευτικά	Θρησκευτικά	Θρησκευτικά	Ο νεώτ. δευτεροβ.
9-10	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	»
10-11	Καλλιγραφία	Ιχνογραφία	Φυσ. Ιστορία	Ιστορία	Ιχνογραφία	Φυσ. Ιστορία	»
11-12	Γυμναστική			Καλλιγραφία			»
2-3	Ελληνικά	Ελληνικά	Γεωγραφία	Ελληνικά	Ελληνικά	Γεωγραφία	»
3-4	Ιστορία	Ωδική	Γυμναστική	Ωδική	Ωδική	Γυμναστική	»
			ΤΑΞΙΣ ΤΕΤΑΡΤΗ				
8-9	Ιστορία	Φυσ. Ιστορία	Γεωγραφία	Ιστορία	Φυσ. Ιστορία	Γεωγραφία	Ο πρωτοβάθμιος την ιστορίαν και γεωγραφίαν.
9-10	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	Ελληνικά	
10-11	Γυμναστική	Γυμναστική	Ελληνικά	Ελληνικά	Γυμναστική	Ελληνικά	
11-12	Ελληνικά	Ωδική	Ωδική	Γεωμετρία	Ωδική	Ιχνογραφία	Ο αρχαιότ. Δευτεροβ. την Φυσικήν ιστορίαν.
2-3	Αριθμητική	Θρησκευτικά	Αριθμητική	Θρησκευτικά	Αριθμητική	Θρησκευτικά	
3-4	Καλλιγραφία	Γεωμετρία	Ιχνογραφία	Φυσική	Καλλιγραφία	Φυσική	Ο Διευθυντής πάντα τα λοιπά.

Λι ώραι της γυμναστικής κατά το β΄ εξάμηνον δέον να μετατοπίζωνται την πρωίαν προ της ενάρξεως των άλλων μαθημάτων, ή μετά το τέλος αυτών μετά μεσημβρίαν προς αποφυγήν του υπερβολικού καύσωνος.

Ωσαύτως κατά το β΄ εξάμηνον η διδασκαλία άρχεται των μεν δύο κατωτέρων τάξεων από της 8ης ώρας, των δε δύο ανωτέρων από της 7ης, και μετά μεσημβρίαν από της 3ης ώρας όλων των τάξεων.

Σημ. Ώραι διδασκαλίας. Πρωτοβάθμιος 30
Αρχ. δευτεροβάθμιος 30
Νεώτ. » 32
Διευθυντής 30

Πηγή: Α. Δημαράς: ό.π., τομ. Α΄, σελ. 299.

Με την εφαρμογή των προγραμμάτων του 1894 η διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης γινόταν επιστημονικά και λεπτομερειακά. Η ύλη των μαθημάτων κάθε τάξης ήταν πολύ και δυσανάλογη προς το μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων. Τα προγράμματα έδιναν ιδιαίτερη σημασία στο μάθημα των Ελληνικών και κυρίως στη γραμματική, στη διδασκαλία της οποίας επέμεναν κατεξοχήν. Τα προγράμματα είχαν ως αποτέλεσμα τη συσσώρευση ξηρών γνώσεων, αφού τα παιδιά αναγκάζονταν να απομνημονεύουν γλωσσικούς τύπους και δυσνόητους μακροσκελείς κανόνες[244]. Αν και ήταν άρτια και επιστημονικά θεμελιωμένα, απέβλεπαν περισσότερο στο τι έπρεπε να διδάσκεται και όχι το τι μπορούσε να διδαχτεί. Τα ωρολόγια, ωστόσο, προγράμματα ήταν πολύ κουραστικά· η πρωϊνή και η απογευματινή εργασία (εκτός από τα απογεύματα Τετάρτης και Σαββάτου) συνεχιζόταν με αποτέλεσμα να σπαταλάται άσκοπα ο χρόνος, να φθείρεται η υγεία των μαθητών και το σπουδαιότερο δημιούργησαν αποστροφή προς το σχολείο και τα γράμματα. Ανεξάρτητα όμως των μειονεκτημάτων τους, τα προγράμματα του 1894 έβαλαν τάξη στη διδασκαλία και μεθοδική κατάταξη της διδακτέας ύλης των μαθημάτων του δημοτικού σχολείου[245].

Οι προσπάθειες του Χαρ. Τρικούπη, για τη δημιουργία ενός ευνομούμενου κράτους με ευρωπαϊκούς θεσμούς και με εκπαίδευση προσαρμοσμένη στις ανάγκες της κοινωνίας και της οικονομίας, σταμάτησαν το 1893, όταν ηττήθηκε στις εκλογές και πικραμένος αποσύρθηκε στις Κάννες της Γαλλίας, όπου και πέθανε στις 30 Μαρτίου 1896, την εποχή που στην Αθήνα γίνονταν οι πρώτοι Ολυμπιακοί αγώνες[246].

---

[244] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 104-105.
[245] Σ. Παπαδημητρίου: *Ιστορία του δημοτικού μας σχολείου* ... ό.π., σελ. 30-33.
[246] Α. Βακαλόπουλος: Νέα ελληνική ιστορία ... ό.π., σελ. 319.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1895-1909)

α. Κοινωνία

Την περίοδο αυτή η ελληνική κοινωνία διέρχεται μια βαθιά κρίση που οφείλεται στις προσπάθειες μετάβασής της από τον παραδοσιακό τρόπο ζωής, στο σύγχρονο-δυτικότροπο μοντέλο σκέψης και δράσης. Οι ίδιες οι συνιστώσες της κρίσης δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες για να αναπτυχθούν κοινωνικές, πολιτικές και πνευματικές δυνάμεις, οι οποίες θα επιδιώξουν με διάφορα μέσα και τρόπους να παρεμποδίσουν ή να επιβραδύνουν τις εκσυγχρονιστικές διαδικασίες. Οι παραδοσιακές, συνεπώς, ηγετικές ομάδες αγωνίζονται για να προασπίσουν και διατηρήσουν τα συμφέροντα και τα κεκτημένα δικαιώματα και προνόμιά τους και να αποτρέψουν τον εκσυγχρονιστικό κίνδυνο της ανατροπής των δομών της ελληνικής κλειστής κοινωνίας και της ιδεολογίας που την εξέθρεψε, μέσα σε ένα χώρο με κοινές συνήθειες και παραδόσεις, και έκανε αποδεκτή την ύπαρξη και διατήρησή της[1].

Τα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα και τα πρώτα του 20ου, χαρακτηρίζουν μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες περιόδους της νεοελληνικής ιστορίας. Είναι η περίοδος του «ορμητικού δημοτικισμού»[2] που σφραγίζει την είσοδο της νεοελληνικής κοινωνίας στον καινούριο αιώνα, κατά τρόπο καταλυτικό. Η πνευματική και κοινωνική ζωή της χώρας σημαδεύεται ανεξίτηλα από το δυναμισμό του γλωσσικού κινήματος, που είχε βάλει σα στόχο το αίτημα για την εκπαιδευτική αναγέννηση[3].

Το ενδιαφέρον για κοινωνικές και εκπαιδευτικές λύσεις που προκάλεσε το <ταξίδι> του Ψυχάρη σε ανθρώπους της νεοελληνικής διανόησης, αρχίζει τώρα να αποδίδει καρπούς. Η δημοτική γλώσσα που κατάφερε να επικρατήσει στη λογοτεχνία, διεκδικεί με περισσότερη επιμονή και πίστη την επέκτασή της στην εκπαίδευση. Η κοινωνία άρχισε σταδιακά να ωριμάζει, με την πνευματική

---

[1] Α Κόντονη ό π , σελ 161-163 Πβ Κ Τσουκαλάς *Η ανορθωτικη προσπαθεια του Χαριλαου Τρικουπη* Ιστορία του Ελληνικού Εθνους, Του ΙΔ΄, Αθηναι, Εκδοτικη Αθηνων, 1977, σελ 12-14

[2] Μ Τριανταφυλλιδης *Νεοελληνική Γραμμματική* ό π , σελ 118

[3] Αλ Δελμούζος *Το κρυφο σχολειο* ο π , σελ 15

και λογοτεχνική διεργασία των δύο τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα, και δημιουργούνται οι αναγκαίοι όροι για τον κλονισμό του αρχαϊστικού πνεύματος.

Ο δημοτικισμός εμφανίζεται δυναμικά στο προσκήνιο των εξελίξεων και προσπαθεί να αντλήσει δύναμη από τις πραγματικές δυνάμεις του νέου ελληνισμού, προκειμένου να ανατρέψει το καθεστώς της «άνεργης προγονοπληξίας»[4] και να βοηθήσει το έθνος «προς τη σύγχρονη πραγματικότητα και τις απαιτήσεις της»[5].

Ο δημοτικισμός, από το χρονικό σημείο που συνδέεται με την παιδεία του έθνους, μεταμορφώνεται σε μια πολιτιστική κίνηση, η οποία επιδιώκει μέσα από διεργασίες να διαμορφώσει νέες συνθήκες και νέα δεδομένα σε εθνικό επίπεδο και να οδηγήσει τη νεοελληνική κοινωνία στην εθνική αναγέννηση. Με το μετασχηματισμό του σε εκπαιδευτικό δημοτικισμό προσδίδει μεγαλύτερη δραστικότητα και εμβέλεια στο σχολικό μηχανισμό, με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να αποκτήσει την ικανότητα και να συντελέσει στο ξεπέρασμα της κρίσης (κήρυξη πτώχευσης 1893, ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο 1897).

Κυρίαρχος στόχος των προοδευτικών και φωτισμένων διανοούμενων γίνεται η ανάγκη διαμόρφωσης ενός θετικού και δημιουργικού πνεύματος, ικανού να αφυπνίσει τις μακάριες συνειδήσεις. «Μ' αυτό τον τρόπο γίνεται δυνατό να υποσχεθεί ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός την εναλλακτική λύση για το ξεπέρασμα της κρίσης στην οποία βρισκόταν η νεοελληνική κοινωνία: ώστε και πάλι διά του εκπαιδευτικού θεσμού στην επαγγελία μιας καθολικής κοινωνικής ανάπλασης»[6].

Το κίνημα του εκπαιδευτικού δημοτικισμού αναπτύχθηκε και συνδυάστηκε με τις αρχές της «Νέας Αγωγής» και εξέφρασε στην Ελλάδα την προοδευτική παιδαγωγική αντίληψη[7]. Μέσα σε αυτό το κλίμα της αναζήτησης <νέων ιδεών>, ο «καθαρισμός, που αρχίζη να χάνη το έδαφος, παίρνει θέση αντιδραστική»[8]. Ιδιαίτερα μάλιστα από τη στιγμή που ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός

---

4 ό.π., σελ. 16.
5 ό.π., σελ. 16.
6 Ν. Τερζής: *Η παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου. Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του.* Θεσσαλονίκη, *εκδ. Κυριακίδη, 1986*, σελ. 23.
7 Αλ. Δημαράς: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη Νεότερη Ελλάδα.* Λήμμα στην Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό, Τομ. 6ος, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1989, σελ. 3121.
8 Μ. Τριανταφυλλίδης: *Νεοελληνική Γραμματική* ... ό.π., σελ. 118.

θα αποτελέσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί η εκπαιδευτική πολιτική του κόμματος των φιλελευθέρων, το εκρηκτικό πνεύμα των οχλοκρατικά οργανωμένων αντιδραστικών κινήσεων, θα μεταφερθεί στην κομματική κονίστρα και θα προσδιορίσει σε μεγάλο βαθμό τις εκπαιδευτικές εξελίξεις.

β. Ν. ΒΤΜΘ 1895

Ένα από τα πρώτα μέτρα που πήρε για την εκπαίδευση η νέα κυβέρνηση του Θ. Δηλιγιάννη, ήταν η ψήφιση του νόμου ΒΤΜΘ της 3ης Σεπτεμβρίου 1895 «Περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως» και το Β.Δ. της 23 Αυγούστου 1896 «Περί εγγραφής και εξετάσεως των μαθητών της δημοτικής εκπαιδεύσεως». Ο νόμος αυτός έγινε ο καταστατικός χάρτης της δημοτικής εκπαίδευσης μέχρι το 1929 και διαδέχθηκε ως οργανικός νόμος της δημοτικής εκπαίδευσης εκείνον του 1834. Ο νέος νόμος «αποτέλεσε μια σημαντική μεταρρυθμιστική προσπάθεια ένα σημαντικό σταθμό για τη νεοελληνική δημοτική εκπαίδευση»[9]. Το νόμο εισηγήθηκε ο Υπουργός Παιδείας Δημήτριος Πετρίδης, ο άλλοτε γενικός Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων (1878-1882) και συντάκτης του πρώτου αναλυτικού προγράμματος των δημοτικών σχολείων του 1880[10].

Το περιεχόμενο του νέου νόμου που εκφράζεται μέσα από τα άρθρα και την εισηγητική έκθεση ανταποκρίνεται στη λογική του αστικού προσανατολισμού της εκπαίδευσης, εφόσον στη σκοποθεσία της δημοτικής εκπαίδευσης αναφέρεται εκτός από την ηθική και θρησκευτική μόρφωση και η διδασκαλία χρήσιμων γνώσεων για τον κοινωνικό βίο των μαθητών. «Τα προς ηθικήν και θρησκευτικήν μόρφωσιν των παίδων και προς διδασκαλίαν των εις βίον χρησίμων στοιχειωδών γνώσεων»[11]. Επίσης προβλέπεται η γενίκευση της δημοτικής λαϊκής παιδείας, ώστε αυτή να συμπεριλάβει το σύνολο του πληθυσμού. «... Είναι ... υποχρεωτική η εις τα δημοτικά σχολεία ως και εις τα γραμματοδιδασκαλεία φοίτησις των παίδων ...»[12]. «Γραμματοδιδασκαλεία συνιστώνται πανταχού, ένθα δεν είναι δυνατόν να συσταθή και συντηρηθή δημοτικόν σχολείον ...»[13].

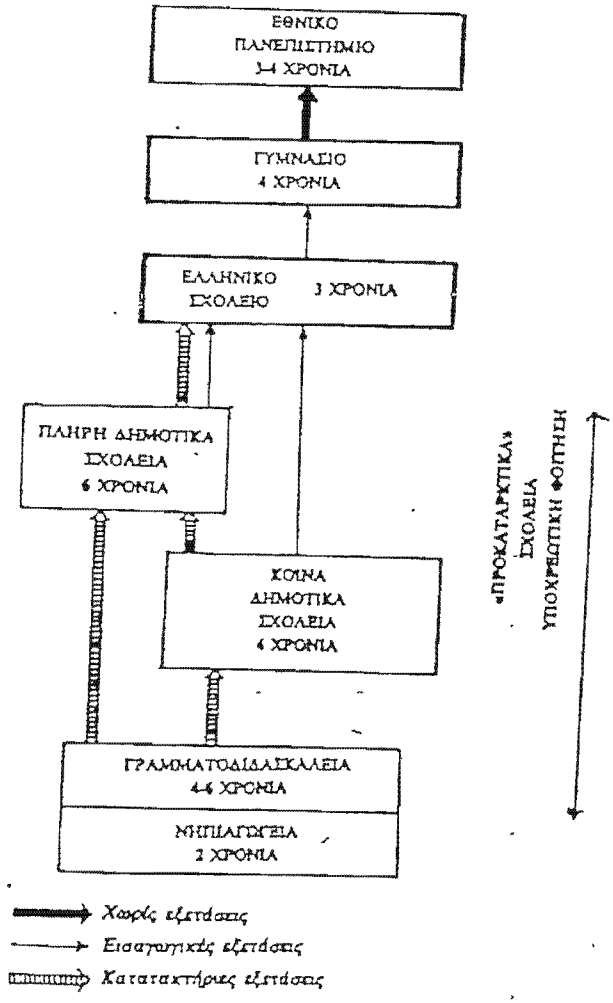
---

9 Σπ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 94-95.
10 ό.π., σελ. 95.
11 Ν. Β.Τ.Μ.Θ./1895, άρθρο 1, στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 3.
12 Ν. Β.Τ.Μ.Θ./1895, άρθρο 6, στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 4.
13 Ν. Β.Τ.Μ.Θ./1895, άρθρο 12, στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 4.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ ΒΤΜΘ΄, (1895) ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΠΕΡΙ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΩΝ, (30 Απρ. 1896)

Πηγή: Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 49

Οι σημαντικότερες καινοτομίες που εισάγονται με το Ν. ΒΤΜΘ/1895 και των Διαταγμάτων που με βάση αυτόν εκδόθηκαν είναι οι ακόλουθες: Ο Νόμος διέκρινε τα δημοτικά σχολεία σε δύο κατηγορίες: «Τα κοινά δημοτικά σχολεία, και τα πλήρη δημοτικά σχολεία, εν οις διδάσκονται στενώτερον ή ευρύτερον αι αυταί στοιχειώδεις γνώσεις»[14]. Τα κοινά δημοτικά σχολεία είχαν 4 τάξεις και ιδρύονταν στους μικρούς Δήμους και κωμοπόλεις με πληθυσμό μικρότερο από έξι χιλιάδες. Τα πλήρη δημοτικά σχολεία είχαν 6 τάξεις και μπορούσαν να συσταθούν «πανταχού του Κράτους», εάν οι δημοτικοί πόροι, ή οι ιδιωτικές εισφορές ή τα κληροδοτήματα επαρκούσαν για τη συντήρησή τους, αναγκαία όμως στις πρωτεύουσες των νομών και επαρχιών και στις πόλεις με πληθυσμό περισσότερο από έξι χιλιάδες[15]. Στα μικρά χωριά προέβλεπε την ίδρυση γραμματοδιδασκαλείων (σχολεία γ΄ κατηγορίας), στα οποία δίδασκαν δάσκαλοι με μειωμένα προσόντα (οι γραμματοδιδάσκαλοι). Στην αρχή οι γραμματοδιδάσκαλοι ήταν απόφοιτοι μόνο του δημοτικού και αργότερα μετά το 1891-92 απόφοιτοι του σχολαρχείου (Ελληνικού σχολείου), με επιμόρφωση 40 ημερών σε Διδασκαλείο, για θέματα μεθοδολογίας της διδακτικής[16]. Η φοίτηση των παιδιών στα δημοτικά σχολεία και στα γραμματοδιδασκαλεία, όπου υπήρχαν, οριζόταν υποχρεωτική, μέχρι να πάρουν το απολυτήριο, χωρίς όμως να προσδιορίζεται το ανώτερο όριο της ηλικίας φοίτησης των μαθητών στο σχολείο[17]. Στα γραμματοδιδασκαλεία μπορούσαν να φοιτήσουν και κορίτσια μέχρι δέκα ετών, εάν δεν υπήρχε σχολείο κοριτσιών, οπότε διορίζονταν στα γραμματοδιδασκαλεία αυτά κατά προτίμηση δασκάλες[18]. Στα πλήρη δημοτικά σχολεία που αποτελούνταν από έξι τάξεις, διδάσκονταν ανάμεσα στα άλλα, εκτός από τα μαθήματα των κοινών δημοτικών σχολείων, ανάγνωση και ερμηνεία περικοπών του Ευαγγελίου, και εκλεκτών συγγραφέων, στοιχεία γραμματικής της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, αριθμητικές ασκήσεις, στοιχεία γεωμετρίας, χημείας, φυσικής ιστορίας και σωματικές ασκήσεις. Τα μαθήματα που διδάσκονταν στα γραμματοδιδασκαλεία ήταν: ανάγνωση και πραγματογνωσία, γραφή, αριθμητική,

---

[14] Ν. Β.Τ.Μ.Θ./1895, άρθρο 1, στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 3.
[15] Βλ. άρθρο 4 του Ν. ΒΤΜΘ/1895
[16] Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση* ... ό.π., σελ. 50.
[17] Βλ. άρθρο 6 του Ν. ΒΤΜΘ/1895, στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 4.
[18] Βλ. άρθρο 15 του Ν. ΒΤΜΘ/1895, στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 5.

στοιχειώδης ιερά ιστορία και κατήχηση, στοιχεία ελληνικής ιστορίας από την επανάσταση του 1821, γεωγραφία Ελλάδας, περικοπές Ευαγγελίου[19]. Η εκπαίδευση των κοριτσιών γίνονταν σε ξεχωριστά σχολεία στα οποία δίδασκαν δασκάλες και τα οποία προβλέπονταν να ιδρυθούν όπου ήταν δυνατό να συγκεντρωθούν 25 κορίτσια. Στα σχολεία των κοριτσιών μπορούσαν να φοιτήσουν και αγόρια, όχι μεγαλύτερα από δέκα ετών, αν στην περιοχή τους δεν υπήρχαν σχολεία αγοριών. Τα προγράμματα των δημοτικών σχολείων των κοριτσιών είναι τα ίδια με τα αντίστοιχα των αγοριών, με ορισμένα επί πλέον μαθήματα όπως ραπτική, κοπτική, κέντημα, οικιακά[20]. Για να μεταβεί ένας μαθητής από ένα γραμματοδιδασκαλείο σε ένα κοινό ή πλήρες δημοτικό σχολείο, έπρεπε να προσκομίσει αποδεικτικό επιτυχούς φοίτησης από το προηγούμενο σχολείο και να υποβληθεί σε κατατακτήριες εξετάσεις[21].

Νομιμοποιείται η «ευρισκόμενη στην παρανομία και αναπτυσσόμενη περιθωριακή προσχολική αγωγή»[22], αφού θεσπίζεται η δυνατότητα ίδρυσης νηπιαγωγείων από ιδιώτες, μετά από χορήγηση σχετικής άδειας από τον Υπουργό Εκπαίδευσης, στα οποία διδάσκουν δασκάλες αναγνωρισμένες με πτυχίο[23].

Στον τομέα της διοίκησης και εποπτείας των δημοτικών σχολείων εισαγόταν ο θεσμός του Νομαρχιακού Επιθεωρητή, με διοικητικά, εποπτικά και καθοδηγητικά καθήκοντα και σε περιφερειακό επίπεδο προβλέφθηκε, η συγκρότηση Εποπτικού Συμβουλίου Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΕΣΔΕ) με ρόλο εισηγητικό και αποφασιστικό, που είχε ως πρόεδρο το μητροπολίτη και εισηγητή το Νομαρχιακό Επιθεωρητή[24], ο οποίος γρήγορα έγινε ο απόλυτος κυρίαρχος των δασκάλων, υποκαθιστώντας πολλές φορές το συλλογικό χαρακτήρα και τις αποφάσεις του Συμβουλίου[25].

Ο νόμος του 1895 έκανε μια σοβαρή προσπάθεια για την αντιμετώπιση του διδακτηριακού προβλήματος, που βρισκόταν, όπως αναφέραμε σε ελεεινή κατάσταση. Ολόκληρο το κεφάλαιο Ε΄ του νόμου αυτού είναι αφιερωμένο στο

---

19 Βλ άρθρο 10 και 14 του Ν ΒΤΜΘ/1895, στο Αλ Δημαράς· *Η μεταρρύθμιση* ό π , τομ Β΄, σελ 4-5

20 Θ Χατζηστεφανίδης· ό π , σελ 249

21 Βλ άρθρο 18 του Ν ΒΤΜΘ/1895, στο Αλ Δημαράς· *Η μεταρρύθμιση* ο π , τομ Β΄, σελ 5

22 Γ Κιτσάρας *Το Νεοελληνικό Εκπαιδευτικο Συστημα Εξέλιξη εκπαίδευσης και γλώσσας* Πατρα, έκδ Πανεπιστημίου Πατρών 1994, σελ 61

23 Βλ άρθρο 3 του Ν ΒΤΜΘ/1895

24 Σ Μπουζακης *Νεοελληνικη Εκπαίδευση* . ό π , σελ. 51

25 Εγκυκλιοι Διαταγές Του Υπουργού Δ Πετριδη Αριθ 13869/25-9-1896 και του Υπουργού Αντ. Μομφεράτου Αριθ 4059/27-3-1899, στο Χ Λέφα· ό π , σελ 291-292

διδακτηριακό ζήτημα, δημιουργώντας «ένα θεσμικό πλαίσιο αρκετά πλήρες, ώστε να υποστηρίξει μια συστηματική κρατική δραστηριότητα στο σύνολο της χώρας»[26]. Οι νομοθετικές προβλέψεις για το σχεδιασμό δύο τύπων διδακτηρίων, η συνεργασία των εμπλεκομένων φορέων, η επίβλεψη της κατασκευής και η χρηματοδότηση της εκτέλεσης από τα εκπαιδευτικά τέλη[27], αποτελούν το ενδιαφέρον της πολιτείας και συντελούν στη βελτίωση του οξύτατου προβλήματος της σχολικής στέγης[28]

Οι εκπαιδευτικές μεταβολές που επιχειρούνται με το Ν. ΒΤΜΘ/1895 στη δημοτική εκπαίδευση, δεν συγκροτούν μία συνολική δέσμη ρηξικέλευθων προτάσεων, που θα αποτελούσαν σε σχέση με το παρελθόν μια πραγματική τομή, αλλά έχουν κυρίως το χαρακτήρα διορθωτικής παρέμβασης. Η διάρκεια των δημοτικών σχολείων σε πλήρη, κοινά και γραμματοδιδασκαλεία και η διαβάθμιση στην εκπαίδευση των δασκάλων δημιουργούν ένα καθεστώς ανισότητας στις συνθήκες μόρφωσης των μαθητών, ιδίως στις αγροτικές περιοχές[29].

Η διδασκαλία της αρχαΐζουσας γλώσσας παραμένει στο δημοτικό σχολείο με αποτέλεσμα να έχει ανασταλτικά αποτελέσματα στην πρόοδο των μαθητών και ιδιαίτερα εκείνων που προέρχονταν από οικογένειες χαμηλού κοινωνικοοικονομού επιπέδου[30], ενώ ο κλασικισμός φαίνεται να αποδυναμώνεται αφού στο πρόγραμμα μαθημάτων προστέθηκαν μαθήματα, με σαφή πρακτικό προσανατολισμό[31]. Βέβαια, αν και η «αστική οπτική γωνία για την εκπαίδευση είναι ήδη ορατή»[32], δεν αποτελεί ακόμα την προτεραιότητα της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας της πολιτείας Η καθιέρωση της μονιμότητας των δασκάλων και η εκπαίδευση των κοριτσιών με πρόγραμμα καθαρά πρακτικού προσανατολισμού (στοιχεία οικιακής οικονομίας, ραπτική, κέντημα, πλεκτική) συγκαταλέγονται στα θετικά στοιχεία του νέου νόμου[33].

Οι προτάσεις, για αλλαγή στο σύστημα διοίκησης και εποπτείας των σχο-

---

[26] Ελ Καλαφάτη ό π , σελ 175
[27] ο π , σελ 173-174
[28] ο π , σελ 177-178
[29] Στερ Δερβισης *Ιστορια της Νεοελληνικης Εκπαιδευσης και Συγχρονο Εκπαιδευτικο Σύστημα* Θεσσαλονικη 1985, σελ 53
[30] Π Κόκκοτας *Ο ρολος της παιδειας στην οικονομικη αναπτυξη της Ελλαδας* Αθηνα 1978, σελ 40-41
[31] Σ Μπουζακης *Νεοελληνικη Εκπαιδευση* ο π , σελ 53 και αρθρο 10 του Ν ΒΤΜΘ/1895, στο Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* ό π , τομ Β , σελ 4
[32] ό π , σελ 53
[33] Αρθρο 22 του Ν ΒΤΜΘ/1895, στο Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* ο π , σελ 6

λείων, κινήθηκαν σε ένα καθεστώς μεταξύ της αποκέντρωσης και της συγκέντρωσης, με την εκχώρηση μιας σειράς αρμοδιοτήτων στο νομαρχιακό εποπτικό συμβούλιο. Οι προτάσεις των εποπτικών συμβουλίων σχετικά με τις μεταθέσεις, απολύσεις ή διορισμό δασκάλων, την καλύτερη λειτουργία των σχολείων, τις λειτουργικές δαπάνες, δεν ήταν υποχρεωτικές για τον Υπουργό. Συνεπώς με την απόδοση ορισμένων δικαιοδοσιών στα Περιφερειακά όργανα, αποσυμπιέστηκε η κεντρική διοίκηση, η οποία όμως εξακολούθησε να διατηρεί τη γενική εποπτεία και τον αποφασιστικό έλεγχο σε μείζονος σημασίας, ζητήματα[34].

Τα ΕΣΔΕ παρά τις φιλότιμες και ευσυνείδητες προσπάθειες που κατέβαλαν, πολλές φορές απέτυχαν στο έργο τους, αφού τα πρόσωπα που τα αποτελούσαν δεν εγνώριζαν τα θέματα της εκπαίδευσης με αποτέλεσμα να εμπιστεύονται τον εισηγητή (επιθεωρητή) ο οποίος απέμενε και ο μοναδικός ρυθμιστής της καλύτερης οργάνωσης και λειτουργίας των δημοτικών σχολείων. Πολλοί όμως επιθεωρητές εκμεταλλευόμενοι τη θέση τους δημιουργούσαν στους δασκάλους σωρεία προβλημάτων, οι οποίοι ενώ λυτρώθηκαν από το νόμο σε ένα μεγάλο βαθμό, από την πολιτική ρίχτηκαν «στα χέρια άλλων τυρράνων»[35]. Είναι χαρακτηριστική η εγκύκλιος του Υπουργού Παιδείας Δημ. Πετρίδη, η οποία μεταξύ των άλλων έγραφε. «... υποκατεστάθη λοιπόν η απόφασις του Επιθεωρητού εις την γνώμην του συμβουλίου και μετετέθησαν και απελύθησαν διδάσκαλοι και διδασκάλισσαι, διότι ούτως έδοξεν ενί ανθρώπου μετά μιαν του σχολείου επίσκεψιν και πολλάκις άνευ απολογίας του δικαζομένου. Τούτο ουδ' υμάς τιμά ...»[36]. Επίσης ο Υπουργός Παιδείας Μομφεράτος το 1899 σε εγκύκλιό του έγραφε τα εξής: «... Λυπούμεθα ότι πολλοί των Επιθεωρητών ουδέ του πνεύματος του νόμου αντελήφθηκαν, ουδέ τον σκοπόν του νομοθέτου παρήνεσαν ... Και συντόμως ειπείν αντί να καθοδηγήσωσιν, ενισχύωσιν, ενθαρρύνωσιν, εμψυχώσωσιν και φρονηματίσωσι τους Έλληνες δημοδιδασκάλους, ούτω προσηνέχθησαν και προσφέρονται προς αυτούς ώστε να πιστεύουσιν ούτοι ότι της τυραννίας απηλλάγησαν, αλλ' ότι τυράννους μετήλλαξαν μόνον ...»[37].

Με άλλους νόμους της μεταρρύθμισης αυτής ορίστηκαν, ότι κανένα διδα-

---

[34] Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 105-106.
[35] Μ. Παπαμαύρος: *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής*, Αθήνα 1976, σελ. 484.
[36] Εγκύκλιος Υπουργού Παιδείας: Αριθ. 13869, εν Αθήναις, 25-9-1896, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 291.
[37] Εγκύκλιος Υπουργού Παιδείας: Αριθ. 4059, εν Αθήναις, 27-3-1899, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 291.

κτικό βιβλίο δεν μπορεί να κυκλοφορήσει εάν προηγουμένως δεν εγκριθεί από ειδική Επιτροπή[38] και τα εισπραττόμενα εκπαιδευτικά τέλη θα χρησιμοποιούνταν για διδακτηριακές ανάγκες[39].

γ. Ο νόμος ΒΤΓ΄ του 1895

Η έγκριση του ενός βιβλίου και το μονοπώλιο των συγγραφέων καταργήθηκε από την Κυβέρνηση του Θ. Δηλιγιάννη το 1895 με τον παραπάνω νόμο. Κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου στη βουλή φάνηκε ολοκάθαρα η διαφορετική πολιτική των δύο κομμάτων για το σχολικό βιβλίο. Ο Υπουργός Παιδείας Δ. Πετρίδης υποστήριξε ότι το νομοσχέδιο συντάχτηκε σύμφωνα με την αρχή της ελευθερίας του συναγωνισμού και ανέπτυσσε την άμιλλα ανάμεσα στους συγγραφείς. Το σύστημα του μονοπωλίου το θεωρούσε ανελεύθερο. Ο Αθ. Ευταξίας, αντίθετα, τόνιζε ότι με την κατάργηση του κρατικού παρεμβατισμού, υπήρχε κίνδυνος να ανοίξει ο δρόμος σε κάθε είδους καταχρήσεις[40]. Το νομοσχέδιο ψηφίστηκε τον Ιούλιο του 1895. Ο νέος νόμος ΒΤΓ΄ «περί διδακτικών βιβλίων» επέβαλλε τον ελεύθερο ανταγωνισμό και επέτρεπε στην αρμόδια επιτροπή να εγκρίνει οσαδήποτε διδακτικά βιβλία θεωρούσε κατάλληλα για κάθε μάθημα για το δημοτικό σχολείο. Η επιτροπή καθόριζε το μικρότερο και το μεγαλύτερο όριο της έκτασης κάθε διδακτικού βιβλίου, καθώς και την ύλη που θα περιείχε σε γενικές γραμμές. Ο νόμος πρόβλεπε κρίση των διδακτικών βιβλίων κάθε χρόνο. Τα εγκεκριμένα από την αρμόδια επιτροπή διδακτικά βιβλία, είχαν ισχύ για μια πενταετία. Ο νόμος απαγόρευε αυστηρά να χρησιμοποιούνται στα δημοτικά σχολεία μη εγκεκριμένα διδακτικά βιβλία, ακόμα και γεωγραφικούς χάρτες, καλλιγραφίες, χειροτεχνίες, ζωγραφικές ή άλλα υποδείγματα ή σχέδια. Ο πρώτος διαγωνισμός συγγραφής και έγκρισης διδακτικών βιβλίων για τα σχολικά έτη 1895-1896 και 1896-1897 του δημοτικού σχολείου έγινε στις 5 Δεκεμβρίου 1895. Εγκρίθηκε το αναγνωσματάριο της Γ΄ τάξης του Βλ. Σκορδέλη, το οποίο περιελάμβανε μικρά αυτοτελή διηγήματα, ποιήματα, γνωμικά θρησκευτικού, ηθικού και εθνικού περιεχομένου και μαθήματα πραγματογνωσίας. Το Ελληνικόν αναγνωσματάριον της Δ΄ τάξης περιείχε μαθήματα που αναφέρο-

---

[38] Ν. ΒΤΓ/1895 «περί διδακτικών βιβλίων», στο Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 338-339.
[39] Ν. ΒΤΕ/1895 «περί διδακτηρίων», στην Ε. Καλαφάτη: ό.π., σελ. 173.
[40] Α. Καψάλης-Α. Χαραλάμπους: ό.π., σελ. 23.

νταν στη θρησκεία, στην ηθική διδασκαλία, στην πατρίδα, τη φύση, την οικογένεια, την ιστορία, τα καθήκοντα του πολίτη, τη ζωολογία, τη φυτολογία και την υγιεινή[41]. Αναφέρουμε στη συνέχεια τα Αλφαβητάρια που εγκρίθηκαν από την επιτροπή κατά τους διαγωνισμούς των ετών 1896 έως 1906 και είχαν ισχύ για μια πενταετία. Ελληνικόν Μεθοδικόν Αλφαβητάριον του Α. Κοκκινάκη 1896, Αλφαβητάριον του Βλ. Σκορδέλη 1896, Μεθοδικόν Αλφαβητάριον του Μ. Βρατσάνου 1897, Ελληνικόν Μεθοδικόν Αλφαβητάριον του Α. Κοκκινάκη 1897, Ελληνικόν Αλφαβητάριον του Χ. Παπαμάρκου 1897, Αλφαβητάριον του Π. Οικονόμου 1899, Αλφαβητάριον του Μ. Βρατσάνου 1900, Αλφαβητάριον του Μ. Βρατσάνου 1901, Ελληνικόν Αλφαβητάριον του Ι. Λάζου 1901, Αλφαβητάριον του Κ. Μαρουδή 1901, Αλφαβητάριο του Μ. Σακελλαρόπουλου 1901, Ελληνικόν Αλφαβητάριον του Ι. Κοφινιώτη 1902, Αλφαβητάριον του Σπ. Λιβαδά 1903, Ελληνικόν Αναγνωσματάριον του Σπ. Λιβαδά 1904, Ελληνικόν Αλφαβητάριον του Χαρ. Παπαμάρκου 1904, Ελληνικόν Αλφαβητάριον του Σπ. Κωστάκη 1905, Πρώτα Αναγνώσματα ή Αλφαβητάριον του Π. Οικονόμου 1905, Ελληνικόν Αλφαβητάριον του Β. Λαμπρόπουλου 1906, Ελληνικόν Αλφαβητάριον του Σπ. Λιβαδά 1906[42].

Η συνεχής έγκριση απεριορίστου αριθμού βιβλίων είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθούν τα εγκεκριμένα βιβλία και να δημιουργηθεί στην αγορά του βιβλίου μια αναστάτωση που θύμιζε την εποχή του 1880.

δ. Τα νομοσχέδια του 1899

Η Κυβέρνηση του Θ. Δηλιγιάννη[43] το 1897 επηρεασμένη από την κοινή γνώμη και την «Εθνικήν Εταιρείαν»[44], θέλησε να πραγματοποιήσει την πολιτική της «Μεγάλης Ιδέας». Με αφορμή την Κρητική επανάσταση οδηγήθηκε σε

---

41 Ν. ΒΤΓ/1895, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 338-340.

42 Ε. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 88-92.

43 Θ. Δηλιγιάννης (1826-1905): Βλ. σχετικά (Π. Ροδάκης: *Δηλιγιάννης Θεόδωρος*. ΥΔΡΙΑ, Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 20, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε., 1982, σελ. 208-211).

44 «Η Εθνική Εταιρεία» ιδρύθηκε στις 4/17 Σεπτεμβρίου 1895 από τους ανθυπολοχαγούς Λ. Φωτιάδη, Γ. Σουλιώτη, Κ. Πάλλη, Π. Μελά κ.ά., με κύριο σκοπό την πολεμική οργάνωση της χώρας, την ηθική ενθάρρυνση και την απελευθέρωση των σκλαβωμένων ελληνικών πληθυσμών. «Η Εταιρεία» βρήκε υποστηρικτές τους διανοούμενους και πολλούς πολιτικούς, οι οποίοι έγιναν και μέλη της. Αιτία της ίδρυσης της «Εθνικής Εταιρείας» ήταν η στρατιωτικά ανίσχυρη και πολιτικά απομονωμένη ελληνική κυβέρνηση, η οποία δεν ήταν σε θέση να βοηθήσει τους Έλληνες στην Κρήτη και ιδίως στη Μακεδονία που βρίσκονταν σε δύσκολη θέση. Η «Εταιρεία» οργάνωσε στρατιωτικά σώματα και αντιμετώπισε με επιτυχία τους Βούλγαρους, οι οποίοι ασκούσαν ένοπλη τρομοκρατία στη Μακεδονία. Ταυτόχρονα άλλοι Έλληνες εθελοντές αποβιβάστηκαν στην Κρήτη και βοήθησαν στον ένοπλο αγώνα με τους Τούρκους (Α. Βακαλόπουλος: *Νεά ελληνική ιστορία* ... ό.π., σελ. 320-321).

πόλεμο με την Τουρκία, ο οποίος κατέληξε σε ταπεινωτική ήττα των ελληνικών στρατευμάτων.

Ο άτυχος πόλεμος του 1897[45] που συγκλόνισε το έθνος, σηματοδοτεί την είσοδο της ελληνικής κοινωνίας σε μια φάση αναζήτησης νέων ιδεών και απαλλαγής από τα συμπτώματα του εθνικού ξεπεσμού[46]. Η ανάγκη για μια γενική ανανέωση στη ζωή του τόπου γινόταν όλο και περισσότερο φανερή. Η αντίδραση ενάντια στις παλιές ιδέες και την άγονη προγονοπληξία, που θεωρούνταν υπεύθυνες για την εθνική παρακμή, άρχιζε να δυναμώνει. Στις τάξεις των διανοουμένων άρχισε σταδιακά να εδραιώνεται, η κοινή αντίληψη «ότι μόνο μια σύντονη εργασία αναπλαστική, σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής, θα μπορούσε να ξαναδώσει αυτοπεποίθηση στο Έθνος και να το βάλει στο δρόμο της αληθινής προκοπής»[47].

Μέσα σε αυτό το κλίμα της ηττοπάθειας και απογοήτευσης, το κόμμα του Γ. Θεοτόκη[48] που είχε κερδίσει τις εκλογές το 1899, έθεσε σαν πολιτικό σύνθημα τις έννοιες <μεταρρύθμιση και ανόρθωση> προκειμένου να επανακτήσει ο Ελληνικός λαός την αυτοπεποίθηση και εμπιστοσύνη και να ξεπλύνει την ντροπή που προκάλεσε η ήττα του πολέμου. Η πίστη στη δύναμη της εκπαίδευσης εμφανίζεται γενική και θεωρείται ότι αυτή και μόνη, είναι ικανή να θεραπεύσει όλα τα δεινά του τόπου. Συνακόλουθα, τα νομοσχέδια του 1899 «περί δημοτικής και μέσης εκπαιδεύσεως», που υποβάλλονται στη βουλή από τον Υπουργό Παιδείας Αθ. Ευταξία της Κυβέρνησης Γ. Θεοτόκη, απηχούν αυτές τις αντιλήψεις.

Όπως γράφει ο Αλέξης Δημαράς: «Η πίστη στη δύναμη της εκπαίδευσης είναι γενική: Αυτή θα στηρίξει το δημοκρατικό πολίτευμα· αυτή θα προετοιμάση την εργατική επανάσταση· αυτή θα θεραπεύση την κακοδιοίκηση. Το ίδιο

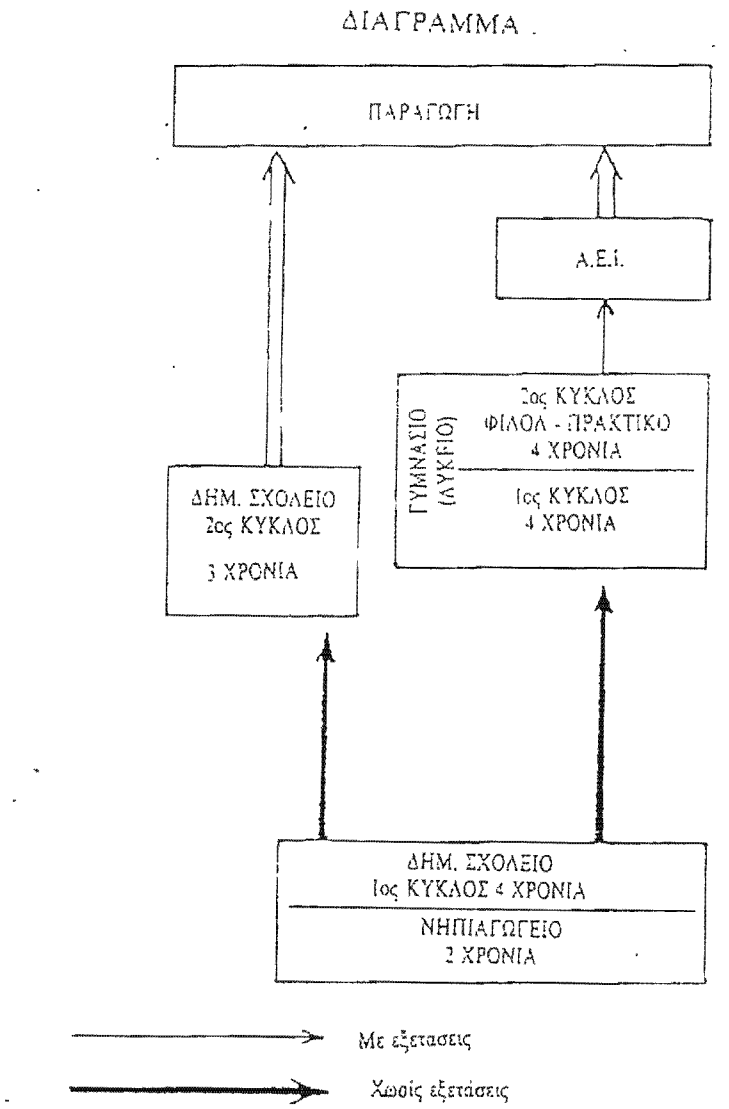
[45] Η Κυβέρνηση Δηλιγάννη μπροστά στις δημαγωγικές επιθέσεις της αντιπολίτευσης και στην πολεμοχαρή διάθεση των νεαρών αξιωματικών της «Εταιρείας», δεν είχε το θάρρος να αντιδράσει και να προειδοποιήσει τους Κρητικούς για την αδυναμία της κυβέρνησης να τους βοηθήσει Έτσι, απροετοίμαστη στρατιωτικά και απομονωμένη πολιτικά, αποφάσισε να επέμβει στέλνοντας στην Κρήτη ανοργάνωτο και ολιγάριθμο ελληνικό στρατό με ελάχιστα πολεμικά εφόδια, με έλλειψη σχεδίου επιχειρήσεως και με ανίκανα ιδίως ανώτερα στελέχη να αντιμετωπίσει τον πολυάριθμο και καλά οργανωμενο τουρκικό στρατό. Η Τουρκία εισέβαλε στη Θεσσαλία (1897) και την κατέλαβε. Η οριστική συνθήκη ειρήνης της 22/4 Δεκεμβρίου επέβαλλε στην Ελλάδα μικρή τροποποίηση των ελληνοτουρκικών συνόρων προς όφελος της Τουρκίας, καταβολή πολεμικής αποζημίωσης και διεθνή οικονομικό έλεγχο (Ε Πρωτοψάλτης· Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος ό π , τευχ Β΄, σελ 189-193)

[46] Μ Τριανταφυλλίδης· *Νεοελληνική* . ό π , σελ 117.

[47] Ε Παπανουτσος Α Δελμούζος Αθήνα, εκδ ΜΙΕΤ, 1978, σελ 37

[48] Γεώργιος Θεοτόκης· Βλεπε σχετικά (Δ Δαφνης· *Γεώργιος Θεοτόκης*· ΥΔΡΙΑ Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, τομ 17, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1983, σελ 175-178)

ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΑ 1899

Πηγή: Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 254

γενική είναι και η πεποίθηση πως αν δεν αλλάξουν τα πράγματα ριζικά, οι προσδοκίες θα διαψευσθούν. Έτσι, στο κατώφλι της τετάρτης περιόδου της εκπαιδευτικής μας ιστορίας όλα φαίνονται να προαναγγέλλουν τη μεγάλη μεταρρύθμιση»[49].

Η απαίτηση για ένα σχολείο αρωγό στη βιομηχανική ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας και αναπαραγωγό των αρχών του φιλελεύθερου κοινοβουλευτισμού προσδοκάται με τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια του Αθ. Ευταξία, ενώ παράλληλα επειδή στο φιλελευθερισμό η λύση των εθνικών προβλημάτων δεν είναι ανεξάρτητη από το αστικό κράτος για τη βιομηχανική ανάπτυξη, η αποφυγή των εθνικών καταστροφών, όπως π.χ. του πολέμου του 1897, μπορούσε να επέλθει με τη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος: «... διά της μεταρρυθμίσεως του εκπαιδευτικού συστήματος .. (η Ελλάς) θα αναδείξη ... στρατόν ικανόν, ιν' αποτρέψη ποτέ εκ του μετώπου της το στίγμα του 1897 ..»[50]. Ήταν διάχυτη σε όλη τη γενική εισήγηση των νομοσχεδίων η πίστη, ότι η «αληθής παιδεία» μπορούσε να γίνει «φυτώριον και των χρηστών και ενόρκων υπαλλήλων παντός κλάδου της δημοσίας ... υπηρεσίας, αλλά και να συμβάλλει στην «κοινωνικήν αναμόρφωσιν»[51].

Με τα νομοσχέδια του 1899 «ο νομοθέτης προσπαθεί να ικανοποιήσει τις πραχτικές ανάγκες του ελληνικού λαού συγχρονίζοντας την παιδεία του, να καλλιεργήσει το θετικό πνεύμα και στις ανώτερες σπουδές κα να βαθύνει την εθνική συνείδηση με τη μελέτη του ελληνικού πολιτισμού στην ιστορική του εξέλιξη από την αρχαία ως τη νεότερη εποχή»[52].

Το νομοσχέδιο για τη δημοτική εκπαίδευση προέβλεπε 7/ετές δημοτικό σχολείο, με ένα 4/ετή κατώτερο κύκλο γενικής μόρφωσης, κοινός για όλους τους μαθητές και ένα 3/ετή ανώτερο κύκλο επαγγελματικής μόρφωσης για μαθητές που δε θα συνέχιζαν σπουδές στο γυμνάσιο[53]. Η αρχαία γλώσσα στο δημοτικό καταργούνταν και προτεινόταν η αντικατάστασή τους με την καθαρεύουσα. Ιδιαίτερη μέριμνα δινόταν για τη μετάδοση πρακτικών γνώσεων στο

---

[49] Αλ Δημαρας *Η μεταρρύθμιση* ο π, τομ Α΄ σελ μστ΄
[50] Αθ Ευταξιας *Εκπαιδευτικα Νομοσχεδια, Αιτιολογικη εκθεσις και αγορευσεις περι δημοτικής εκπαιδευσεως*, εν Αθηναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφειου, 1899, σελ 3
[51] ο π, σελ 3
[52] Αλ Δελμούζος *Το κρυφό σχολειο* ό π, σελ 16
[53] Θ Χατζηστεφανίδης ο π, σελ 254

δημοτικό, ώστε αυτό να «προετοιμάζει το μέλλοντα μισθωτό, εργαζόμενο και συνταγματικό πολίτη»[54].

Για πρώτη φορά στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης, ο σκοπός του δημοτικού σχολείου ήταν, εκτός από τη μετάδοση γνώσεων για την ηθική, θρησκευτική και εθνική διαπαιδαγώγηση των μαθητών, και η μετάδοση πρακτικών γνώσεων για την ένταξη των μαθητών στην οικονομική και κοινωνική ζωή. Να μεταδίδονται όπως λέει το κείμενο, «αι στοιχειώδεις εκείναι γνώσεις αι δυνάμεναι ν' αποδείξωσιν [τον μαθητήν] πολίτην χρηστόν και επιτήδειον εις τον πρακτικόν βίον»[55]. Διακηρύσσεται η αυτοτέλεια του δημοτικού σχολείου και τονίζεται το μέγεθος της αποστολής του με τη χαρακτηριστική φράση, που περιέχεται στην εισηγητική έκθεση, ότι αυτό αποτελεί τον «επιούσιον άρτον εκάστου λαού»[56]. Στο σκοπό της αγωγής το νομοσχέδιο προέβλεπε και την εθνική αγωγή των ελληνοπαίδων, ως αποτέλεσμα της εθνικής ήττας του 1897.

Το δημοτικό σχολείο με τα νομοσχέδια του 1899 αποκτά ευρεία λαϊκή βάση, στο μέτρο που απευθύνεται σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες και των δύο φύλων. Με την υιοθέτηση της αρχής της «χρησιμότητας και της λειτουργικότητας των γνώσεων», το σχολείο εκσυγχρονίζεται και γίνεται ικανό να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κοινωνίας και στις απαιτήσεις της οικονομικής ανάπτυξης. «Τα νομοσχέδια περιέχουν την καθαρά αστική αντίληψη σύμφωνα με την οποία το σχολείο πρέπει να προετοιμάζει την ενσωμάτωση του μαθητή στην κοινωνία τόσο επαγγελματικά όσο και ιδεολογικά»[57].

Τα νομοσχέδια δε χώριζαν τα δημοτικά σχολεία σε κοινά και πλήρη όπως ο νόμος ΒΤΜΘ του 1895, δέχονταν όμως την υποχρεωτική εκπαίδευση τετραετή για τα γραμματοδιδασκαλεία και επταετή για τα δημοτικά σχολεία, με δύο κύκλους μαθημάτων, τον κατώτερο τετραετή και τον ανώτερο τριετή. Ο ανώτερος κύκλος προοριζόταν, για όσους δεν ήθελαν να προχωρήσουν σε σπουδές στη μέση εκπαίδευση[58]. Ο κατώτερος κύκλος του οκταταξίου γυμνασίου δεχόταν τους μαθητές μετά την τετάρτη τάξη του δημοτικού. Τα σχολεία διακρίνονταν

---

[54] Α. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση* ... ό.π., σελ. 23.
[55] Αθ. Ευταξίας: ό.π., σελ. 7.
[56] ό.π., σελ. 7.
[57] Α. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση* ... ό.π., σελ. 23-25.
[58] Αθ. Ευταξίας: ό.π., άρθρα 4 και 1.

σε επτατάξια, πολυτάξια (τριτάξια μέχρι εξατάξια), διτάξια, μονοτάξια, γραμματεία και σχολεία ημιημερήσια. Γραμματεία ιδρύονταν όπου υπήρχαν 20-50 μαθητές, ενώ για τη σύσταση δημοτικών σχολείων χρειάζονταν, τα μονοτάξια 51-80 μαθητές, τα διτάξια 81-150 μαθητές, τα τριτάξια 151-200 μαθητές, τα τετρατάξια 201-250 μαθητές, τα πεντατάξια 251-300 μαθητές, τα εξατάξια 301-350 μαθητές και τα επτατάξια πάνω από 350 μαθητές[59]. Ο κατώτερος τετραετής κύκλος των δημοτικών σχολείων επιδίωκε τη γενική μόρφωση για όλα τα Ελληνόπουλα, ενώ ο ανώτερος τριετής κύκλος απέβλεπε να αναδείξει χρηστούς και πρακτικά επιτήδειους πολίτες με τη μετάδοση όλων των αναγκαίων στοιχειωδών γνώσεων και δεξιοτήτων[60].

Τα μαθήματα που προέβλεπαν τα νομοσχέδια να διδάσκονται στο δημοτικό σχολείο ήταν θρησκευτικά, η νέα Ελληνική γλώσσα, πρακτική αριθμητική και στοιχειώδης Γεωμετρία, εθνική ιστορία και τα σπουδαιότερα της παγκοσμίου, γεωγραφία και φυσική ιστορία, φυσική και χημεία, ωδική και καλλιγραφία, ιχνογραφία, γυμναστική, χειροτεχνία και εργόχειρα (για τα κορίτσια), στοιχειώδεις γνώσεις τεχνολογικές, τα δικαιώματα και καθήκοντα του συνταγματικού πολίτου μετά στοιχείων της πολιτικής οικονομίας και καταστιχογραφίας και τέλος στοιχειώδεις γνώσεις της γεωπονίας, κηπουρικής, δεντροκομίας, βομβυκοτροφίας, μελισσοτροφίας και εμπορίας μαθήματα που έδειχναν την πρόθεση του νομοθέτη να δώσει πρακτικό προσανατολισμό στην εκπαίδευση[61]. Προβλεπόταν δηλαδή η κατάργηση της αντιπαραγωγικής διάκρισης των δημοτικών σχολείων σε πλήρη, κοινά και γραμματοδιδασκαλεία και εγκαινιαζόταν μια παραγωγική δημοτική εκπαίδευση με διπλό στόχο: αφ' ενός τα παιδιά των κατώτερων κοινωνικών τάξεων τα οποία δε θα μπορούσα να συνεχίσουν τις σπουδές τους, έπρεπε να διδαχθούν τις απαραίτητες γνώσεις για να μπορέσουν να καταλάβουν ένα επάγγελμα, στις κατώτερες κοινωνικές θέσεις, για να ζήσουν, αφ' ετέρου τα παιδιά των ανώτερων κοινωνικών τάξεων για να αναλάβουν ανώτερες επαγγελματικές θέσεις θα συνέχιζαν τις σπουδές τους στη μέση εκπαίδευση. Ο στόχος της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1899 είναι

---

[59] ο π , άρθρα 6 και 7
[60] ο π , σελ 1
[61] ο π , σελ 2 και Σ Μπουζάκης *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα* Τομ Α΄, Αθηνα, εκδ GUTENBERG, 1994, σελ 96

φανερός. Η τροφοδότηση της δημόσιας διοίκησης με ικανό προσωπικό γνωστικά ώστε να μπορέσει να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις του κοινοβουλευτικού συστήματος[62]. Γι' αυτό στην αιτιολογική έκθεση δίνεται η εξήγηση ότι το σχολείο οφείλει να προετοιμάζει «την τάξη των εργαζομένων και συγχρόνως να μορφώσει τους μέλλοντες πολίτες ώστε ν' αποκτήσουν πλήρη «συνείδησιν της σπουδαιότητος» και να μπορούν να κάνουν την «προσήκουσαν χρήσιν» του εκλογικού τους δικαιώματος[63].

Το νομοσχέδιον «περί δημοτικής εκπαιδεύσεως» καθιέρωνε αλλεπάλληλες βαθμίδες διοίκησης της δημοτικής εκπαίδευσης. Ο **διευθυντής** του σχολείου ήταν υπεύθυνος για την καλή λειτουργία του σχολείου. Μπορούσε να παρακολουθεί τη διδασκαλία και να απευθύνει συστάσεις και παρατηρήσεις στους δασκάλους. Η **εφορευτική επιτροπή** επισκεπτόταν τουλάχιστον μια φορά το μήνα το σχολείο και συνεργαζόταν με το διευθυντή και τους δασκάλους για τη βελτίωση της λειτουργίας αυτού. Τυχόν παρατηρήσεις για τη διαγωγή των δασκάλων και των μαθητών και τη λειτουργία του σχολείου, ανέφερε στους επιθεωρητές. Το **εποπτικό συμβούλιο** (ανώτερο όργανο της ιεραρχίας στη διοίκηση των σχολείων) είχε την αρμοδιότητα να προτείνει το διορισμό των διευθυντών και διευθυντριών των πολυτάξιων και πλήρων δημοτικών σχολείων, να συντάσσει τους νόμους, τα διατάγματα και τις εγκυκλίους διαταγές σχετικά με τη δημοτική εκπαίδευση, να επιβάλλει την ποινή του προστίμου κ.λπ.

Για την εποπτεία και παιδαγωγική καθοδήγηση του διδακτικού έργου προβλεπόταν δύο βαθμοί επιθεωρητών, οι νομαρχιακοί και οι ανώτεροι επιθεωρητές. Σε κάθε νομό ήταν διορισμένος ένας επιθεωρητής, ο οποίος επιθεωρούσε τα σχολεία και τους δασκάλους και υπέβαλε τις εκθέσεις στο εποπτικό συμβούλιο. Οι ανώτεροι επιθεωρητές ήταν πέντε για όλο το Κράτος, ένας για κάθε περιφέρεια, και είχαν ως κύριο έργο την επιθεώρηση των νομαρχιακών επιθεωρητών και τη σύγκλιση παιδαγωγικών συνεδρίων. Νομαρχιακοί επιθεωρητές διορίζονταν δάσκαλοι έχοντες τα ανάλογα προσόντα, ανώτεροι δε επιθεωρητές διορίζονταν διευθυντές διδασκαλείων με προϋπηρεσία ή νομαρχιακοί

---

62 Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 159.
63 Αθ. Ευταξίας: ό.π., σελ. 18-19.

επιθεωρητές[64].

Η αρνητική κριτική που ασκήθηκε στα νομοσχέδια του 1899 επικεντρώθηκε στα παρακάτω σημεία. Ο Δ. Γληνός παρά τη θετική κριτική που άσκησε για την επιστημονική υποδομή των νομοσχεδίων θεωρεί ανεφάρμοστη την 7/χρονη υποχρεωτική φοίτηση για την ελληνική πραγματικότητα και η διάκριση του δημοτικού σχολείου σε δύο κύκλους ως «ατόπημα γιατί ανατρέπει την ισοπολιτεία των Ελλήνων»[65]. Σε σχόλιό της η εφημερίδα «Καιροί» για την αντικατάσταση της αρχαίας ελληνικής στο δημοτικό από τη νεοελληνική γλώσσα γράφει: «Τι είναι αυτή η νέα ελληνική γλώσσα, την οποίαν εκ του προχείρου και επιπολαίως θα διδάσκονται οι παίδες των δημοτικών σχολείων; Πόθεν κατάγεται; Πόθεν έρχεται; Έχει γραμματικήν; Έχει συντακτικόν; Θα δημιουργήσωσι και θα διδάξωσιν αυτοί οι Μαλλιαροί ή θα φέρωμεν δασκάλους Βουλγάρους ..»[66]. Οι προτεινόμενες ρυθμίσεις για τη διοίκηση της εκπαίδευσης θα είχαν ως αποτέλεσμα αυτή να περιέλθει απευθείας στην κεντρική διοίκηση του Υπουργείου της Παιδείας, καταργώντας την αποκέντρωση που έφερε ο Ν. ΒΤΜΘ/1895, με την αιτιολογία στην εισηγητική έκθεση, ότι «Η πλήρης αποκέντρωσις εν τη δημοτική εκπαιδεύσει απεδείχθη εν τοις πράγμασι και υπό πολλάς άλλας επόψεις επιζήμιος τα μάλιστα ..»[67].

Τα νομοσχέδια του 1899, όπως είχε συμβεί και με τα νομοσχέδια του 1889 και όπως θα επαναληφθεί αργότερα, συζητήθηκαν στη βουλή προκάλεσαν όμως ισχυρές αντιδράσεις και έντονη κριτική, μέσα και έξω από το Κοινοβούλιο[68]. Η μη ψήφιση των νομοσχεδίων και το εχθρικό κλίμα στο οποίο έγινε ο δημόσιος διάλογος για το περιεχόμενό τους, οδήγησε τον Υπουργό Αθ. Ευταξία στην υποβολή της παραίτησής του. Ο ίδιος με προσωπική δήλωση έκανε λόγο για «προσωπικές αντιπάθειες», που, «προεκάλεσαν (...) αντίδρασιν μεγάλην»[69].

ε. Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια του Σπ. Στάη

Ο Υπουργός Παιδείας Σπ. Στάης το Νοέμβριο του 1900 υποβάλλει στη

---

64 ό π , άρθρα 17-27
65 Δ Γληνός· *Ένας άταφος νεκρός* ό π , σελ 106-107
66 Σχόλια της εφημερίδας «Καιροί», στο Αλ Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό π , του Β΄, σελ 22
67 Αθ Ευταξίας· ό π , σελ 13, στο Χ Λέφα· ό π , σελ 295.
68 Θ Χατζηστεφανίδης ό π , σελ 258
69 Αλ Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό π , τομ Β΄, σελ κε΄ και Αθ Ευταξιας *Τα νομοσχέδια του Υπουργείου της Παιδείας* Αθήνα 1900, σελ 25

βουλή σειρά νομοσχεδίων που ανέτρεπαν την προηγούμενη εκπαιδευτική πολιτική του Υπουργείου με μερικές αλλαγές στα καθιερωμένα. Πρόκειται για τα ακόλουθα νομοσχέδια. «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ΒΤΜΘ΄ νόμου περί Δημοτικής ή Στοιχειώδους εκπαιδεύσεως, «Περί Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», «Περί Διδασκαλείου της Μέσης Εκπαιδεύσεως», «Περί εξετάσεων εν τω Εθνικών Πανεπιστημίω»[70].

Κατά την παρουσίαση των νομοσχεδίων στη βουλή ο Υπουργός Παιδείας Σπ. Στάης είπε: «Λαμβάνω την τιμήν να υποβάλω εις την βουλήν σχέδιον νόμου περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ΒΤΜΘ νόμου «περί στοιχειώδους ή δημοτικής εκπαιδεύσεως». Και άλλοι Υπουργοί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως υπέβαλον σχέδια νόμου υπό την κρίσιν της Βουλής, δι' ων ετροποποιούντο διατάξεις τινές του κειμένου νόμου περί δημοτικής εκπαιδεύσεως. Ως είναι βέβαιον, ότι εν τω νόμω τούτω υπάρχουσιν ευεργετικαί υπέρ της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως διατάξεις, επίσης είναι βέβαιον ότι υπάρχουσι και ατελείς διατάξεις. Των ατελών τούτων διατάξεων διά του υποβαλλομένου νομοσχεδίου ζητώ την βελτίωσιν. Αλλά δεν είμαι πρώτος εγώ ο ζητήσας τούτο. Άνευ εξαιρέσεως πάντες οι από της επιψηφίσεως του νόμου τούτου διατελέσαντες Υπουργοί της Παιδείας, και αυτός ο εισηγητής του νόμου επεδίωξαν τούτο διά νομοσχεδίων υποβληθέντων μεν εις την βουλήν, αλλά δυστυχώς μη ψηφισθέντων. Δύναμαι να ειπώ, ότι τας πλείστας των διατάξεων, των περιεχομένων εις το υποβαλλόμενον υπ' εμού νομοσχέδιον προς τροποποίησιν του νόμου τούτου, περιείχον και τα εκάστοτε υποβληθέντα υπό των διαφόρων Υπουργών νομοσχέδια. Υπάρχουσιν όμως διατάξεις εν τω εμώ νομοσχεδίω, αι οποίαι δεν περιείχοντο εις εκείνα, διότι δεν ήσαν αύται γνωσταί και καθωρισμέναι, αλλ' η εκ της εφαρμογής του νόμου πείρα απέδειξε και ταύτας αναποφεύκτους προς βελτίωσιν αυτού»[71].

Τα βασικότερα σημεία τροποποίησης και συμπλήρωσης των άρθρων του νομοσχεδίου είναι τα ακόλουθα: Η δημοτική εκπαίδευση χωρίζεται σε δημοτικά σχολεία με έξι τάξεις και σε γραμματεία με τέσσερις τάξεις. Η φοίτηση στα

---

[70] Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. κε΄-κστ΄.

[71] Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής: Συζήτηση επί των υποβληθέντων νομοσχεδίων του Υπουργού Παιδείας Σπ. Στάη. Περίοδος ιστ΄, σύνοδος Β΄, συνεδρίασις 4, Αθήναι 21 Ιανουαρίου 1904, σελ. 17.

δημοτικά σχολεία είναι υποχρεωτική μέχρι να πάρουν οι μαθητές το απολυτήριο. Στα μονοθέσια δημοτικά σχολεία πρέπει να φοιτούν 60-80 μαθητές, στα διθέσια 81-140, στα τριθέσια 141-200, στα τετραθέσια 201-250, στα πενταθέσια 251-300 και στα εξαθέσια 301-350 μαθητές. Στα εξαθέσια σχολεία πρέπει να υπηρετούν δύο πρωτοβάθμιοι, δύο δευτεροβάθμιοι και δύο τριτοβάθμιοι δάσκαλοι. Οι δάσκαλοι πρέπει να διορίζονται από τον Υπουργό των Εκκλησιαστικών της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Οι απολύσεις και οι μεταθέσεις των δασκάλων, των διδασκαλισσών και γραμματιστών πρέπει να γίνονται μια φορά το χρόνο, στις διακοπές, εκτός εάν οι απολύσεις επιβάλλονται για αμέλεια ή παράβαση του καθήκοντος ή για απαράδεκτη διαγωγή προς το διδασκαλικό έργο. Οι δάσκαλοι που απολύονται για παράβαση καθήκοντος ή αμέλεια δεν επιτρέπεται να ξαναεπανέλθουν στην υπηρεσία πριν περάσει ένα εξάμηνο από τη δημοσίευση της απόλυσης. Σε κάθε νομό υπάρχει ένα εποπτικό συμβούλιο, που ασκεί εποπτεία σε όλα τα δημοτικά σχολεία της περιφέρειάς του. Οι επιθεωρητές των νομών της δημοτικής εκπαίδευσης διορίζονται με Β. Διάταγμα μετά από πρόταση του Υπουργού Παιδείας. Νομαρχιακοί Επιθεωρητές διορίζονται διδάκτορες του φιλολογικού τμήματος της φιλοσοφικής σχολής, αν προηγουμένως υπηρέτησαν για τρία χρόνια σε διδασκαλείο ή σε δημόσιο γυμνάσιο. Των νομαρχιακών επιθεωρητών των δημοτικών σχολείων του Κράτους προΐσταται ο Γενικός Επιθεωρητής της δημοτικής εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικοί να απολύονται από την υπηρεσία, όταν δείχνουν αμέλεια, παράβαση καθήκοντος, αμάθεια, ανεπάρκεια, απαράδεκτη διαγωγή, ατιμωτική πράξη, όταν νοσούν με διαπιστωμένη θεραπεία μεγαλύτερη του τριμήνου και όταν νοσούν από μολυσματική νόσο αποδεδειγμένη από ιατρική βελτίωση. Οι πιστώσεις που αναγράφονται για τη δημοτική εκπαίδευση στο δημοτικό προϋπολογισμό από το δήμο, ελέγχονται από το Νομάρχη και αυξομειώνονται ανάλογα με τις λειτουργικές ανάγκες των σχολείων. Οι επιθεωρητές που υπάρχουν θα διατηρηθούν στην υπηρεσία με το βαθμό και μισθό του τμηματάρχη δεύτερης τάξης[72].

Στα δημόσια και ιδιωτικά σχολεία της δημοτικής εκπαίδευσης εισάγονται για τη διδασκαλία, διδακτικά βιβλία εγκεκριμένα από κρατικό διαγωνισμό. Ο

---

[72] Νομοσχέδιο περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ΒΤΜΘ νόμου «περί στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδεύσεως. Αθήναι 21-1-1904, σελ. 118-121.

διαγωνισμός γίνεται κάθε έξι χρόνια και εγκρίνεται ένα βιβλίο για κάθε μάθημα. Έξι επιτροπές των 3-5 μελών κρίνουν τα προς έγκριση διδακτικά βιβλία του δημοτικού σχολείου. Οι επιτροπές σε διάστημα τριών μηνών από τις εγκρίσεις των βιβλίων, υποβάλλουν στον Υπουργό Παιδείας έκθεση αναλυτική, στην οποία αναφέρουν και τους λόγους της εγκρίσεως ή της απόρριψης του κάθε βιβλίου. Οι εκθέσεις δημοσιεύονται από τον Υπουργό Παιδείας στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης[73].

Το νομοσχέδιο του Στάη καταργούσε τα εποπτικά συμβούλια των νομών και ανέθετε τη διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης στο εκπαιδευτικό συμβούλιο της μέσης εκπαίδευσης. Επίσης καταργούσε την αποκέντρωση, αλλά παρουσίαζε μια προσπάθεια συντονισμού της δημοτικής διοίκησης προς τη διοίκηση της μέσης εκπαίδευσης, οι οποίες μέχρι τότε ενεργούσαν χωριστά, ως να μην είχαν κοινούς στόχους και σημεία επαφής στο περιεχόμενό τους. Λόγοι, όπως γράφει στην εισηγητική έκθεση, που τον ώθησαν στην υποβολή του νομοσχεδίου αυτού ήταν ότι από το σύστημα του νόμου ΒΤΜΘ «η διοίκησις παρημπόδισεν, αν μη έβλαψε, την προκοπήν της δημοτικής εκπαιδεύσεως και κατέστησεν απαραίτητον την αντικατάστασιν αυτής δι' άλλης, ην η πείρα αλλαχού καθιέρωσεν ως ασφαλές μέτρον, δι ου θέλει σωθή παρ' ημίν η ενότης της διοικήσεως και αρθή το πολυσχιδές και χαώδες της νυν τοιαύτης»[74].

Το νομοσχέδιο του Υπουργού Παιδείας Σπ. Στάη ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων. Από όλες τις περιοχές της Ελλάδας καταφτάνουν στις εφημερίδες τηλεγραφήματα των δημοδιδασκάλων και των εκπροσώπων τους, με τα οποία εκφράζουν την έντονη αποδοκιμασία τους για τα νέα μέτρα του Υπουργού Παιδείας. «Τηλεγραφήματα σταλέντα χθες εκ μέρους των δημοδιδασκάλων πλείστων επαρχιών παριστώσι την κορυφωθείσαν πλέον αγανάκτησιν των δημοδιδασκάλων, οίτινες έλαβον γνώσιν των λεπτομερειών του νέου εκπαιδευτικού νομοσχεδίου. Πάντες εν μια φωνή εκφράζονται δυσμενέστατα κατ' αυτού, πολλοί δε εκ τούτων έχουσι ήδη υπογράψει τας παραιτήσεις των τας οποίας εν εσχάτη ανάγκη θα υποβάλλωσιν εις τον κ. Στάην»[75].

---

[73] Νομοσχέδιο περί των διδακτικών βιβλίων της Στοιχειώδους και της Μέσης Εκπαιδεύσεως Αθήναι 21-1-1904, σελ 126-127

[74] Χ Λέφας ό π, σελ 301-302

[75] Εφημερίδα «Εμπρός» φύλλο 2608, Αθήναι, 27-1-1904

«Οι δημοδιδάσκαλοι Βόλου διηρέθησαν εις δύο γνώμας ως προς την ωφελιμότητα νομοσχεδίων. Οι ημίσεις αυτενεργούν εις τας προσπαθείας ετέρων· Συνεπώς λαμβάνουν χώρα επεισόδια προκαλούντα την γενικήν προσοχήν»[76].

«Συνεπεία προσκλήσεως του συνδέσμου των δημοδιδασκάλων συνήλθον χθες άπαντες οι εν τη Αττική δημοδιδάσκαλοι εν τη αιθούση της εταιρίας των Φίλων του Λαού και συνεσκέφθησαν επί των νέων Νομοσχεδίων. Πάντες δε εν μια φωνή εξεδήλωσαν την αγανάκτησιν αυτών διά τα τοιαύτα καταστρεπτικά νομοσχέδια ..»[77].

Ως αντίλογο στα παραπάνω και γενικά στις αντιδράσεις των δημοδιδασκάλων η εφημερίδα «Ημερησία» επιχειρηματολογεί υπέρ των νομοσχεδίων «Διότι σήμερον, ως οργανούται το δημοτικόν σχολείον, καθιστάμενον εξατάξιον, διά του κύκλου εξαετών μορφωτικών και παιδαγωγικών σπουδών σήμερα καθίσταται άρτιον, σήμερον η εν αυτώ παίδευσις αποβαίνει αυτοτελής και ανεξάρτητος ... »[78].

Η εφημερίδα «Άστυ» επιχειρηματολογώντας υπέρ των δασκάλων γράφει: «Διότι αν παρετηρήθη κατά την τελευταίαν δεκαετίαν πρόοδος τις εις την στοιχειώδη εκπαίδευσιν των ελληνοπαίδων, αυτή οφείλεται εις τον ζήλον και την φιλοτιμίαν των δημοδιδασκάλων, οι οποίοι αληθώς ώθησαν εις πρακτικωτέρους, ηθικωτέρους και υγιεινωτέρους ορίζοντας την σαπράν άλλοτε δημοτικήν εκπαίδευσιν»[79].

Ακούστηκαν και θετικά σχόλια για τα νομοσχέδια. «Κατά τον κ. Μεγαρέα μέγα καλόν επέρχεται εις την Δημοτικήν Εκπαίδευσιν, διά των νομοσχεδίων και πλήρης ανακαίνισις του εκπαιδευτικού ημών συστήματος επιτελείται διά της επεκτάσεως της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως από τετραετούς εις εξαετή, τούτο δε τον κάμνει να σκιρτά εκ της χαράς. Θεωρεί δηλονότι, την κατά τα ισχύοντα, τετραετή φοίτησιν εν τω δημοτικώ σχολείων, όλως ανεπαρκή, όπως μορφωθώσιν οι Ελληνόπαιδες εθνοπρεπώς και με τας καταλλήλους διά τον πρακτικόν βίον εγκυκλοπαιδικάς γνώσεις κατά τε ποσόν και ποιόν. Την επέκτασιν όμως της φοιτήσεως εις εξαετή κρίνει αρκετήν, όπως συντελέση εις

---

[76] Εφημερίδα «Ακρόπολη»: φύλλο 7884, Αθήναι, 15-2-1904.
[77] Εφημερίδα «Ακρόπολη»: φύλλο 7873, Αθήναι, 3-2-1904.
[78] Εφημερίδα «Ημερησία»: φύλλο 90, Αθήναι, 8-2-1904
[79] Εφημερίδα «Άστυ»: φύλλο 5043, Αθήναι, 2-2-1904.

την θεραπείαν του μέχρι τούτε κακού τούτου, αφού μάλιστα κατά το νομοσχέδιον, η εξαετής φοίτησις θα ήταν υποχρεωτική διά τους παίδας μέχρις ου τυχώσιν απολυτηρίου του δημοτικού σχολείου ... Επιτυχή θεωρεί επίσης την διάταξιν του νομοσχεδίου, καθ' ην η σύστασις, κατάργησις, προαγωγή ή προβιβασμός των σχολείων, γίνεται, τη προτάσει του Νομαρχιακού Επιθεωρητού αντί του Νομάρχου όπερ ισχύει νυν και τούτο διότι θεωρεί ότι ο επιθεωρητής είναι ο μόνος κατάλληλος να προτείνη περί των τοιούτων και διά το ανεξάρτητον αυτού, και διά την ειδικότητα ην κέκτηται επί των αναγκών της εκπαιδεύσεως ..»[80].

Υπέρ των νομοσχεδίων τάσσονται και οι γραμματιστές. «Δεν εφανταζόμεθα όμως ότι θα ευρίσκοντο άλλοι, οι οποίοι θα εκηρύττοντο υπέρ των νομοσχεδίων τούτων. Και οι άλλοι αυτοί είνε οι γραμματισταί, χίλιοι περίπου τον αριθμόν οίτινες ευρίσκουν τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια τέλεια υπό πάσαν άποψιν, διότι δι' αυτών βελτιούται η θέσις των και γίνονται συντάξιμοι. Προς τούτο απηύθυναν αναφοράς προς το υπουργείον της Παδείας παρακαλούντες τους αρμοδίους ίνα επισπεύσουν στην επιψήφισιν των σωτηρίων αυτών νομοσχεδίων!»[81].

Μετά τις αντιδράσεις που προκάλεσαν τα νομοσχέδια του Στάη δεν ψηφίστηκαν από τη βουλή, όπως και τα προηγούμενα, και έτσι διατηρήθηκε η πρόοδος του νόμου του 1895[82].

στ. Δημοτικισμός και συντηρητισμός

Με το τέλος του 19ου και την αρχή του 20ου αιώνα, οι προσπάθειες για την ανανέωση της εκπαίδευσης εντάθηκαν. Οι νέες εκπαιδευτικές μεταρρυθμιστικές ενέργειες της εποχής προσπαθούν να αφυπνίσουν την κατακερματισμένη και αδιάφορη κοινωνία η οποία βρίσκεται χειραγωγημένη από τις ηγετικές ομάδες της παραδοσιακής κοινωνικής δομής. Η μεταβατική περίοδος στην οποία βρίσκεται η κοινωνία, βιώνεται μέσα από πολυεπίπεδη βαθιά κρίση. Οι εκσυγχρονιστές βρίσκουν ερείσματα και υποστήριξη κυρίως στο χώρο των διανοού-

---

80 Εφημερίδα «Ακρόπολη»: φύλλο 7883, Αθήναι, 14-2-1904.
81 Εφημερίδα «Εμπρός»: φύλλο 2620, Αθήναι, 8-2-1904.
82 Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 302.

μενων, οι οποίοι όμως εξακολουθούν να υποστηρίζουν τον κλασικισμό και την παράδοση[83].

Οι προσπάθειες που έγιναν για αλλαγή του εκπαιδευτικού συστήματος και εκσυγχρονισμού της εκπαίδευσης με τις αστικές κοινωνικο-οικονομικές δυνάμεις απέτυχαν, οι φωνές όμως και οι διαμαρτυρίες δε σταμάτησαν έναντίον του κλασικισμού, ο οποίος είχε πάρει δεσπόζουσα θέση στα προγράμματα εκπαίδευσης, υποβαθμίζοντας τις χρήσιμες γνώσεις. Ο Ιωακείμ Παυλίδης[84] στον πρόλογο του βιβλίου του περί Τεχνικής Εκπαιδεύσεως γράφει: «Οι κυβερνώντες τας τύχας των Ελλήνων ... αντί να τρέψωσιν αυτούς εις τας θετικάς επιστήμας και διδάξωσιν εις αυτούς τα μυστήρια της παραγωγής του πλούτου και της δυνάμεως ... θέλουσιν να ευχαριστώμεθα μόνον εις το να περιφερώμεθα ... με τα ιερά λείψανα των προγόνων εις τας χείρας, και να ψάλλωμεν ως πλανόδιοι τροπάρια αρχαίας ευκλείας! ... η εποχή είναι εποχή του ατμού και του ηλεκτρισμού, εποχή των ατράκτων και της ακάπνου πυρίτιδος. Αφήσατε εις τον έναν την θεωρητικήν επιστήμην, και σύρατε τους χιλίους εις την τέχνην, εις τας εφηρμοσμένας θετικάς επιστήμας! ..»[85]. Οι ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων των θετικών επιστημών στα προγράμματα του δημοτικού σχολείου ήταν ελάχιστες και η διδασκαλία αυτών γίνονταν χωρίς ουσία ευκαιριακά και υποτονικά. Ο Σύλλογος των Φυσικών Επιστημών το 1905 σε υπόμνημά του καταγγέλλει τους υπεύθυνους, επειδή στα γραμματοδιδασκαλεία δε διδασκόταν «... ουδέν απολύτως φυσικόν μάθημα, διά τούτο δε τα Φυσικά μαθήματα είναι διαγεγραμμένα και εκ του προγράμματος των Υποδιδασκαλείων, εν οις μορφούνται, αν επιτρέπηται να ονομάζηται αύτη μόρφωσις, οι λεγόμενοι γραμματισταί ... Αλλά και όσοι εκ των απολυομένων εκ των Δημοτικών σχολείων συνεχίζουσι τας σπουδάς αυτών, ελαχίστην και ανεπαρκεστάτην λαμβάνουσι περί τα φυσικά μαθήματα παίδευσιν»[86].

Οι διαμαρτυρίες για την υποβάθμιση των θετικών επιστημών επεκτάθηκαν και στα γλωσσικά μαθήματα για γλωσσικό εκσυγχρονισμό. Το 1905 το περιο-

---

[83] Γ. Κορδάτος· *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*. Αθήνα, Ε΄ έκδοση, εκδ. Μπουκουμάνη, 1900, σελ. 25.

[84] Ιωακείμ Παυλίδης: Βλ. σχετικά (Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ.Β΄, σελ. κη΄).

[85] Ι. Παυλίδης: *Περί Τεχνικής Εκπαιδεύσεως και της Εφαρμογής αυτής εν Ελλάδι*, Αθήναι 1902, σελ. ιε΄.

[86] «Υπόμνημα του εν Αθήναις Συλλόγου των Φυσικών Επιστημών (Φυσιοδιφικής Εταιρείας)» στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 45-47.

δικό Νουμά προχώρησε σε διαγωνισμό για «να γραφεί ένα αναγνωσματάριο ανθρώπινο και Ρωμαίικο, όχι με ία, με ρις, με ους και με κάθε άλλη τέτοια αηδία, μα με λέξεις που να τις ακούει το παιδί κάθε ώρα και στιγμή σπίτι του, αφού σήμερα με κείνα πούχουνε στα σχολεία μας, το Ρωμιόπουλο παίρνοντας το πρώτο βιβλίο στα σχέδια του θα πρωτοσυλλαβίσει μια ψεύτικη λέξη ... θα πει και την πρώτη του ψευτιά ..»[87]. Αλλά και ο Γ. Παπασωτηρίου μελετώντας το εκπαιδευτικό μας σύστημα, επισήμανε τις ατέλειες και επιπτώσεις που έχει μεταξύ των άλλων και στην οικονομική οπισθοδρόμηση της χώρας. «... αφήνομεν ξένους να στρώνουν σιδηροδρόμους, να κόπτουν ισθμούς, να ξηραίνουν λίμνας, να κατασκευάζουν λιμένας, να φωτίζουν τας πόλεις δι' ηλεκτρικού φωτός ή διά φωταερίου, βλέποντες δ' ότι ξένοι κερδίζουν χρήματα πολλά εν Ελλάδι παραπονούμεθα, διατί να φεύγη το χρήμα εις τα θυλάκια των εβραιοβέλγων και των γερμανοεβραίων. Τις πταίει διά τούτο; ... Απελπισθήτε λοιπόν και αφήσατε την γραμματικήν, διά να διδάξετε άλλα χρησιμώτερα μαθήματα. Φροντίσατε ν' αναπτύξετε το παρατηρητικόν και την κρίσιν των μαθητών διά των φυσιογνωστικών μαθημάτων, να διαπλάσετε την καρδίαν διά των θρησκευτικών και να καλλιεργήσετε την φιλοπατρίαν διά της νεωτέρας εθνικής ημών ιστορίας και διά της γεωγραφίας της Ελλάδος. Αγωνισθήτε διά να στεφανωθήτε»[88].

Η διαμάχη που ξέσπασε την εποχή αυτή μεταξύ των δημοτικιστών και συντηρητικών για την εκπαίδευση, που οφειλόταν στις γενικότερες κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις μιας ταραγμένης εποχής, μετατοπίστηκε στο γλωσσικό ζήτημα. Οι δημοτικιστές επιδίωξαν τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης μέσα από μια γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Οι συντηρητικοί πέρα από τα όποια επιστημονικά επιχειρήματα, εκτόξευαν βαρύτατες και αναπόδεικτες κατηγορίες εναντίον των δημοτικιστών, όπως της αθεΐας, του πανσλαβισμού, του ανθελληνισμού, με αποτέλεσμα να προδιαγράφεται ένα κλίμα έντασης, μισαλλοδοξίας και εμπάθειας, που επρόκειτο να διαρκέσει για αρκετό

---

[87] Προκήρυξη διαγωνισμού από το περιοδικό «Ο Νουμάς» στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 47-48.*

[88] Γ. Παπασωτηρίου: *Μελέτη περί Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, ήτοι τι θα εκέρδιζεν η κοινωνία αν ήσαν καλύτερα τα Δημοτικά Σχολεία* (Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση ...* ό.π., τομ. Β΄, σελ. 49-54).

χρονικό διάστημα στη γλωσσική διαμάχη[89] Το γλωσσικό ζήτημα παίρνει δεσπόζουσα θέση στα εκπαιδευτικά πράγματα και μέσα στην πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, γίνεται ο άξονας γύρω από τον οποίο διαμορφώνονται δύο πόλοι αντιπαράθεσης και διαφοροποίησης, ο Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός και ο Εκπαιδευτικός Συντηρητισμός[90] Η διαμάχη μάλιστα ξαπλώνεται σε ολόκληρη την κοινωνία και τη συγκλονίζει συθέμελα Τα «Ευαγγελικά»[91] το 1901, με αφορμή τη μετάφραση των Ευαγγελίων στη δημοτική, στην εφημερίδα Ακρόπολης και τα «Ορεστειακά»[92] το 1903, όταν το Βασιλικό θέατρο παρουσίασε την Ορέστεια του Αισχύλου μεταφρασμένη στη δημοτική γλώσσα, συνιστούν μια γλωσσική πάλη που γνώρισε αρκετές κορυφώσεις, μέσα σε ένα κλίμα οξύτητας και αντιπαλότητας.

Παρόλα όμως αυτά η δημοτική γλώσσα κατακτούσε όλο και περισσότερο έδαφος, χωρίς όμως ακόμη να επιχειρήσουν οι οπαδοί της να την εισαγάγουν στο σχολείο. Το 1902 ο Φ. Φωτιάδης, ένας από τους πρωτοπόρους δημοτικιστές, στο έργο του «το γλωσσικό ζήτημα και η εκπαιδευτική αναγέννηση» υποστήριξε με θέρμη την εισαγωγή στο σχολείο της δημοτικής γλώσσας, ως τον πλέον αναγκαίο όρο για την εκπαιδευτική αναγέννηση[93]. Το 1904 συστήνεται η εταιρεία «Εθνική Γλώσσα» με σκοπό «να βοηθήση τη μελέτη, το ξάπλωμα και το μεταχείρισμα της ζωντανής Ελληνικής γλώσσας σε όλους τους κύκλους της κοινωνικής μας ζωής και σε όλα τα είδη του γραφτού λόγου»[94]. Την ίδια χρονιά το 1904, με πρωτοβουλία του «Συλλόγου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων» του «Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός» και του «Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων», διεξάγεται στην Αθήνα το «Πρώτον Ελληνικόν Εκπαιδευτικόν Συνέδριον», για να εξετασθούν και μελετηθούν όλα τα σοβαρά ζητήματα της ελληνικής εκπαίδευσης, όπως η αλλαγή του εκπαιδευτικού συστήματος, η παιδαγωγική κατάρτιση του εκπαιδευτικού προσωπικού, η εκπαίδευση

---

89 Ι Κανακης ό π , σελ 140
90 Στ Δερβισης ο π , σελ 59
91 Βλ σχετικα Χρ Λεφας ό π , σελ 432-433, Σ Μπουζακη ο π σελ 60 Θ Χατζηστεφανιδης ο π σελ 102
92 Βλ σχετικα Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* του Β , ο π , σελ 35-38, Χ Λεφας ο π , σελ 433-434 Σ Ευαγγελοπουλος ο π , τομ Β , σελ 12
93 Χ Λεφας ο π , σελ 434
94 ό π , σελ 434-435

των κοριτσιών, η ανάγκη για εκπαιδευτική συνεργασία με τη Δυτική Ευρώπη κ.ά.[95].

Και ενώ την εποχή αυτή η ιδιωτική πρωτοβουλία έθετε το πρόβλημα συγγραφής των διδακτικών βιβλίων στις πραγματικές του διαστάσεις και αναζητούσε λύση προς τη σωστή κατεύθυνση, το επίσημο κράτος ψήφιζε το 1907 το νόμο ΓΣΑ΄ «Περί διδακτικών βιβλίων» με τον οποίο επέβαλε το κρατικό μονοπώλιο του ενός διδακτικού βιβλίου σε γλώσσα ομαλή και απλή καθαρεύουσα επιτρέποντας τη χρησιμοποίηση και της γνήσιας δημοτικής μόνο στα ποιήματα και τις παροιμίες[96].

Ενώ οι δημοτικιστές καταβάλλουν προσπάθειες και μελετούν τρόπους για τη διάδοση της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και γενικότερα στην κοινωνική ζωή[97], από το άλλο μέρος οργανώνονται και συσπειρώνονται «οι γλωσσαμύντορες», οι υποστηρικτές της καθαρεύουσας με πρωτεργάτη τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Γεώργιο Μιστριώτη, ο οποίος μετά από διάλεξη που πραγματοποίησε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών σύστησε ως αντίρροπη δύναμη του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» των δημοτικιστών την «Επιτροπεία προς έννομον προστασίαν της Εθνικής γλώσσης»[98]. Για το Γιώργο Μιστριώτη οι δημοτικιστές είναι «οι υπονομεύοντες την εθνική γλώσσα, οι διασπώντες την ενότητα του όλου ελληνικού γένους ... Δεν γνωρίζω εάν ούτοι λαμβάνωσιν αμοιβάς εις νομίσματα ή εις είδη, αλλά δύναμαι να βεβαιώσω ακριβώς ότι οι πολέμιοι του ελληνικού έθνους και οι χυδαϊσταί εν συνειδήσει ή άνευ συνειδήσεως εις τα αυτά αποτελέσματα φθάνουσιν ... Ούτοι εισήγαγον την χυδαίαν γλώσσαν εις τα ανάκτορα εις την δημοσίαν εκπαίδευσιν, εις την ποίησιν, και επειράθησαν ίνα εισαγάγωσιν αυτήν εις την εκκλησίαν. Εάν εσιώπων ήθελον διαπράξει έγκλημα προς το Έθνος και την ιστορίαν αυτού ..»[99].

Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός μέσα σε αυτό το κλίμα της έντονης αντιπαράθεσης και αντίδρασης των οπαδών της καθαρεύουσας δημιουργεί τις

---

[95] Αλ Δημαρας *Η μεταρρύθμιση* ο π, τομ Β΄, σελ λα΄
[96] Χ Λεφας ο π, σελ 345-346 Πβ Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* ό π, τομ Β΄, σελ λα΄
[97] Ι Κανακης ο π, σελ 140
[98] Θ Χατζηστεφανίδης ο π, σελ 103 Πβ Χ Λεφας ό π, σελ 434
[99] Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* *ο π, σελ 37-38*

προυποθέσεις για την καθιέρωση της δημοτικής ως γλώσσα διδασκαλίας στο σχολείο και ως ομιλούμενη στην κοινωνία[100]. Ο καθηγητής της Νεοελληνικής στο Πανεπιστήμιο του Marburg Albert Thumb, το 1906 είπε: «Κάθε φίλος των Ελλήνων ... πρέπει να ομολογήση ότι η πνευματική ξεραΐλα είναι αποτέλεσμα της καθαρεύουσας»[101].

Επίσης ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης μετά από επίσκεψη που έκανε το 1909 σε διάφορα σχολεία της χώρας απογοητευμένος από τη χρησιμοποίηση της καθαρεύουσας τόνιζε τα ακόλουθα: «... Μα δεν περίμενα πως θα εύρισκα τόσο βαθιές τις πληγές που η επίσημη γλώσσα -οι τύποι και το πνεύμα της- ανοίγουν στην παιδεία μας. Κι έπειτα από κάθε επίσκεψη έφευγα με την καρδιά ματωμένη, που όλη μας η παιδεία «συστενάζει και συνωδίνει, άχνι του νυν». Συλλογιζόμουν πόσες χιλιάδες Ελληνόπουλα τυραννιούνται κάθε χρόνο, κάθε μέρα, κάθε ώρα και θυσιάζουν στο γλωσσικό είδωλο τις πολυτιμότερές τους ώρες, χωρίς καν θετικό αποτέλεσμα αφού η επίσημη γλώσσα δε ζωντανεύει»[102].

Οι κοινωνικοί αγώνες της εποχής αυτής δίνουν το μήνυμα για αλλαγή εθνικής πορείας, αναζήτησης νέας εθνικής ταυτότητας και αναπροσδιορισμού των στόχων και των προσανατολισμών του ελληνισμού. Η ανησυχία αυτή των κοινωνικών τάξεων είχε ως κατάληξη τις ραγδαίες μεταβολές που δρομολογούνται με το κίνημα στο Γουδί (1901)[103], «που επιζητεί μια <ανόρθωση> και το πρόβλημα της παιδείας παίρνει καινούρια επικαιρότητα»[104]. Το κίνημα στο Γουδί δημιούργησε τις ευνοικές προυποθέσεις για το πέρασμα των ιδεών και των αρχών του Εκπαιδευτικού Δημοτικισμού από τη θεωρία στο σχολική πράξη και εξυγίανε την αρρωστημένη ατμόσφαιρα της πολιτικής μας ζωής.

Ο ξεπεσμός από την ήττα του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 αφύπνισε την εθνική συνείδηση της κοινωνικής ζωής «Οι φωτισμένοι παιδαγωγοί-

---

[100] Ι Κανακης ο π , σελ 140
[101] Αναφερεται στο Θ Χατζηστεφανίδη ο π , σελ 112
[102] Μ Τριανταφυλλίδης Άπαντα Τομ 4ος, Θεσσαλονικη 1963, σελ 58-59
[103] Κινημα στο Γουδι Βλ σχετικα Απ Βακαλόπουλος *Νέα Ελληνικη Ιστορία* ο π , σελ 342-343
[104] Μ Τριανταφυλλίδης Νεοελληνικη Γραμματική ό π , σελ 117

εκπαιδευτικοί διαμορφώνουν την ακράδαντη πίστη πως η αναγέννηση του Έθνους θα επέλθει μόνο μέσα απ' την αναγέννηση της παιδείας. Όλοι οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι συνειδητοποιούν την ανάγκη της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και προσανατολίζονται σ' αυτή»[105].

ζ. Ο νόμος ΓΣΑ΄

Την ώρα που η ιδιωτική πρωτοβουλία έκανε προσπάθειες και αναζητούσε λύσεις για τη διευθέτηση του θέματος των διδακτικών βιβλίων προκειμένου να πάρει τη σωστή κατεύθυνση, το κράτος το 1907 ψήφιζε το νόμο ΓΣΑ΄ «Περί διδακτικών βιβλίων», εισάγοντας το σύστημα του μονοπωλίου με την έγκριση ενός αναγνωστικού βιβλίου για την κάθε τάξη, με μια περίεργη καινοτομία, να έχει το δικαίωμα η επιτροπή να κατασκευάζει δικό της βιβλίο, από το περιεχόμενο των τριών καλύτερων που υποβλήθηκαν για κρίση. Η χρήση βοηθητικών βιβλίων απαγορεύονταν, εκτός της γραμματικής και της Καινής Διαθήκης. Η κατάργηση των βοηθητικών βιβλίων έγινε για να καταπολεμηθεί η μηχανική αποστήθιση των διαφόρων μαθημάτων. Τα μαθήματα αυτά έπρεπε να τα διδάσκει ο δάσκαλος ζωντανά και να υποδεικνύει στους μαθητές τη μελέτη του επόμενου μαθήματος. Τα πράγματα όμως χειροτέρεψαν και έφεραν αντίθετα αποτελέσματα. Ο δάσκαλος ή υπαγόρευε το μάθημα στους μαθητές και αυτοί το αποστήθιζαν τυφλά ή τους έλεγε ότι το μάθημα βρίσκεται στο τάδε βιβλίο. Έτσι αναγκάζονταν οι μαθητές να αγοράζουν τα βοηθητικά βιβλία κρυφά χωρίς να γνωρίζει ο δάσκαλος. Ο διαγωνισμός διεξαγόταν κάθε τέσσερα χρόνια και ως γλώσσα των αναγνωστικών οριζόταν η καθαρεύουσα, ομαλή και απλή, «επετρέπετο δ' η χρησιμοποίησις και της γνήσιας δημώδους μόνον εις τα ποιήματα και τας παροιμίας»[106]. Με τα χρήματα που έπαιρναν από τα κέρδη του μονοπωλείου, εξόπλιζαν τα σχολεία με τα αναγκαία διδακτικά όργανα, τη σύνταξη διδασκαλικών οδηγών και τη μετάφραση επιστημονικών παιδαγωγι-

[105] Στ. Δερβίσης: ό.π., σελ. 56-57.
[106] ΦΕΚ: «Περί διδακτικών βιβλίων». Αριθ. 60Α΄, Άρθρο 2, 4, Αθήναι, 4 Απριλίου 1907.

κών συγγραμμάτων[107]. Όποιος δάσκαλος επέβαλλε στους μαθητές να αγοράζουν μη εγκεκριμένα βιβλία από το εμπόριο απολυόταν[108].

Στις 30 Μαΐου 1907, η αρμόδια επιτροπή εξέδωκε «το πρόγραμμα της ποσότητας και οικονομίας της ύλης» των αναγνωστικών βιβλίων της δημοτικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα με αυτό το αναγνωστικό βιβλίο της Α΄ τάξης έπρεπε να έχει έξι τυπογραφικά φύλλα και να αποτελείται από δύο μέρη: Το πρώτο να προπαρασκευάζει τους μαθητές για την πρώτη ανάγνωση και το δεύτερο για τη λογική. Ως βάση της πρώτης ανάγνωσης χρησιμοποιούνταν παραδειγματικές λέξεις μονοσύλλαβες ή και δισύλλαβες, που δήλωναν πράγματα γνωστά στα παιδιά. Η λογική ανάγνωση επιδιωκόταν με σύντομα διηγήματα, εκλεκτά παραμύθια, απλά ποιηματάκια, περιγραφές αντικειμένων από την ελληνική φύση. Το αναγνωστικό βιβλίο της Β΄ τάξης έπρεπε να έχει οκτώ τυπογραφικά φύλλα και να περιέχει διηγήματα, μύθους, ποιήματα, γνωμικά κ.λπ., και να αποβλέπει στην καλλιέργεια των απαραίτητων αρετών στον άνθρωπο όπως, η θεοσέβεια, η φιλαλήθεια, η τιμιότητα, η ευγνωμοσύνη κ.λπ. Το αναγνωστικό της Γ΄ τάξης έπρεπε να έχει δέκα τυπογραφικά φύλλα και να αποβλέπει στην καλλιέργεια της φιλεργίας, της γενναιότητας, της φιλανθρωπίας κ.λπ. και στην εκρίζωση των κακιών. Το αναγνωστικό της Δ΄ τάξης έπρεπε να έχει δεκατρία τυπογραφικά φύλλα και να περιλαμβάνει ύλη που να περιστρέφεται γύρω από την ιδέα του θεού και της πατρίδας, την αρετή και την εκρίζωση των κακιών από την παιδική ψυχή. Το αναγνωστικό της Ε΄ τάξης έπρεπε να έχει δεκατέσσερα τυπογραφικά φύλλα και η ύλη απέβλεπε όχι μόνο στην αφομοίωση γνώσεων από τους μαθητές, αλλά και στη διαμόρφωση του ήθους αυτών και την καλλιέργεια της αρετής, όπως η θεοσέβεια, η φιλανθρωπία, η συναίσθηση του καθήκοντος, η αυτοθυσία κ.λπ. Το αναγνωστικό της ΣΤ΄ τάξης έπρεπε να έχει δεκαέξι τυπογραφικά φύλλα και είχε ως κύριο σκοπό την ιδέα του θεού και της πατρίδας, την αγάπη προς τον πλησίον και το δίκαιον, την αγάπη προς τη φύση κ.λπ.[109]

Τα περιεχόμενα των αναγνωστικών καθορίζονταν με κάθε λεπτομέρεια:

---

[107] ό.π., άρθρο 4.
[108] ό.π., άρθρο 16.
[109] ΦΕΚ: Αριθ. 105 Α΄, Αθήναι, 30 Μαΐου 1907, στο Χ. Λέφα: ό.π., σελ. 345-346.

μύθοι, γνωμικά, διηγήματα, ποιήματα, παροιμίες, αυτοτελή ιστορικά περιεχόμενα και ανέκδοτα, απλές γνώσεις κηπουρικής, δενδροκομίας και ανθοκομίας, χαρακτηριστικές περιγραφές των μέσων συγκοινωνίας για τις τέσσερις πρώτες τάξεις, όλα τα παραπάνω και περιγραφές φυσικών φαινομένων, ελληνικών τοπίων, των αρετών της ελληνικής φυλής για την Ε΄ τάξη των πλήρως δημοτικών σχολείων και συμπληρωματικά για τη ΣΤ΄ τάξη: βιογραφίες ιστορικών ανδρών και γυναικών από την αρχαία, τη μέση, τη νέα ελληνική ιστορία και την ιστορία του χριστιανισμού, βιογραφίες, ιστορικά ανέκδοτα, καθήκοντα και δικαιώματα του Έλληνα συνταγματικού πολίτη κ.λπ. Το «Πρόγραμμα της ποσότητος και οικονομίας της ύλης» ανέφερε σχετικά: «Το περιεχόμενον των αναγνωστικών βιβλίων, πρέπει να είναι ευγενές, υψηλόν, σπουδαίον, ηθοποιόν και ανδροποιόν. Παν ό,τι είνε ψυχρόν, αγοραίον, χυδαίον, απειρόκαλον, βάρβαρον, άγριον, κενόν και αειδές πρέπει να αποκλείηται· το δε όλον πρέπει να παρέχη γνησίαν εθνικήν τροφήν, εμπνέον καταλλήλως και όπου δει μέχρι φανατισμού αδρά εθνικά αισθήματα· ιδίως δε προσοχής αξίας είνε η τήρησις της προσηκούσης αναλογίας μεταξύ του ηθογραφικού και πραγματογραφικού μέρους».

Οι εικόνες για το αναγνωστικό της β΄ τάξης ήταν απαραίτητες για την αισθητοποίηση των περιεχομένων. Για τα αναγνωστικά των άλλων τάξεων ήταν προαιρετικές. Σε κάθε όμως περίπτωση έπρεπε να είναι καλλιτεχνικές και να παρουσιάζουν παραστάσεις από την ελληνική ζωή και φύση[110].

η. Το Παρθεναγωγείο του Βόλου

Ο αγώνας συνεχίστηκε για τη διάδοση και επικράτηση της λαϊκής γλώσσας με την εισαγωγή της στα σχολεία. Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια είχε ως αφετηριακό σημείο το <Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο> του Βόλου το 1908 με πρωτεργάτη και Διευθυντή τον Αλέξανδρο Δελμούζο και επόμενους σταθμούς τη δράση του <Εκπαιδευτικού Ομίλου> και την απόπειρα μεταρρύθμισης του 1913[111].

Το σχολείο αυτό ιδρύθηκε το 1908 από το Δήμο Παγασών, ύστερα από

[110] ΦΕΚ: Αριθ. 105 Α΄, Αθήναι, 30 Μαΐου 1907. Στο Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 295-296.
[111] Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 62-63.

εισήγηση του γιατρού Δημήτρη Σαράτση[112], με σκοπό να μορφώνονται σε αυτό «Ελληνίδες με θετικό και φωτισμένο μυαλό, που νάναι σε θέση να στήσουν αργότερα ένα σπίτι νοικοκυρεμένο και να μορφώσουν τα παιδιά τους όπως πρέπει»[113]. Το Βολιώτικο Παρθεναγωγείο ήταν ένα σχολείο μέσης εκπαίδευσης, που αποσκοπούσε να προσφέρει μια ευρύτερα γενική μόρφωση με πρακτικό προσανατολισμό, στα τρία χρόνια που κρατούσε η φοίτηση, σε κορίτσια που δεν επιθυμούσαν να κάνουν ανώτερες σπουδές ή να χρησιμοποιήσουν επαγγελματικά τη μάθησή τους[114]. Με τις καινοτομίες που εισήγαγε στη σχολική ζωή και στη διδακτική μεθοδολογία συντέλεσε στην ανανέωση του ενδιαφέροντος των πολιτικών και εκπαιδευτικών παραγόντων της χώρας προς τις μορφωτικές ανάγκες του γυναικείου πληθυσμού[115].

Το σχολείο του Βόλου αποτελεί ένα ξεχωριστό σταθμό στην ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης σε μια περίοδο που είχαν κορυφωθεί οι θεωρητικές συζητήσεις γύρω από το εκπαιδευτικό και γλωσσικό πρόβλημα[116]. Υπό την επίδραση του νεωτεριστικού παιδαγωγικού ρεύματος του σχολείου εργασίας και των αστικών αντιλήψεων για τη χρησιμότητα και τη λειτουργικότητα των γνώσεων, το Παρθεναγωγείο του Βόλου γίνεται ο φορέας εφαρμογής νέων διδακτικών μεθόδων[117], παίρνοντας μια συγκεκριμένη μορφή, με τις καινοτομίες που εφαρμόζει στο διδακτικό πρόγραμμα και ευρύτερα, στην εσωτερική ζωή του σχολείου[118]. Κατά τον Ι Ξηροτύρη το σχολείο αυτό ήταν: «Ένα ξεκίνημα για ουσιαστική αλλαγή στην εκπαίδευση του τόπου μας, πορεία για μια συγχρονισμένη δική μας, νεοελληνική παιδεία, προσπάθεια να δειχθεί στον ελληνισμό, ποιος είναι ο σωστός δρόμος, που θα φέρει στο εθνικό σχολείο, στο

---

[112] Ο Δημητρης Σαρατσης εξηγεί τους λόγους που οδηγησαν τον ίδιο και το δημο Παγασων να ιδρυσουν το Παρθεναγωγείο «Εν πρωτοις τα ελαττωματα του εκπαιδευτικου συστηματος εν γένει παρ' ημιν Δεύτερος λόγος ητο ότι το Κρατος από της συστάσεως του δεν εμεριμνησε ποσώς περι της μέσης εκπαιδευσεως των θηλεων, αφήσαν ταυτην εις χείρας της Φιλεκπαιδευτικης Εταιρείας, η οποια όμως δια των Αρσακειων της προνοεί μόνον περι παραγωγης διδασκαλισσων και ουδεμιαν δίδει πνευματικην κατευθυνσιν εις τας οικογενειας, αι οποίαι θελουν να δώσουν ανωτεραν μορφωσιν εις τα κορίτσια των Τρίτος λογος ητο, οτι εν Βολω είχεν αρχισει λειτουργουσα Σχολη των Καλογραιών, η οποία κατ' εμέ αποτελει δια τος Ελληνιδας εθνικον και θρησκευτικον κινδυνον » Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* ό π , τομ Β΄, σελ 55-56

[113] Α Κοντονη ό π , σελ 168 169 Πβ Αλ Δημαράς *Η μεταρρυθμιση* ο π , τομ Β , σελ 56

[114] Αλ Δημαράς *Η μεταρρυθμιση* ό π , τομ Β΄, σελ 56-59

[115] Χ Χαριτος *Το Παρθεναγωγειο του Βολου* Τομ 1ος Αθηνα, Ι Α Ε Ν , Γενική Γραμματεία Νέας Γενιας, 1989, σελ 77

[116] Ι Ξηροτυρης *Αλέξανδρος Δελμουζος* Θεσσαλονικη 1972, σελ 7

[117] Ι Χαριτος ό π σελ 110-111

[118] Μαρ Τσιριμωκος *Ιστορια του Εκπαιδευτικού Ομιλου,* Αθηνα 1927, σελ 4

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Ζ ΛΙΒΑΔΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ
ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΗΣ Α' ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΑΡΡΕΝΩΝ ΚΑΙ ΘΗΛΕΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἐγκεκριμένον διὰ πέντε ἔτη (1903-1908)

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ Γ'

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ ΜΕΡΟΣ Α' 1903-1908

Κρίσις. «Τὸ Ἀλφαβητάριον τοῦτο εἶνε ἀπὸ τὰ σὰν ἔπρεπεν ἐπιτυχέστατα. Καὶ ἡ ὅλη καὶ ἡ προσοδος αὐτῆς εἶναι τοῦτο τὸ ἀναπτύσσει τῆς διδασκ. κῆς. Ἄριστα δὲ προσηρμόσθησαν αἱ εἰκόνες καὶ αἱ ἀσκήσεις τὸν τῶν ἀναγνωστικῶν διαγωσιν. Τὸ ὅλον τοῦ βιβλίου μαρτυρεῖ ὅτι ὁ συγγραφεὺς καλῶς ἐνόησε τὸν σκοπὸν ὃν τὸ Ἀλφαβητάριον στοχάζεται».

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ
1903.

ΕΚΠ

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό π., σελ. 199

σχολείο που θα βοηθούσε το έθνος να εκπληρώσει τον προορισμό του»[119]. Ο ίδιος ο Δελμούζος γράφει για το αγαπημένο του σχολείο, πως ήταν «Μια μεταρρύθμιση στηριγμένη σε μια πολύχρονη παράδοση που θεμελίωσε ο Σολωμός με το έργο του και που γεννήθηκε από τη βαθύτατη ανάγκη του έθνους να ζήσει αληθινά τη ζωή του. Πρόκειται για αίτημα, που το κύριο, το πιο ουσιαστικό του γνώρισμα είναι η φροντίδα για την ανύψωση του Έθνους. Γιατί έτσι θα αναγνώριζε το Έθνος την εσωτερική του αυθυπαρξία, ξαναγυρίζοντας στον εαυτό του, θα εύρισκε και πάλι τη δική του ψυχή και θα ζητούσε να την ελευθερώσει από την πίεση»[120]. Ακόμη το σχολείο αυτό «Άνοιγε ένα νέο δρόμο στην ελληνική εκπαίδευση, που επί έναν αιώνα είχε προσκολληθεί στο λογιωτατισμό και προσπαθούσε ν' αντικαταστήσει ένα πρόγραμμα δίχως πνοή, με άλλο πρόγραμμα, που να διαπλάττει ηθικούς, αυθύπαρκτους ανθρώπους, αυθύπαρκτους χαρακτήρες, ζωντανούς, ικανούς να ζήσουν»[121]. Ο Δελμούζος εφάρμοσε μια προοδευτική παιδαγωγική που καταπιανόταν με τα αληθινά προβλήματα της εποχής. Καθιέρωσε ως γλώσσα διδασκαλίας των μαθημάτων τη δημοτική με όλα τα νεώτερα επιστημονικά και εποπτικά μέσα. Στο πρόγραμμα των μαθημάτων ήταν εμφανής ο πρακτικός προσανατολισμός με την αφιέρωση αρκετών ωρών σε μαθήματα, όπως η κηπουρική, η μαγειρική, η ανθοκομία, η νοσηλευτική. Έδωσε έμφαση στην εμπειρική μάθηση, προσάρμοσε τα παλιά κείμενα, ενέπνευσε εμπιστοσύνη και αυτοπεποίθηση στις μαθήτριες και άλλαξε την ατμόσφαιρα του φόβου της τάξης σε ατμόσφαιρα συνεργατικής προσπάθειας[122]. Το ιδιάζον πνεύμα διδασκαλίας, το ανοιχτό και συμμετοχικό, εκδιπλωνόταν με ενάργεια, κυρίως στα φυσιογνωστικά μαθήματα[123], που η διεξαγωγή τους έπρεπε να γίνεται «δι' υποδειγματικών εκδρομών, πειραμάτων και ιδίων παρατηρήσεων των μαθητριών»[124].

Η διδασκαλία των μαθημάτων οργανωνόταν έτσι, ώστε τα παιδιά να συμμετέχουν με πραγματικό ενδιαφέρον, να παρατηρούν τα αντικείμενα με προσοχή, να προβληματίζονται, να συγκρίνουν καταστάσεις, πράξεις και πρό-

---

[119] Ι Ξηροτύρης *Διάλεξη με θέμα «Αλ Δελμούζος»* Θεσσαλονίκη 30-3-1972, σελ 7
[120] Α Δελμούζος *Μελέτες και Παρεργα* Τομ Β΄, Αθήνα 1958, σελ 222-223
[121] Ι Ξηροτύρης *Διάλεξη με θέμα* ό π , σελ 8-9
[122] Π Πολυχρονόπουλος *Παιδεία και Πολιτικη στην Ελλάδα* Τομ Α΄, Αθήνα, έκδ Καστανιωτη 1980, σελ 188
[123] Χ Χαρίτος ο π , σελ 166-171
[124] Χ Χαρίτος ό π , Τομ. 2ος, σελ 21-22

σωπα, να αυτενεργούν ανάλογα με τις ατομικές τους δυνατότητες, να σκέπτονται πιο αυστηρά και να εκφράζονται ελεύθερα και φυσικά. Η πορεία διδασκαλίας στηριζόταν στην εποπτεία, στην παρατήρηση, στην αφαίρεση και την άσκηση[125]. Με τη χρησιμοποίηση της δημοτικής γλώσσας το παιδί εκφραζόταν και συνεννοούνταν καλύτερα με το δάσκαλο, χωρίς δυσκολίες και ελεύθερα. Και ο λόγος του δασκάλου ήταν φυσικός και συγκεκριμένος που ξυπνούσε το παιδί, «όχι μόνο αόριστες έννοιες και παραστάσεις, αλλά να είναι ζωντανός, παραστατικός, να μη σταματά στο μυαλό του, παρά ν' αναταράζη ολόκληρη την ψυχή»[126]. Ο κύριος σκοπός της δημοτικής γλώσσας ήταν να μάθουν οι μαθήτριες να εκφράζουν προφορικά και γραπτά ολόκληρο το ψυχικό τους κόσμο, απλά, φυσικά και ελεύθερα. Παράλληλα με τη δημοτική διδασκόταν και η καθαρεύουσα με σκοπό όχι μόνο να την καταλαβαίνουν αλλά και να τη γράφουν με την απλούστερη μορφή της. Και αυτό ο Δελμούζος προσπαθούσε να το πετύχει με όσο το δυνατό μικρότερη ζημιά. Γι' αυτό η διδασκαλία της άρχιζε, αφού πρώτα οι μαθήτριες μάθαιναν πολύ καλά το μηχανισμό της δημοτικής που ήταν το κύριο γλωσσικό όργανο σε όλη τη σχολική περίοδο[127].

Στο πρόγραμμα μαθημάτων την πρώτη θέση κατείχε το μάθημα των Νέων Ελληνικών. Η διδασκαλία των ιστορικών και φιλολογικών μαθημάτων περιοριζόταν, ώστε να υπάρχει περισσότερος χρόνος για να διδάσκονται με άνεση τα φυσιογνωστικά, τα τεχνικά και τα πρακτικά μαθήματα[128]. Από τα τεχνικά και πρακτικά μαθήματα η μουσική, είχε σκοπό να καταλάβουν και να αγαπήσουν οι μαθήτριες το δημοτικό τραγούδι, ενώ στη γυμναστική οι καθημερινές συστηματικές ασκήσεις συνδυάζονταν πάντα με το ελεύθερο παιγνίδι. Τα θρησκευτικά αποτελούσαν χωριστό κύκλο και η διδασκαλία στα δύο πρώτα χρόνια περιοριζόταν στη διδασκαλία και τη ζωή του Χριστού. Τον τρίτο χρόνο διδάσκονταν οι Πράξεις των Αποστόλων, η Κατήχηση και στοιχεία της Λειτουργικής[129].

Το ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα ήταν διαμορφωμένο κατά τέτοιο τρόπο ώστε τα παιδιά να εργάζονται με όρεξη και χωρίς κούραση. Τα θεωρητι-

---

[125] Αλ Δελμούζος *Το κρυφό σχολειό* ό π, σελ 34 Αλ Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ο π, Τομ Β΄, σελ 59

[126] ό π, σελ 34 Αλ Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό π, Τομ Β΄, σελ 59

[127] ό π, σελ 40 Πβ Αλ Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό π, τομ Β΄, σελ 57-58

[128] Αλ Δελμούζος· *Το κρυφό σχολειό* ό π, σελ 29-33 Αλ Δημαρας *Η μεταρρύθμιση* ό π, τομ Β΄, σελ 57-58

[129] Αλ Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό π, τομ Β΄, σελ 58

κά μαθήματα διδάσκονταν το πρωί και τα πρακτικά το απόγευμα. Μετά τις δύο πρώτες ώρες διδασκαλίας γινόταν ένα μεγάλο διάλειμμα, όπου τα παιδιά έπαιζαν και έκαναν και γυμναστικές ασκήσεις. Ένα απόγευμα της εβδομάδας πήγαιναν περίπατο και ένα άλλο το είχαν ελεύθερο[130].

Αξιολόγηση και εξετάσεις δεν υπήρχαν στο σχολείο. Ακόμη και το «ενδεικτικό» που έπαιρναν οι μαθήτριες δεν έγραφε κανένα χαρακτηρισμό για την επίδοσή τους. Αποτελούσε αποδεικτικό στοιχείο της παρακολούθησης των μαθημάτων και υπογραφόταν από το διευθυντή του σχολείου και τα μέλη της εφορείας του. Οι ετήσιες εξετάσεις με τη λήξη των μαθημάτων γίνονταν δημόσιες με την παρουσία των αρχών της πόλης και των κατοίκων[131].

Έργο του δασκάλου ήταν να είναι κοντά στα παιδιά να τα προστατεύει σε κάθε δύσκολη στιγμή και να προσπαθεί να καταλάβει την ατομικότητα του καθενός. Ήταν φίλος, συνεργάτης, βοηθός και τα περιέβαλε με αγάπη, εμπιστοσύνη και καλοσύνη. Υπήρχε μια αλληλοκατανόηση και ατμόσφαιρα αμοιβαίας εκτίμησης και εμπιστοσύνης, πράγμα που βοηθούσε τις μαθήτριες να εργάζονται ελεύθερα και αποδοτικά αποκτώντας αβίαστα το αίσθημα της ευθύνης[132].

Ο Δελμούζος με την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας στη διδασκαλία του σχολείου του, είχε την ευκαιρία να δείξει, μέσα από τη σχολική πράξη, τη μορφωτική σημασία που είχε ο δημοτικισμός για την κοινωνία και την ελληνική εκπαίδευση, «που επί έναν αιώνα είχε προσκολληθεί στο λογιωτατισμό»[133]. Η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο και η εφαρμογή των βασικών αρχών του σχολείου εργασίας προκάλεσε οξύτατες αντιδράσεις[134]. Οι αντιδράσεις αυτές, οι οποίες δεν περιορίζονταν μόνο στη γλωσσική καινοτομία της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας, προκάλεσαν μια σειρά αναταράξεων στην κοινωνική ζωή του Βόλου και συντέλεσαν στην απότομη διακοπή της λειτουργίας του Παρθεναγωγείου το Μάρτιο του 1911. Η εφημερίδα του Βόλου <Κήρυξ> που διατύπωσε τις πρώτες διαμαρτυρίες με εμπρειστική αρθρογραφία και ο Επίσκοπος Δημητριάδος Γερμανός Μαυρομάτης ενορχήστρωναν και κα-

---

[130] Αλ Δελμούζος *Το κρυφό σχολειό* ό π , σελ 35
[131] Χαρ Χαριτος ό π , τομ Α΄, σελ 115-116
[132] ο π , παρ , σελ 35
[133] Ι Ξηροτυρης *Αλ Δελμουζος* ο π , σελ 8
[134] Θ Χατζηστεφανιδης ό π , σελ 148

τεύθυναν το οχλοκρατικό πλήθος διατυπώνοντας σοβαρότατες κατηγορίες έναντίον του Δελμούζου, ότι στο σχολείο διδάσκονταν η καταστροφή της γλώσσας, η αθεΐα, η κατάργηση της πατρίδας και αναπτύσσονταν ασυνήθιστες οικειότητες μεταξύ δασκάλων και μαθητριών. Ο κοινωνικός θόρυβος που ξεσηκώθηκε οδήγησε το Δελμούζο σε παραίτηση, το σχολείο έκλεισε και ο διευθυντής του και οι συνεργάτες του οδηγήθηκαν σε δίκη για ασέβεια, αθεΐα, εξύβριση κ.λπ. Η υπόθεση παραπέμφθηκε και εκδικάστηκε στο Εφετείο του Ναυπλίου από τις 16 μέχρι τις 27 Απριλίου 1914, με αθωωτική απόφαση για τους κατηγορούμενους. Στη δίκη αυτή, γνωστή ως τα «Αθεϊκά του Βόλου», παρουσιάστηκαν αυτόκλητοι μάρτυρες υπεράσπισης πολιτικές και επιστημονικές προσωπικότητες όπως ο Νικόλαος Πολίτης, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Χρήστος Τσούντας, ο Αλ. Παπαναστασίου και άλλοι[135].

Μετά από αρκετά χρόνια, το 1926, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης έγραφε για το Παρθεναγωγείο του Βόλου: «Το σχολείο [Του Βόλου] που πρώτο αναγνώριζε και τιμούσε τη μητρική γλώσσα και με το δημοτικιστικό του πρόγραμμα έγινε το πρώτο αληθινά εθνικό σχολείο κλίστηκε, αφού ακόμη και η διδασκαλία του Εθνικού ύμνου μπόρεσε να θεωρηθεί προσηλυτισμός στο μαλλιαρισμό»[136]. Ο Πάνος Πολυχρονόπουλος αρκετές δεκαετίες αργότερα, το 1980 γράφει: «Θεωρώ το πείραμα αυτό, το πιο σπουδαίο, το πιο συστηματικό, το πιο χρήσιμο εκπαιδευτικό πείραμα που έγινε ποτέ στην Ελλάδα γιατί δοκίμασε στην πράξη πολλές αμφισβητούμενες ιδέες και έτσι έθεσε τα θεμέλια για την εφαρμογή της προοδευτικής παιδαγωγικής στην Ελλάδα»[137].

θ. Το Νέο-Ερβατιανικό Σύστημα Εκπαίδευσης

Το σχολείο του Βόλου, όπως είδαμε καταπολεμήθηκε σκληρά από τους οργανωμένους συντηρητικούς κύκλους και αναγκάστηκε να κλείσει το Μάρτιο του 1911. Έδειξε όμως το δρόμο της ανανέωσης που έπρεπε να ακολουθήσει η

---

[135] Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 169-170. Βλ. επίσης Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 54-63 και 86-91. Πβ. Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 148, Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση* ... ό.π., σελ. 62-63, Χ. Χαρίτος: ... ό.π., σελ. 281-333, Γ. Ζομπανάκης: *Δελμούζος Αλέξανδρος*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 2ος, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα - HERDER, 1967, σελ. 65-66.

[136] Μαν. Τριανταφυλλίδης: *Δημοτικισμός. Ένα γράμμα στους δασκάλους μας*. Αθήνα 1926, σελ. 17.

[137] Π. Πολυχρονόπουλος: *Παιδεία και Πολιτική*. Τομ. 1ος, Αθήνα, Εκδ. Καστανιώτης 1980, σελ. 188.

εκπαίδευση στην Ελλάδα, για να εκσυγχρονιστεί και να ανταποκριθεί στις σύγχρονες ανάγκες των μαθητών και στις κοινωνικές απαιτήσεις της εποχής.

Έτσι, το 1911 επίσημη Παιδαγωγική και Διδακτική στην ελληνική εκπαίδευση απέμεινε ο Νεοερβαρτιανισμός, ο οποίος ακολουθούσε τα βασικά στοιχεία του Ερβαρτιανού συστήματος με τάσεις περισσότερο εκσυγχρονιστικές. Υποστηρικτής και κύριος εκπρόσωπος του Νεοερβαρτιανισμού στην Ελλάδα ήταν ο Δημήτριος Λάμψας[138], Διευθυντής του μοναδικού τότε Διδασκαλείου της Αθήνας. Ο Λάμψας ως ερβαρτιανούς ανέφερε ακόμη το Δημ. Ζαγογιάννη και το Νίκ. Εξαρχόπουλο, ο οποίος ήταν τότε διευθυντής του «Διδασκαλείου Μέσης Εκπαιδεύσεως»[139].

Τα βιβλία της νεορβατιανής παιδαγωγικής και οι εγκύκλιοι των επιθεωρητών που έστελναν στα σχολεία υπερτόνιζαν τη σημασία της ηθικοθρησκευτικής μόρφωσης. Ο Δημ. Λάμψας ως σκοπό της αγωγής έθετε «την κατεύθυνση της βουλήσεως των παίδων επί τα πνευματικά του πολιτισμού αγαθά τα της εις την ανήκουσι κοινωνίας»[140]. Για την πρόκληση όμως της βούλησης αναγνώριζε ως πρώτη προϋπόθεση «την εξέγερσιν πολυμερούς ισορρόπου διαφέροντος» στους μαθητές με τη βοήθεια της διδασκαλίας[141]. Το διαφέρον επενεργούσε στη βούληση ως ελατήριο μάθησης, συνόδευε τη διδασκαλία ως ευχάριστο συναίσθημα, αλλά και ακολουθούσε τη μάθηση. Ιδιαίτερη αξία είχε γιατί έδινε στο μαθητή μια διαρκή χαρά για την παραπέρα παρακολούθηση του μαθήματος. Ο Λάμψας τόνιζε ότι το ενδιαφέρον του παρέμενε ζωηρό και μετά το τέλος της αγωγής, μπορούσε να συντελέσει στη διαμόρφωση του μαθητή σε ηθικό χαρακτήρα. Διέκρινε τα εξής είδη διαφέροντος: το ηθικό, το θρησκευτικό, το τεχνικό, το καλαισθητικό, το γλωσσικό, το διαφέρον προς τη γνώση και το πολιτειακό διαφέρον[142]. Κατά το Δ. Ζαγγογιάννη «η αγωγή σκοπεί τον άνθρωπον να κα-

---

[138] Δημήτριος Λάμψας: Βλ. σχετικά Κ. Αγγελόπουλος: Λάμψας Δημήτριος. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια. Ελληνικά Γράμματα-HERDER, Τομ. 3ος, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σελ. 348.

[139] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 241.

[140] Δ. Λάμψας: *Η πορεία τη διδασκαλίας ή το ειδολογικά στάδια αυτής. ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ,* εν Αθήναις 1908, σελ. 3.

[141] ό.π., σελ. 7.

[142] ό.π., σελ. 4-9.

ταστήση ηθικήν προσωπικότητα, άμα δε να καταρτίση αυτόν διά τας μεγάλας κοινότητας του βίου εν αις κέκληται να δράση, και διά της μεταδόσεως θετικών γνώσεων και δεξιοτήτων, ήτοι και διά τούτων να παρασκευάση αυτόν δι' όλην σφαίραν της εν τη κοινωνία εργασίας»[143]. Κατά το Μιχ. Σακελλαρόπουλο σκοπός της διδασκαλίας, ήταν να μορφώσει τα παιδιά ηθικά, δηλαδή η γνώση και η δύναμη του ηθικού να υποτάσσει πάντοτε τη βούληση, στις απαιτήσεις του. Γι' αυτό η διδασκαλία έπρεπε να διαμορφώνει τις παραστάσεις του μαθητή έχοντας ως κέντρο του τις ηθικές ιδέες[144]. Σύμφωνα με τις εγκυκλίους των πρώτων επιθεωρητών που δημοσιεύτηκαν στην πρώτη «Επετηρίδα της δημοτικής εκπαιδεύσεως» το 1902, ως σκοπός του σχολείου διατυπωνόταν «η πνευματική ανάπτυξις των μαθητών διά της μεταδόσεως χρησίμων γνώσεων και η διάπλασις του ήθους διά της καλλιεργείας αγαθών έξεων»[145], αλλά «και η ενστάλαξις εν ταις απαλαίς και αθώαις καρδίαις των μικρών μαθητών ηθικών αρχών, μελλουσών να χρησιμεύσωσιν ως στηρίγματα εν ταις αμφιστρόφοις του βίου διακυμάνσεσι»[146]. Οι εγκύκλιοι διαταγές των επιθεωρητών προς τους δασκάλους παρείχαν παραινέσεις για την ανύψωση του ηθικού φρονήματος των μαθητών την καλλιέργεια του θρησκευτικού αισθήματος, και την υποχρέωση που είχαν να διεγείρουν τα έξι κύρια είδη του διαφέροντος»[147]. Τα μαθήματα τα οποία πρόβαλλαν οι Έλληνες Παιδαγωγοί την εποχή αυτή ήταν φρονηματιστικά, καλλιτεχνικά, γλωσσικά, γεωγραφία, φυσιογνωσία, μαθηματικά, τα οποία με την ύλη τους βοηθούσαν την ανάπτυξη των έξι ειδών διαφερόντων[148]. Την ύλη της διδασκαλίας και τη διάταξη αυτής έπρεπε να την προσδιορίζει το πρόγραμμα, δηλαδή οι προϊστάμενες αρχές και όχι ο δάσκαλος και έπρεπε να εφαρμόζεται ο κανόνας ότι «μόνον το άριστον είναι καλόν». Για την

---

[143] Δ. Ζαγγογιάννης: *Παιδαγωγούσα Διδασκαλεία ήτοι έννοια και ουσιωδέσταται ταύτης απαιτήσεις, διατριβή επί υφηγεσία του μαθήματος της Παιδαγωγικής*. Εν Αθήναις, Εκδ. Εστίας, 1896, σελ. 34.

[144] Μ. Σακελλαρόπουλος: *Η παιδαγωγική του Δημοτικού Σχολείου*. Έκδοση Τρίτη μετά πολλών προσθηκών και βελτιώσεων. Εν Αθήναις, έκδ. Ι. Σαλιβέρου, 1901, σελ. 40.

[145] Γ. Μπουκουβάλας: *Επετηρίς της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*, έτος Α΄ (1901-1902). Εν Αθήναις, έκδ. Α. Κωνσταντινίδου, 1902, σελ. 281.

[146] ό.π., σελ. 305.

[147] ό.π., σελ. 323.

[148] Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 249.

επιτυχίαν του σκοπού της διδασκαλίας αναγκαία μαθήματα ήταν όσα αναγράφονταν στο πρόγραμμα διδασκαλίας μητρική γλώσσα, θρησκευτικά, μαθηματικά, ιστορία, γεωγραφία, φυσικές επιστήμες, ιχνογραφία, μουσική και γυμναστική και για τα κορίτσια και εργόχειρα. Το πρόγραμμα παρουσίαζε την ποσότητα και την ποιότητα της ύλης, καθώς και το χρόνο, κατά τον οποίο έπρεπε να διδάσκεται. Με αυτόν τον τρόπο εξασφαλιζόταν στις ίδιες βαθμίδες η ενιαία εκπαίδευση στα σχολεία, δέσμευε το δάσκαλο και έκανε πιο εύκολο το έργο των προϊσταμένων του. Ο δάσκαλος εκτελούσε το πρόγραμμα χωρίς παρέμβαση στη σύνταξή του[149]. Ο Δημ. Λάμψας ως γνήσιος νεοερβαρτιανός συσχέτιζε τα αντικείμενα διδασκαλίας με την ανάγκη της διδασκαλίας να εξεγείρει στους μαθητές «πολυμερές διαφέρον». Η διδασκαλία όφειλε να μεταδίδει διαφορετικά αντικείμενα για να τροφοδοτεί όλα τα γνωστά είδη του διαφέροντος. Τα αντικείμενα που ο δάσκαλος δίδασκε έπρεπε να τα αντλεί από τις επιστήμες και τις τέχνες και όριζε τα μαθήματα των παιδαγωγικών σχολείων, βασιζόμενος στα διάφορα είδη του διαφέροντος ως εξής: Τα θρησκευτικά μαθήματα τα οποία ανέπτυσσαν το θρησκευτικό, το ηθικό και το επιστημονικό διαφέρον. Τα ιστορικά μαθήματα τα οποία ανέπτυσσαν το ηθικό, το πολιτειακό, το θρησκευτικό και το επιστημονικό διαφέρον. Τα φυσιογνωστικά και τα μαθήματα, τα οποία ανέπτυσσαν το επιστημονικό, το θρησκευτικό, το ηθικό και το καλαισθητικό διαφέρον. Τα γλωσσικά τα οποία ανέπτυσσαν το γλωσσικό, το ηθικό και το καλαισθητικό διαφέρον. Τα καλλιτεχνικά, τα οποία ανέπτυσσαν κυρίως το καλαισθητικό διαφέρον. Οι χειροτεχνίες οι οποίες ανέπτυσσαν το τεχνικό διαφέρον. Η πολιτειολογία, η οποία ανέπτυσσε το πολιτειακό διαφέρον. Τα μαθήματα αυτά έπρεπε να περιλαμβάνονται στα προγράμματα διδασκαλίας όλων των σχολικών βαθμίδων της εκπαίδευσης και κάθε μάθημα έπρεπε να διδάσκεται αυτόνομα[150]. Οι νεοερβαρτιανοί Παιδαγωγοί την «εκλογή» της ύλης την επιδίωκαν με τη διατύπωση γενικών αρχών και κανόνων και τη «διάταξη

---

[149] Μ. Σακελλαρόπουλος: ό.π., σελ. 52-55.

[150] Δ. Μεσσηκλής: *Διδακτική γενική και ειδική και τα κυριώτερα εκ της κυρίως Παιδαγωγικής κατά Δημήτριον Λάμψαν.* Εν Αθήναις, έκδ. Δ. Δημητράκου, χ.έ., σελ. 14-18.

της ύλης», τη χώριζαν στην «επαλληλία και την παραλληλία της ύλης». Κατά το Δημ. Λάμψα η διδασκόμενη νέα γνώση όφειλε με την επαλληλία των γνώσεων να κατανοείται καλύτερα. Η κατάταξη των μαθημάτων έπρεπε να είναι τέτοια, ώστε το προηγούμενο μάθημα να προετοιμάζει το επόμενο. Η ύλη ακολουθούσε την αρχή «της προπαιδείας», ήταν δηλαδή αφομοιώσιμη από τα παιδιά και κάθε προηγούμενη ενότητα προετοίμαζε με κάθε δυνατό τρόπο την επόμενη. Ο δάσκαλος σε κάθε διδασκαλία έπρεπε να προχωρεί από τα γνωστά στα άγνωστα, από τα απλά στα σύνθετα, από τα μεγαλύτερα στα μικρότερα, από τα προγενέστερα ιστορικά γεγονότα στα επιγενέστερα από τα συγκεκριμένα στα αφηρημένα. Το πρόβλημα της παραλληλίας της διδακτέας ύλης ο Λάμψας το συσχέτιζε με την επιτυχή αφομοίωση του μαθήματος από τους μαθητές. Η αφομοίωση της διδακτέας ύλης από τους μαθητές εξαρτιόταν, αν στη διδασκαλία των διαφόρων μαθημάτων διδάσκονταν συγχρόνως και συγγενή μαθήματα. Σε αντίθεση με το P. Conrad, ο οποίος στο κέντρο της διδασκαλίας τοποθετούσε τα φρονηματιστικά μαθήματα και όλα τα άλλα περιστρέφονταν γύρω από αυτά, ο Λάμψας υποστήριζε τη φυσική συγκέντρωση των μαθημάτων και τη συμπλήρωσή της με τη συγκέντρωση της ύλης από τη μέθοδο της διδασκαλίας και την ανάληψη της διδασκαλίας όλων των μαθημάτων κάθε τάξης από ένα δάσκαλο[151]. Το σύνολο των διατάξεων που καθόριζαν την εκλογή και τη διάταξη της ύλης, ο Λάμψας το ονόμαζε «πρόγραμμα». Αρμόδια αρχή για την εκπόνηση του προγράμματος ήταν το Υπουργείο Παιδείας. Το Πρόγραμμα περιλάμβανε τα μαθήματα που διδάσκονταν στο δημοτικό σχολείο, τη διδακτέα ύλη, το χρόνο ή το σχολικό έτος στο οποίο έπρεπε να διδαχτεί η ύλη, την τάξη και το μάθημα, τις εβδομαδιαίες ώρες διδασκαλίας σε κάθε τάξη και μάθημα. Η κατανομή των ωρών διδασκαλίας κατά ημέρα, τάξη και μάθημα προβλεπόταν από το ωρολόγιο πρόγραμμα. Ο Λάμψας, σε αντίθεση με όσα ίσχυαν μέχρι τότε, άφηνε τη σύνταξη του ωρολογίου προγράμματος για κάθε σχολείο στο διδακτικό προσωπικό[152]. Ο τελικός σκοπός της αγωγής κατά τη νεοερβαρτιανή Παιδαγωγική και Διδακτική επιδιωκόταν με την «παιδονομία» και τη «διδασκαλία». Η πορεία διδασκαλίας σε κάθε μάθημα

[151] Δ. Μεσσηκλής: ό.π., σελ. 20-26.
[152] ό.π., σελ. 27-29.

έπρεπε να είναι τέτοια, που να μεταδίδει στους μαθητές ορθές γνώσεις να διευκολύνει την αφομοίωση και την απομνημόνευση και να προάγει την αυτενέργειά τους[153]. Η πορεία διδασκαλίας από την εποπτεία προς την αφαίρεση ακολουθούσε τα πέντε στάδια του Ερβαρτιανού συστήματος όπως τα διαμόρφωσε ο W.Rein: προπαρασκευή, προσφορά, σύνδεση-σύγκριση, σύνοψη, εφαρμογή. Τα στάδια αυτά ονομάστηκαν «ειδολογικά» γιατί έπρεπε να εφαρμόζονται σε κάθε μάθημα υποχρεωτικά από όλους τους δασκάλους[154]. Ο Λάμψας διατύπωνε τα ίδια στάδια με την Ερβαρτιανή διδασκαλία, ενώ οι Παιδαγωγοί Μ. Σακελλαρόπουλος και Κ. Λεοντάρης με μικρές αποκλίσεις. Κατά το Μ. Σακελλαρόπουλο τα στάδια διδασκαλίας ήταν τα εξής: σκοπός, προεργασία ή ανάλυση, προσφορά του νέου, επεξεργασία, καρπός ή σύλληψη, χρήση ή εφαρμογή. Κατά τον Κ. Λεοντάρη: σκοπός, ανάλυση ή προεργασία, προσφορά του νέου, επεξεργασία, καρπός ή σύλληψη, εφαρμογή[155]. Ο Λάμψας ήθελε υποχρεωτικά στη διδασκαλία να εφαρμόζονται όλα τα στάδια. Μπορούσαν να παραλειφθούν μερικά μόνο στις επαναλήψεις, στις διορθώσεις των γραπτών εργασιών και στις εξετάσεις. Πρότεινε ακόμη ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες μπορούσαν να παραλειφθούν τα στάδια της σύγκρισης και της σύλληψης ή της προπαρασκευής[156]. (Παραθέτουμε στη συνέχεια σε φωτοτυπία μια ημερήσια διδασκαλία της πρώτης ανάγνωσης στην πρώτη τάξη, σύμφωνα με το νεοερβαρτιανισμό). Η υποχρεωτική εφαρμογή των τυπικών σταδίων κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων, μετέτρεπε το δάσκαλο σε απλό διεκπεραιωτή μιας προκαθορισμένης πορείας. Μάλιστα το Υπουργείο Παιδείας για να διευκολύνει το έργο των δασκάλων και να κάνει περισσότερο αποτελεσματική τη διδασκαλία, αποφάσισε το 1907 να αναθέσει σε ειδική επιτροπή τη σύνταξη «διδασκαλικών οδηγών» για τα διάφορα μαθήματα. Οι οδηγοί αυτοί περιείχαν το σκοπό, την αξία, την εκλογή της ύλης, τον τρόπο διδασκαλίας κάθε μαθήματος, υποδειγματικές διδασκαλίες και ωρολόγια προγράμματα όλων των τύπων των σχολείων. Έτσι σε μεγάλο βαθμό η διδασκαλία διεξαγόταν ομοιόμορφα[157]. Η πορεία των τυπικών

---

153 ό.π., σελ. 29, Μ. Σακελλαρόπουλος: ό.π., σελ. 40-41.
154 Β. Χαραλαμπόπουλος: *Η Οργάνωση της διδασκαλίας ...* ό.π., σελ. 106.
155 Μ. Σακελλαρόπουλος: ό.π., σελ. 60-68. Κ. Λεοντάρης: *Παιδαγωγική και Διδακτική των Γραμματιστών*. Εν Αθήναις, έκδ. Γ. Φέξη, 1901, σελ. 148-152. Δ. Μεσσηκλής: ό.π., σελ. 29-32.
156 Δ. Μεσσηκλής: ό.π., σελ. 70-72.
157 Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 285.

σταδίων στη νεοερβαρτιανή μέθοδο διδασκαλίας στηριζόταν στην «αρχή της εποπτείας». Κάθε διδασκαλία οποιουδήποτε μαθήματος έπρεπε να αρχίζει από την εποπτεία και με την αφομοίωση να προχωρεί προς την έννοια και την αφαίρεση. Για να γίνει η αισθητοποίηση ενός αντικειμένου στους μαθητές έπρεπε να επιδειχθεί το ίδιο το αντικείμενο ή εικόνα του, και να παραμείνει για αρκετή ώρα στα μάτια των παιδιών. Κατά την επίδειξη του αντικειμένου γινόταν και η περιγραφή του από το δάσκαλο, η οποία ήταν ευκολότερη και συμμετείχαν και οι μαθητές. Η επίδειξη συγχρόνως πολλών διαφορετικών αντικειμένων έπρεπε να αποφεύγεται γιατί προκαλούσε στα παιδιά σύγχυση. Τα απαραίτητα εποπτικά μέσα διδασκαλίας που έπρεπε να υπάρχουν στα σχολεία ήταν: ο πίνακας, οι χάρτες, οι εικόνες, γύψινα ομοιώματα ζώων και μελών του ανθρώπινου σώματος, διάφορα φυτά, αλτήρες, ειδικά τετράδια καλλιγραφίας και ιχνογραφίας, κ.λπ. Ο Κ. Λεοντάρης περιλάμβανε στα «διδακτικά μέσα και όργανα», όπως τα ονόμαζε, εκτός από τα διδακτικά βιβλία, το αριθμητήριο και το Αναγνωσματάριο για την πρώτη ανάγνωση, που ήταν γνωστά στα δημοτικά σχολεία από το 1880[158]. Πιο συστηματικότερος ο Δημ. Λάμψας, χώριζε τα εποπτικά μέσα σε φυσικά και τεχνητά. Φυσικά αποκαλούσε τα πραγματικά αντικείμενα και τεχνητά ήταν οι απομιμήσεις των πραγματικών αντικειμένων. Τα τεχνητά αντικείμενα, έπρεπε να είναι όμοια με τα πραγματικά στο φυσικό τους μέγεθος και όσο το δυνατόν πιστά. Σύμφωνα με το Λάμψα ο δάσκαλος κατά την εποπτική διδασκαλία έπρεπε να δείχνει όλο το αντικείμενο για να αποκτήσουν οι μαθητές μια γενική εικόνα και μετά προχωρούσε στην τμηματική επίδειξη ακολουθώντας την πραγματική διαίρεση του αντικειμένου. Η επίδειξη έπρεπε να συνοδεύεται από αυστηρό δεικτικό περιγραφικό μονόλογο ή ακόμα καλύτερα από περιγραφές των μαθητών[159]. Με εγκυκλίους διαταγές οι επιθεωρητές προς τους δασκάλους τους υπενθύμιζαν την παιδαγωγική σημασία των εποπτικών οργάνων για τη διδασκαλία των μαθημάτων και τους προέτρεπαν να φροντίζουν να συγκεντρώνουν διδακτικά όργανα και σκεύη, να δημιουργήσουν σχολική βιβλιοθήκη και σχολικό μουσείο, να καλλιεργούν σχολικό κήπο και να οδηγούν τους μαθητές στη φύση για πραγματική εποπτική διδασκαλία[160].

---

158 Κ. Λεοντάρης: ό.π., σελ. 161.
159 Δ. Μεσσηκλής: ό.π., σελ. 84-87.
160 Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 288.

Η παιδονομία για τους έλληνες νεοερβαρτιανούς Παιδαγωγούς αποτελούσε ένα από τα σπουδαιότερα μέσα αγωγής. Ο Μιχ. Σακελλαρόπουλος υποστήριζε ότι τα βίαια μέσα αγωγής δημιουργούσαν στους μαθητές ψυχολογικά προβλήματα με αποτέλεσμα να προκύπτουν αντίθετες επιθυμίες από τους σκοπούς της αγωγής. Γι' αυτό ο παιδαγωγός ήταν υποχρεωμένος να προφυλάσσει το παιδί από κάθε παρεκτροπή και να το οδηγεί στο αγαθό[161]. Ο παιδαγωγός Λεοντάρης θεωρούσε ότι τα παιδονομικά μέσα χρειάζονταν για να εμποδίζει ο δάσκαλος τη βλαβερή επίδραση των προδιαθέσεων της φύσης της κοινωνίας και της τύχης στο έργο της αγωγής και να επιβάλλει την τάξη ακόμη και με τη βία[162]. Ο Δημ. Λάμψας χρησιμοποιούσε τον όρο, αντί για παιδονομικά μέσα «παιδαγωγικά μέσα και εννοούσε κάποιες συγκεκριμένες πράξεις του παιδαγωγού που γίνονταν για να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς της αγωγής[163]. Στα παιδονομικά μέσα υπάγονταν και η τάξη, η καθαριότητα, η κοσμιότητα και η ασχολία των μαθητών που χαρακτηριζόταν σπουδαίο παιδαγωγικό μέσο. Κατά το Λάμψα έπρεπε, οι ίδιοι οι μαθητές να εκλέγουν τις ασχολίες τους, η ασχολία να προσαρμόζεται στην αντιληπτική ικανότητα του μαθητή, την ηλικία, το φύλο, την ατομικότητα, να είναι ακίνδυνη και μορφωτική και να μην παρεμποδίζει την αυτενέργεια του μαθητή. Οι τιμωρίες και οι ποινές για το Μιχ. Σακελλαρόπουλο ήταν απαραίτητες, γιατί μόνο η απειλή του δασκάλου δεν ήταν αρκετή για να επαναφέρει στην τάξη το μαθητή. Θεωρούσε τις ύβρεις και τις ειρωνείες απαράδεκτες γιατί κατέστρεφαν τις αρμονικές σχέσεις μεταξύ δασκάλου και μαθητή και είχαν βαρύτατες συνέπειες στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του μαθητή και στην εκπαιδευτική διαδικασία. Θεωρούσε ως πιο προσιτές ποινές τη στέρηση της ελευθερίας και την απομόνωση του μαθητή. Η στέρηση της ελευθερίας για να έχει αποτέλεσμα έπρεπε να συνδυάζεται με την απομόνωση και την ανάθεση εργασιών στο μαθητή. Στους μικρούς μαθητές έκρινε σκόπιμο να αποφεύγονται οι τιμωρίες γιατί υπήρχε ο κίνδυνος του πανικού. Η πολυήμερη αποβολή από το σχολείο χαρακτηριζόταν αντιπαιδαγωγική, ενώ η μικρής διάρκειας έπρεπε να εφαρμόζεται σπάνια και με προσοχή. Και ο

---

[161] Μ. Σακελλαρόπουλος: ό.π., σελ. 13-16.
[162] Κ. Λεοντάρης: ό.π , σελ. 96, 107.
[163] Δ. Μεσσηκλής: ό.π., σελ. 46.

Δημ. Λάμψας θεωρούσε την ποινή αναγκαία γιατί τα μικρά παιδιά δεν μπορούσαν να κάνουν πάντα το καλό. Διέκρινε τις ποινές σε φυσικές και τεχνητές, χωρίς να αναφέρεται σε συγκεκριμένες πράξεις του δασκάλου για τις ποινές. Ήταν της άποψης ότι ο δάσκαλος όφειλε να χρησιμοποιεί τα κατάλληλα παιδαγωγικά μέσα για να προλαμβάνει το παιδικό παράπτωμα· και αυτά ήταν η παραίνεση και η απειλή. Οι μαθητές έπρεπε να τιμωρούνται μόνο τότε, όταν παρά τις συστάσεις και απειλές του δασκάλου συνέχιζαν να κάνουν κακές πράξεις[164]. Παρ' όλα όμως αυτά οι δάσκαλοι της νεοερβαρτιανής Παιδαγωγικής θεωρούσαν και το ράβδισμα των μαθητών, ότι έχει εξίσου παιδαγωγική σημασία όπως και τα παραινετικά τους λόγια. Οι σπουδαιότερες ποινές που επέβαλαν οι δάσκαλοι ήταν: η ορθοστασία, οι γραπτές τιμωρίες, η αποβολή από την τάξη, το γονάτισμα σε μυτερά αντικείμενα, η νηστεία, η κράτηση στο σχολείο μετά τη λήξη των μαθημάτων κ.ά.[165]

Οι νεοερβαρτιανοί έδιναν μεγάλη σημασία στο ρόλο του δασκάλου γιατί τον θεωρούσαν αναμορφωτή της παιδείας και της κοινωνίας. Ήταν ο παιδαγωγός, που είχε αποστολή και λειτούργημα να εμφυσήσει στις ψυχές των παιδιών τις εθνικές, θρησκευτικές και ηθικές αρετές. Για να ανταποκριθεί καλύτερα στο δύσκολο έργο του έπρεπε να κερδίσει την αγάπη και το σεβασμό των μαθητών του. Τις πρώτες ημέρες του σχολικού έτους έπρεπε να γνωρίσει τους μαθητές του, όσο γινόταν καλύτερα, εξωτερικά (κοινωνικο-οικονομικά, οικογενειακά) και εσωτερικά (ψυχοπνευματικά-σωματικά), ώστε να είναι σε θέση να συμπεριφερθεί ανάλογα στις καταστάσεις που θα προκύψουν. Τους γνωρίζει τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα που πρέπει να έχουν και τους αναλύει τον τρόπο εργασίας στη σχολική τάξη. Τα προσόντα που έπρεπε να έχει ο δάσκαλος για να μπορέσει να κρατήσει αμείωτο το ενδιαφέρον των μαθητών του απέναντί του ήταν: «βίος ανεπίληπτος, γνώσεις ασφαλείς, διδακτική επιτηδειότητα, ζήλος περί την εκπλήρωσιν των καθηκόντων, συμπεριφορά ηπία και φαιδρά, πάντοτε όμως σοβαρά, ακόμη και τινα εξωτερικά προτερήματα, ο τόνος δηλ, της φωνής, η στάσις επί της έδρας, η σεμνή αλλά φιλόκαλος ενδυμασία»[166]. Την

---

[164] Ι. Κανάκης· ό.π., σελ. 298-302.
[165] ό.π., σελ. 342.
[166] Μ. Σακελλαρόπουλος: ό.π., σελ. 29.

αγάπη των μαθητών του μπορούσε να την κερδίσει όσο και ο ίδιος έδειχνε πατρική αγάπη. Η διδασκαλία αποτελούσε ζωντανό παράδειγμα του δασκάλου, το οποίο γινόταν ακόμη πειστικότερο, όταν συμφωνούσε με όσα δίδασκε. Με το παράδειγμά του οδηγούσε τους μαθητές σε καλές πράξεις και ηθικές αξίες[167]. Κατά τη διδασκαλία του έπρεπε να ακολουθεί πιστά τα στάδια της νεοερβατιανής Παιδαγωγικής με όλες τις λεπτομέρειες σε όλα τα μαθήματα. Έτσι γινόταν περισσότερο παραγωγικός και δημιουργικός. Την κάθε διδακτική ενότητα, που δίδασκε έπρεπε να τη χωρίζει σε τμήματα, να ορίζει τους γενικούς και μερικούς σκοπούς, τους στόχους, να περιγράφει αντικείμενα, να διηγείται γεγονότα, να λύνει απορίες των μαθητών, να υποβάλει ερωτήσεις, να αναθέτει εργασίες για το σχολείο και το σπίτι, να ελέγχει τις γνώσεις των μαθητών με προφορική ή γραπτή εξέταση, να διορθώνει και να βαθμολογεί τις εργασίας.

Οι εγκύκλιοι διαταγές των επιθεωρητών δεν περιορίζονταν μόνο στις επαγγελματικές υποχρεώσεις των δασκάλων, αλλά αναφέρονταν και στη συμπεριφορά τους τόσο στη δημόσια ζωή όσο και στην ιδιωτική τους. Οι δάσκαλοι ήταν υποχρεωμένοι να μένουν στην έδρα του σχολείου και να προετοιμάζονται καθημερινά για τη διδασκαλία των μαθημάτων. Τα μαθήματα έπρεπε να τα διδάσκουν σύμφωνα με το ωρολόγιο πρόγραμμα Οι επιθεωρητές έφταναν στο σημείο να προκαθορίζουν στους δασκάλους τους σκοπούς που έπρεπε να επιδιώκουν κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων: στα θρησκευτικά κατάνυξη, στην ιστορία ενθουσιασμό, στην ποίηση έξαρση, στα μαθηματικά διαύγεια, στα τεχνικά καλαισθησία, στα γλωσσικά διάταξη νοημάτων, στη γυμναστική ευρυθμία και θάρρος[168]. Οι Επιθεωρητές και οι Παιδαγωγοί της εποχής έδιναν μεγάλη σημασία στο παράδειγμα του δασκάλου. Οι δάσκαλοι έπρεπε να είναι «πρότυπον υπόδειγμα ευσεβείας, ευκοσμίας, σωφροσύνης και πάσης άλλης αρετής» και σύμφωνα με τον Πλούταρχο «τοις βίοις αδιάβλητοι, τους τρόπους ανεπίληπτοι, και ταις εμπειρίαις άριστοι»[169]. Σύμφωνα με τον Παιδαγωγό Νίκο Εξαρχόπουλο, ο οποίος ουσιαστικά υιοθετούσε τη νεοερβαρτιανή Παιδαγωγική,

---

[167] Δ. Μεσσηκλής: ό.π., σελ. 47.
[168] Γ. Μπουκουβάλας: ό.π., σελ. 308.
[169] ό.π., σελ. 313, 323.

οι δάσκαλοι έπρεπε «να διαπλάσωσι την βούλησιν των παίδων προς το αγαθόν, να θέσωσι τα θεμέλια ηθικο-θρησκευτικού χαρακτήρος, να προπαρασκευάσωσιν αυτούς εις το να καταστώσιν ενάρετοι πολίται»[170]. Ο δάσκαλος έπρεπε να διαθέτει «τη διδασκαλικήν ιδιοφυΐαν ή το διδασκαλικόν τάλαντον», να διακρίνεται από «θερμήν αγάπην προς το διδασκαλικόν έργον», να είναι «τελεία προσωπικότης», να κατέχει τελείως τις γνώσεις, τις οποίες όφειλε να μεταδώσει στους μαθητές, να γνωρίζει τον τρόπο «της παιδαγωγικής μεταδόσεως» των γνώσεων, αλλά και τα «λοιπά μέσα», τα οποία εκτός από τη διδασκαλία συντελούσαν στην επιτυχία των σκοπών της αγωγής. Ο δάσκαλος θα τα αποκτούσε όλα αυτά με τη γενική επιστημονική και παιδαγωγική μόρφωση[171].

Σύμφωνα με τη νεοερβαρτιανή Παιδαγωγική ο έλεγχος της επίδοσης των μαθητών γινόταν στην καθημερινή διδασκαλία. Μετά την πρωϊνή προσευχή και τον έλεγχο της καθαριότητας ο δάσκαλος εξέταζε τις εργασίες που είχε αναθέσει για το σπίτι και στη συνέχεια προχωρούσε στην παράδοση του νέου μαθήματος. Σε όλα τα στάδια της πορείας διδασκαλίας οι μαθητές εξετάζονταν με ερωτήσεις που ο δάσκαλος τους έθετε. Στο τέλος επαναλάμβαναν τους σκοπούς, τους στόχους, τους κανόνες, τα συμπεράσματα, μέχρι να τα εντυπώσουν και να τα πουν απ' έξω και στη συνέχεια τα έγραφαν στα τετράδιά τους. Ο δάσκαλος βαθμολογούσε κάθε μαθητή προφορικά μια φορά τουλάχιστον την εβδομάδα και γραπτά τους μαθητές των δύο ανώτερων τάξεων του κοινού και των τεσσάρων ανώτερων τάξεων του πλήρους δημοτικού σχολείου κάθε δεκαπενθήμερο. Κάθε τρίμηνο καταχωριζόταν στον έλεγχο ο μέσος όρος του γενικού βαθμού που συγκέντρωνε ο μαθητής. Οι χειμερινές εξετάσεις καταργήθηκαν. Οι παραγωγικές και απολυτήριες εξετάσεις γίνονταν το πρώτο δεκαπενθήμερο του Ιουλίου. Τις εξετάσεις αυτές μπορούσαν να τις παρακολουθήσουν οι τοπικές και επιθεωρητικές αρχές, χωρίς όμως να έχουν το δικαίωμα της βαθμολογίας. Οι ετήσιες και προαγωγικές εξετάσεις γίνονταν δημόσια. Οι μαθητές των δύο κατώτερων τάξεων εξετάζονταν προφορικά στην ανάγνωση, τα θρησκευτικά και την αριθμητική. Οι μαθητές των ανώτερων τάξεων του πλήρους και του κοινού δημοτικού σχολείου εξετάζονταν γραπτά και προφορικά. Οι μαθητές

---

[170] Ν. Εξαρχόπουλος: *Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος*. Εν Αθήναις 1907, σελ. 5-6.
[171] ό.π., σελ. 10.

εξετάζονταν προφορικά σε όλα τα μαθήματα που είχαν διδαχθεί. Οι βαθμοί ήταν τέσσερις: άριστα 4, λίαν καλώς 3, καλώς 2, και ενδεώς 1. Ο τελικός βαθμός έβγαινε από το μέσο όρο των τριών γενικών βαθμών που είχαν καταχωρηθεί στον έλεγχο. Προαγόταν ή απολυόταν ο μαθητής που συγκέντρωνε γενικό βαθμό τουλάχιστον «καλώς 2»[172].

Οι εκθέσεις των επιθεωρητών από το 1896 και μετά μας δίνουν μια ανάγλυφη εικόνα της κατάστασης που επικρατούσε στα σχολεία της δημοτικής εκπαίδευσης, η οποία δεν ήταν καθόλου ικανοποιητική. Οι συνθήκες που επικρατούσαν στη φοίτηση των μαθητών ήταν συχνά αντίξοες. Λίγα διδακτήρια ήταν εκείνα που λειτουργούσαν κάπως ικανοποιητικά. Τα περισσότερα δεν ήταν σχολεία, αλλά φωλιές και τρώγλες[173], «επιβλαβέσταται εις την υγείαν και εις την ζωήν των παίδων»[174], «αθλιώτατα και υπό πάσαν έποψιν βλαβερώτατα ... βάραθρα της κολάσεως, ως σφαγεία ανθρωπίνων υπάρξεων»[175]. Τα έπιπλα και τα θρανία ήταν καταστραμμένα και πολλά στερούνταν έδρας, μαυροπίνακα και οργάνων διδασκαλίας. Οι μαθητές πολλές φορές κάθονταν κάτω, οκλαδόν και παρακολουθούσαν το μάθημα και όταν κινούνταν η σκόνη σηκωνόταν σύννεφο[176]. Η διδασκαλία ήταν άτονη και απρόσφορη και οι μαθητές αποστήθιζαν από τα βιβλία, χάνοντας έτσι την όρεξη και πρωτοβουλία για ενεργητική συμμετοχή στη ζωή της κοινωνίας και του Έθνους τους[177]. Οι δάσκαλοι που προέρχονταν από τα διδασκαλεία ούτε την ύλη κατείχαν, ούτε τον τρόπο για να τη μεταδώσουν. Χειρότεροι από όλους ήταν οι γραμματιστές για τους οποίους έπρεπε η πολιτεία να μεριμνήσει να τους αντικαταστήσει[178]. Η φοίτηση στα σχολεία της δημοτικής εκπαίδευσης, σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας ήταν ελλιπής. Οι δικαστικές αρχές έδειχναν επιείκεια και δεν τιμωρούσαν τους γονείς που καταγγέλλονταν ως παραβάτες. Τα κορίτσια δε φοιτούσαν σχεδόν καθόλου αφού σύμφωνα με το νόμο υποχρεώνονταν να

---

[172] Ι Κανάκης ό π , σελ 303-305.

[173] Θ Μιχαλόπουλος *Εισηγητική έκθεσις (περί της ευρυτέρας διαδόσεως της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και ελαττώσεως του αριθμού των αγραμμάτων των υπερβάντων την ηλικίαν της εκ του νόμου υποχρεωτικής φοιτησεως τις το Δημοτικόν σχολείον), στο πρώτον ελληνικόν εκπαιδευτικόν συνέδριον* Αθήναι 1904, σελ 74

[174] ό π , σελ 78

[175] ό π , σελ 79

[176] ο π , σελ 74, 87

[177] ο π , σελ 85, 89

[178] Ι Κανάκης ό π , σελ 311-312

φοιτούν στα χωριά που υπήρχαν σχολεία θηλέων. Σε όσα χωριά υπήρχαν μόνο σχολεία αρρένων τα κορίτσια μπορούσαν να παρακολουθούν προαιρετικά τα μαθήματα στα σχολεία αυτά μέχρι το δέκατο έτος της ηλικίας τους. Τα περισσότερα παιδιά φοιτούσαν στο σχολείο τέσσερα ή και λιγότερα χρόνια[179]. Τα αναγνωστικά και βοηθητικά βιβλία που κυκλοφορούσαν μέχρι το 1907 ήταν απαράδεκτα από κάθε άποψη. Η γλώσσα τους υπερκαθαρεύουσα ήταν ακατανόητη από τους μαθητές, ενώ το ύφος με τις μεγάλες και δυσνόητες περιόδους, αλλά και με τις ξηρές περιγραφές, προκαλούσε στα παιδιά ανία, αντί να τα ευχαριστεί και να τους προκαλεί το ενδιαφέρον για μελέτη και μάθηση. Αλλά και μετά το 1907 με την ψήφιση του νόμου ΓΣΑ΄ για τη συγγραφή νέων διδακτικών βιβλίων στο δημοτικό σχολείο, η κατάσταση δεν άλλαξε και οι στόχοι δεν επιτεύχθηκαν[180].

Έτσι μέχρι το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα η λειτουργία των δημοτικών σχολείων της χώρας ρυθμιζόταν με βάση τη νεοερβαρτιανή μέθοδο διδασκαλίας. Βέβαια σε σύγκριση με το 19ο αιώνα παρουσίασε πολλές μεταβολές και σημαντική πρόοδο, αλλά δεν είχε φθάσει ακόμη στο επιθυμητό αποτέλεσμα για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας[181].

---

[179] ό.π., σελ. 312.
[180] ό.π., σελ 319-320.
[181] ό.π., σελ. 342.

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

ΤΕΥΧΟΣ Β'.

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑΡΙΟΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΝ

ΠΟΙΗΜΑΤΑ, ΠΕΡΙΓΡΑΦΑΣ ΚΑΙ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Α' ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

ΥΠΟ

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

Διευθυντοῦ τοῦ ἐν Ὑπατείῳ Διδασκαλείου.

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ

ΜΙΧΑΗΛ Ι. ΣΑΛΙΒΕΡΟΥ

1904

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 193

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Ο ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ

α. Σκοπός και έργο εκπαιδευτικού ομίλου

Μετά το κίνημα στο Γουδί, συντελούνται διεργασίες και αναλαμβάνονται πρωτοβουλίες τόσο στον εκπαιδευτικό όσο και στον κοινωνικοπολιτικό χώρο. Στα πλαίσια των διεργασιών αυτών ιδρύεται στην Αθήνα το 1910 από διακεκριμένες προσωπικότητες από το χώρο της πολιτικής, της επιστήμης και της λογοτεχνίας ο Εκπαιδευτικός Όμιλος[1]. «Σπανίζει στη νεώτερη Ελληνική Ιστορία το φαινόμενο να συναντηθούν, για τον αυτόν σκοπόν, τέτοιες προσωπικότητες, που κυριάρχησαν στην Πολιτική, στα γράμματα και στις επιστήμες στην Ελλάδα»[2]. Ως σκοπός του Ε.Ο., ορίστηκε η υποβοήθηση της αναμόρφωσης της Ελληνικής Εκπαίδευσης και η ίδρυση πρότυπου δημοτικού σχολείου[3].

Καταλυτική στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του Ε.Ο. υπήρξε η συμμετοχή σε αυτόν των παιδαγωγών Α. Δελμούζου[4] και Δ. Γληνού[5] και του γλωσσο-

---

1 Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 63.

2 Γ. Καρανικόλας: *Ο εκπαιδευτικός όμιλος και η μεγάλη του συμβολή στη νεοελληνική αναγέννηση. Χαλκίδα 1959, σελ 5.*

3 Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 436.

4 **Αλέξανδρος Δελμούζος**: Γεννήθηκε στην Άμφισσα το 1880. Σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και παιδαγωγικά και φιλοσοφία στη Γερμανία. Γυρίζοντας διορίστηκε διευθυντής στο Παρθεναγωγείο του Βόλου το οποίο διηύθυνε για τρία χρόνια. Η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο, η εφαρμογή των βασικών αρχών του σχολείου εργασίας και άλλες σοβαρές κατηγορίες εναντίον του, προκάλεσαν έντονες κοινωνικές αντιδράσεις που τον ανάγκασαν να παραιτηθεί και το σχολείο να κλείσει. Στη δίκη που παραπέμφθηκε μαζί με τους συνεργάτες του, έμεινε γνωστή ως «αθεϊκά», αθωώθηκε (16/27-4-1914). Ο Δελμούζος μαζί με το Γληνό και τον Τριανταφυλλίδη ίδρυσαν τον Εκπαιδευτικό Όμιλο στον οποίο διετέλεσε και πρόεδρος. Το 1917 διορίστηκε ανώτατος επόπτης της Δημοτικής Εκπαίδευσης. Το 1921 πήγε στη Γερμανία και παρακολούθησε τα νέα παιδαγωγικά ρεύματα. Όταν γύρισε διορίστηκε διευθυντής στο Μαράσλειο Διδασκαλείο (1923), όπου παρέμεινε μέχρι το 1926, οπότε και απολύθηκε από τη δικτατορία του Πάγκαλου. Το 1927 διέσπασε τον Ε.Ο., αφού δε συμφωνούσε με τις προγραμματικές επιδιώξεις της πλειοψηφίας των μελών του. Το 1929 διορίστηκε καθηγητής στην Παιδαγωγική Ακαδημία του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το 1935 απόλύθηκε, αλλά επανήλθε μετά από ένα χρόνο. Το 1938 παραιτήθηκε και αποχώρησε οριστικά από την υπηρεσία. Πέθανε το 1956. Τα κυριότερα άρθρα που δημοσίευσε είναι: Σαν παραμύθι (1911(, Η δίκη του Ναυπλίου (1914), Μαράσλειος ζωής (1925), Τρία χρόνια δάσκαλος, Δημοτικισμός και Παιδεία (1927), Οι πρώτες προσπάθειες στο Μαράσλειο (1929), Το Κρυφό Σχολειό (1950), κ.ά. (Γ. Ζομπανάκης: Δελμούζος Αλέξανδρος. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, HERDER, τομ. 2ος, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967, σελ.65).

5 **Δημήτριος Γληνός**: (1882-1943). Παιδαγωγός, κοινωνιολόγος, ένας από τους σπουδαιότερους πρωτεργάτες του εκπαιδευτικού δημοτικισμού. Διακρινόταν για την πνευματική του εντιμότητα και την ιδεολογική του συνέπεια και ανιδιοτέλεια. Με τον παιδαγωγό Δελμούζο και γλωσσολόγο Τριανταφυλλίδη ίδρυσαν τον Εκπαιδευτικό Όμιλο το 1910. Γεννήθηκε στη Σμύρνη. Το 1899 γράφτηκε στη φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στα Πανεπιστήμια της Ιένας και της Λειψίας παρακολούθησε μαθήματα φιλοσοφίας και παιδαγωγικής. Το 1911 διορίστηκε δάσκαλος στην Αθήνα και το 1912 διορίστηκε διευθυντής στο διδασκαλείο της Μ.Ε., θέση που κράτησε ως τα 1916, Το 1913 συνέταξε τα νομοσχέδια για την μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης στην Κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου. Το 1917 διορίστηκε γενικός γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας. Η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο που πέτυχε μαζί με τους συνεργάτες του Δελμούζο και Τριανταφυλλίδη ήταν ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της ζωής του. Το 1920 μετά την αποτυχία του Ελ. Βενιζέλου στις εκλογές απομακρύνθηκε από τη θέση του, για να επανέλθει το 1924 με πρωθυπουργό τον Αλ. Παπαναστασίου αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Αθηνών, από την οποία απολύθηκε κατηγορούμενος για αντεθνική προπαγάνδα. Μετά τα Μαρασλειακά και την απόλυσή του από την Παιδαγωγική Ακαδημία δεν ανέλαβε άλλη δημόσια θέση. Για να ζήσει εργάστηκε ιδιωτικά και προσχώρησε στην ενεργό πολιτική δράση με την ένταξή του στο Κ.Κ.Ε. Κάνει διαλέξεις, αρθρογραφεί σε εφημερίδες και περιοδικά, βρίσκει ανεπαρκή την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 και την επικρίνει με άρθρα του στην Εφημερίδα «Ακρόπολη». Το 1935 εκλέχτηκε βουλευτής με το συνδυασμό «Παλαϊκού Μετώπου της Αθήνας». Το 1937 φυλακίστηκε στην Ακροναυπλία για αντιδικτατορική δράση. Η φυλάκισή του συνεχίστηκε σε απομόνωση στη Σαντορίνη. Πέθανε το 1943 αγωνιζόμενος μέχρι την τελευταία στιγμή για την οργάνωση της αντίστασης. Το συγγραφικό του έργου είναι «Αγωγή» (1915-1917), «Αναγέννηση» (1926-1928), «Σχολική Πράξη», «Νέος Δρόμος» (1928-1929). Δημοσίευσε σε περιοδικά και εφημερίδες πραγματείες φιλολογικές, φιλοσοφικά δοκίμια, παιδαγωγικές μελέτες, άρθρα κ.λπ. (Μ. Φιλιππάτος: *Γληνός Δημήτριος*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τόμος 18ος, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε., 1982, σελ. 435-438).

λόγου Μ. Τριανταφυλλίδη[6]. Αυτοί πρωτοστάτησαν στην προσπάθεια του Ομίλου να διαδώσει στην κοινωνία τις ανακαινιστικές ιδέες για την ελληνική παιδεία. Κεντρική αντίληψη του προγράμματός του ήταν η επίτευξη ενός ορθολογικά δομημένου εκπαιδευτικού συστήματος που θα συντελούσε στην αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού χάρτη της χώρας. Η παιδεία έπρεπε να στήσει τα θεμέλιά της πάνω στα πραγματικά στοιχεία της ελληνικής ζωής, με την εισαγωγή στα σχολεία της δημοτικής γλώσσας, μακριά από γλωσσικούς τοπικούς ιδιωματισμούς, ξενικές επιδράσεις και τις ακρότητες του <ψυχαρικού ρεύματος>[7].

Στο πρότυπο δημοτικό σχολείο, την ίδρυση του οποίου εξήγγειλαν ο Δ. Πετροκόκκινος, Α. Δελμούζος, Ι. Δραγούμης, Κ. Τοπάλης, Φ. Φωτειάδης, τα παιδιά θα διδάσκονταν «... Μαζί με τους όρους υγιεινής του σώματος και εκτός από τη θρησκευτική διδασκαλία, απαραίτητες για τη ζωή γνώσεις ... τα στοιχεία της αριθμητικής και της γεωμετρίας, τα στοιχεία των φυσικών επιστημών, η πατριδογνωσία και οι κανόνες, οι λίγοι και οι απλοί, της μητρικής γλώσσας ... Τα μαθήματα αυτά να διδάσκονται με τρόπο που να μη φορτόνουν το μυαλό, αλλά να το μορφόνουν, για να βρεθεί ο απόφοιτος του δημοτικού σχολείου έτοιμος ν' αντικρύσει τη ζωή, κατέχοντας μαζί με την ηθική δύναμη και την ανεπτυγμένη νόηση τις απαραίτητες στον πολίτη γνώσεις ... τα πρώτα νοήματα δεν μπορούν να ξυπνήσουν στο μυαλό του παιδιού παρά με το γνώριμό του γλωσσικό υλικό ... το σχολείο ... θα δώσει ... μαζί με την καταλληλότερη για τα Ελληνόπουλα παιδαγωγική μέθοδο, το πρότυπο αλφαβητάριο, τα πρότυπα διδακτικά βιβλία και τα μορφωτικά και βοηθητικά του δασκάλου βιβλία, και στο τέλος, το αποτέλεσμα, δηλαδή, τους αποφοίτους, παιδιά μ' ανεπτυγμένο

---

[6] Μανόλης Τριανταφυλλίδης: Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1883. Παρακολούθησε φιλοσοφία και γλωσσολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το 1906 συνέχισε τις σπουδές του στο Μόναχο της Γερμανίας, όπου και απέκτησε το δίπλωμα γλωσσολογίας. Το 1910 μαζί με το Δελμούζο και Γληνό ίδρυσαν τον Εκπαιδευτικό Όμιλο. Από το 1917-1920 διορίστηκε μαζί με το Δ. Γληνό και Αλ. Δελμούζο, ανώτερος επόπτης του Υπουργείου Παιδείας. Το 1926 διορίστηκε καθηγητής της γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Από το 1932 αφοσιώθηκε στη συγγραφή του έργου του «Νεοελληνική Γραμματική-Ιστορική Εισαγωγή» το οποίο δημοσιεύτηκε το 1938. Το έντονο ενδιαφέρον για την παιδεία, εκτός από τη συμμετοχή του στον Ε.Ο. και τη θέση του στο Υπουργείο Παιδείας εξεδήλωσε και με την προσφορά του στην «Νεοελληνική Βιβλιοθήκη» που ιδρύθηκε το 1946 με σκοπό την επιστημονική καλλιέργεια της δημοτικής και τη συστηματική διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και του νεοελληνικού πολιτισμού στα σχολειά μας. Έργα του είναι: Μελέτες για τη γλώσσα και τα ιδιώματα, Νεοελληνική Γραμματική-Ιστορική Εισαγωγή, Αγώνες για την επιβολή της δημοτικής, Γλωσσικό ζήτημα και γλωσσοεκπαιδευτικά, Δημοτικισμός και αντίδραση, ομιλίες, άρθρα, επιστολές, μεταφράσεις κ.ά. (Φ. Τζωρτζάκης: Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, HERDER, τομ. 5ος, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968, σελ. 393-394).

[7] Ν. Τερζής: *Η παιδαγωγική του Αλέξάνδρου Π. Δελμούζου.* Θεσσαλονίκη, έκδ. Κυριακίδη, 1986, σελ. 94-96.

χαρακτήρα και νόηση, με την όρεξη και τη δύναμη να μάθουν γιατί θα κατέχουν και το όργανο κάθε προόδου, τη μητρική τους γλώσσα»[8]. Το σχολείο όμως δεν ιδρύθηκε ποτέ. Μετά από το κλείσιμο του Παρθεναγωγείου στο Βόλο το 1911 και την ψήφιση του άρθρου 107 του συντάγματος του 1911 (Καθιέρωση της καθαρεύουσας ως επίσημη γλώσσα του Κράτους) δεν ήταν πια εφικτή η ίδρυση του πρότυπου δημοτικού σχολείου. Ο Αλ. Δελμούζος γράφει σχετικά ότι: «Η αντίδραση ... ήταν τόση, ώστε οι ιδρυτές του Ε.Ο, είδαν καθαρά πως η ίδρυση του σχολείου που ήταν το κέντρο στην προσπάθειά τους, θ' αργούσε να πραγματοποιηθή. Έπρεπε να φωτιστή η κοινή γνώμη και οι δάσκαλοι με διαλέξεις, μελέτες, έκδοση περιοδικών κ.λπ. και να ετοιμαστούν τόσο τα διδαχτικά του δημοτικού, όσο και τα βιβλία του δασκάλου»[9]. Η απόφαση του Ομίλου για την ίδρυση Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου ανησύχησε τους συντηρητικούς κύκλους του Πανεπιστημίου Αθηνών. «Ο Χατζιδάκις, αποκρούων την δημοτικήν, υπεστήριξεν ότι η εθνική γλώσσα, είναι η εν τοις σχολείοις του Κράτους διδασκόμενη καθαρεύουσα και έκαμεν έκκλησιν προς τους ιδρυτάς του Ομίλου να αποστούν της εθνοκτόνου πλάνης»[10]. Ο Π. Οικονόμου, ο οποίος συμφώνησε, μεν στο ότι «η εκπαίδευσις ... εμφανίζει όψιν απηρχαιωμένην», αλλά οι αλλαγές για τη διόρθωση των σχολείων δεν έπρεπε να συνδεθούν με γλωσσικές αλλαγές. «... προς Θεού ας παύση να εγείρη [ο Ε.Ο.] σκάνδαλα διά προκηρύξεων γλωσσικώς αιρετικών»[11]. Παράλληλα με την προσπάθεια των δημοτικιστών για τη διάδοση της ζωντανής γλώσσας, συσπειρώνονται και οργανώνονται οι υποστηρικτές της καθαρεύουσας με πρωτοβουλία του Καθηγητή Μιστριώτη. Ως αντίρροπη δύναμη στο κίνημα του δημοτικισμού συσταίνεται το 1910 η «Επιτροπεία προς έννομον προστασίαν της εθνικής γλώσσης». Το κλίμα αντίδρασης που συνάντησε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του δεν εμπόδισε την αύξηση των μελών του, που έφθασαν το 1912 τους 650. Το θετικό βήμα που αποτέλεσε η αύξηση των μελών και η συμμετοχή πολλών διανοουμένων της εποχής στον Εκπαιδευτικό Όμιλο δε σήμαινε καθόλου ότι ξεπεράστηκαν οι δυσκολίες ή ελαττώθηκαν οι αρνητικές επικρίσεις. Ο

---

[8] Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 67-69.
[9] Αλ. Δελμούζος: *Παιδεία και κόμμα*. Αθήνα, εκδ. Ελικιώτη, 1947, σελ. 34-35.
[10] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 437.
[11] Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 73-74.

Μ. Τσιριμώκος επισημαίνει: «Επειδή το κίνημά μας ως εκπαιδευτικό βέβαια δεν ήταν προετοιμασμένο, κι επειδή ξέραμε πολύ καλά ότι η γλώσσα η ζωντανή είχε καταχτήσει τη λογοτεχνία, μα δεν είχε καλλιεργηθεί σαν γραφτή, ώστε να μπορεί να χρησιμεύσει αμέσως για όλες τις πνευματικές ανάγκες»[12]. Μέσα σε αυτό το δυσχερές κοινωνικό και πνευματικό κλίμα, το οποίο ήταν διαποτισμένο από το πνεύμα του λογιωτατισμού[13], τα στελέχη του Εκπαιδευτικού Ομίλου περιορίσθηκαν στο να διαφωτίσουν τους δασκάλους και την κοινωνία για την εκπαιδευτική αναμόρφωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων στην Ελλάδα. Άρχισε τότε μια φιλόδοξη προσπάθεια προπαρασκευής και έκδοσης παιδικών και σχολικών βιβλίων, καθώς και το Δελτίο στη δημοτική γλώσσα ως επίσημο όργανο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, στο οποίο μάλιστα φιλοξενήθηκαν άρθρα και μελέτες υψηλού επιπέδου με τη γλωσσική εποπτεία του Μαν. Τριανταφυλλίδη[14]. Μέχρι το 1917 η προσπάθεια των στελεχών του Ομίλου στρέφεται προς τους δασκάλους τους οποίους προσπαθούν να πείσουν, να κινητοποιήσουν τον πνευματικό κόσμο και να αφυπνίσουν το κράτος για την ορθότητα και τη χρησιμότητα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Προς την κατεύθυνση αυτή ο Όμιλος «έχει διαδώσει, με διαλέξεις και άρθρα, τις απόψεις του για την αθλιότητα που επικρατεί. Έχει δείξει την τεράστια ανασταλτική επιρροή που έχει πάνω στη διανοητική ανάπτυξη των παιδιών, στα πρώτα τους σχολικά βήματα, η διδασκαλία μιας γλώσσας, άλλης από τη μητρική τους»[15]. Οι προσπάθειες αυτές του Εκπαιδευτικού Ομίλου συνάντησαν μεγάλες δυσκολίες, όπως λέει ο Μαν. Τριανταφυλλίδης σε ένα απολογισμό του έργου του Ομίλου το Φεβρουάριο του 1916: «Το μεγαλύτερο μέρος της Ελληνικής κοινωνίας δεν ευνοεί ακόμη τις προσπάθειες του Ομίλου και το κράτος στέκεται αντίθετο»[16]. Το 1914 το Νοέμβριο ψηφίστηκε το καταστατικό και το πρόγραμμα από τη Γενική Συνέλευση των μελών του Ομίλου. «Το πρόγραμμα με πολλή σαφήνεια ερμήνευε το σκοπό του Σωματείου, τα όριά του διαγράφονταν ευρύτατα, για να μην παρεμποδίσουν ποτέ τον Όμιλο από το να παρακολουθήσει την πρόοδο της παιδαγωγικής

---

12 Μ Τσιριμώκος ό π , σελ 10
13 Θ Χατζηστεφανίδης ο π , σελ 184
14 Π Παυλούρος *Εκπαιδευτικός Όμιλος* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαιδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, τομ 2ος, Αθήναι, έκδ Ελληνικά Γραμματα, 1967, σελ 425-426
15 Αν Φραγκουδακη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση* ό π , σελ 47
16 Π Παυλούρος *Εκπαιδευτικός Όμιλος* . ό π , σελ 426

και με πολλή καθαρότητα, ώστε να μην μπορεί να παρερμηνευθεί ποτέ το ότι η αγωγή πρέπει να είναι προπάντων εθνική κι ότι ο Όμιλος θα εργαστεί δίπλα στο κράτος για να το βοηθήσει να αναμορφώσει την ελληνική παιδεία»[17]. Στο πρόγραμμα διατυπώθηκαν με σαφήνεια οι αρχές και οι αντιλήψεις για την εκπαιδευτική αναγέννηση της χώρας, που αποτέλεσαν άλλωστε ένα άτυπο καταστατικό χάρτη, για τον προσανατολισμό των μεταρρυθμίσεων του μεσοπολέμου. Σύμφωνα με το πρόγραμμα η παιδεία έπρεπε να στήσει τα θεμέλιά της πάνω στα πραγματικά στοιχεία της Ελληνικής ζωής. Νεοελληνική παράδοση, λαϊκά τραγούδια, παραμύθια, θρύλους παροιμίες, ήθη και έθιμα του λαού, ζωντανή γλώσσα και δημιουργική λογοτεχνία. Η παιδαγωγική έπρεπε να εκσυγχρονιστεί σε νέες βάσεις. Το εκπαιδευτικό σύστημα έπρεπε να προσαρμοστεί στις κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες της ζωής. Ιδιαίτερη έμφαση έδινε στις θετικές επιστήμες, την επαγγελματική εκπαίδευση και τα πρακτικά μαθήματα. Απλοποίηση της Ελληνικής γλώσσας και καλύτερη μόρφωση της Ελληνίδας. Το πρόγραμμα ήθελε την καθιέρωση του εξαετούς δημοτικού σχολείου με υποχρεωτική φοίτηση, κοινό για τα αγόρια και τα κορίτσια, αυτόνομο και αυτοτελές χωρίς να αποτελεί τη γέφυρα για τα παιδιά που θέλουν να φοιτήσουν στη μέση εκπαίδευση, αλλά να προετοιμάζει τους μαθητές για την ένταξη στην κοινωνία και την αγορά εργασίας. Προέβλεπε υποχρεωτική φοίτηση στα νηπιαγωγεία και κατάργηση των κοινών σχολείων. Στο εξαετές δημοτικό σχολείο έπρεπε να διδάσκεται, η δημοτική γλώσσα απαλλαγμένη από ξένα στοιχεία. Επίσης προέβλεπε τη συγγραφή νέων διδακτικών βιβλίων σύμφωνα με τη δημοτική γλώσσα, τη σύνταξη αναλυτικών προγραμμάτων, το διορισμό εποπτών στη διοίκηση κ.λπ.[18] Στο πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου στήριξε την εκπαιδευτική του πολιτική ο Ελ. Βενιζέλος με τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που έκανε το 1913 και ιδιαίτερα το 1917. «Έχει διαδώσει, με διαλέξεις και άρθρα, [ο Ε.Ο.] τις απόψεις του για την αθλιότητα που επικρατεί. Έχει δείξει την τεράστια ανασταλτική επιρροή που έχει πάνω στη διανοητική ανάπτυξη των παιδιών, στα πρώτα τους σχολικά βήματα, η διδασκαλία μιας γλώσσας άλλης από τη

---

[17] Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 184.

[18] Σ. Ευαγγελόπουλος: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης* Τεύχος Β΄, Αθηνα, έκδ. Δανιά, 1987, σελ. 14-15.

μητρική τους»[19].

Ο Ε.Ο. που πολιτικά συνδεόταν με το «κόμμα των φιλελευθέρων», υπέβαλε το 1912 στο «Κεντρικόν Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως», το πρώτο του υπόμνημα, με εισηγήσεις για συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις στη στοιχειώδη εκπαίδευση και συνεργάστηκε το 1913 για την επεξεργασία των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων Ι Τσιριμώκου και αμέσως μετά προχώρησε στην οργάνωση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917-1920. Μέχρι το 1915 ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, παρά τις έντονες αντιδράσεις, βάδιζε προς τους στόχους του με σύνεση μεθοδικότητα και προγραμματισμό. Τα χρόνια αυτά ήταν και τα σπουδαιότερα για την ιστορία του Ομίλου. Την εποχή αυτή τα μέλη του δημοσίευσαν πολλές μελέτες και άρθρα, στο Δελτίο του Ομίλου με την εποπτεία του γλωσσολόγου Μαν. Τριανταφυλλίδη, πάνω σε εκπαιδευτικά θέματα, παιδαγωγικά και γλωσσικά, οργάνωσαν διαλέξεις και συζητήσεις και γενικά ανέπτυξαν τέτοια δράση, που κατέστησαν τον Ε.Ο., επίκεντρο των σοβαρότερων ζυμώσεων γύρω από το εκπαιδευτικό και γλωσσικό πρόβλημα της χώρας. Από το 1916 όμως και μετά εσωτερικές αδυναμίες και εξωτερικές αφορμές έφεραν τον Όμιλο σε πολύ δύσκολη θέση. Η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο το 1917 θεωρήθηκε βιαστική απόφαση του Ομίλου, αφού μετά την πτώση της κυβέρνησης Ελ. Βενιζέλου το 1920, όλες οι προσπάθειές του πήγαν χαμένες[20]. Έτσι «ο Όμιλος ... μάθαινε ότι δεν αρκεί η θέληση ολίγων, έστω κι αν έχουν με το μέρος τους τη θεωρητική υποστήριξη ενός διαλεκτού και πανίσχυρου αρχηγού κόμματος, για να επιτευχθούν ριζικές εκπαιδευτικές τροποποιήσεις, όσο δεν έχει φωτισθεί το πολύ μέρος της κοινωνίας και δεν τη ζητήσει την αλλαγή η ίδια η κοινωνία»[21]. Στην προσπάθειά του ο Μαν. Τριανταφυλλίδης να δικαιολογήσει στη Γενική Συνέλευση των μελών του Ομίλου το 1921, τη βεβιασμένη μεταρρύθμιση του 1917-1920, καθόρισε το μελλοντικό πρόγραμμα του Ομίλου ίδιο με το παλιό, συμπληρωμένο όμως από την πείρα[22]. Με την πάροδο όμως του χρόνου άρχισαν να διαγράφο-

---

[19] Αν Φραγκουδακη *Εκπαιδευτικη μεταρρυθμιση* ο π σελ 47

[20] Ι Χατζηστεφανιδης ο π, σελ 185 ΙΙβ Αλ Δημαρας *Εκπαιδευση 1882-1913* Ιστορια του Ελληνικου Έθνους, τομ ΙΔ, Αθηναι Εκδοτικη Αθηνων 1977, σελ 411-412 και Π Παυλουρος *Εκπαιδευτικος Όμιλος* ο π, σελ 426

[21] Μ Τσιριμωκος ο π, σελ 17

[22] ο π, σελ 19

νται αξιόλογα μέλη με αποτέλεσμα ο Όμιλος σιγά-σιγά να ατονεί. «Μάλιστα είχε φτάσει στο σημείο να φυτοζωεί χρησιμοποιούμενος, είτε σαν τόπος συνάντησης μερικών δασκάλων, που ασχολούνταν για τα υλικά συμφέροντα του κλάδου τους, είτε σαν εντευκτήριο πιο νέων μελών που καταγίνονταν με την ανταλλαγή απόψεων για το μέλλον της ανθρωπότητας»[23]. Έτσι όλα έδειχναν ότι ο Εκπαιδευτικός Όμιλος που ξεκίνησε με τόσες προσδοκίες και οράματα οδηγούνταν με ακρίβεια προς την αυτοδιάλυση με τη διάσπασή του.

Ο Γληνός, μετά την αποτυχημένη προσπάθεια για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1917-1920), άρχισε να διαφοροποιεί τις θέσεις του από εκείνες του καταστατικού του Ομίλου, προκειμένου να αναμορφωθεί η Παιδεία. Υποστήριζε ότι η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση πρέπει να γίνει μέσα από την πάλη των κοινωνικών τάξεων και η διδασκαλία των θρησκευτικών μαθημάτων στο δημοτικό σχολείο δε θεωρείται αναπόσπαστη από την έννοια της δημόσιας αγωγής[24]. Η αντίδραση του Δελμούζου ήταν άμεση στις διαφοροποιήσεις του Γληνού. Ο Δελμούζος πίστευε ότι ο Όμιλος δεν είναι πολιτικό σωματείο αλλά εκπαιδευτικό και για το σκοπό αυτό συστήθηκε. Η παιδεία είναι εθνική μόρφωση και αφορά ολόκληρη την κοινωνία και η καλλιέργεια του θρησκευτικού συναισθήματος πρέπει να είναι στόχος προτεραιότητας[25]. «Η Γενική Συνέλευση του 1927 θα σφραγίσει το τέλος μιας περιόδου. Ο Όμιλος θα διασπασθεί. Η σύγκρουση φαίνεται πως προβλεπόταν, καθώς η διοικητική επιτροπή του Ομίλου προσπαθώντας προφανώς να την αποφύγει, αποφάσισε να μην περιλάβει τη χρονιά εκείνη, προγραμματική συζήτηση στη συνέλευση για την ανάδειξη νέας διοίκησης. Η προσπάθεια όμως αυτή να αποσοβηθούν οι αντιθέσεις δεν καρποφόρησε. Η συνέλευση κράτησε πάρα πολύ. Χρειάστηκαν εννέα συνεδριάσεις από τις 16 Φεβρουαρίου ως τις 14 Μαρτίου (1927) μέσα σε ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα και με μεγάλη συμμετοχή. Η διάσταση απόψεων, που βασικά εκφράζει ο Γληνός από τη μια μεριά και ο Δελμούζος από την άλλη, προκάλεσε έντονη συζήτηση και πολλές παρεμβάσεις»[26].

Η διαφορά απόψεων του Γληνού και Δελμούζου συζητήθηκαν στη Συνέ-

---

[23] ό.π., σελ. 20.
[24] ό.π., σελ. 21.
[25] Α. Δελμούζος: *Παιδεία και κόμμα* ... ό.π., σελ. 50.
[26] Α. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση* ... ό.π., σελ. 77.

λευση του Ομίλου για πολλές ημέρες. Η πλειοψηφία έγειρε προς το μέρος του Γληνού. Ο Δελμούζος και οι υποστηρίζοντες αυτόν θεώρησαν ότι δεν είχαν ποια θέση στον Όμιλο. Με επιστολή που απέστειλαν στο Πρόεδρο του Ομίλου δήλωναν ότι αποχωρούν γιατί το Σωματείο άλλαξε το σκοπό, ενώ έπρεπε να μείνει καθαρά εκπαιδευτικός. Η αποχώρηση αυτή σφράγισε και το τέλος της συμμαχίας του Ομίλου[27]. Ο Δελμούζος, μετά από τόσα χρόνια στενής φιλίας, συνεργασίας και αλληλοεκτίμησης με το Γληνό, στενοχωρείται και αγανακτεί περισσότερο για το γεγονός ότι ο Γληνός αρνήθηκε θέσεις και αρχές που είχαν συμφωνήσει από το 1910[28].

Έτσι άδοξα ο Εκπαιδευτικός Όμιλος έφθασε στο τέλος του. Εκείνο που δεν μπόρεσαν να πετύχουν οι εξωτερικοί αντιδραστικοί παράγοντες, το πέτυχε η εσωτερική σύγκρουση, οι διαφορετικές αντιλήψεις και η κομματικοποίηση του Ομίλου. Το Σωματείο μετά την αποχώρηση του Δελμούζου-Τριανταφυλλίδη ατόνησε και το 1936 διαλύθηκε[29].

β. «Φοιτητική Συντροφιά»

Ένα ακόμη σημαντικό γεγονός που συντελείται το 1910 είναι η ίδρυση της «Φοιτητικής Συντροφιάς» από το Μίλτο Κουντουρά. Η «Φοιτητική Συντροφιά» οργανώθηκε για να προβάλλει την άποψη πως «το ζήτημα το γλωσσικό ενδιαφέρει όλους τους Έλληνες, γιατί δεν είναι ζήτημα φιλολογικό κι επιστημονικό μονάχα, ουδέ ζήτημα για το αν κανείς συμπαθεί τη δημοτική ή την καθαρεύουσα το ζήτημα είναι τούτο: ποια από τις δυο γλώσσες (αδιάφορο αν είναι πλούσια ή φτωχή, ευχάριστη ή δυσάρεστη κ.λπ.) είναι ωφέλιμη και αναγκαία στο έθνος δηλαδή είναι ζήτημα πραχτικής, ζήτημα εκπαιδευτικό, κοινωνικό κ' εθνικό»[30]. Η «Φοιτητική Συντροφιά» στη συνέχεια θα παίξει αποφασιστικό ρόλο και θα συμμετάσχει όχι μόνο στους αποφασιστικούς αγώνες που έδωσαν οι δημοτικιστές για την επικράτησή τους, αλλά γενικότερα στη μεγάλη αναγεννητική προσπάθεια της κοινωνίας για την αναβάθμιση της πολιτιστικής ελληνικής ζωής[31].

---

[27] ό π , σελ 77-78
[28] ο π , σελ 79-80
[29] Π Παυλούρος *Εκπαιδευτικός Όμιλος* ο π , σελ 426
[30] Α Δημαρας *Εκπαίδευση 1882-1913* ό π , σελ 412 Πβ Σ Μπουζάκης *Νεοελληνική Εκπαίδευση* ο π , σελ 64
[31] Σ Μπουζάκης *Νεοελληνική Εκπαίδευση* ό π , σελ 64

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΟΙ ΑΣΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΥ
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

α Οι αστικές ιδέες του Ελευθερίου Βενιζέλου

Το στρατιωτικό κίνημα του 1909 ερχεται να δωσει τέλος σε μια περίοδο παρατεταμένης κρίσης, που χαρακτηρίστηκε από πολιτικη αστάθεια, ιδεολογικη σύγχυση και οικονομικη δυσπραγία[1] Η βαριά ήττα του πολεμου του 1897, αποκαλυπτοντας τις αδυναμίες και τις λειτουργικές ανεπάρκειες του Ελληνικού πολιτικού συστήματος κατέδειξε «την πολιτική χρεωκοπία της αστικης κρατικής τάξης και κατέστρεψε την ηγεμονία της»[2] Το πολιτικό αυτό κενό έρχεται να καταλάβει από το 1910 ο Ε Βενιζέλος[3], που από τότε μέχρι το τέλος του μεσοπολέμου δεσπόζει στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας Το κόμμα των φιλελευθέρων που ιδρύει, είναι το προοδευτικότερο της εποχής του, αποτελείται από στελέχη ικανά και ευφυή που δίνουν δημιουργική πνοή στην πορεία του Το

---

[1] Απ Βακαλοπουλος *Μια Ελληνική Ιστορια* ό π , σελ 335-341

[2] Γ Μαυρογορδατος *Μελετες και κειμενα για την περιοδο 1909 1940* Αθηνα-Κομοτηνή εκδ Σάκκουλα, χ έ , σελ 58 59

[3] Ελευθέριος Βενιζέλος Γεννήθηκε το 1864 στην Κρητη και πεθανε στο Παρισι, στις 13 Μαρτιου 1936 Ο μεγαλυτερος πολιτικος της νεότερης Ελλαδα που το ονομά του εγινε συμβολο εθνικό και η ακατανικητη ακτινοβολια της προσωπικοτητας του τον επεβαλε Παγκοσμια Το 1886 αναγορευτηκε δι δακτωρ της Νομικης Σχολής του Πανεπιστημιου Αθηνων Το 1887 έγινε βουλευτής Κυδωνιων της Κρητης και το 1897 έλαβε μερος στην Κρητικη Επανάσταση Το 1898 ανελαβε καθηκοντα «συμβουλου επι της δικαιοσυνης», όταν ο Πριγκιπας Γεωργιος διοριστηκε υπατος αρμοστής των δυναμεων Αγγλιας Γαλλιας Ιταλιας και Ρωσιας Το 1901 διαφωνησε με τον πριγκιπα παραιτήθηκε και κήρυξε την επαναστασταση του Θερισου (1905), αποβλεποντας στην απομακρυνση του Γεωργιου και στην Ενωση της Κρητης με την Ελλαδα Το 1909 συνεργαστηκε με το «στρατιωτικό Συνδεσμο» προκειμένου να βρει ο τοπος πολιτικες ομαλές λυσεις Συγχρόνως ιδρυσε το κόμμα των Φιλελευθερων και στις βουλευτικες εκλογές του 1910 πέτυχε μεγάλη πλειοψηφια και ανελαβε την Πρωθυπουργια της χωρας Από το 1911 ως το 1915 ο Βενιζέλος ως πρωθυπουργός συνεργαστηκε με το διάδοχο Κωνσταντινο και πετυχε την αναδιοργανωση του στρατου τη βαλκανικη συμμαχια και τις νικες στους Βαλκανικους πολεμους 1912 1913 Κατα τον πρωτο παγκόσμιο πόλεμο ήρθε σε ρήξη με το βασιλια Κωνσταντινο πανω στο ζητημα αν η Ελλαδα επρεπε να λαβει μερος στον πόλεμο η να τηρησει σταση ουδετεροτητας Ετσι κήρυξε την Επανασταση της Θεσσαλονικης (25 9-1916), και η Ελλαδα πολέμησε με τις δυναμεις της Ανταντ, αφου ο Βασιλιας Κωνσταντινος απομακρυνθηκε Το 1920 στο Παρισι υπέγραψε τη συνθηκη των Σερβων και ικανοποιησε τους προαιωνιους ποθους των Ελληνων δηλαδη να επεκταθει η Ελλάδα στα εδαφη που ιστορικα της ανηκαν (Μ Ασια Αν Θρακη) Γυριζοντας απο το Παρισι, στο σταθμο της Λυον προσπαθησαν να τον δολοφονησουν δυο αποτακτοι Ελληνες αξιωματικοι, οπαδοι του Βασιλια Κωνσταντινου Στις εκλογες του 1920 καταψηφιστηκε και έφυγε για το εξωτερικο Το 1923 ο Βενιζέλος ξαναγυρισε στην Ελλαδα Όμως δεν έμεινε πολυ Το 1924 ανελαβε πρωθυπουργός και την ιδια γρονιά παραιτήθηκε και έφυγε στο εξωτερικό Το 1928 ο Βενιζελος κερδισε τις εκλογες και εγινε πρωθυπουργος ως το 1932 Στο διαστημα αυτο θεμελιωσε την Ελληνοτουρκικη φιλια υτέγραψε το ελληνοιταλικο συμφωνο το ελληνογιουγκοσλαβικο συμφωνο ιδρυσε την Αγροτικη Τραπεζα (1928) πηρε μετρα για τους γεωργους, εμπόρους και βιομηχανους οργανωσε την επαγγελματική εκπαιδευση και εξασφαλισε τη σταθεροτητα του εθνικου νομισματος Στις εκλογές του 1932 και 1933 απέτυχε Τον ιδιο χρονο εγινε και αλλη απόπειρα δολοφονιας απο πολιτικους του αντιπαλους Το βιαιο κινημα του 1935 για αναληψη της εξουσιας απετυχε και ο Βενιζελος κατεφυγε στην Ιταλια και από εκει στη Γαλλια οπου πεθανε απο καρδιακη προσβολη (Π Ροδακης *Ελευθεριος Βενιζελος* Μεγαλη Γενικη Εγκυκλοπαιδεια ΥΔΡΙΑ τομ 14, Αθηνα, εκδ Εταιρεια Ελληνικων Εκδοσεων Α Ε , 1980 σελ 36 53)

κόμμα αυτό θα αποτελέσει το φορέα ανανέωσης εκσυγχρονισμού και εθνικής ολοκλήρωσης του κράτους, αλλά και τον κυρίαρχο πόλο γύρω από τον οποίο θα συγκροτηθεί η αντιπολίτευση του Βενιζέλου και θα διεξαχθεί μια έντονη πολιτική πάλη, η οποία θα διαρκέσει μέχρι το τέλος σχεδόν του μεσοπολέμου[4].

Οι κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις των τελευταίων χρόνων, με αφετηρία το ανορθωτικό πρόγραμμα του Χ. Τρικούπη, είχαν οδηγήσει σταδιακά στη, μείζονος σημασίας, θεμελιώδη, δομική πολιτική αντίθεση ανάμεσα στις εκσυγχρονιστικές δυνάμεις και στο παραδοσιακό τμήμα της μεσαίας τάξης. Στην αναζήτηση πολιτικής διεξόδου από το αποπνικτικό πολιτικό κλίμα της ολιγαρχικής διακυβέρνησης της χώρας και την έκφραση του πολιτικού οράματος του εκσυγχρονισμού, η απάντηση έρχεται με το φιλόδοξο, ευρύ, ρηξικέλευθο και ανανεωτικό πρόγραμμα μεταρρυθμιστικών μέτρων του Ε. Βενιζέλου, του δεύτερου μεγάλου αστού πολιτικού ηγέτη της νεώτερης ιστορίας[5].

Η οργάνωση και η εμπέδωση του κράτους δικαίου, σε συνδυασμό με την παγίωση των αρχών του φιλελεύθερου αστικού πολιτεύματος, αποτέλεσε τον καθοριστικό γνώμονα των πρωτεργατών της αναθεωρήσεως του Συντάγματος του 1911, από τη Β΄ Αναθεωρητική Βουλή[6]. Οι νέες συνταγματικές διατάξεις χωρίς να εκφράζουν τις ριζοσπαστικότερες τάσεις που αναζητούσε η κοινωνία, είχαν θετική απήχηση στο αίτημα της εποχής για ανανέωση των μεθόδων και του πνεύματος που καθόριζαν τις σχέσεις ανάμεσα στο άτομο και την πολιτεία. Η γενικότερη αυτή κατάσταση που άρχισε να διαμορφώνεται μετά την ψήφιση του Συντάγματος έφερε τη σφραγίδα των ιδεολογικών αρχών και της πολιτικής τακτικής του Ε. Βενιζέλου, όπως είχαν εκφρασθεί κατά την πολιτική του σταδιοδρομία στην Ελλάδα και την Κρήτη. Η σταθερότητα των ιδεολογικών του θέσεων αναζητείται στις ισόρροπες δυνάμεις που συνδυάζουν την ατομική ελευθερία με την πολιτική τάξη, το σεβασμό των νόμων και την κατοχύρωση των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Το δυναμικό στοιχείο στη σκέψη του Βενιζέλου ήταν η πίστη του για την προσαρμογή των φιλελεύθερων αντιλήψεων του 19ου αιώνα στη νέα κοινωνική πραγματικότητα, η ενίσχυση της κρατικής παρουσίας

---

4 Απ Βακαλόπουλος· *Νέα Ελληνική Ιστορια* ο π , σελ 344

5 Θ Διαμαντόπουλος *Ο Βενιζελισμός Ο Βενιζελισμος της ανόρθωσης* Τομ 1ος, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ Σάκκουλα, 1985, σελ 147

6 Απ Βακαλόπουλος· *Νεα Ελληνική Ιστορία* ό π , σελ 344

ως ρυθμιστικός παράγοντας και η εξισορρόπηση των αντιθέσεων ανάμεσα στις κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες[7]. Το συνταγματικό κείμενο του 1911 συνιστούσε την αφετηρία για την υλοποίηση μιας πολυεπίπεδης μεταρρυθμιστικής παρέμβασης, που ξεκινούσε από την προστασία και ενίσχυση των ατομικών δικαιωμάτων, της ιδιοκτησίας, έως την αναγνώριση των εργατικών συνδικάτων, της ελευθερίας του τύπου, την προώθηση της κοινωνικής ασφάλισης, την εξυγίανση του φορολογικού συστήματος και κατέληγε στην αναδιοργάνωση του στρατεύματος[8].

β. Το έργο του Βενιζέλου

Το έργο της Κυβέρνησης Βενιζέλου βρήκε μεγάλη απήχηση και ανταποκρίθηκε θετικά στις προσδοκίες της πλειοψηφίας του Ελληνικού λαού. Οι εκλογές της 28ης Νοεμβρίου 1910 υπογράμμισαν τη διάθεση προς ανόρθωση των εθνικών δυνάμεων, την ανανέωση του τρόπου διακυβέρνησης της χώρας και την αποκατάσταση του κράτους δικαίου πάντοτε μέσα στα πλαίσια της υπάρχουσας πολιτειακής νομιμότητας. Ο Βενιζέλος συντέλεσε αποφασιστικά στη σχηματοποίηση του λαϊκού ρεύματος και διατύπωσε πολιτικό προσιτό πρόγραμμα, ανταποκρινόμενο στις προσδοκίες των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων. Η αμφίδρομη αυτή επικοινωνία και δυναμική ανάμεσα στην πολιτική εξουσία και το λαό, σε συνδυασμό με την αδιαμφισβήτητη ικανότητα του πρωθυπουργού και των κυβερνητικών στελεχών είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή του μεταρρυθμιστικού προγράμματος. Η τήρηση της τάξης και του νόμου συνοδεύτηκε από σημαντικές αποφάσεις που πήρε ο Βενιζέλος στον τομέα της δικαιοσύνης και της διοίκησης με σκοπό την περιστολή της αυθαιρεσίας, της βίας και της συναλλαγής. Τα σημαντικά φιλεργατικά μέτρα απέβλεπαν στην παγίωση της αγροτικής ασφάλειας και στη μέριμνα για την αποκατάσταση των ακτημόνων γεωργών της Θεσσαλίας[9].

Αρχή της πολιτικής φιλοσοφίας του Βενιζέλου ειδικότερα στην περίοδο

---

[7] Κ. Σβολόπουλος: *Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912.* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΑ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σελ 276.

[8] Richard Clogg: *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας.* Μετάφραση: Χ. Φρουντέα, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1993, σελ. 150-151.

[9] Κ. Σβολόπουλος: ό.π., σελ. 276-277.

1910-1920, ήταν η δημιουργία ενός σύγχρονου εξευρωπαϊσμένου αστικού κράτους, ενσωματωμένου στη διεθνή οικονομική αγορά και ενταγμένου στην πολιτική ιδεολογία των δυτικών δημοκρατιών. Αυτή ακριβώς η διαδικασία προικοδότησης του Ελληνικού Κράτους με δυτικοποιημένους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς και λειτουργίες προϋπόθετε μια συστηματική και μεθοδική ιδεολογική, διπλωματική, στρατιωτική και οικονομική προετοιμασία[10].

Ο Βενιζελισμός, ως «ο κατεξοχήν φορέας του αστικού εθνικισμού»[11], βλέπει μέσα από τις πολεμικές περιπέτειες των Βαλκανικών πολέμων και του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου, τη μοναδική ευκαιρία για την πραγματοποίηση της εθνικής ολοκλήρωσης και την ικανοποίηση των προσδοκιών, που είχε γεννήσει όλο το 19ο αιώνα η ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας[12]. Στο ρομαντικό, ανεδαφικό και ρητορικό μεγαλοϊδεατισμό του αντιβενιζελικού πολιτικού κόσμου αντιτάσσει ένα δυναμικό, ανακαινιστικό και κυρίως πραγματιστικό σχέδιο εσωτερικής ανόρθωσης, που τίθεται στην υπηρεσία της Μεγάλης Ιδέας, με βάση τη σφυρηλάτηση της εθνικής ενότητας[13]. Η έκρηξη των πολέμων θα δημιουργήσει εδαφικές και πολιτικές ανακατατάξεις, από τις οποίες θα επωφελούνταν η χώρα, αφού διέθετε συμπαγείς αλύτρωτους ελληνικούς πληθυσμούς έξω από τα σύνορά της, με την προϋπόθεση βέβαια ότι προηγουμένως θα είχε προετοιμασθεί κατάλληλα. Στο Βενιζελικό Κράτος, «η κοινωνική πολιτική, η διοικητική, δικαστική, οικονομική και πολιτική οργάνωση, η εκπαιδευτική πολιτική, όλα τίθενται στην υπηρεσία της Μεγάλης Ιδέας»[14]. Ο Βενιζέλος με την πολιτική του προσπαθεί να διασφαλίσει τους όρους και τις συνθήκες για την ενδυνάμωση της ενότητας και της εθνικής ομοψυχίας, αποφεύγοντας παράλληλα ενέργειες που θα

---

[10] Θ. Διαμαντόπουλος: *Το πολιτικό και κοινωνικό μήνυμα του Βενιζελισμού της ανόρθωσης*, στον τόμο Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο-Πρακτικά. Αθήνα, εκδ. Μπενάκη-ΕΛΙΑ, 1988, σελ. 25.

[11] Γ. Μαυρογορδάτος: ό.π., σελ. 49.

[12] «Μεγάλη Ιδέα». Τη φράση αυτή μεταχειρίστηκε ο Κωλέττης, Πρωθυπουργός της Ελλάδας, στην Εθνοσυνέλευση το 1844. Ο Κωλέττης έλαβε το λόγο για να απαντήσει στην πρόταση μιας ομάδας πληρεξουσίων που ζητούσαν να κατοχυρωθεί συνταγματικά η διάκριση ανάμεσα στους αυτόχθονες και ετερόχθονες και σε βάρος των δευτέρων. Ο Κωλέττης αναφερόμενος έντεχνα σε αναμνήσεις από τις μεγάλες ώρες των πρόσφατων αγώνων, αποδεικνύει ότι η επανάσταση έγινε από όλους τους Έλληνες με σκοπό να δημιουργήσουν ένα μεγάλο και ενιαίο κράτος και ότι ένας τέτοιος σκοπός δεν μπορεί να επιτευχθεί με τη διάκριση μεταξύ αυτόχθονων και ετερόχθονων. Κάθε απόκλιση από τη βασική αρχή της ενότητας είναι ξένη από τον παλμό που ενέπνευσε τον Αγώνα. Τι σημαίνει Μεγάλη Ιδέα; Είναι ο πόθος για την πραγματοποίηση του ενιαίου της Ελληνικής Φυλής, η ιστορική διαπίστωση του ενιαίου αυτού και, τέλος η μεταλαμπάδευση. (Κ. Δημαράς: *Ιδεολογική Υποδομή του Νέου Ελληνικού Κράτους, Η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Τομ. ΙΓ΄, Αθήναι, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1977, σελ. 467-468).

[13] Θ. Διαμαντόπουλος: *Το πολιτικό* ... ό.π., σελ. 26.

[14] Θ. Διαμαντόπουλος: *Ο Βενιζελισμός* ... ό.π., σελ. 39.

μπορούσαν να προκαλέσουν αντιδράσεις, εκ μέρους μερίδας του λαού, διαβρωτικές του δημιουργούμενου κλίματος γαλήνης και ομοφροσύνης. Διαπνεόμενος από έντονο πολιτικό ρεαλισμό είχε αντιληφθεί ότι οι συντηρητικές δυνάμεις καθιστούσαν αισθητή την παρουσία τους όχι μόνο στο επίπεδο της ιθύνουσας πολιτικής τάξης, αλλά και του ευρύτερου εκλογικού σώματος. Γι' αυτό πιστός στην αρχή του κοινού συμφέροντος της χώρας προσπαθούσε με τις ενέργειές του να αποκαταστήσει την εσωτερική ομόνοια και να συσφίξει την εθνική ενότητα για την άμεση και αποτελεσματική αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών και την επίλυση των εθνικών ζητημάτων[15].

γ. Γλωσσική διαμάχη

Το 1911, είχε αρχίσει στη βουλή η συζήτηση για την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864. Η ψήφιση του επίμαχου άρθρου 107 για τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας, προκάλεσε ξεχωριστό ενδιαφέρον[16]. Στις θυελλώδεις συζητήσεις που ακολούθησαν η συντριπτική πλειοψηφία των βουλευτών υποστήριξαν την προστασία της καθαρεύουσας με το σύνταγμα. Μόνο 19 βουλευτές υποστήριξαν τη δημοτική γλώσσα, μεταξύ των οποίων ήταν και ο ποιητής Α. Μαβίλης[17]. Στις συζητήσεις της βουλής ακούστηκαν βαριές φράσεις, μεταξύ των οποίων και ο χαρακτηρισμός της δημοτικής ως «χυδαίας γλώσσας». Η απάντηση του Λ. Μαβίλη έμεινε ιστορική «χυδαία γλώσσα δεν υπάρχει· υπάρχουσι χυδαίοι άνθρωποι και υπάρχουσι πολλοί χυδαίοι άνθρωποι ομιλούντες την καθαρεύουσα»[18]. Τελικά η βουλή ψήφισε την επίμαχη πρόταση που αποτέλεσε το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1911. Ενώ απετράπη η προσθήκη διάταξης για την απόλυση των δημοσίων υπαλλήλων, που θα παραβίαζαν την επιταγή του άρθρου 107, μετά από προσωπική παρέμβαση του Πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου, με δήλωση ότι οργανικός νόμος αργότερα, θα ρύθμιζε αυτό το θέμα[19].

Οπωσδήποτε η συνταγματική προστασία της καθαρεύουσας υπήρξε σα-

---

[15] Κ. Σβολόπουλος: ό.π., σελ. 273.
[16] Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 438, Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 175.
[17] Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 103.
[18] Μ. Μιράσγεζη: *Νεοελληνική Λογοτεχνία*. Τομ. 1ος, Αθήνα 1978, σελ. 513.
[19] Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 103-104.

φής υποχώρηση του Βενιζέλου. Ο ίδιος βέβαια σε μέλη δημοτικιστών συλλόγων στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου το 1914 είπε: «Χρειάζεται κάποια εφεκτικότης εις τακτικήν. Αλλά προκειμένου περί της παιδαγωγικής απόψεως του ζητήματος είμαι υπέρ της εισαγωγής της αμιγούς δημοτικής εις τα δημοτικά σχολεία ... Γνωρίζετε πολύ καλά πόσον βραδέως εισχωρεί και επιβάλλεται μια ιδεολογία, έστω και η πλέον αναμφισβήτητα αληθινή. Διά τούτο είμαι υπέρ της μετριοπαθείας και της πολιτικής μεθόδου διά την διάδοσιν τη δημοτικής γλώσσας. Πρέπει να λάβωμεν υπόψη το παραμορφωμένον αίσθημα των πολλών, την συνήθειαν, την παράδοσιν. Είναι εμπόδια που πρέπει να λογαριασθούν. Εγώ είμαι δημοτικιστής ... Επερίμενα ν' αποκτήσω γόητρον και κύρος επί του ελληνικού λαού διά ν' απευθυνθώ προς αυτόν και να του φωνάξω απερίφραστα πόσον παρασύρεται και απατάται υπό των δημαγωγών, όταν στιγματίζει ως προδότας εκείνους που του μανθάνουν την πραγματικά εθνικήν του γλώσσαν ... και ότε μου επεβάλλετο το πρώτον άρθρον του Συντάγματος διά την γλώσσαν ευρέθην προ διλήματος: ή να επιμείνω εις τας ιδέας μου και να παραγνωρίσω το πολιτικόν μου πρόγραμμα της αναγεννήσεως της Ελληνικής Φυλής, ή να υποχωρήσω προς στιγμήν και να δεχθώ ένα τοιούτον συμβιβασμόν, ο οποίος δεν θα παρέβλαπτε τον γλωσσικόν αγώνα. Διότι πρέπει να γνωρίζετε, ότι η σύνταξις της περί γλώσσης διατάξεως είναι σοφιστική: Η γλώσσα των νόμων είναι η επίσημος γλώσσα του Κράτους. Την στιγμήν που θα νομοθετηθούν οι νόμοι εις την δημοτικήν η επίσημος γλώσσα θα είναι η δημοτική»[20]. Ήταν φανερό ότι δεν είχε ακόμη ωριμάσει το κοινό αίσθημα για την αποδοχή της δημοτικής γλώσσας, με αποτέλεσμα και πολλοί βουλευτές του κυβερνώντος κόμματος των φιλελευθέρων να είναι υπέρ της καθαρεύουσας, «ο ίδιος ο Βενιζέλος ... υποχώρησε και αποδέχτηκε τις διατάξεις αυτές αποβλέποντας στο συμφέρον του Ελληνικού Έθνους γενικότερα αλλά και της λαϊκής γλώσσας ειδικότερα»[21]. Ο υπεύθυνος πολιτικός ηγέτης της χώρας επέλεξε την υποχώρηση, στο πλαίσιο της στρατηγικής συσπείρωσης και ενότητας των εθνικών δυνάμεων, ενώπιον της διαφαινόμενης έκρηξης των βαλκανικών πολέμων[22].

---

[20] Αριστοτέλειο Πανεπιστημιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Μαν Τριανταφυλλίδης *Άπαντα*, τομ 4ος, Θεσσαλονίκη 1963 σελ. 510

[21] Θ Χατζηστεφανίδης ό π , σελ 103-104

[22] ό π., σελ. 104

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

—Η—

ΕΠΟΠΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

—ΤΗΣ—

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Ἀρ. 2,

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

Κατὰ νέαν ὅλως μέθοδον

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΝ. Γ. ΖΑΛΛΗΣ

ΕΘΚ
ΕΚΠ 650

ΕΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩ:
Τύποις Ἐμπορικοῦ Τυπογραφείου
1911

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 206

δ. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913

Οι νικηφόροι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913) που είχαν ως αποτέλεσμα το διπλασιασμό των ελληνικών εδαφών και ο αρθρωμένος εκπαιδευτικός λόγος των φιλελεύθερων διανοούμενων της εποχής, επιταχύνουν την προσαρμογή της εκπαίδευσης στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που διαμορφώνονται[23].

Το Νοέμβριο του 1913 ο Ι. Τσιριμώκος, Υπουργός Παιδείας της Κυβέρνησης του Ελ. Βενιζέλου, υπέβαλε στη βουλή μια σειρά εκπαιδευτικών νομοσχεδίων για τη δημοτική και μέση εκπαίδευση[24]. Τα νομοσχέδια αυτά που την εισηγητική τους έκθεση είχε γράψει ο Δ Γληνός, αποτελούν μια ακόμη πιο συγκροτημένη προσπάθεια αστικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Η εκπαιδευτική πυραμίδα, που κάθε βαθμίδα της υπηρετεί τις ανάγκες μιας κοινωνικής τάξης, παρέχει «την αναγκαιούσα γενική μόρφωσιν εις τους νέους, οι οποίοι ή αμέσως μετά την εξ' αυτού (του σχολείου) αποφοίτησιν ή μετά την συμπλήρωσιν των σπουδών εν ταις προς τούτο επαγγελματικαίς (...) σχολαίς μέλλουσι να κατέλθωσιν εις το αγώνα της ζωής»[25]. Τα νομοσχέδια αυτά καταρτίζονται μέσα σε ένα διάχυτο κλίμα κοινωνικών και οικονομικών διαφοροποιήσεων, που τονίζεται ιδιαίτερα από το γεγονός της διακυβέρνησης του τόπου, από το 1910, από το κόμμα των Φιλελευθέρων, το οποίο θεωρείται ο κατ' εξοχήν πολιτικός οργανισμός έκφρασης της εξουσίας της αστικής τάξης[26]. Η Κυβέρνηση του Βενιζέλου ως εκπρόσωπος των ανορθωτικών δυνάμεων του Έθνους, θα προσπαθήσει μέσα από την εκπαιδευτική φιλοσοφία της να αναδιοργανώσει την παιδεία, με τη φιλοδοξία ότι «η νέα παιδεία θα αποτελέσει το σταθερόν βαθμόν του πολιτισμού της Νέας Ελλάδας»[27].

Η ελληνική εκπαίδευση αντιμετωπίζει οξυμμένα προβλήματα αναφορικά με τη δομή και τη λειτουργία της. Οι μεταρρυθμιστικές απόπειρες που πραγματοποιήθηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες δεν απέδωσαν καρπούς γιατί προσέκρουσαν σε ισχυρές κοινωνικές και πολιτικές αντιδράσεις.

Τα νομοσχέδια, που αποτελούν συνέχεια των προηγουμένων 1889 και 1899,

---

[23] Σ Μπουζάκης ό π , σελ 64
[24] Α Κοντονη ό π , σελ 176-177
[25] Αλ Δημαρας *Εκπαιδευση* Ιστορια του Ελληνικου Έθνους, τομ ΙΔ ο π , σελ 411
[26] Ν Σβορωνος ό π , σελ 115
[27] «Γενικη Εισηγητικη Εκθεσις εις τα εκπαιδευτικα Νομοσχεδια του 1913», στο Σ Μπουζακη *Εκπαιδευτικες Μεταρρυθμισεις στην Ελλαδα* Τομ 1ος, Αθηνα, εκδ GUTENBERG, 1994, σελ 56

διαπνέονται από το πνεύμα του αστικού ορθολογισμού και αποσκοπούν να επιφέρουν μια συνολική αναδιάρθρωση στα δομικά στοιχεία της γενικής εκπαίδευσης. Η αστική εκπαιδευτική διάσταση είναι περισσότερο σαφής, πιο επεξεργασμένη και ολοκληρωμένη, έτσι ώστε η ελληνική παιδεία, να μπορεί να ανταποκριθεί πληρέστερα στις μεταβολές που συντελούνται αυτή την περίοδο, σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας ζωής[28].

Βασικοί προσανατολισμοί των νομοσχεδίων ήταν: «πραγματικά υποχρεωτική εκπαίδευση, πρακτική κατεύθυνση της ύλης, σύγχρονη παιδαγωγική, μόρφωση της γυναίκας, προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες της χώρας, στροφές προς τις θετικές επιστήμες, δημιουργία επαγγελματικής εκπαίδευσης»[29]. Αυτό το πλήρες σχέδιο της εκπαιδευτικής αναδιοργάνωσης της χώρας εμπειριείχε ως βασική καινοτομία, την αντίληψη της προσαρμογής του σχολείου στις ανάγκες της οικονομικής ανάπτυξης. Η αντίληψη αυτή εκφράζεται με τη δημιουργία ενός λαϊκού δημοτικού σχολείου, ενιαίου ομοιόμορφου κοινού και υποχρεωτικού για όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, αυτόνομου και αυτοτελούς, ώστε να προετοιμάζει κατάλληλα και επαρκως τους μαθητές για την ένταξη στην κοινωνία και την αγορά εργασίας και να μην αποτελεί προβαθμίδα και γέφυρα για τους μέλλοντες να φοιτήσουν στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης[30]. Η 6/ετής δημοτική εκπαίδευση, ομοιόμορφη για όλους τους μαθητές, θα παρείχε τις αναγκαίες στοιχειώδεις γνώσεις για τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη βιομηχανία και τη βιοτεχνία[31], ώστε να μπορεί όποιος τελειώνει το δημοτικό να εντάσσεται ομαλά στην κοινωνική και οικονομική ζωή. Το δημοτικό σχολείο είναι ένα προσιτό λαϊκό ίδρυμα, με δικό του σκοπό και πρόγραμμα, που έχει υποχρέωση να προσφέρει ένα ολοκληρωμένο κύκλο σπουδών στα λαικά στρώματα, που δεν θα συνέχιζαν τη φοίτησή τους στο γυμνάσιο. Πάνω σε αυτή τη λογική προτείνεται και η κατάργηση των αρχαίων ελληνικών στο δημοτικό και η εισαγωγή της «νεώτερης γλώσσης» δηλαδή της απλής καθαρεύουσας. Ο εκσυγχρονισμός και η δημο-

---

[28] Γ Βεντηρης *Η Ελλάδας του 1910-1920* Τομ 1ος, Β εκδοση, Αθηνα εκδ Ικαρος 1970, σελ 25-26
[29] Α Φραγκουδακη ό π , σελ 28
[30] Α Κοντονη ό π , σελ 180
Β/ «Αιτιολογικη εκθεσις του Νομοσχεδίου περι Δημοτικης Εκπαιδευσεως», στο Σ Μπουζακη *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμισεις στην Ελλάδα* ο π , σελ 120

κρατικοποίηση του νέου εκπαιδευτικού συστήματος «θα γίνει κυρίως -όπως φαίνεται από την Εισηγητική Έκθεση- μέσα από τα σχολικά προγράμματα όπου προβλέπεται, βέβαια, μια στροφή προς την πραγματικότητα και τις ανάγκες της ζωής, αλλά καθόλου δεν εγκαταλείπεται η κυρίαρχη θέση της αρχαιογνωσίας»[32]. Για τη γενίκευση του λαϊκού σχολείου και τη διαφύλαξη της αυτόνομίας του ο νομοθέτης πρόβλεπε μια σειρά μέτρων, που θα συνέβαλαν στην εφαρμογή της 6/ετούς υποχρεωτικής φοίτησης[33]. «Προβλέπει λοιπόν η εισήγηση των νομοσχεδίων αύξηση των σχολικών κτιρίων, αύξηση και καλύτερη μόρφωση των δασκάλων και πολύπλευρη κρατική μέριμνα για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της αναλφάβητης Ελληνίδας»[34]. Η αναφορά μάλιστα της εισηγητικής έκθεσης στο πρόβλημα του αναλφαβητισμού για τις γυναίκες είχε προσλάβει διαστάσεις πραγματικής μάστιγας αφού «εις επαρχίας τινάς της Ελλάδος ο αριθμός των αναλφαβήτων γυναικών ανέρχεται εις 80 περίπου τοις %, παρουσιαζομένης τοιουτοτρόπως της Ελληνίδος γυναικός ως τελείου αμορφώτου και εγκαταλελειμμένης εις την τύχην της»[35]. Μετά το 6/ετές δημοτικό σχολείο, ακολουθούσε το 3/ετές αστικό σχολείο με τεχνική πρακτική κατεύθυνση και το 6/ετές γυμνάσιο, σύμφωνα με το σύστημα που ίσχυε τότε στη Γερμανία, όπου υπήρχε κλασικό γυμνάσιο, πρακτικό λύκειο και Ανώτερη πρακτική σχολή[36]. Για τους μαθητές του δημοτικού σχολείου που δε θα συνέχιζαν σπουδές στη μέση εκπαίδευση, προβλεπόταν η υποχρεωτική φοίτηση σε συμπληρωματικά μαθήματα. Τα μαθήματα αυτά θα ανταποκρίνονταν στις τοπικές ανάγκες της κοινωνίας και θα διδάσκονταν ή σε πρόσθετη τάξη του δημοτικού ή σε ημέρες και ώρες που δε θα λειτουργούσε το σχολείο. Μια άλλη θετική προσφορά των νομοσχεδίων του 1913 ήταν τα νέα αναλυτικά προγράμματα του δημοτικού σχολείου που σύνταξε ο Παιδαγωγός Δημ. Λάμψας. Τα προγράμματα αυτά, που ίσχυσαν περισσότερο από πενήντα χρόνια, περιόρισαν τις ώρες διδασκαλίας των γλωσσικών μαθημάτων και αύξησαν τις ώρες των τεχνικών, ικανοποιώντας

---

[32] Αλ. Δημαράς: *Προσθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου στα εκπαιδευτικά, Ενδείξεις από νομοθετικά κείμενα, στο, Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, Επιμ. Θ. Βερέμης - Οδ. Δημητρακόπουλος, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1980, σελ. 35-36.

[33] Η υποχρεωτική φοίτηση, μάλιστα 7/ετής ίσχυσε από το 1834, αλλά ποτέ δεν είχε εφαρμοστεί.

[34] Α. Φραγκουδάκη: ό.π., σελ. 30.

[35] Βλ. «Γενική Εισηγητική Έκθεσις, εις τα Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια του 1913» στο Σ. Μπουζάκη: *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις ...* ό.π., σελ. 72.

[36] Μ. Παπαμαύρος: *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής*. Αθήνα 1961, σελ. 656.

έτσι το αίτημα της εποχής[37]. Το αστικό σχολείο είχε διαφορετικό σκοπό από εκείνο του γυμνασίου και ήταν προσανατολισμένο προς το εμπόριο και τις τέχνες, δίνοντας έτσι μεγάλη έκταση στα πρακτικά, τεχνικά και φυσιογνωστικά μαθήματα. Το 6/ετές γυμνάσιο χωριζόταν σε δύο κύκλους. Ο πρώτος κύκλος είχε ενιαίο πρόγραμμα για όλα τα παιδιά και κάλυπτε τα δύο πρώτα χρόνια, ενώ ο δεύτερος 4/ετής κύκλος χωριζόταν σε δύο κατευθύνσεις, το φιλολογικό και το πρακτικό[38].

Τα νομοσχέδια Τσιριμώκου του 1913, συνάντησαν ισχυρή αντίδραση, ακόμη και από μια μερίδα βουλευτών του κόμματος των Φιλελευθέρων, με αποτέλεσμα να μην ψηφιστούν[39]. Ο Π. Πολυχρονόπουλος επιχειρώντας, αρκετές δεκαετίες αργότερα (1980), την ερμηνεία της μη ψήφισης των νομοσχεδίων, έκανε λόγο για το φόβο που προκαλούσε στα οργανωμένα συμφέροντα της εποχής, η δυναμική της διεύρυνσης της μόρφωσης των λαϊκών στρωμάτων, που χαρακτήριζε τα νομοσχέδια[40].

Πιο συγκεκριμένα, η αντίδραση εκδηλώνεται κυρίως από δύο πόλους. Στον ένα πόλο η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών σε υπόμνημά της[41] τόνιζε, ότι εφόσον τα νομοσχέδια ψηφίζονταν, θα χειροτέρευε η κατάσταση στην παιδεία και γενικότερα στην εκπαίδευση, επειδή «διά των νομοσχεδίων καταφέρεται πλήγα δεινόν κατά της διδασκαλίας της αρχαίας Ελληνικής γλώσσης και της ανθρωπιστικής καθόλου εκπαιδεύσεως»[42]. Στον άλλο πόλο, ο Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος με το υπόμνημά του της αρνητικής κριτικής, θεωρούσε ότι με την επιψήφιση της μεταρρύθμισης, «η κατάστασις πολλών χείρων της σημερινής»[43], θα γινόταν.

Η αρνητική κριτική επικεντρώνεται κυρίως στη προτεινόμενη συρρίκνωση της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Ο συντηρητισμός θωρακισμένος από το άρθρο 107 του συντάγματος του 1911, φαίνεται ενδυναμωμένος και αποφασισμένος, μετά την ήττα που υπέστη από τη δημοτική στο χώρο της λογοτεχνίας, να υπερασπιστεί τη διατήρηση του γλωσσικού καθεστώτος στην

---

37 Σ. Ευαγγελόπουλος· ό π , τομ 2ος, σελ 14-15
38 Βλ «Γενική Εισηγητική Έκθεσις » ό π , σελ 107-113
39 Α Κόντονη ό π , σελ 185.
40 Π Πολυχρονόπουλος· *Παιδεία και Πολιτική* Τομ 1ος, Αθήνα, Εκδ Καστανιώτης, 1980, σελ 191
41 Α Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό π , τομ Β΄, σελ 98-100
42 ό π , σελ 99
43 ό π , σελ 100-101

εκπαίδευση.

Με τα νομοσχέδια του 1913 δεν προτάθηκε η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στη δημοτική εκπαίδευση, αλλά η απλοποίηση της αρχαΐζουσας, με την καθιέρωση της καθαρεύουσας. Στο Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου ο Δ. Γληνός γράφει γι' αυτό το θέμα την ίδια χρονιά: «Όταν τα νομοσχέδια μιλούν για νεοελληνική γλώσσα, δεν εννοούν βέβαια τη δημοτική που θέλομε εμείς (...) και έπρεπε οι καθαρευουσιάνοι να είναι ευχαριστημένοι και μεις ανήσυχοι. Και όμως συμβαίνει το αντίθετο»[44].

Το ευρύτερο κοινωνικό, πνευματικό και πολιτικό περιβάλλον της εποχής, δεν είχε ωριμάσει αρκετά για να αποδεχθεί έστω και περιορισμένα την απλοποίηση της γλώσσας. Ο Γληνός είχε εκφράσει εξάλλου τις αμφιβολίες και τις ανησυχίες του για την τύχη των νομοσχεδίων στη βουλή λέγοντας: «Εμείς δεν μπορούμε παρά να ευχόμαστε να ψηφιστούν»[45]. Η τραυματική αυτή εμπειρία από τις οξύτατες γλωσσικές αντιδράσεις των συντηρητικών στη βουλή, απόδειχθηκε καταλυτικός παράγοντας στους πρωταγωνιστές της σύνταξης των νομοσχεδίων, για την εισαγωγή μετά από τέσσερα χρόνια της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο <διά της επαναστατικής οδού>.

---

[44] Δ. Γληνός: *Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια*. Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου (Δ.Ε.Ο.), τομ. Γ΄, Αθήνα 1913, σελ. 273.

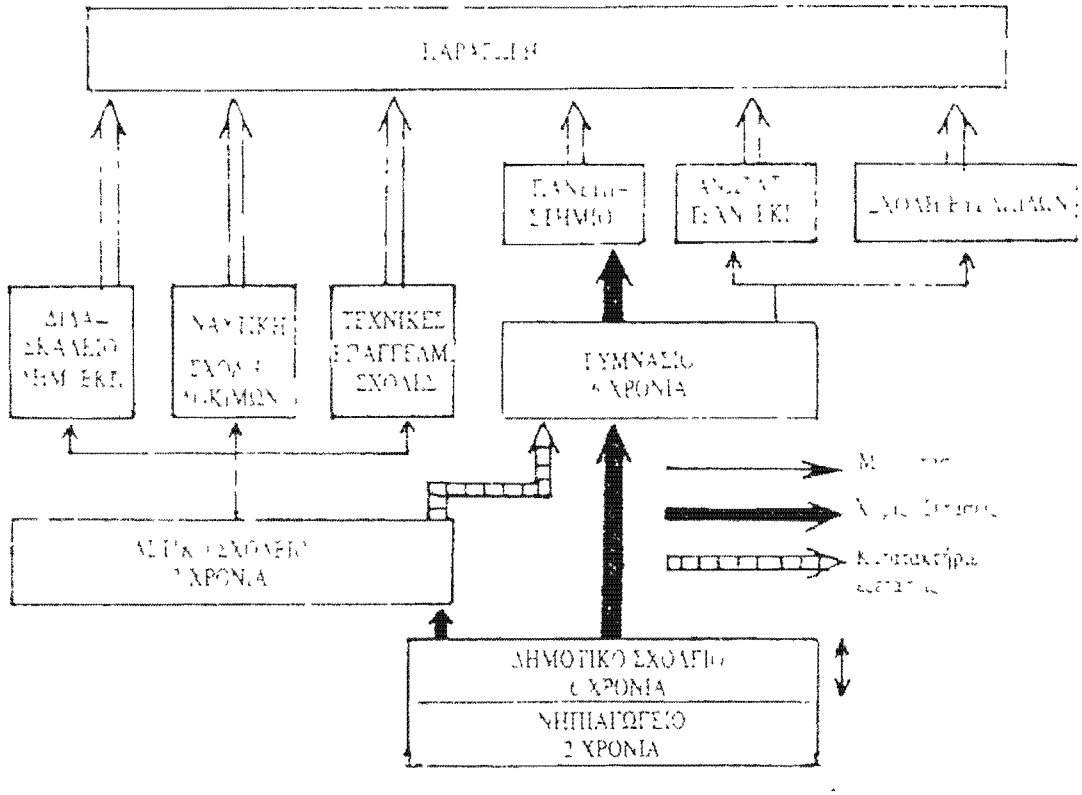
[45] ό.π., σελ. 279.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΑΠΟΘΗΚΗ
Φ 26485

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 214

Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ 1913

Πηγή: Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 260.

ε. Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και οι πολιτικές συνέπειες αυτού

Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους που είχαν ως συνέπεια το διπλασιασμό των ελληνικών εδαφών, η Ελλάδα προβάλλει ως μία σημαντική Βαλκανική και Μεσογειακή δύναμη, με έναν αξιοσημείωτο βαθμό εθνικής ενότητας και με προοπτικές που προοιωνίζουν μια ραγδαία μελλοντική ανάπτυξη[46]

Την εποχή αυτή στην ελληνική κοινωνία, υπάρχουν δύο διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, οι εκσυγχρονιστές και οι συντηρητικοί γύρω από τις οποίες συγκεντρώθηκαν κόμματα, πολιτικές παρατάξεις, προγράμματα, πολιτικοί και οικονομικοί παράγοντες και προσπαθούν, από το 1910 και μετά, να ρυθμίσουν και να προσανατολίσουν προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, τους αγώνες της χώρας στις προκλήσεις της εποχής[47]

Ο Βενιζελισμός αντιπροσωπεύει τη σύγχρονη κοινωνική τάξη, την ενσωματωμένη στο καπιταλιστικό σύστημα[48] και συσπειρώνει γύρω του τους μεγάλους εργοδότες, τα παντοειδή μεταπρακτικά επαγγελματικά συμφέροντα και τους αστούς της διασποράς. Αυτά προσβλέπουν, μέσα από την εδαφική επέκταση και την πραγματοποίηση της Μεγάλης ιδέας, στη δημιουργία μιας διευρυμένης εσωτερικής αγοράς, που θα έδινε σημαντικά οφέλη στην ανάπτυξη των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων Με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, θεωρούσαν ότι το Ελληνικό Κράτος πρέπει να ενεργήσει ως «Πεδεμόντιο»[49] και να συμπεριλάβει τα αλύτρωτα ελληνικά εδάφη και πληθυσμούς στον εθνικό κορμό, επιταχύνοντας την εθνική ολοκλήρωση.

Ο Αντιβενιζελισμός αντιπροσωπεύεται στο πολιτικό επίπεδο από τα ανάκτορα κα τα παλιά κόμματα και εκφράζει το κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο τα συμφέροντα των βιοτεχνών, των μικρών εργοδοτών, των εργατών στις μικρές βιομηχανίες και των μικροεμπόρων, που φοβούνται την αύξηση του οικονομικού ανταγωνισμού, από τη διεύρυνση του κρατικού χώρου με την ενσωμάτωση νέων εστιών οικονομικής δράσης[50]

Τα κοινωνικά στρώματα που εκφράζονται πολιτικά από τον αντιβενιζε-

---

[46] Richard Clogg *Συντομη Ιστορια της Νεωτερης Ελλαδας* Μεταφραση Χ Φρουντεα Αθηνα εκδ Καρδαιτσα 1993 σελ 150-151 Α Κοντονη σελ 177
[47] Α Κοντονη ο π , σελ 183-185
[48] Θ Διαμαντοπουλος *Ο Βενιζελισμος* ό π , σελ 45
[49] Γ Μαυρογορδατος ο π σελ 39-42
[50] Θ Διαμαντοπουλος *Το πολιτικο* ο π , σελ 28-29

λισμό, κινούνται στο περιθώριο της καπιταλιστικής οικονομίας, αντιπροσωπεύοντας τα παραδοσιακά νοικοκυριά και αντιμετωπίζουν με εχθρότητα τις μεταρρυθμιστικές φιλοδοξίες και τον πραγματιστικό δυναμισμό του Βενιζέλου. Έτσι κάτω από τις διαφωνίες γύρω από την εξωτερική πολιτική, «κρυβόταν ένα ουσιαστικό χάσμα, ανάμεσα σ' εκείνους που έβλεπαν με συμπάθεια τη μεταρρυθμιστική πολιτική του Βενιζέλου και στους συντηρητικούς, που αντιδρούσαν σ' αυτή»[51].

«Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος όμως έμελλε να βάλει σε μεγάλη δοκιμασία τη συνοχή της Ελληνικής κοινωνίας, και η Ελλάδα επρόκειτο να εξέλθει απ' αυτόν τον πόλεμο και με τη μετέπειτα περιπέτειά της στη Μ. Ασία σκληρά δοκιμασμένη από το διχασμό»[52]. Ο πόλεμος αυτός, στον οποίο η χώρα από το 1914 μέχρι το 1918 δοκιμάστηκε με τις σοβαρές εσωτερικές επιπτώσεις στον κοινωνικό ιστό και στα πολιτικά ήθη, σφράγισε ανεξίτηλα την πορεία του ελληνικού πολιτικού συστήματος στη διάρκεια του μεσοπολέμου. Στα πρώτα χρόνια του πολέμου η Ελλάδα ακολούθησε ουδέτερη πολιτική. Μετά την έκρηξη του πολέμου, υπήρξε διάσταση απόψεων μεταξύ του Βασιλιά Κωνσταντίνου και του Πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου, αναφορικά με τη στάση που έπρεπε να κρατήσει η χώρα. Ο Βενιζέλος πίστευε «ότι ο πόλεμος αυτός θα δημιουργούσε μοναδική ευκαιρία για την πραγματοποίηση των πιο τολμηρών στόχων της ελληνικής αλυτρωτικής πολιτικής»[53], εφ' όσον νικούσαν οι δυνάμεις της Αντάντ. Αντίθετα όμως, ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος και το επιτελείο του θεωρούσαν «ότι ήταν αδύνατο να ηττηθεί ο γερμανικός στρατός και επομένως η ενδεδειγμένη στάση για την Ελλάδα ήταν να παραμείνει ουδέτερη ως το τέλος του πολέμου»[54]. Η πρόθεση του Βασιλιά να προσδιορίζει την εξωτερική πολιτική της χώρας σε βάρος του νόμιμα εκλεγμένου πρωθυπουργού, δημιούργησε ένταση στις μεταξύ τους σχέσεις, που τελικά οδήγησε στην οριστική ρήξη[55]. Το Μάρτιο του 1915 ο Βενιζέλος υποχρεώνεται να υποβάλει την παραίτηση της Κυβέρνησης, εξαιτίας της άρνησης του Βασιλιά για συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο

---

[51] Richard Cloge: ό.π., σελ. 161.
[52] ό.π., σελ. 157.
[53] Αλ. Δεσποτόπουλος: *Η συμβολή της Ελλάδος στην έκβαση των δύο παγκοσμίων πολέμων*. Αθήνα, έκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1992, σελ. 27.
[54] ό.π., σελ. 27.
[55] Duglas Dakin: *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923* (μτφρ Α. Ξανθόπουλος), Γ΄ έκδοση, Αθήνα, εκδ Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1989, σελ. 310.

πόλεμο συμμαχώντας για τις δυνάμεις της Αντάντ[56]. Η πολιτειακή κρίση που ξέσπασε μεταξύ των δύο ανδρών δημιουργεί απειλητικά γεγονότα για το μέλλον της χώρας. Ο Βενιζέλος αφού παρέμεινε στην αντιπολίτευση για ένα περίπου χρόνο μεταβαίνει στη Θεσσαλονίκη 9 Οκτωβρίου 1916 και εγκαθιστά προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση, την υποστήριξη της οποίας αποδέχθηκαν η Κρήτη, τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου και η Β. Ελλάδα[57]. Με τη βοήθεια των συμμαχικών δυνάμεων ο Βενιζέλος, ανάγκασε τον Κωνσταντίνο να εγκαταλείψει τη χώρα, παραδίνοντας το θρόνο στο δευτερότοκο γιο του Αλέξανδρο. Την εποχή αυτή ο Βενιζέλος φαίνεται ανυποχώρητος, όσον αφορά την πραγματοποίηση των σχεδίων του, και τηρεί σκληρή στάση στις πιέσεις των ανακτόρων. Το αίτημα της Μεγάλης Ιδέας θα λυνόταν μόνο αν η Ελλάδα πρόσφερε τις υπηρεσίες της στους συμμάχους. Η αστική τάξη έχοντας και την ανάλογη λαϊκή υποστήριξη στα επεκτατικά της σχέδια, φαίνεται ανυποχώρητη στην πραγματοποίηση του προγράμματός της. Εξάλλου είναι η εποχή που ο Βενιζέλος πήρε ριζικά μέτρα για το πρόβλημα της γης και της Εκπαίδευσης, με μεγάλη κοινωνικο-οικονομική σημασία[58].

Με την ανάληψη της Βασιλείας από τον Αλέξανδρο τερματίζεται η διαμάχη των δύο <κρατών>. Ο Βενιζέλος μεταφέρει την έδρα της κυβέρνησης στην Αθήνα και γίνεται πρωθυπουργός της επανενωμένης Ελλάδας. Ο ελληνικός στρατός συνέβαλε στην κατάρρευση του Μακεδονικού Μετώπου και στην επίτευξη της τελικής νίκης της Αντάντ[59]. Η Ελλάδα με πολλές προσδοκίες και φιλοδοξίες προσέρχεται στο Συνέδριο της Ειρήνης και καταφέρνει με τη Συνθήκη του Νεϊγύ (27 Νοεμβρίου 1919) να προσαρτήσει την Αν. Μακεδονία και τη Δ. Θράκη και με τη Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) να αγγίξει το όνειρο της Μεγάλης Ελλάδας, των <δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών>.

Μετά τη ρήξη των δύο ανδρών και την ανάληψη της Πρωθυπουργίας από τον Ε. Βενιζέλο, άρχισαν οι εκδικήσεις στο εσωτερικό της χώρας από τους

---

[56] Θ Βερέμης· *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936* Αθήνα, εκδ Οδυσσέας, 1983, σελ 37-38

[57] Αρ Τούντα-Φεργαδη *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1934)* Θεσσαλονικη, εκδ Παρατηρητής, 1988, σελ 103-106

[58] Α Κόντονη ό π , σελ 185

[59] Αλ Δεσποτοπουλος *Η συμβολή της Ελλάδος στην εκβαση των δύο παγκοσμίων πολεμων, Αθήνα, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1992, σελ 49-54*

Βενιζελικούς για τις ταπεινώσεις που είχαν υποστεί από τους βασιλικούς[60]. Πέρα όμως από τα αντίποινα εναντίον των βασιλικών, η Κυβέρνηση του Βενιζέλου κατά την περίοδο 1917-1920, διακρίνεται για την προσπάθεια εθνικής ανόρθωσης του τόπου με την αναδιαρρύθμιση πολλών τομέων της δημόσιας ζωής. «Ανάμεσα στο 1917 και στην εκλογική του ήττα το Νοέμβριο του 1920, εισήχθησαν πολλές σημαντικές μεταρρυθμίσεις, ιδιαίτερα στον τομέα της εκπαίδευσης, όπου έπαιξε σημαντικό ρόλο ένας αριθμός από επιφανείς Έλληνες διανοητές»[61].

στ. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917

Ι. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα των κοινωνικών ανακατατάξεων, από το 1910 ως το 1917, προσπαθεί με τη πολυσχιδή δράση του να φωτίσει την κοινή γνώμη και ιδιαίτερα τους διανοούμενους και εκπαιδευτικούς. Με την πάροδο του χρόνου κατάφερε να αναγνωρισθεί ως ένας σημαντικός παράγοντας στο χώρο των πνευματικών ζυμώσεων του τόπου και να αποτελέσει το πλέον αξιόπιστο και συγκροτημένο πόλο έκφρασης των αιτημάτων και της επιχειρηματολογίας του εκπαιδευτικού δημοτικιστικού κινήματος.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι η **εκπαιδευτική Επιτροπή** που συγκροτήθηκε τον Ιούνιο του 1916, με σκοπό την αναμόρφωση της παιδείας, απαρτίσθηκε από τις τρεις κορυφαίες προσωπικότητες του Ε.Ο., το Δ. Γληνό, το Μ. Τριανταφυλλίδη και τον Α. Δελμούζο[62].

Η πολιτική όμως κατάσταση που ακολούθησε δεν έκανε δυνατή την ευόδωση της προσπάθειας αυτής. Το γεγονός όμως ότι ιδρύθηκε η **Εκπαιδευτική Επιτροπή**, παρέμεινε σημαντικό στοιχείο, δηλώνοντας το μεγάλο ενδιαφέρον του Ε. Βενιζέλου για την εκπαίδευση μέσα στα πλαίσια της μελλοντικής του πολιτικής και παράλληλα την ανάθεση της ευθύνης σχεδιασμού και εφαρμογής της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917, στην ηγετική ομάδα του Ομίλου[63].

Με την ίδρυση της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του 1916, ο Βενιζέλος

---

60 Richard Clogg ό.π., σελ. 165
61 ό.π., σελ. 166
62 Φ. Ηλιού *Εισαγωγή* στο Δ. Γληνος *Άπαντα* Τομ. 1ος Αθηνα, εκδ. Θεμελιο, σελ. ιζ΄
63 Ν. Τερζής· ό.π., σελ. 114

δείχνει το μεγάλο ενδιαφέρον του αναφορικά με τη γλωσσική διάσταση του εκπαιδευτικού ζητήματος και αποφασίζει πια τη συνεργασία με την τριανδρία του Ομίλου στην εκπόνηση και υλοποίησης της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής στην επόμενη κυβερνητική αλλαγή[64]. Η πίστη του Βενιζέλου στον Εκπαιδευτικό Δημοτικισμό και η ακτινοβολία της παιδαγωγικής προσωπικότητας του Γληνού συνιστούν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη τολμηρών μεταρρυθμιστικών κινήσεων. Η ιστορικο-πολιτική συγκυρία φαίνεται ευνοϊκή και ο Γληνός εμφανίζεται αποφασισμένος να την αξιοποιήσει, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τις δυσκολίες που θα συναντούσε η αλλαγή του σχολικού γλωσσικού κάθεστώτος. Ο Δελμούζος σημείωνε για το Γληνό. «Εκείνο όμως που τον τραβούσε πιο πολύ και τον έκανε να μην τις λογαριάζει [τις δυσκολίες] ήταν ο πόθος, η εσωτερική ανάγκη για το άπλωμα, για την άμεση καθολική εμφάνιση, το άμεσο αποτέλεσμα, ακόμα και αν η ένταση και το βάθος θυσιαζόταν έτσι στην έκταση»[65].

Στην προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, ο Γληνός, ο εκπρόσωπος της ηγετικής ομάδας του Ε.Ο., στον κυβερνητικό εκπαιδευτικό μηχανισμό, είναι ο ενσαρκωτής της μεταγραφής του παιδαγωγικού-ιδεολογικού λόγου σε επίσημο κυβερνητικό κείμενο. Στις 11 Μαΐου του 1917 με το Ν.Δ./2585 «Περί διδακτικών βιβλίων»[66] με εισήγηση του Δ. Γληνού θεσμοθετήθηκε η εισαγωγή της Δημοτικής γλώσσας στο Δημοτικό σχολείο. Το διάταγμα, αυτό κυρώθηκε αργότερα ως νόμος του Κράτους με αριθμό 827/1917. Ο Βενιζέλος αφού άκουσε την εισήγηση του διατάγματος «περί διδακτικών βιβλίων είπε: «Εθέσαμε σήμερα τα θεμέλια ενός μεγάλου έργου. Εύχομαι να έλθη εις αίσιον πέρας για το καλό του Έθνους»[67]. Η δημοτική γλώσσα εισάγεται στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου με τη συγγραφή νέων αναγνωστικών βιβλίων σε αυτή, και αποτελεί σημαντικότατη καινοτομία για το έθνος. Η διδασκαλία της επίσημης καθαρεύουσας θα γινόταν στο μέτρο που αυτό θα θεωρούνταν αναγκαίο και σκόπιμο από την πολιτεία[68].

---

[64] Γ. Κορδάτος: ό.π., σελ. 212-218.
[65] Αλ. Δελμούζος: *Παιδεία και κόμμα* ... ό.π., σελ. 36.
[66] Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 121. Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 484.
[67] Μιχ. Παπαμαύρος: *Σύστημα* ... ό.π., σελ. 656.
[68] «Στις ανώτερες τάξεις φαίνεται σωστό στη μεταβατική εποχή που ζούμε, να καταρτίζεται ο μαθητής έτσι που να μην του μένη ξένη η καθαρεύουσα με το τυπικό της». (Μ. Τριανταφυλλίδης: *Δημοτικισμός. Ένα γράμμα στους δασκάλους μας.* Αθήνα 1926, σελ. 62).

Η εισηγητική έκθεση του διατάγματος 2585 προσδιορίζει με σαφήνεια τα επιχειρούμενα θεμελιώδη γνωρίσματα της μεταρρύθμισης. Ειδικότερα αναφέρει: «... προδιαγράφονται λίαν σαφώς τα όρια εντός των οποίων πρέπει να κινήται αυτή, [δηλ. η γλώσσα] ούτως ώστε σύμφωνος ούσα προς το πανελλήνιον γλωσσικόν αίσθημα του προφορικού λόγου και προς τα δια των δημοτικών ασμάτων και των έργων των μεγάλων ποιητών της νεωτέρας Ελλάδας προβαλλόμενα πρότυπα να αποφεύγη πάσαν τάσιν είτε προς καθαρισμόν ή αρχαϊσμόν είτε προς τον καλούμενον μαλλιαρισμόν. Πληρέστερα προδιαγραφή της γλώσσης τούτης δεν είνε δυαντή εκ των προτέρων εν τω νόμω. Αι λεπτομέρειαι αυτής θα καθορίζονται εκάστοτε υπό του εκπαιδευτικού συμβουλίου κατά την κρίσιν των βιβλίων. Περιορίζοντες δε εις τας τέσσαρας πρώτας τάξεις την υποχρεωτικήν συγγραφήν των αναγνωστικών βιβλίων εις την μητρικήν γλώσσαν δεν εννοούμεν, ότι αυτή αποτόμως θα εγκαταλείπεται εις τας δύο ανωτέρας τάξεις των δημοτικών σχολείων, αλλ' ότι επί της μητρικής γλώσσης θα επικοδομήται κατά τα δύο τελευταία έτη και η διδασκαλία του επισήμου καθαρεύοντος λόγου, εφ' όσον κρίνεται αναγκαία».

Στην εισηγητική έκθεση ο νομοθέτης αναφέρει ότι, η ταυτότητα της δημοτικής γλώσσας πρέπει να οριοθετεί πέρα από **αρχαϊστικούς** ή **Ψυχαρικούς** επηρεασμούς· αφήνοντας όμως τη δικαιοδοσία της αποτύπωσης των γλωσσικών συστατικών της στοιχείων στο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο. Η γλωσσική αναταραχή και η έντονη πολεμική κατά των δημοτικιστών που συνέβη τα προηγούμενα χρόνια, επέβαλαν τη λεπτομερέστερη ρύθμιση της σχολικής γλώσσας σε συνθήκες χρονικής άνεσης, επιστημονικής ορθοφροσύνης, παιδαγωγικής σύνεσης και πολιτικής ύφεσης. Άλλωστε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο αποδέχθηκε με μεγάλη προθυμία τα έργα που του ανατέθηκαν την εποχή αυτή και υπήρξε πρόθυμος παραστάτης και πολύτιμος ρυθμιστής[69].

ΙΙ. Οι σημαντικότερες διατάξεις του Ν.Δ. /2585 «Περί διδακτικών βιβλίων» πρόβλεπαν: Την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας, απαλλαγμένης από αρχαϊσμούς, ψυχαρισμούς και τοπικούς ιδιωματισμούς στο δημοτικό σχολείο (άρθρο

---

[69] Μαν. Τριανταφυλλίδης: *Πριν καούν: η αλήθεια για τ' αναγνωστικά της δημοτικής. Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου* (ΔΕΟ), τομ. Θ΄, Αθήναι 1921, σελ. 303.

5, παρ. 3). Τη συγγραφή νέων αναγνωστικών βιβλίων στη μητρική γλώσσα των μαθητών (άρθρο 2, παρ. 5). Την παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας και της δημοτικής γλώσσας στις δύο ανώτερες τάξεις (Ε΄ και ΣΤ΄) του δημοτικού σχολείου Τη συγγραφή των βιβλίων της αριθμητικής για την Γ΄, Δ΄, Ε΄ και ΣΤ΄ τάξεις στη δημοτική γλώσσα. Την κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου στα σχολικά βιβλία[70] και του καθεστώτος του μοναδικού, υποχρεωτικού βιβλίου. «Δεν υπάρχει πια περιορισμός στον αριθμό των βιβλίων που μπορεί να εγκριθούν[71]. Τη δέσμευση των συγγραφέων των σχολικών βιβλίων μόνο από τις γενικές οδηγίες που θα εκδίδονταν από το Υπουργείο Παιδείας και όχι από κάποιο λεπτομερειακό διάγραμμα της διδακτέας ύλης. Τη δυνατότητα χρησιμοποίησης βοηθητικών βιβλίων στις δύο ανώτερες τάξεις του δημοτικού, εκτός από τα αναγνωστικά. Την ευχέρεια να εγκρίνονται αναγνωστικά «ειδικά για ορισμένες περιοχές του κράτους ή για ορισμένα είδη σχολείων»[72].

Το Ν.Δ./2585 δεν εφαρμόστηκε από την προσωρινή κυβέρνηση, γιατί λίγες μέρες μετά από τη δημοσίευσή του (30 Μαΐου) ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος εγκατέλειπε τη χώρα (14-6-1917)[73].

Δύο μήνες μετά την κατάρτιση του Ν Δ /2585, η κυβέρνηση προχωρούσε στη θέσπιση του Νομοθετικού Διατάγματος Αθηνών[74]. Με το Β.Δ. της 11ης Ιουλίου 1917, το Διάταγμα 2585 επισημοποιείται και τίθεται σε ισχύ σε ολόκληρο το Κράτος. Το Ν.Δ. Αθηνών βασιζόταν στο προηγούμενο της Θεσσαλονίκης, το οποίο όμως είχε επεξεργασθεί το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και είχε συντάξει και ιδιαίτερη συνοδευτική αιτιολογική έκθεση.

Το Σεπτέμβριο του 1917 το Νομοθετικό Διάταγμα Αθηνών της 11ης Ιουλίου, ελαφρά τροποποιημένο, κυρώνεται από τη Βουλή με το νόμο 827 «Περί κυρώσεως του από 11 Ιουλίου 1917 αναγκαστικού Β.Δ. Περί κυρώσεως του από 11 Μαΐου 1917 νομοθετικού διατάγματος της προσωρινής Κυβερνήσεως»[75] Έτσι με το νόμο 827 της 2 Σεπτεμβρίου 1917 το Διάταγμα της Προσωρινής Κυβερνήσεως

---

[70] Το συστημα της κρατικης μονοπωλησης των βιβλιων ισχυσε απο το 1882 ως το 1917, οποτε με το νόμο 826 και το μεταγενέστερο 1332 του 1918 άλλαξε το σύστημα συγγραφης διδακτικων βιβλίων και αφεθηκε ελευθερο στους συγγραφεις Βλ σχετικα Χ Λεφα ο π , σελ 333, 346

[71] Αλ Δημαρας (επιμ) *Το Αλφαβηταρι με τον Ήλιο* Αθηνα εκδ Ερμης, Νεα Ελληνικη Βιβλιοθηκη 1976, σελ κζ΄

[72] ο π , σελ κζ΄

[73] Θ Χριστοδουλιδης *Διπλωματικη Ιστορια Απο τη Βιεννη στις Βερσαλλιες (1815 1919)* Αθηνα εκδ Σιδερης 1991, σελ 567

[74] «Περι κυρωσεως του απο 11 Μαιου 1917 νομοθετικου διατάγματος της Προσωρινης Κυβερνησεως» (ΦΕΚ Τ Χ Α , αριθ 138 Αθηνα, 11 Ιουλιου 1917)

[75] ΦΕΚ Τ Χ Α΄, αριθ 188 Αθήνα 5 Σεπτεμβριου 1917

της Θεσσαλονίκης έγινε θεσμός του Κράτους και η μεταρρύθμιση ίσχυε σε όλη την Ελλάδα[76]

Την ίδια περίοδο με την ψήφιση του Ν. 826[77] από τη Βουλή, συμπληρώθηκε η διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης με την εισαγωγή του θεσμού των Ανωτέρων Εποπτών[78] Με την ψήφιση των νόμων 827 και 826 ολοκληρώνεται το πρώτο και σημαντικότερο στάδιο της μεταρρύθμισης, με την αποσαφήνιση της στρατηγικής της, την σκοποθεσία της, των επιμέρους στόχων της και των βασικών μέσων επίτευξής της Το πλαίσιο αυτό θα παραμείνει ως έχει ολόκληρη την τριετία χωρίς να αμφισβητηθεί η ουσία ή ο πυρήνας της φιλοσοφίας και του πνεύματός του, αλλά θα επέλθουν αναγκαίες προσαρμογές των ειδικότερων στόχων και της μεθοδολογίας, εξαιτίας κυρίως αντικειμενικών δυσκολιών Στην εισηγητική έκθεση του σχεδίου νόμου για την ίδρυση δύο θέσεων Ανωτέρων Εποπτών αναφερόταν ότι: « Κατόπιν της εισαγωγής της δημοτικής γλώσσης εις τα σχολεία εθεωρήσαμεν αναγκαίον να ιδρύσωμεν Ανωτέραν εποπτείαν της δημοτικής εκπαιδεύσεως προς μελέτην και εισήγησιν πάντων των συναφών προς την μεταρρύθμισιν ταύτην ζητημάτων και προπαρασκευήν του διδακτικού προσωπικού, ούτως ώστε να καταστή τούτο από πάσης απόψεως ικανόν προς επιτυχή εφαρμογήν και πραγματοποίησιν της σημαντικοτάτης διά το έθνος καινοτομίας ταύτης» Το 1917 διορίστηκαν στις δύο θέσεις των Ανωτέρων Εποπτών ο Α Δελμούζος και ο Μ Τριανταφυλλίδης «Κύριος σκοπός του διορισμού των Εποπτών δεν ήταν αυτός που αναγραφόταν στη σχετική εισηγητική έκθεση, αλλά η ενημέρωση των λειτουργών της Δημοτικής Εκπαίδευσης στη χρήση της δημοτικής γλώσσας»[79].

Από το Σεπτέμβριο του 1917 μπαίνουν στο κράτος και οι τρεις προσωπικότητες του Εκπαιδευτικού Ομίλου (ο Δ Γληνός είναι ήδη Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας) για να εφαρμοσουν με το δικο τους ενδιαφέρον και εποπτεία τη ριζική αλλαγή της σχολικης γλώσσας[80] Όπως φαίνεται από τα

---

[76] Δ Γληνος *Ο θεσμος των ανωτερων εποπτων της Δημοτικης Εκπαιδευσεως* Περ Εκπαιδευτικη Γπιθεωρησις, του 1ος Τγ 20 Νοεμβριος-Δεκεμβριος 1917 σελ 82

[77] Ν 826 Περι κυρωσεως και τροποποιησεως του αναγκαστικου διαταγματος της 29ης Ιουνιου 1917 περι συμπληρωσεως του νομου 567 περι διοικησεως της μεσης και δημοτικης εκπαιδευσεως στο ΦΕΚ Τχ Α αριθ 188, Αθηναι 5 Σεπτεμβριου 1917

[78] Χ Λεφας ο π σελ 307

[79] Στεφ Φιλος *Το χρονικο ενος Θεσμου Διοικηση και εποπτεια της εκπαιδευσης κατα την τελευταια 150/ετια 1832-1982* Αθηνα εκδ Βιβλια για ολους, 1984, σελ 53

[80] Αλ Δελμουζος *Παιδεια και κομμα* ό π σελ 35

πρακτικά της Εκπαιδευτικής Επιτροπής, Συνεδρία 6, 23 Ιουνίου 1917[81], είναι φανερή η αγωνία να συμμετάσχει όλη η Επιτροπή στο κράτος, για να αντιμετωπιστεί η ιδεολογική και προσωπική αντίδραση, που είχε αρχίσει να εμφανίζεται και να μεγαλώνει[82].

Ο Νόμος στους Ανώτερους Επόπτες αναθέτει ουσιαστικά την ευθύνη των προβλημάτων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης· Την επιστημονική εποπτεία της δημοτικής εκπαίδευσης, την προπαρασκευή του διδακτικού προσωπικού των δημοτικών σχολείων και την καθοδήγησή του[83]. Έτσι από την αρχή οι Ανώτεροι επόπτες έστρεψαν την προσοχή τους στο διαφωτισμό των δασκάλων, προκειμένου να τους πείσουν να πιστέψουν και να αγκαλιάσουν με ενθουσιασμό τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση[84].

ΙΙΙ. Τα βιβλία τα οποία εγκρίθηκαν, σύμφωνα με τη μεταρρύθμιση, και κυκλοφόρησαν από το 1917 μέχρι και το 1919 είναι 13 νέα αναγνωστικά για το δημοτικό σχολείο, Ε. Παπαμιχαήλ, «Αλφαβητάριο», α΄ μέρος. Ε. Παπαμιχαήλ, «Αλφαβητάριο», β΄ μέρος. Ι. Συκώκη, «Αλφαβητάριο», β΄ μέρος, Γ. Καζαντζάκη, «Οι τρεις φίλοι» αναγνωστικό β΄ δημοτικού. Αρ. Κουρτίδη «Αναγνωστικό» β΄ δημοτικού. Ε. Παπαμιχαήλ, «Πέτρος Λάρας», Αναγνωστικό Β΄ τάξης. Α. Καρκαβίτσας και Ε. Παπαμιχαήλ, «Αναγνωστικό» γ΄ τάξης. Α. Κουρτίδη, Κ. Κονιδάρη και Γ. Καλαρά, «Οδύσσεια» αναγνωστικό γ΄ τάξης. Α. Καρκαβίτσα και Ε. Παπαμιχαήλ, «Η πατρίδα μας», αναγνωστικό δ΄ τάξης. Α. Κουρτίδη και Γ. Κονιδάρη, «Στα παλιά χρόνια» αναγνωστικό δ΄ τάξης. Α. Καρκαβίτσα και Ε. Παπαμιχαήλ, «Διγενής Ακρίτας», αναγνωστικό ε΄ δημοτικού. Δ. Ανδρεάδη, Αλ. Δελμούζου, Π. Νιρβάνα, Ζ. Παπαντωνίου και Μ. Τριανταφυλλίδη, με εικονογράφηση του Κ. Μαλέα, «Τα ψηλά βουνά» για την Γ΄ τάξης. Της ίδιας συντακτικής επιτροπής, «Αλφαβητάριο», α΄ μέρος, το γνωστό «Αλφαβητάρι με τον ήλιο»[85].

Η συγγραφή των νέων αναγνωστικών βιβλίων αποδείχθηκε από την αρχή μια πολύ δύσκολη εργασία. Ο Τριανταφυλλίδης σημειώνει: «Ας μην ξεχνούμε πως είχαμε απέναντί μας την εργασία γενεών ολόκληρων σε καθαρεύουσα»[86].

---

[81] Η Εκπαιδευτική Επιτροπή συνεδρίασε στο διάστημα από 9-10-1916 έως 24-12-1920 εικοσιεφτά φορές Βλ Ν Τερζής *Εκπαιδευτική Πολιτική* ό π , σελ 119

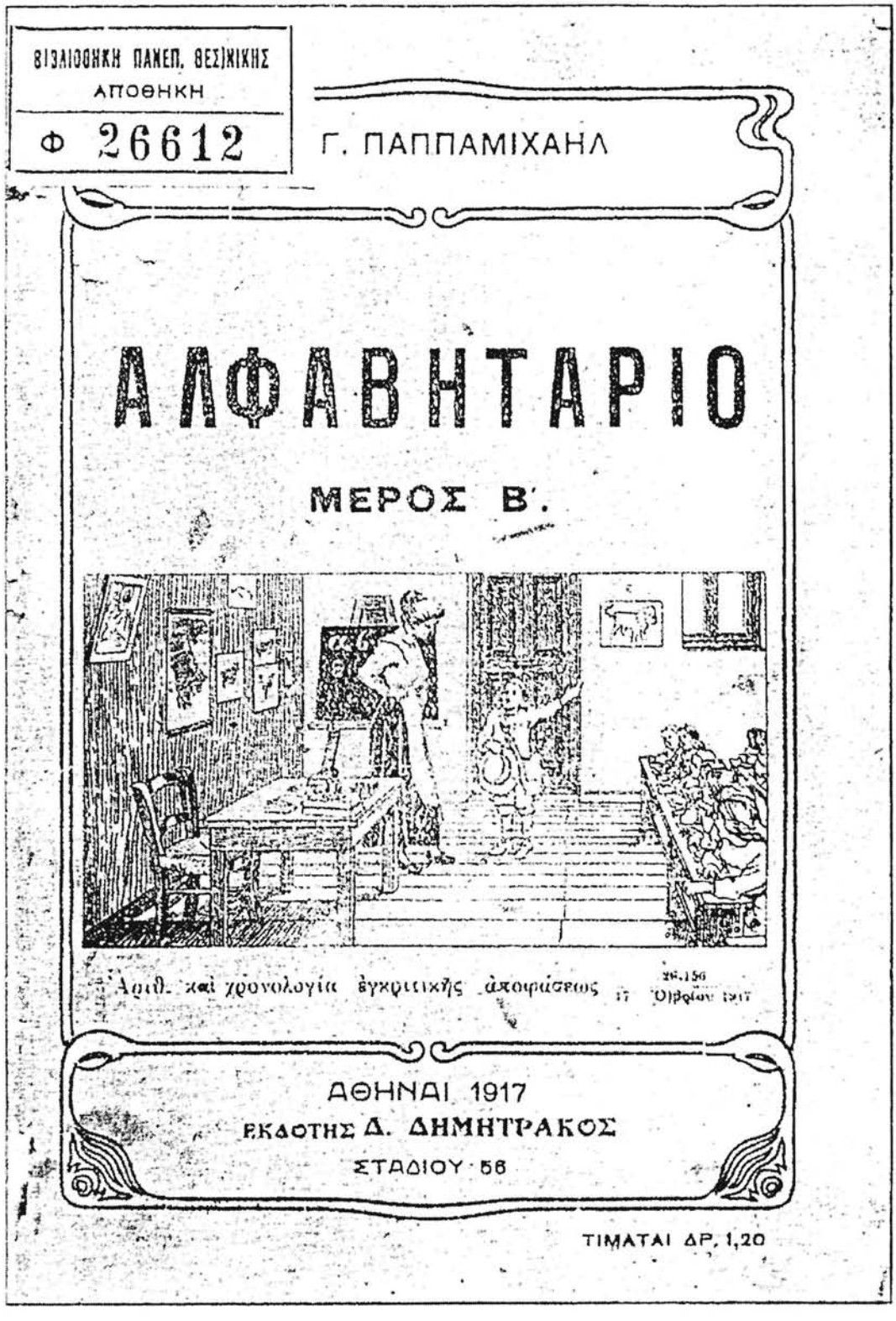
[82] ό π , σελ 125-128

[83] Οι θέσεις των Ανωτέρων Εποπτων καταργηθηκαν με διάταγμα το 1925 για λόγους οικονομίας

[84] Ε Παπανούτσος *Α Δελμούζος· Η ζωή του* Επιλογή από το έργο του Αθήνα 1978, σελ. 78

[85] Χ Λέφας ό π , σελ 349-350

[86] Μ Τριανταφυλλίδης *Πριν καούν* . ό π , σελ 308

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣ)ΝΙΚΗΣ
ΑΠΟΘΗΚΗ
Φ 26612
Γ. ΠΑΠΠΑΜΙΧΑΗΛ

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟ

ΜΕΡΟΣ Β'.

Αριθ. καὶ χρονολογία ἐγκριτικῆς ἀποφάσεως 26.156 17 Ὀκτωβρίου 1917

ΑΘΗΝΑΙ 1917
ΕΚΔΟΤΗΣ Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ
ΣΤΑΔΙΟΥ 56

ΤΙΜΑΤΑΙ ΔΡ. 1,20

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 221

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 224

Πηγή: Ευγ. Κεφαλληναίου: ό.π., σελ. 227

Η βασική αλλαγή που θεσμοθέτησε η μεταρρύθμιση του 1917 αφορά στη γλώσσα του Δημοτικού σχολείου, ενώ η διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος παραμένει η ίδια με εκείνη του 1913. Τα βιβλία που κυκλοφόρησαν για το δημοτικό σχολείο περιέχουν την αστική ιδεολογία. Το σημαντικότερο είναι η χρησιμοποίηση της καινούριας παιδαγωγικής, προοδευτική και αντιαυταρχική, έμμεση, χωρίς διδακτισμό, ηθικολογία, εντολές και αφορισμούς. Τα πρότυπα δεν είναι μυθικοί ή κατασκευασμένοι ήρωες, δείγματα ακραίας συμπεριφοράς, αλλά τα κείμενα εξετάζουν θέματα από την καθημερινή ζωή και την ελληνική φύση, ρεαλιστικά και πειστικά, έτσι ώστε οι μαθητές να διευρύνουν τον παραστατικό κύκλο των εμπειριών και των εντυπώσεων και να οικοδομούν το χαρακτήρα και την προσωπικότητά τους. Η ιδεολογία των αναγνωστικών αυτών είναι βασισμένη στον αστικό ορθολογισμό, χωρίς στομφώδεις φράσεις για το «κλέος» της Ελλάδας, χωρίς θεοκρατική ερμηνεία του κόσμου αντίθετα εξαίρουν τη λογική, τη γνώση, την επιστήμη. Η έννοια που κυριαρχεί είναι οι νόμοι του κράτους που παίρνουν μεγάλη βαρύτητα. Ιδιαίτερα τονίζονται οι αρετές της τιμιότητας, της φιλαλήθειας, της εργατικότητας, αλλά και η κριτική σκέψη, η πρωτοβουλία, η εφευρετικότητα και κυρίως το συλλογικό πνεύμα και η κοινωνική αλληλεγγύη[87]. Ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμά τους είναι η προβολή κατάλληλων ιδεών και μηνυμάτων προαγωγής της ομαδικής ζωής, του συλλογικού πνεύματος και του κοινοτικού ιδεώδους[88].

Για να εγκριθεί ένα διδακτικό βιβλίο πρέπει σύμφωνα με το διάταγμα 2585 «γ)... Να είναι όσο το δυνατόν απλούν και σαφές κατά την γλώσσαν και το ύφος. Τα διά τας τέσσαρας πρώτας τάξεις των δημοτικών σχολείων προοριζόμενα αναγνωστικά, ως και τα βιβλία των αριθμητικών ασκήσεων διά την γ΄, δ΄, ε΄ και στ΄ τάξιν των αυτών σχολείων, (εννοεί τα 6/ετή δημοτικά σχολεία που λειτουργούν έξω από το κράτος) οφείλουσι να είναι γεγραμμένα εις την κοινήν ομιλουμένην (δημοτικήν) γλώσσαν, απηλλαγμένην παντός αρχαϊσμού ή ιδιωτισμού»[89].

---

[87] Α Φραγκουδάκη· ό π , σελ 40 κ ε

[88] Πβ το περιεχόμενο των «Ψηλών Βουνών», όπου εξαίρονται οι αξίες της ομαδικής εργασίας, της κοινοτικής συνεργασίας της αλληλεγγύης και του καταμερισμού εργασίας στο Αλ Δημαρά *Το Αλφαβητάρι* . ο π , σελ 94-96

[89] Α Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό π , τομ Β΄, σελ 121

Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917-1920, γέννημα της ταραγμένης Προσωρινής Κυβέρνησης Θεσσαλονίκης, αντιμετώπισε από την αρχή δύσκολα προβλήματα. Έπρεπε όμως να αποδώσει γρήγορα καρπούς, μέσα σε ένα μάλλον εχθρικό κοινωνικό και πνευματικό περιβάλλον, κατά τρόπο συνεπή και πειστικό, ώστε να καλυφθεί το ρήγμα της αρχαιστικής παράδοσης και να καταδειχθεί η ανωτερότητα της δημοτικής σε σχέση με την καθαρεύουσα[90]. Ο αγώνας είναι τραχύς και δύσκολος αφού συγκρούεται η σύγχρονη νεοελληνική πραγματικότητα με τις απαρχαιωμένες, μεσαιωνικές προκαταλήψεις το σύγχρονο ανοιχτό στην κοινωνία σχολείο αμφισβητεί το βερμπαλιστικό, στείρο και αυθεντοκρατικό κατεστημένο σχολικό σύστημα.

Η κριτική που ασκήθηκε στα αναγνωστικά βιβλία του 1917 τις περισσότερες φορές ήταν άδικη, αυστηρή και κακοπροαίρετη. Η πιο δίκαιη και ισορροπημένη κριτική που έγινε από καλή προαίρεση και εποικοδομητική διάθεση ήταν της Π. Δέλτα[91]. Η Π. δέλτα ξεκινάει καταδικάζοντας απερίφραστα τα προηγούμενα αναγνωστικά λέγοντας ότι: «Τ' αναγνωστικά που είχαμε ως τώρα, με την ψεύτικη γλώσσα τους και το ελεεινό τους περιεχόμενο, ήταν θλιβερή απόδειξη της πνευματικής μας κακομοιριάς»[92]. Στη συνέχεια, αποτιμώντας τα νέα αναγνωστικά, τονίζει ότι τα «καινούρια αυτά βιβλία φαίνονται ζωντανώτερα από τα παλιά, αλλ' αυτό οφείλεται κατά μέγα μέρος στη γλώσσα και την άμεση επίδραση που είχε αυτή σε ολόκληρη τη διατύπωση. Κατά την ουσία παρουσιάζουν τις ίδιες σχεδόν ελλείψεις, τα ίδια σοβαρά ελαττώματα με τα παλιά αναγνωστικά»[93].

Τα καινούρια αναγνωστικά πέρα από την καλή ή κακή κριτική που δέχτηκαν διακρίνονται από ένα διαφορετικό πνεύμα, είχαν μίαν άλλη φιλοσοφία, ένα άλλο είδος αντίληψης για τη σχολική αγωγή ως θεωρία και πράξη. Άσκηση της κρίσης, καλλιέργεια του πνεύματος πρωτοβουλίας και αναζήτησης, αποδέσμευση της σκέψης από τα δεσμά του συμβατικού και σχηματικού, άρνηση της υποταγής, ενθάρρυνση του διαλόγου, αναζήτηση του κοινού σκοπού, ενδυνάμωση της ομαδικής δράσης είναι μερικές από τις θεμελιώδεις συνιστώσες, που

---

[90] Μαν Τριανταφυλλιδης *Νεοελληνικη Γραμματική* ό π , σελ 136
[91] Βλ Π Δελτα *Τα καινούρια αναγνωστικά μας* Δ Ε Ο , του Ζ΄, α΄ μερος, Αθηνα 1917-19, σελ 44 73
[92] ο π α΄ μερος, τομ Ζ΄, σελ 44
[93] ο π , σελ 46

διατρέχουν και ζωογονούν τα περιεχόμενα των βιβλίων. «Το καινούριο που έφερναν στις σκοτεινόκλειστες αίθουσες του ελληνικού σχολείου, ήταν κάποια πνοή ζωής, η προσπάθεια για ομορφιά και για χαρά, για μιαν αληθινώτερη και μεγαλύτερη Ελλάδα»[94].

IV. Κυριότερος σκοπός των αναγνωστικών βιβλίων θεωρείται ο γνωστικός και γλωσσικός, δηλαδή η άσκηση του μαθητή στην άπταιστη, φυσική και αβίαστη ανάγνωση και μόρφωση του γλωσσικού αισθήματος. Εξίσου σημαντικός σκοπός των αναγνωστικών είναι να επιδιώκουν με το περιεχόμενό τους το γενικό σκοπό του σχολείου, δηλαδή τη θρησκευτική, ηθική και εθνική αγωγή[95]. Σε άλλο σημείο υπογραμμίζεται ότι, «το αναγνωστικόν τόσον καλύτερον επιτυγχάνει τους ποικίλους σκοπούς του, όσον ελκυστικώτερον είναι διά τον μαθητήν και διεγείρει το ενδιαφέρον του»[96]. Το περιεχόμενο των αναγνωστικών πρέπει να θεμελιώνεται στη θρησκευτική αντίληψη των μαθητών, σε μια ανώτερη γενικά ηθική, στην εθνική συνείδηση και στην εθνική ζωή. Παράλληλα όμως πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα, ώστε να επικρατεί σε αυτά «η ιλαρότης ο δε όλος τόνος να προκαλή την χαράν των παιδιών τα οποία έχουσιν όλως ιδιάζουσαν ροπήν προς τα ευάρεστα συναισθήματα»[97]. Τα αναγνωστικά σύμφωνα με το **Πρακτικό** πρέπει να κοσμούνται από λογοτεχνικές αρετές «διά να είναι το αναγνωστικόν αληθώς μορφωτικόν βιβλίον. Η δε λογοτεχνική μορφή των βιβλίων δεν πρέπει να θυσιάζεται εις τους άλλους σκοπούς»[98]. «Η πνοή της νέας λογοτεχνίας μπαίνει με τ' αναγνωστικά στο δημοτικό σχολείο, υψώνεται έτσι και το μορφωτικό τους επίπεδο, και ο λεξιλογικός και φραστικός πλούτος της μητρικής γλώσσας αρχίζει να παίρνει σ' αυτά τη θέση που του ανήκει»[99].

Σύμφωνα με το **Πρακτικό της Επιτροπής** το κέντρο της προσοχής στη σχολική αγωγή πρέπει να στραφεί προς την Ελλάδα, το παιδί και τον κόσμο του. Τα περιεχόμενα των γλωσσικών μαθημάτων είναι προσαρμοσμένα στην

---

[94] Μ Τριανταφυλλίδης *Πριν καούν* ό π , σελ 178

[95] Α Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό π , τομ Β΄, σελ 123-124 Αλ. Δημαράς· *Εκπαίδευση 1913-1941* Ιστορια του Ελληνικού Έθνους, τομ ΙΕ΄, Αθηναι, εκδ Εκδοτικη Αθηνων, 1978 σελ 489

[96] Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* ο π , σελ 124 και Αλ Δημαράς *Εκπαίδευση 1913-1941* ό π , σελ 489

[97] Βλ Πρακτικο της επιτροπής, στο Αλ Δημαρα *Το Αλφαβηταρι* ο π , σελ 93

[98] ο π , σελ 93

[99] Μαν Τριανταφυλλιδης *Νεοελληνικη Γραμματική* ο π., σελ 137

αντιληπτικότητα και στις ανάγκες του μικρού μαθητή για έκφραση και επικοινωνία, με το σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον. Με τις ευνοικές αυτές συνθήκες, «μπήκε τότε στο ελληνικό διδακτικό βιβλίο η ευχάριστη εικονογράφηση, η ζωηρή διήγηση, η απεικόνιση της πραγματικότητας και εγκαταλείφθηκε ο διδακτισμός, ο στόμφος και ο αρχαισμός»[100].

Τον Απρίλιο του 1918 ψηφίστηκε ο Ν. 1332 «περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων τιμών του νόμου 827 περί διδακτικών βιβλίων»[101]. Σύμφωνα με το νόμο αυτό, από τις δύο πρώτες τάξεις του δημοτικού (1917-18) και την τρίτη τάξη (1918-19), η δημοτική θα ανεβαίνει κάθε χρόνο και από μία τάξη Αναφορικά με το χρόνο εισαγωγής της δημοτικής στα αναγνωστικά των τριών ανωτέρω τάξεων του δημοτικού, καθώς και για τη γλώσσα στην οποία θα ήταν γραμμένα τα βιβλία αυτά μέχρι εκείνο το χρονικό σημείο θα αποφάσιζε το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο[102]. Στις τέσσερις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου επιτρεπόταν μόνο η χρήση του αναγνωστικού, ενώ στην Ε΄ και Στ΄ τάξη μπορούσαν οι μαθητές να χρησιμοποιούν και βοηθητικά βιβλία. Οι συγγραφείς και οι εκδότες μπορούσαν να υποβάλλουν αίτηση για έγκριση και κυκλοφορία βιβλίων σε όλη τη διάρκεια του χρόνου Για να εγκριθούν τα αναγνωστικά έπρεπε να μην προσβάλουν τη θρησκεία, την πατρίδα, το πολίτευμα και τα χρηστά ήθη να είναι σύμφωνα με τα πορίσματα των επιστημών, να συμβαδίζουν με τα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα, να είναι απλά και σαφή στη γλώσσα και το ύψος και να τυπώνονται σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου[103].

Τα βιβλία που καταξιώθηκαν περισσότερο στη συνείδηση των μικρών μαθητών και μερίδας των εκπαιδευτικών ήταν τα δύο αναγνωστικά, το «Αλφαβητάρι με τον ήλιο» και τα «Ψηλά βουνά» «Υποδειγματικά για τη νέα πνοή που άρχισε τότε να γίνεται αισθητή σ' αυτό το χώρο της σχολικής ζωής, είναι το θαυμάσιο Αλφαβητάρι του Ήλιου, που γράφτηκε με την προσωρινή συνεργασία του Δελμούζου, και τα φημισμένα Ψηλά Βουνά του Ζαχαρία Παπαντωνίου»[104]. Αλλά και τα υπόλοιπα Αναγνωστικά της μεταρρύθμισης περιέχουν, όλλο

---

[100] Αλ Δημαρας *Εκπαιδευση 1913-141* ό π , σελ 489
[101] ΦΕΚ ΤΧ Α , αριθ 89, Αθηνα, 27 Απριλιου 1918
[102] Ν 1332/1918, αρθρο 2
[103] Α Καψαλης-Δ Χαραλάμπους *Σχολικα εγχειριδια Θεσμικη εξελιξη και Συγχρονη Προβληματικη* Αθηνα, εκδ Έκφραση 1995, σελ 54-55
[104] Ε Παπανουτσος *Α Δελμουζος* ο π , σελ 77-78

περισσότερο και άλλο λιγότερο, μια νέα αντιμετώπιση της εκπαιδευτικής και παιδαγωγικής διαδικασίας[105].

Το περιεχόμενο των αναγνωστικών βιβλίων μέχρι το 1917 ήταν διαποτισμένο από το τρίπτυχο πατρίδα-θρησκεία-οικογένεια και χαρακτηριζόταν από αυταρχικότητα, υπακοή των παιδιών προς τους μεγαλυτέρους και πρόβαλε σε μεγάλη έκταση τους μεγάλους φιλοσόφους της κλασσικής αρχαιότητας καθώς και τη δόξα των αρχαίων Ελλήνων[106] Στα κείμενα των αναγνωστικών της μεταρρύθμισης αποκαθίσταται ο ρόλος της θρησκείας και της οικογένειας στις σωστές διαστάσεις, περιορίζεται σημαντικά ο διδακτισμός και η ηθικολογία και συρρικνώνεται ο υπερβολικός πατριωτισμός[107]. Προβάλλονται περισσότερο θέματα από την καθημερινή ζωή, την ελληνική φύση και την κοινωνία της εποχής τους. Αυτή η σύγχρονη πραγματικότητα που βιώνουν καθημερινά οι μαθητές, με τα προβλήματα και τις ιδιαιτερότητές της, τους βοηθά να διευρύνουν τον παραστατικό κύκλο των εμπειριών και των εντυπώσεών τους και οικοδομούν το χαρακτήρα και την προσωπικότητά τους Όπως γράφει η Άννα Φραγκουδάκη: «Τα πρότυπα δεν είναι μυθικοί ή κατασκευασμένοι ήρωες, άφθαστα δείγματα ακραίας συμπεριφοράς Τα κείμενα παίρνουν τα σύμβολά τους από την καθημερινή ζωή, ρεαλιστικά και πειστικά, έτσι ώστε οι μικροί αναγνώστες ν' αναγνωρίζουν εμπειρίες και παραστάσεις από τη γύρω πραγματικότητα»[108]. Στα καινούρια παιδοκεντρικά αναγνωστικά, «ιδιαίτερα τονίζονται οι αρετές της γνώσης, της τιμιότητας, της εργατικότητας, της ανεξαρτησίας, της φιλομάθειας και του θάρρους των μαθητών, και γενικότερα η προετοιμασία για τη ζωή»[109]. Ένα άλλο ιδιαίτερο γνώρισμα των κειμένων των Αναγνωστικών είναι ο κοινωνιοκεντρικός προσανατολισμός, με την προβολή κατάλληλων ιδεών προαγωγής της ομαδικής ζωής, του συλλογικού πνεύματος, της κοινωνικής αλληλεγγύης και του κοινοτικού ιδεώδους[110]. Οι ατομικές αρετές παίρνουν νόημα και αξία, μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο με εμφανή λειτουργική διάσταση

---

[105] Α Φραγκουδάκη *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολειου Ιδεολογικος πειθαναγκασμός και παιδαγωγικη βια* Αθηνα, εκδ Θεμελιο 1979, σελ 141
[106] Γ Κιτσαρας *Το νεοελληνικο Εκπαιδευτικο Συστημα* ο π , σελ 77
[107] Μ Τριανταφυλλιδης *Το Αλφαβηταριο με τον ηλιο* Περ Νεα Εστια, αριθ τχ 750, Αθηναι Οκτωβριος 1958, σελ 1405
[108] Α Φραγκουδάκη *Τα αναγνωστικα* ο π , σελ 140
[109] Γ Κιτσαρας *Το νεοελληνικο Εκπαιδευτικο Συστημα* ο π σελ 77
[110] Αλ Δημαρας (επιμ) *Το Αλφαβηταρι* ο π , σελ 94 96

και απώτερο σκοπό, τη διάδοση και εμπέδωση, ενός σύγχρονου κοινωνιοκεντρικού τρόπου αντίληψης της ζωής. Όπως προσδιορίζεται από τις ανάγκες και απαιτήσεις του νέου οικονομικού και κοινωνικού μοντέλου ανάπτυξης και προόδου[111].

Η Ελληνική κοινωνία πρέπει να ανοιχθεί και να συμπεριλάβει μέσα της τα νέα μηνύματα των καιρών. Η στασιμότητα εμποδίζει την παρακολούθηση των νέων εξελίξεων. Τα αποτελέσματα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου προετοιμάζουν έναν διαφορετικό κόσμο, με νέες προκλήσεις και δυνατότητες. Τα έθνη είναι υποχρεωμένα να προετοιμαστούν σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο για να μπορέσουν να ακολουθήσουν μια επιτυχημένη πορεία στους μελλοντικούς ορίζοντες.

Και η νέα γενιά πρέπει να προετοιμαστεί στις νέες δυνατότητες και προκλήσεις της εποχής. Η ιδεολογία του διδακτισμού, της ηθικολογίας, του βερμπαλισμού, της λεξικρατείας που ήταν κυρίαρχη στα παλιότερα αναγνωστικά, δεν μπορούσε πια να υπηρετήσει τη νεοδιαμορφούμενη κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα. Ένα κράτος με ανεπτυγμένες κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες έχει ανάγκη από την αντίστοιχη ιδεολογία, που θα διασφαλίσει τη νομιμοποιητική του βάση και θα συγκροτήσει μιαν αρωγή εθνική κοινότητα.

«Η ιδεολογία που παρέχουν τα αναγνωστικά της μεταρρύθμισης του 1917 είναι βασισμένη στον αστικό ορθολογισμό»[112]. Η αστική ιδεολογία, με τη νομικοπολιτική διάσταση του Κράτους δικαίου και του φιλελευθερισμού, θεμελιωμένη στο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο ενός εκσυγχρονισμένου ευρωπαϊκού κράτους, βρίσκεται στον πυρήνα της φιλοσοφίας της εκπαιδευτικής μεταρρυθμιστικής πολιτικής κατά την περίοδο 1917-20. Αυτή ακριβώς η «αστική αντίληψη για την εκπαίδευση και η σύγχρονη παιδαγωγική φιλοσοφία απεικονίζονται ανάγλυφα στα νέα σχολικά βιβλία»[113].

Η εισαγωγή της δημοτικής ως σχολικής γλώσσας και η συγγραφή νέων αναγνωστικών βιβλίων στο δημοτικό σχολείο, έκανε αναγκαίο τη μεταρρύθμι-

---

[111] Θ Δισμαντόπουλος *Ο Βενιζελισμός* ό π , σελ 52
[112] Α Φραγκουδάκη· *Τα αναγνωστικά* ο π , σελ 140
[113] Σ Μπουζακης *Νεοελληνική Εκπαίδευση* ό π , σελ 70

ση του αναλυτικού προγράμματος, της ορθογραφικής και γραμματικής διδασκαλίας. Για το σκοπό αυτό βγήκαν νέα αναλυτικά προγράμματα για τις πέντε πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου, ενώ η γραμματική για τις τέσσερις πρώτες τάξεις δημοσιεύτηκε σε δύο ξεχωριστά φυλλάδια[114].

Για να διευκολυνθούν οι δάσκαλοι στη διδασκαλία των γλωσσικών μαθημάτων, το Υπουργείο Παιδείας εξέδωσε παράρτημα με δύο τεύχη γλωσσικών κανόνων. Το πρώτο με τίτλο «Η γραμματική διδασκαλία των τριών πρώτων τάξεων του δημοτικού σχολείου» (1919) και το δεύτερο με τίτλο «Η γλωσσική διδασκαλία» της Δ΄ τάξεως του δημοτικού σχολείου (1920)[115]. Ο δάσκαλος σύμφωνα με τις μεθοδολογικές οδηγίες πρέπει να συμπεριφέρεται καλά απέναντι στα παιδιά, ώστε να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους και να τα βοηθήσει να του μιλούν ελεύθερα και χωρίς φόβο, όπως και στο σπίτι τους[116]. Η ελευθερία και δημοκρατικότητα που δεσπόζουν στα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας κατά την τριετία 1917-192, συμβάλλουν στο να αποκατασταθεί μια αμφίδρομη σχέση παιδαγωγικής-διδακτικής επικοινωνίας με το διδακτικό προσωπικό. Για την οικοδόμηση της σχέσης αυτής επιζητείται η συνεργασία, η καλοπροαίρετη κριτική και η ειλικρινής ανταλλαγή απόψεων με τους δασκάλους σε ένα καθεστώς ισοτιμίας, αμοιβαίου σεβασμού και γόνιμου προβληματισμού για τον τρόπο εφαρμογής και απόδοσης των μεταρρυθμιστικών μέτρων στη σχολική πράξη[117].

Η νέα μεθοδολογία και τα μέσα για τη μετάδοση των γνώσεων ο επαναπροσδιορισμός των αρχών της παιδαγωγικής, τα αξιώματα του σχολείου εργασίας, ο μαθητοκεντρικός προσανατολισμός στη διδακτική διαδικασία, και η θεμελίωση της σχολικής αγωγής στα πορίσματα της ψυχολογίας, σηματοδοτούν μια καινούρια αντίληψη στην εργασία του δασκάλου στο σχολείο. Οι δάσκαλοι συνειδητοποιώντας «ότι η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσης είναι ανάγκη εθνική εκ των υψίστων»[118], να στραφούν με πίστη και ενθουσιασμό στην επίτευξη των στόχων της μεταρρύθμισης

---

[114] Μ Τριανταφυλλίδης· *Δέκα Χρονια* ΔΕΟ, τομ Θ΄, 1921, σελ 12
[115] Αλ Δημαρός (επίμ) *Το Αλφαβητάρι* ο π , σελ λδ΄
[116] *Αλφαβηταριο Ειδική εκδοση για τους δασκαλους* Αθηνα, εκδ Εστια 1919, σελ 101
[117] Μαν Τριανταφυλλίδης *Πριν καούν Η αληθεια για τα αναγνωστικα της δημοτικης* Δελτιο Εκπαιδευτικου Ομιλου, τομ Θ , 1921, σελ 307
[118] Δ Γληνος *Ο Θεσμός* ο π , σελ 83

Για τη φιλοσοφία που διέπει τη μεταρρύθμιση ο Δελμούζος υπογραμμίζει: «Η ιδεολογία που έχει εμπνεύσει τη νέα εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, είναι όλως διόλου αντίθετη με την ιδεολογία που επικρατούσε ως τώρα και που σύμφωνα μ' αυτή μορφώθηκε το διδακτικό προσωπικό ... Ενωθείτε όχι μόνο με τα δεσμά του οικονομικού συμφέροντος, αλλά και με το δεσμό του μεγάλου ιδανικού ... πιο πολύ όμως υψωθείτε προς την ιδεολογία και ζητήσετε την πνευματική και την ψυχική σας αλλαγή, την εσωτερική επανάσταση ... Ανοίγεται ο δρόμος προς το σχολείο, που στηριζόμενο στην ελληνική αλήθεια, εκτός από το άτομο, την κοινωνία και το δικό μας πολιτισμό, έχει ακόμη να υπηρετήσει παράλληλα με την παιδεία ξένων πολιτισμένων λαών, την ανθρώπινη αλήθεια και γενικά τον άνθρωπο»[119]. Αναφέρει ακόμα για το σκοπό που επιτελούν τα φροντιστήρια και οι κύκλοι των μαθημάτων: «... οι κύκλοι των μαθημάτων που θα γίνουν φέτος, σ' αυτή κυρίως την άμεση επιτακτική ανάγκη της μεταρρυθμίσεως και του διδακτικού προσωπικού έρχονται ν' ανταποκριθούν»[120]. Και καταλήγει: «Ενισχύσετε την κυβερνητική βούληση που υπάρχει, με την πίστη, την επιμονή και την υπομονή σας. (...) Η πολιτεία για πρώτη φορά σας δίνει τα μέσα που διαθέτει και την ελευθερία σας»[121].

Για την επιτυχία ενός τόσου σημαντικού και φιλόδοξου μεταρρυθμιστικού προγράμματος, που αποσκοπούσε στην αναγέννηση της ελληνικής παιδείας με απώτερο σκοπό την αναμόρφωση της πνευματικής ζωής του ελληνικού έθνους, ήταν αναγκαίο να υποστηριχθεί μεθοδικά και συντονισμένα από την Πολιτεία. Το έργο αυτό ανατέθηκε στους Ανώτερους Επόπτες. Ο Γληνός το 1917 τόνιζε ότι «απαραίτητος όρος της μεταρρυθμίσεως είναι ο διαφωτισμός των διδασκάλων»[122]. Ο διαφωτισμός των δασκάλων και επιθεωρητών γινόταν σε ειδικά συνέδρια με συστηματικά μαθήματα και φροντιστήρια. Σκοπός τω παιδαγωγικών συνεδρίων ήταν η προετοιμασία των δασκάλων, με την παιδαγωγική, διδακτική, φιλολογική και γλωσσολογική τους πλαισίωση και ενημέρωση, για να τελεσφορήσει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της μεταρρύθμισης[123].

---

[119] Αλ. Δελμούζος *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση* Δ.Ε.Ο., τομ. Ζ΄, 1917-1919 στο Ε. Παπανουτσος *Α. Δελμουζος* ό.π., σελ. 167 Αλ. Δημαράς *Η μεταρρύθμιση* ό.π., του Β΄, σελ. 121-123

[120] Αλ. Δελμούζος· *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση* ο.π., σελ. 167

[121] ο.π., σελ. 167

[122] Δ. Γληνος *Ο θεσμος* ο.π., τχ. 2ο, Νοεμβριος-Δεκεμβριος 1917, σελ. 83

[123] Αλ. Δελμούζος *Παιδεία και κόμμα* ο.π., σελ. 37

Εκτός από την προσφορά των απαραιτήτων γνώσεων που θα διευκόλυναν την ίδια τη διδακτική πράξη, οι Ανώτεροι επόπτες επιζητούσαν μέσα από τη γνώση «Να κατευθύνουν τη σκέψη προς το ιδεολογικό κόσμο, που μέρος του είναι και η γλωσσική καινοτομία, και με τη γνώση του να κατορθώσουν ώστε ότι γίνεται σήμερα με της πολιτείας τη θέληση, να είναι αύριο ανάγκη και αξίωση των ίδιων των δασκάλων»[124].

V. Με το Ν. 2125/1920 η πολιτεία αναλαμβάνει εξ ολοκλήρου τις δαπάνες της δημοτικής εκπαίδευσης. Το προηγούμενο καθεστώς που τα οικονομικά των σχολείων είχαν περιέλθει στην αρμοδιότητα των δήμων, είχαν συσσωρευθεί σοβαρά και δυσεπίλυτα προβλήματα στη λειτουργία των σχολείων Επειδή η οικονομική κατάσταση των δήμων άγγιζε τα όρια της παράλυσης, η πολιτεία ανέλαβε και την ευθύνη της μισθοδοσίας των δασκάλων[125], απαλλάσσοντας τους δήμους από το οικονομικό αυτό βάρος και αποδίδοντας ψυχική ηρεμία στο προσωπικό των δημοτικών σχολείων[126].

Με το Ν. 2243/1920 ιδρύθηκε στην Αθήνα η **Παιδαγωγική Ακαδημία**, «μεταπτυχιακή Σχολή διετούς φοίτησης»[127] ως αυτοτελές εκπαιδευτικό ίδρυμα. Σκοπός της Ακαδημίας ήταν η ειδική μόρφωση των καθηγητών για να πλαισιώσουν τα Διδασκαλεία του Κράτους[128]. Οι πτυχιούχοι της Παιδαγωγικής Ακαδημίας μετά από διετή επιτυχή φοίτηση μπορούσαν να διοριστούν στα Διδασκαλεία του Κράτους[129]. Η ιδέα για την ίδρυση και λειτουργία της Παιδαγωγικής Ακαδημίας ήταν του Δ. Γληνού. Δεν ξεκίνησε όμως τη λειτουργία της το 1920 όπως είχε προγραμματισθεί, αλλά τον Οκτώβριο του 1923 με διευθυντή το Δ. Γληνό.

VI. Το Νοέμβριο του 1920 στις εκλογές ο Βενιζέλος ηττήθηκε και αυτοεξορίστηκε και το έργο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης καταργήθηκε Η πολιτική αλλαγή του Νοεμβρίου ολοκληρώθηκε με την παλινόρθωση του Κωνσταντί-

---

[124] Μαν Τριανταφυλλίδης *Προς την εκπαιδευτικη αναγεννηση - Η σχολικη γλωσσα* ΔΕΟ, τομ Ζ 1917 1919, σελ 40
[125] Αλ Δελμουζος *Προς την εκπαιδευτικη αναγεννηση* ο π σελ 170 171
[126] Σπ Ευαγγελοπουλος ο π, τομ 2ος σελ 16
[127] ο π, σελ 16
[128] Αλ Δημαρας (επιμ) *Η μεταρρυθμιση* ο π, τομ 2ος σελ 125
[129] Χ Λεφας ο π, σελ 254-255

νου το Δεκέμβριο του 1920 οπότε και το πολιτικό σκηνικό της χώρας ανετράπη πλήρως[130].

Οι επιπτώσεις από τη συνεπακόλουθη Κυβερνητική μεταβολή, δεν άργησαν να γίνουν αισθητές στη δημόσια ζωή της χώρας και ειδικότερα, στον εκπαιδευτικό τομέα[131]. Την επομένη των εκλογών και της νίκης του φιλομοναρχικού Λαϊκού κόμματος, στις 5 Νοεμβρίου του 1920, ο Δελμούζος, ο Γληνός και ο Τριανταφυλλίδης υπέβαλαν τις παραιτήσεις στους στο νέο Υπουργό Παιδείας Θ Ζαίμη[132].

Στο Υπουργείο Παιδείας άρχισαν οι παύσεις, οι απομακρύνσεις και οι μεταθέσεις, από το ανώτερο προσωπικό της κεντρικής υπηρεσίας και έφτασαν μέχρι τα σχολεία της δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης. «Μα εκεί που οι προσωπικές μεταβολές πήραν το χαρακτήρα δημόσιου κινδύνου και κίνησαν τη γενική αγανάκτηση ήταν στη Δημοτική και Μέση Εκπαίδευση Γενικοί Επιθεωρητές, γυμνασιάρχες, διευθυντές διδασκαλείων, καθηγητές γυμνασίων και διδασκαλείων, επιθεωρητές δημοτικών σχολείων και οι δύσμοιροι δημοδιδάσκαλοι βρέθηκαν μέσα σ' έναν αναπάντεχο στροβιλιστικό σίφουνα»[133].

Αμέσως μετά την ήττα του Βενιζελικού κόμματος, ο νέος Υπουργός Παιδείας, αποφάσισε τη σύσταση Επιτροπής για να εξετάσει τη γλωσσική διδασκαλία των δημοτικών σχολείων. Στην επιτροπή συμμετείχαν φανατικοί καθαρευουσιάνοι με δικαιοδοσία να μελετήσουν και να κρίνουν την καταλληλότητα των αναγνωστικών βιβλίων, που είχαν εγκριθεί και εισαχθεί στο δημοτικό σχολείο την τριετία 1917-20[134]. Οι κινήσεις αυτές δεν άφηναν αμφιβολίες, ότι σκοπός της συντηρητικής κυβέρνησης ήταν ο τορπιλισμός της μεταρρύθμισης[135] Η Επιτροπή στις 10 Φεβρουαρίου 1921 υπέβαλε την έκθεση με τα πορίσματα και τις προτάσεις της στον Υπουργό Παιδείας[136] Η προσεκτική μελέτη της Έκθεσης της Επιτροπής φανερώνει την επίμονη προσπάθεια διαστρέβλωσης και παραμόρφωσης της πραγματικότητας που δείχνουν τα βιβλία, με στόχο

---

130 Richard Clogg ο π , σελ 172
131 Θ Βερεμης ο π , σελ 57
132 Το κειμενο δημοσιεύθηκε στο Δελτιο του Εκπαιδευτικού Ομιλου τομ Θ , 1921, σελ 339
133 Στ Φιλος *Το χρονικο ενός θεσμου Διοικηση και Εποπτεία της Εκπαίδευσης κατα την τελευταια 150/ετια (1832-1982)*, Αθηνα, εκδ βιβλια για ολους 1984, σελ 59
134 Αλ Δημαρας (επιμ) *Το Αλφαβηταρι* ο π σελ μ
135 Γ Κιτσαρας ο π , σελ 80
136 Αλ Δημαρας *Η μεταρρυθμιση* ο π , Του Β , σελ 130-131

την κατασκευή ενός ακλόνητου και αληθοφανούς κατηγορητηρίου. Η υπονόμευση και ο χλευασμός της συνολικής εικόνας των αναγνωστικών της μεταρρύθμισης και οι καταιγιστικές επικρίσεις καταδικάζουν την ποιότητα και το πνεύμα των βιβλίων. «Η εμπάθεια των μελών της Επιτροπής φαίνεται ολοφάνερα από τα μεγαλοποιημένα ελαττώματα των βιβλίων και την αποσιώπηση όλων των αρετών τους, όπως καθρεφτίζονται στο περιεχόμενο της έκθεσης»[137].

Η επιτροπή κατέληγε στην έκθεσή της με τις παρακάτω προτάσεις

«1. Να κηρυχθώσιν αυτοδικαίως άκυροι ως αντισυνταγματικοί, οι Νόμοι, καθ' ους εγένετο η αλλαγή της γλώσσης των αναγνωστικών βιβλίων της δημοτικής εκπαιδεύσεως μετά πάντων των εις εκτέλεσι αυτών αφορώντων Βασιλικών Διαταγμάτων, Εγκυκλίων και επισήμων οδηγιών των διδασκάλων.

2.Να εκβληθώσι πάραυτα εκ των σχολείων και καώσι τα συμφώνως προς τους νόμους εκείνους συνταχθέντα και σήμερον εν χρήσει υπάρχοντα αναγνωστικά βιβλία ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως.

3. Να αναθεωρηθή το πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων και μετά τούτο να προκηρυχθή διαγωνισμός προς συγγραφήν νέων αναγνωστικών βιβλίων δι' αυτά εν γλώσση συμφώνω προς τας εν τη παρούση εκθέσει διατυπωθείσας αρχάς.

4. Προς το παρόν και προ της παρασκευής των νέων βιβλίων να αφεθώσιν ελεύθεροι οι διδάσκαλοι να εισαγάγωσι προς καιρόν εκ των εγκεκριμένων προ του 1917 βιβλίων, όσα κρίνουσι μάλλον σύμφωνα προς τα εν τη παρούση εκθέσει διαλαμβανόμενα, επανερχόμενοι ως προς την γλωσσικήν και γραμματικήν διδασκαλίαν εις το πρόγραμμα του 1913.

5. Να μελετηθή προσηκόντως γενικότερα μεταρρύθμισις της τε δημοτικής και της μέσης εκπαιδεύσεως κατά τε τον οργανισμόν και την διοίκησιν αυτής.

6 Να καταδιωχθώσι ποινικώς οι υπαίτιοι των προς διαφθοράν της ελληνικής γλώσσης και παιδείας τελεσθέντων πραξικοπημάτων. (1)

7. Ίνα μη νομισθή, ότι η Επιτροπεία προβαίνει αυθαιρέτως εις την διατύπωσιν των προτάσεών της, εκφράζει αύτη την ευχήν τω Σ Υπουργείω, να δημοσιευθή η παρούσα έκθεσις αυτής

8 Να δημοσιευθώσιν ωσαύτως και διαδοθώσιν όσον το δυνατόν ευρύτατα και

---

[137] Γ Κιτσαρας *Το Νεοελληνικο Εκπαιδευτικο Συστημα Εξελιξη Εκπαιδευση- και γλωσσας* Πατρα εκδ Πανεπιστημιου Πατρων, 1944, σελ 80

άλλαι μελέται αποβλέπουσαι εις εξέλεγξιν των επιβούλως εις τους δημοδιδασκάλους και τους αδαείς μεταδοθέντων ψευδεπιστημονικών διδαγμάτων.

Εν Αθήναις τη 10η Φεβρουαρίου 1912»[138].

Κατά τη συνεδρίαση της 9ης Ιουλίου του 1921, στη Βουλή, στη διάρκεια της συζήτησης επί του νομοσχεδίου «Περί εισαγωγής ως αναγνωστικών βιβλίων εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλοτέρων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων», ο Υπουργός Παιδείας Θ. Ζαΐμης, ο εισηγητής του αντιμεταρρυθμιστικού νόμου, επικαλούμενος την Έκθεση της Επιτροπής, δικαιολόγησε την κατάργηση της εκπαιδευτικής νομοθεσίας της μεταρρύθμισης του 1917-1920. Σε κάποιο σημείο της αγόρευσής του είπε: «... Αλλά η δημοτική, η γνήσια δημοτική, είναι γλώσσα πτωχή. Δεν δυνάμεθα να συρώμεθα οι ανεπτυγμένοι προς τα κάτω ..»[139].

Το νομοσχέδιο ψηφίστηκε και έγινε νόμος (2678/1921)[140] μέσα σε ένα φορτισμένο κλίμα. Η δημοτική γλώσσα καταργήθηκε. Η καθαρεύουσα επανήλθε στα δημοτικά σχολεία και τα αναγνωστικά της μεταρρύθμισης του 1917-20 αποσύρθηκαν[141]. Ο Μαν. Τριανταφυλλίδης σχολιάζοντας την αλλαγή τόνιζε: «... πιστεύομε πως κάθε τέτοια οπισθοδρόμηση δε θα είναι παρά παροδικότατος φραγμός, αδύναμος μπρος στο κύμα της ζωής που αρχίζει να περιβρέχει το ελληνικό σχολείο (...). Ξέρομε πως μια ιδέα που κατόρθωσε να πάρει μαζί της τα νιάτα, έχει κερδισμένο το αύριο»[142].

VII. Κριτική. Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 δέχτηκε και αυτή, όπως οι προηγούμενες, αλλά και οι μεταγενέστερες, έντονη κριτική κυρίως σε ότι αφορούσε τη γλωσσική της διάσταση. Ο γλωσσολόγος καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Γ. Χατζηδάκης, έστρεψε τα πυρά του κατά την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Χαρακτηρίζει τους δημοτικιστές μεταρρυθμιστές «αιρεσιάρχες» και τους κατηγορεί ότι «όρμησαν

---

[138] Προτάσεις της Επιτροπείας της διορισθείσης (τον Νοέμβριο 1920) προς εξέτασιν της γλωσσικής διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων. Στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 130-131.

[139] Συζήτηση στη Βουλή στις 8/9 Ιουλίου 1921 «Περί εισαγωγής ως αναγνωστικών βιβλίων εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλοτέρων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων», όπως τη δημοσίευσε η εφημερίδα «Αθηναϊκή». Στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση* ... ό.π., τομ. Β΄, σελ. 133-134.

[140] Δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ: Τχ. Δ΄, αριθ. 147, 10 Αυγούστου 1921.

[141] Γ. Κορδάτος: ό.π., σελ. 234.

[142] Μαν. Τριανταφυλλίδης: *Δέκα χρόνια* ... ό.π., σελ. 26.

μετά ζήλου ... να επιβάλωσιν αυθαιρέτως και διά της βίας ως κατακτηταί τας γλωσσικάς θεωρίας αυτών, την αίρεσιν αυτών επί παν το έθνος»[143]. Ακόμη κατακρίνει το περιεχόμενο των βιβλίων επειδή «περί των μεγάλων ιδανικών της πατρίδας, της θρησκείας ουδείς γίνεται λόγος ... οι μαθηταί ούτε πρωϊ, ούτε εσπέρας, ούτε προ του φαγητού, ούτε μετ' αυτό προσεύχονται ..»[144]. Ο Βενιζέλος μπροστά στις επιθέσεις που δέχεται η γλώσσα δηλώνει στη βουλή: «Δεν θα κάμωμεν συμβιβασμόν. Είπον καθαρά, ότι εις το δημοτικόν σχολείον θα έχωμεν την δημοτικήν γλώσσαν»[145].

Ο Γνωστός δημοτικιστής, λογοτέχνης και δημοσιογράφος Σπ. Μελάς επιτίθεται κατά της μεταρρύθμισης, με την κατηγορία ότι συμβάλλει στη χαλάρωση της εθνικής συνείδησης. Έγραφε το 1918: «Η εκπαιδευτική μεταρρύθμισης (...). Εμφανίζεται ως οργανικόν μέρος ενός ριζοσπαστικού προγράμματος εσωτερικής πολιτικής, του οποίου αν όχι σκοπός αλλ' αναπόφευκτον αποτέλεσμα θα είναι, κατά την κρίσιν μας, η χαλάρωσις του συνόλου των συνεκτικών δεσμών, οι οποίοι αποτελούν την δύναμιν της εθνικής μας αντιστάσεως ..»[146].

Ο Υπουργός Παιδείας Θεόδωρος Τουρκοβασίλης, σημαίνον στέλεχος της αντιβενιζελικής παράταξης, σε αγόρευσή του στη βουλή στις 5 Σεπτεμβρίου 1933, με αφορμή συζήτηση για το νομοσχέδιο «Περί διδακτικών βιβλίων» τόνιζε: «Ώστε το πρώτον η δημοτική γλώσσα επιβάλλεται διά νόμου εις το Δημοτικόν Σχολείον το έτος 1917 από την συνεχίζουσαν τον επαναστατικόν της βίον και υπό επιληψίας κατεχομένην εκείνην κυβέρνησιν και λησμονεί την τραγικήν όντως εκείνην περίοδο του 1917-1920 καθ' ην εμαρτύρησε κυριολεκτικώς ο Ελληνικός λαός από την Κυβέρνησιν Βενιζέλου»[147].

VIII. Η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που θεωρήθηκε ως <πραξικοματικό> προϊόν και απότοκος της Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, κατακρημνίζεται. Στο κοινωνικό, πνευματικό, παιδαγωγικό χαρακτήρα της γλωσσικής διαμάχης, προστίθεται και η κομματικο-πολιτική διάσταση, η οποία θα ανα-

---

[143] Βλ. Εφημερίδα <Ελεύθερος τύπος>, 3 Απριλίου 1918

[144] Γ. Χατζηδάκης· *Γεννηθήτω φως-ο μαλιαρισμός εις τα δημοτικά σχολεία* «Φυλλαδιο», Αθήνα 1929, σελ. 48

[145] Γ. Κορδατος *Ιστορία του γλωσσικου μας ζητηματος* ό.π., σελ. 196

[146] Σπ. Μελάς (Φορτούνιο) *Μερικαι αντιφάσεις* Εφημ. Εμπρος, 13 Ιουνίου 1918

[147] Βλ. Αγόρευσις Θεοδ. Τουρκοβασίλη, Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων, κατά την 33 συνεδρίασιν της 5 Σεπτεμβρίου 1933», εκ του Εθνικου Τυπογραφειου, εν Αθήναις 1933, σελ. 5

δειχθεί ως το μείζον γνώρισμα της αντιπαράθεσης γύρω από το γλωσσικό ζήτημα και στα χρόνια πέρα από το μεσοπόλεμο[148].

Η επάνοδος του Κωνσταντίνου στη βασιλεία δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στα δύο μεγάλα εκκρεμή ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής. Από τη μία είναι η εμφανής αδυναμία και ανικανότητα να προωθήσει για υλοποίηση τις θετικές για την Ελλάδα διατάξεις της συνθήκης των Σεβρών και από την άλλη η απεμπλοκή από το μικρασιατικό μέτωπο διά της διπλωματικής οδού αποδεικνύεται δυσχερής, αφού εκτυλίσσεται σε ένα δυσμενές διεθνές πολιτικό-διπλωματικό περιβάλλον[149]. Η κατάληξη του μικρασιατικού πολέμου θα κριθεί τελικά στα πεδία των μαχών και θα σημάνει το ξερίζωμα του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Η Ελλάδα μετά την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και τη μικρασιατική καταστροφή μπήκε σε μια καινούρια φάση της ιστορικής της πορείας, έχοντας στραμμένο το βλέμμα της στην εσωτερική ανασυγκρότηση και ανόρθωση της χώρας[150].

---

[148] Richard Clogg ο π., σελ. 172

[149] Αρ. Τουντα-Φεργάδη *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1934)* Θεσσαλονίκη εκδ. Παρατηρητής 1988, σελ. 133-150

[150] Douglas Dakin ο π., σελ. 347-357

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Οι ιδεολογικές ζυμώσεις που συντελέστηκαν στην Ευρώπη το 1789 με τη Γαλλική Επανάσταση, προκάλεσαν στον υπόδουλο ελληνισμό έντονες διεργασίες που είχαν ως αποτέλεσμα τη γενική κινητοποίηση, την πνευματική και εθνική αφύπνιση των κατοίκων της. Πνευματικοί άνθρωποι, λόγιοι και διανοούμενοι επέστρεφαν στις πατρίδες τους προσκομίζοντας τα νέα μηνύματα και το όραμα της εθνικής αποκατάστασης. Έτσι δημιουργήθηκαν στον υπόδουλο ελληνισμό αξιόλογα εκπαιδευτικά κέντρα όπως: της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, ορισμένων νησιών του Αιγαίου, της Κωνσταντινούπολης, των Κυδωνιών, της Σμύρνης, στα οποία δίδαξαν οι Μεγάλοι Διδάσκαλοι του γένους όπως ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Βενιαμίν Λέσβιος και άλλοι. Από τα κέντρα αυτά αποφοίτησαν πολλοί νέοι που βοήθησαν στην ενίσχυση της ελληνικής γλώσσας και στην τόνωση του εθνικού φρονήματος των σκλαβωμένων, για ελευθερία και εθνική αποκατάσταση.

Σημαντικό ρόλο στην υπόθεση της παιδείας έπαιξαν και οι απλοί ιερωμένοι, οι οποίοι με τη δραστηριότητά τους συνέβαλαν στη μόρφωση και την πνευματική πρόοδο των ελληνοπαίδων και στην επιτυχία του απελευθερωτικού αγώνα. Ξεχωριστή θέση μεταξύ αυτών κατέχει η μοναδική μορφή του ακατάβλητου και μοναχού Κοσμά του Αιτωλού, στον οποίο η Πατρίδα οφείλει την εποχή εκείνη, την ίδρυση περισσοτέρων των διακοσίων σχολείων.

Η διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία γινόταν κατά τον πατροπαράδοτο τρόπο με βάση τη μηχανική απομνημόνευση. Ο μαθητής μάθαινε ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και λίγα στοιχεία από τα θρησκευτικά.

Κατά τα τέλη του 18ου αιώνα, την επίσημη αναγνώριση για την ίδρυση σχολείων από φυσικά πρόσωπα, την έδινε το Πατριαρχείο, το οποίο ήταν υπεύθυνο για την καλή οργάνωση και λειτουργία της. Τη διοίκηση των σχολείων ασκούσε η εφοροδημογεροντία, η οποία εκλεγόταν από τους κατοίκους ή οριζόταν από την ιδρυτική διαθήκη του σχολείου. Τα έξοδα συντήρησης και λειτουργίας των σχολείων καλύπτονταν εξ ολοκλήρου από ιδιωτικές ή άλλες πηγές.

Οι δάσκαλοι κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας δεν είχαν κάνει ειδικές σπουδές για την άσκηση του λειτουργήματός τους. Τα σχολεία λειτουργούσαν σε πόλεις, χωριά και μοναστήρια και βασικά διδακτικά βιβλία είχαν το Ψαλτήρι, το Οκταήχι, τον Απόστολο και τα Μηναία. Το πρώτο Αλφαβητάριο έκανε την εμφάνισή του το 1771 και ήταν έργο του Μιχαήλ Παπαγεωργίου.

Έλληνες λόγιοι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού επισημαίνοντας τη μεγάλη σημασία που πρέπει να αποκτήσει η σχολική παιδεία για τη δημιουργία ενός προτύπου νέου ανθρώπου ενδιαφέρονται για την εισαγωγή νέων παιδαγωγικών αρχών και συστημάτων διδασκαλίας. Ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ και ο Δημήτριος Καταρτζής θα συντάξουν αυτοτελείς παιδαγωγικές πραγματείες που απευθύνονται σε γονείς και δασκάλους, όπου διατυπώνεται ένα νέο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, που έχει σαν αρχή την προσαρμογή της διδακτέας ύλης στις δυνατότητες του παιδιού, την προτεραιότητα στις ιδέες και στη διαδοχική ανάπτυξη της μνήμης και της κρίσης.

Στο τέλος του 18ου αιώνα υπό την επίδραση των ιδεών του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού, πολλοί έλληνες λόγιοι άνδρες που συμμετείχαν ενεργά στην πνευματική κίνηση του τόπου, προσπαθούν να προαγάγουν την επιστήμη με βάση την επαγωγική μέθοδο και τη χρήση του ορθού λόγου. Ο Κοραής ζητά την αναμόρφωση του κοινού σχολείου, γιατί το θεωρεί ως βασικό μοχλό στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Για να μεταφερθούν οι νέες ιδέες και η επιστήμη στην Ελλάδα για το φωτισμό του γένους και την εθνική αποκατάσταση, χρειαζόταν μια κατάλληλη εθνική και προφορική γλώσσα. Για την επικράτηση της γλώσσας ξέσπασε σκληρή διαμάχη ανάμεσα στους αρχαΐστες και δημοτικιστές. Ο Αδαμάντιος Κοραής, άνθρωπος με επιστημονικό κύρος πρότεινε ως συμβιβαστική λύση την καθιέρωση της απλής καθαρεύουσας.

Από τις αρχές του 19ου αιώνα παρατηρείται μια έκρηξη στην ελληνική παιδεία. Ιδρύονται σχολεία, μεταφράζονται ξένα βιβλία στην ελληνική γλώσσα, οι μαθητές που φοιτούν στα σχολεία πολλαπλασιάζονται, παρακολουθούν τα μαθήματά τους και μορφώνονται με την πνοή της πολιτικής ελευθερίας που έρχεται όχι μόνο από τα Κράτη της Δυτικής Ευρώπης αλλά και από τα Κείμενα

των Ελλήνων συγγραφέων.

Την εποχή αυτή αρχίζουν και οι πρώτες σκέψεις και τάσεις για μεταρρύθμιση. Και ήταν καιρός γιατί η παιδεία στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν πραγματική τυραννία. Ο Νεόφυτος Δούκας ονόμασε τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα, χρόνια διανοητικής κίνησης των Ελλήνων.

Κάτω λοιπόν από την επίδραση του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού, πολλοί Έλληνες λόγιοι που συμμετείχαν ενεργά στην πνευματική κίνηση της εποχής θεώρησαν υποχρέωσή τους να προτείνουν μια σειρά από μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν τόσο στο ζήτημα της ελληνικής γλώσσας, όσο και γενικότερα στα προβλήματα που αντιμετώπιζε η εκπαίδευση των υπόδουλων Ελλήνων. Στο ζήτημα της γλώσσας οι προτάσεις που διατυπώθηκαν διέφεραν σε τέτοιο βαθμό που τελικά οδήγησαν στη γνωστή διαμάχη ανάμεσα στους δύο σημαντικότερους εκπροσώπους του νεοελληνικού διαφωτισμού, τον Αδαμάντιο Κοραή και τον Παναγιώτη Κοδρικά, διαμάχη στην οποία εμπλέχτηκαν και όλοι σχεδόν οι λόγιοι της εποχής εκείνης. Αντίθετα στο ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης υπήρχε ομογνωμία στις διάφορες προτάσεις, ανεξάρτητα αν υπήρχαν και ορισμένες διαφορές που οφείλονταν περισσότερο στην προσωπική οπτική του διανοούμενου που τις διατύπωνε, παρά σε διαφωνία που αφορούσε στην ουσία του προβλήματος.

Οι προτάσεις αυτές απευθύνονταν στην Εκκλησία που εξακολουθούσε να παίζει κυρίαρχο ρόλο στα εκπαιδευτικά ζητήματα των υπόδουλων Ελλήνων και στους κύκλους των ευπόρων Ελλήνων -κυρίως των ανερχόμενων αστών-, που στην περίοδο αυτή έδειχναν ένα ολοένα και αυξανόμενο ενδιαφέρον για την παιδεία. Οι προτάσεις των διαφωτιστών για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δημιούργησαν έντονες αντιδράσεις. Οι αντιδράσεις αυτές προκλήθηκαν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τους συντηρητικούς εκείνους κύκλους που έμειναν προσκολλημένοι στη λόγια παράδοση. Έτσι γεννήθηκε μια σφοδρή διαμάχη ανάμεσα στους «νεωτεριστές» και τους «σχολαστικούς», η οποία διήρκεσε ως την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης και έμελλε να έχει σοβαρότατες επιπτώσεις στην οργάνωση της εκπαίδευσης του πρώτου ελληνικού κράτους.

Με την έκρηξη της επανάστασης στην ελληνική κοινωνία άρχισαν να δη-

μιουργούνται μεταξύ των διάφορων αντιμαχόμενων κοινωνικών τάξεων και ομάδων συγκρούσεις για τον έλεγχο της εξουσίας. Οι οικογενειακές συμμαχίες, η συγγένεια και το πελατειακό σύστημα αποτελούσαν την πραγματικότητα της κοινωνίας και της Ελληνικής πολιτικής κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας. Η διαμάχη των στρατιωτικών με τους πολιτικούς για τον έλεγχο της εξουσίας, οι κοινωνικές αντιθέσεις, οι εμφύλιοι πόλεμοι και οι λανθασμένοι χειρισμοί ως προς την οργάνωση του νέου Κράτους, εμπόδιζαν την ομαλή μετεξέλιξη του αγώνα.

Η πολιτική που ακολούθησε ο Καποδίστριας φτάνοντας στην Ελλάδα το 1828 ως πρώτος Κυβέρνησης ανταποκρινόταν σε μεγάλο βαθμό στα πλατιά εθνικά και όχι σε στενά ταξικά συμφέροντα. Όλες οι προσπάθειες του Κυβερνήτη στα πλαίσια της εσωτερικής πολιτικής, αποσκοπούσαν στη συγκρότηση και θεμελίωση ενός σύγχρονου Κράτους δυτικού τύπου, βιώσιμου, δικαίου και εξελίξιμου, όπου όλοι οι πολίτες θα διέθεταν ίσα πολιτικά και ατομικά δικαιώματα.

Στην εξωτερική πολιτική με συνεχή διαβήματα προς τις μεγάλες Δυνάμεις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία κατόρθωσε να πετύχει τη ρύθμιση των συνόρων Άρτας-Βόλου του νέου Ελληνικού Κράτους (Διακανονισμός Κωνσταντινούπολης 21 Ιουλίου 1832) και να δικαιωθεί η διπλωματική του προσπάθεια.

Η προσπάθεια του Καποδίστρια, στα πλαίσια της εσωτερικής του πολιτικής, να συγκροτήσει και να θεμελιώσει κράτος με ισχυρή κεντρική εξουσία, όπου όλοι οι πολίτες θα είχαν ίσα πολιτικά και ατομικά δικαιώματα, ενώ έβρισκε θερμή ανταπόκριση στην πλειοψηφία των λαϊκών στρωμάτων, προκαλούσε έντονες αντιδράσεις, απειθαρχία και δυσαρέσκεια στις τάξεις των προυχόντων, γιατί έβλεπαν να θίγονται και να περιορίζονται τα κατεστημένα προνόμιά τους. Ο περιορισμός δράσης των ηγετικών τοπικών στελεχών από τον Καποδίστρια υπήρξε η αιτία να σχηματιστούν οι πρώτες ομάδες της αντιπολίτευσης.

Οι πλοιοκτήτες της Ύδρας δυσαρεστημένοι από την Ελληνική Κυβέρνηση γιατί τους αποστέρησε τα οικονομικά προνομιακά δικαιώματά τους και δεν τους κατέβαλε τις πολεμικές αποζημιώσεις, στασίασαν και κατέλαβαν τον Πόρο. Η σύγκρουση με τις Κυβερνητικές δυνάμεις υπήρξε καταστρεπτική για το

νεαρό Κράτος και αποτελεί τραγική σελίδα για την ιστορία της νεότερης Ελλάδας.

Η επίδραση των δημοκρατικών ιδεών των Διαφωτιστών συντέλεσε αποφασιστικά στις κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις και αλλαγές, ιδίως στη Δυτική Ευρώπη, στη διάδοση δημοκρατικών αρχών και ιδεών για παιδεία και εθνική και πολιτική ελευθερία. Το ιδανικό της ελευθερίας ως πρωταρχικός στόχος της νεοελληνικής επαναστατικής ιδεολογίας κυριάρχησε και απασχόλησε έντονα τους εκπροσώπους του Διαφωτισμού στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ο Ρήγας Φεραίος και ο Αδαμάντιος Κοραής με τις φιλελεύθερες σκέψεις και τα μηνύματά τους αφύπνισαν τις συνειδήσεις των υπόδουλων Ελλήνων και συντέλεσαν όχι μόνο στην επαναστατική κινητοποίηση του Ελληνισμού, αλλά επιτάχυναν θεαματικά την πνευματική αναγέννηση και την εθνική απελευθέρωση. Ειδικότερα αγωνίστηκαν να πείσουν το λαό να αμφισβητήσει τις συντηρητικές απόψεις της κυρίαρχης άρχουσας τάξης και συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση της πολιτικής ιδεολογίας του 1821.

Οι κυρίαρχες ελληνικές ηγετικές ομάδες μέσα στην υπόδουλη ελληνική κοινωνία που ζούσαν, αποτελούσαν μια ισχυρή και πλούσια αυτοαναπαραγόμενη κοινωνική τάξη, με δική τους παράδοση και τρόπο ζωής και με προνόμια εξουσίας. Ο ιδεολογικός τους προσανατολισμός που ήταν ο συντηρητισμός δεν απέβλεπε στους δημοκρατικούς θεσμούς ούτε στη μοναρχία, αλλά στην εγκαθίδρυση μιας ολιγαρχικής συνομοσπονδίας όπου θα προστάτευε τα κεκτημένα δικαιώματά τους. Παρά το γεγονός ότι οι εκσυγχρονιστές ήλεγχαν την κατάσταση, οι κυρίαρχες ηγετικές ομάδες εξουδετέρωναν τις προοδευτικές προσπάθειες των αντιπάλων τους, είτε με την κατηγορηματική αντίθεσή τους, είτε παραβλέποντας τη νομιμότητα των συνταγματικών κειμένων.

Η ανάμειξη των μεγάλων Δυνάμεων στις ελληνικές υποθέσεις του αγώνα είχε ως αποτέλεσμα την υποστήριξη των εκσυγχρονιστών και του προγράμματός τους, που ήταν υπέρ της ευρωπαϊκής λύσης και ευνοϊκό για τα συμφέροντά τους, ιδίως της Αγγλίας και της Γαλλίας, και την εκλογή του Καποδίστρια ως Κυβερνήτη της Ελλάδας.

Στα δύσκολα χρόνια του αγώνα οι εκπαιδευτικές διαδικασίες παρουσία-

ζαν εξελίξεις, οι οποίες δεν ήταν πάντοτε σύμφωνες με τον εκάστοτε προγραμματισμό και τις εκπαιδευτικές επιδιώξεις. Τα πράγματα στην εκπαίδευση συνυφαίνονταν με τα ποικίλα προβλήματα, τους φορείς το κοινωνικό κλίμα και τις ευρωπαϊκές επιδράσεις. Στην περίοδο αυτή εισάγεται στην εκπαίδευση η αλληλοδιδακτική μέθοδος, ενώ η διοίκηση αποδέχεται τα ελληνικά σχολεία ως έχουν. Παράλληλα ενεργοποιείται και η ιδιωτική πρωτοβουλία, η οποία παρουσιάζει στην εξουσία τα φιλεκπαιδευτικά της αιτήματα και σπονδυλώνει σε τοπικό επίπεδο την εκπαίδευση. Διαπιστώνεται την εποχή αυτή ότι υπάρχει έφεση για μάθηση. Η διαπίστωση αυτή έχει ρίζα και διάρκεια. Τα συνειδητά ή ασυνείδητα κίνητρα του λαού πρέπει να αναζητηθούν στη διάθεση για πρόοδο, στη βούληση για ελευθερία, στη δίψα για κοινωνική καταξίωση, στην επιθυμία για απόκτηση μορφωτικών και επαγγελματικών εφοδίων και στο θαυμασμό για τους μορφωμένους.

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους, έπρεπε το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα να οργανωθεί από την αρχή. Ο Καποδίστριας που έφθασε στην Ελλάδα το 1828 ως πρώτος Κυβερνήτης γνώριζε πολύ καλά τις τραγικές συνθήκες στις οποίες βρισκόταν η χώρα. Τον πρώτο χρόνο της διακυβέρνησης της χώρας και ενώ ο πόλεμος συνεχιζόταν για την απελευθέρωση και των υπολοίπων υπόδουλων τμημάτων της Ελλάδας, ο Καποδίστριας, έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για την εκπόνηση και σύνταξη ενός γενικού σχεδίου εκπαιδευτικού προγράμματος, ζητώντας συγχρόνως το ενδιαφέρον και τη βοήθεια των Ελλήνων για την πνευματική αναγέννηση του τόπου και τη μόρφωση των παιδιών τους. Η εκπαιδευτική του πολιτική αντικατόπτριζε τη νέα κοινωνική δομή και το νέο πολιτικό σύστημα που επεδίωκε να εγκαθιδρύσει στην Ελλάδα. Είχε μακροπρόθεσμους σκοπούς και στόχους και εντασσόταν στο ευρύτερο κυβερνητικό πρόγραμμα. Η παροχή ίσων ευκαιριών μάθησης σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες, θα οδηγούσε σταδιακά στην πολιτική ωριμότητα και τη χειραφέτησή τους. Το περιεχόμενο της διδασκαλίας των μαθημάτων προσανατολίστηκε προς την Ελληνοχριστιανική παράδοση και δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην εθνική διαπαιδαγώγηση, στη δημιουργία πολιτών μελών εθνικού Κράτους και στη σύζευξη θρησκείας και παιδείας για την ανόρθωση του φρονήματος των

πολιτών. Η εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια ήταν στραμμένη κυρίως στη στοιχειώδη εκπαίδευση και είχε ως προτεραιότητα τη στερέωση του δημόσιου σχολικού δικτύου. Η πολιτική του καθόριζε σε μεγάλο βαθμό την κρατική αντίληψη, η οποία απηχούσε την ευρωπαϊκή πραγματικότητα. Ο Καποδίστριας ενδιαφέρεται η εκπαίδευση να διαδοθεί σε ολόκληρο το λαό χωρίς ταξικές διακρίσεις και κυρίως στους αγρότες που συμπαθούσε ιδιαίτερα. Ως εκπρόσωπος της «πεφωτισμένης δεσποτείας» ο Καποδίστριας, και μολονότι εμπνεόταν από την ιδέα της λαϊκής διαπαιδαγώγησης και πίστευε στην αξία του H.I.Pestalozzi, στάθηκε αποφασιστικός παράγοντας όχι μόνο στην προτεραιότητα που έδωσε στη λαϊκή παιδεία με δωρεάν εκπαίδευση αλλά και στην αντιμετώπιση των αντίξοων δυσχερειών που επικρατούσαν την εποχή αυτή στην εκπαίδευση και την κοινωνία. Ο Κυβερνήτης δείχνει ξεχωριστό ενδιαφέρον για την οργάνωση και την ανάπτυξη της δημόσιας εκπαίδευσης και ιδιαίτερα της δημοτικής, την οποία θεωρούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της ανοικοδόμησης ενός σύγχρονου και κυρίως φιλολαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος. Φιλοδοξία του ήταν να εξασφαλίσει μαζική και δωρεάν βασική μόρφωση στο λαό. Μέσα από την εκπαίδευση, στην οποία προσέδωσε χαρακτήρα έντονα φιλανθρωπικό και σωφρονιστικό, δίνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την διαδικασία της κοινωνικής ένταξης των νέων, την προετοιμασία τους για την αγορά εργασίας και την ανάληψη κοινωνικών ρόλων. Το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα ο Καποδίστριας το στήριξε στην πραγματικότητα της εποχής του και της ελληνικής πραγματικότητας, πάντοτε μέσα στα ευρύτερα πλαίσια της εσωτερικής του πολιτικής.

Πρώτο μέλημα του Κυβερνήτη ήταν η περίθαλψη, η εκπαίδευση και η διαπαιδαγώγηση των ορφανών και απόρων παιδιών. Για το σκοπό τούτο ίδρυσε στην Αίγινα το «Ορφανοτροφείο», μέσα στο οποίο λειτούργησαν σταδιακά και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπως το Τυπικό ή Πρότυπο σχολείο και το Κεντρικό σχολείο.

Ο Καποδίστριας επιθυμούσε να οργανώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους με βάση τις ιδέες του Pestalozzi. Φιλοδοξούσε να εξασφαλίσει μαζική και δωρεάν βασική μόρφωση στο λαό. Οι αντίξοες όμως συνθήκες και η εξέλιξη, που είχε αρχίσει πριν από δέκα περίπου

χρόνια με τη σταδιακή εφαρμογή της αλληλοδιδακτικής, και τα επιχειρήματα του Ι. Κοκκώνη, παρά τη διαφωνία του Νικητόπουλου, τον ανάγκασαν να δεχθεί την επίσημη εισαγωγή της αλληλοδιδακτικής μεθόδου. Ήταν η μόνη δυνατότητα για τη μαζική μετάδοση των στοιχειωδών γνώσεων σε σύντομο χρονικό διάστημα με λίγα έξοδα. Η αλληλοδιδακτική προϋπόθετε εκπαιδευμένο προσωπικό. Μολονότι ανέθετε το μεγαλύτερο μέρος της διδασκαλίας στους πρωτόσχολους επέτρεπε τη μαζική εκπαίδευση με λίγους δασκάλους. Όμως η μετάφραση του «Εγχειριδίου του Sarazin» από τον Κοκκώνη και η νομοθετική επιβολή του «Οδηγού» ως μοναδικού και απαράβατου κανόνα για τη διεξαγωγή της διδασκαλίας σε όλη την επικράτεια κατέπνιξε εξουσιαστικά κάθε εναλλακτική πρόταση και έγινε η αρχή μιας παράδοσης με κύρια αρνητικά χαρακτηριστικά, την εισαγωγή ξένης μεθοδολογίας, τη συγκεντρωτική διοίκηση και την ομοιόμορφη οργάνωση της διδασκαλίας, τα οποία διακρίνουν την ελληνική εκπαίδευση σε μεγάλο βαθμό μέχρι σήμερα.

Την ίδια εποχή η επιθεώρηση των σχολείων από τον Ι. Κοκκώνη έδειξε ότι η κατάσταση στην εκπαίδευση ήταν σε άθλια κατάσταση. Στα περισσότερα σχολεία δίδασκαν γραμματοδιδάσκαλοι, χρησιμοποιώντας τα εκκλησιαστικά βιβλία.

Η αντιβασιλεία και ο Όθωνας βρήκαν τη χώρα σε πλήρη αναρχία. Στην κοινωνία ξεχώριζαν οι ηγετικές ομάδες και το βασικό σώμα της κοινωνίας, έμποροι, τεχνίτες, κτηνοτρόφοι, γεωργοί. Καθεμιά από τις ηγετικές ομάδες είχε κοινούς κώδικες συμπεριφοράς και λειτουργίας για την προώθηση και λύση των προβλημάτων τους. Το σύστημα της «προστασίας-πελατείας» αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση και προώθηση πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων.

Οι Βαυαροί δεν μπόρεσαν ή δεν ήθελαν να καταλάβουν την ελληνική πραγματικότητα, με αποτέλεσμα η πολιτική τους σε όλους τους τομείς να τους αποστερήσει από κάθε λαϊκό έρεισμα. Ο λαός δυσαρεστήθηκε από την απολυταρχική κυβέρνηση του Όθωνα και ξεσηκώθηκε εναντίον του. Αποτέλεσμα αυτής της δυσαρέσκειας ήταν να οργανωθεί επαναστατικό κίνημα και να εξαναγκάσει τον Όθωνα να παραχωρήσει σύνταγμα (1843). Το πολίτευμα έγινε συ-

νταγματική μοναρχία χωρίς όμως να αλλάξει ουσιαστικά ο ρόλος της διακυβέρνησης.

Η οργάνωση της εκπαίδευσης από την Αντιβασιλεία και τον Όθωνα χειροτέρευσε αντί να βελτιώσει την κατάσταση. Οι Βαυαροί αγνοώντας τις κοινωνικές πολιτικές και τις πολιτισμικές συνθήκες του νεοελληνικού κράτους επιχείρησαν να οργανώνουν το εκπαιδευτικό σύστημα με τη μεταφύτευση γαλλοπρωσικών νόμων. Η οργάνωση και λειτουργία των αλληλοδιδακτικών σχολείων μετά το 1834 έμεινε ξένη προς τις ανάγκες της ζωής, υπερτόνιζε την ηθική και θρησκευτική μόρφωση και παραγνώριζε τη σπουδαιότητα των χρήσιμων γνώσεων και της πρακτικής μόρφωσης. Τα μαθήματα περιορίζονται στην ανάγνωση, τη γραφή και τη λογαριθμητική. Η διδασκαλία γινόταν με μηχανικό και αναποτελεσματικό τρόπο. Η στήριξη της διδασκαλίας και της μάθησης στους πρωτόσχολους, άπειρους μαθητές που οι ίδιοι χρειάζονταν καθοδήγηση και διαπαιδαγώγηση, οδηγούσε σε ακόμη χειρότερα αποτελέσματα. Το μόνο που κατάφερναν οι μαθητές στο τέλος με πολύ κόπο ήταν η ξηρή αποστήθιση.

Ο Ι. Κοκκώνης κατόρθωσε να επανεγκρίνει τον «Οδηγό» της αλληλοδιδακτικής μαζί με τους «Πίνακες» και τα «διδακτικά Εγχειρίδια». Η παράλληλη διατήρηση των γραμματοδιδασκάλων και η δυνατότητα αυτοδίδακτων να εξετάζονται στο διδασκαλείο και να αναγνωρίζονται δημοδιδάσκαλοι α, β ή γ΄ βαθμού επιδείνωσε την κατάσταση. Το χειρότερο ήταν, ότι ο Κοκκώνης άρχισε να πειραματίζεται για το συνδυασμό της αλληλοδιδακτικής με τη συνδιδακτική μέθοδο. Έτσι, παρά τη σημαντική αύξηση του αριθμού των σχολείων μετά το 1850, η εισαγωγή της μικτής μεθόδου, σε συνδυασμό με τη μαζική χειροτονία των δημοδιδασκάλων από επιτροπές είχε ως αποτέλεσμα να μεγαλώσει το χάσμα μεταξύ παιδαγωγικής θεωρίας, θεσμικών προβλέψεων και σχολικής πράξης. Ο «Οδηγός» του Κοκκώνη παρουσίαζε τους τρόπους διεξαγωγής της διδασκαλίας από τους πρωτόσχολους υπό το γενικό πρόσταγμα και την ανώτατη εποπτεία του δασκάλου. Οι προβλέψεις για την εκπαίδευση ήταν αντιφατικές. Καθιέρωναν υποχρεωτικά επτά έτη εκπαίδευση και όριζαν ένα πλούσιο πρόγραμμα μαθημάτων, αλλά ταυτόχρονα ανέθεταν την ίδρυση και συντήρηση των δημοτικών σχολείων στους δήμους, ρύθμιζαν την εσωτερική τους λειτουργία με

την αλληλοδιδακτική μέθοδο, αναγνώριζαν δημοδιδασκάλους χωρίς παιδαγωγική κατάρτιση, και επέτρεπαν σε γραμματοδιδασκάλους να διδάσκουν σε σχολεία μικρών χωριών. Έτσι, η υποχρεωτική εκπαίδευση υπήρχε μόνο στα χαρτιά. Τα σχολεία, δεν πρόσφεραν ούτε ίση, ούτε επαρκή μόρφωση στα Ελληνόπουλα.

Το απαράδεκτο παιδονομικό σύστημα με τις ποινές τραυμάτιζε συναισθηματικά και ψυχολογικά τα παιδιά. Οι ετήσιες δημόσιες εξετάσεις με την πανηγυρική απονομή βραβείων καλλιεργούσε τη φιλοπρωτία πολλών μαθητών και γονέων. Η δημόσια διαπόμπευση απογοήτευε τους αδύνατους μαθητές και η επιδεικτική επιβράβευση υπέθαλπε τον εγωισμό των άριστων.

Έτσι τα θετικά αποτελέσματα του αλληλοδιδακτικού σχολείου, όπως η κατάταξη των μαθητών σε κλάσεις σύμφωνα με τις γνώσεις τους, η εξατομικευμένη διδασκαλία και άλλα είναι αμφίβολο αν αξιοποιήθηκαν ποτέ από τους δασκάλους και μαθητές. Το σχολείο φαινόταν αποκομμένο από τη ζωή και δεν έπειθε για το έργο του ούτε τους γονείς ούτε τους μαθητές. Όσα παιδιά εγγράφονταν στο σχολείο, μισούσαν τα γράμματα και το δάσκαλο και περίμεναν την ημέρα που θα τελειώσουν για να λυτρωθούν από τον εφιάλτη.

Οι Βαυαροί επηρεασμένοι από το κλασικιστικό ιδεώδες που κυριαρχούσε την εποχή εκείνη σε όλη την Ευρώπη, αγνόησαν τη σημασία θέσπισης μιας λαϊκής παιδείας με πρακτικό προσανατολισμό. Έδωσαν προτεραιότητα στη μέση εκπαίδευση με προσανατολισμό τον αρχαίο Ελληνικό πολιτισμό, το συντηρητισμό και τον καθαρευουσιανισμό. Προσπάθησαν από τη μέση εκπαίδευση και το Πανεπιστήμιο, να εκπαιδεύσουν το στελεχιακό δυναμικό που θα επάνδρωνε μια γραφειοκρατική διοικητική κρατική μηχανή, που θα δημιουργούσε με το λαό διεκπεραιωτικές εξουσιαστικές σχέσεις και παράλληλα θα διαμορφωνόταν μια επιστημονική πνευματική τάξη που θα τον πλαισίωνε ιδεολογικά.

Η περίοδο από το 1850-1900 χαρακτηρίζεται ως περίοδος μεγάλων ανακατατάξεων και διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό της Ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες σηματοδοτούσαν τις μεγάλες αλλαγές που σταδιακά έρχονταν στην κοινωνικοικονομική και πολιτική δομή της χώρας. Αύξηση της αγροτικής πα-

ραγωγής και εμπορευματοποίησή της, εμφάνιση της βιομηχανίας, αύξηση του εμπορικού ναυτικού, έργα υποδομής, αύξηση των επενδύσεων, δημιουργία μικρής και μεσαίας ιδιοκτησίας, συσσώρευση χρηματικού κεφαλαίου, συγκρότηση της αστικής τάξης και δημιουργία της εργατικής, εξαφάνιση παλαιοκομματικών σχηματισμών και εμφάνιση νέων πολιτικών σχημάτων, διεκδίκηση πολιτικής ισότητας, σωστή λειτουργία του κοινοβουλευτικού μας συστήματος, θεμελίωση Κράτους δικαίου από τις Κυβερνήσεις Χ. Τρικούπη.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης ο πρώτος αστός πολιτικός ηγέτης της νεότερης Ελληνικής Ιστορίας προσπάθησε να προωθήσει όλες εκείνες τις δραστηριότητες που χαρακτηρίζουν τα αστικά κράτη. Κατάρτισε πρόγραμμα εξωτερικής πολιτικής και εσωτερικής ανακαίνισης. Η εποχή του σημαδεύτηκε με γεγονότα μεγάλης ιστορικής σημασίας, εκσυγχρόνισε και αναδιοργάνωσε τη δημόσια διοίκηση, εξυγίανε τις οικονομικές υπηρεσίες, αναδιοργάνωσε τη δικαιοσύνη και το στρατό, διαρρύθμισε το φορολογικό σύστημα της χώρας, ομαλοποίησε τη λειτουργία του κοινοβουλευτικού μας συστήματος και προικοδότησε γενικότερα τη χώρα με ευρωπαϊκούς θεσμούς. Το πρόγραμμα της εξωτερική του πολιτικής αφορούσε πρωτίστως το θέμα της «Μεγάλης Ιδέας». Το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας φιλοδοξούσε να το εκσυγχρονίσει και να αναπροσαρμόσει τη φιλοσοφία του στα νέα δεδομένα των πολιτικών, κοινωνικών κα οικονομικών ανακατατάξεων.

Η εκλογή του Γεωργίου Α΄ ως νέου Βασιλιά της Ελλάδας και η ψήφιση του συντάγματος του 1864, σε συνδυασμό με τις σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική και πνευματική ζωή του τόπου με τη διαμόρφωση μιας λόγιας και μιας λαϊκής παράδοσης δημιούργησαν τις νέες συνθήκες, που ευνόησαν την αμφισβήτηση της αλληλοδιδακτικής μικτής μεθόδου και προετοίμασαν το έδαφος για τις πρώτες αλλαγές στην εσωτερική οργάνωση και λειτουργία των δημοτικών σχολείων. Οι κύριες πρωτοβουλίες αναλήφθηκαν από την ιδιωτική πρωτοβουλία.

Ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» προκήρυξε διαγωνισμούς για τη συγγραφή μελετών, προκειμένου να διαπιστώσει τις ελλείψεις της εκπαίδευσης και να αναζητήσει μέσα για την αντιμετώπισή της. Συγ-

χρόνως προετοίμασε σημαντικά την εισαγωγή της συνδιδακτικής μεθόδου στην ελληνική εκπαίδευση με τη λειτουργία «Παιδαγωγείου» στην Αθήνα και «Διδασκαλείου» και «Παιδαγωγείου» στη Θεσσαλονίκη. Ο Χαρίσιος Παπαμάρκου οργάνωσε το Διδασκαλείο της Θεσσαλονίκης σύμφωνα με τις αρχές της συνδιδακτικής μεθόδου, εισήγαγε το εξατάξιο δημοτικό σχολείο και εφάρμοσε το πρώτο αναλυτικό και ωρολόγιο πρόγραμμα. Με την εφαρμογή του αναλυτικού προγράμματος το 1878 προσάρμοσε τα γερμανικά πρότυπα στην ελληνική δημόσια εκπαίδευση και συνέταξε το αναλυτικό πρόγραμμα του 1890 και τα πρώτα επίσημα αναλυτικά προγράμματα για όλους τους τύπους των σχολείων το 1894. Ο Σπ. Μωραΐτης και ο Χαρίσιος Παπαμάρκος έγραψαν τα πρώτα αναγνωστικά για τη συνδιδακτική μέθοδο, που εκδόθηκαν από το «Σύλλογον προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων». Τα αναγνωστικά γράφτηκαν σε απλή γλώσσα, περιείχαν πραγματογνωστικά και ηθικοπλαστικά κείμενα και το πρότυπο που πρόβαλλαν προς μίμηση ήταν το φρόνιμο καλό και υπάκουο παιδί, ενώ καυτηρίαζαν την κακή συμπεριφορά ως παράδειγμα προς αποφυγή.

Την ίδια εποχή ο «Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος» στις γενικές συνεδριάσεις του συζητούσε για την κατάσταση της εκπαίδευσης και την αναζήτηση της καταλληλότερης μεθόδου διδασκαλίας.

Οι πρώτες προσπάθειες για μεταρρύθμιση έγιναν από τους Υπουργούς Παιδείας Γ. Μίλησης και Θ. Δηλιγιάννη με την κατάθεση νομοσχεδίων στη Βουλή. Από το περιεχόμενο των νομοσχεδίων αυτών άρχισαν να διαφαίνονται δύο διαφορετικές πολιτικές αντιλήψεις, οι οποίες αποκρυσταλλώθηκαν μετά το 1880 και εκπροσωπούνταν από δύο κόμματα το «νεωτερικόν» και το «εθνικόν». Παρά τις διαφορές που είχαν αυτά τα κόμματα στη φιλοσοφία και στους στόχους της εκπαιδευτικής πολιτικής, είχαν και κοινά σημεία, όπως η αντικατάσταση της αλληλοδιδακτικής από τη συνδιδακτική μέθοδο και η ίδρυση νέων διδασκαλείων. Αυτό φαίνεται από το 1880 και μετά με τη δημοσίευση των «Στοιχειωδών Πρακτικών Οδηγιών» και τη «Διδασκαλική» του Σπ. Μωραΐτη. Έτσι ενώ ο νόμος ΧΘ΄ του 1878 επιχειρούσε να δώσει πρακτικό χαρακτήρα στα μαθήματα του δημοτικού σχολείου, οι «Στοιχειώδεις Πρακτικές Οδηγίες» κατάργησαν ουσιαστικά τα φυσιογνωστικά μαθήματα, διατήρησαν τη γραμματι-

κή και όρισαν για την Δ΄ τάξη αναγνωστικό βιβλίο το Ευαγγέλιο, τις πράξεις των Αποστόλων και τις Επιστολές.

Παρά τη διατήρηση του συγκεντρωτικού διοικητικού ελέγχου των σχολείων και την ομοιόμορφη εισαγωγή της συνδιδακτικής μεθόδου, η έλλειψη καταρτισμένων δημοδιδασκάλων, η διατήρηση των γραμματοδιδασκάλων και η άσκηση των παλιών δασκάλων για έξι εβδομάδες στη νέα μέθοδο υπονόμευσαν αντί να βοηθήσουν τη γρήγορη εφαρμογή των νέων μέτρων. Η παιδαγωγική θεωρία ακολουθούσε τον Ερβαρτιανισμό αλλά χωρίς συστηματικό τρόπο, αφού δεν υπήρχαν αναλυτικά προγράμματα και τα κλεψίτυπα βιβλία που χρησιμοποιούσαν οι δάσκαλοι χειροτέρευαν την κατάσταση. Τα αναγνωστικά βιβλία απέβλεπαν στην ηθικοθρησκευτική διαπαιδαγώγηση και ήταν γραμμένα σε γλώσσα αρχαΐζουσα.

Η εκπαιδευτική πολιτική του Δηλιγιαννικού και του Τρικουπικού κόμματος εκφραζόταν με συγκεκριμένα εκπαιδευτικά μέτρα και διατυπώθηκε καθαρά στην πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού για τα αγνωστικά βιβλία συνεχούς ύλης, το νόμο ΒΤΜΘ΄ του 1895 και την καθιέρωση αυστηρότερων γραπτών εξετάσεων το 1896 για το πρώτο και στα νομοσχέδια του 1889, τους νόμους ΒΠΕ΄ και ΒΟΘ΄ του 1892: «Περί διοργανισμού των σχολείων της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως» και «Περί υποδιδασκαλείων», τα αναλυτικά προγράμματα του 1894, την πολιτική του κρατικού ελέγχου των αναγνωστικών βιβλίων και τα νομοσχέδια του 1899 για το δεύτερο.

Το «εθνικόν κόμμα» επιδίωκε τον αρχαιολατρικό και τον Μεγαλοϊδεατικό προσανατολισμό της δημοτικής εκπαίδευσης και διέκρινε τα σχολεία σε γραμματοδιδασκαλεία, τετρατάξια κοινά και εξατάξια πλήρη. Εκφραστής της Δηλιγιαννικής εκπαιδευτικής πολιτικής ήταν ο Δ.Γ.Πετρίδης.

Το «νεωτερικόν κόμμα», απέβλεπε στο συγχρονισμό της δημοτικής εκπαίδευσης με την πνευματική και την κοινωνική ζωή του τόπου, καθιέρωση εξαετούς δημοτικούς σχολείου, εκπόνηση σύγχρονων ωρολογίων και αναλυτικών προγραμμάτων για όλους τους τύπους σχολείων, την έγκριση αναγνωστικών για όλες τις τάξεις γραμμένα στην απλή καθαρεύουσα. Εμπνευστής της Τρικουπικής εκπαιδευτικής πολιτικής ήταν ο Χαρίσιος Παπαμάρκου.

Τα νομοσχέδια του 1889 δεν ψηφίστηκαν. Ο Νόμος ΒΤΜΘ΄ του 1895 με την καθιέρωση των πλήρων δημοτικών σχολείων, διατήρησε και σε κάποιο βαθμό χειροτέρεψε την κατάσταση που επικρατούσε στα σχολεία. Η δημοτική εκπαίδευση βελτιώθηκε με την κατάργηση των γραμματοδιδασκαλείων και την αντικατάσταση των γραμματοδιδασκάλων από τους γραμματιστές.

Παρά τις έντονες κοινωνικές αντιπαραθέσεις με επίκεντρο το γλωσσικό, την έξαρση του δημοτικισμού μετά το 1902, τις προτάσεις του Πρώτου «Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συνεδρίου» και το πείραμα του Αλ. Δελμούζου στο σχολείο του Βόλου με την καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, η κατάσταση δεν άλλαξε μέχρι το 1910. Η ανάθεση της Διεύθυνσης του Μαρασλείου Διδασκαλείου στο Δημ. Λάμψα και η επιβολή του κρατικού μονοπωλίου του ενός αναγνωστικού βιβλίου σε καθαρεύουσα και δημοτική, συνέβαλαν στην προώθηση και επικράτηση της νεοερβαρτιανής Παιδαγωγικής στα ελληνικά δημοτικά σχολεία.

Μέχρι το 1910 τα σχολεία λειτουργούσαν πρωί και απόγευμα. Μετά λειτουργούσαν μόνο το πρωί. Τα μαθήματα άρχιζαν και τελείωναν με προσευχές. Οι δάσκαλοι κάθε Κυριακή οδηγούσαν ομαδικά τους μαθητές στην εκκλησία. Στο τέλος της σχολικής χρονιάς γίνονταν δημόσια οι ετήσιες εξετάσεις και οι γυμναστικές επιδείξεις.

Ο σκοπός του δημοτικού σχολείου άλλαξε. Η διάπλαση ηθικού, ευσεβούς και ενάρετου πολίτη, έγινε μόρφωση ηθικού και θρησκευτικού χαρακτήρα με στοιχειώδεις χρήσιμες πρακτικές γνώσεις για τη ζωή. Οι πίνακες του Κοκκώνη αντικαταστάθηκαν από Αλφαβητάρια που ακολουθούσαν την αναλυτικοσυνθετική μέθοδο. Το πρόγραμμα μαθημάτων εμπλουτίστηκε με την εποπτική διδασκαλία, τα φυσιογνωστικά μαθήματα, τα τεχνικά, τη μουσική και τη γυμναστική. Η μηχανική αλληλοδιδακτική μέθοδος αντικαταστάθηκε από την ερβαρτιανή συνδιδακτική μέθοδο στην αρχή και από τα νεοερβαρτιανά τυπικά στάδια στη συνέχεια, που αποτελούσαν και το πρώτο συστηματικό και επιστημονικά τεκμηριωμένο παιδαγωγικό σύστημα που στηριζόταν στο δάσκαλο και όχι στους άπειρους μαθητές όπως η αλληλοδιδακτική μέθοδος. Έτσι καθιερώθηκε η δασκαλοκεντρική διδασκαλία και όλα τα μαθήματα διδάσκονταν από το δάσκαλο, ο οποίος απευθυνόταν συνήθως σε συνομήλικους μαθητές μιας τάξης, προσαρμόζοντας τη διδασκαλία του στο μέσο μαθητή. Οι νεοερβαρτιανοί, βα-

σισμένοι στη νεοανθρωπιστική Ηθική και τη συνειρμική Ψυχολογία των Άγγλων εμπειριστών πίστευαν πως θα μπορούσαν να μορφώσουν ηθικούς και θρησκευτικούς χαρακτήρες με την παιδονομία και τη διδασκαλία. Μια παιδονομία νουθετητική και μια διδασκαλία που εφαρμόζοντας πιστά την πορεία από τις εποπτείες προς τι έννοιες, από την αφομοίωση στην αφαίρεση, με τα τυπικά ή ειδολογικά στάδια, επεδίωκε τον εμπλουτισμό της συνείδησης των τροφίμων με νέες παραστάσεις. Η αναγνώριση της συμβολής της εποπτείας για μια αποτελεσματικότερη διδασκαλία από την ερβαρτιανή και νεοερβαρτιανή Παιδαγωγική οδήγησε στην κατασκευή εποπτικών μέσων διδασκαλίας για όλα τα μαθήματα.

Ο δάσκαλος αναλάμβανε να διδάσκει τους μαθητές και να τους παιδαγωγεί με το παράδειγμά του. Η εξωσχολική διαβίωση και η συμπεριφορά του έπρεπε να είναι ανεπίληπτες και αξιομίμητες.

Το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας μας στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα ρυθμιζόταν από τις αρχές της νοερβαρτιανής Παιδαγωγικής και Διδακτικής.

Τρεις μεγάλες προσωπικότητες του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» ο Αλ. Δελμούζος, ο Δ. Γληνός και ο Μαν. Τριανταφυλλίδης πρωτοστάτησαν στην προσπάθεια του «Ομίλου» να διαδώσουν στην κοινωνία τις ανακαινιστικές ιδέες για την ελληνική παιδεία. Κεντρική αντίληψη του προγράμματός τους ήταν η επίτευξη ενός ορθολογικά δομημένου εκπαιδευτικού συστήματος που θα συντελούσε στην αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού χάρτη της χώρας Η παιδεία έπρεπε να στήσει τα θεμέλιά της πάνω στα πραγματικά στοιχεία της ελληνικής ζωής, με την εισαγωγή στα σχολεία τη δημοτικής γλώσσας, μακριά από γλωσσικούς τοπικούς ιδιωματισμούς.

Ο Ελ. Βενιζέλος που δεσπόζει στην πολιτική σκηνή της χώρας από το 1910 με το φιλελεύθερο κόμμα του θα αποτελέσει το φορέα ανανέωσης, εκσυγχρονισμού και εθνικής ολοκλήρωσης ενός σύγχρονου εξευρωπαϊσμένου αστικού κράτους, ενσωματούμενου στη διεθνή οικονομική αγορά και ενταγμένου στην πολιτική ιδεολογία των δυτικών δημοκρατιών.

Η εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική κίνηση του μεσοπολέμου ήταν ο εκσυγ-

χρονισμός της δημόσιας ζωής, μέσα από την οργανωτικό-λειτουργική αναδιάρθρωση και τον αναπροσανατολισμό του εκπαιδευτικού μηχανισμού. Εκφραστής της φιλοσοφίας στο πολιτικό επίπεδο υπήρξε ο Βενιζέλος. Στο χώρο των ιδεών και των παιδαγωγικο-ιδεολογικών ζυμώσεων, καταλυτική εμφανίζεται η δράση του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910-1927).

Οι κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές, και οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις κάνουν επιτακτικότερο το αίτημα για την αναριθέτηση των αξιών του προσανατολισμού της ελληνικής εκπαίδευσης. Η προσπάθεια αναδιάταξης της παραγωγικής δομής της οικονομίας και η προικοδότηση του κρατικού μηχανισμού με δυτικοευρωπαϊκούς κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς, δεν ήταν δυνατό να αφήσει ανεπηρέαστη την εκπαίδευση, η οποία εξακολουθούσε να είναι προσκολλημένη στον κλασικισμό και άκρατο λογιοτατισμό, παρά τις προγενέστερες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Έτσι η εκπαίδευση καλείται να εκπληρώσει μια συγκεκριμένη λειτουργία. Να συμβάλλει στη γνωστικο-ιδεολογική πλαισίωση του κοινωνικο-οικονομικού εκσυγχρονισμού της χώρας, προκειμένου να καταστεί η Ελλάδα μέρος του δυτικού, οικονομικού και πολιτικού κόσμου.

Θεμελιώδη αρχή της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας του Βενιζέλου και των Φιλελευθέρων είναι η ανταπόκριση της εκπαίδευσης στις οικονομικές και πνευματικές απαιτήσεις της ανερχόμενης εγχώριας αστικής τάξης.

Το εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο παρέμεινε ανέπαφο από το 1830, θα ξεκινούσε από την αλλαγή της σχολικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο. Το κυριότερο κομβικό μέτρο στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917-20, ήταν η κατάργηση της καθαρεύουσας και η καθιέρωση της δημοτικής, ως οργάνου διδασκαλίας και αντικειμένου μάθησης στο δημοτικό σχολείο.

Αποτελούσε κοινή διαπίστωση στους μεταρρυθμιστές ότι η γλωσσική μεταβολή θα συντελούσε καθοριστικά στον αξιακό προσανατολισμό των μαθητών, προς τα επιτεύγματα του νεοελληνικού πολιτισμού και τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα τη εποχής τους. Η δυναμική της γλωσσικής μεταβολής θα έθετε συνολικότερα το ζήτημα του επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας και της πορείας του νέου ελληνισμού.

Η ενεργοποίηση τόσο σοβαρών διεργασιών στο εσωτερικό του κοινωνικού

σώματος ήταν αναμενόμενο ότι θα προκαλούσε αντιδράσεις και αμφισβητήσεις. Η μεταρρύθμιση μάλιστα που προήλθε από την επαναστατική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης (1917) και η ταύτισή της πολιτικά και ψυχολογικά με το Βενιζελισμό σε μια περίοδο κορύφωσης των πολιτικών παθών, οριοθέτηση από την αρχή την κατοπινή της πορεία και σφράγισε το χρονικό ορίζοντα της βιωσιμότητάς της. Η ιστορική συγκυρία συνεπώς της εποχής, που καθιστούσε εντελώς αναγκαία την αναδιάρθρωση του γλωσσοεκπαιδευτικού χάρτη της χώρας, ήταν αυτή που παράλληλα θα προσδιόριζε την εμβέλεια και τα όρια του μεταρρυθμιστικού εγχειρήματος της περιόδου 1917-20.

Κοινή πεποίθηση των δημοτικιστών και της πολιτικής ηγεσίας της χώρας την τριετία 1917-20 ήταν, ότι η εισαγωγή και η εφαρμογή της μεταρρύθμισης δεν είχε μόνο εκπαιδευτική σημασία, αλλά και ένα βαθύτερο κοινωνικό χαρακτήρα, εφόσον το δημοτικό σχολείο δε θα είχε πλέον όργανο και σκοπό του την αρχαϊστική γλώσσα και τα ομόλογα ιδανικά της, αλλά το σύγχρονο ελληνισμό και το λαϊκό πολιτισμό του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγγελόπουλος Κ.: Λάμψας Δημήτριος. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια. Ελληνικά Γράμματα-HERDER, Τομ. 3ος, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.
2. Αγγέλου Αλ.: *Η εκπαίδευση.* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμ. ΙΑ, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1975.
3. Αγόρευσις Θεοδ. Τουρκοβασίλη, Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων, κατά την 33 συνεδρίασιν της 5 Σεπτεμβρίου 1933», εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1933.
4. Αλεξίου Ε.: *Εισαγωγή στην Ιστορία της Παιδαγωγικής.* Αθήνα 1986.
5. *Αλφαβητάριο: Ειδική έκδοση για του δασκάλους.* Αθήνα, εκδ. Εστία 1919.
6. Αμάντος Κ.: *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, 1566-1822.* Αθήνα, Έκδ. Καραβίας, 1976.
7. Αμαριώτου Μ. - Κοκκώνης Ι.: *Ο πρώτος μας παιδαγωγός,* Αθήνα 1937.
8. Αντωνίου Δ.: Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929). Τομ. Α΄, Αθήνα, Εκδ. ΙΑΕΝ, αριθ. 17, 1987.
9. Απόφαση 3336/10-3-1831, στη Γ.Ε.Ε., φ. 30 (25-4-1831), Ναύπλιο.
10. Αρσενίου Λ.: *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία.* Αθήνα, Έκδ. Επικαιρότητα, 1984.
11. Ασπρέας Γ.: *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1921.* Τομ. Α΄ (1821-1865). Εν Αθήναις 1922.
12. Ασπρέας Γ.: *Πολιτική Ιστορία Νεωτέρας Ελλάδος.* Τομ. Β΄, Αθήναι 1930.
13. Βακαλόπουλος Α.: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού.* Τομ. Η΄, Θεσσαλονίκη 1980-1988.
14. Βακαλόπουλος Α.: *Νεοελληνική ιστορία (1204-1985).* Θ΄ έκδοση, Θεσσαλονίκη, Έκδ. Βάνιας, 1994.
15. Βακαλόπουλος Απ.: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Τουρκοκρατία 1669-1812. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του Γένους.* τόμ. Δ΄, Θεσσαλονίκη, Έκδ. Ηρόδοτος, 1973.
16. Βακαλόπουλος Κ.: *Κεφάλαια Νεοελληνικής Ιστορίας (1204-1833) - Τουρκοκρατία.* Θεσσαλονίκη, Εκδ. Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1987.
17. Βαμβούκας Μ.: *Εισαγωγή στην Ψυχοπαιδαγωγική.* Έρευνα και Μεθοδολο-

γία. Αθήνα, εκδ. Γρηγόρης 1987.

18. Βαρδαλάχος Κ.: *Φυσική πειραματική των νεωτέρων εφευρέσεων.* Εν Βιέννη 1812.
19. Βελιαρούτης Κ.: «*Χριστόφορος Φιλητάς, ο διδάσκαλος του Γένους*». Ηπειρωτική Εστία, τομ. XIII, 1964.
20. Βενθύλος Γ.: *Θεσμολόγιο της δημοτικής εκπαιδεύσεως.* Τομ. Γ΄, 1887-1892, Εν Αθήναις, έκδ. Κ. Βλαστού, 1892.
21. Βενθύλος Γ.: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδεύσεως*, τομ. Α΄, 1833-1883. Εν Αθήναις, εκδ. Σ.Κ. Βλαστού 1884.
22. Βενθύλος Γ.: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδεύσεως*, τομ. Β΄, 1883-1887. Εν Αθήναις, εκδ. «Ο Παλαμήδης», 1887.
23. Βεντήρης Γ.: *Η Ελλάδας του 1910-1920.* Τομ. 1ος, Β΄ έκδοση, Αθήνα, έκδ. Ίκαρος, 1970.
24. Βερέμης Θ.: *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936.* Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας, 1983.
25. Βετάν Ε.: *Ι. Α. Καποδιστρίου Επιστολαί.* Μετάφρ. Μ. Σχινά, τομ. Δ., Αθήναι (1841-1843).
26. Βιγγόπουλος Η.: *Παιδεία και Εκπαίδευση του Νέου Ελληνισμού*, στο: Μ. DEBESSE-G.MIALARET, *Οι παιδαγωγικές Επιστήμες, τομ. 2ος, Ιστορία της Παιδαγωγικής*, Αθήναι, Έκδ. Δίπτυχο, 1984.
27. Βλαχοπούλου Φ.: *Φιλόμουσος Εταρεία.* Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 53ος, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1988.
28. Βρατσάνος Μιλτ.: *Περί του ποίον δει είναι το σχολείον, όπως εκπληροί το έργον αυτού. Λόγος εκφωνηθείς εν τη Εταιρεία των Φίλων του Λαού.* Εν Αθήναις 1893.
29. Γ.Ε.Ε. Φ. 81 (8-10-1830), Αίγινα.
30. Γαζαριάν Χ.: Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, ΥΔΡΙΑ, Τομ. 42, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1987.
31. ΓΑΚ. Υπουργείο Θρησκείας, Φ. 25, σχολικά 1-3-1830.
32. Γεδεών Μ.: *Η πνευματική κίνηση του Γένους κατά τον ΙΗ και ΙΘ αιώνα.* Αθήνα, έκδ. Ερμής, 1976.
33. ΓΕΕ. Φ. 14 (16-2-1829), Αίγινα.
34. ΓΕΕ. Φ. 89 (12-11-1831) Ναύπλιο.

35. Γέρος Θεοφρ.: *Τα εκπαιδευτικά προβλήματα.* Αθήναι, έκδ. Κέδρος. 1975.

36. Γέρος Θεόφρ.: Παιδεία και νεοέλληνες διανοητές. Τομ. 1ος, Αθήνα 1980.

37. Γεωργαντάς Φ.: *Τα διδασκαλεία αλλαχού και παρ' ημίν.* Περ. Εθνική Αγωγή, έτος Α΄, αρ. 6, Αθήνα 1989.

38. Γεωργούλης Κ.: Ερβαρτιανά στάδια. Παιδαγωγική Ψυχολογική-Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό, Τομ. 4ος, Αθήνα, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1990.

39. Γληνός Δ.: *Δημοκοπία-Αντίδραση-Παιδεία.* Περ. «ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ», φύλ. 2, Αθήναι, Οκτώβρης 1927.

40. Γληνός Δ.: *Ένας άταφος νεκρός.* Αθήνα 1925.

41. Γληνός Δ.: *Ο θεσμός των ανωτέρων εποπτών της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως.* Περ. Εκπαιδευτική Επιθεώρησις, τομ. 1ος, Τχ. 20, Νοέμβριος-Δεκέμβριος, 1917.

42. Γληνός Δ.: *Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια.* Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου (Δ.Ε.Ο.), τομ. Γ΄, Αθήνα 1913.

43. Clogg Richard: *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας.* Μετάφραση: Χ. Φρουντέα, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1993.

44. Dakin Duglas: *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923* (μτφρ. Α. Ξανθόπουλος), Γ΄ έκδοση, Αθήνα, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1989.

45. Δασκαλάκης Α.: *Κείμενα-Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως. Σειρά Τρίτη, Τα περί παιδείας,* Τομ. Α΄, Αθήνα 1968.

46. Δασκαλάκης Α.: *Ο Ελληνικός λαός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.* Τομ. 2ος, Αθήναι 1963.

47. Δαφνής Γρ.: *Η κοινοβουλευτική ζωή της Χώρας από το 1872 ως το 1881.* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΓ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977.

48. Δαφνής Γρ.: *Η πολιτική κατάσταση της χώρας κατά το 1865 και το 1866.* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ. ΙΓ, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977.

49. Δαφνής Γρ.: *Ιωάννης Α. Καποδίστριας· η γένεση του ελληνικού κράτους.* Αθήνα, Έκδ. Ίκαρος, 1975.

50. Δαφνής Δ.: *Γεώργιος Θεοτόκης:* Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 17, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1983.

51. Δελμούζος Α.: *Μελέτες και Πάρεργα.* Τομ. Β΄, Αθήνα 1958.

52. Δελμούζος Αλ.: *Παιδεία και κόμμα.* Αθήνα, εκδ. Ελικιώτη, 1947.

53. Δελμούζος Αλ.: *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση.* π. Δ.Ε.Ο., τομ. Ζ΄,

(1919).

54. Δελμούζος Αλ.: *Το κρυφό σχολειό (1908-1911)*, Αθήνα, έκδ. Γαλλικού Ισντιτούτου, 1950.

55. Δέλτα Π.: *Τα καινούρια αναγνωστικά μας.* π. Δ.Ε.Ο., τομ. Ζ΄, α΄ μέρος, Αθήνα (1919).

56. Δερβίσης Στέρ.: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης και Σύγχρονο Εκπαιδευτικό Σύστημα.* Θεσσαλονίκη 1985.

57. Δεσποτόπουλος Α.: *Νέα ισχυροποίηση της επαναστάσεως και αίσια έκβασή της 1828-1830.* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τομ. ΙΒ, Αθήναι, Έκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1975.

58. Δεσποτόπουλος Αλ.: *Η συμβολή της Ελλάδος στην έκβαση των δύο παγκοσμίων πολέμων.* Αθήνα, έκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1992.

59. Δεσποτόπουλος Αλ.: *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος,* τομ. 1ος, 1821-1832, τευχ. Α΄, Αθήναι, Έκδ. Παπαζήση, 1979.

60. Δημακόπουλος Γ.: *Αι κυβερνητικαί αρχαί της Ελληνικής Πολιτείας 1827-1833.* Ο Ερανιστής, Τευχ. 19, Αθήνα 1986.

61. Δημαράς Α.: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε.* Τομ. Α΄-Β΄, Αθήνα, Έκδ. Ερμής, 1990.

62. Δημαράς Αλ. (επίμ.): *Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο.* Αθήνα, εκδ. Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, 1976.

63. Δημαράς Αλ.: *Εκπαίδευση 1882-1913. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,* τομ. ΙΔ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977.

64. Δημαράς Αλ.: *Εκπαίδευση 1913-1941.* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΕ΄, Αθήναι, έκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1978.

65. Δημαράς Αλ.: *Εκπαίδευση. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.* Τομ. ΙΓ, Αθήνα, Έκδ. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977.

66. Δημαράς Αλ.: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη νεότερη Ελλάδα.* Παιδαγωγική ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό, τομ. 6ος, Αθήνα, έκδ. Ελληνικά Γράμματα-HERDER, 1989.

67. Δημαράς Αλ.: *Προσθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου στα εκπαιδευτικά, Ενδείξεις από νομοθετικά κείμενα, στο, Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του,* Επιμ. Θ. Βερέμης - Οδ. Δημητρακόπουλος, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1980.

68. Δημαράς Κ.: *Ιδεολογική Υποδομή του Νέου Ελληνικού Κράτους, Η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες.* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Τομ. ΙΓ΄, Αθήναι, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1977.

69. Δημαράς Κ.: *Κοραής: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.* Τομ. ΙΑ, Αθήνα, Εκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1975.

70. Δημαράς Κ.: *Νεοελληνικός Διαφωτισμός.* Δεύτερη έκδοση, Αθήνα, Έκδ. «Ερμής» Ε.Π.Ε., 1980.

71. Δημαράς Κ.: *Το σχήμα του Διαφωτισμού. Ιστορία του ελληνικού Έθνους,* Τομ. ΙΑ, Αθήνα, Έκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1975.

72. Δημητράκος Δ.: *Τα διδακτικά βιβλία μας,* Α΄ Η περίοδος από του 1830 μέχρι 1856. Αθήναι, έκδ. Ερμής, 1937.

73. Δημητροκάλλης Ν.: *Παπαμάρκου Χαρίσιος.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. 4ος, Αθήναι, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα - HERDER, 1968.

74. Διαμαντόπουλος Θ.: *Ο Βενιζελισμός. Ο Βενιζελισμός της ανόρθωσης.* Τομ. 1ος, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα, 1985.

75. Διαμαντόπουλος Θ.: *Το πολιτικό και κοινωνικό μήνυμα του Βενιζελισμού της ανόρθωσης,* στον τόμο Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο-Πρακτικά. Αθήνα, εκδ. Μπενάκη-ΕΛΙΑ, 1988.

76. Διαμαντούρος Ν.: *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα 1821-1828.* Αθήνα, Έκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2002.

77. Διάταγμα 528/6-3-1830 «Περί Οργανισμού του Εκκλησιαστικού Σχολείου» αναφέρεται στη ΓΕΕ. Φ. 81 (8-10-1830), Αίγινα.

78. Δούκας Ν.. *Ευτροπίου Επιτομή της Ρωμαϊκής Ιστορίας.* Εν Βιέννη 1807.

79. Δραγούμης Ν.: *Ιστορικαί αναμνήσεις.* Επιμ. Α. Αγγέλου, τομ. Α΄, Αθήνα, Έκδ. Ερμής, 1973.

80. «Εκθέσεις των κατά το 1883 προς επιθεώρησιν των δημοτικών σχολείων εκτάκτων επιθεωρητών»: Εν Αθήναις, Εκδ. Εθνικό Τυπογραφείο, 1885.

81. Ελληνική Νομαρχία. *Λόγος περί ελευθερίας.* Επιμ. Γιώργος Βαλέτας, Αθήνα 1957.

82. Εξαρχόπουλος Ν.: *Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος.* Εν Αθήναις 1907.

83. *«Ερμής ο Λόγιος» ή «Φιλολογικαί Αγγελίαι»,* εν Βιέννη της Αυστρίας, Το

Α΄, 1811.

84. Ευαγγελίδης Τρ.: *Η Παιδεία επί Τουρκοκρατίας. Ελληνικά σχολεία από της αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου.* Τόμ. Πρώτος, εν Αθήναις, αναστατικές εκδόσεις Διονύση Νότη Καραβία, 1936.

85. Ευαγγελίδης Τρ.: *Ιστορία του Όθωνος.* Αθήναι 1983, αναφέρεται στον Οδ. Δημητρακόπουλος: *Στροφή της Κυβερνητικής Πολιτικής προς την εσωτερική ανάπτυξη της χώρας. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τομ. ΙΓ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σελ. 199.

86. Ευαγγελίδης Τρ.: *Τα ελληνικά σχολεία από της αλώσεως (1453) μέχρι του (1831) μετά προλεγομένων περί της παιδείας παρά τοις Βυζαντινοίς και περί της διδακτικής μεθόδου.* Εν Αθήναις, Έκδ. Χατζηϊωάννου, 1933.

87. Ευαγγελόπουλος Σ.: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης.* Τεύχος Α΄-Β΄, Αθήνα, Έκδ. Δανιά, 1989-1987.

88. Ευταξίας Αθ.: *Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια, Αιτιολογική έκθεσις και αγορεύσεις περί δημοτικής εκπαιδεύσεως,* εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1899.

89. Ευταξίας Αθ.: *Τα νομοσχέδια του Υπουργείου της Παιδείας.* Αθήνα 1900.

90. Εφημερίδα της Κυβέρνησης ΦΕΚ 11: «*Νόμος περί δημοτικών σχολείων*». εν Ναυπλίω 1834.

91. Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής: Συζήτηση επί των υποβληθέντων νομοσχεδίων του Υπουργού Παιδείας Σπ. Στάη. Περίοδος ιστ΄, σύνοδος Β΄, συνεδρίασις 4, Αθήναι, 21 Ιανουαρίου 1904.

92. Ζαγγογιάννης Δ.: *Παιδαγωγούσα Διδασκαλεία ήτοι έννοια και ουσιωδέσταται ταύτης απαιτήσεις, διατριβή επί υφηγεσία του μαθήματος της Παιδαγωγικής.* Εν Αθήναις, Εκδ. Εστίας, 1896.

93. Ζαμπέτα Εύη: *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1974-1989.* Αθήνα, Έκδ. Θεμέλιον, 1994.

94. Ζομπανάκης Γ.: *Δελμούζος Αλέξανδρος.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα - HERDER, τομ. 2ος, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967.

95. Ζωγράφος Δ.: *Ιστορία της ελληνικής γεωργίας.* Τομ. Α΄, Αθήνα 1976.

96. Ηλιού Φ.: *Εισαγωγή.* στο Δ. Γληνός: *Άπαντα.* Τομ. 1ος, Αθήνα, εκδ. Θεμέ-

λιο, 1983.

97. Ηλίου Φ.: *Ιδεολογικές χρήσεις του Κοραϊσμού στον 20ο αιώνα.* Αθήνα 1989.

98. Θεοτόκης Γ.: *Αγόρευσις εν τη βουλή κατά την συνεδρίασιν της 4 Δεκεμβρίου 1889 επί τη εισαγωγή των εκπαιδευτικών νομοσχεδίων,* στο Ι. Κανάκης: 1995, σελ. 208-209.

99. Θεοδωράτος Χρ.: *Διοίκησις και Εποτεία της Εκπαιδεύσεως.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα - HERDER, τομ. 2ος, Αθήνα, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967.

100. Ιατρίδης Γ.: *Ιστορία της Παιδαγωγικής,* Αθήναι 1939.

101. Ισηγόνης Αντ.: *Ιστορία της Παιδείας.* Έκδοση Β΄, Αθήνα 1964.

102. Ισηγόνης Αντ.: *Μωραϊτης Σπυρίδων.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια-HERDER, τομ. 4ος, Αθήναι, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.

103. Ισηγόνης Αντ.: Οικονόμος Παναγιώτης. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, τομ. 4ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.

104. Καλαφάτη Ε.: *Τα σχολικά κτίρια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης 1821-1929. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό.* Αθήνα, Έκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1988.

105. Καλλιγά Ε.: *Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Ίδρυμα ερευνών για το παιδί.* Αθήνα-Γιάννινα, Έκδ. Δωδώνη, 1990.

106. Κανάκης Ι.: *Εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του νεοελληνικού Δημοτικού Σχολείου.* Αθήνα, εκδ. Γρηγόρης, 1995.

107. Κανελλόπουλος Αθ.: *Η οικονομική πολιτική του Κυβερνήτη,* Τετράδια Ευθύνης 5, Αθήναι 1978.

108. Καποδίστριας Ι.: *Κείμενα. Ανθολόγηση Κ. Δαφνή.* Αθήνα, Έκδ. Ο.Ε. Δ.Β., 1976.

109. Καραθανάσης Α.: *Η τρίσημη ενότητα του Ελληνισμού. Αρχαιότητα - Βυζάντιο - Νέος Ελληνισμός.* Θεσσαλονίκη, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, 1991.

110. Καραμπλιάς Ι.: *Ιστορία των Κυδωνιών.* Αθήνα 1949.

111. Καρανικόλας Ν.: *Ο εκπαιδευτικός όμιλος και η μεγάλη του συμβολή στη νεοελληνική αναγέννηση.* Χαλκίδα 1959.

112. Καρολίδης Π.: *Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της*

Ανατολής. Τομ. Β΄, Αθήναι 1922.

113. Καταρτζής Δ.: *Τα ευρισκόμενα*. Εκδότης Κ.Θ. Δημαράς, Αθήνα, Έκδ. Ερμής - ΟΜΕΔ, 1970.

114. Κατσιαρδή-Hering Όλγα: *«Χριστόφορος Φιλητάς. Σκέψεις για τη διδασκαλία της γλώσσας»*. Μνήμων, τομ. XII, Αθήνα 1989.

115. Κατσιαρδή-Hering Όλγα: *Η ελληνική παροικία της Τεργέστης (1751-1830)*. Τομ. Α΄, Αθήνα 1984.

116. Καψάλης Α.-Χαραλάμπους Δ.: *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*. Θεσσαλονίκη 1993.

117. Καψάλης Α.-Χαραλάμπους Δ.: *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και Σύγχρονη Προβληματική*. Αθήνα, εκδ. Έκφραση, 1995.

118. Κεφαλληναίου Ευγενία: *Νεοελληνικά Αλφαβητάρια 1771-1981*. Αθήνα, Εκδόσεις ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΟΣ, 1995.

119. Kintrup Α.: Έρβαρτος. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, Τομ. 2ος, Αθήναι, Εκδ. ελληνικά Γράμματα, 1967.

120. Kipper P.: *Ιστορία της εν Ελλάδι Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*. Μετάφρ. Δημ. Αυξεντιάδου, εν Αθήναις 1906.

121. Κιτσαράς Γ.: *Το Νεοελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Εξέλιξη εκπαίδευσης και γλώσσας*, Πάτρα, Εκδ. Πανεπιστημίου Πατρών, 1994.

122. Κόκκοτας Π.: *Ο ρόλος της παιδείας στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας*. Αθήνα 1978.

123. Κοκκώνης Ι.: Εγχειρίδιον διά τα αληλλοδιδακτικά σχολεία ή οδηγός της αλληλοδιδακτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου. Εν Αιγίνη: εν τη Εθνική Τυπογραφεία, 1830.

124. Κοκκώνης Ι.: *Εγχειρίδιον ή Οδηγός της αλληλοδιδακτικής μεθόδου νέος*, Έκδ. Δευτέρα επηυξημένη. Εν Αθήναις, έκδ. Κ. Βλαστού, 1850.

125. Κοκκώνης Ι.: *Εγχειρίδιον ή οδηγός της αλληλοδιδακτικής μεθόδου, νέος, τελειοποιημένος και πληρέστερος του μέχρι τούδε εν χρήσει οδηγού του Σαραζίνου. Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων της Ελλάδος*. Έκδοσις τρίτη, εν Αθήναις, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφεως, 1860.

126. Κόντονη Α.: *Το Νέο Ελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*. Αθήνα, έκδ. Κριτική Α.Ε., 1997.

127. Κοραής Α.: *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς και η αυ-*

τοβιογραφία του. Τομ. Α΄, Πρόλογος Κ.Ι. Δημαρά, (φωτογραφική αναπαραγωγή της έκδοσης του 1833), Αθήνα, εκδ. ΜΙΕΤ, 1986.

128. Κοραής Αδ.: *Τι πρέπει να κάμωσιν οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστάσεις: (Διάλογος δύο Γραικών)*, Αθήναι 1956.

129. Κορδάτος Γ.: *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*. Ε΄ έκδοση, Αθήνα, εκδ. Μπουκουμάνη, 1900.

130. Κορδάτος Γ.: *Ιστορία του Γλωσσικού μας ζητήματος*. Β΄ έκδοση. Αθήνα 1973.

131. Κορδάτος Γ.: *Νεοελληνική πολιτική ιστορία*. Αθήνα 1925.

132. Κούκου Ε.: *Η Παιδεία: Ιστορία του Ελληνικού έθνους*. Τομ. ΙΒ, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975.

133. Κούκου Ε.: *Καποδίστριας Ιωάννης*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, τομ. 3ος, Αθήνα, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.

134. Κούκου Ε.: *Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης*. Αθήναι 1972.

135. Κούκου Ε.: *Το Ελληνικό κράτος από 1830 έως 1832. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. τομ. ΙΒ, Αθήνα, Έκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1975.

136. Κουλούρη Χρ. - Λούκος Χρ.: *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια. Ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδας και η νεοελληνική ιδεολογία (1831-1996)*. Αθήνα, Έκδ. Πορεία 1999.

137. Κούλουρη Χρ.: *Ιστορία και Γεωγραφία στα Ελληνικά Σχολεία (1834-1914)*. Αθήνα, έκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1988.

138. Κούμας Κ.: Ιστορίαι των Ανθρωπίνων Πράξεων. Τομ. ΙΒ, εν Βιένη 1832 (φωτομηχανική ανατύπωση, Αρχείου Ιστορικών Μελετών αρ. 13, Αθήναι 1966).

139. Κρικώνης Χ.: *Η Ορθόδοξος Εκκλησία - Πρωταγωνιστής της Εθνεγερσίας του 1821 - Κληρικοί Νεομάρτυρες Εθνομάρτυρες*. Θεσσαλονίκη, Έκδ. UNIVERSITY STUDIO PRESS, 1991.

140. Κύρκος Β.: Αρχαίος *Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, Αθήνα 1992.

141. Λάζαρης Κ.: *Ο παιδαγωγός Χαρ. Παπαμάρκου*, εν Αθήναις 1962.

142. Λαμπαδάρης Δ.: *Ιωάννης Κοκκώνης*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 33ος, Αθήνα, Εκδ. Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε. 1984.

143. Λαμπαδάρης Δ.: *Σύλλογοι Διδασκαλικοί.* Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 49, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1988.

144. Λαμπράκη-Παγανού Αλ.: *Η εκπαίδευση των ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο.* Αθήνα 1988.

145. Λάμψας Δ.: *Η πορεία τη διδασκαλίας ή τα ειδολογικά στάδια αυτής. ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ,* εν Αθήναις 1908.

146. Λεοντάρης Κ.: *Παιδαγωγική και Διδακτική των Γραμματιστών.* Εν Αθήναις, εκδ. Γ. Φέξη, 1901.

147. Λέφας Χ.: *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως.* Εν Αθήναις, Έκδ. ΟΕΣΒ, 1942.

148. Μαμμόπουλος Χ. Αλ.: *Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία: Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια* - HERDER, Τομ. 5ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.

149. Μαμούκας Α.: *Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος.* Τομ. ΙΑ, Πειραιεύς-Αθήναι, 1852.

150. Μαυρογορδάτος Γ.: *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909-1940.* Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα, χ.έ.

151. Μαυροσκούφης Δ.: *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα 1821-1832.* Θεσσαλονίκη, έκδ. Ενυάλειο Κληροδότημα, 1996.

152. Μελάς Σπ. (Φορτούνιο): *Μερικαί αντιφάσεις.* Εφημ. Εμπρός, 13 Ιουνίου 1918.

153. Μελετιάδης Χ.: *Εκπαίδευση και εργασία στον Ελληνικό 19ο αιώνα.* Θεσσαλονίκη 1992.

154. Μελετόπουλος Μ.: *Η Βασιλεία στη Νεώτερη Ελληνική Ιστορία,* Αθήνα, Έκδ. Λιβάνη, 1994.

155. Μεσσηκλής Δ.: *Διδακτική γενική και ειδική και τα κυριώτερα εκ της κυρίως Παιδαγωγικής κατά Δημήτριον Λάμψαν.* Εν Αθήναις, έκδ. Δ. Δημητράκου, χ.έ.

156. Μιράσγεζη Μ.: *Νεοελληνική Λογοτεχνία.* Τομ. 1ος, Αθήνα 1978.

157. Μιχαλόπουλος Θ.: *Εισηγητική έκθεσις (περί της ευρυτέρας διαδόσεως της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και ελαττώσεως του αριθμού των αγραμμάτων των υπερβάντων την ηλικίαν της εκ του νόμου υποχρεωτικής φοιτήσεως τις το Δημοτικόν σχολείον), στο πρώτον ελληνικόν εκπαιδευτικόν συνέδριον.* Αθήναι 1904.

158. Μπαμπούνης Χ.: *Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή Περίοδο. Διοικητική Οργάνωση και Εκπαιδευτική Λειτουργία.* Αθήνα, Έκδ. Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1999.

159. Μπελιά Ελ.: *Οι λόγιοι αδελφοί Δημήτριος και Μιχαήλ Γεωργίου Σχινά.* ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ 2, Αθήναι, 1969.

160. Μπουζάκης Σ.: *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Τεκμήρια Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης.* Τομ. Α΄, Αθήνα, Έκδ. GUTENBERG, 1994.

161. Μπουζάκης Σ.: *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα.* Τομ. Α΄, Αθήνα, εκδ. GUTENBERG, 1994.

162. Μπουζάκης Σ.: *Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1985).* Αθήνα, Έκδ. GUTENBERG, 1996.

163. Μπουκουβάλας Γ.: *Επετηρίς της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως,* έτος Α΄ (1901-1902). Εν Αθήναις, έκδ. Α. Κωνσταντινίδου, 1902.

164. Μωραΐτης Δ.: *Ιστορία της Παιδαγωγικής.* Γ΄ Έκδοση, Αθήναι 1953

165. Μωραΐτης Σ.: *Διδασκαλική ή Σύντομοι Οδηγίαι περί χρήσεως της νέας διδασκαλικής μεθόδου.* Εν Αθήναις, έκδ. Σ.Κ.Βλαστού, 1880.

166. Νέζης Π.: *Σύλλογοι Διδασκαλικοί.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια-HERDER, τομ. 5ος, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.

167. Ξένος Στ.: *Ο Ιωάννης Καποδίστριας.* Αθήναι, Εκδ. Ποικίλη Στοά, 1886.

168. Ξηροτύρης Ι.: *Αλέξανδρος Δελμούζος.* Θεσσαλονίκη 1972.

169. Ξηροτύρης Ι.: *Διάλεξη με θέμα: «Αλ. Δελμούζος»* Θεσσαλονίκη 30-3-1972.

170. Ξύης Θ.: *Ψυχάρης Ιωάννης.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, τομ. 5ος, Αθήναι, έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.

171. Οικονόμου Π.: *Η παίδευση των καθ' ημάς Ελλήνων.* Εν Αθήναις 1910.

172. Οικονόμου Π.: *Οι όροι επιτυχίας των Διδασκαλείων.* Αθήναις 1883.

173. Παλαιολόγος Γ.: *Γεωργική Οικιακή Οικονομία,* τόμ. Α΄, Ναύπλιο, 1833.

174. Πανταζόπουλος Ν.: *Η δικαιοδοτική πολιτική κατά την επανάσταση και την Καποδιστριακή περίοδο,* Αθήνα 1978.

175. Παπαγεωργίου Β.: *Η αλληλοδιδακτική μέθοδος και η εισαγωγή της εις την Ελλάδα.* Επετήρις Δημοτικής Εκπαιδεύσεως. Αθήναι, Έκδ. Δημητράκος, 1932.

176. Παπαγεωργίου Β.: *Ο Καποδίστριας εις την εκπαίδευσιν,* Αθήνα 1984.

177. Παπαγεωργίου Σ.: *Σημειώσεις Ιστορίας Νεοελληνικού Κράτους.* Αθήνα 1984.

178. Παπαγεωργίου Στ.: *Η Στρατιωτική Πολιτική του Καποδίστρια. Δομή, Οργάνωση και Λειτουργία του στρατού ξηράς της Καποδιστριακής περιόδου.* Αθήνα, Έκδ. Εστία, 1986.

179. Παπαγεωργίου Στ.: *Το Ελληνικό Κράτος (1821-1909). Οδηγός αρχειακών πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας.* Αθήνα, Έκδ. Παπαζήσης, 1988.

180. Παπαδημητρίου Σ.: *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου (1834-1895).* Μέρος Α΄, Αθήναι 1950.

181. Παπαδόπουλος Γ.: *Δοκίμιον πρακτικών οδηγιών προς τους διδασκάλους των εν Ελλάδι δημοσίων και ιδιωτικών στοιχειωδών σχολείων των αρρένων και κορασίων,* εν Αθήναις 1866.

182. Παπαδόπουλος Σ.: *Ιωάννης Καποδίστριας ο θεμελιωτής του Νεοελληνικού Κράτους.* Αθήναι 1978.

183. Παπαδόπουλος Χ.: *Περί του σκοπού της Παιδαγωγικής διδασκαλίας, το Παιδαγωγικόν Σχολείον.* Τομ. Δ΄, εν Αθήναις 1884.

184. Παπακωνσταντίνου Π.- Ανδρέου Α.: *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914.* Αθήνα, έκδ. Οδυσσέας, 1992.

185. Παπακωνστντίνου Θ.: *Νεοελληνική Παιδεία,* Αθήνα 1976.

186. Παπαμάρκος Χαρ.: *Αναλυτικόν πρόγραμμα των μαθημάτων του πλήρους Δημοτικού Σχολείου των αρρένων κατά τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια.* Αθήνησιν, έκδ. Αδελφών Περρή, 1890.

187. Παπαμαύρος Μ.: *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής,* Αθήνα 1976.

188. Παπαμαύρος Μ.: *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής.* Αθήνα 1961.

189. Παπαναστασίου Π.: *Έκθεσις επιθεωρήσεως των εν Πυλία, Μεσσήνη και Ολυμπία δημοτικών σχολείων και γραμματοδιδασκαλείων.* ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΦΙΛΟΜΑΘΩΝ, Αθήναι, 15 Σεπτεμβρίου 1880.

190. Παπανικολάου Λ.: *Κοινωνική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 19ου αιώνα. Συμβολή στην ιστορία της διαμόρφωσης του Ελληνικού Εθνικού Κράτους.* Αθήνα, Έκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1991.

191. Παπανούτσος Ε.: Α. Δελμούζος: Αθήνα, εκδ. ΜΙΕΤ, 1978.

192. Παπανούτσος Ε.: *Α. Δελμούζος: Η ζωή του.* Επιλογή από το έργο του. Αθήνα 1978.

193. Παπασπυρόπουλος Σ.: *Πανεπιστήμιον Αθηνών.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, Τομ. 4ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.

194. Παπατσώνης Π.: *Απομνημονεύματα από των χρόνων της Τουρκοκρατίας μέχρι της Βασιλείας του Γεωργίου Α΄*, Τομ. Α΄, Αθήνα 1960.

195. Παρανίκας Μ.: *Ιστορία της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης εκ των πηγών συνταχθείσα.* Αθήναι, έκδ. Αλήθεια 1885.

196. Παρανίκας Μ.: *Σχεδίασμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από της αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως 1453 μ.Χ. μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ΙΘ) Εκατονταετηρίδας. Εν Κωνσταντινουπόλει,* έκδ. Κορομηλά, 1867.

197. Παρασκευόπουλος Ι.: *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας.* Τομ. Α΄, Αθήνα 1993.

198. Πάσχος Γ.: *Πολιτική Δημοκρατία και Κοινωνική Εξουσία.* Θεσσαλονίκη 1981.

199. Παυλίδης Ι.: *Περί Τεχνικής Εκπαιδεύσεως και της Εφαρμογής αυτής εν Ελλάδι,* Αθήναι 1902.

200. Παυλούρος Π.: *Εκπαιδευτικός Όμιλος.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, τομ. 2ος, Αθήναι, έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1969.

201. Πετρίδης Δ.: *«Στοιχειώδεις πρακτικαί οδηγίαι της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις».* Εν Αθήναις 1880.

202. Πετρίδης Π.: *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία (1821-1940).* Επισκόπηση. Θεσσαλονίκη, Έκδ. Παρατηρητής, 1986.

203. Πετρίδης Π.: *Ιωάννης Καποδίστριας 1776-1831. Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος.* Αθήνα, Έκδ. ΓΚΟΒΟΣΤΗΣ, 1992.

204. Πετρίδης Π.: *Νοελληνική Πολιτική Ιστορία 1828-1843.* Τομ. Α΄, τευχ. 1, Θεσσαλονίκη, έκδ. Παρατηρητής, 1985.

205. Πετρίδης Π.: *Πολιτικοί και Συνταγματικοί θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1821-1843). Η Πολιτική Οργάνωση του Αγώνα. Η Καποδιστριακή Πολιτεία - Η Βαυαροκρατία.* Θεσσαλονίκη, Έκδ. UNIVERSITY STUDIO PRESS, 1990

206. Πετρόπουλος Ι. - Κουμαριανού Αικ.: *Περίοδος Βασιλείας του Όθωνος 1833-*

1862. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ. ΙΓ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977.

207. Πετρόπουλος Ι.: *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό βασίλειο 1833-1843*. Αθήνα 1997.

208. Πιπινέλης Τ.: *Η Μοναρχία εν Ελλάδι, 1833-1843*. Αθήναι 1932.

209. Πολίτης Λ.: *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Δ΄ έκδοση, Αθήνα, έκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1985.

210. Πολίτης Λ.: *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Έκδ. Γ΄, Δ΄, Αθήνα 1980.

211. Πολυχρονόπουλος Π.: *Παιδεία και Πολιτική στην Ελλάδα*. Τομ. Α΄, Αθήνα, Έκδ. Καστανιώτη, 1980.

212. Πρασσά Αν.: *Εκπαιδευτική πολιτική, κατεύθυνση και προοπτικές*. Περιοδικό ΙΣΤΟΡΙΚΑ, Ι. Καποδίστριας, ο δεσποτικός οραματιστής. Τεύχ. 12, Αθήνα, Έκδ. Φωτοεκπαιδευτική Α.Ε., 2000.

213. Πρασσά-Κορδατζή Αν.: *Η εκπαίδευση στις Κυκλάδες κατά την Καποδιστριακή Περίοδο (1828-1832)*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα 1996.

214. Πρωτοψάλτης Ε.: *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας*, Τευχ. Β΄, Αθήναι 1972.

215. Πρωτοψάλτης Μαν.: *Η εθνική παιδεία του παρελθόντος αιώνος*. Εν Αθήναις 1938.

216. Πυργιωτάκης Γ.: *Προβλήματα στην ιστορία της εκπαιδεύσεως των δασκάλων. Στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την απελευθέρωση (1828-1878)*, Αθήνα, Έκδ. Χριστινάκη, 1981.

217. Ράπτης Π.: *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του μεσοπολέμου στην Ελλάδα (1917-1940)*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1997.

218. Reble Albert: Μετάφραση Θ. Χατζηστεφανίδης-Σ. Χατζτηστεφανίδη-Πολυζώη: Ιστορία της Παιδαγωγικής. Αθήνα, Εκδ. Παπαδήμα, 1992.

219. Ρήγας Αντ. *Σύγχρονα Εκπαιδευτικά Συστήματα*. Τομ. 1ος, Αθήνα 1909.

220. Ροδάκης Π.: *Δηλιγιάννης Θεόδωρος*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, ΥΔΡΙΑ τομ. 20, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1982.

221. Ροδάκης Π.: *Ελευθέριος Βενιζέλος*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 14, Αθήνα, εκδ. Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1980.

222. Ροδάκης Π.: *Χαρίλαος Τρικούπης*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ,

Τομ. 51ος, Αθήνα, εκδ. Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε., 1988.

223. Ρούφος Μ.: *Σχέδιο προγράμματος προς σύνταξιν νέου οδηγού της Αλληλοδιδακτικής μεθόδου.* Εφημερίς των φιλομαθών, φ. 590, Αθήναι, 10 Μαρτίου 1866.

224. Σακελλαρόπουλος Μ.: *Η παιδαγωγική του Δημοτικού Σχολείου.* Έκδοση Τρίτη μετά πολλών προσθηκών και βελτιώσεων. Εν Αθήναις, έκδ. Ι. Σαλιβέρου, 1901.

225. Σαρρής Ν.: *Οσμανική πραγματικότητα. Συστηματική παράθεση δομών και λειτουργιών. Η Δοσιματική Διοίκηση.* Αθήνα, έκδ. Αρσενίδης, χ.έ.

226. Σβολόπουλος Κ.: *Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912.* Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΔ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1977.

227. Σβορώνος Ν.: *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας.* Έκδοση ΙΓ΄ Αθήνα, Έκδ. Θεμέλιο 1994.

228. Σιμόπουλος Κ.: *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21.* Τομ. Δ΄, Αθήνα 1983.

229. Σίτος Σπ.: *Η συμβολή του Καποδίστρια εις την παιδείαν του έθνους.* Αθήναι, Έκδ. Η Εταιρεία των Φίλων του Λαού, 1978.

230. Σκανδάμης Α.: *Η τριακονταετία της Βασιλείας του Όθωνος.* Αθήναι 1961.

231. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου Α.: *Μαθηματάρια των Ελληνικών Σχολείων κατά την Τουρκοκρατία.* Αθήναι, Έκδ. Σύλλογος Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1993.

232. Σκορδέλης: *Διδασκαλικός Οδηγός, ήτοι θεωρητικός και πρακτικός οδηγός των δημοτικών σχολείων και παρθεναγωγείων.* Εν Αθήναις 1890.

233. Σολομών Ι.: *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο· μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1900.* Αθήνα, έκδ. Αλεξάνδρεια, 1992.

234. Σπαθάκης Αρ.: *Σχολική Παιδαγωγική ή θεωρία της Παιδαγωγικής και Μεθοδολογίας προς χρήσιν των διδασκάλων.* Εν Αθήναις 1888.

235. Σπανάκης Σ.: Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 44, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε., 1987.

236. Σπηλιάδης Ν.: *Απομνημονεύματα.* Τομ. Δ΄, Κεφ. Δ΄ Αθήνα, Έκδ. Γ.Α.Κ.,

1970.

237. Τερζής Ν.: *Η παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου. Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του.* Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, 1986.

238. Τζουμελέα-Παναγοπούλου Σ.: *Η εκπαίδευσή μας στα τελευταία 100 χρόνια.* Αθήνα 1933.

239. Τζωρτζάκης Φ.: Μανόλης Τριανταφυλλίδης. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, HERDER, τομ. 5ος, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.

240. Τιρς Φρ.: *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδας (1828-1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της.* Μετ. Α. Σπήλιου-επιμ. Τ. Βουρνά, Τομ. Α΄-Γ΄, Αθήνα, Εκδ. Τολίδη, 1972, σελ. 55.

241. Τομπαΐδης Δ.: *Επιτομή της Ιστορίας της Ελληνικής γλώσσας,* Αθήνα, Ο.Ε.Δ.Β., 1984.

242. Τούντα-Φεργάδη Αρ.: *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1934),* Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής, 1988.

243. Τριανταφυλλίδη Μ.: *Δημοτικισμός. Ένα γράμμα στους δασκάλους μας.* Αθήνα 1926.

244. Τριανταφυλλίδης Μ.: *Άπαντα.* Τόμ. 3ος-4ος, Θεσσαλονίκη 1981, 1963.

245. Τριανταφυλλίδης Μ.: *Νεοελληνική Γραμματική - Ιστορική Εισαγωγή.* Τομ. Α΄, Αθήνα 1938.

246. Τριανταφυλλίδης Μ.: *Το Αλφαβητάριο με τον ήλιο.* Περ. Νέα Εστία, αριθ. τχ. 750, Αθήναι, Οκτώβριος 1958.

247. Τριανταφυλλίδης Μ.: *Δημοτικισμός. Ένα γράμμα στους δασκάλους μας.* Αθήνα 1926.

248. Τριανταφυλλίδης Μ.: *Πριν καούν. Η αλήθεια για τα αναγνωστικά της δημοτικής.* Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου, τομ. Θ΄, 1921.

249. Τριανταφυλλίδης Μαν.: *Προς την εκπαιδευτική αναγέννηση - Η σχολική γλώσσα.* Δ.Ε.Ο., τομ. Ζ΄, 1919.

250. Τρικούπης Σπ.: *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως.* Τομ. Δ΄, Αθήνα, Εκδ. Γιοβάνη, 1968.

251. Τσάγκας Ι.: *Η θρησκευτική αγωγή στο εκπαιδευτικό έργο του Ιωάννη Καποδίστρια,* Αθήναι, Εκδ. Παγουλάτος, 1992.

252. Τσιπλητάρης Α.: *Ψυχοκοινωνιολογία της σχολικής τάξης,* Αθήνα, εκδ. Πε-

ριβολάκι, 1996.

253. Τσιριμώκος Μαρ.: *Ιστορία του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, Αθήνα 1927.

254. Τσουκαλάς Κ.: *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή*. Β΄ έκδοση, Αθήνα έκδ. Θεμέλιο 1979.

255. Τσουκαλάς Κ.: *Η ανορθωτική προσπάθεια του Χαριλάου Τρικούπη*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τομ. ΙΔ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977.

256. Τσουκαλάς Κ.: *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Ελλάδα*, Β΄ Έκδοση, Αθήνα 1983.

257. Φατσέας Αντ.: *Σκέψεις επί της Δημοσίας και Ιδιωτικής Εκπαιδεύσεως των Νέων Ελλήνων*. Μέρος Β΄, Αθήναι 1856.

258. Φιλήμων Ι.: *Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*. Τομ. Δ΄, Αθήνα 1861.

259. Φίλιας Β.: *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα*. Αθήνα 1974.

260. Φιλιππάτος Μ.: *Γληνός Δημήτριος*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τόμος 18ος, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1982.

261. Φίλος Στέφ.: *Το χρονικό ενός Θεσμού. Διοίκηση και εποπτεία της εκπαίδευσης κατά την τελευταία 150/ετία 1832-1982*. Αθήνα, εκδ. Βιβλία για όλους, 1984.

262. Φίνλεϊ Γ.: *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, τομ. Β. στο Λύσ. Παπανικολάου: *Κοινωνική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 19ου αιώνα*. Αθήνα, έκδ. Σύγχρονη εποχή, 1991, σελ. 257.

263. Φουρναράκη Ελ.: *Εκπαίδευση και αγωγή των κοριτσιών. Ελληνικοί Προβληματισμοί (1830-1910)*, Ι.Α.Ε.Ν. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.

264. Φραγκουδάκη Α.: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*. Αθήνα, Έκδ. Κέδρος, 1982.

265. Φραγκουδάκη Α.: *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου. Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*. Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1979.

266. Φραίλιχ Γ.: *Το παιδαγωγικόν σχολείον:* Μετάφραση Δ. Ιωαννίδου Ολυμπίου, Αθήναι 1982, 1986.

267. Φωτεινόπουλος Θ.: *Ελλάς, η Παιδεία εις την Ελλάδα*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, τόμ. 2ος, Αθήνα, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1976.

268. Φωτεινόπουλος Θ.: *Η εκπαίδευσις μετά την απελευθέρωσιν. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια* - HERDER, Τομ. 2ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967.

269. Φωτεινόπουλος Θ.: *Πρόγραμμα, αναλυτικόν και ωρολόγιον.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, τομ. 4ος, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968.

270. Φωτεινόπουλος Φ.: *Αλληλοδιδακτική μέθοδος.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, Τομ. 1ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967.

271. Χαραλαμπίδης Θ.: *Οι κυριώτεροι σταθμοί της εκπαιδευτικής πολιτικής της Ελλάδος (1821-1971).* Αθήνα 1971.

272. Χαραλαμπόπουλος Β.: *Η διδακτική μέθοδος του Herbart.* Αθήναι, εκδ. GUTENBERG, 1985.

273. Χαρίτος Χ.: *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου.* Τομ. 1ος, Αθήνα, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989.

274. Χατζηδάκης Γ.: *Γεννηθήτω φως-ο μαλιαρισμός εις τα δημοτικά σχολεία* «Φυλλάδιο», Αθήνα 1929.

275. Χατζηεμμανουήλ Απ.: *Εκπαιδευτικαί αρχαί.* Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα-HERDER, τομ. 2ος, Αθήναι, Έκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967.

276. Χατζηστεφανίδης Θ: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986).* Β΄ Έκδοση, Αθήνα, Έκδ. Παπαδήμα, 1990.

277. Χατζόπουλος Κ.: *Ελληνικά Σχολεία στην Περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας* (1453-1821). Θεσσαλονίκη, Έκδ. Βάνιας, 1991.

278. Χριστοδουλίδης Θ.: *Διπλωματική Ιστορία. Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες (1815-1919),* Αθήνα, εκδ. Σιδέρης, 1991.

279. Χριστόπουλος Χ.: *Γενική έκθεσις προς την Α.Μ. τον Βασιλέα περί της καταστάσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι κατά το λήξαν σχολικόν έτος 1855-1856,* Αθήναι 1857.

280. Ψυχάρης Ι.: *Το ταξίδι μου.* Έκδοση Γ΄, Αθήναι 1926.

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ